

**AXBOROTLASHGAN JAMIYATDAN
RAQAMLASHGAN JAMIYAT SARI:
TA'LIMDAGI TRANSFORMATSIYALAR**
Chirchiq, 2025-yil 21-noyabr

**FROM THE INFORMATION SOCIETY TO THE
DIGITAL SOCIETY: TRANSFORMATIONS IN
EDUCATION**
Chirchiq, 21 November 2025

**ОТ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА К
ЦИФРОВОМУ ОБЩЕСТВУ:
ТРАНСФОРМАЦИИ В ОБРАЗОВАНИИ**
Чирчик, 21 ноября 2025 года

**“RAQAMLASHGAN JAMIYATDAN AXBOROTLASHGAN JAMIYAT SARI:
TA'LIMDAGI TRANSFORMATSIYALAR”
mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiya
TASHKILY QO'MITASI**

Rais: G.I.Muxamedov – Chirchiq davlat pedagogika universiteti rektori

Tashkiliy qo'mita a'zolari:

B.X. Eshchanov – Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor

S.B. Qorayev – Yoshlar masalalari va ma'naviy ma'rifiy ishlar bo'yicha prorektor

D.B. Axmadjanov – O'quv ishlari bo'yicha prorektor

O.A. Ortiqov – Moliya va iqtisod ishlari bo'yicha prorektor

S.X. Gayupova – Ta'lim sifatini nazorat qilish bo'lim boshlig'i

F.A. Ikramov – Texnik foydalanish va xo'jalik bo'limi boshlig'i

R.A. Ikramov – Gumanitar fanlar fakulteti decani

G.G'. G'affarova – Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrasini mudiri

Tashkiliy qo'mitaning ishchi guruhi:

S.N. Berdikulov – Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrasini professori

M.X. Borotov – Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrasini professori

Sh.X. Tog'ayev – Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrasini dotsenti

B.M.Qandov – Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrasini dotsenti

G.S. Raxmonva – Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrasini dotsent

v.b.,

F.A. Ibroximov – Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrasini katta o'qituvchisi

A.A. Yo'ldoshev – Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrasini o'qituvchisi

O.T. Berkinov – Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrasini o'qituvchisi

D.A. Norboyeva – Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrasini o'qituvchisi

KIRISH SO‘Z

Dunyo chinakamiga o‘zgarimoqda va bu ta’limga ta’sir qilmoqda. Zamonaviy ta’lim ko‘plab omillar ta’sirida ulkan o‘zgarishlarni boshdan kechirmoqda: texnologik yutuqlar, o‘zgaruvchan demografik va madaniy sharoitlar, tobora ortib borayotgan psixo-emotsional muammolar va global siyosiy va ekologik keskinliklarning kuchayishi. Hozirgi jahonda yuz berayotgan tendensiyalar globalizatsiya, texnologiyalashtirish, insonparvarlashtirish, standartlashtirish va kompyuterlashtirishni o‘z ichiga oladi. Bu o‘zgarishlar ta’lim sog‘lom va adolatli jamiyat qurishda tobora muhim investitsiyaga aylanib borayotganini aks ettiradi.

Ta’lim tobora ko‘proq xalqaro hamkorlikni talab qiladigan global tizim sifatida qaralmoqda. Texnologiya va kompyuterlardan foydalanish ta’lim jarayonining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Shu bilan birga insonparvarlashtirish orqali talaba shaxsini rivojlantirishga va insonga yo‘naltirilgan ta’lim muhitini yaratishga qaratilmoqda. Ayniqsa, ta’lim farovon jamiyat qurishda asosiy omil sifatida tobora ko‘proq tan olinmoqda.

Dunyo bo‘ylab ta’limning o‘zgarishi raqamli transformatsiya (onlayn kurslar, mobil texnologiyalar va sun‘iy intellektdan foydalanish) va pedagogik yondashuvlarni (multimodal pedagogika, qiyinchiliklarga asoslangan o‘qitish va munosabatlarga asoslangan pedagogika) qayta ko‘rib chiqish orqali sodir bo‘lmoqda. Bu jarayonlar ta’limning mavjudligini oshirish, sifatini yaxshilash, yangi ko‘nikmalarni rivojlantirish va odamlarni zamonaviy dunyo talablariga tayyorlashga qaratilgan.

Albatta, dunyo bo‘ylab ta’lim tizimlari globallashtirish, texnologik taraqqiyot va ijtimoiy ehtiyojlarning o‘zgarishi bilan bog‘liq o‘zgarishlarni boshdan kechirmoqda, bu esa yangi o‘quv modellariga o‘tishga, raqamli vositalarni joriy etishga va yangi ko‘nikmalarni rivojlantirishga urg‘u berishga olib kelmoqda. Asosiy tendensiyalar qatoriga ta’lim jarayonini kompyuterlashtirish, o‘quv dasturlari tuzilmalarini qayta loyihalash va o‘quvchilarning zamonaviy hayot va ish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalarini rivojlantirishga e’tibor qaratish kiradi.

Ta’lim sohasidagi o‘zgarishlar yangi oliy ta’lim tizimiga o‘tish, maktablarni raqamlashtirish, o‘qitish standartlarini yangilash va o‘qituvchilar malakasini oshirish bilan bog‘liq. Asosiy yo‘nalishlar bakalavriat va magistratura dasturlaridan asosiy va ixtisoslashtirilgan oliy ta’limga o‘tish, maktablarni zamonaviy uskunalar va internetga ulanish bilan jihozlash, amaliy ko‘nikmalar va fanlararo yondashuvga urg‘u bergan holda o‘quv dasturlarini qayta ko‘rib chiqishni o‘z ichiga oladi.

Axborotlashgan jamiyatdan raqamlashgan jamiyatga o‘tish ta’lim sohasidagi o‘zgarishlarni, jumladan, raqamli texnologiyalarni joriy etish (raqamlashtirish), yagona raqamli ta’lim muhitini yaratish va raqamli iqtisodiyotda talab yuqori bo‘lgan ko‘nikmalarga qayta e’tibor qaratishni keltirib chiqardi. Bu onlayn kurslar, elektron

darsliklar, interaktiv o'qitish usullari va avtomatlashtirilgan topshiriqlarni baholashning paydo bo'lishiga olib keldi, bu esa ta'limni yanada qulay va shaxsiylashtirdi.

Ta'limning raqamlashtirilishi o'qishni yanada qulay va samarali qiladi. Onlayn kurslar, elektron darsliklar va masofaviy ta'lim istalgan joyda va istalgan vaqtda bilim olish imkoniyatini beradi. Texnologiya interaktiv o'rganishni ta'minlaydi, bu esa yaxshiroq o'rganishga yordam beradi. Shunday qilib, ta'lim o'zgarishi jamiyat rivojlanishi uchun muhim ijtimoiy-madaniy salohiyatni ifodalaydi, fuqarolik jamiyatining shakllanishiga, shaxsning intellektual va ma'naviy rivojlanishiga hissa qo'shadi va umuman jamiyatning barqaror rivojlanishini ta'minlaydi.

Nima uchun ta'limda raqamlashtirish muhim?

Raqamli ta'lim o'quvchilarga ko'proq hajmdagi bilimlarga kirish imkonini beradi va kontent ularning o'ziga xos ehtiyojlariga moslashtirilishini ta'minlaydi. Har bir o'quvchiga o'z sur'atida va qulay yo'nalishda o'rganishga yordam berish qobiliyati raqamli ta'limning asosiy afzalligi hisoblanadi.

Bugungi kunda ta'lim muassasalarini raqamlashtirish haqida juda ko'p gapiriladi. YA'ni, kelajakda Onlayn ta'lim platformasi universitetlarni qamrab oladi. Universitetlar bilimlarni, birinchi navbatda, onlayn kurslarni o'tkazishning yangi formatlarini o'zlashtirishni boshladilar. Albatta, hozirgi vaqtda ta'limdagi asosiy o'zgarishlar ta'limni raqamlashtirish bilan bog'liq. Shuningdek, raqamlashtirish jarayonida ta'limning tuzilishi va o'quv jarayonini tashkil etish tubdan o'zgarimoqda.

Ta'lim va iqtisodiyotning boshqa sohalaridagi so'nggi IT-yangiliklar, mehnat bozorida va ta'limda yetakchi o'rinlarni egallab turibdi. Shuning uchun zamonaviy odamlar tabiiy, texnogen, ijtimoiy, axborot kabi murakkab ko'p faktorli dinamik muhitda faollikni ta'minlaydigan qobiliyatlarni rivojlantirishga muhtoj. Bu milliy iqtisodiyot uchun tez o'zgaruvchan dunyoda jadal o'sish trayektoriyasida zarur.

Bugungi kunda mamlakatimizda aniq maqsadga yo'naltirilgan ta'lim tizimini rivojlantirish borasida samarali ishlar qilinmoqda. Xususan, har bir fuqaroga davlat hisobidan aniq kasb-hunarga o'qish imkoniyatini yaratish va bu jarayonda nodavlat ta'lim muassasalarining ishtirokini 30 foizga yetkazish; maktablarda ta'lim sifatini oshirish, pedagog-kadrlarning bilimi va malakasini xalqaro darajaga olib chiqish; Oliy ta'lim bilan qamrov darajasini 50 foizga yetkazish va ta'lim sifatini oshirishga doir islohotlarni amalga oshirish kabilar.

Ushbu konferensiya axborotlashgan jamiyatdan raqamlashgan jamiyat sari: ta'limdagi transformatsiyalar hamda vujudga kelayotgan yangi tendensiyalariga bag'ishlanadi.

Shuningdek, konferensiyada jahonda va respublikamizda bugungi raqamlashgan olamda ta'limni rivojlantirish imkoniyatlari hamda muammolarining dolzarb masalalariga bag'ishlangan bo'lib, unda raqamlashgan davrda ta'limdagi

transformatsiyalar: muammo va yechimlar; ta'lim tizimidagi zamonaviy tafakkur paradigmalarining falsafiy masalalari; Yangi O'zbekistonda ijtimoiy-gumanitar fanlardagi ilmiy tadqiqotlar; raqamlashtirish sharoitida ma'naviy taraqqiyot muammolari hamda mediata'limdagi transformatsiya masalalari kabi yo'nalishlardagi ilmiy muammolar tahliliga bag'ishlanadi.

Darhaqiqat, bugungi kunda ta'lim odamlarga tanqidiy fikrlashga, ma'lumotlarni tahlil qilishga va tasdiqlangan faktlarga asoslanib qarorlar qabul qilishga o'rgatadi, bu esa uni axborotlashgan jamiyatda muvaffaqiyatli yashash uchun zarur qiladi.

Sizlarni Chirchiq davlat pedagogika universiteti Gumanitar fanlar fakulteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrası tashabbusi bilan tashkil etilgan **“Axborotlashgan jamiyatdan raqamlashgan jamiyat sari: ta'limdagi transformatsiyalar”** mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiyamizda ishtirok etayotganingiz bilan qutlayman!!!!

E'tiboringiz uchun rahmat!

Chirchiq davlat pedagogika universiteti
rektori G.I.Muxamedov

1-SHO'BA. RAQAMLASHGAN DAVRDA TA'LIMDAGI TRANSFORMATSIYALAR: MUAMMO VA YECHIMLAR

MODERNIZATSIYALASHGAN TA'LIM SHAROITIDA MAKTAB DARSLARINING KLASSTERLI INTIZOMIY OMILLARINI RIVOJLANTIRISHGA QO'YILADIGAN TALABLAR

Rahmatilla Musurmanov

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti “Umumiy pedagogika” kafedrası dotsenti,
pedagogika fanlari doktori (DSc).*

*Qanoatova Nigina Ikromjon qizi, Axmedova Shirinjon Zafar qizi Chirchiq davlat
pedagogika universiteti pedagogika fakulteti maxsus pedagogika yo'nalishi 2-kurs
talabalari.*

Annotatsiya: Maqolada modernizatsiyalashgan ta'lim sharoitida maktab darslarining klasterli intizomiy omillarni rivojlantirishning mazmuni va unga qo'yilgan pedagogik-psixologik talablar tahlil etilib, tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Tayanch so'z va iboralar: modernizatsiyalashgan ta'lim, dars intizomi, klasterli intizomiy omillar, ta'lim yo'nalishi, ta'lim vositalari yo'nalishi, ta'lim va fan yo'nalishi, ta'lim va ishlab chiqarish yo'nalishi, ta'lim va boshqarish yo'nalishi.

Abstract: The article analyzes the content of the development of cluster disciplinary factors of school lessons in the conditions of modernized education and the pedagogical and psychological requirements imposed on it, and develops recommendations.

Key words and phrases: modernized education, lesson discipline, cluster disciplinary factors, educational direction, educational means direction, education and science direction, education and production direction, education and management direction.

Аннотация: В статье анализируется содержание развития кластера дисциплинарных факторов школьных уроков в условиях модернизированного образования и предъявляемых к нему педагогических и психологических требований, а также разрабатываются рекомендации.

Ключевые слова и фразы: модернизированное образование, дисциплина урока, кластер дисциплинарных факторов, образовательное направление, направление средств образования, направление образования и науки, направление образования и производства, направление образования и управления.

Pedagogik innovatsion ta'lim klasteri yo'nalishlarining asosiy mazmun-mohiyati quyidagilardan iborat:

1. Ta'lim yo'nalishi:

- mavjud muammolarni aniqlash, tasniflash va bartaraf etish mexanizmlarini ishlab chiqish;
 - o‘quv-uslubiy salohiyatning vertikal va gorizontal harakatlanish mexanizmini ishlab chiqish;
 - dars mashg‘ulotlari sifatini boshqarish va nazorat qilish;
 - o‘quv-uslubiy samaradorlikni aniqlashning sodda va eng maqbul mexanizmlarini ishlab chiqish hamda joriy qilish;
 - o‘quv-uslubiy sohada ta’lim turlariaro tyutorlik faoliyatini yo‘lga qo‘yish.
2. Ta’lim vositalari yo‘nalishi:
- o‘quv reja va fan dasturlarini takomillashtirish;
 - darslik, o‘quv qo‘llanmalarining mazmun-mundarijasini boyitish va saviyasini ko‘tarish;
 - dars mashg‘ulotining yordamchi adabiyotlari va didaktik ta’minotini takomillashtirish;
 - axborot texnologiyalari va pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanishga erishish.
3. Ta’lim va fan yo‘nalishi:
- ta’lim va fan o‘rtasidagi integratsiyani kuchaytirish;
 - ilmiy sohada ta’lim turlariaro tyutorlik faoliyatini yo‘lga qo‘yish;
 - OTM va umumta’lim maktablari (maktabgacha ta’lim muassasalari) o‘qituvchilarining hamkorligida binar ilmiy tadqiqotlarni ko‘paytirish (ilmiy ishlanmalar OTM professor-o‘qituvchilari tomonidan, uning amaliyotga tatbiq qilinishi umumta’lim maktabi o‘qituvchilari tomonidan amalga oshiriladi);
 - ilmiy-pedagogik salohiyatning ehtiyojga qarab, oqimini ta’minlaydigan mexanizm ishlab chiqish.
4. Ta’lim va ishlab chiqarish yo‘nalishi:
- ta’lim va ishlab chiqarish yo‘nalishi o‘rtasidagi integratsiyani kuchaytirish;
 - OTM va ishlab chiqarish xodimlari hamkorligida binar ilmiy tadqiqotlarni ko‘paytirish (ilmiy ishlanmalar OTM professor-o‘qituvchilari tomonidan, uning amaliyotga tatbiq qilinishi ishlab chiqarish xodimlari tomonidan amalga oshiriladi);
 - nazariya va amaliyot uyg‘unligiga erishish;
 - taraqqiyot shiddatini inobatga olgan holda ilm-fan yutuqlarining tezlik bilan amaliyotga tatbiq etish mexanizmlarini takomillashtirish.
5. Ta’limni boshqarish yo‘nalishi:
- ta’limni innovatsion boshqarish borasida ilmiy tadqiqot ishlari olib borish;
 - barcha ta’lim turlari manfaatlarini muvofiqlashtiruvchi hududiy boshqaruv tizimi yaratish;

– boshqaruvga innovatsion usul va vositalarni, axborot-kommunikasiya texnologiyalarini tatbiq qilish [1].

Barcha ishtirokchilarning qo'llab-quvvatlanishi va nazorat qilinishini ta'minlaydigan o'zaro ta'sir hamda ochiqlik klasterning samaradorligiga xizmat qiladi. Bir-biriga yaqinlik, ichki aloqalar, doimiy shaxsiy aloqalar va umumiy ochiqlik o'zaro aloqa hamda axborot uzatishni osonlashtiradi. Klasterlashtirish bilan bog'liq masalalar ta'lim sohasidagi yangiliklar, yangi tarkibiy qismlar va o'quv qo'llanmalarning mavjudligi, ta'lim jarayonini sinab ko'rish, ta'lim tizimining rivojlanishidagi yangi tendensiyalarni o'rganishni taqozo qiladi.

Ta'lim klasteri faoliyati milliy pedagogikamizda yangi yo'nalish bo'lib, uni amaliyotga kiritish pedagogik shartlar belgilash va malakali mutaxassislarni shakllantirish samaradorligini eksperimental tekshirishni talab qiladi. Oliy ta'limning klasterdagi o'rni innovatsion mahsulot ishlab chiqarishda namoyon bo'ladi. Klaster subyektlari bo'lgan ilmiy tadqiqot institutlari va ishlab chiqarish muassasalari amaliyotlar bazasiga aylanib, o'zlarining ilmiy va o'quv faoliyati bo'yicha mutaxassislarni shakllantirishda ularning ehtiyojlari hamda rivojlanish istiqbollariga muvofiq ravishda ishtirok etish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

O'zbekiston sharoitida pedagogik ta'lim klasterining strategik yo'nalishlari sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

1. Maktab, maktabgacha va maktabdan tashqari ta'lim, o'rta maxsus, pedagogik oliy ta'lim muassasalari tasarrufidagi ta'lim yo'nalishlari bo'yicha pedagog kadrlar tayyorlash, shuningdek, pedagog kadrlar va soha mutaxassislarning ilmiy metodik bazalarini shakllantirishni muvofiqlashtirish va o'quv-metodik rahbarlikni amalga oshirish;

2. Pedagogika sohasidagi talab va ilg'or xorijiy tajriba, o'quv jarayoniga zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etishni hisobga olgan holda viloyat ta'lim muassasalarida davlat ta'lim standartlari, o'quv reja va dasturlarini tizimli ravishda takomillashtirishni amalga oshirish;

3. Pedagogik oliy ta'lim muassasalaridagi ta'lim yo'nalishlari bo'yicha viloyatdagi pedagogika sohasidagi ilmiy-uslubiy ishlar, jumladan, fundamental, amaliy va innovatsion ilmiy izlanishlar olib borishni muvofiqlashtirish;

4. Pedagogik oliy ta'lim muassasalaridagi ta'lim yo'nalishlari bo'yicha viloyat umumta'lim maktablarining ilmiy-pedagogik salohiyatini oshirish, jumladan, oliy malakali ilmiy va ilmiy-pedagogik kadrlarni maqsadli tayyorlash asosida pedagogika sohasini rivojlantirishning strategik vazifalaridan kelib chiqqan holda viloyatdagi ta'lim muassasalari rahbar xodimlari va mutaxassislari malakasini sifatli oshirish hamda qayta tayyorlash bo'yicha chora-tadbirlar amalga oshirilishini ta'minlash;

5. Pedagogik oliy ta'lim muassasalari tasarrufidagi ta'lim yo'nalishlari bo'yicha uzluksiz pedagogik ta'limning informatsion ta'minotini takomillashtirish va pedagog kasbining nufuzini oshirish hamda pedagog innovatorlarni qo'llab-quvvatlash;

6. Pedagogik ta'limni tartibga soluvchi mavjud me'yoriy hujjatlarni takomillashtirish;

7. Pedagogik ta'lim innovatsion klasterining platformasini ishlab chiqish [2].

Buni bevosita ta'lim-tarbiya jarayonlariga tatbiq etishda mamlakatimizda uzluksiz ta'lim tizimini rivojlantirishga hamda innovatsion yondashishga yo'naltirilgan islohatlar, ta'lim jarayoni ishtirokchilari uchun zaruriy sharoitlarni yaratib berish va ta'lim sifati hamda samaradorligini oshirish maqsadida qabul qilingan davlat dasturlari, hukumat qarorlari, ta'lim muassasasi rahbarlari faoliyatini tubdan yaxshilash, mavjud muammolarining ijobiy yechimini topish, pedagogik jarayonlarni tashkil etish va innovatsion yondashgan holda boshqarish jarayonlariga ham innovatsion texnologiyalarini tatbiq etish zaruratini belgilamoqda.

O'zbekistonda ta'lim menejmenti fani asoschilaridan biri M.Mirqosimovning fikricha, boshqaruv, avvalambor, kishilarning iqtisodiy va moddiy holatini, ijtimoiy faoliyatini, ularni qadriyatlarimiz ruhida tarbiyalashni nazarda tutadi, jamoada uyushqoqlik, tartib, maqsadga erishiladigan mehnat taqsimoti bo'lmasa, kishining jamoadagi o'рни va vazifalari tayin bo'lmasa, mehnat jamoasi bo'lishi mumkin emas. Tabiiyki, samarali boshqaruvsiz, muayyan tartibni o'rnatmasdan va qo'llab-quvvatlamasdan turib, mehnat faoliyatini amalga oshirib bo'lmaydi[3].

Ta'lim muassasasi faoliyatini takomillashtirish yo'nalishida barcha rahbarlar tomonidan:

- tez o'zgaruvchan zamonda pedagogik jarayonlarni tashqi muhitning o'zgarishlariga mos ravishda rivojlantirish bilan bog'liq bo'lgan muammolarni hal etish;
- ta'lim muassasalarini zamonaviy talablarga ko'ra boshqaruvining demokratlashtirish va insonparvarlashtirish tamoyillari asosida muvofiqlashtirish;

- boshqaruv yo'nalishidagi tushunchalarini muntazam yangilab borish va rivojlantirish asosida ko'zlangan maqsadlarga erishishning yangi yo'llari va vositalarini izlab topish;
- zamonaviy innovatsion ta'lim yo'nalishidagi axborotlarga asoslangan holda, boshqaruv faoliyatining samaradorligini tahlil qilish va takomillashtirish yo'nalishlari va muassasa faoliyatini yaxshilash uchun amalga oshirilishi zarur bo'lgan vazifalarni belgilash;
- ta'limning sifat darajasini ko'tarish yo'nalishlarida ta'lim muassasasining innovatsion rivojlanish imkoniyatlarini aniqlash va takomillashtirish yo'nalishida belgilangan vazifalarni amalga oshirish bo'yicha qarorlar qabul qilish.

Ta'lim muassasalari rahbarlari innovatsion boshqaruv faoliyati yo'nalishlarining o'ziga xos xususiyatlari pedagogik jarayonlarni ilmiy-metodik asosda tashkil etish va takomillashtirish, uning natijaviyligini ta'minlash, qulay ta'limiy muhitni qaror toptirish va barqarorlashtirish uchun jamoada zaruriy shart-sharoitlarni yaratish, o'quvchilar va

pedagog xodimlar faoliyatini muvofiqlashtirish, ta'lim muassasasi bilan oila, mahalla va ota-onalar mehnat qiladigan tashkilot, korxona, muassasalar hamkorligini ta'minlashga asosiy e'tiborni qaratish kerak.

Innovatsion jarayonlarni tashkil etish va boshqarish yo'nalishi ta'lim tashkilotining qaysidir bir rahbariga emas, balki rahbarlarning barchasiga tegishli bo'lib, ularning har biri o'z rahbarlik faoliyati jarayonida: • ta'lim muassasasida barcha pedagog xodimga innovatsion ijodiy muhit yaratish, pedagog xodimlarda tashabbuskorlik, talabchanlik, yangiliklarga intilish va qiziqishni tarkib toptirish; • innovatsion ta'lim faoliyatini moddiy, ma'naviy rag'batlantirish va har taraflama qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini joriy etish; • ijobiy natija berayotgan innovatsion faoliyatlarni pedagogik jamoaga singdirish, targ'ib qilish va ommalashtirish; • innovatsion ta'limiy jarayonlarning asoslanganlik darajasini belgilash; • innovatsion ta'limning ixtilofliligi, ahamiyatliligi, tavakkalchilik darajasini aniqlash; • innovatsion klasterli ta'limning turli vaziyatlarga aloqadorliligi, strukturaviyligi, boshqaruvchanligi hamda ijtimoiy mo'ljallanganligi, ularning subyektlar tomonidan qabul qilinishini inobatga olgan holda, innovatsion faoliyatni tashkil etish kabi bir qator vazifalarni amalga oshiradilar.

O'quvchilarga ta'lim-tarbiya berish jarayonlarini takomillashtirishda barcha jamoatchilik markazlari, korxona, muassasa, tashkilot, ilmiy-ijodiy uyushmalar, jamoat birlashmalari bilan hamkorlikda ishlaydi. Ta'lim tashkiloti rahbarlari boshqaruv faoliyatni innovatsion yo'nalishlari bo'yicha o'z funksional vazifalarini amalga oshirishida tizimli yondashuvni tatbiq etishi muhim ahamiyatga ega. Ta'lim muassasasi rahbari muassasaning rivojlanish moyilligi va dinamikasini aniqlaydi. Ta'lim muassasasi va pedagog xodimlar faoliyatini takomillashtirish, innovatsion faoliyatni tashkil etish yo'nalishlarida qarorlar qabul qiladi hamda qaror va buyruqlarning ijrosini ta'minlaydi. Islohotlar, o'zgarishlar va yangiliklarga bo'lgan qarshiliklarni qanday yengib o'tish mumkin? Respublikada islohotlar va jadal o'zgarishlar yuz berayotgan davrida eskirgan andoza va shakllarga faol barham berilmoqda. Bu o'zgarishlarni hamma ham to'g'ri qabul qilmasligini tabiiy hol deb hisoblash mumkin. Islohotlarga qarshilik ko'rsatishga to'qnashib turiladi. Shu sababli rahbar oldida turgan bir qator qarshiliklarni yengish, jiddiy qaror chiqarish muammosi vujudga keladi [4].

Chunki bu muammoni hal qilmay turib, islohotlar yo'lida davom etish mumkin emas. Shubhasiz, o'zgarishlarga bo'lgan qarshiliklarni yengib o'tish uchun eng yaxshi vaqt bu qarshiliklar vujudga kelguncha bo'lgan davrdir. Boshqacha aytganda, rahbar qarshiliklarning oldini ola bilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xodjamqulov U.N. Pedagogik ta'lim innovatsion klasterining ilmiy-nazariy asoslari. P.f.d. (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati. –Chirchiq, 2020. – 60 b.

2. Muhamedov G‘.I. Pedagogik ta’lim innovatsion klasteri: ehtiyoj, zarurat, natija // Xalq so‘zi. 2019-yil 15-fevral. <http://xs.uz/uzkr/post>.
3. Xodjamqulov U.N. Pedagogik ta’lim innovatsion klasterining ilmiy-nazariy asoslari. P.f.d. (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati. –Chirchiq, 2020. – 60 b.
4. Musurmanov R. Modernizatsiyalashgan ta’lim sharoitida o‘quv-tarbiya faoliyatini klaster texnologiyalari asosida takomillashtirishning ilmiy pedagogik asoslari. P.f.d. (DSk) diss. Chirchiq, 2025 y.

СОВРЕМЕННЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В РАЗВИТИИ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ И КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ ДОШКОЛЬНИКОВ С ОСОБЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ

Файзуллаев Шарипбой Нуруллаевич

*Профессор кафедры теории начального и дошкольного образования
Самаркандского государственного педагогического института*

sharipboyfayzullayev@gmail.com

Джураева Ассаль Валеревна

Магистр Самаркандского государственного педагогического института

asalya.0707@gmail.com

Аннотация: В статье рассматриваются современные педагогические технологии, направленные на развитие познавательных и коммуникативных навыков дошкольников с особыми образовательными потребностями в условиях инклюзивного образования. Раскрываются психолого-педагогические механизмы формирования познавательной активности и коммуникативных умений у детей данной категории. Анализируются инновационные подходы и практические методы, обеспечивающие успешную адаптацию дошкольников с ограниченными возможностями здоровья в образовательной среде. Приводятся рекомендации по использованию игровых, информационно-коммуникационных, проектных и арт-терапевтических технологий. Отмечается значимость внедрения инклюзивных принципов и педагогических инноваций в системе дошкольного образования для обеспечения равных возможностей развития всех детей.

Ключевые слова: Инклюзивное образование, дошкольники, особые образовательные потребности, педагогические технологии, познавательные навыки, коммуникативные навыки, социализация, развитие личности.

Annotatsiya: Maqolada inklyuziv ta'lim sharoitida maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarning bilish va kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan zamonaviy pedagogik texnologiyalar ko'rib chiqiladi. Ushbu toifadagi bolalarda bilish faolligi va muloqot malakalarini shakllantirishning psixologik-pedagogik mexanizmlari yoritiladi. Ta'lim muhitida sog'lig'ida cheklovlari bo'lgan bolalarning muvaffaqiyatli moslashuvini ta'minlovchi innovatsion yondashuvlar va amaliy metodlar tahlil qilinadi. O'yin, axborot-kommunikatsiya, loyiha va art-terapiya texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha tavsiyalar beriladi. Maktabgacha ta'lim tizimida inklyuziv tamoyillar va pedagogik innovatsiyalarni joriy etish barcha bolalarning teng rivojlanish imkoniyatlarini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega ekanligi ta'kidlanadi.

Kalit soʻzlar: Inklyuziv taʼlim, maktabgacha yoshdagi bolalar, maxsus taʼlim ehtiyojlari, pedagogik texnologiyalar, bilish koʻnikmalari, kommunikativ koʻnikmalar, ijtimoiylashuv, shaxs rivojlanishi.

Abstract: The article examines modern pedagogical technologies aimed at developing cognitive and communication skills in preschool children with special educational needs within the framework of inclusive education. It reveals the psychological and pedagogical mechanisms of forming cognitive activity and communicative abilities in this category of children. The study analyzes innovative approaches and practical methods that ensure the successful adaptation of preschoolers with disabilities to the educational environment. Recommendations are provided on the use of play-based, information and communication, project-based, and art therapy technologies. The article emphasizes the importance of implementing inclusive principles and pedagogical innovations in the preschool education system to ensure equal developmental opportunities for all children.

Keywords: Inclusive education, preschool children, special educational needs, pedagogical technologies, cognitive skills, communication skills, socialization, personality development.

Современная педагогическая практика всё больше ориентируется на создание условий для полноценного развития каждого ребёнка, независимо от особенностей его физического или психического состояния. В рамках этой парадигмы особое место занимает инклюзивное образование, которое направлено на интеграцию детей с особыми образовательными потребностями в общее образовательное пространство. Основная идея инклюзии заключается не только в совместном обучении, но и в обеспечении индивидуального подхода, который способствует раскрытию личностного и интеллектуального потенциала каждого ребёнка. Для достижения этих целей педагогам необходимо применять современные технологии, ориентированные на активное развитие познавательных и коммуникативных навыков дошкольников.

Познавательные и коммуникативные способности формируют основу интеллектуального и социального развития ребёнка. У дошкольников с особыми образовательными потребностями развитие этих навыков часто замедлено вследствие нарушений речи, внимания, памяти, восприятия или эмоционально-волевой сферы. Поэтому использование современных педагогических технологий становится неотъемлемым условием эффективного воспитательно-образовательного процесса. Эти технологии способствуют не только развитию когнитивных функций, но и стимулируют самостоятельность, уверенность, умение выражать мысли и взаимодействовать с окружающими.

Среди наиболее эффективных технологий в инклюзивной практике выделяются игровые, информационно-коммуникационные, проектные и арт-терапевтические. Игровые технологии занимают центральное место в системе дошкольного воспитания. Игра для ребёнка является естественной формой познания мира, способом выражения эмоций и установления контактов с другими людьми. Через сюжетно-ролевые, дидактические и подвижные игры педагог формирует у детей умения анализировать, сравнивать, обобщать, а также развивает речь, внимание и воображение. Игра создаёт ситуацию успеха, которая особенно важна для ребёнка с ограниченными возможностями здоровья, помогая ему почувствовать уверенность и значимость в коллективе.

Информационно-коммуникационные технологии (ИКТ) представляют собой мощный инструмент стимулирования познавательной активности. Использование мультимедийных презентаций, интерактивных игр, обучающих программ позволяет детям воспринимать материал в наглядно-динамичной форме, что облегчает усвоение информации и повышает мотивацию к обучению. Для детей с нарушениями речи или слуха ИКТ выполняют компенсаторную функцию, помогая преодолевать трудности восприятия и выражения. При этом педагог должен грамотно дозировать цифровую нагрузку и использовать технологии как средство, а не как цель обучения.

Проектные технологии способствуют развитию познавательной инициативы и коммуникативных умений в совместной деятельности. В ходе выполнения мини-проектов дети учатся ставить цели, планировать действия, распределять роли и оценивать результаты. Такая форма работы формирует чувство ответственности, самостоятельность и навыки сотрудничества. Особенно ценным является то, что каждый ребёнок может проявить себя в соответствии со своими возможностями, а педагог при этом выполняет роль наставника и организатора.

Не менее важным направлением в инклюзивном обучении является использование арт-терапевтических технологий — музыкотерапии, изотерапии, сказкотерапии, театрализованных игр. Эти методы позволяют ребёнку выражать свои чувства через творчество, развивают эмоциональную сферу, воображение и мелкую моторику. Арт-терапия способствует снятию психоэмоционального напряжения и формированию положительного отношения к образовательному процессу. Кроме того, творческая деятельность создаёт условия для межличностного общения, объединяя детей с разными особенностями в единое игровое и эмоциональное пространство. Эффективность применения современных педагогических технологий во многом зависит от профессиональной компетентности педагога. Воспитатель, работающий в инклюзивной группе, должен владеть методиками коррекционно-развивающего обучения, уметь

анализировать индивидуальные особенности детей и выстраивать дифференцированный подход. Важную роль играет сотрудничество с логопедами, дефектологами и психологами, а также активное взаимодействие с родителями. Только комплексное участие всех участников образовательного процесса обеспечивает целостное развитие ребёнка и положительные результаты инклюзивной практики.

Педагогические условия успешного внедрения современных технологий включают создание развивающей среды, доступной для всех воспитанников, адаптацию образовательных программ, вариативность методов обучения и постоянное сопровождение ребёнка на всех этапах развития. Необходимо формировать толерантную атмосферу в коллективе, где каждый ребёнок чувствует себя принятым и значимым. Таким образом, педагогическая технология становится не просто инструментом передачи знаний, а средством социализации и личностного роста.

Проведённые наблюдения и обобщение опыта практикующих педагогов показывают, что использование современных технологий способствует заметному повышению уровня познавательной активности, речевой выразительности и коммуникативной уверенности детей с особыми потребностями. Дошкольники становятся более инициативными, охотно взаимодействуют со сверстниками, проявляют интерес к познавательным задачам. Эти положительные изменения подтверждают необходимость широкого внедрения инновационных подходов в систему дошкольного образования.

Развитие инклюзивного образования отражает общую тенденцию гуманизации педагогической науки и практики. Оно способствует формированию общества, основанного на принципах уважения, сотрудничества и равных возможностей. Опыт различных стран, в том числе Республики Узбекистан, показывает, что внедрение современных педагогических технологий позволяет значительно повысить качество образовательного процесса и способствует гармоничному развитию личности каждого ребёнка, независимо от его индивидуальных особенностей.

Таким образом, современные педагогические технологии инклюзивного образования представляют собой эффективное средство формирования познавательных и коммуникативных навыков дошкольников с особыми образовательными потребностями. Их применение требует от педагогов профессиональной гибкости, творчества и готовности к постоянному саморазвитию. Только в условиях системного подхода и взаимопонимания между педагогами, родителями и обществом возможно создание инклюзивной среды,

обеспечивающей каждому ребёнку право на полноценное развитие и успешную социализацию.

Список использованной литературы

1. Выготский Л. С. Психология развития человека. — М.: Смысл, 2005.
2. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. — М.: Смысл, 2000.
3. Эльконин Д. Б. Психология игры. — М.: Педагогика, 1978.
4. Запорожец А. В. Избранные психологические труды: Развитие произвольных движений. — М.: Педагогика, 1986.
5. Соловьёва Е. Н. Инклюзивное образование: теория и практика. — М.: Академия, 2019.
6. Агафонова И. Н., Козлова С. А. Современные педагогические технологии в дошкольном образовании. — СПб.: Питер, 2020.
7. Малофеев Н. Н. Инклюзивное образование детей с ограниченными возможностями здоровья: теория и практика. — М.: Просвещение, 2016.

O'ZBEKISTONDA RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA MULKDORLAR QATLAMINING JAMIYAT INNOVATSION RIVOJIGA TA'SIRI

Shaymanova Adiba Ergashevna

falsafa fanlar doktori(DSc),Turon universiteti prorektori

Xisrav Akmalij

Toshkent Davlat iqtisodiyot universiteti talabasi

adiba_shaymanova@gmail.com

ORCID.ID: 0009-0002-3380-5246

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekistonda raqamli iqtisodiyot sharoitida mulkdorlar qatlamining shakllanishi va ularning jamiyatning innovatsion rivojlanishiga ta'siri tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalar va axborot-kommunikatsiya tizimlarining rivojlanishi natijasida mulkdorlarning iqtisodiy faolligi, tashabbuskorligi hamda raqobatbardoshligi ortib borayotgani yoritiladi. Shuningdek, xususiy mulk egalari va tadbirkorlarning innovatsion g'oyalarni hayotga tatbiq etishdagi o'rni, davlat tomonidan yaratilayotgan raqamli infratuzilmaning bu jarayonga ta'siri o'rganiladi. Tadqiqot natijalari O'zbekistonda raqamli iqtisodiyot asosida barqaror innovatsion rivojlanishni ta'minlashga qaratilgan tavsiyalarni ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, mulkdorlar qatlam, innovatsion rivojlanish, xususiy mulk, tadbirkorlik, raqamli transformatsiya.

Аннотация: В статье анализируется процесс формирования слоя собственников в условиях цифровой экономики Узбекистана и его влияние на инновационное развитие общества. Раскрываются вопросы роста экономической активности, инициативности и конкурентоспособности собственников в результате развития цифровых технологий и информационно-коммуникационных систем. Также рассматривается роль частных владельцев и предпринимателей во внедрении инновационных идей, а также влияние государственной цифровой инфраструктуры на данный процесс. Результаты исследования направлены на разработку рекомендаций по обеспечению устойчивого инновационного развития на основе цифровой экономики в Узбекистане.

Ключевые слова: цифровая экономика, слой собственников, инновационное развитие, частная собственность, предпринимательство, цифровая трансформация.

ANNOTATION: This article analyzes the formation of the ownership class in the context of Uzbekistan's digital economy and its impact on the innovative development of society. The study highlights the increasing economic activity, initiative, and competitiveness of owners driven by the expansion of digital technologies and

information-communication systems. It also examines the role of private property owners and entrepreneurs in implementing innovative ideas, as well as the influence of state-created digital infrastructure on this process. The research results aim to provide recommendations for ensuring sustainable innovative development based on the digital economy in Uzbekistan.

Key words: digital economy, ownership class, innovative development, private property, entrepreneurship, digital transformation.

KIRISH. So‘nggi yillarda O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyotga o‘tish jarayoni davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, davlat boshqaruvida ochiqlikni ta‘minlash va xususiy sektorni raqamli texnologiyalar asosida rivojlantirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda[1]. Mamlakatda shakllanayotgan mulkdorlar qatlaminin roli ham bu jarayonda tobora ortib bormoqda. Chunki zamonaviy raqamli iqtisodiyot sharoitida mulkdor – nafaqat moddiy boylik egasi, balki yangi innovatsion g‘oyalar va texnologiyalar tashabbuskori sifatida jamiyat taraqqiyotining muhim harakatlantiruvchi kuchiga aylanmoqda. Shu bois, raqamli iqtisodiyotning rivojlanish jarayonida mulkdorlar qatlaminin innovatsion faoliyatga qo‘shayotgan hissasini o‘rganish bugungi kunda dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyatga ega masaladir.

ASOSIY QISM. **Darhaqiqat, raqamli** iqtisodiyot – bu iqtisodiy faoliyatning asosiy omili sifatida axborot, raqamli texnologiyalar va internet platformalaridan foydalanishga asoslangan tizimdir[5]. O‘zbekistonda bu yo‘nalish 2020-yillardan boshlab jadal rivojlanmoqda. Raqamli to‘lov tizimlari, elektron tijorat, onlayn xizmatlar va startup loyihalarining ko‘payishi natijasida yangi mulkdorlar avlodi shakllanmoqda. Mazkur qatlam vakillari, odatda, o‘z biznesini raqamli maydonda tashkil etuvchi tadbirkorlar, IT sohasidagi mutaxassislar va intellektual mulk egalari bo‘lib, ular jamiyatda innovatsion madaniyatni rivojlantirishga hissa qo‘shmoqdalar[5].

Darhaqiqat, yangi taraqqiyot bosqichida mamlakatimiz hududlarining ijtimoiy-iqtisodiy salohiyatini oshirish, fuqarolar turmush darajasi va farovonligini ta‘minlashda innovatsiya, innovatsion g‘oya va texnologiyalarni keng joriy etishga, ular faoliyatini samarali va jadal rivojlantirishga, hamda barcha zarur shart-sharoitlarni yaratishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Binobirin, davlatimiz rahbari ta’kidlaganidek, - “Mamlakatimizni innovatsion rivojlantirish strategiyasi va mexanizmlari, eng avvalo, shu davlatda yaratilgan intellektual va ilmiy-texnikaviy salohiyatdan qanchalik samarali foydalanish bilan chambarchas bog‘liq”[1].

Zero, amalga oshirilayotgan innovatsion islohotlar va tub yangilanishlar, mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning muhim ustuvor yo‘nalishlarini belgilab olishda, uning iqtisodiyotini va ijtimoiy hayotini modernizatsiyalash, hamda yangi innovatsiyalardan manfaatdorlikni oshirishni ta‘minlashda muhim ahamiyatga egadir.

Ayniqsa, Yangi O'zbekiston rivojlanishining hozirgi bosqichida innovatsiya insoniyat taraqqiyoti va jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy o'sishining asosiy omiliga aylanayotgan bir vaqtda, ushbu jarayonlarning muttasil rivojlanib borishi aholining turmush darajasining sifat jihatdan o'zgarishiga olib kelishini ta'kidlash joizdir. Bu kabi jarayonlar, shubhasiz mamlakatning innovatsion va ijtimoiy-iqtisodiy salohiyatini oshirish bilan bir vaqtda, undan unumli foydalanishni ham ko'zda tutadi.

Shu boisdan, raqamli texnologiyalar mulkdorlarning faoliyatini yangicha bosqichga olib chiqdi deyish mumkin. Masalan, kichik va o'rta biznes subektlari endilikda elektron platformalar orqali o'z mahsulotlarini jahon bozoriga chiqarish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Shu bilan birga, raqamli bank xizmatlari, elektron hisob-kitob tizimlari, sun'iy intellekt va avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari iqtisodiy samaradorlikni oshirishga xizmat qilmoqda [3]. Bu jarayon, o'z navbatida, mulkdorlarning innovatsion fikrlash doirasini kengaytiradi, ularni yangi texnologiyalarni o'zlashtirishga va raqobatbardosh bo'lishga undaydi. Natijada jamiyatda ijodkorlik, yangilik yaratish, riskni boshqarish madaniyati rivojlanadi. Natijada, mulkdorlar jamiyatning innovatsion salohiyatini shakllantirishda uchta asosiy yo'nalishda faol ishtirok etayotganligi namoyon bo'ladi.

Birinchisi, texnologik yangiliklarni joriy etish. Ko'plab xususiy korxonalar ishlab chiqarish jarayonlarini raqamlashtirish orqali yuqori samaradorlikka erishmoqda.

Ikkinchidan, yangi ish o'rinlarini yaratilmoqda. Raqamli iqtisodiyot sohasida faoliyat yuritayotgan tadbirkorlar yosh mutaxassislar uchun yangi ish o'rinlarini tashkil etmoqda.

Uchinchidan, innovatsion muhit yangicha ahamiyat kasb etib rivojlanmoqda. Startup loyihalar, texnoparklar va IT markazlar faoliyati orqali yangi texnologiyalar tezkorlik bilan joriy etilmoqda.

Aytish joizki, mulkdorlar qatlamining raqamli sohadagi muvaffaqiyati ularning jamiyatda ijtimoiy mas'uliyatini kuchaytiradi. Ular xayriya, ekologik tashabbuslar, ta'lim loyihalarini qo'llab-quvvatlash orqali innovatsion taraqqiyotning ijtimoiy asosini mustahkamlashda o'zining hissasini qo'shadi. Darhaqiqat, O'zbekiston respublikasida hukumati raqamli iqtisodiyot uchun zarur huquqiy va texnologik muhitni yaratish maqsadida bir qator dasturlarni amalga oshirilmogda. Xususan, “Raqamli O'zbekiston – 2030” dasturi, “Elektron hukumat” tizimi, “Yagona raqamli platforma” loyihalari mulkdorlarning raqamli iqtisodiyotda faol ishtirokini rag'batlantirish uchun qulay imkoniyatdir. Bundan tashqari, soliq va bojxona sohasidagi raqamli islohotlar ham tadbirkorlar uchun qulay imkoniyat yaratmoqda. Bu esa mulkdorlar qatlamining iqtisodiy faolligini oshirib, ularning innovatsion faoliyatga bo'lgan qiziqishini yanada kuchaytirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, raqamli iqtisodiyot sharoitida O'zbekistonda mulkdorlar qatlamining o'rni va roli tobora ortib bormoqda. Ular nafaqat iqtisodiy

boylik manbai, balki jamiyatning innovatsion rivojlanishini ta'minlovchi asosiy kuch sifatida namoyon bo'lmoqda. Mulkdorlarning raqamli texnologiyalarni o'z faoliyatiga tatbiq etishi, yangi biznes modellarni yaratishi, startap tashabbuslarini qo'llab-quvvatlashi mamlakatning iqtisodiy raqobatbardoshligini oshiradi. Shu bois, davlat tomonidan ularni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, raqamli infratuzilmani takomillashtirish va innovatsion ekotizimni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Natijada, O'zbekistonda shakllanayotgan zamonaviy mulkdorlar qatlamining faoliyati raqamli iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga va milliy innovatsion tizimning mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasi to'g'risidagi farmoni. — Toshkent, 2020 y.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning nutqlari to'plami. — Toshkent, 2022 y.
3. Karimov N. *Raqamli iqtisodiyot asoslari*. — Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2021.
4. OECD (2022). *Digital Economy Outlook*. — Paris: OECD Publishing.
5. Шайманова.А.Э. Янги тараққиёт босқичида мулкдорлар қатламини шаклланишининг ижтимоий-фалсафий жиҳатлари. Монография. Т.:2023.
6. Brynjolfsson E., McAfee A. *The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies*. — New York: Norton, 2014.

ZAMONAVIY PSIXOLOGIK TADQIQOTLARDA KOPING STRATEGIYALARI ORQALI TA'LIM JARAYONIDA STRESSNI BOSHQARISHNING NAZARIY ASOSLARI

Eshnaye N.J.

ChDPU Psixolgiya kafedrasi dotsenti

eshnaye8080@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada zamonaviy psixologik tadqiqotlarda “koping strategiyasi” tushunchasining mazmuni va uni izohlashga oid asosiy ilmiy yondashuvlar tahlil etilgan. Koping strategiyalari shaxsning stress, qiyin vaziyatlar va hayotiy muammolarga munosabatini boshqarish usullari sifatida qaraladi. Ilmiy manbalarda kognitiv, bixevioral va emotsional yondashuvlar asosidagi nazariy modellar qiyosiy o‘rganilgan. Maqolada coping strategiyalarining shaxsiy barqarorlik, adaptatsiya va ijtimoiy moslashuvdagi roli yoritilgan. Shuningdek, insonning ichki resurslaridan foydalanish va stressga qarshi samarali mexanizmlarni shakllantirishning psixologik shartlari aniqlangan.

Kalit so‘zlar: coping strategiyasi, stress, moslashuv, kognitiv yondashuv, psixologik barqarorlik., moslashuv, kognitiv va bixevioral yondashuv, emotsional boshqaruv, adaptatsiya, shaxsiy resurslar, emotsional intellekt.

Аннотация: В статье анализируется содержание понятия «копинг-стратегия» в современных психологических исследованиях и основные научные подходы к его интерпретации. Копинг-стратегии рассматриваются как способы управления реакцией человека на стресс, трудные ситуации и жизненные проблемы. В научных источниках проводится сравнительное изучение теоретических моделей, основанных на когнитивном, поведенческом и эмоциональном подходах. В статье освещается роль копинг-стратегий в обеспечении личностной стабильности, адаптации и социальной адаптации. Также определяются психологические условия использования внутренних ресурсов человека и формирования эффективных антистрессовых механизмов.

Ключевые слова: стратегия преодоления трудностей, стресс, адаптация, когнитивный подход, психологическая устойчивость, адаптация, когнитивно-поведенческий подход, управление эмоциями, адаптация, личностные ресурсы, эмоциональный интеллект.

Abstract: The article analyzes the content of the concept of "coping strategy" in modern psychological research and the main scientific approaches to its interpretation. Coping strategies are considered as ways of managing a person's response to stress, difficult situations and life problems. Theoretical models based on cognitive, behavioral and emotional approaches are comparatively studied in scientific sources. The article

highlights the role of coping strategies in personal stability, adaptation and social adaptation. Also, the psychological conditions for the use of human internal resources and the formation of effective anti-stress mechanisms have been determined.

Key words: coping strategy, stress, adaptation, cognitive approach, psychological stability, adaptation, cognitive and behavioral approach, emotional management, adaptation, personal resources, emotional intelligence.

G'arb tadqiqotchilari orasida "koping" tushunchasi stress bilan kurashish muammosini aks ettiradi. Oksford inglizcha lug'atida "koping" so'zi muvaffaqiyatli koping ma'nosini ifodalash uchun tavsiya etilgan. Xorijiy tadqiqotchilarning nashrlarida bu konsepsiyaga oid turli ta'riflar mavjud bo'lib, ular orasida "faol kurash", "transformatsion koping", "regressiv koping" kabi tushunchalar keng qo'llaniladi. Psixodinamik yo'nalish vakillari (Ye.V.Zmanovskaya, A.Kardiner, G.S.Sullivan, V.I.Ovcharenko, Ye.Fromm, K.Xorni) koping jarayonlarini qiyin vaziyatlarda shaxsni samarali moslashtirishga qaratilgan yego jarayonlari sifatida qarashadi. Gumanistik psixologiyada esa koping insonning hayotiy muammolarni hal qilishga tayyorligini ko'rsatuvchi xatti-harakatlar shakli sifatida talqin qilinadi (Rojers, A. Maslou).

Stress va kurashni kognitiv yo'nalishda o'rganishda insonning atrof-muhit talablari va ushbu talablarni qondiradigan resurslarning mavjudligi o'rtasidagi muayyan muvozanatni saqlashga yo'naltirilgan xatti-harakatlar koping hodisasi sifatida qaraladi (R.Lazar va S.Folkman).[5] Ular koping xatti-harakatlarini haddan tashqari stressga yoki inson resurslaridan oshib ketuvchi tashqi va ichki talablarni koping uchun inson tomonidan doimiy o'zgarib turadigan kognitiv va xulq-atvor harakatlari shaklida tasvirlaydilar. F.Koen va R.Lazar o'z tadqiqotlarida beshta koping vazifasini aniqlab, ularning bajarilishi koping muvaffaqiyatini belgilaydi: vaziyatlarning salbiy ta'sirini minimallashtirish va tiklanish imkoniyatlarini oshirish; sabr-toqat, moslashish yoki hayotiy vaziyatlarni tartibga solish yoki o'zgartirish; ijobiy imidj va o'ziga ishonchni saqlash; hissiy muvozanatni saqlash; boshqa odamlar bilan yaqin munosabatlarni saqlash va rivojlantirish.[11]

Rus psixologiyasida "koping" tushunchasi stress nazariyasining markazida turib, turli usul va metodlardan foydalangan holda stressli sharoitlarni psixologik koping deb talqin qilinadi. Bu konsepsiya insonning tashqi va ichki talablar bilan o'zaro aloqada bo'lgan faoliyatining turli shakllarini qamrab oladi. Shu jumladan muammolarni hal qilish, nazorat qilish, yumshatish, ko'nikish yoki ulardan qochish kabi xatti-harakatlar vaziyatning stressli ta'sirini bartaraf etishga va uni o'zlashtirishga qaratilgan bo'ladi.

Koping strategiyalari kurashishning to'rt asosiy turini o'z ichiga oladi: kognitiv koping, stress sabablarini tushunish va vaziyatni insonning o'zi, muhiti va munosabatlari nuqtai nazaridan baholash; hissiy mustahkamlash, o'z his-tuyg'ularini anglash va qabul

qilish, ijtimoiy maqbul shaklda ifoda etish va tajribalarni boshqarish; xulq-atvorni koping, xulq-atvorni o'zgartirish, strategiya va rejalarni qayta ko'rib chiqish; ijtimoiy koping, hayotiy qadriyatlarni, ijtimoiy rollar va shaxslararo munosabatlarni qayta ko'rib chiqish va kengaytirish.[7]

Oliy ta'lim tizimida talabalar ko'plab stress manbalariga duch keladilar, jumladan akademik bosim, kelajak kasbiy faoliyatga tayyorgarlik, ijtimoiy munosabatlardagi muammolar va boshqa turli qiyinchiliklar. Shu bois talabalarning koping strategiyalarini muvofiqlashtirish va rivojlantirish ularning psixologik barqarorligini oshirish, stressni samarali boshqarish va murakkab vaziyatlarga moslashish qobiliyatini yaxshilashda muhim ijtimoiy-psixologik omil hisoblanadi. Mobil mutaxassislarni tayyorlash jarayonida talabalarning stressga moslashish qobiliyatini oshirish ularning kasbiy va shaxsiy o'sishini ta'minlaydi.

Talabalarning koping strategiyalari oliy ta'limdagi muvaffaqiyatli faoliyat va kelajakdagi kasbiy mobillik uchun zarur bo'lib, bu sohadagi tadqiqotlar oliy ta'lim muassasalarida psixologik qo'llab-quvvatlash tizimlarini takomillashtirishga, stressni boshqarish treninglari va mentorlik dasturlarini joriy etishga yo'naltirilishi lozimligini ko'rsatadi. Ijtimoiy muhitning mustahkamligi, talabalar o'rtasidagi o'zaro qo'llab-quvvatlash va samarali muloqot talabalarning stressga chidamliligini oshirishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, mobil mutaxassislarni tayyorlashda ijtimoiy-psixologik omillarning muhimligini yanada kuchaytirib beradi. Shu tariqa, oliy ta'limda talabalarning koping strategiyalarini muvofiqlashtirish jarayoni mobil mutaxassis tayyorlashning ijtimoiy-psixologik asoslaridan biri hisoblanadi.

Xulq-atvorni yengish muvaffaqiyatini baholashda bir qator muhim ko'rsatkichlar e'tiborga olinadi. Ular orasida fiziologik holatni bartaraf etish va stress natijasida yuzaga kelgan psixologik zo'riqishni kamaytirish, stressli faoliyatni tiklash imkoniyatlarini yaratish hamda ruhiy charchoqdan shaxsni ozod qilish, qayg'u va tushkunlikning oldini olish kabi omillar alohida ahamiyat kasb etadi.[3] Olimlarning stressni yengish strategiyalarini tizimlashtirish va tavsiflash bo'yicha olib borgan tadqiqotlarida turli usullar taklif etilgan bo'lsa-da, hozircha psixologik kurashishning yagona va umume'tirof etilgan tasnifi mavjud emas. S.K.Nartova-Bochaver psixologik kurash turlarini tizimli ravishda tasniflashni kelajakning muhim vazifasi sifatida qarashda davom etadi.[7]

Psixologik kurashning har bir usuli o'zgacha xususiyatlarga ega bo'lib, inson tomonidan boshdan kechirilayotgan stress vaziyatining sub'ektiv idrok etilishi va uning ma'nosiga bog'liq. Shuningdek, kurashishning asosiy vazifalari sifatida haqiqiy muammoni hal qilish, uni hissiy jihatdan boshdan kechirish, hissiy holatni tartibga solish hamda odamlar bilan munosabatlarni mustahkamlash belgilanadi.

R.Lazarning ta'rificha, stressga munosabatning ikkita asosiy usuli mavjud. Birinchisi, muammoga yo'naltirilgan usul bo'lib, u muammoni oqilona tahlil qilish, qiyin

vaziyatni hal qilish uchun reja tuzish va uni amalga oshirishga qaratilgan. Bu jarayonda shaxs xatti-harakatlarini mustaqil tahlil qiladi, kerak bo'lsa boshqalardan yordam so'raydi va qo'shimcha ma'lumot izlaydi. Ikkinchisi, sub'ektiv yo'naltirilgan usul bo'lib, u asosan stressga hissiy munosabat bilan bog'liq bo'ladi va ma'lum harakatlarni o'z ichiga olmasligi mumkin. Bu usulda inson stress haqida o'ylamaslikka harakat qiladi, boshqalarni o'z tajribalariga jalb etadi, ba'zan o'zini unutish yoki salbiy his-tuyg'ularni masalan, spirtli ichimliklar yoki giyohvand moddalar yordamida kamaytirishga intiladi. Shu bilan birga, tuyg'ularga qaratilgan kurash usuli hissiy stressni kamaytirishga yordam beradi.

Oliy ta'lim sharoitida talabalar turli stress manbalariga duch keladilar, jumladan akademik bosim, kelajak kasbiy faoliyatga tayyorgarlik, ijtimoiy munosabatlar muammolari va boshqalar. Shu bois talabalarning koping strategiyalarini muvofiqlashtirish va rivojlantirish ularning psixologik barqarorligini ta'minlashda va stressni samarali boshqarishda muhim ijtimoiy-psixologik omil bo'lib xizmat qiladi. Talabalarning koping faoliyati ularning stressga chidamlilik qobiliyatini oshiradi, shu bilan birga shaxsning yosh, jins, shaxsiy xususiyatlari va ijtimoiy muhit ta'sirini hisobga olish zarur. Mobil mutaxassislarni tayyorlash jarayonida talabalarning stressga moslashuvchanlik qobiliyatini rivojlantirish ularning kasbiy va shaxsiy o'sishini ta'minlaydi, shuningdek murakkab va tez o'zgaruvchan zamonaviy sharoitlarga tez moslashish imkoniyatini yaratadi.

Talabalarning psixologik qo'llab-quvvatlash tizimlari, stressni boshqarish treninglari va mentorlik dasturlari orqali koping strategiyalarini takomillashtirish, ijtimoiy muhitni mustahkamlash, talabalar o'rtasida o'zaro qo'llab-quvvatlashni rivojlantirish, mobil mutaxassislarni tayyorlashda ijtimoiy-psixologik omillarni muvaffaqiyatli integratsiyalash uchun muhim ahamiyatga ega. Shu tariqa, oliy ta'limda talabalarning koping strategiyalarini muvofiqlashtirish mobil mutaxassis tayyorlashning ijtimoiy-psixologik asoslaridan biri sifatida qoralishi lozim.

Oliy ta'lim tizimida koping strategiyalarni rivojlantirish va muvofiqlashtirish mobil mutaxassislarni tayyorlashda asosiy psixologik mexanizmlardan biridir. Bu jarayonda talabalarning shaxsiy resurslarini faollashtirish, kognitiv qobiliyatlarini kengaytirish, ehtiyoj va tuyg'ularini tan olish va ifoda qilish, xulq-atvor strategiyalarini maqsadga muvofiq ravishda tanlash, ijtimoiy aloqalarni mustahkamlashga yo'naltirilgan maxsus psixotarbiya dasturlaridan foydalanish zarur.

Kognitiv qayta baholash, ijobiy fikrlash va faol ijtimoiy munosabatlarga kirishish kabi ko'nikmalarni shakllantirish talabalarning stressli vaziyatlarga nisbatan individual yondashuvini samarali qilib, ularni turli hayotiy sinovlarga tayyorlaydi.

R.Lazar va S.Folkman tomonidan ishlab chiqilgan stressni yengish nazariyasi va koping strategiyalari oliy ta'limda mobil mutaxassislarni tayyorlashning psixologik

asosini tashkil etadi. Talabalarning koping strategiyalarini muvofiqlashtirish, bu nafaqat shaxsning ichki resurslarini faollashtirishni, balki uning atrof-muhit bilan munosabatlarini ham yaxshilashni ko'zda tutadigan, psixologik barqarorlik va kasbiy tayyorgarlikni ta'minlaydigan murakkab ijtimoiy-psixologik jarayondir.

Asosiy kurash manbalaridan biri, bu o'z-o'zini anglash bo'lib, u insonning shaxsiy imkoniyatlariga ishonchi va muammoli vaziyatni boshqara olish qobiliyatini his etishga olib keladi. O'z-o'zini anglash kognitiv va emotsional sohalarida shaxsning ruhiy barqarorligini ta'minlab, stressli sharoitlarda konstruktiv yo'l tutishga imkon yaratadi. Bu jarayonda shaxs o'z ehtiyojlari, sezgilarini taniqli tarzda idrok qilishi va ularga muvofiq kurash strategiyasini shakllantirishi mumkin. Shu ma'noda, o'z-o'zini anglash, bu shaxsiy farovonlik va psixologik barqarorlikka olib boruvchi ichki resursdir.

Keyingi muhim kurash manbai, bu “nazorat o'chog'i” yoki shaxsning ichki yo'nalishi bo'lib, u insonning o'z hayoti va vaziyatlar ustidan nazorat hissini shakllantiradi. Ichki nazoratga ega insonlar muammoli vaziyatlarni real baholashga moyil bo'lib, atrof-muhit talablariga mos ravishda eng maqbul kurash strategiyalarini tanlash qobiliyatiga yegadirlar. Bunday shaxslar kurash jarayonida ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning kerakli turi va miqdorini ham aniqlashga qodir bo'lib, bu ularning stressni boshqarish samaradorligini oshiradi. Nazorat hissining mavjudligi shaxsning hissiy barqarorligini ta'minlab, o'z hayoti uchun mas'uliyatni qabul qilishga yordam beradi.

Amerikalik tadqiqotchi K.Garver va uning hamkorlari kurash strategiyalarini kengaytirilgan model asosida tasniflashgan. Ularning fikriga ko'ra, eng samarali va moslashuvchan strategiyalar muammoni hal qilishga qaratilgan: “faol kurash”, “rejalashtirish”, “faol jamoatchilik yordamini izlash”, “ijobiy talqin va o'sish”, “qabul qilish”. Bu strategiyalar shaxsning stressga qarshi faol harakatini namoyon qiladi va psixologik barqarorlikni ta'minlaydi.[10]

Xulosa qilib aytganda turli xil kurash strategiyalari, mexanizm va manbalarni hisobga olgan holda, “Oliy ta'limda talabalar koping strategiyasini muvofiqlashtirish asosida mobil mutaxassis tayyorlashning ijtimoiy-psixologik omillari” tushunchasi alohida ahamiyat kasb etadi. Mobil mutaxassis nafaqat bilim va ko'nikmalarga, balki stressga qarshi samarali kurashish qobiliyatiga ham yega bo'lishi lozim. Bunday mutaxassisni tayyorlash jarayonida talabalarning shaxsiy kurash manbalarini, strategiyalarini, ruhiy barqarorlik darajasini va ijtimoiy yordam mexanizmlarini inobatga olgan holda, ularning koping qobiliyatini aniqlash, rivojlantirish va muvofiqlashtirish muhim hisoblanadi.

Talabalarda koping strategiyasini muvofiqlashtirish asosida mobil mutaxassis tayyorlash jarayoni nafaqat shaxsiy psixologik barqarorlikni ta'minlash, balki professional faoliyatda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan noaniq, stressli va murakkab vaziyatlarga tayyorgarlikni oshirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayon

ijtimoiy-psixologik omillar va individual resurslarni to'g'ri baholash va ularni samarali safarbar etish orqali amalga oshiriladi. Har bir talaba uchun individual koping profilni shakllantirish, unda samarali strategiyalarning ustuvorligini ta'minlash, ularning shaxsiy, ijtimoiy va kasbiy rivojlanishiga yo'l ochadi. Bunday yondashuv oliy ta'lim muassasalarida mobil, moslashuvchan va kasbiy jihatdan barkamol mutaxassislar tayyorlashning asosiy strategik yo'nalishlaridan biri sifatida qaralishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Анцыферова, Л.И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысление, преобразование ситуаций и психологическая защита [Текст] / Л. И Анцыферова // Психологический журнал. – 1994. – Т. 15.- № 1. – С. 3-16.
2. Бодров, В.А. Проблема преодоления стресса. Часть 3. Стратегии и стили преодоления стресса [Текст] /В.А. Бодров // Психологический журнал. – 2006. – Т.27. – №3. – С. 106-116.
3. Бодров, В.А. Психологический стресс: развитие и преодоление [Текст] / В.А. Бодров. – М. : ПЕР-СЭ, 2006. – 528 с.
4. Карвасарский, Б.Д. Копинг-поведение (механизмы совладания) как сознательные стратегии преодоления стрессовых ситуаций и методы их определения: пособие для врачей и психологов [Текст] / Б.Д. Карвасарский, В.А. Абабков, А.В. Васильева, Г.Л. Исурина и др. – СПб. : Изд-во НИПНИ им. В.М. Бехтерева, 2007. – 28 с.
5. Лазарус, Р. Индивидуальная чувствительность и устойчивость к психологическому стрессу [Текст] / Р. Лазарус // Психологические факторы на работе и охрана здоровья. М. – Женева, 1989. – С. 121-126.
6. Набиуллина, Р.Р. Механизмы психологической защиты и совладания со стрессом (определение, структура, функции, виды, психотерапевтическая коррекция). Учебное пособие [Текст] / Р.Р. Набиуллина, И.В. Тухтарова. – Казань, 2003. – 98 с.
7. Нартова-Бочавер, С.К. «Coping behavior» в системе понятий психологии личности [Текст] / С.К. Нартова-Бочавер // Психологический журнал. – 1997. – Т.18. – № 5. – С. 20-30.
8. Нартова-Бочавер, С.К. «Coping behavior» в системе понятий психологии личности [Текст] / С.К. Нартова-Бочавер // Психологический журнал. – 1997. – Т.18. – № 5. – С. 20-30.
9. Хекхаузен, Х. Личностные и ситуационные подходы к объяснению поведения [Текст] / Х. Хекхаузен, сост. и общая редакция Н. В. Гришиной // Психология социальных ситуаций. Хрестоматия.-СПб. :Питер, 2001.- С. 58-91.

10. Carver, C.S. Assessing coping strategies: a theoretically based approach [Text] / C.S. Carver, M.F. Scheier, J.K. Weintraub // Journal of Personality and Social Psychology. – 1989. – V. 56. – P. 267-283.
11. Cohen, F. Measurement of coping [Text] / F. Cohen // A. Monat and Richard S. Lazarus. Stress and Coping. – N.-Y, 1991. – P. 228-244.; Бодров, В.А. Психологический стресс: развитие и преодоление [Текст] / В.А. Бодров. – М. : ПЕР-СЭ, 2006. – 528 с.
12. Frydenberg, E. Teaching Coping to adolescents: when and to whom? [Text] / E. Frydenberg, R. Lewis // American Educational Research Journal. – Fall 2000. – V. 37, № 3. – P. 727-745.

O'ZBEKISTONDA YANGI TARAQQIYOT BOSQICHIDA KICHIK VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISH

Ostanov Akmal Yoriyevich

*Iqtisod fanlari nomzodi, dotsent. Turon universiteti Iqtisodiyot va
xorijiy mamlakatlar iqtisodiyoti kafedrasida mudiri*

akmal_ostanov@gmail.com

ORCID.ID: 0009-0002-3380-5246

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekistonda yangi taraqqiyot bosqichida kichik va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishning dolzarb masalalari tahlil qilinadi. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning milliy iqtisodiyotdagi o'rni, ularni qo'llab-quvvatlash mexanizmlari hamda davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlari yoritilgan. Shuningdek, tadbirkorlik infratuzilmasini modernizatsiya qilish, raqamli texnologiyalarni joriy etish va eksport salohiyatini oshirish masalalariga e'tibor qaratilgan. Tadqiqot natijalari iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish hamda xususiy sektorni rivojlantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: kichik biznes, xususiy tadbirkorlik, iqtisodiy islohotlar, raqamli iqtisodiyot, bandlik, investitsiya, eksport, innovatsiya.

Аннотация: В статье рассматриваются актуальные вопросы развития малого и частного предпринимательства в Узбекистане на новом этапе развития страны. Анализируются роль малого бизнеса в национальной экономике, механизмы государственной поддержки и приоритетные направления экономической политики. Особое внимание уделяется модернизации предпринимательской инфраструктуры, внедрению цифровых технологий и повышению экспортного потенциала. Результаты исследования направлены на разработку практических рекомендаций по углублению экономических реформ и стимулированию роста частного сектора.

Ключевые слова: малый бизнес, частное предпринимательство, экономические реформы, цифровая экономика, занятость, инвестиции, экспорт, инновации.

ANNOTATION: This article analyzes the key issues of developing small and private entrepreneurship in Uzbekistan at a new stage of national progress. The role of small business in the economy, mechanisms of state support, and priority areas of economic policy are discussed. Special attention is given to the modernization of entrepreneurial infrastructure, digitalization, and increasing export potential. The research results provide practical recommendations for deepening economic reforms and promoting the growth of the private sector in Uzbekistan.

Key words: small business, private entrepreneurship, economic reforms, digital economy, employment, investment, export, innovation.

KIRISH. O‘zbekiston mustaqillikka erishganidan buyon iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida islohotlar bosqichma-bosqich amalga oshirib kelinmoqda. Ayniqsa, so‘nggi yillarda mamlakat yangi taraqqiyot bosqichiga qadam qo‘yib, iqtisodiy o‘rishning asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida kichik va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Prezident Sh.M. Mirziyoyev ta’kidlaganidek: “Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik — bu iqtisodiyotning eng faol, eng barqaror tarmog‘i bo‘lib, xalq farovonligini oshirishning asosiy omilidir.” Bugungi kunda O‘zbekistonda 500 mingdan ortiq kichik biznes subekti faoliyat yuritmoqda [2]. Ularning iqtisodiyotdagi ulushi yildan-yilga ortib, bandlik, eksport va investitsiya oqimlarini ta’minlashda muhim rol o‘ynamoqda. Shu bois, tadbirkorlikni rivojlantirish masalasi yangi taraqqiyot bosqichining asosiy strategik yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda.

ASOSIY QISM. Ma’lumki, kichik biznes — bu iqtisodiyotning moslashuvchan, tez rivojlanadigan sohasi bo‘lib, mamlakatda iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda, yangi ish o‘rinlarini yaratishda va aholi farovonligini oshirishda muhim o‘rin tutadi. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, so‘nggi yillarda O‘zbekiston yalpi ichki mahsulotining (YaIM) qariyb 55 foizi kichik biznes hissasiga to‘g‘ri kelmoqda. Bu tarmoqda band aholining 75 foizdan ortig‘i mehnat qilmoqda [3]. Kichik tadbirkorlikning afzalligi shundaki, u iqtisodiyotdagi raqobatni kuchaytiradi, innovatsiyalarni tez joriy etadi va mahalliy resurslardan samarali foydalanishni ta’minlaydi.

Shu boisdan, yangi taraqqiyot bosqichida davlat tomonidan kichik biznesni rag‘batlantirishga qaratilgan keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan:

- “Har bir oila — tadbirkor” dasturi doirasida 2020–2024 yillarda 10 trillion so‘mdan ortiq imtiyozli kreditlar ajratildi;
- Soliq yukining kamaytirilishi va tadbirkorlikni ro‘yxatdan o‘tkazish jarayonining soddalashtirilishi natijasida minglab yangi subektlar tashkil etildi;
- Tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash jamg‘armasi orqali kafolat va kompensatsiya mexanizmlari joriy qilindi [6].

Shuningdek, mahalliy ishlab chiqaruvchilarni eksportga yo‘naltirish va “Made in Uzbekistan” brendi ostida jahon bozoriga chiqish uchun qulay shart-sharoitlar yaratilmoqda. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar bugungi kunda tadbirkorlik rivojining ajralmas qismiga aylandi. O‘zbekiston hukumati “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida elektron tijorat, onlayn to‘lov tizimlari, raqamli buxgalteriya va soliq platformalarini keng joriy etmoqda [1]. Kichik biznes subektlari uchun “my.soliq.uz”, “business.gov.uz” kabi elektron xizmatlar tadbirkorlik faoliyatini soddalashtirmoqda. Natijada vaqt, resurs va xarajatlar tejab qolinyapti, shaffoflik ortmoqda. Shuningdek, raqamli marketing, onlayn savdo va elektron eksport

imkoniyatlari yangi bozorlarni ochmoqda. Bu jarayon O'zbekistonning jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashuvini tezlashtirmoqda. Yutuqlarga qaramay, kichik va xususiy tadbirkorlik faoliyatida ayrim muammolar ham ko'zga tashlanmoqda. Bular, moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatining cheklanganligi, ishlab chiqarish infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmagani, malakali kadrlar va innovatsion bilimlarning yetishmasligi kabilarda namoyon bo'lmoqda. Bu kabi muammolarni kelgusida bartaraf etish uchun quyidagi vazifalarni amalga oshirish zarurdir. Birinchidan, mahalliy ishlab chiqaruvchilar uchun soliq imtiyozlarini kengaytirish. Ikkinchidan, startap va innovatsion loyihalarga davlat grantlarini ajratishni ko'paytirish. Uchinchidan, tadbirkorlikka oid bilimlarni maktab va oliy ta'lim tizimidanoq yanada kuchaytirish yo'llarini topish. To'rtinchidan, ayollar va yoshlar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash lozim. Bu kabi chora-tadbirlar kichik va xususiy tadbirkorlikni O'zbekiston iqtisodiy taraqqiyotining yetakchi drayveriga aylantiradi.

Xulosa o'rniga, O'zbekistonda yangi taraqqiyot bosqichi — bu innovatsion, raqamli va xususiy sektor ustuvorligiga asoslangan iqtisodiy model shakllanayotgan davrdir. Kichik va xususiy tadbirkorlik bu jarayonning markazida turibdi. Ularning samarali faoliyati iqtisodiy barqarorlik, aholi bandligi, eksport salohiyatining o'sishi hamda ijtimoiy farovonlikni ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Shuning uchun ham davlat siyosatining asosiy maqsadi — “tadbirkorni qo'llab-quvvatlash orqali iqtisodiy o'sishni tezlashtirish” bo'lishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. *Yangi O'zbekiston strategiyasi*. — Toshkent, 2021.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash to'g'risida”gi Farmoni. — 2020-yil.
3. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari, 2024-yil.
4. Karimov B. *Kichik biznes iqtisodiyoti*. — Toshkent: Iqtisodiyot, 2022.
5. OECD (2023). *SME and Entrepreneurship Outlook*. — Paris: OECD Publishing.
6. Шайманова.А.Э. Янги тараққиёт босқичида мулкдорлар қатламини шаклланишининг ижтимоий-фалсафий жиҳатлари. Монография. Т.:2023.
7. World Bank (2023). *Doing Business Report: Uzbekistan*. — Washington DC.

ORCID.ID: 0009-0002-3380-5246

**BOSHQARUVDA IQTISODIY BILIMLARDAN FOYDALANISH: TA'LIM
VA TARBIYA TIZIMI UCHUN SAMARALI STRATEGIYALARNING
AFZALLIKLARI****Rasulov Akbarjon***Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Menejment kafedrası mudiri, pedagogika
fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent*<https://orcid.org/0009-0007-3728-6013>E-pochta: a.rasulov@cspu.uz

Annotatsiya: Mazkur maqolada ta'lim boshqaruvida iqtisodiy bilimlarning o'rni, ularning samarali qo'llanilishi va global hamda mahalliy tajribalar asosida rivojlantirish yo'llari tahlil qilinadi. Muallif ta'lim tizimining moliyaviy boshqaruvi, resurslarni taqsimlash va davlat-xususiy sheriklik (DXSh) modeli orqali ta'limni barqaror rivojlantirish imkoniyatlarini o'rganadi.

Kalit so'zlar: ta'lim boshqaruvi, iqtisodiy bilimlar, moliyaviy mustaqillik, davlat-xususiy sheriklik, innovatsion texnologiyalar, ta'lim menejmenti.

Annotation: This article analyzes the role of economic knowledge in education management, its effective application, and ways to develop it based on global and local experiences. The author examines the financial management of the education system, resource allocation, and opportunities for sustainable educational development through the public-private partnership (PPP) model.

Keywords: education management, economic knowledge, financial autonomy, public-private partnership, innovative technologies, education management.

Аннотация: В данной статье анализируется роль экономических знаний в управлении образованием, их эффективное применение, а также пути развития на основе глобального и локального опыта. Автор рассматривает финансовое управление системой образования, распределение ресурсов и возможности устойчивого развития образования через модель государственно-частного партнерства (ГЧП).

Ключевые слова: управление образованием, экономические знания, финансовая автономия, государственно-частное партнерство, инновационные технологии, менеджмент в образовании.

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim tizimini samarali boshqarish zamonaviy yondashuvlarni talab etmoqda. Ta'lim muassasalarining barqarorligi va rivojlanishi ko'p jihatdan iqtisodiy

bilimlarning boshqaruv jarayoniga qanday tatbiq etilishiga bog'liq. Resurslarni to'g'ri taqsimlash, byudjetni rejalashtirish va moliyaviy samaradorlikni ta'minlash ta'lim boshqaruvchilari oldida turgan asosiy vazifalardandir.

Har qanday faoliyat turi boshqaruvga asoslangan bo'lib, uning maqsadi – belgilangan vazifalarni amalga oshirish, ularni taqsimlash va ijrosini nazorat qilish, shuningdek, ishtirokchilarning manfaatlarini himoya qilish va rag'batlantirishdir. Bularning barchasi boshqaruv jarayonida muvofiqlashtiriladi va tashkil etiladi. Iqtisodiy tizim ham boshqaruv jarayoniga ta'sir ko'rsatadi. Mustaqillikdan avval, iqtisodiyotda ma'muriy-buyruqbozlik va markaziy rejalashtirish tizimi hukmron edi. Ushbu tizim faqat davlat va shirkat mulki shaklida ishlab chiqarishni tashkil qilishga asoslangan bo'lib, jamiyatda mulkdorlar sinfining shakllanishiga to'sqinlik qildi va o'zini oqlamadi.

Mustaqil O'zbekiston esa, jahon tajribasidan kelib chiqib, mulkchilikning turli shakllarining tengligini ta'minlab, ishlab chiqarishning milliy manfaatlarga mos zamonaviy tuzilmasini yaratishga intilmoqda. Erkin narxlar va bozor qonunlari asosida boshqariladigan ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotiga o'tish yo'lini tanladi va iqtisodiy islohotlarni bosqichma-bosqich amalga oshirmoqda. Islohotlarning boshlanishidan boshlab, iqtisodiy boshqaruv tizimini yangilashga alohida e'tibor qaratildi. Bu islohotlar, iqtisodiyot tarmoqlari va sohalarini boshqarishda xususiyatlarga mos xo'jalik yurituvchi subyektlarga iqtisodiy erkinlik berish, tadbirkorlikni rivojlantirishni rag'batlantirish va yangi tashkiliy-huquqiy shakllarni yaratishga qaratildi, natijada boshqaruvda yangi tizim vujudga keldi.

Mamlakatlar ta'lim sohasiga yildan-yilga katta mablag' ajratayotgan bo'lsa-da, bu resurslardan qanday foydalanish va ulardan maksimal natija olish muammosi dolzarb bo'lib qolmoqda. Shuning uchun ham, ta'lim menejerlari, maktab va oliy ta'lim muassasalari rahbarlari iqtisodiy bilimlarga ega bo'lishi va ularni boshqaruv jarayonida samarali qo'llashi zarur.

Ushbu maqolada ta'lim boshqaruvida iqtisodiy bilimlarning o'рни, resurslardan samarali foydalanish strategiyalari va xalqaro tajribalar tahlil qilinadi. Shuningdek, ta'lim muassasalarida iqtisodiy tafakkurni rivojlantirish yo'llari va kelajak uchun tavsiyalar beriladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Ta'lim tizimini samarali boshqarish uchun iqtisodiy bilimlarning ahamiyati juda katta. Resurslarni to'g'ri taqsimlash, byudjetni rejalashtirish va ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan strategiyalar zamonaviy ta'lim menejerlari oldida turgan eng muhim vazifalardandir. Bu masala bo'yicha ko'plab olimlar va tadqiqotchilar turli yondashuvlarni taklif qilishgan. Ushbu bo'limda ta'lim boshqaruvida iqtisodiy bilimlarning o'рни va ularni samarali qo'llash bo'yicha ilgari surilgan nazariyalar, tajribalar va tadqiqotlar tahlil qilinadi.

Ta'lim boshqaruvida iqtisodiy bilimlarning ahamiyati

Iqtisodiyot va menejment nazariyalari ta'lim sohasiga qanday tatbiq etilishi mumkinligi XX asr boshlaridan boshlab ilmiy doiralarda muhokama qilina boshlangan.

Klassik menejment yondashuvlari: Frederick Taylor va Henri Fayol tomonidan ilgari surilgan menejment nazariyalariga ko'ra, samarali boshqaruv tizimi uchun aniq rejalashtirish, resurslarni tejash va samarali taqsimlash muhim sanaladi. Bugungi ta'lim boshqaruvi ham aynan shu tamoyillar asosida shakllanmoqda.

Strategik boshqaruv nazariyalari: Peter Drucker ta'lim tizimida strategik menejment tamoyillarini qo'llash, uzoq muddatli rejalashtirish va innovatsiyalarni joriy etish muhimligini ta'kidlagan.

Inson kapitali nazariyasi: Gary Becker va Theodore Schultz tomonidan ilgari surilgan ushbu nazariyaga ko'ra, ta'limga investitsiya kiritish nafaqat individuallar uchun, balki jamiyat va davlat uchun ham katta iqtisodiy foyda keltiradi.

Zamonaviy iqtisodiy boshqaruv yondashuvlari

Bugungi kunda ta'lim tizimini boshqarishda iqtisodiy bilimlardan foydalanish masalasi tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Ayrim tadqiqotlarda bu yo'nalishdagi muammolar va imkoniyatlar tahlil qilingan:

Hanushek & Woessmann (2012): Ta'lim sifati va iqtisodiy rivojlanish o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganib, davlatlarning ta'limga ajratayotgan mablag'lari natijadorlikka qanday ta'sir qilishini tahlil qilgan.

Marginson (2016): AQSh va Buyuk Britaniya universitetlarining iqtisodiy boshqaruv tizimlarini o'rganib, oliy ta'lim muassasalarining moliyaviy mustaqilligiga erishish yo'llarini taklif qilgan.

Sahlberg (2011): Finlyandiyaning ta'lim modeli bo'yicha olib borgan tadqiqotida davlat tomonidan moliyalashtirish va samarali boshqaruv ta'lim sifatini oshirishda qanday rol o'ynashini ko'rsatgan.

O'zbekiston va xalqaro tajriba

O'zbekiston ta'lim tizimida iqtisodiy boshqaruv tamoyillarini tatbiq etish borasida so'nggi yillarda jiddiy islohotlar amalga oshirilmoqda. Prezident maktablari, xalqaro universitetlar bilan hamkorlik va xususiy sektorning ta'limga jalb qilinishi bu boradagi eng muhim qadamlar hisoblanadi. Shu bilan birga, ta'lim muassasalarining iqtisodiy mustaqilligini oshirish bo'yicha hali qilinishi lozim bo'lgan ishlar ham ko'p.

O'zbekiston Respublikasi Ta'lim Strategiyasi – 2030: Ta'lim tizimida moliyaviy barqarorlikni ta'minlash va iqtisodiy jihatdan samarali boshqaruvni yo'lga qo'yish rejalari ishlab chiqilgan.

Davlat-xususiy sheriklik modeli: Ayrim maktablar va universitetlarda xususiy sarmoyalarni jalb qilish, korporativ boshqaruv tamoyillarini tatbiq etish jarayoni davom etmoqda.

Xalqaro grantlar va investitsiyalar: O'zbekistonda ta'lim sohasiga ajratilayotgan xalqaro mablag'lar ta'lim sifati va infratuzilmasini yaxshilashga qaratilgan.

Natijalar

Tadqiqot davomida ta'lim boshqaruvida iqtisodiy bilimlarning naqadar muhim ekani aniqlandi. Ma'lumotlar, real misollar va xalqaro tajribalar shuni ko'rsatdiki, iqtisodiy bilimlarga ega rahbarlar ta'lim muassasalarining rivojlanishiga, resurslardan oqilona foydalanishga va sifatni oshirishga sezilarli ta'sir o'tkazadi. Quyida olingan asosiy natijalarni tushunarli tarzda yoritamiz:

Iqtisodiy bilimlar – yaxshi boshqaruvning kaliti

Tadqiqot davomida aniqlanganki, iqtisodiy bilimlarga ega bo'lgan rahbarlar ta'lim muassasalarini samaraliroq boshqara oladi. Bu degani:

Byudjetni to'g'ri rejalashtirish orqali ortiqcha xarajatlarni kamaytirish va kerakli sohalarga ko'proq e'tibor qaratish.

Xususiy sektor va investitsiyalarni jalb qilish orqali ta'lim muassasasining moliyaviy mustaqilligini ta'minlash.

Innovatsion va kreativ yondashuvlar yordamida nafaqat ta'lim sifatini, balki tashkilotning barqarorligini ham oshirish.

Misol uchun, Finlyandiya ta'lim tizimi moliyaviy resurslarni to'g'ri taqsimlash natijasida dunyodagi eng samarali ta'lim tizimlaridan biriga aylandi. O'zbekistonda ham Prezident maktablari va ba'zi oliygohlarda bu yo'nalishda o'zgarishlar kuzatilmoqda.

Davlat va xususiy sektor: farqlar va imkoniyatlar

Tahlil davomida davlat va xususiy ta'lim muassasalarining boshqaruv tamoyillari bir-biridan sezilarli farq qilishi aniqlandi:

Xususiy ta'lim muassasalari moliyaviy jihatdan mustaqil bo'lib, ularning rahbarlari resurslarni samarali taqsimlash va o'quv dasturlarini bozordagi talabga moslashtirishga ko'proq erkinlikka ega.

Davlat ta'lim muassasalari esa ko'p hollarda moliyaviy resurslar taqsimotiga bog'liq bo'lib, ayrim hollarda samarasiz xarajatlar kuzatilishi mumkin.

Biroq, davlat ta'lim muassasalarining byudjet va moliyaviy boshqaruvini takomillashtirish orqali ularning samaradorligini oshirish imkoniyati mavjud. Masalan, ayrim rivojlangan davlatlarda universitetlar moliyaviy barqarorlikka erishish uchun xususiy investitsiyalar va grantlarni faol jalb qilmoqda.

O'zbekistonda ta'lim boshqaruvida iqtisodiy islohotlar: qanday o'zgarishlar bor?

So'nggi yillarda O'zbekistonda ta'lim tizimida muhim islohotlar olib borilmoqda. Xususan:

✓ Davlat-xususiy sheriklik modeli joriy etilmoqda, bu esa ta'lim muassasalariga ko'proq mustaqillik va moliyaviy erkinlik berishga xizmat qilmoqda.

✓ Xalqaro grantlar va investitsiyalar ta'lim sifatini oshirish uchun jalb qilinmoqda. Bu esa infratuzilmani yaxshilash va o'quv dasturlarini modernizatsiya qilish imkonini yaratmoqda.

✓ Ta'lim muassasalari raqamli boshqaruv tizimlariga o'tayapti. Sun'iy intellekt va data-analitika yordamida resurslarni optimallashtirish tajribalari amalga oshirilmoqda.

Biroq, hali bajarilishi lozim bo'lgan muhim vazifalar ham bor. Xususan, ta'lim muassasalari moliyaviy mustaqilligini oshirish, resurslarni samarali boshqarish va xalqaro tajribalarni yanada faol joriy etish talab etiladi.

Ta'lim boshqaruvida raqamlashtirishning roli

Bugungi kunda dunyo bo'ylab universitetlar va maktablar moliyaviy boshqaruvda raqamli texnologiyalar dan keng foydalanmoqda. Tadqiqot davomida aniqlanganki:

Sun'iy intellekt yordamida moliyaviy rejalashtirish – universitetlarning byudjet taqsimotini aniq prognoz qilishiga yordam beradi.

Big Data va ma'lumotlar tahlili – qaysi sohalarga investitsiya kiritish eng samarali bo'lishini oldindan ko'rib chiqish imkonini yaratadi.

Elektron ta'lim platformalari – ta'lim muassasalarining daromad manbalarini diversifikatsiya qilishga yordam beradi (masalan, onlayn kurslar orqali qo'shimcha daromad topish).

O'zbekistonda bu borada hali juda katta imkoniyatlar bor. Agar universitetlar va maktablar iqtisodiy boshqaruvda innovatsion texnologiyalardan keng foydalansa, ta'lim sifatini sezilarli darajada oshirish mumkin bo'ladi.

Ta'lim boshqaruvida iqtisodiy bilimlar kelajak uchun asosdir

Natijalar shuni ko'rsatdiki, ta'lim tizimida iqtisodiy bilimlarni tatbiq etish nafaqat moliyaviy barqarorlikni oshiradi, balki ta'lim sifatining ham yuksalishiga xizmat qiladi.

✓ Iqtisodiy bilimlarga ega bo'lgan rahbarlar ta'lim muassasalarini samaraliroq boshqara oladi.

✓ Davlat va xususiy ta'lim muassasalarining iqtisodiy boshqaruv tamoyillari bir-biridan farq qiladi, ammo samarali yondashuvlar ikkalasida ham natija berishi mumkin.

✓ O'zbekiston ta'lim tizimidagi iqtisodiy islohotlar ijobiy natijalar bera boshladi, ammo hali qilinishi lozim bo'lgan ishlar ko'p.

✓ Raqamli texnologiyalar va iqtisodiy tahlil vositalari kelajakda ta'lim boshqaruvining eng muhim omillaridan biri bo'ladi.

Muhokama

Tadqiqot davomida iqtisodiy bilimlarning ta'lim boshqaruvidagi roli juda muhim ekanini ko'rdik. Ammo bu bilimlar qanday qo'llanilishi, qaysi sohalarda samarali natija berishi va qayerda qiyinchiliklar yuzaga kelishini tushunish muhim.

Iqtisodiy bilimlar kerak, lekin ulardan qanday foydalanish ham muhim. Ko‘plab ta’lim rahbarlari iqtisodiy tushunchalarni yaxshi bilishi mumkin, lekin ularni real hayotda qanday tatbiq etishni bilish har doim ham oson emas. Masalan:

Byudjet rejalashtirishda to‘g‘ri strategiya tanlanmasa, mablag‘lar samarali taqsimlanmaydi.

Mablag‘ ajratilsa ham, uni natija beradigan loyihalarga yo‘naltirish uchun iqtisodiy tahlil qilish lozim.

Innovatsion yondashuvlar yoki investitsiyalar haqida o‘ylamasdan, faqat mavjud resurslar bilan ishlashga odatlanish ta’lim sifatini oshirish imkoniyatlarini kamaytiradi.

Demak, iqtisodiy bilimlarni shunchaki bilish emas, balki ularni strategik boshqaruvda to‘g‘ri qo‘llash muhim. Bu yerda faqat moliyaviy ma’lumot emas, balki tahliliy fikrlash va menejerlik ko‘nikmalari ham kerak bo‘ladi.

Davlat va xususiy sektor: har ikki tomonda ham o‘lish imkoniyati bor.

Davlat va xususiy ta’lim muassasalari o‘rtasida doim farqlar bo‘lgan. Biri davlat mablag‘lari hisobidan ishlaydi, ikkinchisi esa o‘z resurslarini yaratishi kerak. Lekin har ikki tomonda ham iqtisodiy bilimlardan to‘g‘ri foydalanish imkoniyatlari mavjud.

✓ Xususiy ta’lim muassasalari – moliyaviy jihatdan erkinroq, investitsiyalarni jalb qilish imkoniyati bor, talabga mos xizmat ko‘rsatishga moslashuvchan.

•Lekin xususiy ta’limning asosiy muammosi – o‘quvchilar yoki talabalar uchun narxning yuqoriligi.

✓ Davlat ta’lim muassasalari – hamma uchun ochiq va iqtisodiy jihatdan barqarorroq, lekin byurokratiya va resurslardan noto‘g‘ri foydalanish muammolari bor.

Byudjetdan ajratilgan mablag‘ har doim ham samarali yo‘naltirilmaydi.

Shu bois eng yaxshi yo‘l – davlat-xususiy sheriklik modelidan foydalanish. Ya’ni davlat va xususiy sektor birgalikda ishlasa, ta’lim sifati ham oshadi, moliyaviy barqarorlik ham ta’minlanadi. Masalan, xalqaro grantlarni jalb qilish yoki xususiy sektor bilan hamkorlikda innovatsion ta’lim markazlari yaratish yaxshi natija berishi mumkin.

Moliyaviy mustaqillik va javobgarlik o‘rtasidagi muvozanat

Ko‘plab rivojlangan davlatlarda universitetlarga moliyaviy mustaqillik berilgan. Biroq, bu bilan birga ularning natijalari ham kuzatib boriladi. Ya’ni, ular mablag‘ni qanday ishlatayotgani ochiq bo‘lishi shart. Misol uchun, AQSh va Buyuk Britaniya universitetlari o‘z daromadlarini mustaqil boshqaradi, lekin ular har yili moliyaviy va akademik natijalari haqida hisobot berishi kerak. Bu tizim O‘zbekistonda ham joriy etilsa, universitetlar innovatsiyaga ko‘proq mablag‘ yo‘naltirishi va ta’lim sifatini oshirishi mumkin. Moliyaviy mustaqillik yaxshi, lekin javobgarlik mexanizmlari ham ishlashi kerak, aks holda natijalar pasayib ketishi mumkin.

Innovatsiyalar: raqamlashtirish va iqtisodiy tahlil

Bugungi kunda dunyodagi ko'plab universitetlar raqamli texnologiyalar dan foydalanmoqda. Big Data – universitetlar talabalar oqimini tahlil qilib, qaysi yo'nalishlarga ko'proq investitsiya qilish kerakligini aniqlaydi. Sun'iy intellekt – moliyaviy rejalashtirish va boshqaruv jarayonlarini avtomatlashtirishga yordam beradi. Blokcheyn – ta'lim tizimida korrupsiyani kamaytirish va shaffoflikni oshirish uchun ishlatilmoqda.

O'zbekistonda hali bu texnologiyalarni to'liq joriy etish boshlang'ich bosqichda. Agar universitetlar va maktablar iqtisodiy boshqaruvda innovatsion texnologiyalardan keng foydalansa, moliyaviy samaradorlik ham oshadi, ta'lim sifati ham yaxshilanadi.

O'zbekiston ta'lim tizimidagi iqtisodiy islohotlar: oldinda nimalar turibdi?

So'nggi yillarda O'zbekistonda ta'lim tizimida moliyaviy islohotlar amalga oshirilmoqda. Ayrim universitetlarga mustaqil byudjet yuritish imkoniyati berildi, xalqaro grantlar jalb qilinmoqda, davlat-xususiy sheriklik modeli joriy etilmoqda. Ammo hali oldinda qilinishi kerak bo'lgan ishlar ko'p:

Byudjet mablag'laridan foydalanishni yanada samaraliroq qilish.

Ta'lim muassasalarining moliyaviy mustaqilligini oshirish bo'yicha strategiyalar ishlab chiqish.

Rahbarlar va ta'lim menejerlari uchun iqtisodiy boshqaruv kurslarini kengroq joriy etish.

Shuningdek, universitetlar va maktablarning natijalarini kuzatish uchun ochiq reyting tizimi yaratish foydali bo'lishi mumkin.

Ta'lim boshqaruvida iqtisodiy bilimlardan qanday foydalansak bo'ladi?

Muhokama natijalari quyidagicha bo'ldi:

✓ Iqtisodiy bilimlar ta'lim boshqaruvida muhim, lekin ulardan qanday foydalanish muhimroq.

✓ Davlat va xususiy sektor o'rtasida muvozanat topish kerak, davlat-xususiy sheriklik modeli yaxshi natija berishi mumkin.

✓ Moliyaviy mustaqillik muhim, lekin uni shaffof va natijador qilish kerak.

✓ Innovatsion texnologiyalar ta'lim boshqaruvida katta o'zgarishlar qilishga yordam beradi.

✓ O'zbekistonda ta'lim sohasida iqtisodiy islohotlar davom etmoqda, lekin ularni yanada chuqurlashtirish zarur.

Kelajakda ta'lim muassasalarining rahbarlari iqtisodiy bilimlarni amaliyotda qanday qo'llashni chuqurroq o'rganishi va zamonaviy boshqaruv yondashuvlarini tatbiq etishi muhim bo'lib qolmoqda. Chunki yaxshi boshqaruv – bu faqat iqtisodiy bilim emas, balki ularni to'g'ri strategiya bilan ishlata olish san'ati hamdir.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ta'lim muassasalarini samarali boshqarish uchun iqtisodiy bilimlar hal qiluvchi ahamiyatga ega. Biroq, faqat iqtisodiy bilimlarga ega bo'lish yetarli emas – ularni tizimli ravishda, strategik qarorlar qabul qilishda va innovatsiyalarni joriy etishda to'g'ri qo'llash muhim.

1. Iqtisodiy bilimlar ta'lim boshqaruvining ajralmas qismi.

Ta'lim muassasalarining moliyaviy barqarorligi va rivojlanishi ko'p jihatdan rahbarlarning iqtisodiy bilim darajasiga bog'liq.

Moliyaviy rejalashtirish va investitsiyalarni samarali boshqarish ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

2. Moliyaviy mustaqillik va javobgarlik o'rtasidagi balans muhim.

Universitetlar va maktablarning moliyaviy mustaqilligi oshgani sari ularning samaradorligini nazorat qilish tizimlari ham mustahkamlanishi lozim.

Xalqaro tajribalar shuni ko'rsatadiki, shaffof moliyaviy boshqaruv natijadorlikni oshiradi va korrupsiyani kamaytiradi.

3. Davlat-xususiy sheriklik (DXSh) ta'lim rivojida samarali model bo'lishi mumkin.

Xususiy sektor bilan hamkorlik qilish ta'lim muassasalarining moliyaviy barqarorligini ta'minlaydi va ularni innovatsiyalarga yaqinlashtiradi.

Grantlar, investitsiyalar va xususiy hamkorlik orqali moliyaviy resurslarni diversifikatsiya qilish muassasalarning mustaqilligini oshirishga yordam beradi.

4. Innovatsion texnologiyalar ta'lim boshqaruvida muhim rol o'ynaydi.

Big Data, sun'iy intellekt va blokcheyn kabi texnologiyalar moliyaviy rejalashtirishni ancha samarali qiladi.

Raqamli boshqaruv tizimlarini joriy etish resurslardan oqilona foydalanish va natijalarni tezkor tahlil qilish imkonini beradi.

5. O'zbekiston ta'lim tizimida iqtisodiy islohotlarni davom ettirish zarur.

Universitet va maktab rahbarlari uchun iqtisodiy menejment bo'yicha maxsus o'quv dasturlarini kengaytirish lozim.

Davlat byudjeti mablag'larini ta'lim sohasiga ajratishda shaffoflikni ta'minlash va samaradorlik mezonlarini aniq belgilash kerak.

Tavsiya va istiqbollar:

- Iqtisodiy bilimlarni amaliy boshqaruvga tatbiq etish bo'yicha ko'nikmalarni oshirish – bu ta'lim rahbarlari uchun muhim yo'nalish bo'lib qolmoqda.

- Davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish – moliyaviy barqarorlik va ta'lim sifatini oshirish uchun samarali yo'l.

- Ta'lim muassasalarida moliyaviy tahlil va raqamlashtirishni kengroq joriy etish – bu jarayonni samarador qilishning asosiy kaliti.

- Moliyaviy islohotlarni chuqurlashtirish va universitetlarga erkinlik berish – ularning rivojlanish sur'atini oshirishga yordam beradi.

Kelajakda ta'lim boshqaruvini modernizatsiya qilish, uni zamonaviy iqtisodiy va menejerlik yondashuvlari bilan boyitish orqali ta'lim tizimining sifatini oshirish va uning barqarorligini ta'minlash mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori (2021). Ta'lim tizimini isloh qilish va rivojlantirish bo'yicha strategik yo'nalishlar.
2. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi (2023). O'zbekiston ta'lim tizimidagi islohotlar va ularning natijalari. Toshkent.
3. Abduqodirov, A. (2022). O'zbekistonda ta'lim menejmenti va iqtisodiy samaradorlik. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
4. Raximov, B. (2021). Ta'limda strategik menejment: nazariya va amaliyot. Toshkent: Yangi asr avlodi.
5. Karimov, U. (2020). O'zbekiston oliy ta'lim tizimini moliyalashtirish: joriy holat va istiqbollar. Ilmiy maqola, “Iqtisodiyot va ta'lim” jurnali, 5(2), 45–60.
6. Schwab, K. (2016). The Fourth Industrial Revolution. World Economic Forum.
7. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. W.W. Norton & Company.

O'QUVCHILARNING MUSTAQIL O'QUV FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISHGA YO'NALTIRILGAN USLUBIY YONDASHUVLARNING QIYOSIY TAHLILI (Ichki ishlar vazirligi akademik litseylari misolida)

Axmedov Yodgorbek Olimjonovich

Ichki ishlar vazirligi Navoiy akademik litseyi direktori, p.f.f.d. (PhD), dotsent.

Annotatsiya. Ushbu maqolada Ichki ishlar vazirligi akademik litseylari o'quvchilarining mustaqil o'quv faoliyatini takomillashtirishga yo'naltirilgan uslubiy yondashuvlar (kompetentli, tizimli, muammoli, kognitiv, shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar)ning mazmun va mohiyati qiyosiy tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: mustaqil o'quv faoliyati, Ichki ishlar vazirligi akademik litsey o'quvchilari, uslubiy yondashuvlar, kompetentli yondashuv, tizimli yondashuv, muammoli yondashuv, kognitiv yondashuv, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv.

Bugungi kunda o'quvchilarning mustaqil o'quv faoliyati ularning shaxsiy rivojlanishi, kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish va ijodiy salohiyatini rivojlantirishda muhim o'rin tutmoqda. Ta'lim samaradorligini oshirish uchun bu faoliyatni samarali tashkil etish nazariy asoslangan uslubiy yondashuvlarni talab etadi. Bugungi kunda pedagogika sohasida kompetentli, tizimli, muammoli, kognitiv, shaxsga yo'naltirilgan, shuningdek, raqamli texnologiyalar asosidagi yondashuvlar o'quvchilarning mustaqil o'rganish faoliyatini takomillashtirishda keng qo'llanilmoqda. Ularning afzallik va cheklovlarini ilmiy asosda qiyosiy o'rganish mazkur jarayonni optimallashtirish uchun dolzarb masalalardan biridir [1-2].

Shuningdek, axborot oqimining keskin ortishi, jamiyatda bilimga asoslangan iqtisodiyotning rivojlanishi, shuningdek, o'quvchilardan mustaqil fikrlash, muammolarni hal etish, yangicha qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini talab etayotgan mehnat bozori sharoitida mustaqil o'quv faoliyatini takomillashtirish masalasi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Turli uslubiy yondashuvlarning o'zaro qiyosiy tahlili ularning samaradorlik ko'rsatkichlarini aniqlash, ta'lim jarayoniga mos integratsiya qilish va shu asosda o'quvchilarning intellektual hamda kasbiy salohiyatini oshirish imkonini beradi.

Hozirgi vaqtda mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etishning uslubiy yondashuvlarini takomillashtirishga bag'ishlangan bir qator tadqiqotlari mavjud. Jumladan, kompetentli yondashuv (Y.A.Xramkova, Y.G.Kirk, M.P.Starodubsev, P.M.Maxsudov, D.X.Xalmanov va boshqalar); tizimli yondashuv (Y.A.Savitskiy O.M.Babanskaya, U.M.Mirsanov, Z.M.Mahmudov, K.Lydia, O.Kolgatin va boshqalar); muammoli yondashuv (S.V.Krayneva, L.V.Pavlova, N.B.Adizova va boshqalar); kognitiv

yondashuv (V.V.Bayluk, Sh.YE.Kazaryan, L.I.Ufimseva M.A.Pazilov, V.R.Ochilova va boshqalar); shaxsga yo'naltirilgan yondashuv (D.A.Dmitriyev, A.N.Xodusov, G.R.Tojiboeva, M.A.Eshmirzayeva va boshqalar).

Mazkur olimlar o'quvchi-talabalarning mustaqil o'quv faoliyati samaradorligini oshirishda turli yondashuvlardan foydalanishni tavsiya etgan. Ularning ta'kidlashicha, zamonaviy ta'lim sharoitida o'quvchilarning mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etish uchun tanlanadigan uslubiy yondashuvlar bir vaqtning o'zida pedagogik tamoyillar, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim konsepsiyasi, raqamli vositalardan foydalanish imkoniyatlari va psixologik-pedagogik shart-sharoitlar bilan uyg'un holda ishlab chiqilishi lozim.

Tadqiqot doirasida samarador yondashuvni asosli ravishda tanlab olish maqsadida, yuqorida qayd etilgan yondashuvlarning Ichki ishlar akademik litseylari o'quvchilarining mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etishdagi roli tahlil qilinib, qiyosiy tahlili o'tkazildi (1-jadvalga qarang).

1-jadval.

Uslubiy yondashuvlarning qiyosiy tahlili

№	Yondashuv	Tavsifi	Afzalliklar	Cheklovlari
1	Kompetentli yondashuv	O'quvchilarning kasbiy, ijtimoiy va shaxsiy kompetensiyalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan.	Amaliyotga yo'naltirilganlik, natijaviylik, tayyorgarlikning real hayotga mosligi.	Individual farqlarga kam e'tibor qaratiladi.
2	Tizimli yondashuv	Ta'lim jarayonini tizimli, mantiqiy bosqichlarda tashkil etish.	Barqarorlik, tartib-intizom, nazorat osonligi.	Yaratuvchanlik va moslashuvchanlik kamroq.
3	Muammoli yondashuv	Bilimlarni muammoli vaziyatlar orqali egallash.	Mustaqil fikrlash, muammoni hal qilish, intellektual faollik rivojlanadi.	Barcha o'quvchilarda bunday fikrlash darajasi mavjud emas.
3	Kognitiv yondashuv	Aqliy faoliyat, ongli o'rganish, xotira va tafakkurni faollashtirishga asoslanadi.	O'quvchilarning idrok, mulohaza va xotira jarayonlarini rivojlantiradi.	Rivojlanmagan motivatsiya va emotsional omillar chetda qoladi.

5	Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv	Har bir o'quvchining individual xususiyatlarini inobatga olgan holda ta'limni tashkil etish.	Individual ehtiyotlar, o'rganish uslublari va motivatsiya inobatga olinadi; mustaqillik, ichki nazorat, o'zini boshqarish rivojlanadi.	Yuqori pedagogik tayyorgarlikni, diagnostik vositalarni talab qiladi.
---	--	--	--	--

1-jadvalda keltirilgan tahlilga asoslanib aytish mumkinki, Ichki ishlar akademik litseylari sharoitida, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv eng samarali yondashuv sifatida ajralib turadi:

- o'quvchilarning individual xususiyatlari jismoniy tayyorgarlik, psixologik barqarorlik, kasbiy motivatsiya ularning mustaqil o'quv faoliyatiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatadi [3-4];

- Ichki ishlar tizimiga xos intizom va qat'iylikni saqlagan holda, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv moslashuvchan ta'limni ta'minlaydi: har bir o'quvchining ehtiyojiga qarab mustaqil topshiriqlar, o'rganish uslublari va baholash shakllari tanlanadi [5];

- mustaqil o'quv faoliyati faqat bilim olish emas, balki o'zini-o'zi boshqarish, vaqtni to'g'ri taqsimlash, ichki nazorat va refleksiya qilishga o'rgatish jarayoni. Bularni samarali shakllantirishda aynan shaxsga yo'naltirilgan yondashuv ko'proq imkoniyat yaratadi [6-7].

Shunday qilib, yuqoridagi keltirilgan barcha yondashuvlar o'z o'rnida muhim va ularni integrallashgan holda qo'llash maqsadga muvofiq sanaladi. Ammo aynan Ichki ishlar akademik litseylari o'quvchilarining mustaqil o'quv faoliyatini samarali tashkil etishda shaxsga yo'naltirilgan yondashuv ustunlik qiladi. Bu yondashuv o'quvchilarning individual profili asosida faoliyatni tashkil etish imkonini berib, ularni ichki o'zini rivojlantirishga undaydi. Shu bilan birga, mazkur yondashuv o'zlashtirish darajasidagi tafovutlarni bartaraf etishga xizmat qilishi bilan ham dolzarbdir hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Axmedov Y.O. Ichki ishlar akademik litseylari o'quvchilarining mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etishning uslubiy yondashuvlarini takomillashtirish // Муғаллим ҳәм үзликсиз билимлендириў илимий-методикалық журнал, 2025. 4-сан. – В. 116-123.

2. Axmedov Y.O. Ichki ishlar akademik litseylari o'quvchilarining mustaqil o'quv faoliyati uchun veb-platforma yaratish va foydalanish muammolari // Elektron ta'lim, June, 2025, No2, Vol. 6. – P. 35-47.

3. Ходусов А. Н., Кононова С. А. Личностно-ориентированный подход в профессиональном образовании //Интегративные тенденции в медицине и образовании. – 2018. – Т. 3. – С. 109-118.
4. Аубакирова Г. Т., Бейсенбай А. Б. Личностно ориентированный подход в обучении профессионально ориентированному иностранному языку //Международный журнал экспериментального образования. – 2018. – №. 4. – С. 5-11.
5. Кочкодан О. Д. Личностно-ориентированный подход в дистанционном обучении // Актуальные вопросы организации научно-методического обеспечения университетского образования : материалы Междунар. научно-практической интернет-конференции, Минск, 26–27 октября 2017 г. – С. 77-83.
6. Пашутина Е. Н., Кухтина Я. В. Личностно-ориентированный подход при организации самостоятельной работы в период получения высшего профессионального образования //Современное педагогическое образование. – 2022. – №. 4. – С. 153-158.
7. Эшмирзаева М.А. Шахсга йўналтирилган таълим асосида талабаларнинг касбий компетентлилигини шакллантириш (Электромагнетизм бўлими мисолида) // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Самарқанд, 2019. – 50 б.

O'ZBEK TILI TA'LIMIDA LISONIY TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISH: PSIXOLINGVISTIK YONDASHUV VA PEDAGOGIK INNOVATSIYALAR

Odiljonova Kamola Abduvosit qizi

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Andijon davlat pedagogika instituti

O'zbek tili va adabiyoti kafedrasi katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada o'zbek tili ta'limida lisoniy tafakkurni shakllantirish masalasi psixolingvistik yondashuv nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Til va tafakkur uzviy bog'liqligi, talabalarda nutqiy faoliyatni rivojlantirishda psixolingvistik asoslarning ahamiyati ilmiy jihatdan yoritiladi. Shu bilan birga, zamonaviy ta'lim jarayonida pedagogik innovatsiyalarni qo'llashning samaradorligi, multimediali vositalar, sun'iy intellekt texnologiyalari, interaktiv metodlar va differensial yondashuvning ta'lim sifati hamda lisoniy tafakkurni shakllantirishdagi o'rni chuqur tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: ona tili ta'limi, lisoniy tafakkur, psixolingvistika, nutqiy faoliyat, pedagogik innovatsiyalar, metodologiya, kognitiv jarayonlar, til va tafakkur.

Insoniyat taraqqiyotida til va tafakkur masalasi doimiy ravishda ilmiy muhokamalarning markazida bo'lib kelgan. Til – tafakkurning moddiy shakli, tafakkur esa tilning ma'no mazmunini tashkil etadi. Shu sababli ham o'zbek tili ta'limida talabalarda lisoniy tafakkurni shakllantirish masalasi nafaqat metodik, balki psixolingvistik nuqtayi nazardan ham dolzarb hisoblanadi. Bugungi globallashuv sharoitida ta'lim jarayonini yangicha innovatsion texnologiyalar asosida tashkil etish zarurati tug'ilmoqda. Ayniqsa, ona tili ta'limida nutqiy kompetensiya va lisoniy tafakkurni rivojlantirishni zamonaviy talablar darajasiga olib chiqish uchun psixolingvistik yondashuv va pedagogik innovatsiyalarni uyg'unlashtirish muhim ilmiy vazifa sanaladi. Lisoniy tafakkur tushunchasi tafakkur jarayonining til bilan bevosita bog'liq bo'lgan shakli sifatida izohlanadi. Inson mantiqiy fikrini til orqali ifoda etadi, til esa tafakkurning tashqi shakli bo'lib xizmat qiladi. Vygotskiy, Chomskiy, Luriya kabi olimlarning ilmiy qarashlari til va tafakkur o'rtasidagi dialektik aloqadorlikni ko'rsatib beradi. Talabalarda lisoniy tafakkurni shakllantirish quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:[1. 45 b.]

1. **Idrok bosqichi** – talaba til birliklarini eshitish, o'qish orqali qabul qiladi;
2. **Tahlil bosqichi** – qabul qilingan til birliklari ongda qayta ishlanadi, ma'no aloqalari aniqlanadi;
3. **Sintetik bosqich** – til birliklari asosida yangi fikrlar hosil qilinadi;

4. Ijodiy bosqich – talaba o‘z nutqiy faoliyatida erkin, mustaqil va ijodiy tafakkur qilishga o‘tadi.

Til va tafakkur munosabati insoniyat taraqqiyotining eng qadimiy davrlaridanoq olimlar e’tiborida bo‘lib kelgan. Inson tafakkuri til orqali shakllanadi, til esa tafakkurning moddiy ifodasidir. Shu bois til va tafakkur masalasi nafaqat lingvistika, balki psixologiya, pedagogika va falsafa fanlari uchun ham o‘ta dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Ona tili ta’limida bu masalaga yondashish yanada chuqurroq metodologik izlanishlarni talab qiladi. Chunki talabalarda lisoniy tafakkurni shakllantirish jarayoni oddiy bilim berish yoki til birliklarini o‘rgatish bilangina cheklanmaydi, balki insonning ongli idroki, xotirasi, nutq hosil qilish mexanizmlari, psixik jarayonlari bilan bevosita bog‘liq holda kechadi. Psixolingvistika fanining shakllanishi til va tafakkur o‘rtasidagi murakkab jarayonlarni ilmiy asosda tadqiq etish imkonini berdi. Vygotskiy, Luriya, Chomskiy kabi olimlarning ilmiy merosi tilni idrok qilish, nutq hosil qilish, semantik birliklarni ongda qayta ishlash jarayonlari tafakkurning shakllanishi bilan bevosita bog‘liqligini ko‘rsatib berdi. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, talabalarda lisoniy tafakkurni shakllantirish jarayoni psixolingvistik jihatdan idrok, xotira, ichki va tashqi nutq, semantik tahlil kabi bosqichlarni o‘z ichiga oladi.

Ona tili ta’limida psixolingvistik yondashuvning asosiy mohiyati shundaki, u til birliklarini nafaqat grammatik yoki leksik jihatdan, balki psixologik va kognitiv jarayonlar bilan uyg‘un holda o‘zlashtirishga yo‘naltiriladi. [2. 56 b.] Talabalar tilni o‘rganish jarayonida uni ongida qayta ishlaydi, tahlil qiladi va o‘z nutqiy faoliyatida qo‘llashga o‘tadi. Bu jarayon tafakkurni mustahkamlaydi, mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi va ijodiy yondashuvni shakllantiradi. So‘nggi yillarda ona tili ta’limida pedagogik innovatsiyalarning qo‘llanishi mazkur jarayonni yanada samarali bosqichga olib chiqmoqda. Xususan, multimediali vositalar, raqamli platformalar, sun‘iy intellekt texnologiyalari va interaktiv metodlar ta’lim jarayonini jonlantirib, talabalarning idrokini kuchaytiradi, mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Multimediali storytelling usuli orqali talabalar nafaqat matnni eshitadi yoki o‘qiydi, balki uni vizual va audio vositalar orqali idrok etadi, bu esa ularning tasavvurini kengaytiradi. Interaktiv metodlar, jumladan, klaster, aqliy hujum va konseptual xaritalar talabalarda tahliliy tafakkurni shakllantirishga yordam beradi. Sun‘iy intellekt asosidagi dasturlar va raqamli ta’lim platformalari esa har bir talabaning individual kognitiv imkoniyatiga moslashib, differensial yondashuvni amalga oshirish imkonini beradi.

«Psixolingvistik yondashuv va pedagogik innovatsiyalar uyg‘unligida tashkil etilgan ta’lim jarayoni talabalarda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga, nutqiy faoliyatni faollashtirishga, mustaqil va ijodiy tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi». [3.89 b.] Bu jarayonning samarasi shundaki, talaba nafaqat til bilimlariga ega bo‘ladi, balki uni real muloqot vaziyatlarida qo‘llash, fikrini mantiqiy asoslash va keng qamrovli

tahlil qilish qobiliyatiga ega bo‘lib boradi. Shuningdek, ona tili ta’limida psixolingvistik yondashuv asosida olib borilgan tajribalar shuni ko‘rsatadiki, dars jarayonida talaba faol ishtirokchi sifatida qatnashsa, u bilimlarni nafaqat passiv qabul qiladi, balki o‘z ongida qayta ishlaydi va faol nutqiy faoliyatga kirishadi. Shu jarayonda ularning idroki, xotirasi, mantiqiy tafakkuri, ijodiy yondashuvi rivojlanadi. Demak, psixolingvistik asosda tashkil etilgan ta’lim jarayoni nafaqat lingvistik bilimlarni, balki keng qamrovli kognitiv kompetensiyalarni ham shakllantiradi.

Bugungi ta’lim jarayonida til va tafakkur masalasini o‘rganish nafaqat pedagogik nuqtayi nazardan, balki ijtimoiy va madaniy kontekstda ham alohida ahamiyat kasb etadi. Ona tili ta’limi talabalarda nafaqat lingvistik bilimlarni shakllantiradi, balki milliy o‘zlikni anglash, ma’naviy qadriyatlarni idrok etish va ularni tafakkur jarayonida mustahkamlash imkonini beradi. Shu nuqtayi nazardan, psixolingvistik yondashuvning mohiyati talabaning shaxsiy kognitiv jarayonlarini rivojlantirish bilangina chegaralanib qolmaydi, balki uning milliy identiteti va ijtimoiy muloqot kompetensiyasini shakllantirishga ham xizmat qiladi. Tilni ongli ravishda o‘zlashtirish jarayonida shaxs nutqiy faoliyatini kengaytiradi, bu esa ijtimoiy faoliyatning boshqa jabhalariga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Ona tili ta’limida pedagogik innovatsiyalarni qo‘llash jarayonida ham shunday jihatlar kuzatiladiki, ular nafaqat o‘quv materialini samarali yetkazib berish vositasi sifatida, balki talabani mustaqil izlanishga undovchi, tafakkurini rivojlantiruvchi va ijodiy salohiyatini yuzaga chiqaruvchi muhim metodologik asos sifatida namoyon bo‘ladi. Raqamli ta’lim platformalari va sun’iy intellekt texnologiyalari bugungi kunda talabalarning kognitiv imkoniyatlarini kengaytirish bilan bir qatorda, ularning o‘quv motivatsiyasini ham oshirmoqda. Chunki raqamli muhitda ta’lim olish jarayoni interaktivlik, tezkorlik va individual yondashuv tamoyillariga asoslanadi. Bu esa talabalarda bilim olish jarayoniga nisbatan ijobiy psixologik kayfiyat uyg‘otadi va lisoniy tafakkurning shakllanishini tezlashtiradi. Shu bilan birga, an’anaviy ta’lim metodlari bilan zamonaviy innovatsion yondashuvlarni uyg‘unlashtirish masalasi ham dolzarbdir. Agar ta’lim jarayonida faqat yangi texnologiyalarga tayanilsa, til va tafakkur jarayonining klassik asoslari e’tibordan chetda qolib ketishi mumkin. Aksincha, faqat an’anaviy metodlarga tayanish zamonaviy o‘quvchi yoki talabani qiziqitirmaydi va bilim olish jarayonini sekinlashtiradi. Shuning uchun ona tili ta’limida lisoniy tafakkurni shakllantirishda muvozanatli yondashuv zarur. Bu yondashuvda psixolingvistik nazariyalar, klassik didaktik tamoyillar va innovatsion texnologiyalar bir butun metodologik tizim sifatida uyg‘unlashtiriladi.

Ilmiy kuzatishlar shuni ko‘rsatmoqdaki, psixolingvistik asosda tashkil etilgan darslar natijasida talabalar nutqiy faoliyatining faollashuvi bilan bir qatorda ularning tanqidiy fikrlash, ijodiy yondashuv va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatlari ham

sezilarli darajada rivojlanadi. Bu esa zamonaviy ta'limning eng muhim maqsadlaridan biri – talabaning intellektual salohiyatini yuksaltirishga bevosita xizmat qiladi. Demak, ona tili ta'limida lisoniy tafakkurni shakllantirish jarayonini samarali tashkil etish uchun psixolingvistik yondashuv va pedagogik innovatsiyalarning uyg'unligi nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham beqiyos ahamiyatga ega. Innovatsion texnologiyalarni qo'llash ona tili ta'limining samaradorligini oshirishda muhim omil sifatida qaralmoqda. Til va tafakkur uzviy bog'liq jarayon sifatida qaralganda, ta'lim jarayoni ham ularning o'zaro aloqadorligini inobatga olishi shart. Demak, ona tili ta'limida lisoniy tafakkurni shakllantirishni faqat lingvistik bilimlar berish bilangina cheklash mumkin emas. Bu jarayon psixologik, kognitiv va innovatsion yondashuvlar asosida kompleks tarzda olib borilgandagina natija samarali bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, ona tili ta'limida lisoniy tafakkurni shakllantirish jarayoni psixolingvistik yondashuv va pedagogik innovatsiyalar uyg'unligida samarali amalga oshiriladi. Psixolingvistik yondashuv tilni idrok qilish, nutq hosil qilish va tafakkurni rivojlantirishda asosiy metodologik yo'nalish bo'lib xizmat qiladi. Pedagogik innovatsiyalar esa ta'lim jarayonini jonlantiradi, talabalarning motivatsiyasini oshiradi, mustaqil fikrlash va ijodiy tafakkur ko'nikmalarini shakllantiradi. Ona tili ta'limida bu ikki yo'nalishning integratsiyasi ta'lim sifatini sezilarli darajada oshirib, zamonaviy talablar darajasida intellektual salohiyatli shaxslarni tayyorlash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jalolov J. Ona tili o'qitish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1996. – 240 b.
2. Mahmudov N., Rustamov A. Ona tili ta'limi konsepsiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2010. – 120 b.
3. Hasanboeva O., Yo'ldoshev J. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012. – 320 b.

INNOVATSION TA'LIM TEXNOLOGIYALARI: TARBIYA DARSLARIDA NOSTANDART UY VAZIFASI

Valixanova Nigora Abdukaxxorovna

Turon Universiteti Andijon filiali Pedagogika va tillar kafedrası mudiri, dotsent

e-mail: nigora.valixanova@mail.ru

Annotatsiya. Maqolada ostandart uy vazifalarining mazmuni, maqsadi va ularni ta'lim jarayoniga tatbiq etishning afzalliklari yoritilgan. An'anaviy uy vazifalaridan farqli ravishda, nostandart uy vazifalari o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, ijodiy yondashuvi, amaliy ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan. Bu turdagi topshiriqlar o'quvchilarda o'rganilgan bilimlarni real hayot bilan bog'lash, qiziqish uyg'otish, motivatsiyani oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: innovatsion ta'lim texnologiyalari, nostandart uy vazifasi, mustaqil ish, tarbiya fani, VARK modeli, evristika.

Abstract. The article explores the content, purpose, and advantages of implementing non-standard homework in the educational process. Unlike traditional tasks, non-standard homework encourages students' independent thinking, creativity, and practical skills. These types of assignments help learners connect acquired knowledge to real-life situations, spark interest, and increase motivation toward learning.

Keywords: innovative educational technologies, non-standard homework, independent work, pedagogy, VARK model, heuristics.

Аннотация. В статье раскрываются содержание, цели и преимущества внедрения нестандартных домашних заданий в образовательный процесс. В отличие от традиционных заданий, нестандартные формы способствуют развитию у учащихся самостоятельного мышления, творческого подхода и практических навыков. Подобные задания помогают связать полученные знания с реальной жизнью, пробуждают интерес и повышают мотивацию к обучению.

Ключевые слова: инновационные образовательные технологии, нестандартное домашнее задание, самостоятельная работа, педагогика, модель VARK, эвристика.

Innovatsion ta'lim texnologiyalari – bu ta'lim tizimining ajralmas qismi bo'lib, ular o'quv jarayonini yanada samarali, qiziqarli va talabalarga moslashtirilgan tarzda olib borishga xizmat qiladi. **Innovatsion ta'lim texnologiyalari** – bu an'anaviy ta'limdan farqli, zamonaviy va ilg'or yondashuvlarni o'z ichiga oladi. Global va mahalliy darajada ta'lim tizimi **raqamlashtirish, moslashuvchan o'qitish, va sun'iy intellekt asosidagi yondashuvlar** orqali yangilanmoqda.

Uy vazifasi – o'qituvchining bevosita rahbarligi va yordamisiz mustaqil o'quv ishining turi. Uy vazifasining yetakchi xususiyatlaridan biri o'quv va kognitiv faoliyatda mustaqillikni shakllantirishdir. Uy vazifasi o'quvchilar uchun jozibador bo'lishi va didaktik jihatdan qat'iy maqsadga muvofiq bo'lishi kerak. Uyga haddan tashqari ko'p vazifa berib yuborish o'quvchining aqliy faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. K.D.Ushinskiy aytganidek, uzoq vaqt davomida dars tayyorlash bilan band bo'lgan bolaning xotirasi va diqqati zaiflashadi, aqliy faoliyati pasayadi. Shu sababli ta'limda nostandart uy vazifalaridan foydalanish lozim.

Mustaqil ish va o'qituvchining yordami – samarali o'qishning kalitidir [1]. Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, nostandart vazifalarni, asosan, muammolarni hal qila oladigan o'quvchilar yaxshi ko'radilar. Shunday qilib, biz bolalarga muammolarni hal qilish ko'nikmalarini o'rgatganimizdan so'ng, ularning mavzuga bo'lgan qiziqishiga, fikrlash va nutqning rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatamiz.

Nostandart vazifalar mantiqiy fikrlashning rivojlanishiga yanada katta hissa qo'shadi. Bundan tashqari, ular kognitiv faollikni oshirishning kuchli vositasidir, ya'ni ular bolalarda katta qiziqish va ishlash istagini uyg'otadi.

Nostandart uy vazifalarini tayyorlashda VARK modelidan foydalanish yaxshi samara beradi. VARK modeli inglizchi visual – ko'rish, auditory – eshitish, reading and writing – o'qish va yozish, kinesthetic – amaliy tajriba so'zlarining qisqartirilgan shakli (VARK) hisoblanadi. Ta'limga VARK modelini tatbiq etish nostandart uy vazifalarining yuzaga kelishiga yo'l ochadi. Shu asosda nostandart uy vazifalarini quyidagi guruhlarga ajratishimiz mumkin:

- ko'rgazmali – nostandart vazifaning bu turida o'quvchining ko'rish qobiliyati hisobga olinadi va turli ko'rgazmali vositalar tayyorlab kelish vazifasi beriladi.

- multimedia – bunday topshiriqlar o'quvchida eshitish qobiliyati ustuvor bo'lgan holatda beriladi. Audio va video formatdagi kontentlar o'quvchida eshitish qobiliyatini yanada rivojlantiradi. Zamon bilan hamnafaslikdagi bunday topshiriqlar o'quvchini qiziqtirishi bilan ham ahamiyatlidir.

- yozma – yozma topshiriqlar kitob bilan ishlash, o'qish va yozish qobiliyati rivojlangan o'quvchilarga berilsa, maqsadga muvofiq bo'ladi. Ular matn bilan ishlashga o'ziga xos yondashadi.

- amaliy – amaliy topshiriqlar o'quvchida kinestetik qobiliyatni yanada rivojlantirishga xizmat qiladi [2]. O'quvchi amalda bajarib ko'rganda juda ko'p tajriba orttiradi. Xatolari va yutuqlarini anglab yetadi. Kinestetik qobiliyati yuqori bo'lgan o'quvchilarga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan jihatlardan biri bunday topshiriqlarning erkinligidir. Masalan, “Alpomish” dostonini o'qish va undagi epizodlarni yaratish topshirig'i orqali o'quvchi o'zi istagan obyektни yasashi mumkin: Asqartog', kamon va boshqalar.

Nostandart uy vazifasi o'quvchining ijodiy va intellektual salohiyatini oshirishga qaratilgan, yangicha yondashuv talab etadigan topshiriqdir. Bunday topshiriqlar natijasida o'quvchida quyidagi xususiyatlar shakllanadi:

- ✓ Ijodkorlik – o'quvchiga uy vazifasi berishda uning ijodiy qobiliyatlari hisobga olingan holda yondashilsa, unda, albatta, ijodkorlik shakllanadi.
- ✓ Dunyoqarash – nostandart uy vazifasi sababli o'quvchining dunyoqarashi ham o'zgarishi mumkin. Bunda “o'ylab ko'ring”, “ilgari nima deb o'ylardingiz, endi-chi?” shunga o'xshash savollar orqali o'quvchining qarashlari o'rganiladi.
- ✓ Muvaffaqiyat – nostandart uy vazifasining yana bir xususiyati o'quvchi qobiliyatiga qarab topshiriq turini tanlashdir. Yni shu jarayonda o'quvchi bu vazifani muvaffaqiyat bilan bajaradi.
- ✓ Yo'nalish – nostandart uy vazifasidan so'ng o'quvchi o'z yo'nalishlarini o'zi belgilaydigan darajaga erishadi. Mustaqillik oshadi.
- ✓ Ixtirochilik – nostandart uy vazifasi o'quvchida yangi narsalar ixtiro qilish ko'nikmasini shakllantiradi. Masalan, Tarbiya fanidan kasb tanlash haqidagi mavzular o'tilar ekan, o'quvchi kelajakda o'zi tanlagan kasbi bo'yicha nimadir yasab kelish vazifasi berilishi mumkin. Masalan, o'qituvchi bo'lmoqchi bo'lgan o'quvchi turli ko'rgazmali qurollar tayyorlab kelish, tikuvchi bo'lmoqchi bo'lgan o'quvchiga esa kiyim tikib berish vazifasi topshiriladi.
- ✓ Tanqidiy tafakkur – nostandart uy vazifasi masalaning o'zga bir yechimini taqdim etishni talab etadi. Ayni shu xususiyat o'quvchida tanqidiy tafakkurning rivojlanishiga sabab bo'ladi.
- ✓ Muloqot madaniyati – nostandart uy vazifasi sifatida intervyularni, mediamaruzalar tayyorlashni ham topshiriq qilib berish mumkin. Ayni shu sababli o'quvchida muloqot madaniyati rivojlanadi.
- ✓ Iste'dod – nostandart uy vazifasi o'quvchida yashirinib yotgan iste'dodning yuzaga chiqishi uchun yaxshi vositadir.

4-sinf Tarbiya darsligida “Ona – ulug' zot” mavzusi bor. Shu mavzu doirasida VARK modeli asosida quyidagi topshiriqlarni o'quvchi qobiliyatidan kelib chiqqan holatda berish mumkin:

- O'z onasining suratini chizish yoki suratga tushirib chop ettirish.
- Onasiga bag'ishlab she'r bitish yoki maktub yozish.
- Onasi bilan bo'lgan samimiy suhbat videosi yoki audiosi bilan bo'lishish.
- Ona uchun uy (mashina, taqinchoq, ko'ylak) maketlarini yasash.

Bunday nostandart uy vazifalari o'quvchilarni ota-onalari bilan ham yaqinlashtiradi. Bu o'z-o'zidan oilada ijobiy iqlimning yaralishiga sabab bo'ladi.

Shunday qilib, nostandart vazifalarni hal qilishning umumiy qoidalari yo'q (shuning uchun bu vazifalar nostandart deb ataladi). Biroq, taniqli matematiklar va o'qituvchilar

(S.A. Yanovskaya, L.M. Fridman, E.N. Balayan) nostandart muammolarni hal qilishda amal qilinishi mumkin bo'lgan bir qator umumiy ko'rsatmalar va tavsiyalarni topdi. Ushbu ko'rsatmalar odatda evristika yoki oddiy evristika deb nomlanadi. "Evristik" so'zi yunoncha bo'lib, "haqiqatni topish san'ati" degan ma'noni anglatadi [3].

Har qanday nostandart muammoni hal qilish jarayoni (S.A. Yanovskaya ko'ra) ikkita amaliyotni ketma -ket qo'llashdan iborat:

1. Nostandart vazifani unga o'xshash, lekin allaqachon standart vazifaga aylantirish yo'li bilan kamaytirish;

2. Nostandart vazifani bir nechta standart pastki vazifalarga bo'lish.

Nostandart vazifani standart vazifaga tushirishning aniq qoidalari yo'q. Ammo, agar siz har bir muammoni sinchkovlik bilan, puxtalik bilan tahlil qilsangiz, hal qilsangiz, barcha texnikani xotirangizga yozib qo'ysangiz, qanday yechim topilgan bo'lsa, muammolarni hal qilish uchun qanday usullar ishlatilgan bo'lsa, demak, bunday ma'lumotda mahorat rivojlanadi.

Nostandart vazifalar [4]:

bolalarni nafaqat tayyor algoritmlardan foydalanishga o'rgatadi, balki mustaqil ravishda muammolarni hal qilishning yangi usullarini topadi, ya'ni muammolarni yechishning asl yo'llarini topa olishiga hissa qo'shadi;

o'quvchilarning zukkoligi, aql-zakovati rivojlanishiga ta'sir qilish;

muammolarni hal qilishda zararli odatlarning rivojlanishiga to'sqinlik qilish, o'quvchilarning bilim va ko'nikmalaridagi noto'g'ri assotsiatsiyalarni yo'q qilish, algoritmik texnikani o'zlashtirishni emas, balki bilimning yangi aloqalarini topish, o'tkazish;

yangi sharoitda bilish, aqliy faoliyatning turli usullarini o'zlashtirish;

o'quvchilarning bilim kuchi va chuqurligini oshirish uchun qulay sharoit yaratadi, fanga doir tushunchalarni ongli ravishda o'zlashtirishni ta'minlaydi.

Nostandart vazifalar:

bolalar o'rganadigan tayyor algoritmlar bo'lmasligi kerak;

tarkibi bo'yicha barcha o'quvchilar uchun ochiq bo'lishi kerak;

tarkibi qiziqarli bo'lishi kerak;

nostandart muammolarni yechish uchun o'quvchilarga dasturda o'zlashtirgan bilimlari yetarli bo'lishi kerak.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, nostandart topshiriqlar standart vazifalardan ko'ra ko'proq natija beradi. Tarbiya fani nostandart uy vazifalari uchun qulay fan hisoblanadi. Har qanday holatda o'quvchida tanlov imkoniyati bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abduqudusov O. O'quv muassasalarida ta'lim va tarbiya jarayonining samaradorligini oshirish muammolari –Toshkent: O'qituvchi, 2017.

2. Erkaboyeva N. Pedagogik mahorat. – Toshkent: 2020. – 119 b.
3. Истомина, Н.Б. Методика обучения математике в начальных классах: учебное пособие для студентов ф-тов подготовки учителей нач. кл. пед. Начальная школа. – 2018. №2.
4. Valixanova N.A. Tarbiya darslarini tashkil etish Uslubiy qo'llanma Andijon 2024

MEDIATA'LIM ORQALI TIL O'RGANISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Shofqorov A.

O'zDJTU dotsenti

Annotatsiya

Maqolada mediata'limning til o'rganishdagi o'rni haqida so'z boradi. Bunda zamonaviy axborot jamiyatida mediata'lim yoshlarning kommunikativ, ijtimoiy va madaniy ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishda muhim vosita ekanligi yoritilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, mediata'lim, til o'rganish, elektron texnologiyalar, interaktiv dasturlar, media vositalari, mediatizim.

Abstract

The article discusses the role of media education in language learning. It highlights that in the modern information society, media education is an important tool for the formation and development of communicative, social and cultural skills of young people.

Keywords: education, media education, language learning, electronic technologies, interactive programs, media tools, media system.

Mediata'lim – o'quv jarayonida media vositalaridan (audio, video, interaktiv dasturlar va animatsiyalar) foydalanish orqali ta'lim samaradorligini oshirish usuli hisoblanadi. Media – elektron texnologiyalar vositasida axborotni tashuvchi yoki saqlovchilar. Masalan, matnni – kitob, qo'llanma, CD orqali, tovushni – audiokasseta, radio va teleko'rsatuvlar orqali, tasvirni videokasseta, teleko'rsatuvlar orqali uzatish va tarqatish.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning “2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi Farmonida fuqarolarning axborot kommunikatsiya vositalaridan foydalanish madaniyatini oshirish bo'yicha turli yosh toifasi uchun mo'ljallangan o'quv kurslari hamda onlayn dasturlarni ommalashtirish, xalq ta'limi va professional ta'lim tizimining tegishli darsliklariga media savodxonlik bo'yicha mavzularni joriy qilish alohida qayd etilgan [2].

Zamonaviy pedagogik yondashuvlar mediata'limni o'quvchilarning mavzuni chuqurroq tushunishi, mustaqil fikrlashi va faol ishtirokini rag'batlantirish vositasi sifatida qadrlaydi. Ayniqsa, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan uyg'un ishlatilganda, mediata'lim ta'lim jarayonining interaktiv va qiziqarli bo'lishini ta'minlaydi. Bugungi axborot jamiyatida mediata'lim yoshlarning kommunikativ, ijtimoiy va madaniy ko'nikmalarini shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi. Til taraqqiyoti esa insonning fikrlash, muloqot qilish qobiliyatini rivojlantiruvchi asosiy

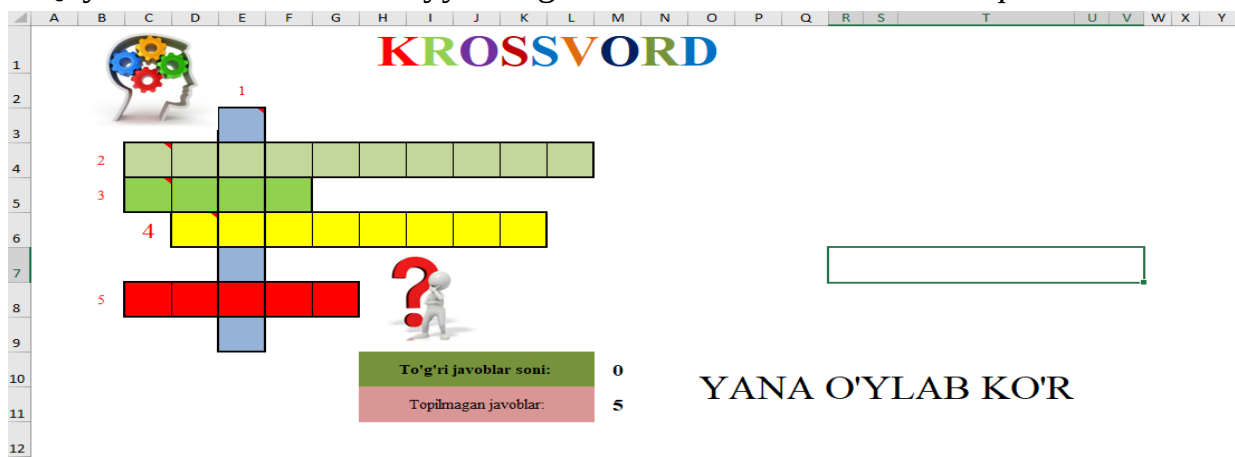
jarayonlardan biri. Shu sababli mediata'lim vositalarining til o'rganish va til ko'nikmalarini rivojlantirishdagi o'rni katta ahamiyatga ega.

O'zbek tilini o'rgatishda mediata'limning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Mediata'lim interaktiv darslar, video va audio materiallar, onlayn kurslar, podkastlar, bloglar va sun'iy intellekt asosidagi til o'rgatish ilovalari kabilarni o'z ichiga oladi. Tilni o'rgatishda video darslar va audio materiallar orqali talaffuz va tinglab tushunish malakalari oshadi, onlayn mashqlar va blog yozish orqali grammatik va leksik qobiliyatlar rivojlantiriladi, interaktiv o'yinlar va ilovalar yangi so'zlarni o'rganishda qiziqarli bo'lishini ta'minlaydi. Masalan, o'quvchilar uchun maxsus tayyorlangan o'zbek tili podkastlari va interaktiv darslar ularning tilni tez va oson o'zlashtirishiga yordam beradi. Shu bilan birga, video platformalar orqali madaniy va tarixiy kontekstni tushunish ham til o'rganishni boyitadi.

Interaktiv onlayn mashqlar orqali o'quvchilar matnlarni tahlil qilish, mavzuga oid maqolalar yozish, qisqa hikoyalar yaratish va ijtimoiy tarmoqlarda o'z fikrini ifoda etish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Yoshlar media vositalari orqali til o'rganishni ko'proq qiziqarli va motivatsiyalashgan deb qabul qiladi. Ijtimoiy tarmoqlar, bloglar, podkastlar va ilovalar orqali til mashqlari amaliyotga asoslangan va interaktiv bo'lib, o'rganish jarayonini osonlashtiradi. Jumladan, telegram yoki instagramdagi o'zbek tili kanallari yoshlar orasida mashhur bo'lib, ular qisqa matnlar, audio va video materiallar yordamida tilni mustahkamlash imkonini beradi. Shu bilan birga, media orqali o'quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyati ham rivojlanadi. Mediata'lim yoshlarning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda ham muhimdir. Axborotni tahlil qilish va ijtimoiy media vositalaridagi noto'g'ri ma'lumotlarni aniqlash til ko'nikmalarini chuqurroq o'zlashtirishga yordam beradi. O'zbek tilini o'rgatishda media resurslarni tanlash va tahlil qilish o'quvchilarda mustaqil fikrlashni shakllantiradi.

Mediata'lim orqali til o'rgatishda interaktiv va vizual vositalardan foydalanish samaradorlikni oshiradi. Shu maqsadda, mavzuni mustahkamlash va o'quvchilarning faol ishtirokini rag'batlantirish uchun turli dasturlar orqali topshiriqlar berish mumkin. Xususan, Excel dasturida krossvord va boshqa dasturlarni tayyorlash mumkin. Krossvordda so'zlarni topish va to'g'ri joylashtirish orqali o'quvchilarda mavzu bo'yicha tushunchalarni mustahkamlashga xizmat qiladi. Ushbu jarayon video tarzida yozib olinadi, bu esa o'quvchilarga krossvordni yechish jarayonini vizual va amaliy ko'rsatishga imkon berdi. Mediata'lim vositalari yordamida o'quvchilarning bilimni qabul qilish tezligi va qiziqishi sezilarli darajada oshadi. Shu bilan birga, krossvord va videomateriallar mediata'limning pedagogik samaradorligini mustahkamlaydi. Mediata'lim vositalari yordamida o'quvchilar nafaqat mavzuni samarali o'zlashtiradi, balki diqqatini jamlash, qiziqishini oshirish va mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Krossvord va video materiallar mediata'limning amaliy samaradorligini

tasdiqlaydi hamda ta'lim jarayonida texnologiyalarning o'rni va ahamiyatini namoyon qiladi. Quyida Excel dasturida tayyorlangan krossvord rasmini havola qilamiz.

Mediata'lim va interaktiv vositalardan foydalanish til o'rgatish jarayonini tezlashtiradi, o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini oshiradi. Mediata'lim til taraqqiyotida samarali vosita hisoblanadi. U nafaqat til ko'nikmalarini rivojlantiradi, balki yoshlarning tanqidiy fikrlashini, ijodiy va kommunikativ salohiyatini oshiradi. O'zbek tilini o'rgatishda mediata'lim vositalarini keng qo'llash o'quv jarayonining interaktiv, qiziqarli va samarali bo'lishini ta'minlaydi. Kelajakda mediata'lim vositalarini ta'lim tizimiga yanada integratsiya qilish va yoshlar uchun individual media resurslarini ishlab chiqish til o'rganish jarayonini yanada rivojlantiradi.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son Farmoni // <https://lex.uz/docs/-3107036>.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2022-yil 28-yanvardagi "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni // <https://lex.uz/docs/-5841063>.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2022-yil 11-maydagi "2022–2026-yillarda maktab ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida"gi PF-134-son Farmoni // <https://lex.uz/ru/docs/-6008663>.
4. Федоров Александр Медиаобразование: история и теория. Учебное пособие для вузов. – М.: 2015. – С. 232.
5. Nekboyev X. Media ta'lim asosida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy-tanqidiy yondashuvlarini takomillashtirish. – T.: 2020. – B. 125.
6. Хамидов В.С. Методы и модели веб ориентированных адаптивных обучающих систем // LAP LAMBERT Academic Publishing, Germany: – С. 228.
7. www.ziynet.uz.
8. <https://lex.uz>.

INGLIZ TILI DARSLARIDA BARQAROR TAFAKKUR: EKOLINGVISTIKA VA “YASHIL” PEDAGOGIKA SINTEZI

Mamatqulova Nilufar Fayzullaqulovna

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

PhD., dotsent

Annotatsiya: Ushbu maqolada ekolingvistika va “yashil pedagogika” tushunchalari xorijiy til ta'limi jarayoniga integratsiya qilish zaruriyati nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Til o'qituvchilari ekologik mazmundagi matnlar, muhokamalar va topshiriqlar orqali o'quvchilarda nafaqat lingvistik kompetensiyalarni, balki ekologik ong, ijtimoiy mas'uliyat va barqaror fikrlashni ham shakllantirishlari mumkinligi asoslab beriladi. Tadqiqotchi olimlarning qarashlari tahlili shuni ko'rsatadiki, “yashil pedagogika” konsepsiyasi chet tilini o'qitishda zamonaviy, innovatsion va barqaror yondashuv sifatida til o'rganishni ekologik qadriyatlar bilan uyg'unlashtiradi.

Kalit so'zlar:

Ekolingvistika, yashil pedagogika, ekologik ta'lim, barqaror rivojlanish, til o'qitish, ekologik ong, ekolingvistik kompetensiya.

So'nggi yillarda global iqlim o'zgarishlari, ekologik muammolar va barqaror rivojlanish masalalari ta'lim sohasida ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. XXI asr ta'lim tizimi nafaqat bilim berish, balki ekologik ong, mas'uliyatli munosabat va barqaror fikrlashni shakllantirishni ham o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan. Shu nuqtai nazardan, ekolingvistika — til, madaniyat va atrof-muhit o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'rganuvchi fan sifatida — til ta'limida yangi istiqbollarni ochmoqda.

Til o'qituvchilari global muammolar — iqlim adolati, resurslardan oqilona foydalanish, inson va tabiat o'rtasidagi muvozanat — haqidagi tushunchalarni o'quvchilarga yetkazishda muhim vositachidir. Shuning uchun ham chet tillarni o'qitish jarayonida ekologik mazmundagi matnlar, muhokamalar va topshiriqlardan foydalanish o'quvchilarning lingvistik kompetensiyasini emas, balki ekologik savodxonligi va ijtimoiy mas'uliyatini ham rivojlantiradi.

R.Aleksandr bayon qilishicha ekolingvistikaning ta'lim tizimiga, xususan, ingliz tili ta'limiga integratsiya qilinishi barqarorlik masalalarini yanada chuqurroq anglash va ularga e'tibor qaratish imkonini beradi. O'quv dasturiga ekolingvistik yondashuvlarni kiritish orqali o'qituvchilar talabalarni atrof-muhitning lingvistik ifodalarini tanqidiy tahlil qilishga va ularning tilidan foydalanishning ekologik ongiga ta'sirini ko'rib chiqishga undashlari mumkin. Ta'limdagi ushbu yondashuv UNESCOning Barqaror Rivojlanish uchun Ta'lim (BRT)ning kengroq maqsadlariga mos keladi, u o'rganuvchilarni ekologik yaxlitlik, iqtisodiy hayotiylik va adolatli jamiyat uchun asosli

qarorlar qabul qilishga va mas'uliyatli harakatlar qilishga imkon berishni maqsad qiladi [2;5;10;].

Yıldırım.M. va Aytan.T. “Yashil” pedagogika tushunchasi — bu barqarorlik va atrof-muhitga bo'lgan ongning markazga olgan ta'limiy yondashuvdir. Bu yondashuv o'ziga xos xususiyatlari tufayli til o'qitish sohasida inqilobiy, innovatsion va zamonaviy uslub hisoblanadi. “Yashil” pedagogika ekologik ongning til ko'nikmalari bilan uyg'unlashtiradi va til o'rganayotgan o'quvchilarning nafaqat lingvistik salohiyatini rivojlantirishni, balki bugungi kunda duch kelayotgan ekologik inqirozlarni hal etish uchun zarur bo'lgan bilim, munosabat, dunyoqarash va xatti-harakatlarni shakllantirishni ham maqsad qiladi” deya izohlaydi [11]

Quyida bir qator tadqiqotchi va olimlarning “yashil pedagogika” yoki ekologik ta'limni xorijiy til darslarida nima uchun integratsiya qilish kerakligi uchun bergan sabab va tavsiflarini tahlil qilib o'tamiz (1-jadvalga qarang).

1-jadval.

“Yashil pedagogika”/ekologik ta'limning xorijiy til darslarida integratsiyasi uchun sabablar

Tadqiqotchi olimlar	Sabablari
Goatly	ekologik ta'limni til o'rgatish bilan birlashtirishning asosiy maqsadi – tilni amaliyotda qo'llashni o'rgatish va shu bilan birga ekologik muammolar yuzasidan turli faoliyatlarni bajarishni ta'minlashdir [3].
Tang	ekologik ta'limning maqsadi — ingliz tilini xorijiy til sifatida o'rganuvchi talabalariga global ekologik muammolarni tushuntirish. Deforestatsiya, iqlim o'zgarishi, ifloslanish, oziq-ovqat ishlab chiqarish va biologik xilma-xillik yo'qolishi kabi masalalar ELT darslarida asosiy tarkibiy qism bo'lishi kerak. Bu boshlang'ich, o'rta va oliy ta'lim bosqichlarida amalga oshirilishi lozim [9].
Nkwetisama	Agar talabalar global muammolar, jumladan, ekologik xavflardan bexabar bo'lishsa, ingliz tilini o'qitish muvaffaqiyatli deb bo'lmaydi. Til o'qitish jarayonida ekologik mavzularni qamrab olish zarur [8].
Mliless va Larouz	Ekologik ta'lim (ET) talabalarni atrof-muhitning buzilishiga yo'l qo'ymaslik uchun zarur bo'lgan ekologik qadriyatlar va ongli xatti-harakatlarni shakllantirish orqali ekologik jihatdan mas'uliyatli qilib tarbiyalaydi.[6]

Hauschild va boshqalar	Ekologik ta'limni til o'qitish jarayoniga kiritish orqali talabalarni dolzarb masalalar bilan tanishtirish, sog'lom, barqaror dunyo yaratishga o'rgatish va til ko'nikmalarini rivojlantirish mumkin [4].
Muldagaliyeva va boshqalar	ekologik ta'lim integrativ yondashuv bo'lib, uni turli fanlar va kasblarda amalga oshirish mumkin. Til kurslari ekologik muammolar bo'yicha o'qitish, tabiatga bog'liqlik, tanqidiy fikrlash, xabardorlik va ekologik sezgirlikni rivojlantirish uchun samarali imkoniyat yaratadi [7].
Al Karasneh va boshqalar	Ekologik inqiroz kuchaygan hozirgi davrda ta'lim barqaror fikrlashni shakllantirish va o'quvchilarda ekologik muammolar haqida chuqur tushunchani rivojlantirish uchun muhim vositadir [1].

Iqlimga adolat bilan yondashish harakati nima? Ko'plab tariflar mavjud, ammo uning markazida iqlim adolati ekologik o'zgarishlar nafaqat tabiiy muammo, balki ijtimoiy va siyosatga asoslangan muammo ekanligini ta'kidlab o'tiladi. Achinarlisi, hamma ham ekologik va iqlim muommolariga bir xilda sababchi bo'lmagani kabi, ularning oqibatlari ham teng taqsimlanmagan. Atrof-muhitning o'zgarishi hammaga ta'sir qilishiga qaramay, u eng kambag'al odamlarga, ayollarga va boshqa kam ta'minlangan guruhlariga birinchi bo'lib va eng ko'p salbiy ta'sir qiladi. Ushbu nomutanosiblikni tan olish va irqchilik, tengsizlik va noto'g'ri qarashlarga qarshi kurashda atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha harakat qilish - bu iqlimga adolatli yondashish harakatidir.

Xulosa qilib aytganda, ekolingvistik yondashuv va “yashil pedagogika”ni xorijiy til ta'limiga integratsiya qilish zamonaviy ta'lim tizimining eng muhim vazifalaridan biridir. Bu yondashuv orqali o'quvchilar faqat tilni o'rganibgina qolmay, balki global ekologik muammolarga nisbatan mas'uliyatli pozitsiyani shakllantiradilar. Ekolingvistik kompetensiyalarni rivojlantirish o'quvchilarda tanqidiy va reflektiv fikrlashni kuchaytiradi, ijodiy yondashuvni rag'batlantiradi hamda ularni ekologik barqarorlik, adolat va insonparvarlik qadriyatlariga sodiq global fuqarolar sifatida tarbiyalaydi. “Yashil” pedagogika tamoyillari esa o'quv jarayonini yanada mazmunli, fanlararo va hayotga yaqin qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Al Karasneh S., Qassrawi R., Al-Barakat A., Alakashee B., Alsalhi N., Alqatawneh S. Educating for a greener future: sustainability thinking in international English language textbooks // Educational Process: International Journal. – 2025. – Vol. 14. – e2025022. – URL: <https://doi.org/10.22521/edupij.2025.14.22> (murojaat qilingan sana: 01.07.2025).

2. Alexander, R. J. (2017). Ecolinguistics and English language education: Perspectives on environmental discourse in media and literature. *Journal of Environmental Education*, 48(2), 120-134.
3. Goatly A. Green grammar and grammatical metaphor, or language and the myth of power, or metaphors we die by // *Journal of Pragmatics*. – 1996. – Vol. 25. – P. 537–560..
4. Hauschild S., Poltavtchenko E., Stoller F.L. Going green: merging environmental education and language instruction // *English Teaching Forum*. – 2012. – Vol. 50, № 2. – P. 2–13.
5. Mamatkulova N. F. Enhancing Students' Ecolinguistic Awareness as a key Educational Priority in the 21st Century.// *O'zbekistonda xorijiy tillar*. — 2025. — 11-jild, № 4. — B. 152- 166.
6. Mliless M., Larouz M. An ecolinguistic analysis of environment texts in Moroccan English language teaching textbooks // *International Journal of Environmental Studies*. – 2018. – Vol. 5. – P. 103–116.
7. Muldagalieva A.A., Okusheva G.T., Orazbekova I.G. Story reading as an effective tool of developing English language fluency // *Central Asian Sciences and Humanities*. – 2017. – Vol. 1, № 1–2. – B. 79–83.
8. Nkwetisama C.M. EFL/ESL and Environmental Education: Towards an Eco-Applied Linguistic Awareness in Cameroon // *World Journal of Education*. – 2011. – Vol. 1. – URL: <https://doi.org/10.5430/wje.v1n1p110> (murojaat qilingan sana: 12.01.2025).
9. Tang Y.C. The preliminary study for incorporating environmental education into English curriculum and teaching. – Dahan (Taiwan): Dahan Institute of Technology, 2009.
10. UNESCO. (2017). Education for sustainable development goals: Learning objectives.
11. Yıldırım, M.; Aytan, T. Greening Language Learning Pathways: Three Sustainable Practices Using the STAR Framework. *Sustainability* 2025, 17, 2046. <https://doi.org/10.3390/su17052046>

UDC: 376.1; 364.044; 37.015.311

ZAMONAVIY IJTIMOYIY TARAQQIYOT SHAROITIDA MAXSUS EHTIYOJGA EGA BOLALAR TA'LIMI VA INKLYUZIV YONDASHUVLARNING USTUVORLIGI

Normamatova Maxsuda Nurmamatovna

*Sharof Rashidov nomidagi Samaqand davlat universiteti Sotsiologiya va ijtimoiy
ish kafedrası professori normamatovam@mail.ru*

Annotasiya. Maqolada zamonaviy ijtimoiy taraqqiyot sharoitida maxsus ehtiyojga ega bolalar ta'limini tashkil etishning nazariy asoslari, inklyuziv yondashuvning mohiyati va uning jamiyat rivojlanishidagi ahamiyati ilmiy tahlil qilinadi. O'zbekistonda kechayotgan modernizatsiya jarayonlari, ta'lim sohasidagi davlat siyosati va ijtimoiy himoya tizimining yangilanishi maxsus ta'limning yangi bosqichga ko'tarilishini taqozo qilayotgani asoslab beriladi. Maxsus va inklyuziv ta'limning tarixiy taraqqiyoti, MDH davlatlari tajribasi bilan qiyosiy tahlili, shuningdek, pedagogik-ijtimoiy yondashuvlar metodologik asosda yoritilgan. Inklyuziv ta'limning bolalar ijtimoiylashuvi, psixologik rivoji va jamiyatga integratsiyasidagi roli o'rganilib, pedagogik muhitni moslashtirishning zaruriyati ta'kidlanadi. Natijada inklyuziv ta'lim tizimi nafaqat maxsus ehtiyojga ega bolalarning ta'limga bo'lgan huquqlarini ta'minlashi, balki jamiyatda ijtimoiy adolat, bag'rikenglik va hamjihatlikni mustahkamlashi ilmiy asosda yoritiladi.

Kalit so'zlar: maxsus ta'lim, inklyuziv ta'lim, ijtimoiy ish, ijtimoiy himoya, modernizatsiya, pedagogik muhit, maxsus ehtiyojga ega bolalar, integratsiya, adaptatsiya, ijtimoiy siyosat, inklyuziya, reabilitatsiya, ijtimoiylashuv, MDH tajribasi.

Kirish. Hozirgi davrda globallashtirish va modernizatsiya jarayonlarining jadallashuvi jamiyat hayotida murakkab, ko'p qirrali ijtimoiy o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Bu jarayonlar aholining ehtiyojlarini chuqurroq tushunish, ijtimoiy munosabatlarni izchil tartibga solish va davlat siyosatini aniq yo'nalishlarda takomillashtirish zaruratini tug'dirmoqda. O'zbekistonda amalga oshirilayotgan modernizatsiya jarayonlari ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirishni, ta'lim sohasini xalqaro standartlarga moslashtirishni va maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun teng imkoniyatlar yaratishni dolzarb vazifa sifatida kun tartibiga olib chiqmoqda.

Jamiyat hayotida sodir bo'layotgan tub o'zgarishlar insonlarning turmush tarzi, qadriyatlari, ehtiyojlari va ijtimoiy o'zaro munosabatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli ijtimoiy ish tizimi zamonaviy sharoitda ijtimoiy barqarorlikni ta'minlovchi, himoyaga muhtoj qatlamlarga ko'mak beruvchi, shaxs va oilalar farovonligini oshiruvchi kompleks tizim sifatida namoyon bo'lmoqda [1].

Mamlakatimizda qabul qilingan “Ta’lim to’g’risida”gi Qonun hamda “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, barkamol avlodni tarbiyalash, yoshlar uchun ijodiy va intellektual rivojlanish sharoitlarini yaratishning huquqiy asosi bo’lib xizmat qilmoqda. Ushbu islohotlar faqat umumiy ta’lim tizimi bilan chegaralanmay, balki maxsus ehtiyojga ega bolalarni qo’llab-quvvatlash, ularning jamiyatga integratsiyalashuvini ta’minlash masalalarini ham o’z ichiga oladi [6, 7].

Asosiy qism. Maxsus ta’lim tizimining shakllanishi uzoq tarixiy ildizlarga ega bo’lib, insoniyatning dastlabki taraqqiyot bosqichlaridayoq zaif qatlamlarga yordam ko’rsatish an’analarning mavjud bo’lgani haqida tarixiy manbalar guvohlik beradi. Qadimgi jamoalarda ov jarayonida olingan o’ljaning bir qismini bemor yoki nogironlarga ajratish jamiyatda g’amxo’rlik, o’zaro yordam tamoyillarining shakllanganidan darak beradi. Shu tariqa, insonning insonga mehr va muruvvat ko’rsatishi tarixiy taraqqiyotning ajralmas qismi bo’lib kelgan [3].

XIX asr oxiriga kelib ijtimoiy yordam tizimi institutsional tus olib, davlat muassasalari va nodavlat tashkilotlar orqali maxsus ehtiyojga ega bolalar bilan ishlash amaliyoti rivojlana boshladi. Bu davrdan boshlab dunyoning turli davlatlarida maxsus maktablar, internatlar, reabilitatsiya markazlari va ijtimoiy xizmatlar tizimi shakllandi [2].

Sobiq ittifoq davrida qariyalar uylari, nogironlar uylari, bolalar uylari kabi muassasalar mavjud bo’lgan bo’lsa-da, ijtimoiy ish yoki ijtimoiy pedagogika mutaxassislarini tayyorlash yo’lga qo’yilmagan, ushbu muassasalarda turli soha vakillari maxsus tayyorgarliksiz faoliyat yuritgan [4]. Faoliyatning ilmiy-metodik asoslari yetarlicha rivojlanmagani sababli ta’lim va tarbiya jarayoni ko’proq tashkiliy yondashuvlarga tayangan.

O’zbekiston mustaqillikka erishgach, ijtimoiy himoya siyosatiga davlat darajasida asosiy ustuvorlik berildi. 1997–2006 yillar davomida “Inson manfaatlar yili”, “Oila yili”, “Ayollar yili”, “Mehr va muruvvat yili”, “Onalar va bolalar yili”, “Himiylik va shifokorlar yili” kabi ijtimoiy yo’nalishdagi davlat dasturlari qabul qilinishi bu yo’nalishning strategik ahamiyatga ega ekanini tasdiqladi.

Inklyuziv ta’limning mohiyati shundaki, u maxsus ehtiyojga ega bolalarni ta’lim jarayonidan ajratmaydi, balki ta’lim muhitini ularga moslashtiradi. Shu yondashuv BMTning “Bola huquqlari to’g’risidagi konvensiya”si talablariga mos ravishda barcha bolalar uchun teng imkoniyat yaratishni ta’minlaydi. Bu konsepsiya bo’yicha muammo bolaning imkoniyatida emas, balki ta’lim tizimining moslashmaganligida deb qaraladi [8].

Bola nogiron bo’lib qolishiga ko’pincha jamiyat infratuzilmasi, moslashtirilmagan muhit, ta’lim jarayonidagi moslashuvchanlikning yetishmasligi sabab bo’lishi mumkin.

Shu nuqtai nazardan qaralganda, inklyuziv ta'lim tizimining joriy etilishi – jamiyatning o'z mas'uliyatini anglashining natijasidir.

Metodologiya. Tadqiqot metodologiyasi sifatida tarixiy tahlil, qiyosiy o'rganish, tizimli yondashuv va tarkibiy tahlil ishlatildi. Tarixiy metod orqali ijtimoiy yordam va maxsus ta'limning bosqichma-bosqich taraqqiyoti tahlil qilindi. Qiyosiy metod yordamida O'zbekiston tajribasi Rossiya, Qozog'iston, Belarus kabi MDH mamlakatlarining inklyuziv ta'lim tizimlari bilan solishtirildi. Tizimli tahlil orqali ijtimoiy siyosat, ta'lim tizimi, ijtimoiy xizmatlar va inklyuziv ta'limning o'zaro bog'liqligi o'rganildi [1]. Prigogine tomonidan ilgari surilgan evolyusion tizimlar nazariyasi esa inklyuziv ta'limning murakkab moslashuvchan tizim sifatidagi haqiqiy mohiyatini anglashga metodologik asos yaratdi [5].

Tahlil. Bugungi inklyuziv ta'lim amaliyotida bolalarning ehtiyojlarini aniqlash, psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimini yaratish, ta'lim jarayonini individual yondashuvga tayangan holda tashkil etish muhim omillardandir. Rossiyalik olim Y. V. Vasilkovaning fikricha, inklyuziv ta'limning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi pedagoglarning psixologik tayyorgarligi, tolerantlik darajasi va moslashuvchan metodik yondashuvlarga bog'liq [3].

N. M. Nazarova o'z asarlarida maxsus ehtiyojga ega bolalarning ijtimoiy adaptatsiyasida pedagogik muhitning moslashuvchanligi, ota-onalar bilan tizimli hamkorlik va jamiyatda inklyuziv qadriyatlarning shakllanishi hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini ta'kidlaydi [4].

O'zbekiston tajribasida esa so'nggi yillarda “Yagona milliy ijtimoiy himoya tizimi”, “Ijtimoiy xizmatlar to'g'risida”gi Qonun, psixologik-pedagogik komissiyalar faoliyatining takomillashuvi, bog'cha va maktablarda inklyuziv guruhlar tashkil etilishi mazkur sohaning rivojlanishiga asos bo'lmoqda. Bundan tashqari, pedagoglarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimining kengayishi inklyuziv ta'limning sifat omiliga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Inklyuziv sinflarda o'qigan maxsus ehtiyojli bolalar tengdoshlari bilan muloqot qilib, psixologik barqarorlikka erishadi, ijtimoiy kompetensiyalarni o'zlashtiradi, kundalik hayot ko'nikmalarini shakllantiradi. Tengdoshlari esa mehr-shafqat, bag'rikenglik, o'zaro hurmat kabi ijtimoiy-axloqiy sifatlarni rivojlantiradi. Shuning uchun inklyuziv ta'lim ikki tomonlama ijtimoiy samaraga ega jarayon sifatida e'tirof etiladi.

Natija. Yuqoridagi ilmiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'lim nafaqat maxsus ehtiyojga ega bolalarning ta'limga bo'lgan huquqini ta'minlaydi, balki ularning jamiyat hayotiga integratsiyalashuvini jadallashtiradi. Ta'lim muhitining moslashuvi bolalarning shaxsiy qobiliyatlarini ro'yobga chiqarish, ularning mustaqillik darajasini oshirish, kelajakda mehnat bozorida raqobatbardosh bo'lish imkoniyatlarini yaratadi.

Inklyuziv tizimning joriy etilishi o'z navbatida jamiyatdagi ijtimoiy adolat, tenglik, hamjihatlik tamoyillarini mustahkamlaydi. Bu jarayon davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlari bilan uyg'un rivojlanayotganini ko'rsatadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, zamonaviy ijtimoiy taraqqiyot bosqichida maxsus ehtiyojga ega bolalarni qo'llab-quvvatlash, ularning ta'limi va ijtimoiy integratsiyasini ta'minlash dolzarb ilmiy, ijtimoiy va pedagogik vazifa bo'lib qolmoqda. Maxsus ta'lim muassasalari muhim bo'lsa-da, inklyuziv yondashuvning keng joriy qilinishi bolalarning ijtimoiylashuvini kuchaytiradi, jamiyatda ijobiy ijtimoiy munosabatlarni shakllantiradi. Bu jarayonning muvaffaqiyati davlat siyosati, pedagogik tizim, ijtimoiy xizmatlar hamkorligiga, shuningdek, jamiyatning inklyuziv qadriyatlarni qabul qilish darajasiga bog'liqdir.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Холостова Е. И. Социальная работа: теория и практика. – Москва: Академический Проект, 2019. – 368 с.
2. Сорвина А. С. Основы специальной педагогики. – Санкт-Петербург: Питер, 2018. – 412 с.
3. Василькова Ю. В. Инклюзивное образование: психолого-педагогические основы. – Москва: Юрайт, 2020. – 288 с.
4. Назарова Н. М. Специальная педагогика. – Москва: Владос, 2017. – 336 с.
5. Prigogine I. From Being to Becoming. – San Francisco: W. H. Freeman, 1980. – 272 p.
6. O'zbekiston Respublikasi “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni. 2020.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi to'g'risida”gi Qarori. 1997.
8. United Nations. Convention on the Rights of the Child. 1989.

SUN'IY INTELLEKT ASOSIDAGI SIMULYATSIYA: ARXITEKTURA TALABALARINING NUTQIY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH

Shokirov Bahodir Ismoilovich

Mustaqil Tadqiqotchi (PhD), O'zbekiston Davlat Jahon Tillari Universiteti

Ingliz Tili O'qituvchisi, Toshkent shahridagi ADJU Universiteti

Email: baxashok@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli transformatsiya davrida arxitektura yo'nalishi talabalarining ingliz tilida nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishda sun'iy intellekt (SI) asosidagi simulyatsiya texnologiyalarining nazariy va amaliy jihatlari tahlil etilgan. Nutqiy kompetensiya tushunchasi, simulyatsiya metodining pedagogik asoslari hamda SI texnologiyalarining ta'limdagi o'rni ilmiy manbalar asosida yoritilgan. Tadqiqot natijalari SI asosidagi simulyatsiya texnologiyalari professional ingliz tilini o'rganishda yuqori potentsialga ega ekanini, biroq inson ishtirokini to'liq almashtira olmasligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: nutqiy kompetensiya, sun'iy intellekt, simulyatsiya, arxitektura ta'limi, professional ingliz tili, raqamli transformatsiya, virtual reallik.

Kirish

XXI asrda ta'lim tizimi raqamli transformatsiya bosqichidan o'tmoqda. Jahon iqtisodiy forumi ma'lumotlariga ko'ra, 2030-yilga borib eng talab qilinadigan ko'nikmalar qatorida raqamli savodxonlik va xalqaro muloqot qobiliyati ustunlik qiladi. Sun'iy intellekt texnologiyalari ta'limda keng qo'llanilib, individual yondashuv va avtomatlashtirish imkonini bermoqda [15].

Globalashuv sharoitida arxitektura mutaxassislari uchun ingliz tilida erkin muloqot qilish kasbiy zaruratdir. Shu bois, arxitektura yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar nutqiy kompetensiyasini SI asosidagi simulyatsiyalar orqali rivojlantirish dolzarb ilmiy-amaliy masala hisoblanadi.

Nutqiy kompetensiya: nazariy asoslar

Hymes (1972) tomonidan ilgari surilgan "kommunikativ kompetensiya" nazariyasi zamonaviy til o'qitishning asosiy paradigmasini belgilab berdi. Canale va Swain [2] bu kompetensiyani grammatik, sotsiolingvistik, diskursiv va strategik komponentlarga ajratgan.

ESP (English for Specific Purposes) yondashuvi doirasida Dudley-Evans va St John [4] professional ehtiyojlarga yo'naltirilgan til ta'limining ahamiyatini asoslab berishgan. Hutchinson va Waters [7] arxitektura tili vizual va verbal elementlarning uyg'unligiga tayanishini ta'kidlaydi.

Simulyatsiya metodi: pedagogik asoslar

Simulyatsiya metodi Dewey [3]ning "tajriba orqali o'rganish" tamoyiliga, Kolb [8]ning tajriba sikli modeliga, va Vygotskiy [14]ning "yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasiga asoslanadi.

Richards (2006) va Nunan [11] simulyatsiyani kommunikativ va vazifaga yo'naltirilgan ta'limda yuqori samarador metod sifatida ko'rsatadi. Bu yondashuv real kommunikativ vaziyatlarda o'quvchining faolligini oshiradi va o'rganilgan bilimlarni mustahkamlaydi.

Sun'iy intellekt ta'limda: imkoniyatlar va cheklovlar

UNESCO [15] hisobotida SI texnologiyalarining ta'lim sifatini oshirish, individual yondashuvni kuchaytirish va o'qituvchi faoliyatini qo'llab-quvvatlashdagi roli yoritilgan. Holmes, Bialik va Fadel [6] SI'ning to'rtta asosiy funksiyasini ajratib ko'rsatgan: avtomatlashtirish, diagnostika, shaxsiylashtirish va immersiv o'quv muhiti yaratish.

Merchant va boshqalar [10], Parmaxi va Demetriou (2020) tadqiqotlarida virtual reallik (VR) texnologiyalari orqali o'quvchilar motivatsiyasi va ishtiroki oshishi isbotlangan. Biroq Luckin va Holmes [9] SI tizimlarining emotsional va madaniy kontekstni yetarli darajada tushunmasligini ta'kidlaydi.

SI asosidagi simulyatsiya: arxitektura ta'limida qo'llash

SI asosidagi simulyatsiyalar arxitektura talabalarining ingliz tili bo'yicha amaliy nutqiy malakalarini rivojlantirishda samarali vosita sifatida e'tirof etilmoqda. Huang va Ríos [5] SI chatbotlar yordamida talabalar muloqot qo'rquvini kamaytirib, tilni qo'llash ishonchini oshirishini ko'rsatgan. Dalgarno va Lee [1] 3D simulyatsion muhitlarning vizual fikrlash va fazoviy tushunishni rivojlantirishdagi o'rnini ilmiy asosda isbotlagan.

Godwin-Jones [5] SI asosidagi adaptiv o'quv tizimlarining individual darajaga moslashish xususiyatini qayd etgan. Akçayır va Akçayır [1] esa AR texnologiyalari orqali amaliy mashg'ulotlarda o'quvchilarning faolligi ortishini ta'kidlaydi.

O'zbekiston konteksti

O'zbekiston ta'lim tizimi so'nggi yillarda raqamlashtirish yo'lidan izchil bormoqda. 2020-yil 5-oktabrda Prezidentning PF--6079-son Farmoni bilan "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi tasdiqlanib, unda ta'limda raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, masofaviy o'qitishni rivojlantirish va elektron resurslar bazasini yaratish vazifalari belgilangan.

Shuningdek, 2024-yil 14-oktabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori bilan "Sun'iy intellektni rivojlantirish strategiyasi" qabul qilinib, SI texnologiyalarini ta'lim, sog'liqni saqlash va iqtisodiyot tarmoqlariga integratsiya qilish chora-tadbirlari ko'rsatib berildi.

Xulosa. Sun'iy intellekt asosidagi simulyatsiya texnologiyalari arxitektura talabalarining ingliz tilidagi nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishda katta imkoniyat yaratadi. SI o'quv jarayonini shaxsga yo'naltirilgan, interaktiv va doimiy mavjud shaklga

keltiradi. Shu bilan birga, SI texnologiyalari o'qituvchi o'rnini egallovchi emas, balki uni qo'llab-quvvatlovchi vosita sifatida samarali ishlaydi.

O'zbekiston uchun bunday yondashuv raqamli ta'lim tizimini rivojlantirish, zamonaviy kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish va xalqaro raqobatbardoshlikni oshirish yo'lida muhim qadamlardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Akçayır, M., & Akçayır, G. (2017). Advantages and challenges associated with augmented reality for education: A systematic review. *Educational Research Review*, 20, 1–11.
2. Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics*, 1(1), 1–47.
3. Dewey, J. (1938). *Experience and Education*. New York: Macmillan.
4. Dudley-Evans, T., & St John, M. J. (1998). *Developments in English for Specific Purposes: A Multi-disciplinary Approach*. Cambridge University Press.
5. Godwin-Jones, R. (2018). Emerging technologies: Using mobile devices for language learning. *Language Learning & Technology*, 22(3), 2–11.
6. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). *Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning*. Boston: Center for Curriculum Redesign.
7. Hutchinson, T., & Waters, A. (1987). *English for Specific Purposes: A Learning-centred Approach*. Cambridge University Press.
8. Kolb, D. A. (1984). *Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development*. Prentice Hall.
9. Luckin, R., & Holmes, W. (2016). Intelligence unleashed: An argument for AI in education. *Pearson Education*.
10. Merchant, Z., Goetz, E., Cifuentes, L., Keeney-Kennicutt, W., & Davis, T. (2014). Effectiveness of virtual reality-based instruction on students' learning outcomes. *Computers & Education*, 70, 29–40.
11. Nunan, D. (2004). *Task-Based Language Teaching*. Cambridge University Press.
12. Dalgarno, B., & Lee, M. J. (2010). What are the learning affordances of 3-D virtual environments? *British Journal of Educational Technology*, 41(1), 10–32.
13. Huang, X., & Ríos, F. (2021). Chatbots for language learning: Student perceptions and engagement. *Computer Assisted Language Learning*, 34(8), 1–22.
14. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.
15. UNESCO. (2021). *AI and Education: Guidance for Policy-makers*. Paris: UNESCO Publishing.

SUN'IY INTELLEKT VA TABIIY TIL FENOMENI

Mustafayev Jafar Shomirzayevich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti Samarqand kampusi, (PhD)

E-mail: jafar.mustafayev.84@gmail.com

Annotastiya: Mazkur maqolada hozirgi zamon texnologiyalarining inson faoliyatini sohalar kesimida o'zaro tushunish, nutq muammolari va tabiiy tilning xalqaro darajada ommalashishi bilan bog'liq mantiqiy va texnologik jarayonlarga ta'siri tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Tabiiy til, muloqot, kompyuter, nutqiy interfeys, grafika, nutq sintezi, «inson - kompyuter».

Annotastiya: В статье анализируется влияние современных технологий на логические и технологические процессы, связанные с взаимопониманием, проблемами речи и международной популяризацией естественного языка в деятельности человека.

Ключевые слова: Естественный язык, коммуникация, компьютер, речевой интерфейс, графика, синтез речи, «человек-компьютер».

Abstract: The article analyzes the influence of modern technologies on logical and technological processes related to mutual understanding, speech problems and the international popularization of natural language in human activities.

Keywords: Natural language, communication, computer, speech interface, graphics, speech synthesis, "human-computer".

Tabiiy tilni tushunish tizimlarining vujudga kelish sabablari:

Dastlabki tadqiqotlarda juda kam kishilar birinchi hisoblash mashinalari bilan muloqot qilish malakasiga ega bo'lganlar. Avvalo, tabiiy va sun'iy intellekt morfologik va sintaktik jihatdan juda o'xshash nazariyaga tayanadi. Tashqaridan qaraganda, asr boshidagi telefon ATS manipulatsiyasini eslatardi, aslida esa bu juda tahlikali ish edi. Aytish mumkinki, yuz beradigan jarayon dasturlash mashina buyruqlarida emas, balki apparat darajasida hosil bo'ladi. Keyin masala osonlashtiriladi, kerakli buyruqlar ketma - ketligi to'g'ridan - to'g'ri mashina xotirasiga yozishni boshlaydi. Axborotni kiritish uchun yana boshqa qurilmalar qo'llanila boshlandi. Boshlanishida bu tumblerlar guruhi edi, bunda **operator** (yoki **dasturchi** bilan bir xil tushuncha edi). Tumblerlar guruhini o'zgartirib (yashirib yoki kerakli buyruqlarni terishi va mashina xotirasiga uni kiritishi mumkin. Keyin perfokartalar paydo bo'ldi. Undan keyin - perfolenta). Mashina bilan muloqot qilish tezligi oshdi, kiritishda paydo bo'luvchi xatolar tezda kamaydi. Lekin bu muloqotning mazmuni, ya'ni uning xarakterini o'zgartirmadi.

Muloqotli interfeys bilan tanishuv unutilmas taassurotlar qoldirdi. Bu paytda klaviaturada mashinaga adreslangan buyruqlarni terish va undan javob olish g'aroyib hodisa hisoblanardi. Ixtiyoriy foydanuvchi kompyuterda texnik qiyinchiliklarsiz va operatsion tizimning bir necha o'nta buyruqlarini yodlab olib, yordamchilarsiz kompyuter bilan muloqot qilishi mumkin. Shunda birinchi marta «USER» tushunchasi paydo bo'ldi va muloqotli rejimning paydo bo'lishi tarixda ko'pgina kompyuter kompaniyalarning cho'qqiga chiqishi va gullab yashnashiga sabab boldi. Keyin esa grafikli interfeys paydo bo'ldi. Umuman qandaydir buyruqlarni bilish majburiyati qolmadi va «USER» o'zining temir do'sti bilan intuitiv tushunarli tilida muloqot qilishni boshladi. Ba'zi rivojlangan jamiyatlarda esa ovozli interfeys belgilari o'zini ko'rsata boshladi.

Muloqotda tushunish: Qanday bo'lmasin, hammani qiziqtiradigan interfeysni qo'llash davom etdi. Bu yo'nalishda nutqiy interfeys vujudga kela boshladi. Umuman olganda insoniyat hamma vaqt kompyuter bilan muloqotda bo'lishga intilar edi. Hali perfokartalar yaratilgan davrda ilmiy - fantastik romanlarda inson kompyuter bilan o'z tengi kabi gaplashar edi. O'sha davrda, ya'ni perfokartalar yaratilgan davrda YOKI undan ham oldinroq nutqiy interfeys yaratish uchun birinchi qadamlar qo'yilgan edi. Bu yo'nalish bo'yicha ishlar olib borilganda hali grafikli interfeys haqida hech kun tasavvr qilmas edi. Juda ham qisqa vaqt mobaynida nazariy bazis ishlab chiqildi va amaliy masalalarni yechish faqat kompyuter texnikasini ishlab chiqishga bog'liq bo'lib qoldi. Izlanuvchilar bir necha o'n yil oldinga qarab ketishganligi, bir qancha mutaxassislarini yaqin kelajakda nutqiy interfeysni ro'yobga chiqarishiga salbiy munosabatda bo'lmoqda. Boshqalar esa masala amaliy yechilgan deb hisoblashadi.

Umuman olganda, hammasi bu masalaning yechimi nimaga qaratilganligiga bog'liq bo'lib qoladi. Nutqiy interfeysni qurish 3 ta masalani hal qilishdan iborat. **Birinchi masala** shundan iboratki, inson kompyuterga gapirganda u tushunishi, ya'ni inson nutqidan foydali axborotni ajrata bilish kerak. Hozircha bu masala nutqdan ma'noli qism, matn (bunday tashkil etuvchilarni tushunish, masalan: intonatsiya hozircha umuman qaralmaydi) ajratib olinadi, ya'ni bu masala klaviaturani mikrofoniga almashtirishga keltiriladi.

Ikkinchi masala - aytilgan fikrni kompyuter qabul qilishdan iborat bo'ladi. Nutqiy axborot kompyuter tushunuvchi buyruqlarning standart yig'indisidan iborat bo'lar ekan, bunda uni amalga oshirish qiyinchilik tug'dirmaydi. Lekin, bunday yaqinlashish xuddi shu buyruqlarni klaviaturadan yoki sichqoncha yordamida kiritishdan osonroq bo'lmasa kerak.

Kompyuter insonning haqiqiy nutqini aniq anglashi va tushunishi, masalan, «Etadi!» va «To'xta!» so'zlari bir va undan ziyodda turli tushunchalarni anglatadi, boshqasida bir xil tushunchani anglatadi.

Uchinchi masala - shundan iboratki, kompyuter axborotni o'zi qo'llaydigan inson tushunadigan nutqiy tushunchaga almashtira olishi kerak. Hozircha yakuniy natija faqat uchinchi masala uchun mavjud. Mazmuni quyidagicha: nutq sintezi - bu aniq matematik masala, hozirda u eng yaxshi darajada yechilgan va yaqin kelajakda uning texnik amalga oshirilishi yaxshilanadi. Allaqachon matnli faylni muloqotli oynada ovoz chiqarib o'qish, menyu punktlarida ovoz beruvchi turli xildagi dasturlar mavjud.

Tabiiy tilni tushunish tizimlarining vujudga kelish sabablarining ikkinchi jihati, bu masala mutaxassislar fikricha, sun'iy intellekt tizimi yordamisiz yechilmaydi. Kvant kompyuterlari deb nomlanuvchi kompyuterlar yaralishiga mutaxassislar harakat qilishmoqda. Agar bunaqa qurilmalar yaratilgan taqdirda ham, bu hisoblash texnologiyalarida sifatli to'ntarilish yuz berishini anglatadi. Shuning uchun nutqiy interfeys faqatgina ovozli buyruqlarni takrorlashdan iborat va ular klaviatura yoki sichqoncha yordamida kiritilishlari mumkin. Bu yerda esa uning imkoniyatlari shubhalidir. Lekin ko'pchilikni o'ziga jalb qiluvchi bu soha mavjud bo'lib, kompyuterga matnlarni nutqiy kiritish texnologiyasidir. Haqiqatan ham, klaviatura orqali kiritilgandan ko'ra kompyuterga hamma matnni aytib turish qulayroqdir, u eshitganlarini matn fayliga yozish kerak. Bu yerda kompyuter eshitganlarini anglashi talab qilinmaydi, nutqni matnga almashtirish masalasi esa bir muncha yechilgan. Hozirda ishlab chiqariluvchi ko'pgina «nutqiy interfeys»li dasturlar ovoz kiritishga mo'ljallangan.

Nutqiy interfeys bir tomondan yangi emas, boshqa tomondan esa bu texnologiyaning faol rivojlanishi va uni faol qo'llashni talab etadi. Bir tomondan nutqiy interfeysda ma'lum siljishlar amalga oshirildi, boshqa tomondan esa - yarim asr davomidagi qat'iy harakatlar qilingan bo'lsa ham nutqiy kiritish masalasi bosh mutaxassislar oldiga qo'ygan konseptual savollar o'z yechimini topgani yo'q. Fazodagi harakatlar bilan bog'liq buyruqlar berish uchun inson doimo tushuntirish harakatlaridan, ya'ni «qo'l-ko'z» tizimidan foydalangan va kelajakda ham foydalanadi. Bu prinsip asosida zamonaviy grafikli interfeys qurilgan.

Nutqni tanish texnologiyasining rivojlanishini obyektiv baholash uchun 1976 - yildagi loyihalar tizimining xarakteristikalarini va bugungi kunda bozorga chiqarilayotgan tizimlarni solishtirish kerak. Shu jarayonda o'rinli savol yuzaga keladi. Nima uchun ancha ilgari ishlanmalarga mos qo'llanma yo'q va nima uchun shunday cho'zilgan davr mobaynida konkret tizim xarakteristikasida ko'zga ko'ringan sifatli o'zgarish yuz bermaydi?

Birinchidan, asosiy muammo qo'llash sohasida bo'lib, shuni qo'shimcha qilish mumkinki, marketing maqsadli qat'iy fikrga qarshi bo'lgan. Hisoblash resurslariga berilgan texnologiyaning yuqori talablari uning keng tarqalishiga muhim qarshilik emas. Grafik tizim yaratuvchilarida bir xil muammolarning paydo boiishi grafik apparatli tezlatgichlarni yaratilishiga va keng qo'llanishiga olib keldi, oynali interfeysdan voz

kechilishiga olib kelmadi. Shu bilan birga ishlab chiqarilgan nutq adapterlari grafik adapterlardan uzib ketmadi. Agar texnologiya amaliyotda qo'llanilmas ekan, u o'zini boqa olmaydi va o'sa olmaydi. 1969-yilda “Bell Laboratories” firmasi xodimi Dj.Piesning “Amerikani Akustik jamiyati” jumaliga yozgan mashhur xatida yaqin kelajakda nutqni tanish texnologiyasida biror bir yengillik (progress) yuz berishi mumkin emasligi haqida yozgandi, chunki bu yaqin kelajakda kompyuterlarni aytib o'tilganlarni o'zida mujassamlashtirgan axborotni sintaktik, semantik va pragmatik (ma'noviy) tahlil qila olmasligi bilan bog'liq. Mavjud to'siq faqatgina sin'iy intellekt tizimining rivojlanishi bilan hal etilishi mumkin. 1970-yillarda yana bir qiyinchilikka uchragani va hozirgi vaqtda to'liq amaliy bog'lanishga to'qnashgani bilan bog'liq. Kelajakda nutqni kiritish qurilmalarining xususiyatlarini yaxshilanishiga ishonish qiyin. Sababi allaqachon 1970-yillarda nutqni, ovozni tanib olish insonlardan ilgarilab ketgan edi. Berilgan vaqt bir qancha tajribalar seriyalari inson va kompyuterning xorijiy tilda aytilgan so'zlar va tushunarsiz tovushlar zanjirlarini tanishini taqqoslab, tasdiqlagan edi. Inson pragmatik (ma'noviy), semantik va boshqa tahlil qiluvchilarni qo'shish imkoniyati bo'lmasa, u yutqazishi muqarrar. Yuqorida ko'rsatilganlarning muhokamasi uchun bir qancha mulohazalarni ko'rib o'tamiz va matnni nutqiy kiritish tizimini qo'llashning asosiy muammolari, ayniqsa, oxirgi vaqtda faol oldinga yo'naltirilganligini kuzatamiz.

Lekin professional diktorni ham bir necha soat davomida kam tushunuvchi va gapirmas kompyuterga aytib turish unchalik xursand qilmasa kerak. Bundan tashqari, shunday o'xshash tizimlarni eksplutatsiya qila oladigan operatorlarda ovoz tugunlarining og'ishi ehtimoli yuqoriligi qayd qilinadi, bu esa kompyuterga monotonli nutqda “diktovka” qilish bilan bogliq.

Matnni nutqiy kiritishning qulayliklariga odatda oldindan o'rgatish zarurati yo'qligi kiradi. Biroq, nutqni tanish zamonaviy tizimlari eng zaif tomonlaridan biri - bu nutqning aniqligini sezuvchanligi - bunday qulaylikni yo'qolishiga olib keladi. Klaviaturada chop etishni operator o'rtacha 1-2 oyda o'rganadi. To'g'ri talaffus ko'nikmasini hosil qilish uchun esa bir necha yil ketishi mumkin. Bundan tashqari, qo'shimcha hayajonlanish yuqoriroq aniqlanishga erishish uchun yengil va ong osti kuchlanishlar natijasi operatorning nutq apparatining normal ish rejasini saqlanishiga yo'l qo'ymaydi va kasbiy kasallik kelib chiqish tahdidi ham mavjud.

Nutqiy kiritish tizimlari yaratuvchilari tomonidan atayin tilga olinmaydigan asosiy cheklovlardan biri ovozni boshqalar ham eshitishidir. Kompyuter bilan nutqiy interfeys orqali ishlovchi operator alohida ovoz o'tmaydigan xonada ishlashi kerak yoki ovoz o'tkazmaydigan maxsus matodan yoki gilamchadan foydalanishi zaruratidir. Aks holda bir ofisda ishlaydigan hamkasblari faoliyatiga xalaqit berishi mumkin. Shunday qilib, nutqiy interfeys jamoaviy ish muhitiga mo'ljallangan korxonalarning zamonaviy tashkiliy tuzilmasiga zid chiqadi. Ish jarayonining masofaviy shakllarining rivojlanishi

bilan ahvol yengillashadi. Biroq hali ancha muddat inson uchun foydalanuvchi interfeysining eng tabiiy va potensial ommaviy shakli tor doirada qo'llanishga mahkum etilgan.

Tabiiy tilni qayta ishlash tizimlariga doir misollar

Bugungi kunda nutqni tanishni tijoratda qo'llanish loyihalaridan eng muvaffaqiyatlisi AT& firmasining telefon tarmog'idir. Mijoz ixtiyoriy so'zlardan foydalanib, xizmatning 5 toifasidan birini so'rashi mumkin. U iboralarida 5 ta kalit so'zlardan biri uchragancha gapiradi. Hozirgi kunda ushbu tizim bir yilda milliardga yaqin qo'ng'iroqlarni qabul qiladi. Bundan xulosa shuki, turib qolgan hamda keng tarqalgan stereotiplar va kutishlar bilan qarama - qarshi tomondaligidir. Shunga qaramay, kompyuter o'yinlari sohasi, invalidlar uchun maxsus dasturlar, telefon va axborot tizimlari nutqni tanish tizimlarini qo'llash uchun kelajakdagi istiqbolli yoki zaruriy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Shu bilan birga bu ilovalar dastlabki o'zgartirishlarga qo'yilgan qattiq cheklanishlar bilan birga tanish lug'atining kengayishi juda past talablarni ko'rsatadi. Hattoki nomi ideal pragmatizm ma'nosini anglatuvchi Bill Geys ham yig'ilgan tarixiy stereotiplardan holi bo'lmadi. 1995-1996-yillardan boshlab, u nutqni tanishning xususiy universal tizimini ishlab chiqarishni boshladi va nutqiy interfeysni qo'llashning mahalliy erasi boshlanganligini e'lon qildi. Nutq xomashyosi toza ofis operatsion tizimini kiritishni rejalashtirishmoqda. Microsoft kompaniyasi boshqaruvchisi bir iborani takrorlashda charchamayapti: «Yaqinda klaviatura va sichqonchalar» ni esdan chiqarish mumkin bo'ladi. Windows NT qutisi bilan birga harbiy uchuvchilar va «Formula-1» pilotlari qo'llovchi akustik shlemlar qo'shib sotishni rejalashtirayotgan bo'lsa ajab emas. Bundan tashqari, nahot Micrisoft yaqinda Word, Excel va boshqa dasturlarni ishlab chiqarishni to'xtatsa? Ovoz bilan qo'l yordamisiz ekrandagi grafik obyektlarni boshqarish qiyin ishdur.

Nutqiy interfeys haqida gapirganda, faqat nutqni tanishda to'xtalib, uning nutqiy sintezi haqida esidan chiqarib qo'yishadi. Bu yo'nalishda eng asosiy masalalardan biri hodisalarga mo'ljallangan tizimlarning, ya'ni kompyuterga mo'ljallangan muloqot tizimining rivojlanishidir. Hali yaqin o'tmishda, so'nggi 30 yilda, tanish tizimlaridagi va nutq tizimlari nutqiy interfeysning yagona kompleks qismi bo'lib hisoblanardi. Biroq sintezga qiziqish tez yo'qoldi. Birinchidan, ishlab chiqaruvchilar tanish tizimlarini yaratishdagi kabi qiyinchiliklarga uchramadilar. Ikkinchidan, nutq sintezi tanishdan farqli ravishda kompyuterdan axborot chiqarishning boshqa vositalaridan unchalik farq qilmaydi. Amaliy jihatdan uning qiymatliligi nutqni kiritishni ko'paytirishdadir. Inson uchun monolog emas, muloqot tabiiy va qoniqarliroq hisoblanadi.

Nutqiy interfeysning kelajagi zamonaviy ishlab chiqaruvchilarning nafaqat nutqni kiritishning texnologik asosini yarata olishiga, texnologik topilmalarni yagona mantiqan tugallangan «inson - kompyuter» tizimini garmonik birlashtirishiga ham bog'liq.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, **birinchidan**, har qanday texnologik jarayon inson omilisiz amalga oshmaydi. **Ikkinchidan**, tabiiy til va tabiiy intellect mintaqaviy jihatdan yer yuzini barcha joylarida bir xilda va bir tovush tonida rivojlanmagan. **Uchinchidan**, muloqot jonli jarayon bo'lib texnologiya mulohaza va ijodkorlik xususiyatidan yiroqdir. **To'rtinchidan**, barcha sun'iy intellect va tizimlar inson mehnat faolyatini yengillashtirishga xizmat qilishi kerak.

Adabiyotlar:

1. Qosimov S.S. Axborot texnologiyalari.-T.: Aloqachi, 2006 – 369 bet.
2. Bekmurotov. Q.A. Sun'iy intellekt. Oliy ta'lim muassasasi talabalari uchun o'quv qo'llanma. - T.:»Aloqachi», 2019. -312 bet
3. Стюарт Рассел, Питер Норвиг. Искусственный интеллект: Современные подходы. Пирсон Prentice Hall – 2009.
4. Дафни Коллер, Нир Фидман. Вероятностные графические модели: Принципы и техники // изд. “МГТ Press”, -2009, С.-1231.
5. Yusupbekov N.R. Boshqarishning intellektual tizimlari va qaror qabul qilish / -Toshkent: «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti, 2015. -572 b.
6. Karimova I. "Vizual dasturlash tilida loyihalash bo'limini o'qitish metodikasi." Молодые ученые 3.6, Toshkent, - 2025: B. 21-24.
7. G'aniyev E, Ziyodullayev M. Axborotlashgan jamiyatda axloqiy inqirozning namoyon bo'lishi // “Лучшие интеллектуальные исследования” jurnali. Moskva. -2025 yil yanvar, 3-jild, 36-qism.
8. Mustafayev J.Sh. Tabiiy intellekt va shaxsiyat masalasi: psixofiziologik va sinergetik tahlil//, Tamaddun nuri / The light of civilization. 2025-yil, 10-son (73), Ilmiy, ijtimoiy-falsafiy, madaniy-ma'rifiy, adabiy-badiiy jurnal. ISSN 2181-8258 IF-9.347 DOI 10.69691
9. Mustafayev J.Sh. Progressive-ontogenetic properties of artificial and natural intelligence// Scintal Journal of Education Humanities and Social Sciences, Vol. 3. 10, (2025), ISSN Online: 2961-0389, Website: <https://www.scintaljournals.com/index.php/SJEHSS/index>, Submitted: August 03, 2025/ Accepted October 08, 2025/ Published October 16, 2025. – P.40-46.
10. Mustafayev J.Sh. Artificial Intelligence And Social Life Determinism // Open Academia: Journal of Scholarly Research. Volume 3, Issue 10, October, 2025. ISSN (E): 2810-6377, Website: <https://academiaone.org/index.php/4>, -P. 11-16.
11. **Internet resurslari:**
 1. www.cyberethics.uz,
 2. www.globalissues.org.

ИНТЕГРАЦИЯ ИИ В УНИВЕРСИТЕТСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ НА ОСНОВЕ ЦИФРОВОГО ГУМАНИЗМА

Филиппов Ольгерд Александрович

доктор философии по философским наукам (PhD),

НУВО «PROFI UNIVERSITY», г. Навои

Аннотация. Статья предлагает целостную рамку интеграции искусственного интеллекта в университетское образование, соотнося технологические новации с ценностями цифрового гуманизма — человеческим достоинством, автономией и ответственностью. Теоретической опорой служат руководства ЮНЕСКО и Венский манифест. На основе нормативного анализа и синтеза эмпирических результатов обосновывается человекоцентричный дизайн применения ИИ. Для уровня университета прописываются контуры управления: закрепление ответственности, картирование целей и рисков, измерение характеристик и рисков с процедурами, управление инцидентами и улучшениями. Показано, что такая конфигурация повышает качество обратной связи и поддерживает академическую добросовестность, одновременно ограничивая смещения и правовые риски. Основной посыл исследования — связать ценностные требования и практические механизмы внедрения, адаптируемые к локальным образовательным контекстам.

Ключевые слова: цифровой гуманизм, искусственный интеллект; управление рисками, академическая добросовестность, валидность информации.

Технологии искусственного интеллекта стремительно входят в университетскую жизнь, усиливая как продуктивные практики обучения и управления, так и зону рисков. Если мыслить об этой интеграции в русле цифрового гуманизма, отправной точкой становится не скорость внедрения, а сохранение ценностей, таких как человеческое достоинство, автономия и ответственность — именно они должны структурировать любые технологические решения. Позиция «делать технологии человечнее, а не людей технологичнее» давно провозглашена в Венском манифесте цифрового гуманизма: цифровая трансформация допустима лишь постольку, поскольку она служит человеческим целям и демократическим институтам [8, с. 1–2]. Эта гуманистическая рамка помогает избежать ложной альтернативы между «инновацией» и «этикой»: университет, сохраняющий исследовательскую и образовательную миссии, должен проектировать ИИ-интеграцию как средство расширения человеческих возможностей, а не их замещения [3, с. 3].

Эмпирическая картина при этом неоднозначна. С одной стороны, мета-анализ экспериментальных исследований о применении ChatGPT в образовании фиксирует статистически значимые положительные эффекты - от прироста академической успеваемости до развития компонентов «высших» когнитивных навыков, хотя с высокой гетерогенностью и чувствительностью к методике включения ИИ в учебные задачи [1, с. 16–19]. С другой - обзорные работы по ИИ в высшем образовании указывают, что сами преподаватели и образовательные менеджеры часто остаются «за кадром» проектирования решений и не получают рабочих механизмов влияния на их цели, метрики и повседневную педагогику [9, с. 20]. В дискуссии российской науки доминирует схожая двойственность: одновременно растет ожидание эффективности и усиливается запрос на нормативные и организационные гарантии качества, справедливости и научной добросовестности [6, с. 49–50].

Для преодоления этого разрыва университетам полезно опираться на риск-ориентированные, но гуманистически направленные стандарты управления ИИ. Каркас таким стандартам задает AI RMF 1.0 (*Artificial Intelligence Risk Management Framework*: добровольная рамка управления рисками ИИ) Национального института стандартов и технологий (NIST) США, который предлагает четыре взаимосвязанные функции - GOVERN (управление), MAP (систематизация), MEASURE (измерение), MANAGE (администрирование) - и связывает их с атрибутами «доверенного ИИ» (валидность и надежность, безопасность и устойчивость, прозрачность и подотчетность, объяснимость, приватность, справедливость) [4, с. 24–28]. Специальный профиль для генеративной ИИ конкретизирует риски и рекомендуемые действия: от предварительных проверок и верификации до процедур «красных линий» и раскрытия инцидентов [5, с. 4–5]. Важно, что оба документа рассчитаны на добровольное применение, поэтому университет получает не «приказ», а практическую матрицу, которую можно соотнести с академической автономией и локальной культурой качества [4, с. 25].

Гуманистическая перспектива при этом требует удерживать центральность человеческого агента - преподавателя, студента, исследователя. Руководства ЮНЕСКО для политики и практик подчеркивают: ИИ в образовании имеет смысл лишь постольку, поскольку он укрепляет инклюзивность, равный доступ и педагогическую целесообразность; вводя ИИ, государство и университет обязаны защищать человеческую автономию, а также подтверждать педагогическую уместность и эффект каждого инструмента [7, с. 26–27]. Именно здесь сходятся две логики - риск-менеджмент NIST и гуманистическая нормативность ЮНЕСКО: первая придает операциональную форму, вторая - ценностные ограничения, не допускающие соскальзывания в «технократический автоматизм».

Отсюда вытекает исследовательская и практическая цель: описать, как университет может интегрировать ИИ так, чтобы одновременно повысить качество образования и исследования, соблюсти академическую этику и управляемость рисков, и при этом не утратить человеческую субъектность. Методологически разумно сочетать аналитический обзор нормативных рамок (UNESCO, NIST, гуманистические манифесты) с разбором рецентных эмпирических результатов и кейсов, уделяя особое внимание участию преподавателей в дизайне решений и педагогической уместности сценариев их применения [2, с. 1–2]. Такое комбинирование позволяет перевести принцип «человек в центре решения» из лозунга в организационную практику - через требования к целям, метрикам и процедурам ревизии решений.

Практическая конфигурация интеграции начинается не с освоения инструментов, а с определения педагогических задач. Там, где ИИ реально прибавляет учебной ценности - в формирующей обратной связи по черновикам, в тренировке распознавания аргументации, в адаптивных заданиях на отработку процедурных навыков или в моделировании исследовательских стратегий, - он должен быть вписан в структуру курса как вспомогательный механизм, усиливающий взаимодействие с преподавателем, а не вытесняющий его [7, с. 31]. Там же, где ИИ снижает когнитивную нагрузку, но ценой «плоскости» мыслительных операций, следует задавать предохранители: детерминанту человеческого контроля за постановкой проблемы, рубрикации результатов, валидации источников, а также предъявления собственных следов мышления (эскизы, заметки, версии) [7 с. 26–27]. Такой дизайн «человек-ИИ-педагогика» встраивает автоматизацию в цикл обучения без подмены цели (освоение содержания и способов мышления) самим средством.

Организационно университету нужно синхронизировать академические регламенты с риск-профилем ИИ. На верхнем уровне это означает принятие принципов GOVERN из AI RMF: закрепление ответственности, инвентаризацию ИИ-систем и случаев их использования, периодический обзор рисков и процедур, прозрачность и обратную связь с участниками образовательного процесса [4, с. 24–28]. На уровне программ и дисциплин - требование к описанию целей и границ применения ИИ в рабочих программах, калибровку оценивания (чтобы автоматизация не подрывала демонстрацию собственных умений), [4, с. 33–35]. Именно в таком «сшивании» макро- и мезоуровней возникают условия для этически состоятельной и педагогически продуктивной интеграции.

Этическая инфраструктура требует отдельного усилия. В профессиональном сообществе ИИ в образовании давно обсуждается переход от деклараций к операциональным правилам, включая права апелляции, прозрачность данных и

объяснимость выводов в оценочных и рекомендательных системах [2, с. 18]. В университетском контексте это значит: любой «встроенный» ИИ-ассистент должен сопровождаться понятной студенту и преподавателю информацией об ограничениях и границах применимости, а решения, влияющие на оценивание и доступ к образовательным возможностям, - иметь человеческую проверку и трассируемость обоснований [4, с. 30–31]. Так создается «мост» между правовой и педагогической ответственностью - без него гуманизм останется риторикой.

Ограничения и пограничные условия известны. Во-первых, эффект ИИ критически зависит от контекста курса, уровня подготовки и точности педагогического дизайна; положительные результаты мета-анализов не являются гарантией для любого предмета и формы занятий [1, с. 16–19]. Также, университету необходимо учитывать локальные культурные и языковые аспекты - иначе мы рискуем усилить неравенство доступа и невидимую «нормативность» англоязычных корпусов [3, с. 7]. Кроме этого, без реального включения преподавателей в проектирование и оценку решений легко воспроизвести именно ту ситуацию, о которой предупреждали обзоры: технологии будут сделаны «для них», но не «с ними» [9, с. 2]. Наконец, многие регуляторные новации и технические практики управления рисками - движущаяся мишень; требуются циклы пересмотра и локальной адаптации [5, с. 5].

Итог можно сформулировать очень объективно и без пессимизма. Интеграция ИИ в университет возможна как росток «цифрового гуманизма» лишь там, где он укоренен в трех практиках: верифицируемый риск-менеджмент по NIST, педагогическое проектирование, ставящее во главу угла человеческое мышление и мотивацию, и институциональные гарантии автономии и ответственности — по линии рекомендаций ЮНЕСКО. При таком сочетании ИИ перестает быть либо угрозой, либо панацеей и становится организационной технологией, которая живет по правилам академического сообщества, а не наоборот.

Список литературы

1. Deng R. Does ChatGPT enhance student learning? A systematic review and meta-analysis of experimental studies // Computers & Education. 2025. Vol. 227. Article 105224. URL: <https://onderwijsorakel.nl/wp-content/uploads/2024/12/1-s2.0-S0360131524002380-main-1.pdf> (дата обращения: 1.11.2025).
2. Holmes W., Porayska-Pomsta K., Holstein K., et al. Ethics of AI in Education: Towards a Community-Wide Framework. UCL Knowledge Lab Working Paper. 2021. URL: https://discovery.ucl.ac.uk/id//1/Ethics_of_AI_in_Education_2021.pdf (дата обращения: 1.11.2025).
3. Miao F., Holmes W., Huang R., Zhang H. AI and Education: Guidance for Policy-Makers. Paris: UNESCO, 2021. 50 p. URL:

<https://discovery.ucl.ac.uk/10130180/1/Miao%20and%20Holmes%20-%202021%20-%20AI%20for%20policy-makers.pdf> (дата обращения: 1.11.2025).

4. National Institute of Standards and Technology (NIST). Artificial Intelligence Risk Management Framework (AI RMF 1.0). Gaithersburg, MD: NIST, 2023. DOI: <https://doi.org/10.6028/NIST.AI.100-1> (дата обращения: 30.10.2025).

5. National Institute of Standards and Technology (NIST). Artificial Intelligence Risk Management Framework: Generative Artificial Intelligence Profile. Gaithersburg, MD: NIST, 2024. DOI: <https://doi.org/10.6028/NIST.AI.600-1> (дата обращения: 30.10.2025).

6. Резаев А. В., Степанов А. М., Трегубова Н. Д. Высшее образование в эпоху искусственного интеллекта // Высшее образование в России. 2024. Т. 33. № 4. С. 49–62. DOI: <https://doi.org/10.31992/0869-3617-2024-33-4-49-62> (дата обращения: 30.10.2025).

7. UNESCO. Guidance for Generative AI in Education and Research. Paris: UNESCO, 2023. 48 p. URL: <https://cdn.table.media/assets/wp-content/uploads/2023/09/386693eng.pdf> (дата обращения: 31.10.2025).

8. Vienna Manifesto on Digital Humanism. Vienna, 2019. 2 p. URL: https://dighum.ec.tuwien.ac.at/wp-content/uploads/2019/05/Vienna_Manifesto_on_Digital_Humanism.pdf (дата обращения: 31.10.2025).

9. Zawacki-Richter O., Marín V. I., Bond M., Gouverneur F. Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education — where are the educators? // International Journal of Educational Technology in Higher Education. 2019. 16:39. P. 1–27. DOI: <https://doi.org/10.1186/s41239-019-0171-0> (дата обращения: 1.11.2025).

PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARINING RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Arslon Kamilovich Nafasov

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti “Fakultetlararo ijtimoiy fanlar” kafedrasida
katta o'qituvchisi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada mamlakatimiz istiqloli sharofati tufayli barcha fan sohalarini rivojlangan davlatlarda to'plangan tajribalar asosida tahlil qilish va yanada o'rganish hamda xayotimizga tatbiq etish davri kelganligi, XX asr 30-yillarda "pedagogik texnika" tushunchasi maxsus adabiyotlarda paydo bo'lganligi va u o'quv mashg'ulotlarini aniq va samarali tashkil etishga yo'naltirilgan usul va vositalar yig'indisi sifatida qaralganligi hamda bugungi kunda pedagogik texnologiyalarning rivojlanish bosqichlari xaqida to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: pedagogik texnika, pedagogik texnologiya, ko'rgazmali qurollar, o'quv-tarbiyaviy jarayon, ustuvor metodlar, bilish faoliyati, ruhiy rivojlantirish.

Annotation. After gaining independence of our country, the time has come to analyze and further study all areas of science based on the experience gained in developed countries and apply them to our lives. In the 30s of the 20th century, the concept of "pedagogical technique" appeared in special literature, and it was considered as a set of methods and tools aimed at the accurate and effective organization of educational activities. Also, in this period, PT was understood to be able to deal with educational and laboratory equipment, use of visual aids.

Keywords: pedagogical technique, pedagogical technology, visual aids, educational process, priority methods, cognitive activity, mental development.

KIRISH

XX asr 30-yillarda "pedagogik texnika" tushunchasi maxsus adabiyotlarda paydo bo'ldi va u o'quv mashg'ulotlarini aniq va samarali tashkil etishga yo'naltirilgan usul va vositalar yig'indisi sifatida qaraldi. Shuningdek, bu davrda PT deb o'quv va laboratoriya jihozlari bilan muomala qilishni uddalash, ko'rgazmali qurollardan foydalanish tushunildi.

40-50-yillarda o'quv jarayoniga o'qitishning texnik vositalarini joriy etish davri boshlandi. Ayniqsa kino, radio, nazorat vositalari, ulardan foydalanish metodikasi PTga tenglashtirildi.

60-yillarning o'rtalarida bu tushuncha mazmuni chet el pedagogik nashrlarda keng muxokamaga tortildi. 1961 yildan boshlab AQShda "Pedagogik texnologiya" (Educational Technology), 1964 yildan Angliyada "Pedagogik texnologiya va dasturli

ta'lim" (Technology and programmed Learning), Yaponiyada esa 1965 yildan "Pedagogik texnologiya" (Educational Technology) jurnallari chop etila boshlandi. 1971 yilda xuddi shu nomli jurnal Italiyada chiqarila boshlandi. (20-betdagi chizmaga qaralsin)

Yaponiyada PT muammolari bilan to'rtta ilmiy jamiyat shug'ullanmoqda, faol harakatdagi pedagogik texnologiya Markaziy Kengashining 22 ta davlat universitetlarida markazlari mavjud. Har uch oyda yapon tilida chiqadigan "Pedagogik texnologiya sohasidagi tadqiqotlar" (Educational Technology Research) jurnallarida yirik olimlarning ilmiy ishlari o'z o'rnini topmoqda. Yaqinda Umumyapon pedagogik texnologiya Markaziy Kengashi (The Japanese Council of Technology Centers) tuzilib, bu sohada xalqaro aloqalar o'rganish ishlari bilan mashhur.

70-yillarning boshiga kelib o'quv jihozlarining turli hillarini va o'qitishning predmetli vositalarini loyihalash va ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish zaruriy shartlardan biriga aylandi, ularsiz ilg'or metodika va o'qitish shakllari samarasiz bo'lishi, ta'lim sifatiga erishib bo'lmazligi anglab yetildi. Shu boisdan sobiq sotsialistik lagerdagi davlatlarda ham bu sohada ma'lum xajmdagi ishlar amalga oshirildi. Jumladan, 1965 yilda sobiq SSSR Pedagogika Fanlari Akademiyasida "O'quv jihozlari va o'qitishning texnik vositalari" ilmiy tekshirish instituti tashkil etildi va hozir ham Rossiya ta'lim akademiyasi instituti sifatida faoliyat ko'rsatayapti. 1973 yilda Vengriyada "O'qish texnologiyasi Davlat Markazi" bevosita YUNESKO tashabbusi va dasturi asosida tashkil etildi va uning asosiy vazifasi o'qitish texnologiyasining yangi qirralarini kashf etish, mutaxassislar tayyorlash tizimini takomillashtirish bo'yicha ilmiy tadqiqot-larni rivojlantirish kabi masalalardan iborat bo'ldi.

YUNESKO insonparvar va tarakkiyparvar tashkilot sifatida xalqaro muammolarni o'rganish bilan muntazam shug'ullanib kelmoqda. 1971 yilda YUNESKO sobiq bosh direktori Rene Mais Fransiya Bosh vaziri Edgaro Foraga murojaat qilib maxsus guruhga rahbarlik qilishni, tezkor o'zgarishlar ro'y berayotgan bir sharoitda jahon ta'limi oldiga qo'yilgan maqsadni va uni amalga oshirish uchun aqliy va moddiy vositalar miqdorini belgilab berishni iltimos qildi.

Shunday qilib, 1972 yilning kech kuzida Buyuk Britaniya va Fransiya kitob do'konlarida "Yashash uchun o'qish. Dunyo tarbiyasi bugun va ertaga" (Learning to be The world of edication today and tomorrow) kitobi paydo bo'ldi. Bu vokeaga roppa-rosa 35 yil vaqt o'tgan bo'lsa-da, ma'ruzaning asosiy g'oyalarini eslash foydadan xoli bo'lmaydi. Boz ustiga bu kitob boshqalari kabi mamlakatimiz keng auditoriyasiga kirib kelmadi, kutubxonalarimiz boyligiga aylanmagan.

Bugun O'zbekistan demokratik huquqiy davlat va adolatli fuqarolik jamiyati qurish yo'lidan izchil borayotganligi uchun kadrlar tayyorlash tizimi tubdan isloh qilindi, davlat ijtimoiy siyosatida shaxs manfaati va ta'lim ustuvorligi qaror topdi. O'quv-tarbiyaviy jarayonni ilg'or pedagogik texnologiyalar bilan ta'minlash zarurati ham Kadrlar

tayyorlash milliy dasturini ro'yobga chiqarish shartlaridan biridir. Shu sabab biz bu pedagogik fenomenning paydo bo'lishi va rivojlanish jarayonini o'rganishga tarixiy yondashmoldamiz.

1977 yilda Budapeshtda o'tkazilgan o'qitish texnologiyasi bo'yicha Xalqaro semenarda ta'limni texnologiyalashtirish jarayoni bilan bog'lik omillar rus olimi S.G.Shapovalenko tomonidan quyidagicha belgilandi: texnikani bilish va mukammal egallash; audiovizual fondi bilan tanish bo'lish; texnik vositalardan foydalanish metodikasini egallash.

Bunday holat boshqa kator davlatlar uchun ham harakterli bo'lib, PTning ikkinchi yo'nalishi-nazariy-didaktik jihatlari 80-yillarning boshida AqSH va Angliyada tadqiqot obyektiga aylandi. Chunki "texnologiya" so'zi keng ma'noda nazariy bilimlarni amaliyot maqsadiga ko'chirish, bu ko'chirishning aniq yo'llarini ishlab chiqish zarurati e'tirof etildi.

Xo'sh, PT mamlakatimiz ta'lim tizimida, qolaversa, pedagogik nashrlarda ilmiy tushuncha tarzda qachon paydo bo'ldi? Shubhasiz, yangi soha 1997 yilda Kadrlar tayyorlash milliy dasturida dolzarb tadqiqot obyekti darajasiga ko'tarildi va ijtimoiy buyurtma sifatida yuzaga qalqib chiqdi. Shu bilan birgalikda mustaqillikning dastlabki yillaridayoq bu muammoga qo'l urildi, aniqrog'i 1993 yilda "Xalq ta'limi" jurnalida chop etilgan maqolada birinchi marta PT tushunchasi mohiyati, uning ta'rifi va ma'lum pedagogik tizim doirasidagi talqini yoritildi [20].

Bugun esa PT mavzusi bo'yicha mamlakatimizda nazariy va amaliy konferensiyalarni uyushtirish, vaqtli matbuotlarda maqolalarning tez-tez ko'zga tashlanib turishi ijtimoiy voqelikka aylanib borayotganligi quvonchlidir. 1997 yil may oyida Samarqand Davlat universitetida o'tkazilgan "Oliy ta'limning hozirgi dolzarb muammolari" Oliy o'quv yurtlariaro ilmiy-metodik konferensiyaning yalpi yig'ilishida "Pedagogik texnologiya: konseptual taxlil" mavzusida ma'ruza qilindi [21]. Ma'ruzada ta'limni texnologiyalashtirish jarayoni ijtimoiy buyurtma sifatida mavjudligi e'tirof etildi, PT ta'rifi, mohiyati va tarixi hamda zamonaviy loyihasi metodologik yondashuvlar asosida tahlil qilindi.

PT muammolariga oid olimlarning fikrlari vaqtli nashrlarda, "Ma'rifat", "Uchitel Uzbekistana" kabi gazetalarda muntazam ravishda yoritilib turibdi. Demak, bu mavzu nazariyasi va amaliyoti ko'p ming sonli auditoriyaga kirib borayapti, o'qituvchilar kunlik faoliyatlarida ulardan foydalanayotganligi ma'lum.

XXI asrga qadam qo'yish arafasida G.K.Selevko tomonidan PTga oid yirik metodik asar - o'quv qo'llanma yaratildi va unda pedagogik texnologiyalar tasnifi keltiriladi [24]. Olim PTlarni o'n ikki turga ajratgan.

Bu tasnifni keltirishdan asosiy maqsad pedagoglarni o'tmishda qo'llanilgan, hozirgi kunda joriy etilayotgan va kelajak faoliyatda qo'llash mumkin bo'lgan texnologiyalar

bilan to'liq tanishtirishdir. Ularning ko'pchiligi sizga mutlaqo notanish ekanligiga ham ishonamiz, biroq bundan tashvishga tushishga xojat yo'q. Bu haqda G.K.Selevkoning kitobidan to'liq ma'lumotlarni olishingiz mumkin (24). Tasnifdan ko'rinib turibdiki, olimning o'zi ham har doim ilmiy jihatdan asoslangan va hammaga ham tushunarli bo'lgan texnologiyalarni keltirish lozimligi oldida hisob beravermaydi.

References

1. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуг' халқнинг иши ҳам улуг', ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. – Тошкент: “Ўзбекистон, 2019.
2. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон Стратегияси. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2021.
3. 2017-2021-йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси. - Тошкент: Маънавият, 2017.
4. Щуркова Н.Е. Педагогические технологии: учеб, пособие для академического бакалавриата / Н.Е.Щуркова. — 3-е изд., испр, и доп. — М.: Издательство Юрайт, 2017. – С.12-55.
5. Бесполько В.П. Слагаемые педагогической технологии. -М.: Педагогика, 1989.
6. Зиёмухамедова Б. Педагогик маҳорат асослари. - Т.: ”ТИБ-КИТОБ”, 2009.
7. Йўлдашев Ж.Ғ., Усмонов С.А. Педагогик технология асослари. -Т.: ”Ўқитувчи”, 2004.
- 8.Шермухамедова Н.А. Илмий тадқиқот методологиялар. – Тошкент, 2014.
9. Ғаффоров Я.Х. Тарих ўқитиш методикаси. – Тошкент: ”Ишончли ҳамкор”, 2021.

MUSIQA TA'LIMIDA RAQAMLI TRANSFORMATSIYA: IT TEXNOLOGIYALAR YORDAMIDA INTERAKTIV O'QITISH USHLARINI JORIY ETISH

Ashurov Ma'rufjon Abdmusalibovich
Andijon davlat pedagogika instituti professori

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli transformatsiyaning musiqa ta'limiga ta'siri o'rganilib, IT asosidagi interaktiv o'qitish texnologiyalarini integratsiya qilish masalalari yoritilgan. Tadqiqotda zamonaviy raqamli vositalar — virtual asboblari, musiqiy notatsiya dasturlari va interaktiv ta'lim platformalari — o'quvchilarning ijodiy faolligi, kognitiv rivojlanishi hamda ijro mahoratini oshirishdagi o'rni tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada raqamli o'qitish jarayonida yuzaga keladigan metodik muammolar ko'rib chiqilib, musiqa ta'limida an'anaviy va zamonaviy yondashuvlarning uyg'unlashuvini ta'minlashga xizmat qiluvchi samarali pedagogik strategiyalar taklif etiladi.

Kalit so'zlar: raqamli transformatsiya, musiqa ta'limi, interaktiv o'qitish, IT texnologiyalar, virtual asboblari, raqamli pedagogika, musiqiy dasturiy ta'minot, ta'limdagi innovatsiya, ijodiy faollik, masofaviy ta'lim.

DIGITAL TRANSFORMATION IN MUSIC EDUCATION: IMPLEMENTING INTERACTIVE TEACHING METHODS THROUGH IT TECHNOLOGIES

Ashurov Marufjon Abdmusalibovich
Professor, Andijan State Pedagogical Institute

Annotation. This article explores the impact of digital transformation on music education, emphasizing the integration of IT-based interactive teaching technologies. The study highlights how modern digital tools—such as virtual instruments, music notation software, and interactive learning platforms—enhance students' creative engagement, cognitive development, and performance skills. The paper also discusses methodological challenges faced during the digital transition and proposes effective pedagogical strategies to ensure the harmonious combination of traditional and modern approaches in music education.

Keywords: Digital transformation, music education, interactive learning, IT technologies, virtual instruments, digital pedagogy, music software, innovation in teaching, creative engagement, e-learning.

Introduction

The rapid evolution of information and communication technologies (ICT) has significantly influenced the educational landscape, particularly in the field of arts and

music. Digital transformation in music education represents not only a technological shift but also a pedagogical revolution, changing how students perceive, create, and experience music.

Traditional classroom methods are increasingly supplemented – or even replaced – by digital platforms, interactive simulations, and collaborative virtual environments. In this context, the use of IT technologies such as *Synthesia*, *NoteFlight*, *Soundtrap*, and *Google Classroom* facilitates more engaging and personalized learning experiences.

However, this transformation also presents challenges related to teacher digital competence, infrastructure readiness, and maintaining the cultural and emotional depth of musical art. This article aims to analyze these issues and propose modern strategies for the effective integration of digital tools into music teaching.

Theoretical foundations of digital transformation in music education. The digital transformation of music education is grounded in the broader concept of digital pedagogy, which refers to the use of information and communication technologies (ICT) to enhance teaching and learning experiences through innovation, interactivity, and accessibility. Unlike traditional pedagogy that primarily focuses on face-to-face instruction, digital pedagogy redefines the relationship between teacher, student, and content by incorporating virtual tools, multimedia resources, and collaborative online environments [1, 72]. In the context of music education, this shift has profound implications, as it enables learners to engage with sound, rhythm, and composition in multidimensional and dynamic ways. The digital classroom is no longer confined to physical instruments or sheet music – it becomes a space where creativity and technology merge to facilitate deeper artistic understanding.

From a historical perspective, the integration of technology into music instruction has evolved gradually. Early examples include the use of phonographs and tape recorders in the mid-20th century, which allowed students to analyze performances and study different musical styles. The development of MIDI (Musical Instrument Digital Interface) in the 1980s revolutionized the way music was created, performed, and taught, providing a platform for digital instruments and computer-based composition. By the early 2000s, the emergence of music notation software, online tutorials, and virtual learning environments began to reshape how students approached music theory, ear training, and instrumental practice. Today, cloud-based tools and interactive applications such as *Synthesia*, *Flat.io*, and *Soundtrap* have further democratized access to musical education, allowing learners to experiment with composition and performance in real-time digital spaces [2, 127].

Information and communication technologies play a pivotal role in shaping modern musical thinking and performance practice. ICT not only enhances technical skills but also fosters critical listening, improvisation, and creative problem-solving—

competencies essential for 21st-century musicians. Through digital interfaces, students can visualize harmonic progressions, manipulate sound parameters, and instantly hear the results of their creative decisions, leading to a deeper cognitive connection with music. Moreover, ICT encourages a collaborative approach to learning, where students from different regions or cultures can co-create, share, and critique musical projects virtually. This interactive model aligns with constructivist theories of education, which emphasize active participation, reflection, and knowledge co-construction.

In essence, the theoretical foundations of digital transformation in music education highlight the convergence of technology, creativity, and pedagogy. Digital tools are not merely supplementary – they redefine the epistemological structure of how music is taught and learned [3, 152]. By embracing these innovations, educators can cultivate a generation of learners who are not only musically skilled but also digitally literate, adaptive, and capable of navigating the evolving landscape of global music culture.

Interactive IT-based teaching methods in music education. In the contemporary educational landscape, interactive IT-based teaching methods have become a cornerstone of innovation in music education. These approaches transform traditional instruction into dynamic, student-centered experiences that emphasize active participation, exploration, and creativity. The integration of multimedia, gamified learning, and immersive digital environments allows learners to engage with music not only intellectually but also visually and kinesthetically. Unlike passive listening or rote memorization, interactive learning technologies encourage students to construct their own understanding of musical concepts through direct digital interaction, feedback, and experimentation.

One of the most significant developments in this field is the implementation of multimedia and gamified learning platforms designed to enhance music literacy. Multimedia-based instruction combines sound, image, and text in interactive formats, helping students to develop rhythmic accuracy, pitch recognition, and theoretical understanding simultaneously. Gamified platforms – such as *Yousician*, *Meludia*, or *Note Rush*—transform the learning process into a playful yet rigorous experience where learners progress through levels, earn scores, and receive instant visual and auditory feedback. This method not only boosts motivation but also supports differentiated instruction, as students can learn at their own pace and according to their individual skill levels. The game-like structure promotes consistency in practice and helps to overcome one of the most persistent challenges in music education: maintaining long-term engagement and discipline [4, 48].

In parallel, virtual and augmented reality (VR and AR) applications are emerging as revolutionary tools in musical performance training. VR enables immersive simulations of performance environments—concert halls, recording studios, or ensemble rehearsals – allowing students to experience stage presence, audience interaction, and acoustic

variability without leaving the classroom. Through AR, learners can visualize digital overlays on real instruments, guiding finger placement, rhythm synchronization, or intonation accuracy in real time. These technologies cultivate both technical precision and emotional expressiveness by replicating authentic musical experiences that are difficult to achieve through conventional teaching alone. Moreover, they facilitate remote learning and global collaboration, making high-quality music education accessible to students regardless of location or resources.

The practical effectiveness of these innovations can be illustrated through case studies involving platforms like Synthesia and Flat.io. *Synthesia* serves as an interactive piano learning application that bridges traditional and digital instruction by displaying notes visually on a virtual keyboard synchronized with audio playback. Students can adjust tempo, repeat difficult sections, and receive immediate visual cues, which enhances both technical fluency and aural skills. The program's adaptability supports learners of different levels—from beginners practicing scales to advanced students mastering complex compositions. On the other hand, *Flat.io* is a collaborative cloud-based notation platform that allows students and teachers to compose, edit, and share musical scores in real time. Its integration with *Google Classroom* and other LMS systems promotes teamwork and feedback, encouraging analytical thinking and creative collaboration. Through such platforms, learners experience a continuous dialogue between creativity and technology, shaping a new generation of digitally fluent musicians.

In summary, interactive IT-based teaching methods represent a paradigm shift in music education. They transform passive instruction into active exploration, merge entertainment with learning, and bridge geographical and cognitive boundaries between teacher and student. By incorporating multimedia tools, gamified systems, and immersive digital experiences, educators can create a more inclusive, engaging, and effective learning environment – one that reflects the technological realities and creative possibilities of the 21st century.

Pedagogical and methodological challenges of digital integration. While the digital transformation of music education opens vast opportunities for innovation and creativity, it also presents a complex array of pedagogical and methodological challenges. The shift from traditional to technology-based learning environments requires educators to not only master digital tools but also to rethink their teaching philosophy, adapt to new learning dynamics, and maintain the emotional and artistic depth that defines musical expression. Digital integration is therefore not a simple matter of introducing devices into classrooms; it is a profound transformation that reshapes how teachers teach, how students learn, and how musical knowledge itself is constructed and transmitted [5, 46].

One of the foremost challenges lies in developing teachers' digital literacy and methodological adaptability. Many experienced music educators possess deep artistic and

pedagogical expertise but lack sufficient training in using modern technological tools effectively. Mastering music software, digital notation systems, or online learning platforms requires not only technical competence but also a shift in instructional mindset—from teacher-centered to learner-centered approaches. Digital pedagogy demands flexibility, continuous self-learning, and creativity in designing interactive lessons that utilize audio-visual content, collaborative projects, and virtual performance experiences. Without adequate professional development programs and institutional support, educators risk falling behind in digital competence, leading to superficial or inefficient technology use. Therefore, teacher training initiatives, workshops, and communities of practice are crucial for fostering methodological innovation and confidence in integrating IT-based tools into music instruction.

A second major challenge concerns preserving artistic authenticity and emotional expressiveness in digital learning environments. Music, by its very nature, is an art form deeply rooted in emotion, human interaction, and aesthetic experience. When mediated through screens and software, there is a risk that these emotional and cultural dimensions become diluted or mechanized. The tactile feedback of real instruments, the collective energy of ensemble performances, and the subtle nuances of live interpretation cannot be entirely replicated through digital means. Moreover, excessive reliance on automated feedback or virtual simulations may limit students' capacity for intuitive musicality and affective communication. Educators must therefore find ways to humanize the digital learning process – by emphasizing reflection, self-expression, and critical listening – ensuring that technology remains a means of artistic enhancement rather than replacement.

Finally, a key methodological task for modern educators is balancing traditional and technology-based learning models. An effective approach to digital integration should not seek to discard established pedagogical methods but to blend them harmoniously with technological innovation. Traditional methods – such as live performance, ear training, and face-to-face mentorship – cultivate musical sensitivity and interpretive depth. Conversely, digital tools offer precision, accessibility, and creative experimentation. The challenge is to merge these strengths into a hybrid model that values both authenticity and efficiency. For instance, a piano teacher might combine traditional one-on-one instruction with *Synthesia*-based practice sessions, or a composition instructor might pair classical theory lessons with collaborative digital scoring through *Flat.io*. Such blended learning environments provide students with both the emotional richness of direct human interaction and the flexibility of digital creativity.

In conclusion, the pedagogical and methodological challenges of digital integration in music education require a careful equilibrium between innovation and tradition. Teachers must evolve into digitally competent facilitators who guide students through

both technological exploration and artistic growth. By prioritizing continuous professional development, preserving the emotional essence of musical art, and designing balanced instructional strategies, educators can ensure that digital transformation strengthens rather than diminishes the human spirit at the heart of music education.

Conclusion

Digital transformation has become an essential component of 21st-century music education. Integrating IT technologies fosters interactive, student-centered learning environments that stimulate creativity and independent practice. However, successful implementation requires thoughtful pedagogical design, teacher training, and continuous adaptation to technological innovations. Balancing digital efficiency with the emotional and cultural essence of music remains the key to sustainable educational transformation.

References

1. Bauer W. I. (2020). Music Learning Today: Digital Pedagogy for Creating, Performing, and Responding to Music. Oxford University Press. 69-76.
2. Crawford R. (2022). “Technology Integration in Music Education: Pedagogical Practices for the Digital Age.” Journal of Music, Technology & Education, 15(2), 123–139.
3. Ruthmann A., & Mantie, R. (Eds.). (2017). The Oxford Handbook of Technology and Music Education. Oxford University Press. 142-156.
4. Savage J. (2023). Digital Technology and Music Education: Rethinking Pedagogy for the 21st Century. Routledge. 46-49

MODERNIZATSIYALASHGAN TA'LIM SHAROITIDA BARKAMOL SHAXS TARBIYASINING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Musurmanov Rahmatilla

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti “Umumiy pedagogika” kafedrası,
pedagogika fanlari doktori, dotsent.*

Xalilova Muxlisa G'ayrat qizi, Muhiddinova Aziza Sarvar qizi

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti pedagogika fakulteti mazsus pedagogika
yo'nalishi 2-kurs talabalari*

Annotatsiya. Maqolada modernizatsiyalashgan ta'lim sharoitida pedagogik ta'lim klasteri yondashuvining o'ziga xos jihatlari yoritilgan bo'lib, ta'lim jarayonining samaradorligiga ijobiy ta'sir etuvchi omillar to'g'risida tavsiyalar berilgan.

Tayanch so'z va iboralar: klaster yondashuv, ta'limni rivojlantirish, ilmiy-amaliy ahamiyati, tizim raqobatbardoshligi, ijtimoiy ahamiyati, innovatsion yondashuv, klasterli integratsiya, ta'lim-tarbiya samaradorligi, ta'lim-tarbiyaning asosiy subyektlari.

Abstract. The article highlights the specifics of the pedagogical cluster approach in modernized educational conditions and provides recommendations on factors that positively affect the effectiveness of the educational process.

Key words and phrases: cluster approach, development of education, scientific and practical significance, system competitiveness, social significance, innovative approach, cluster integration, educational effectiveness, main subjects of education.

Аннотация. В статье раскрывается специфика применения педагогического кластерного подхода в условиях модернизации образования и даются рекомендации по факторам, положительно влияющим на эффективность образовательного процесса.

Ключевые слова: кластерный подход, развитие образования, научно-практическая значимость, конкурентоспособность системы, социальная значимость, инновационный подход, кластерная интеграция, образовательная эффективность, основные субъекты образования.

Ma'lumki, shaxs tarbiyasi uzluksiz jarayon bo'lib, inson dunyoga kelishidan boshlab, to umrining oxirigacha davom etib boradi. Bu jarayon davomida atrof-muhitdagi voqea-hodisalarning shaxsga salbiy yoki ijobiy ta'sir etishi uning insoniy fazilatlari qay darajada shakllanganligini belgilaydi. Bugungi kunda ta'lim sohasi oldida turgan eng dolzarb muammolardan biri ham aynan, shu maqsadga qaratilgan bo'lib, kelajak avlodni komil shaxs sifatida shakllanishini ta'minlashdan iboratdir.

Jamiyatda o'sib kelayotgan yoshlar orasida tarbiyasi og'ir va noqobil farzandlar ham uchrab turadi. Ayniqsa, farzand tarbiyasiga yetarli darajada e'tibor bermaydigan ota-

onalarning farzandlari, oilaviy mojarolar tufayli nazoratsiz qolayotgan o'smirlarning taqdiri, ularning tarbiyasi va ta'limiga alohida e'tibor hamda yondashuv talab etiladi. Ana shunday toifadagi bolalar tomonidan dars jarayoniga nisbatan salbiy munosabat shakllanib boradi.

Yana shuni e'tirof etish lozimki, dars jarayoniga nisbatan salbiy munosabatlarning shakllanishida u yoki bu fanlardan saboq berayotgan o'qituvchilar ham sababchi bo'lishlari mumkin.

O'qituvchining o'quvchiga nisbatan qo'pol muomalasi, o'quvchi qalbiga yo'l topa bilmaslik, o'rinsiz tanbeh va dashnomlar, o'quvchini mensimaslik, adolatsizlik singari illatlar ham o'quvchida o'sha dars berayotgan o'qituvchining nafaqat o'ziga, balki uning faniga nisbatan ham nafrat uyg'otadi.

Tajribalar ko'rsatadiki, umumiy o'rta ta'lim maktab o'quvchilarining dars intizomiga salbiy munosabati oqibatida fanlardan DTS talablari darajasida o'zlashtirmaslikdan tashqari qoidabuzarliklar, bezorilik, jinoyatchiliklar sodir etilayotganligi hech kimga sir emas. Ota-onalarning befarqliklari, mas'uliyatsizliklar, maktab bilan aloqani yo'lga qo'ymaslik, bolaning bo'sh vaqtini nazorat qilmaslik, farzandlarining kelajak taqdirlari bilan qiziqmaslik singari holatlar vaziyatni yanada chigallashtirib yubormoqda. Mumtoz adabiyotimizda nizom so'zi ham intizom ma'nosida qo'llanganini kuzatish mumkin. Masalan, “Dunyoga kelgan payg'ambarlarning har birlari din va shariatlarini tartib va nizom ila yuritmishtlar. Xususan, islom dini mukammal ravishda tartib va nizomga rioya qilishdir”. Abdulla Avloniy aytgandek “Intizom deb qiladurgan ibodatlarimizni, ishlarimizni har birini o'z vaqtida tartibi ila qilmakni aytilur. Agar yer yuzida intizom bo'lmasa edi, insonlar bir daqiqa yasholmas edilar” [1]. A.Avloniyning fikricha, intizomsiz odam jamoaga qarshi turadigan madaniyatsiz, ma'naviyatsiz shaxsdir. Tartib intizomga o'rgatish va o'rganish birinchi navbatda o'zi yashayotgan jamiyatga, jamiyat tomonidan o'rnatilgan tartib-qoidalarga hurmat belgisidir[2].

Agar biz farzandlarimizni har tomonlama yetuk, komil inson qilib tarbiyalamoqchi bo'lsak, ularning xatti-harakatlarini har tomonlama o'rganishimiz shart. Jamiyatimiz uchun noqobil, intizomsiz, qonun-qoidalarni hurmat qilmaydigan mas'uliyatsiz insonlar ortiqchalik qiladi. Shuning uchun ham bolalarimizning ta'lim-tarbiyasida bo'shliqlarga yo'l qo'yib bo'lmaydi. Buning uchun esa ota-onaning, ta'lim muassasalari o'qituvchi-pedagoglari, psixologlar, jamoatchi tashkilotlar hamda keng jamoatchilikning har biriga tegishli bo'lgan mas'uliyati borki, bu mas'uliyat ularga salmoqli vazifalarni yuklaydi.

Pedagogik innovatsion ta'lim rivojlanishining klaster modeli ta'lim va tarbiya berish, o'quv adabiyotlari yaratish, pedagog kadrlar ilmiy salohiyatini oshirish, ta'lim va tarbiya uzviyligi bilan bog'liq umumiy yo'nalishlarda faoliyat olib boradi. Bu esa muammoning umumiy metodologik xarakterga ega ekanligini ko'rsatadi. Ayni paytda,

bu umumiy yo‘nalishlar ta’limni boshqarish va tashkillashtirish, ta’lim turlari va yo‘nalishlari, uzviylik va integratsiyani ta’minlash, o‘qitish metod va vositalari kabi yo‘nalishlarda xususiylashadi.

Pedagogik ta’lim klasteri faoliyatining asosiy **maqsadi** quyidagilardan iborat:

- pedagogika sohasida samarali vorisiylikni ta’minlash va eng yaxshi o‘quvchilarni pedagog kasbiga targ‘ib qilish;
- pedagoglarning kasbiy tayyorgarligini amaliyotga tayangan holda va manfaatdor subyektlar teskari aloqasini operativ ta’minlagan holda olib borish;
- bo‘lajak ta’lim mutaxassislarini innovatsion tajribaga ega bo‘lgan amaliyotlar bazasida tayyorlash muhitini yaratish;
- yosh mutaxassislarning kasbiy ko‘nikmalarni egallash davrini qisqartirish;
- pedagogik ta’limda yangi avlod o‘quv, o‘quv-uslubiy, ilmiy adabiyotlar, vositalar va didaktik materiallar majmuasini yaratish;
- pedagogik ta’lim ilmiy, ilmiy-pedagogik salohiyatni oshirish;
- pedagogik ta’limni rivojlantirishning dolzarb zamonaviy masalalari atrofida intellektual resurslarni integratsiyalash;
- ta’lim, fan va pedagogik amaliyotning turli shakl, usul hamda vositalarini izlab topish va izchil ta’limga tatbiq etish;
- ta’lim va tarbiya uzviyligini ta’minlovchi ichki hamda tashqi mexanizmlarni takomillashtirish;
- mutaxassis pedagog kadrlar tayyorlashda maktabgacha, o‘rta ta’lim va OTM hamda boshqa talabgorlar bilan o‘zaro tezkor qayta bog‘lanish imkoniyatini yaratish;
- pedagogik ta’lim bo‘g‘inlari o‘rtasidagi aloqadorlik, bog‘liqlik va hamkorlik zaruriyatini ilmiy asoslash.

Ushbu maqsadlardan kelib chiqqan holda pedagogik ta’lim innovatsion klasteri quyidagi **vazifalarni** bajaradi:

- hududdagi ta’lim muassasalari uchun zamonaviy kompetensiyaga ega bo‘lgan pedagog kadrlar tayyorlash;
- ta’lim sifatini oshirishda innovatsion pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanish orqali natijadorlikka erishish;
- modernizatsiyalashgan ta’lim sharoitida ilmiy-metodik va amaliy faoliyatning optimal omillarini aniqlash, amaliyotga izchil joriy etish;
- ta’limning asosiy (darslik) va yordamchi (lug‘atlar, qomuslar, elektron manbalar va b.) vositalari mazmun-mohiyatining ta’lim bosqichlari kesimidagi uzviyligi va uzluksizligini ta’minlash;
- hududdagi ta’lim muassasalari o‘qituvchilarining kompetentlik tayyorgarligidagi bo‘shliqlarni to‘ldirish maqsadida qisqa muddatli o‘quv seminar va kurslari tashkil qilish;

- umumta'lim maktablarida fanlarni natijador o'qitish bilan bog'liq subyektiv muammolarni bartaraf qilish maqsadida metodbirlashmalar faoliyatini kuchaytirish, ilmiy-amaliy seminarlar tashkil qilish;

- oliy pedagogik ta'lim tizimidagi professor-o'qituvchilarning ilmiy-metodik salohiyatini oshirish maqsadida ilmiy tadqiqot institutlari, ilmiy markazlar va tayanch oliy ta'lim muassasalari bilan ilmiy hamkorlikni kuchaytirish;

- umumta'lim maktablarida faoliyat olib borayotgan va ilmiy tadqiqot olib borish layoqatiga ega o'qituvchilarni ilmiy tadqiqot ishlariga jalb qilish, ularni qo'llab-quvvatlash;

- pedagogika sohasidagi zamonaviy ilg'or xorijiy tajribalarni o'zlashtirish maqsadida yetakchi xorijiy OTMlarga stajirovkalarni amalga oshirishni nazarda tutadi.

Dars intizomi ijobiy munosabatni shakllantirishda klasterli yondashuvdan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Ta'lim muassasasi, oila, mahalla, o'quvchilar ota-onalari mehnat faoliyati ko'rsatadigan korxona tashkilot va muassasalar, huquqni himoya qiluvchi organlar hamkorligida tarbiyaviy ishlarni olib borish o'zining aniq samarasini berishiga ishonch hosil qildik[3].

Tadqiqotda tartiblilik – talablarini bajarish va tashabbuskorlik, bo'ysunuvchanlik va mustaqillik, faollik va sustlik; intizomlilikni esa – o'z xulqini malaka va ko'nikmalari bilan o'zaro bog'liq holda boshqara olish, ularni shaxsiy qoidalar hamda talablariga, shuningdek, individual hamda jamoa intizomligi evaziga ong elementi hamda odatiy tajribalar, muvaffaqiyat va yutuqlar usuli sifatida to'planib boradigan jamoa va jamiyat tomonidan qo'yiladigan qoida hamda talablariga bo'ysundira bilishdek shaxsiy xususiyatlarning mujassamliligi sifatida yondashadilar; mazkur xususiyatlarning shakllanish jarayonida zaruriy holat, anglanmagan xohishlar, tashqi tarbiyaviy ta'sirlardan, erkinlik, mustaqillikka yo'naltirilgan xulq-atvordan o'tib borish va ushbu xususiyatlarning birlikdagi jamlanmasi sifatida yondashuvchi mualliflarning nuqtayi nazarlari bo'linadi. Maktabda o'quvchilik davridagi umumiy intizomlilik namoyon bo'ladigan: ongli, tadqiqotchilik, mehnat, axloqiy-etik, ekologik-valeologik, moliyaviy-iqtisodiy, huquqiy, maishiy-servis va boshqa ko'plab tur va shakllar bilan farqlanadi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, ta'limga nisbatan klaster yondashuv borasidagi tadqiqotlarni o'rganish va tahlil qilish bu boradagi bir qancha qarashlarni jamlashga imkon berdi. Klasterda ishlarning holati haqida ma'lumotlarning juda obyektiv bo'lishi muhim ahamiyatga ega. Klaster yordamida hukumat, ta'limni nazorat qiluvchi davlat idoralari klaster amal qiladigan mintaqadagi ta'limni rivojlantirish uchun tajriba va amalga oshirilgan tadqiqot natijalarini samarali qo'llashlari mumkin bo'ladi. Ta'limga nisbatan klaster yondashuvi boshqaruv organlariga tizim ichida samarali o'zaro ta'sir o'tkazish uchun muayyan vositalar bilan ta'minlash, muammolarni yaxshiroq tushunish, mintaqada rivojlanishning ilmiy asoslarini rejalashtirish imkonini beradi.

Adabiyotlar

1. Davletshin M.G., Shoumarov G'.B. Zamonaviy o'zbek oilasining psixologik xususiyatlari. – Toshkent, 1993. – B. 38.
2. Musurmonov R. Oilada farzand tarbiyasi muammolari //“Mug'allim hem uzluksiz bilimlendirio", - Nukus, №1, 2020. B. 66-69.
3. Musurmonov R. Dars intizomiga nisbatan salbiy munosabatdagi o'smirlarni tarbiyalash usullari // Uzluksiz ta'lim. –Toshkent, Maxsus son, 2020. –B. 63-67.
4. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата современного образования // Интернет-журнал "Эйдос". 2006. 5 мая;

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA YO'NALISHLARI

Suyarov Ashirbek Mustafayevich

Chirchiq davlat pedagogika universiteti, “Menejment” kafedrası katta o‘qituvchisi

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-1782-0707>

a.suyarov@cspu.uz

Abdulahimova Charos Elbek qizi, Rustamova Bahor G‘ofur qizi

Gulmurzayeva Nilufar Muzaffar qizi, Toshtanboyeva Zebo Xayitali qizi

“Menejment” yo‘nalishi 25/2 guruxi talabalari

Tayanch so‘zlar: raqamli transformatsiya, analog, strategiya, global transformatsiya, raqamlashtirish, analitika, sun‘iy intellekt, barqarorlik, intellektual texnologiya,

Ключевые слова: цифровая трансформация, аналог, стратегия, глобальная трансформация, цифровизация, аналитика, искусственный интеллект, устойчивое развитие, интеллектуальные технологии

Key words: digital transformation, analog, strategy, global transformation, digitization, analytics, artificial intelligence, sustainability, intelligent technology

Raqamli transformatsiya analog jarayonlarni raqamliga aylantirish uchun texnologiyadan foydalanishni anglatadi. Raqamli texnologiyalarga o‘tish hayotimizning sun‘iy intellektni qo‘llaydigan barcha sohalariga ta’sir qildi - aqlli soatdan tortib, uy yordamchilarigacha. Raqamli transformatsiya mashinali ta’lim, katta ma’lumotlar va buyumlar Interneti kabi yangi texnologiyalarga bog‘liq ravishda o‘zgargan. Har qanday brendga raqamli transformatsiya juda zarur vosita hisoblanadi.

Raqamli transformatsiya evolyutsiyasi quyidagilardan iborat:

Raqamliga o‘tish. Ma’lumot va hujjatlarni analogdan raqamliga o‘tkazish.

Raqamlashtirish. Raqamli texnologiyalarning mavjud biznes-jarayonlarga integratsiyalashuvi.

“Raqamli transformatsiya. Eng yaxshi natijalarga erishish, operatsion samaradorlikni oshirish va biznes jarayonlarini optimallashtirish uchun kompaniyada intellektual texnologiyalarni integrallashtirish”[1]

Har qanday brendning raqamli texnologiyalarga o‘tishiga ko‘plab sabablar bor va bu ularning dunyo miqyosiga chiqishiga turtki bo‘lmoqda. Hozirgi vaqtda har qanday startapning biznes strategiyasi dastlab raqamli yondashuvlar asosiga qurilgan, chunki eski jarayonlar yangi biznes modellarga yo‘l ochadi. Bu zamonaviy brendlar eski kompaniyalarga ta’sir ko‘rsatgan “raqamli zarba”larga qarshi immunitetga ega, shuning uchun yangi ishtirokchilar samaradorligi bo‘yicha o‘z raqobatchilaridan oldinda turibdi.

Bu shuni anglatadiki, agar brend zamon bilan hamnafas bo‘lishni xohlasa, raqamli davr talablariga javob beradigan tarzda ishlash tarzini yangilash kerak. Biznesning raqamli texnologiyalariga o‘tishi unchalik qo‘rqinchli emas. Ba’zida hatto eng kichik harakat ham katta foyda keltiradi va buni kundalik hayotda ko‘p uchratish mumkin. Quyida raqamli transformatsiyaga misollar keltirilgan:

- Raqamli bank operatsiyalari;
- Xarid uchun raqamli kuponlar;
- Xaridor uchun sodiqlik kartasi
- “bos va ol” formatidagi xizmatlar;
- O‘ziga xizmat ko‘rsatish funksiyasiga ega mijozlarning onlayn-hisobi.

Eskirgan texnologiyalardan voz kechish: ko‘pincha korxonalar mablag‘ni endi daromad keltirmaydigan va bozorda talab qilinadigan raqamli jarayonlarni qo‘llamaydigan eskirgan texnologiyalarni qo‘llash va saqlash uchun sarflaydilar. Bu eski texnologiyalarni yangilash qiyinligi va juda qimmatga tushishi bilan asoslanadi. Eski texnologiyalarni saqlab qolish korxonaning rivojlanishiga to‘sqinlik qiladi. Eski texnologiyalarni saqlash uchun foydalanish osonroq, mijozlarga xizmat ko‘rsatish sifatini oshiradigan hamda ma’lumotlarni tahlil qilishni tezlashtiradigan yangi texnologiyalarga nisbatan ko‘p mablag‘ sarflanadi.[2]

Raqamli transformatsiya strategiyasining uchta asosiy komponentasi mavjud:

1. Qo‘lda bajariladigan jarayonlarni raqamli shaklga o‘tkazish.

Raqamlashtirish intellektual texnologiyalarni mavjud biznes jarayonlariga integratsiyalashni talab qiladi. Avval analog hujjatlar va aktivlarni raqamli ma’lumotlarga aylantirish kerak. Keyin jarayonlarni optimallashtirish usullarini topish kerak. Misol uchun, mavjud qurilmalar va mashinalarni Internet tarmog‘iga integratsiya qilish uchun ularni shlyuzlar va sensorlar bilan ta’minlash kerak. Boshqa qurilmalar, masalan, virtual reallik apparatlari, mijozlarga xizmat ko‘rsatish va inventarizatsiyani boshqarish kabi odamlar tomonidan amalga oshiriladigan jarayonlarni osonlashtirishi mumkin. Biron kompaniya tomonidan ishlatiladigan ERP tizimlari va rejalashtirish tizimlari hal qilinishi kerak bo‘lgan vazifalarga mos kelishi kerak. Eng yaxshi ERP yechimlari sun’iy intellekt va kompyuterni o‘rganishdan foydalanadi hamda keyingi raqamli transformatsiyani osonlashtiradigan tezkor va kengaytirilgan “in-memory” ma’lumotlar bazasida (operativ xotirada joylashadigan MB) ishlaydi.

2. Aqli texnologiyalarni amaliyotda joriy etish.

Sun’iy intellekt, mashinali ta’lim va kengaytirilgan analitika kabi texnologiyalar murakkab ma’lumotlar tahlili, real vaqt rejimini avtomatlashtirish va o‘qitishning murakkab algoritmlarini qo‘llashga ruxsat beradi. Biroq, faqat texnologiya yetarli emas. Analitik axborot va imkoniyatlardan maksimal darajada foydalanish uchun kompaniyalar xodimlarning ushbu intellektual texnologiyalardan to‘liq foydalanishlari va ish jarayonida maksimal natijaga erishish

uchun yangi texnologiyalar bo'yicha o'qitish va o'rgatish kurslarini tashkil etishlari kerak.

3. Korporativ madaniyat o'zgarishini boshqarish. Garvard Business Review tomonidan o'tkazilgan so'nggi so'rov natijalariga ko'ra, rahbarlarning 63 foizi korporativ madaniyat muammolarini raqamli transformatsiya yo'lida asosiy to'siq deb hisoblaydi. Kompaniyalar o'zgarishlar oson ish emasligini anglab yetgach, o'zgarishlar imkon qadarmuvaffaqiyatli bo'ladi. Ko'pincha o'n yillab ma'lum bir paradigma doirasida ishlagan odamlarga o'zgarishlarning potentsial foydasini baholash, ish jarayonini o'zgartirishi uchun moslashishiga yordam berish kerak.

Raqamli transformatsiyaning asosiy texnologiyalari

Aqlli texnologiyalar bir-biri va mavjud jarayonlar bilan integratsiya qilish uchun mo'ljallangan. Yangi qurilmalar, modullar yoki dasturlar asta-sekin texnologiya to'plamiga integratsiyalashishi va bir nechta kompaniyalarni qamrab oladigan tarmoqning bir qismi bo'lishi mumkin. Biznes modeli o'zgarganda yoki kutilmagan xavf yoki imkoniyatlar paydo bo'lganda, aqlli tarmoq avtomatik ravishda yangi real vaqtda sharoitlarga moslasha oladi (va shu kabi hodisalarni taxmin qilish uchun prognozli tahlillardan foydaladi). Yuqoridagilar asosida asosiy texnologiyalariga quyidagi texnologiyalarni kiritish mumkin:

Zamonaviy ERP texnologiyalari va ma'lumotlar bazalari. Eng yaxshi bulutli ERP texnologiyalari kengaytirilgan va moslashuvchan “in-memory” ma'lumotlar bazasi texnologiyasidan foydalanadi. Bu juda muhim, chunki ular asosan raqamli biznes transformatsiyasining "miyasi" hisoblanadi. ERP tizimi kompaniyani boshqarish uchun zarur bo'lgan barcha asosiy jarayonlarni (masalan, moliya, kadrlar, ishlab chiqarish va ta'minot zanjiri) yagona tizimga birlashtiradi. Agar zamonaviy ERP tizimi sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalansa, u nafaqat katta ma'lumotlarni boshqarishi va qayta ishlashi, balki bu ma'lumotlarni tahlil qilishi va undan o'rganishi ham mumkin. [3]

Sun'iy intellekt va mashinali o'qitish yechimlari. Katta ma'lumotlar sun'iy intellekt va mashinali o'qitish bilan parallel ravishda rivojlandi. Katta ma'lumotlarni qayta ishlash va ulardan foydalanish uchun sun'iy intellekt va mashinali o'qitish imkoniyatlaridan foydalanish zarur. Sun'iy intellekt va mashinali o'qitishda aniq va mazmunli natijaga erishish uchun juda katta ma'lumotlar to'plami kerak. Katta ma'lumotlar, sun'iy intellekt va analitikning simbiozi biznesni o'zgartirish va raqamli transformatsiyaga asoslanadi, chunki u oldinga rejalashtirish va moslashuvchan avtomatlashtirish imkoniyatini beradi.

Raqamli transformatsiya, ya'ni “digital transformation”, bu bir tashqi faktorlar yoki texnologiyalarning biznesning operatsiyalarini, menejmentini, ish faoliyatini va ularning mustahkamlarga taqdim etilish usullarini o'zgartirish jarayoni. Bu jarayon orqali

kompaniyalar, tashkilotlar yoki hokazolar, yangi texnologiyalar va raqamli usullarni qabul qiladi va ularni o'z faoliyatlariga integratsiya qiladi.

Raqamli transformatsiya asosan quyidagi yo'nalishlarni o'z ichiga oladi:

1. Biznes modellari: Kompaniyalar yangi biznes modellari yaratish va mavjud modellarni yangilash orqali raqamli dunyoga mos kelishadi.

2. Texnologiyalar: Raqamli transformatsiya, texnologiyalarni (masalan, bulut hisoblash, buxgalteriya dasturlari, ma'lumotlar analitikasi, ishlab chiqarish avtomatlashtirish) o'rganish va ularni kompaniya ichiga integratsiya qilishni o'z ichiga oladi.

3. Mijoz xizmatlari: Kompaniyalar mijozlarga xizmat ko'rsatish usullarini yangilaydi va raqamli platformalar orqali mijozlar bilan aloqada turish imkoniyatlarini rivojlantiradi.

4. Ish faoliyatlarining avtomatlashtirishi: Raqamli transformatsiya, avtomatlashtirilgan jarayonlarni (masalan, robotlar yordamida ish joylarini avtomatlashtirish) kiritadi va ish faoliyatlarining effektivligini oshiradi.

5. Xodimlar bilan ishlash tizimi: Raqamli transformatsiya xodimlar uchun yangi texnologiyalar va usullarni o'rganishni talab qiladi va ularning ish faoliyatlarini osonlashtiradi. Bu jarayon kompaniyalar uchun muhimdir, chunki raqamli transformatsiya ularning eng yaxshi potentsiallarini olishiga yordam beradi va ularni ko'proq innovatsiyalarga yo'naltiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. S.S. Gulyamov, R.H. Ayupov, G.R. Boltaboeva Raqamli iqtisodiyot Ma'ruza matnlari Toshkent – 2020 y.

2. Baltabayeva G.R. va boshqalar. Raqamli valyutalar bozori: innovatsiyalar va rivojlanish istiqbollari. –T: “Fan va texnologiya” nashriyoti, 2018 y.

3. Gulyamov S.S., Ayupov R.X. Milliy iqtisodiyotda raqamli texnologiyalardan foydalanishning strategik ahamiyati. 2018 y.

4. www.Arxiv.uz

5. [@https://www.economicsdiscussion.net](https://www.economicsdiscussion.net)

RAQAMLI TA'LIM TIZIMIDA ADAPTIV TEXNOLOGIYALARNING NAZARIY ASOSLARI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Qo'chqorova Dilnavoz Shaymaxamat qizi

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada raqamli ta'lim tizimida adaptiv texnologiyalarning nazariy asoslari, ularning shakllanish bosqichlari va pedagogik mazmuni yoritilgan. Adaptiv texnologiyalar zamonaviy ta'lim jarayonining individualizatsiya va differensiallash tamoyillariga asoslanib, har bir talabaning o'quv imkoniyatlari, bilim darajasi va psixologik xususiyatlariga mos ravishda ta'lim jarayonini tashkil etishga xizmat qiladi. Raqamli ta'limning rivojlanish jarayonida adaptiv yondashuv o'qitish samaradorligini oshirish, shaxsga yo'naltirilgan ta'limni amalga oshirish hamda o'quv faoliyatini monitoring qilish imkoniyatlarini kengaytiradi. Maqolada adaptiv texnologiyalarning shakllanish tarixiy bosqichlari, ularning raqamli transformatsiya sharoitidagi o'zgaruvchan xususiyatlari va oliy ta'lim muassasalarida qo'llanilishning nazariy-metodik jihatlari tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: raqamli ta'lim, adaptiv texnologiyalar, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, raqamli pedagogika, ta'lim samaradorligi, individual yondashuv, o'quv faoliyati, ta'lim tizimi.

KIRISH. Bugungi kunda ta'lim jarayonining raqamlashtirilishi global miqyosda pedagogik tizimlarni tubdan o'zgartirmoqda. Raqamli ta'lim nafaqat o'quv jarayonini avtomatlashtirishni, balki uni shaxsga yo'naltirilgan, moslashuvchan va interaktiv tarzda tashkil etishni taqozo etadi[1]. Shu jarayonda adaptiv texnologiyalar ta'lim jarayonini individuallashtirish va har bir talabaning o'z imkoniyatiga ko'ra bilim olishini ta'minlovchi samarali mexanizm sifatida e'tirof etilmoqda [2]. Adaptiv ta'lim texnologiyalarining mohiyati shundan iboratki, ular sun'iy intellekt, ma'lumotlarni tahlil qilish tizimlari (learning analytics) va interfaol o'quv platformalari orqali talabaning bilim darajasi, o'rganish tezligi, qiziqishlari hamda psixologik xususiyatlarini avtomatik tarzda aniqlab, unga individual o'quv yo'nalishini taklif etadi[3].

Raqamli ta'lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa, oliy ta'lim muassasalarida adaptiv texnologiyalarni qo'llashni yangi bosqichga olib chiqdi. Bu texnologiyalar ta'limning nazariy asoslarini qayta ko'rib chiqish, o'quv jarayonini shaxsga moslashtirilgan algoritmlar asosida boshqarish hamda ta'lim samaradorligini oshirish imkonini beradi [4]. Shu sababli, adaptiv o'qitish tizimlarini ilmiy-nazariy jihatdan o'rganish, ularning shakllanish bosqichlarini aniqlash va pedagogik jarayonga integratsiyalash mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb masala bo'lib qolmoqda[5]. Mazkur tadqiqot raqamli ta'lim tizimida adaptiv texnologiyalarning nazariy asoslari, ularning rivojlanish

bosqichlari va zamonaviy ta'limdagi o'rni bilan bog'liq masalalarni tahlil etishga qaratilgan[6].

ASOSIY QISM. Raqamli ta'lim tizimida adaptiv texnologiyalar o'quv jarayonini individual talab va imkoniyatlarga moslashtirish orqali ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi[1]. Ularning nazariy asoslari shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, differensiallash va interaktiv pedagogika tamoyillariga tayangan. Adaptiv texnologiyalar o'quvchilarning bilim darajasi, o'rganish tezligi, motivatsiyasi va psixologik xususiyatlarini aniqlash, shuningdek, ularga mos o'quv materiallarini va vazifalarni avtomatik tarzda taklif qilish imkonini beradi[2]. Shu bilan birga, adaptiv yondashuv talabalarning o'z-o'zini boshqarish va mustaqil o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi.

Adaptiv texnologiyalarning rivojlanish bosqichlari bir necha yo'nalishda o'rganiladi. Birinchi bosqichda ta'lim tizimida individual yondashuv nazariy jihatdan shakllandi va o'quv jarayonida differensiallashtirish konsepsiyasi ishlab chiqildi. Ikkinchi bosqichda elektron ta'lim resurslari, o'quv platformalari va interfaol dasturlar orqali ma'lumotlarni shaxsga moslashtirish mexanizmlari amaliyotga joriy etildi[3]. Uchinchisi, bugungi kunda adaptiv texnologiyalar sun'iy intellekt, learning analytics va raqamli o'quv muhitlaridan foydalangan holda talabaning individual o'quv yo'lini aniqlash va ta'lim jarayonini real vaqtda boshqarish imkonini beradi[4].

Oliy ta'lim muassasalarida adaptiv texnologiyalarni qo'llashning samaradorligi bir necha jihatlar bilan izohlanadi: birinchidan, o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini real vaqtda monitoring qilish orqali o'quv jarayonini optimallashtirish; ikkinchidan, shaxsga moslashtirilgan vazifalar orqali motivatsiya va o'rganishga qiziqishni oshirish; uchinchidan, interaktiv va masofaviy platformalar yordamida ta'limning qamrovini kengaytirish[5].

Shuningdek, adaptiv texnologiyalar pedagogning faoliyat madaniyati va metodik kompetensiyasini ham rivojlantiradi. Pedagog o'z o'quvchilari uchun individual yo'nalishlarni ishlab chiqish, o'quv jarayonida shaxsiy va umumiy maqsadlarni uyg'unlashtirish, media va raqamli resurslardan samarali foydalanish ko'nikmalarini egallaydi [6]. Shu tarzda adaptiv texnologiyalar nafaqat raqamli ta'lim tizimining samaradorligini oshiradi, balki oliy ta'lim pedagoglarini zamonaviy talablarga mos, innovatsion fikrlaydigan va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni amalga oshira oladigan mutaxassis sifatida shakllantiradi[7].

Umuman olganda, raqamli ta'lim tizimida adaptiv texnologiyalarni nazariy asoslarini chuqur o'rganish va ularning rivojlanish bosqichlarini aniqlash, oliy ta'lim jarayonida ularni samarali qo'llash uchun metodik asoslarni ishlab chiqish pedagogika fanining dolzarb vazifalaridan biridir[8].

XULOSA. Raqamli ta'lim tizimida adaptiv texnologiyalarni qo'llash pedagogik jarayonning samaradorligini oshirish va shaxsga yo'naltirilgan ta'limni amalga oshirish

imkonini beradi. Adaptiv texnologiyalar talabalarning bilim darajasi, o'rganish tezligi, motivatsiyasi va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini optimallashtirish, o'quv materiallarini moslashtirish va interaktiv o'quv muhitini yaratish orqali o'quvchilarning o'z-o'zini boshqarish va mustaqil o'qish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Rivojlanish bosqichlari nuqtai nazaridan, adaptiv texnologiyalar dastlab nazariy asoslarda shakllangan bo'lsa, keyinchalik elektron ta'lim resurslari va interaktiv platformalar yordamida amaliyotga joriy etildi, hozirgi davrda esa sun'iy intellekt va learning analytics orqali real vaqt rejimida o'quv jarayonini boshqarish imkoniyatlari paydo bo'lmoqda. Shu bilan birga, adaptiv yondashuv pedagogik madaniyat va metodik kompetensiyani rivojlantirishga xizmat qiladi, oliy ta'limda innovatsion pedagoglarni tayyorlash va ta'lim sifatini oshirishning muhim omili sifatida namoyon bo'ladi.

Natijada, raqamli ta'lim tizimida adaptiv texnologiyalarni nazariy asoslarini o'rganish va ularni samarali qo'llash oliy ta'limda shaxsga yo'naltirilgan, interaktiv va yuqori samarali ta'limni tashkil etishda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qodirova N. Raqamli ta'lim tizimida adaptiv texnologiyalarni tadbiq etish va rivojlanish bosqichlari. Toshkent: “Fan va texnologiya” nashriyoti. 2022.
2. Clark R.C., Mayer R.E.. E-learning and the Science of Instruction: Proven Guidelines for Consumers and Designers of Multimedia Learning. 4th ed. Hoboken, NJ: Wiley. 2016.
3. Johnson L., Adams Becker S., Estrada V., Freeman A. NMC Horizon Report: 2015 Higher Education Edition. Austin, TX: The New Media Consortium. 2015.
4. Корниенко С. Формирование индивидуальных образовательных направлений на основе адаптивных технологий // Научный журнал педагогики, № 3, с. 22–30. 2021.
5. Siemens G. Learning Analytics: The Emergence of a Discipline. American Behavioral Scientist, 57(10), 1380–1400. 2013
6. Xalilova M. Oliy ta'limda raqamli ta'limning pedagogik metodik asoslari. Toshkent: TDPU nashriyoti. 2020.
7. Bates A.W. Teaching in a Digital Age: Guidelines for designing teaching and learning. 2nd edition. Vancouver: Tony Bates Associates Ltd. 2019.
8. Петров В. Инновационные педагогические технологии и их роль в системе цифрового образования // Образование и технологии, № 4, с. 45–52. 2021.

OLIV TA'LIMDA RAQAMLI DIDAKTIK MODELLARNI QO'LLASHNING NAZARIY-METODIK YONDASHUVLARI

Ulug'murodova Laziza Do'stqul qizi

Jizzax davlat pedagogika instituti tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta'lim jarayonida raqamli didaktik modellarni qo'llashning nazariy-metodik asoslari, ularning tarkibiy tuzilishi, pedagogik funksiyalari va o'quv jarayoniga integratsiyalash mexanizmlari har tomonlama tahlil etiladi. Raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim jarayonining mazmuni, metodlari, vositalari va baholash tizimi tubdan o'zgarib borayotgani, zamonaviy raqamli didaktik modellar esa o'quv jarayonini moslashtirilgan, interaktiv, talaba-faol formatda tashkil etish imkonini berayotgani ilmiy asoslanadi. Tadqiqotda raqamli didaktik modelning afzalliklari, cheklovlari, amaliy tatbiq jarayonidagi muammolar hamda ularni bartaraf etish bo'yicha taklif va tavsiyalar ham berilgan.

Kalit so'zlar: Raqamli didaktika; raqamli didaktik model; oliy ta'lim; raqamli transformatsiya; ta'limni raqamlashtirish; pedagogik dizayn; interaktiv metodlar; o'quv jarayonini personalizatsiya qilish; raqamli kompetensiya; o'quv motivatsiyasi; ta'lim texnologiyalari; raqamli platformalar.

KIRISH.

Bugungi globallashuv, raqamli transformatsiya va axborot texnologiyalarining keskin rivojlanishi oliy ta'lim tizimining mazmuni, shakli va metodlariga tubdan ta'sir ko'rsatmoqda. Raqamli iqtisodiyot sharoitida ta'lim jarayonini zamonaviy raqamli didaktik modellar asosida qayta tashkil etish nafaqat o'quv jarayonining samaradorligini oshirish, balki talabalarning raqamli kompetensiyasi, analitik fikrlashi va mustaqil faoliyatini rivojlantirishning asosiy omillaridan biriga aylanmoqda [1].

Dunyo miqyosida ketma-ket ravishda joriy qilinayotgan Learning Management System (LMS), Learning Analytics, Big Data, sun'iy intellekt, virtual va gibrid o'qitish texnologiyalari ta'lim mazmunining individual, moslashtirilgan va adaptiv yo'nalishga o'tishini jadallashtirmoqda [2]. Oliy ta'limda raqamli didaktik modellarni qo'llash o'qituvchi va talaba o'rtasidagi o'zaro ta'sirni qayta ko'rib chiqishni, bilimlarni konstruktiv shakllantirish mexanizmlarini kuchaytirishni hamda o'quv jarayonini talaba-faol formatida optimallashtirishni talab etadi [3]. Shu bilan birga, raqamli muhitning cheksiz imkoniyatlari bilan bir qatorda, uning metodik integratsiyasi, pedagogik dizayn tamoyillariga mos ravishda amaliyotga tatbiq etilishi, baholash jarayonining raqamlashtirilishi, raqamli vositalar bilan ishlash madaniyati va o'quv jarayonining xavfsizligini ta'minlash kabi masalalar chuqur ilmiy tahlilni talab qilmoqda [4].

So'nggi yillarda raqamli didaktik modellarning oliy ta'limga kirib kelishi ta'limning personalizatsiyasi, moslashtirilgan o'qitish texnologiyalari, talabalarning o'quv

jarayonidagi faolligi, motivatsiyasi va kreativ fikrlashini kuchaytirish bo'yicha yangi ilmiy-metodik yondashuvlarni shakllantirdi [5]. Ayniqsa, sun'iy intellekt asosidagi o'qitish tizimlari, avtomatlashtirilgan baholash platformalari, virtual laboratoriyalar, elektron didaktik resurslar, simulyatsiya texnologiyalari va raqamli refleksiya vositalari oliy ta'limda o'qitish jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqmoqda [6]. Shu sababli raqamli didaktik modellarni ilmiy asosda loyihalash, ularning tarkibiy elementlari, pedagogik funksiyalari, o'quv jarayoniga integratsiyalash jarayoni, shuningdek ularning samaradorligini aniqlash mezonlarini o'rganish bugungi kun ilmiy-pedagogik tadqiqotlarining dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi [7].

ASOSIY QISM. Oliy ta'limda raqamli didaktik modellarni qo'llashning nazariy-metodik asoslari. Zamonaviy oliy ta'lim tizimi raqamli transformatsiya jarayonining markazida turgani bois, raqamli didaktik modellarni ishlab chiqish, amaliyotga joriy etish va ularning samaradorligini aniqlashning ilmiy-metodik mexanizmlarini chuqur tahlil qilish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi [1]. Raqamli didaktika o'qitishning mazmuni, shakli, tamoyillari, metodlari va vositalarini raqamli muhitga mos holda qayta ko'rib chiqishni talab qiluvchi innovatsion pedagogik yondashuv bo'lib, u an'anaviy didaktik tizimlarning imkoniyatlarini kengaytiradi va talaba faoliyatiga yo'naltirilgan o'qitish modelini shakllantiradi [2]. Raqamli didaktik modelning markazida o'quv jarayonining individual va moslashtirilgan tashkil etilishi, talaba ehtiyojiga mos raqamli resurslar bilan ta'minlanishi, baholashning raqamli formatda amalga oshirilishi va o'quv jarayonining tahliliy ma'lumotlar asosida boshqarilishi kabi jarayonlar turadi [3]. Shu nuqtai nazardan qaralganda, raqamli didaktik modellar ta'lim oluvchining kognitiv faolligini oshirish, mustaqil o'rganish strategiyalarini kuchaytirish, bilimlarni konstruktiv shakllantirish va o'quv jarayonini adaptiv tarzda boshqarish imkonini yaratadi.

Oliy ta'limda qo'llanilayotgan raqamli didaktik modellar o'zining tuzilishi, funksiyasi va didaktik vazifalari bo'yicha farqlanadi. Ularning eng muhim turlariga LMS asosidagi didaktik model, adaptiv ta'lim modeli, masofaviy model, gibril o'qitish modeli, sun'iy intellektga asoslangan model, Learning Analytics integratsiyalashgan model va simulyatsiyaga asoslangan o'quv modeli kiradi [4]. Masalan, LMS asosidagi didaktik model o'quv materiallarini raqamli formatda taqdim etish, mustaqil o'rganish jarayonini avtomatlashtirilgan tarzda boshqarish, topshiriqlarni monitoring qilish, baholash jarayonini elektron shaklda tashkil etish imkoniyatini yaratadi [5]. Adaptiv ta'lim modeli esa talabalarning tayyorgarlik darajasi, o'rganish tezligi, bilimidagi bo'shliqlar va individual xususiyatlar asosida moslashtirilgan ta'lim yo'l xaritasini shakllantiradi [6]. Learning Analytics texnologiyasi yordamida esa o'quv jarayonidagi raqamli faoliyatlar, talaba interaktsiyasi, topshiriqlar bajarilishi, kognitiv faollik ko'rsatkichlari haqida tahliliy ma'lumotlar to'planib, ta'lim jarayoni real vaqt rejimida boshqariladi [7].

Raqamli didaktik modellarning nazariy-metodik asoslari pedagogik dizayn tamoyillari bilan bevosita bog'liq bo'lib, bunda o'quv maqsadlarini aniq belgilash, o'quv faoliyatini rejalashtirish, o'quv resurslarini optimallashtirish, o'quv topshiriqlarining mantiqiy ketma-ketligi va o'quv jarayonini monitoring qilish kabi elementlar muhim o'rin tutadi [8]. Raqamli muhitda yaratilgan didaktik modellar nafaqat o'qitish jarayonini modernizatsiya qiladi, balki talabalarining metakognitiv strategiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, raqamli vositalar yordamida ta'lim olish talabalarining mustaqil izlanish, axborot bilan ishlash, tanqidiy fikrlash, muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilish, kreativ yechimlar topish kabi kompetensiyalarini kuchaytiradi [9].

Raqamli didaktik modellarni qo'llash jarayonida yuzaga keladigan muammolar ham mavjud. Bular qatoriga texnik infratuzilmaning yetarli emasligi, o'qituvchilarning raqamli kompetensiyasi pastligi, o'qitish jarayonini metodik jihatdan to'g'ri tashkil etmaslik, raqamli vositalardan tartibsiz foydalanish, o'quv yuklamaning oshib ketishi, talabalarda raqamli charchoqning ortishi kabi omillar kiradi [10]. Shu sababli raqamli didaktik modellarni samarali joriy etish uchun metodik tayyorlov, texnologik qo'llab-quvvatlash, o'qituvchilarning raqamli kompetensiyasini oshirish, raqamli vositalardan foydalanish bo'yicha me'yoriy-metodik tavsiyalar ishlab chiqish va ta'lim jarayonini tizimli monitoring qilish zarur [11].

Raqamli didaktik modellar oliy ta'limda o'quv jarayonini boshqarishning yangi metodologiyasini yaratadi. Bu metodologiya talabalarining o'quv jarayoni bo'yicha real vaqt tahlili, o'qitishning moslashtirilishi, talabaga yo'naltirilgan ta'lim modeli, pedagogik kommunikatsiya jarayonining yangi ko'rinishi, virtual muhitda ijodkorlikni rivojlantirish va o'quv jarayonini raqamli vositalar yordamida avtomatlashtirilgan holda boshqarishni nazarda tutadi [12]. Natijada raqamli didaktik model oliy ta'limni zamonaviy sifat bosqichiga olib chiqadigan strategik mexanizm sifatida namoyon bo'ladi.

XULOSA.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, oliy ta'limda raqamli didaktik modellarni qo'llash o'qitish jarayonini individuallashtirish, boshqarishning aniqligi va pedagogik samaradorlikni oshirishda muhim omil hisoblanadi. Raqamli platformalar, LMS, Learning Analytics, adaptiv ta'lim va sun'iy intellekt texnologiyalarining integratsiyasi talabalarining o'quv faolligi, mustaqil ishlash ko'nikmalari hamda raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, raqamli didaktik modellarni tatbiq etishda texnik imkoniyatlarning cheklanganligi, o'qituvchilarning metodik tayyorgarligi yetarli emasligi va raqamli yuklanishning ortishi kabi muammolar mavjudligi aniqlanadi. Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun raqamli vositalardan foydalanishning metodik mezonlarini ishlab chiqish, pedagoglarning raqamli kompetensiyasini oshirish va o'quv jarayonini tizimli monitoring qilish zarurligi taklif etiladi. Umuman olganda, raqamli didaktik modellar oliy ta'lim

jarayonining sifatini oshirish, innovatsion ta'lim texnologiyalarini joriy etish va talaba faoliyatiga asoslangan pedagogik muhitni shakllantirishning muhim vositasi sifatida namoyon bo'ladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Андреев А. А. Цифровая дидактика: теория и практика. – Москва: Академия, 2020. – 256 с.
2. Беспалько В. П. Педагогические технологии в профессиональном образовании. – Москва: Педагогика, 2019. – 312 с.
3. Воронин А. И., Кузнецова, Е. В. Электронная образовательная среда в вузе: структура и функции // Высшее образование в России. – 2021. – №5. – С. 47–56.
4. Кларин М. В. Инновационные образовательные технологии. – Москва: Юрайт, 2022. – 289 с.
5. Левина Е. И. Цифровизация образования: концепции, модели, решения. – Санкт-Петербург: Лань, 2021. – 240 с.
6. Mishra P., Koehler, M. J. Technological Pedagogical Content Knowledge (TPACK): A Framework for Teacher Knowledge // Teachers College Record. – 2006. – Vol. 108(6). – P. 1017–1054.
7. Siemens G. Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age // International Journal of Instructional Technology and Distance Learning. – 2005. – Vol. 2(1). – P. 3–10.
8. Clark R., Mayer, R. E-Learning and the Science of Instruction. – New Jersey: Wiley, 2016. – 528 p.
9. Ally M. Foundations of Educational Theory for Online Learning // The Theory and Practice of Online Learning. – Edmonton: AU Press, 2014. – P. 3–32.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4884-son qarori. “Raqamli iqtisodiyot va elektron ta'limni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”. – 2020.
11. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim to'g'risidagi Qonun. – 2020.
12. UNESCO. Digital Learning Strategy 2020–2025. – Paris, 2020. – 54 p.

РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ЦИФРОВОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА: СИНТЕЗ СОВРЕМЕННЫХ ЭМПИРИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ (2021–2025).

Исраилова Дилхумор Шерзод кизи

*прикладной докторант Узбекский государственный университет мировых
языков, isradil90@gmail.com*

Аннотация: *Статья посвящена синтезу современных эмпирических исследований (2021–2025 гг.), направленных на анализ формирования профессиональной цифровой компетентности (ПЦК) будущих преподавателей английского языка. Рассматриваются ведущие теоретические рамки — DigCompEdu, TRACK и DigComp 2.0, — а также количественные данные о текущем уровне компетенций в разных странах. Отмечаются ключевые пробелы в технологико-педагогической интеграции и критическом мышлении, а также институциональные и инфраструктурные барьеры. Особое внимание уделяется влиянию моделирования со стороны преподавателей вузов на развитие цифровых навыков студентов. Представлены рекомендации по интеграции цифровых компетенций в образовательные программы, развитию педагогического наставничества и совершенствованию систем оценки.*

Ключевые слова: *цифровая компетентность, подготовка учителей, TRACK, DigCompEdu, педагогическое моделирование, ИКТ в образовании.*

Обзор исследования. Данная статья представляет собой синтез результатов 15 эмпирических исследований, посвящённых вопросам формирования профессиональной цифровой компетентности (ПЦК) в процессе подготовки будущих преподавателей английского языка. Современные исследования, проведённые в различных географических контекстах — от Юго-Восточной Азии до Европы и Ближнего Востока — выявляют значительные расхождения между институциональной подготовкой и реальной практикой внедрения цифровых технологий в образовательный процесс. Анализ охватывает преобладающие теоретические рамки, количественные показатели компетентности, выявленные барьеры, а также эмпирически обоснованные рекомендации по совершенствованию программ подготовки будущих учителей [1, 178-180].

Теоретические основы формирования цифровой компетентности. Современные подходы к концептуализации и оценке цифровой компетентности опираются преимущественно на три теоретических рамки.

Европейская рамка цифровой компетентности педагогов (European Framework for the Digital Competence of Educators) структурирует 22 педагогически ориентированные компетенции, распределённые по шести взаимосвязанным областям: профессиональное взаимодействие, цифровые ресурсы, преподавание и обучение, оценивание, расширение возможностей обучающихся и содействие развитию их цифровой компетентности [1,182–183].

Модель Technological Pedagogical Content Knowledge (TPACK) подчёркивает критическое значение взаимосвязей между технологическими, педагогическими и предметными знаниями, показывая, что именно на пересечении технологических и педагогических знаний (ТРК) будущие учителя демонстрируют наименьший уровень компетентности [5,12124]. Исследование проведённое среди 30 египетских студентов педагогических вузов, зафиксировало статистически значимые улучшения по всем доменам TPACK после внедрения интегрированного учебного курса [2,74–75].

Рамка DigComp 2.0 выделяет пять базовых направлений цифровой компетентности граждан, при этом наименьший уровень владения стабильно наблюдается в областях критического мышления и решения проблем [12,68–70].

Эмпирические уровни компетентности и контекстуальные различия. Количественные исследования, проведённые в различных странах, показывают, что, несмотря на умеренно высокий уровень самооценки цифровых умений, существует значительный разрыв между теоретической подготовкой и практической реализацией.

Так, крупномасштабное исследование, охватившее 204 индонезийских студентов – будущих преподавателей английского языка, выявило средний уровень цифровой компетентности, при этом наивысшие показатели наблюдались в области информационной и дата-грамотности, а наименьшие — в решении проблем [3,127].

Ливанское смешанное исследование Момджян и др.[11,109], охватившее 399 будущих учителей, выявило, что наиболее значимое влияние на развитие цифровых навыков оказывает педагогическое моделирование со стороны преподавателей вузов, превосходя по эффективности как прямое обучение, так и интеграцию цифровых технологий в учебные программы.

Работа проведённая среди 250 китайских студентов педагогического вуза провинции Аньхой, показала, что, несмотря на положительное отношение к ИКТ, практические навыки применения технологий остаются слабыми; при этом действующие учителя демонстрировали значительно более высокий уровень компетентности [13,12470–12471].

Испанское исследование Кабесас-Гонсалес и др.[7,2318], включавшее 370 студентов педагогических программ, показало, что такие факторы, как пол, возраст

и академическая степень, оказывают влияние, но не являются определяющими в процессе освоения цифровой компетентности.

Существующие пробелы и барьеры реализации. Несмотря на умеренный уровень самооценки цифровых компетенций, исследования демонстрируют целый ряд устойчивых проблем. Белда-Медина и Кальво-Феррер [5,12136–12138] на примере 85 студентов показали, что, несмотря на прохождение курсов по использованию технологий, у них отсутствовали практические педагогические умения по созданию цифрового контента и его интеграции в реальный учебный процесс.

Исследование [12, 76–78] с 29 индонезийскими студентами зафиксировала отсутствие прогресса в области авторского права и программирования, несмотря на общий рост показателей по рамке DigComp 2.0.

Кроме индивидуальных дефицитов, отмечаются и институциональные барьеры: исследование Лебы и др.[9,277–278] среди 86 индонезийских студентов-практикантов выявило основные препятствия — недостаточную подготовку, нехватку технологических ресурсов в школах и рассогласование между университетскими программами и школьной практикой [10,652–654].

Факторы, влияющие на развитие цифровой компетентности. Систематический обзор Абдуллы и др. [1,195–210] выделяет пять ключевых факторов, определяющих формирование профессиональной цифровой компетентности:

1. качество обучения и поддержки учебных программ,
2. психологические и социокультурные условия,
3. институционально-политические и ресурсные системы,
4. правовые, этические и цифрово-грамотностные аспекты,
5. индивидуальные особенности обучающихся.

Психологические факторы оказывают заметное влияние: Чу и др.[8,7–10], применяя структурное моделирование на выборке из 244 китайских студентов, установили, что установки по отношению к технологиям, этика и дата-грамотность прямо коррелируют с уровнем компетентности, причём дата-грамотность выступает полным медиатором этой взаимосвязи. Бойраз и Рюзгар[6,12766] обнаружили положительную корреляцию между цифровой компетентностью и удовлетворённостью электронным обучением.

Наиболее значимым фактором признана цифровая компетентность преподавателей вузов: исследование Момджян и др.[11,10–12]) показало, что моделирование со стороны преподавателей оказывает более сильное влияние, чем сама структура курсов, а другие исследования подтвердили, что восприятие

цифровой компетентности педагогов напрямую влияет на принятие технологий студентами [4,107266].

Эмпирически обоснованные рекомендации.

1. Интегрировать развитие цифровой компетентности во все этапы образовательных программ, опираясь на предметно-ориентированные рамки, такие как ТРАСК, а не ограничиваясь отдельными курсами по ИКТ [2 85–86].

2. Обеспечить, чтобы педагогическая практика проходила в условиях достаточной технологической инфраструктуры и сопровождалась наставничеством [1,220–222].

3. Приоритетно развивать цифровую компетентность преподавателей, особенно их способность моделировать эффективное использование технологий [11,13–14].

4. Использовать триангулированную оценку, включающую анкетирование, наблюдение и анализ цифровых артефактов деятельности студентов [5,12138–12140].

Закключение. Формирование профессиональной цифровой компетентности будущих преподавателей английского языка требует теоретически обоснованных и контекстно чувствительных подходов, направленных на преодоление разрыва между педагогическим и технологическим измерениями обучения. Эффективное развитие возможно лишь при условии системной поддержки инфраструктуры, последовательного внедрения цифровых инструментов в образовательный процесс и активного педагогического моделирования со стороны преподавателей высшей школы на всех этапах подготовки.

Список использованной литературы:

Abdullah, Z., Norhagen, S. L., Instefjord, E., & Lund, A. (2025). *Pre-service teachers' digital competence: A systematic review of factors, frameworks, and global patterns. International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*, 24(8), 177–230. <https://doi.org/10.26803/ijlter.24.8.10>

Ali, A. D., & Waer, H. (2023). *Integrating TPACK in a pre-service teachers' EFL course: Impacts on perception, knowledge, and practices. Australian Journal of Teacher Education*, 48(3), 67–88.

Ambarwati, E. K., Utami, P. P., & Dewi, I. P. (2025). *Preparing quality educators: An analysis of pre-service English teachers' digital competence. In Proceedings of the 5th International Conference on Educational Technology* (pp. 126–132). Atlantis Press. https://doi.org/10.2991/978-2-38476-438-9_12

Antonietti, C., Cattaneo, A., & Amenduni, F. (2022). *Can teachers' digital competence influence technology acceptance in vocational education? Computers in Human Behavior*, 132, 107266. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2022.107266>

Belda-Medina, J., & Calvo-Ferrer, J. R. (2022). *Integrating augmented reality in language learning: Pre-service teachers' digital competence and attitudes through the TPACK framework*. *Education and Information Technologies*, 27(9), 12123–12146. <https://doi.org/10.1007/s10639-022-11123-3>

Boyraz, S., & Rüzgar, M. E. (2024). *What digital competency tells us about e-learning satisfaction of pre-service teachers*. *European Journal of Education*, 59(4), e12766. <https://doi.org/10.1111/ejed.12766>

Cabezas-González, M., Casillas-Martín, S., & García-Peñalvo, F. J. (2021). *The digital competence of pre-service educators: The influence of personal variables*. *Sustainability*, 13(4), 2318. <https://doi.org/10.3390/su13042318>

Chu, J., Ritzhaupt, A. D., Martin, F., & Zhang, Y. (2023). *Exploring factors influencing pre-service teacher's digital teaching competence*. *Humanities and Social Sciences Communications*, 10(1), 1–13. <https://doi.org/10.1057/s41599-023-01767-z>

Leba, S. M. R., Padmadewi, N. N., & Artini, L. P. (2023). *The integration of ICT in the classroom: Pre-service EFL teachers' experiences*. *Journal of Education Technology*, 7(2), 272–280. <https://doi.org/10.23887/jet.v7i2.58442>

Limbong, E., & Wadham, B. (2024). *Exploring pre-service English teachers' digital competence in creating interactive instructional materials*. *Studies in English Language and Education*, 11(2), 641–660.

Momdjian, L., Manegre, M., & Gutiérrez-Colón, M. (2025). *A study of pre-service teachers' digital competence development: Exploring the role of direct instruction, integrated practice, and modeling*. *Evaluation and Program Planning*, 109, 102538. <https://doi.org/10.1016/j.evalprogplan.2025.102538>

Simanjuntak, L. I. M. F. (2025). *The pre-service teachers' experiences in developing digital competences in Digital Literacies course*. *E3L: Journal of English Teaching, Linguistic, and Literature*, 6(2), 62–86. <https://doi.org/10.30872/e3l.v6i2.2039>

Yang, L., Martínez-Abad, F., & García-Holgado, A. (2022). *Exploring factors influencing pre-service and in-service teachers' perception of digital competencies in the Chinese region of Anhui*. *Education and Information Technologies*, 27(9), 12469–12494. <https://doi.org/10.1007/s10639-022-11085-6>

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARIDA TANQIDIY VA KREATIV FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISHNING SAMARALI PEDAGOGIK TEXNIKALARI

Mamasoliyeva Shirinoy Sirojiddin Qizi

University of economics and pedagogika NOTM

“Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim” kafedrası katta-o'qituvchisi

+998772681408 shirinmamasoliyeva@gmail.com

Anotatsiya. Mazkur maqolada bo'lajak boshlang'ich sinif o'qituvchilarida tanqidiy va kreativ fikrlashni shakllantirishning samarali pedagogik texnikalari yoritilgan. Tanqidiy fikrlash – tahlil qilish, baholash va asosli qaror qabul qilish jarayoni sifatida, kreativ fikrlash esa yangicha yondashuvlar, innovatsion g'oyalar va ijodkorlikni talab etuvchi jarayon sifatida izohlanadi. Maqolada interfaol metodlar, muammoli ta'lim, loyiha usuli, klaster, “Baliq skeleti”, “Aqliy hujum”, “6x6x6” kabi texnikalarning samaradorligi ko'rsatib berilgan. Shuningdek, pedagogik texnologiyalardan foydalanish orqali bo'lajak o'qituvchilarning tafakkurini rivojlantirish, o'z g'oyalarini mustaqil ilgari surish va ularni himoya qilish ko'nikmalarini shakllantirish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Tanqidiy fikrlash, kreativ fikrlash, pedagogik texnika, boshlang'ich sinif o'qituvchilari, interfaol metodlar, muammoli ta'lim, loyiha usuli, ijodkorlik, tafakkur rivoji.

Аннотация: В данной статье раскрыты эффективные педагогические техники формирования критического и креативного мышления у будущих учителей начальных классов. Критическое мышление рассматривается как процесс анализа, оценки и принятия обоснованных решений, а креативное мышление — как процесс, требующий новых подходов, инновационных идей и творческого подхода. В статье показана эффективность таких техник, как интерактивные методы, проблемное обучение, метод проектов, кластер, «Рыбья кость», «Мозговой штурм», «6х6х6». Также представлены рекомендации по развитию мышления будущих педагогов, формированию у них умений самостоятельно выдвигать и защищать собственные идеи с использованием педагогических технологий.

Ключевые слова: критическое мышление, креативное мышление, педагогическая техника, учителя начальных классов, интерактивные методы, проблемное обучение, метод проектов, творчество, развитие мышления.

Annotation: This article explores effective pedagogical techniques for developing critical and creative thinking among future primary school teachers. Critical thinking is

defined as a process of analyzing, evaluating, and making reasoned decisions, while creative thinking involves generating new approaches, innovative ideas, and creative solutions. The article highlights the effectiveness of techniques such as interactive methods, problem-based learning, the project method, cluster, “Fishbone”, “Brainstorming”, and “6x6x6”. In addition, recommendations are provided on how to enhance future teachers’ thinking skills, foster their ability to independently generate and defend ideas through the use of pedagogical technologies.

Keywords: critical thinking, creative thinking, pedagogical technique, primary school teachers, interactive methods, problem-based learning, project method, creativity, cognitive development.

O‘zbekiston Respublikasida ham ta’lim sohasida olib borilayotgan keng ko‘lamli islohotlarda bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash jarayonida kreativlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘qituvchining ijodkorligi va tanqidiy yondashuvi bolalarda tafakkurni shakllantirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Zero, boshlang‘ich ta’lim bosqichi bolaning intellektual va ma’naviy kamolotining poydevori hisoblanadi. Tanqidiy fikrlash – bu mavjud ma’lumotlarni tahlil qilish, asosli dalillar keltirish, turli nuqtayi nazarlarni solishtirish va asoslangan xulosalar chiqarish qobiliyati bo‘lsa, kreativ fikrlash – yangi g‘oyalar yaratish, nostandart yechimlarni topish va yangicha yondashuvlarni ishlab chiqish qobiliyatidir. Har ikkisi o‘zaro chambarchas bog‘liq bo‘lib, zamonaviy o‘qituvchining eng muhim kasbiy kompetensiyalari sifatida qaraladi. Shu nuqtai nazardan, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlash jarayonida innovatsion metodlar, interfaol texnologiyalar, loyiha asosida ta’lim, muammoli vaziyatlar yaratish va refleksiv yondashuvlardan foydalanish zarur. Bu nafaqat ularning kasbiy salohiyatini oshiradi, balki kelajakda o‘z o‘quvchilariga mustaqil, erkin va ijodiy fikrlashni o‘rgatish imkonini beradi.

Tanqidiy fikrlash – bu shaxsning mavjud g‘oyalar va qarorlarni tahlil qilish, asosli xulosalar chiqarish, dalillarga tayangan holda mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatidir.

Kreativ fikrlash – yangilik yaratish, o‘ziga xos yondashuvlarni ishlab chiqish, muammoni noodatiy yo‘llar bilan hal etish, innovatsion g‘oyalarni ilgari surish jarayonidir.

Samarali pedagogik texnikalar

1. Interfaol metodlar – “Aqliy hujum”, “6x6x6”, “Insert”, “Fikrlar charxi” kabi metodlar o‘qituvchilarni faol ishtirok etishga undaydi.

2. Muammoli ta’lim – talabalarni mustaqil izlanishga va ijodiy tafakkurga yo‘naltiradi.

3. Loyiha usuli – kichik guruhlarda ishlash orqali ijodkorlikni rivojlantiradi.

4. Grafik va vizual texnikalar – “Klaster”, “Baliq skeleti”, “Venn diagrammasi” orqali g‘oyalarni tizimlashtirish imkonini beradi.

5. Refleksiya texnikalari – “Sinkveyn”, “Blits-so‘rov”, “Yarimta jumla” usullari talabalarni o‘z fikrini lo‘nda ifodalashga o‘rgatadi.

Amaliy ahamiyati

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida tanqidiy va kreativ fikrlashni shakllantirish: o‘z darslarini samarali tashkil etishga, muammolarga turli nuqtai nazardan yondashishga, o‘quvchilarni ijodkorlikka yo‘naltirishga, ta‘lim jarayonini innovatsion ruhda olib borishga yordam beradi.

2.1. Tanqidiy va kreativ fikrlash tushunchasi

Tanqidiy va kreativ fikrlash pedagogika va psixologiya fanlarida keng o‘rganilayotgan masalalardan biridir. Tanqidiy fikrlash — mavjud axborotni tahlil qilish, dalillarga asoslanib qaror qabul qilish, turli nuqtayi nazarlarni solishtirish va xulosaga kelish qobiliyatini anglatadi. U shaxsning intellektual faolligini, ma‘lumotni tanlash va qayta ishlash darajasini ko‘rsatadi. Kreativ fikrlash esa — yangicha g‘oyalar yaratish, nostandart yondashuvlarni ishlab chiqish, mavjud muammolarga original yechimlar topish qobiliyatidir. Bu ikki ko‘nikma o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lib, o‘qituvchi faoliyatining asosiy sifatlarini belgilaydi.

Boshlang‘ich ta‘limda o‘qituvchining tanqidiy va kreativ fikrlash darajasi qanchalik yuqori bo‘lsa, u o‘quvchilarni ham shunchalik samarali tarzda mustaqil izlanishga, ijodkorlikka va erkin fikrlashga yo‘naltira oladi. Shuning uchun bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida ushbu ko‘nikmalarni shakllantirish pedagogik jarayonning asosiy maqsadlaridan biri bo‘lishi kerak.

2.2. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida kreativlikni shakllantirish yondashuvlari

Kreativlikni shakllantirishda quyidagi yondashuvlar muhim o‘rin tutadi:

- Innovatsion yondashuv – yangi pedagogik texnologiyalarni o‘qituvchilar tayyorlash jarayoniga joriy etish, interfaol metodlardan foydalanish;
- Faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuv – bo‘lajak o‘qituvchilarni real pedagogik vaziyatlarga jalb qilish, muammoli topshiriqlarni yechishga o‘rgatish;
- Ijodiy muhit yaratish – dars jarayonida erkin fikrlash, savol-javob, bahs-munozara, loyihalar asosida ishlash uchun imkoniyat berish;
- Refleksiv yondashuv – o‘z faoliyatini tahlil qilish, xatolardan to‘g‘ri xulosa chiqarish va o‘z ustida ishlashni odatga aylantirish.

Mazkur yondashuvlar bo‘lajak o‘qituvchilarda ijodiy tafakkurni rivojlantirish, pedagogik faoliyatda yangilik kiritishga intilish va zamonaviy ta‘lim talablariga moslashish imkonini beradi.

2.3. Tanqidiy fikrlashni shakllantirishning samarali texnikalari

Tanqidiy fikrlashni shakllantirishda bir qator pedagogik texnikalar mavjud bo'lib, ular quyidagilardan iborat:

1. “INSERT” texnikasi – matn bilan ishlash jarayonida “bilaman – bilmoqchiman – o'rgandim” kabi belgilar qo'yish orqali tahlil qilish;
2. Klaster tuzish – asosiy tushuncha atrofida g'oyalarni tizimlashtirish va ularning o'zaro bog'liqligini ko'rsatish;
3. “Debat” va “Munozara” usuli – qarama-qarshi fikrlarni solishtirish, dalillash va asoslash orqali tanqidiy yondashuvni rivojlantirish;
4. Keys-stadi (case study) – real hayotiy vaziyatlarni tahlil qilish va amaliy yechim topish;
5. Sokratik suhbat – savol-javoblar orqali mantiqiy xulosalarga kelish.

Ushbu texnikalar bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida o'z fikrini asoslash, dalillash, tanqidiy yondashish va muammolarga kompleks qarash ko'nikmalarini shakllantiradi.

2.4. Kreativ fikrlashni rivojlantirish texnikalari

Kreativlikni oshirish uchun quyidagi samarali metodlar keng qo'llaniladi:

- “Aqliy hujum” (Brainstorming) – qisqa vaqt ichida ko'plab g'oyalarni ilgari surish va ularni tahlil qilish;
- “Rol o'ynash” (Role play) – turli vaziyatlarni ijro etish orqali yangi g'oyalarni sinash;
- “Six thinking hats” (Oltita shlyapa) – muammoni turli nuqtayi nazarlardan baholash;
- Loyiha usuli – o'quvchilarni mustaqil yoki guruh bo'lib ijodiy mahsulot yaratishga jalb qilish;
- Metaforik tasavvur – biror tushunchani boshqa so'zlar bilan ifodalash orqali yangi g'oyalar topish.

Mazkur metodlar bo'lajak o'qituvchilarda yangilik yaratish, nostandart fikrlash va ijodiy yondashuvni kuchaytiradi.

2.5. Amaliy tajribalar va mavjud muammolar

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun tanqidiy va kreativ fikrlashni rivojlantirishga oid dars mashg'ulotlari yetarlicha yo'lga qo'yilmagan. Ko'p hollarda an'anaviy o'qitish usullari ustuvorlik qiladi, talabalar faqat tayyor bilimlarni o'zlashtirishga yo'naltiriladi. Bu esa ularda mustaqil, tahliliy va ijodiy tafakkurning shakllanishiga to'sqinlik qiladi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida tanqidiy va kreativ fikrlashni shakllantirish ularning kasbiy rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Tanqidiy fikrlash o'qituvchiga muammolarni tahlil qilish, dalillarga asoslangan holda qaror qabul qilish va o'z fikrini mantiqan asoslash imkonini bersa, kreativ fikrlash esa yangicha

yondashuvlarni ishlab chiqish, innovatsion g'oyalarni ilgari surish va o'quv jarayonini ijodkorlik asosida tashkil etishga yordam beradi. Interfaol metodlar, muammoli ta'lim, loyiha usuli, grafik va refleksiya texnikalari bo'lajak pedagoglarning tafakkurini rivojlantirish, ijodiy g'oyalarni ilgari surish va ularni himoya qilish malakasini shakllantiradi. Natijada, ushbu ko'nikmalar ularning pedagogik mahoratini yuksaltiradi, ta'lim jarayonini samarali tashkil etish va o'quvchilarni ijodkor shaxs sifatida tarbiyalash imkoniyatlarini kengaytiradi. o'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida tanqidiy va kreativ fikrlashni shakllantirish ularning kasbiy rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Tanqidiy fikrlash o'qituvchiga muammolarni tahlil qilish, dalillarga asoslangan holda qaror qabul qilish va o'z fikrini mantiqan asoslash imkonini bersa, kreativ fikrlash esa yangicha yondashuvlarni ishlab chiqish, innovatsion g'oyalarni ilgari surish va o'quv jarayonini ijodkorlik asosida tashkil etishga yordam beradi. Interfaol metodlar – “Aqliy hujum”, “6x6x6”, “Fikrlar charxi” kabi usullar talabalarda hamkorlik, erkin fikr almashish va g'oyalarni tanqidiy baholash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Muammoli ta'lim esa ularni mustaqil izlanishga, noodatiy yechimlarni izlashga va ijodiy tafakkurni kuchaytirishga yo'naltiradi. Shuningdek, loyiha usuli bo'lajak pedagoglarning jamoada ishlash, yangicha g'oyalarni ishlab chiqish va ularni amalda qo'llash malakasini rivojlantiradi. Grafik texnikalar – klaster, Venn diagrammasi, baliq skeleti kabi vositalar esa o'quv materialini tizimlashtirish, tahlil qilish va taqqoslab xulosa chiqarishga xizmat qiladi. Refleksiya metodlari orqali talabalar o'z fikrini lo'nda ifodalash, mustaqil xulosa chiqarish va o'z faoliyatini baholash imkoniga ega bo'ladi. Natijada, tanqidiy va kreativ fikrlashni rivojlantirish bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik mahoratini yuksaltiradi, ularning ta'lim jarayonini samarali tashkil etish, o'quvchilarni mustaqil va ijodkor shaxs sifatida tarbiyalash salohiyatini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hasanboeva, O., To'xtaxo'jaeva, M. Pedagogika. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2021.
2. Xoliqulov, A., Musayeva, N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2020.
3. Mahkamova, M. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodlari. – Toshkent: “Yangi asr avlodi”, 2019.
4. Dewey, J. How We Think. – Boston: D.C. Heath & Co, 1910.
5. Paul, R., & Elder, L. Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life. – New Jersey: Prentice Hall, 2014.

TARIX FANNI O'QITISHDAGI ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA ULARNING AHAMIYATI

Abduraxmanova Jummagul Nomazovna

*Toshkent iqtisodiyot va pedagogika universiteti, “Ijtimoiy fanlar” fakulteti
Tarix fanlari nomzodi, dotsent.*

ANNOTASIYA

Ushbu maqolada tarix fanini o'qitishni zamonaviy yondashuvlar asosida tashkil qilish usullari, zamonaviy yondashuvlarning ahamiyati, o'ziga xosligi ko'rsatib berilgan. Zamonaviy ta'lim paradigmalari – raqamli ta'lim, kompetensiyaviy yondashuvlar asosida uzluksiz ta'limda tarix fanini o'qitishni tashkil qilish, ta'limning mazmuni, metodologiyasi yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim tizimi, uzluksiz ta'lim, ta'lim paradigmalari, zamonaviy yondashuvlar, tarix fanini o'qitish usullari, transformatsiya, milliy qadriyatlar.

Har bir shaxsning hayoti davomida bilim olishi va rivojlanishida uzluksiz ta'lim jarayoni o'ziga xos o'rin tutadi. Hozirgi sharoitda raqamli texnologiyalar tez sur'atlar bilan rivojlanib, yangi kasblar paydo bo'layotgan bir paytda, uzluksiz ta'lim har bir inson uchun zaruriy ehtiyojga aylanmoqda. Uzluksiz ta'lim tizimi nafaqat yangi bilimlarni o'zlashtirish, balki mavjud ko'nikmalarni takomillashtirish, moslashuvchanlikni oshirish va shaxsiy rivojlanishni rag'batlantirishga qaratilgan.

XXI asrda taraqqiyot yo'lining izchil rivojlanishi uchun muhim omil bu intellektual boylik, yuksak bilim va salohiyatga ega, zamonaviy bilim va kasb–hunarni egallagan, mamlakat istiqboli uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga qodir bo'lgan yoshlarni tarbiyalashdir. Chunki, ta'lim tizimining vazifasi faqat bilim berish bilan cheklanmaydi, o'z navbatida shaxsning mustaqil fikrlashi, ijodkorligi, har bir ishga ma'suliyat bilan yondashish hissini, bilim kompetensiyalarini shakllantirishga qaratilmoqda. Bu jarayonlarda zamonaviy ta'lim paradigmalari roli katta ahamiyatga egadir. Zamonaviy ta'lim paradigmalari – raqamli ta'lim, kompetensiyaviy yondashuv va uzluksiz ta'lim tizimi o'z navbatida insonning ma'naviy, ijtimoiy va kasbiy rivojlanishini ta'minlovchi asosiy yo'nalishlarga aylanmoqda. Prezident Sh.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, “Ta'lim sohasining yana bir eng asosiy vazifasi bugungi kun uchun zarur bo'lgan yangi avlodni, ilm–fan va o'z ixtisosligi asoslarini puxta egallagan, bilimli yoshlarni tarbiyalashdan iborat”[1, 218]. Shu bois ham globallashtirish, raqamli transformatsiya va bilim iqtisodiyoti sharoitida ta'lim tizimining vazifasi faqatgina inson kapitalini shakllantirib qolmasdan, o'z navbatida insonning o'zini anglashiga, jamiyat rivojiga hissa qo'shishini o'zining

burchi deb o'ylaydigan, kasbi hamda hayotidan mamnun bo'ladigan mutaxassis tayyorlashdan iboratdir.

Jamiyat taraqqiyoti va kishilarning turmush tarzidagi yuksalishlarni ta'lim, fan va ishlab chiqarishning faol integratsiya jarayonisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Zamonaviy jamiyatda ta'lim tizimida integratsiyaning o'zni ortib, umumiy o'rta ta'lim muassasalarining o'quv faoliyati, oliy o'quv yurti ta'lim oluvchilarining shaxsiy rivojlanishi natijasida, ularning ijodiy va ilmiy qobiliyatlarida namoyon bo'lmoqda.

Mamlakatimizda amalga oshirilgan “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi”da “Uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga muvofiq yuqori malakali kadrlar tayyorlash sifatini davom ettirish” muhim vazifalar hisoblandi va bu bo'yicha qator islohotlar amalga oshirilib kelinmoqda.

Jamiyatning barqaror rivojlanishida ta'limning ahamiyati kattadir. Jamiyat taraqqiyotida tarix fani, uni o'rganish va o'qitish ham o'ziga xos o'rin egallaydi. O'z navbatida tarix fanini o'qitishni zamonaviy yondashuvlar asosida olib borish, ta'limning barcha bo'g'inlarida tarix fanini o'qitishda uzviylik va o'zaro bir-biri bilan bog'liqlik, aloqadorlikni ta'minlash zarurdir.

Globalashuv jarayonida tarix fanining asosiy maqsadi mustaqil taraqqiyot, jahonshumul mafkuraviy jarayonlar sharoitida milliy g'oya va milliy mafkura asosida yoshlarimiz qalbi hamda ongida e'tiqod, dunyoqarash, tafakkur va insoniy fazilatlarini shakllantirishdan iborat.

Tarix fanining boshqa fanlar bilan integratsiyon jarayonida mavzular doirasida masalalar mohiyatini tegishli yondashuv va ta'lim usullari (metod) yordamida ochib berish maqsadga muvofiqdir.

Usul (metod) bilish yoki tadqiqot yo'li, nazariya, ta'limot) – voqelikni amaliy va nazariy egallash, o'zlashtirish, o'rganish, bilish uchun yo'l–yo'riqlar, usullar majmuasi[2, 613].

Ta'lim turlari o'rtasidagi ilmiy, uslubiy va ta'lim vositalari asosida tarix fanida integratsiyalashuv – tajriba innovatsion; ilmiy–uslubiy; ilmiy–tadqiqot; axborot–tahliliy yo'nalishlari[3, 24] asosida ham ish olib borish o'z navbatida dars samaradorligini oshirishga yanada yordam beradi.

Ta'lim – tizimli bilim olishning eng muhim va ishonchli usulidir. Ta'lim jarayonining yaxlitligi uning tizimliliği bilan uzviy bog'liqdir. Ta'lim tizimi yaxlit tizim sifatida o'zaro bog'liq holda – ta'lim maqsadi, o'quv axborotlari, o'qituvchi va o'quvchilarning ta'limiy faoliyatlari, uning shakllari, pedagogik muloqot vositalari, shuningdek, ta'lim jarayonini boshqarish usullarini o'z ichiga oladi. Ta'limga asosan ikki tomonlama aloqa, ya'ni ta'lim olish va ta'lim berish xususiyatlari xosdir.

Fan rivojining ma'lum bosqichida ta'limiy va tarbiyaviy muammolarni hal etish namunasi (modeli, standarti) sifatida e'tirof etilgan nazariy va metodologik ko'rsatmalar to'plami bo'lgan va ta'limning konseptual modeli sifatida qo'llaniladigan ta'lim paradigmalari mavjuddir. O'z navbatida ta'limning quyidagi paradigmalari keng tarqalgan[4, 49]:

1. An'anaviy–konservativ paradigma (bilim paradigmasi);
2. Ratsionalistik (bixevioristik) paradigma;
3. Gumanistik (fenomenologik) paradigma;
4. Texnokratik paradigma;
5. Ezoterik paradigma;
6. Noinstitutsional paradigma.

Ta'lim funksiyalarining o'ziga xos jihatlarini hamda zamonaviy ta'lim paradigmalari mazmunini chuqur anglagan holda kompetensiyaviy yondashuv asosida fanni o'qitishni jarayonga tatbiq etishi ham muhim ahamiyatga egadir.

“Paradigma” tushunchasi (yunoncha paradeigma – namuna, andoza) Ta'lim paradigmasi esa, o'z navbatida, jamiyatda ustuvor bo'lgan inson, bilim va qadriyatlar haqidagi falsafiy tasavvurlar tizimi hisoblanadi[5].

Kompetensiyaviy yondashuv – bu inson faoliyatini faqat bilimlar majmuasi emas, balki axloqiy, ijtimoiy va kasbiy mas'uliyat tizimi sifatida tushunishga asoslanadi[6].

Zamonaviy ta'lim paradigmalari shaxsni intellektual, ma'naviy va kasbiy jihatdan yuksaltirishga, jamiyatning barqaror rivojlanishiga va texnologiyalarning insoniyat manfaatlariga xizmat qilishiga qaratilgan falsafiy mexanizmlardir. Ularni amalga oshirishda ma'naviy–axloqiy qadriyatlarni saqlash va rivojlantirish asosiy ustuvor vazifalardan biri bo'lishi kerak. Bu esa ta'lim sohasidagi mutaxassislardan doimiy izlanishlar, yangi g'oyalar va innovatsion yondashuvlarni talab etadi.

Zamonaviy dunyoda jamiyatning har tomonlama rivojlanishi ta'lim mazmuni va sifati bilan bog'liq ekanligi o'z isbotini topib bormoqda. Butun dunyoda yuz berayotgan globallashuv jarayonlarining ta'lim sohasiga ham jadal sur'atlarda kirib kelishi, axborot oqimining ko'pligi, innovatsion texnologiyalarning shiddatli rivojlanishi, albatta, ta'lim mazmunida ham shunga mos o'zgarishlar bo'lishini taqozo qiladi.

Bugungi globallashuv davrida ma'naviyat sohasida vujudga kelayotgan dolzarb muammolar, xalqimiz ma'naviyatini asrash va yanada yuksaltirish, yosh avlodning qalbi va ongini turli zararli g'oya va mafkuralar ta'siridan saqlash hamda himoya qilishda yosh avlodga haqiqiy tariximizni o'qitish orqali ularni yuksak ma'naviyatli shaxslar etib tarbiyalash dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. O'z navbatida fanni o'qitish orqali zamonaviy va keng tafakkurli, fuqarolik pozitsiyasiga ega, xalq hayotidagi o'zgarish va islohotlarda faol qatnashadigan, jamiyat hamda davlat manfaatlarini himoya qiladigan

salohiyatli yosh avlodlarni tarbiyalab, yetishtirish ta'lim tizimining eng muhim vazifalaridan hisoblanadi.

Tarix fanini o'qitishning zamonaviy yondashuvlar asosida, integratsion ta'lim o'z navbatida pedagogik asoslangan tarzda olib borilishini talab qiladi. Bunda integratsiya asosida ta'lim samaradorligini oshirishning didaktik imkoniyatlari ham katta ahamiyat kasb etadi. Fanlararo integratsiyani, o'quv jarayonlarini integratsion yondashuv asosida olib borishning muvaffaqiyatli tomonlaridan biri ta'lim oluvchilarning imkoniyatlari ortib, mavzularni chuqurroq o'rganishga mantiqiy fikrlab, tarixiy jarayonlarning kelib chiqishi, hodisalarning sabablari bo'yicha mustaqil mushohada qilib, taqqoslash, qiyoslash, umumlashtirish va xulosa chiqarish qobiliyatlari, fikrlash darajasi rivojlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent.: “O'zbekiston”, 2021. 218–bet.
2. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси. – Тошкент., “ЎМЭ Давлат нашриёти”. 5–жилд, 2003 йил, 613–бет.
3. Абдурахманова Ж.Н. Инновацион тажриба майдони – “мактаб лаборатория”нинг таълим тизимидаги ўрни. // Муғаллим ҳам узликсиз билимлендириў. 2020 йил, № 1–1, 24–бет.
4. M.S.Pardayeva. Ta'limning funksiyalari va zamonaviy paradigmalari. // Models and methods in modern science. (International scientific–online conference). 19.09.2022. 49–bet.
5. S.Bo'ronov. O'zbekiston geosiyosati. – Toshkent.: “EFFECT–D”, 2021, 220–bet.
6. Rajabov I.M. Zamonaviy ta'lim paradigmalari (raqamli ta'lim, kompetensiyaviy yondashuv, uzluksiz ta'lim): ijtimoiy–falsafiy tahlil. // Ijtimoiy–gumanitar fanlarning dolzarb muammolari. № 5 (11). 2025, 121–bet.

INNOVATSION TADBIRKORLIK VA UNING IQTISODIYOTGA TA'SIRI

Xurramov Keldiyor Muradullayevich

Chirchiq davlat pedagogika universiteti “Menejment” kafedrasi katta o‘qituvchisi

Artikaliyeva Sevinch Xolmurod qizi *Chirchiq davlat pedagogika universiteti,*

Menejment yunalishi 3-kurs Mej-23/1 guruh talabasi

O‘tepova Shaxlo Nosirjon qizi *Chirchiq davlat pedagogika universiteti,*

Menejment yunalishi 3-kurs Mej-23/1 guruh talabasi

Ibragimova Saida Bazarbay qizi *Chirchiq davlat pedagogika universiteti,*

Menejment yunalishi 3-kurs Mej-23/1 guruh talabasi

Boymuratova Muxlisa Dilmurod qizi *Chirchiq davlat pedagogika universiteti,*

Menejment yunalishi 3-kurs Mej-23/2 guruh talabasi

Baratova Nafisa Elmurod qizi *Chirchiq davlat pedagogika universiteti,*

Menejment yunalishi 3-kurs Mej-23/1 guruh talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada innovatsion tadbirkorlikning mazmun-mohiyati, uning iqtisodiy tizimdagi o‘rni va ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, O‘zbekiston iqtisodiyotida innovatsion tadbirkorlikni rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari va uning milliy iqtisodiy o‘rishga ko‘rsatayotgan ta’siri tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Innovatsiya, innovatsion tadbirkorlik, iqtisodiy rivojlanish, bozor iqtisodiyoti, yangi texnologiyalar, startaplar, raqobatbardoshlik, innovatsion faoliyat, iqtisodiy o‘rish, ilmiy-texnik taraqqiyot, innovatsion ekotizim, innovatsion strategiya, barqaror rivojlanish.

Kirish

Jahon iqtisodiyotining bugungi bosqichida innovatsiyalar milliy taraqqiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ilmiy va texnologik yutuqlar iqtisodiy o‘rishning, raqobatbardoshlikning va samaradorlikning muhim manbai hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, innovatsion tadbirkorlik nafaqat yangi mahsulotlar yaratish, balki butun iqtisodiy tizimni zamonaviylashtirishning asosiy vositasiga aylanmoqda.

O‘zbekistonda ham keyingi yillarda innovatsion faoliyatni qo‘llab-quvvatlash davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi. Bu esa iqtisodiyot tarmoqlarida yangi g‘oyalarni amalga oshirish, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish va startap loyihalarni rivojlantirish uchun katta imkoniyatlar yaratmoqda.

Innovatsion tadbirkorlikning mohiyati va ahamiyati. Innovatsion tadbirkorlik — bu yangi g‘oyalar, ilmiy tadqiqotlar, texnologiyalar va mahsulotlarni amaliyotga tatbiq

etishga qaratilgan tadbirkorlik faoliyatidir. Uning asosiy maqsadi — bozor ehtiyojlariga mos yangi qiymat yaratish va iqtisodiy samaradorlikka erishishdir.

Innovatsion tadbirkorlar an'anaviy tadbirkorlarga nisbatan quyidagi jihatlar bilan farq qiladi:

- Yangilik yaratish va joriy etishga intilish;
- Ilmiy va texnologik bilimlarni amaliyotga qo'llash qobiliyati;
- Tavakkalchilikka tayyor bo'lish;
- Yangi bozor segmentlarini ochishga intilish.

Innovatsion tadbirkorlik natijasida yangi mahsulotlar, xizmatlar va biznes-modellar paydo bo'ladi, bu esa iqtisodiyotning samaradorligini oshiradi.

Innovatsion tadbirkorlikning iqtisodiyotga ta'siri. Innovatsion tadbirkorlik iqtisodiyotga ko'p qirrali ta'sir ko'rsatadi. Uning asosiy yo'nalishlarini quyidagicha ifodalash mumkin:

1. Iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi. Innovatsiyalar ishlab chiqarish samaradorligini oshirib, mahsulot tannarxini kamaytiradi va iqtisodiy o'sishga turtki beradi.

2. Yangi ish o'rinlari yaratadi. Startaplar va yangi texnologiyali korxonalar mehnat bozorida faollikni oshiradi. Bu ayniqsa yoshlar va mutaxassislar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi.

3. Eksport salohiyatini kuchaytiradi. Innovatsion mahsulotlar xalqaro bozorda raqobatbardosh bo'lib, milliy iqtisodiyot uchun yangi eksport yo'nalishlarini ochadi.

4. Intellektual kapitalni rivojlantiradi. Innovatsion faoliyat bilim va tajribaga asoslangan iqtisodiyot shakllanishiga xizmat qiladi.

5. Iqtisodiy diversifikatsiyaga hissa qo'shadi. Yangi tarmoqlar (biotexnologiya, IT, “yashil” energetika, logistika va boshqalar) paydo bo'lishi orqali iqtisodiyot bir yo'nalishga bog'liqlikdan chiqadi.

O'zbekistonda innovatsion tadbirkorlik rivojlanishining yo'nalishlari. So'nggi yillarda O'zbekistonda innovatsion muhitni yaratish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan:

- Innovatsion rivojlanish vazirligi tashkil etildi;
- Texnoparklar va innovatsion markazlar faoliyati yo'lga qo'yildi (masalan, Yashnabad Innovation Technopark);
- Yoshlar startap dasturlari orqali g'oyalar moliyaviy qo'llab-quvvatlanmoqda;
- Oliy ta'lim muassasalarida ilmiy tadqiqot va startap laboratoriyalari ochilmoqda;
- Venchur moliyalashtirish tizimi bosqichma-bosqich joriy etilmoqda.

Bunday choralar innovatsion tadbirkorlikni rivojlantirish uchun institutsional asos yaratmoqda.

Innovatsion tadbirkorlikdagi muammolar va echimlar. Shu bilan birga, sohada qator muammolar ham mavjud:

- Ilmiy ishlanmalarni amaliyotga joriy etishdagi to‘siqlar;
- Venchur investitsiyalar bozorining etarli darajada rivojlanmaganligi;
- Kichik biznes sub’ektlarining innovatsiyaga sarmoya kiritish imkoniyati cheklanganligi;

- Mutaxassis kadrlar etishmasligi.

Bu muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi choralar samarali bo‘lishi mumkin:

- Innovatsion ta’lim tizimini rivojlantirish va fan-ishlab chiqarish integratsiyasini kuchaytirish;

- Venchur jamg‘armalarni faollashtirish;

- Davlat va xususiy sektor hamkorligini kengaytirish;

- Xorijiy tajribani joriy etish orqali innovatsion ekotizimni mustahkamlash.

Xulosa

Innovatsion tadbirkorlik iqtisodiy o‘rnatishning, barqaror rivojlanishning va milliy raqobatbardoshlikning asosiy omili hisoblanadi. U iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, yangi ish o‘rinlari yaratish va eksport salohiyatini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

O‘zbekiston sharoitida innovatsion tadbirkorlikni rivojlantirish uchun fan, ta’lim va biznes o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish, venchur moliyalashtirish tizimini takomillashtirish hamda davlat qo‘llab-quvvatlashini yanada kengaytirish dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Innovatsion rivojlanish strategiyasini amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF–5544-son farmoni, 2018 yil 21 sentyabr.

2. O‘zbekiston Respublikasining “Innovatsion faoliyat to‘g‘risida”gi qonuni, 2020 yil 24 iyul, O‘RQ–630-son.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF–60-son farmoni, 2022 yil 28 yanvar.

4. Abdullaev A., Rahimov Sh. Innovatsion iqtisodiyot asoslari. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020.

5. Bekmurodov A., Xodiev B. Tadbirkorlik faoliyati va uning rivojlanish yo‘nalishlari. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2019.

TA'LIMDA INNOVATSION KLASTERNI AMALGA OSHIRISHNING AFZALLIKLARI VA O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI.

A.N.Rasulov

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti “Menejment kafedrası” dotsenti, p.f.b.f.d.
(PhD)*

Sayfiddinova Sabina Muhiddinovna Chirchiq davlat pedagogika universiteti,
Menejment yunalishi 2-kurs Mej-24/1 guruh talabasi

Riskimboyeva Zilola ilxombek qizi Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Menejment
yunalishi 2-kurs Mej-24/1 guruh talabasi

Abdurazzaqov Ixlos Xasan o'g'li Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Menejment
yunalishi 2-kurs Mej-24/1 guruh talabasi

Abdusodiqov Aziz Alijon o'g'li Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Menejment
yunalishi 2-kurs Mej-24/1 guruh talabasi

Maxamatova Madinabonu G'ulom qizi Chirchiq davlat pedagogika
universiteti, Menejment yunalishi 2-kurs Mej-24/1 guruh talabasi

Annotatsiya: Maqolada ta'limda innovatsion klasterni amalga oshirishning afzalliklari va o'ziga xos xususiyatlari to'g'risida fikr yuritilib, tavsiyalar berilgan.

Tayanch so'z va iboralar: Innovatsion klaster, strategiya, klaster, pedagogik boshqaruv, ta'lim sifatini, ta'lim-tarbiya, pedagogik innovatsiyalar, integratsiyalashuv jarayonlar, metodologiya, metod, ta'lim samaradorligi.

Bugungi kunda mamlakatimizda ta'limni rivojlantirish yo'lida ko'plab olimlarimiz pedagogika sohasiga o'z e'tiborlarini qaratmoqdalar. Bu o'rinda olimlarimiz pedagogik sohaga innovatsion jarayonlarni olib kirmoqdalar.

Chirchiq davlat pedagogika universitetining asosiy strategik ilmiy tadqiqot yo'nalishiga aylangan “Pedagogik ta'lim innovatsion klasteri modeli” uzluksiz ta'limni rivojlantirishda hamkorlik mexanizmlarini takomillashtirish bilan bog'liq yangilik sifatida ushbu jarayonni boshidan kechirmoqda. Shu munosabat bilan pedagogik ta'limga klaster modelini tatbiq etish g'oyasi muallifi, Chirchiq davlat pedagogika universiteti rektori, O'zbekiston Respublikasi fan arbobi, professor G'ofurjon Muhamedov bilan pedagogik ta'lim innovatsion klasterining afzalliklari to'grisida aytib utgan.

Ta'lim klasteri o'zida nafaqat ta'lim turlari o'rtasidagi, balki fan, ta'lim va ishlab chiqarish o'rtasidagi integratsiyalashuv jarayonlarini, shuningdek, ta'limni boshqarish, ta'lim vositalari va shakllari bilan bog'liq sohalarni ham jamlaydi. Klaster yondashuvi ta'lim berish, o'quv adabiyotlarini yaratish, pedagog kadrlar ilmiy salohiyatini oshirish, ta'lim va tarbiya uzviyligi bilan bog'liq umumiy yo'nalishlarda faoliyat olib boradi. Bu esa muammoning umumiy metodologik xarakterga ega ekanini ko'rsatadi. Ayni paytda

bu umumiy yo‘nalishlar ta’limni boshqarish va tashkillashtirish, ta’lim turlari va yo‘nalishlari, uzviylik va integratsiyani ta’minlash, o‘qitish metodlari va vositalari kabi yo‘nalishlarda xususiy metodologik xarakter kasb etadi. Bu esa muammoning yechimiga nisbatan deduktiv (umumiylikdan xususiylikka kelish) usulda yondashish maqsadga muvofiq ekanligini tushuntirib utadi.

Zamonaviy adabiyotlarda pedagogik klaster tushunchasi ham mavjud. Bu tushuncha quyidagilarni bildiradi:

- ta’lim samaradorligini ko‘tarish maqsadida qiziquvchi tomonlar harakatining birlashuv shakli;
- jamoani psixologik o‘rganish metodi;
- pedagogik boshqaruvni optimallashtirish metodi;
- o‘quv dasturlarini loyihalash metodi;
- o‘qitish metodi;
- ta’lim sifatini baholash metodi;
- pedagogik metod, ya’ni tafakkur variativligini rivojlantiradi, o‘rganilayotgan mavzu (tushuncha, voqea, hodisa) yuzasidan har tomonlama aloqa o‘rnatish qobiliyati kabilar. Klaster yondashuvga murojaat qilishga zaruriyat – klasterning kasbiy ta’lim tizimining samaradorligini oshirish, qiziquvchi tomonlar harakatini birlashtirish xususiyatiga ega tashkillashtirish shakli sifatida ustuvorlikka egaligidadir.

Pedagogik ta’lim innovatsion klasterini muvofaqqiyatli amalga oshirish uchun quyidagilar muhim ahamiyatga ega:

- “Pedagogik ta’lim innovatsion klasteri” mavzusi muhokamasiga ilmiy jamoatchilikning e’tibopini tortish;
- pedagogik ta’limni klasterlashtirishning strategik yo‘nalishlari va tamoyillarini ishlab chiqish;
- mavjud meyoriy – huquqiy hujjatlarga pedagogik ta’limni klasterlashtirish bilan bog‘liq o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish;
- ta’lim klasterlari borasida ilg‘or xorijiy tajribalarni ijodiy o‘zlashtirish;
- pedagogik ta’lim innovatsion klasterlarini amaliyotga tatbiq etishning mexanizmlarini ishlab chiqish. Ushbu muammolarni echish pedagogik ta’lim tizimida o‘zaro integratsiyani ta’minlash va samaradorlikni oshirishga nisbatan innovatsion yondashuvni talab qiladi.

Ta’lim tizimiga nisbatan bu kabi innovatsion yondashuv, agar u haqiqiy rivojlanish jarayonining mantig‘iga mos keladigan bo‘lsa, albatta, samaradorlikni oshiradi. Ayniqsa, ta’lim muassasalarining boshqaruv tuzilmasida mavjud muammolarga nisbatan munosib innovatsion yondashuvlar joriy qilinsa, mavjud vaziyatni oldindan baholay olish, hodisalarning rivojlanishini to‘g‘ri taxmin qilish, o‘z vaqtida choralar ko‘rish va tashkiliy boshqaruv tuzilmasiga tuzatishlar kiritish imkoniyatlari paydo

bo'ladi. Ta'lim tizimi klasteri bu kabi muammolarning echimiga nisbatan to'g'ri yondashuvni qaror toptiradi. Zero, klasterli integrasiya jarayonlari moddiy, moliyaviy, texnologik, informasion, uslubiy va kadrlar sohasidagi barcha resurslarni jalb qilganligi bilan ham eng kuchlisi, deb e'tirof etiladi. Klaster moslashuvchan tarzda o'z tuzilmalari uchun boshqaruv tizimini qurish, o'zaro ishonchni ta'minlash uchun haqiqiy rivojlanishni oldindan aytish (proгноzlash) imkonini beradi.

Yangi O'zbekiston sharoitida biz pedagogik ta'lim klasterining quyidagi tamoyillarini taklif qilamiz:

- tabiiy aloqadorlik, klaster sub'ektlari o'rtasidagi hamkorlik, aloqadorlik masalasining tabiiyligi, ya'ni bog'liqlik masalasining hududiy, sohaviy yoki vazifaviy jihatdan ob'ektivligi;
- uzviylik, klaster sub'ektlarining o'zaro bog'liqlikda zanjir hosil qilishi, zanjirni hosil qiluvchi har bir bo'g'inning o'zining aniq vazifalariga ega ekanligi;
- izchillik, klaster sub'ektlarining vertikal yagona chiziqda joylashuvi, bunda quyidan yuqoriga, oddiydan murakkabga qarab bosqichma-bosqich harkatlanish tendensiyasiga amal qilinishi;
- vorisiylik, klasterning avlodlar almashinuvidagi roli, t'yutorlik faoliyati, pedagogik ta'limni klasterlashtirish natijasida sub'ektlarning malakali pedagog xodimlarga bo'lgan ehtiyojining muntazam qondirilishiga erishish;
- zamonaviylik, sohaga oid zamonaviy ilm-fan yutuqlarini tizimga joriy qilish, ilg'or xorijiy tajribalarni o'zlashtirish, axborot-kommunikasiya texnologiyalaridan oqilona foydalanish;
- yo'naltirilganlik, klaster doirasida amalga oshirilayotgan har bir faoliyat turining aniq maqsadga yo'naltirilganligi, kutilayotgan natijalarning oldindan chamalash va baholash imkoniyatining mavjudligi;
- maqsadning mushtarakligi, klaster sub'ektlarining xususiy maqsadlaridan tashqari global aspektdagi yagona maqsad atrofida birlashuvi;
- manfaatlarning xususiyliigi, pedagogik ta'lim klasteri modelida har bir sub'ektning huquqiy, ijtimoiy, iqtisodiy jihatdan manfaatdor bo'lishi, sub'ektlarining xususiy manfaatlari pirovardida umumiy manfaat uchun xizmat qilishi;
- o'zaro nazorat, klaster modeli doirasida birlashgan ta'lim sub'ektlarining o'zaro yagona tizimni hosil qilishi va bu tizimning nuqsonsiz ishlashidan har bir sub'ektning manfaatdor ekanligi, ma'lum sub'ektda yo'l qo'yilgan xato yoki kamchilik boshqa sub'ektlarning faoliyat samaradorligiga ta'sir ko'rsatishi, sub'ektlar faoliyatini o'zaro baholash tizimining yo'lga qo'yilishi.

Klasterda ishlarning holati haqida ma'lumotlarning juda ob'ektiv bo'lishi muhim ahamiyatga ega. Klaster yordamida hukumat, ta'limni nazorat qiluvchi davlat idoralari klaster amal qiladigan mintaqadagi ta'limni rivojlantirish uchun amalga oshirilgan tajriba

va tadqiqot natijalarini samarali qo'llashlari mumkin bo'ladi. Ta'limga nisbatan klaster yondashuvi boshqaruv organlariga tizim ichida samarali o'zaro ta'sir o'tkazish uchun muayyan vositalar bilan ta'minlash, muammolarni yaxshiroq tushunish, mintaqada rivojlanishning ilmiy asoslarini rejalashtirish imkonini beradi.

Tajribalar ko'rsatadiki, yuqoridagi tavsiyalarga amal qilish orqali ta'limda innovatsion klasteri amalga oshirishning afzalliklari va o'ziga xos xususiyatlarini amalga oshirishda ta'lim va tarbiya samaradorligiga erishish mumkin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mukhamedov, G. I., Khodjamkulov, U. N., Shofkorov, A. M., & Makhmudov, K. S. (2020). Pedagogical yeducation cluster: content and form. ISJ Theoretical & Applied Science, 01 (81), 252.

2. Rasulov A.N. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida zamonaviy ta'lim klassteri sharoitida iqtisodiyot bilim asoslari fani o'qitishning zarurligi. //“Xalq ta'limi” 2022 - №2. -Б. 10-12.

3. Rasulov A.N. Zamonaviy ta'lim klassteri sharoitida iqtisodiyot bilim asoslari fanini o'qitish metodikasini takomillashtirish. //Муғаллим ҳам узликсиз билимлендириў Илмий-методикалық журнал. Некис, 2022 - №2/1.-Б. 65-68.

4. Po'latov Sh.P. Ta'lim menejmenti yoxud ta'lim muassasasini ilmiy-metodik boshqarishga innovatsion yondashuv./ T.: “Yosh kuch”.2022 y.

YOSHLARNI IJTIMOIIY FAOL FUQARO SIFATIDA TARBIYALASH MASALA

Ikramov Farxod Aktamovich

CHDPU o'qituvchisi

O'zbekiston Respublikasida ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlar negizida mamlakatimizning buguni va ertasi bo'lgan – yoshlarni ijtimoiy faol fuqaro sifatida tarbiyalash dolzarb masala sifatida ilgari surilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti ijtimoiy faol barkamol yoshlarni tarbiyalash masalasiga to'xtalib, “yoshlarimizni zamonaviy bilim va kasb-hunarlarni chuqur egallagan, keng dunyoqarashga va intellektual salohiyatga ega, aqlli, ilmi yetuk, zukko, biz erishgan marralardan ham yuksakroq cho'qqilarni zabt etishga qodir, sog'lom va barkamol insonlar bo'lishi va bu hayotda baxtiyor yashashi shart”¹ ekanligini ta'kidlaydi. Shu sababli ham ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan yosh-avlodni ijtimoiy faol fuqaro sifatida kamol tomishi muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti 2020 yil 24 yanvar kuni Oliy Majlisga Murojaatnomasida yoshlar masalasiga to'xtalar ekan: “tashabbuskor islohotchi bo'lib maydonga chiqadigan, strategik fikr yuritadigan, bilimli va malakali yangi avlod kadrlarini tarbiyalashimiz zarur”² degan ushbu murojaati mazmunida ham oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan talaba-yoshlarni ijtimoiy faol fuqaro sifatida kamol toptirish pedagoglar oldida turgan eng muhim muammodir.

Darhaqiqat, bugungi kunda O'zbekistonning yangi taraqqiyot bosqichida yoshlarda faol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda va yoshlar siyosatining asosiy jihati sifatida baholanmoqda. Yoshlarda faol fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishga doir ijtimoiy-siyosiy va huquqiy asoslar ham takomillashtirilmoqda. Yurtimizdagi yangilanish jarayonlari va islohotlarga dahldorligini chuqur his qiladigan, mamlakatimizning eng rivojlangan davlatlar qatoriga kirishidagi o'z o'rni va ishtirokini teran anglaydigan, bu yo'lda “faol fuqarolik pozitsiyasiga, kreativ va innovatsion tafakkurga ega bo'lgan zamonaviy shaxslarni tarbiyalashning konseptual va amaliy faoliyat mezonlari ishlab chiqilmagan”³. Albatta bu sohada jiddiy bo'shliq mavjudligini

¹ Mirziyoyev Sh.M. Hozirgi zamon va Yangi O'zbekiston. - Toshkent: “O'zbekiston”, 2024. 212-b

² Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. – Тошкент: “Ўзбекистон НМИУ, 2020. 10-6.

³ Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2021. 295-b.

yana bir marotaba isbotlamoqda. Bunday dolzarb vazifalarni butun jamiyat miqyosida olib borishda, butun dunyoda murakkab va tahlikali vaziyat hukm surayotgan hozirgi vaqtda yoshlar hayotiga tahdid solayotgan xavf-xatarlarni oldini olish, jaholatga qarshi ma'rifat bilan kurashishda oliy ta'limdagi fuqarolik madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik jarayonning o'rni yuqori hisoblanadi.

Ta'kidlash kerakki, Oliy ta'limda talabalarning ijtimoiy faolligini oshirish, jamiyatga daxldorlik va mas'uliyatni mustahkamlash va faol fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishda jamiyat manfaatlari ustuvorligiga asoslangan pedagogik jarayonni innovatsion asosda tashkil etish samara beradi. Bu orqali yoshlarda vatanparvarlik, mehnatsevarlik va fidoyilik sifatlarini shakllantirish mumkin bo'ladi.

Xo'sh, ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi nima? Uning o'ziga xos xususiyatlari qanday?

Ushbu savolga javob berishdan oldin fuqaro, fuqarolik, faol fuqaro, kompetensiya tushunchalarining mazmun-mohiyatini yoritish orqali faol fuqarolik kompetensiyasining o'ziga xos xususiyatlari ochib beriladi.

Fuqaro, faol fuqarolik tushunchalari mazmun – mohiyati to'g'risidagi tasavvur bilan bog'liq yondashuvlar, turli davrlarda turlicha talqin qilingan. Shunga qaramay, inson hayotida davlat va jamiyatning roli turlicha talqin etilgan.

Fuqaro (arabcha faqir so'zining ko'plik shakli) – muayyan davlat Konstitutsiyasi va qonunlarida belgilangan huquqlardan foydalana oladigan, qonunlarda ko'rsatib o'tilgan burchlarni bajarish shart bo'lgan shaxs⁴. O'tmishda fuqaro o'rnida ko'pincha tabaa, raiyat so'zlari ishlatilgan, masalan, Alisher Navoiy asarlarida raiyat so'zi ko'p uchraydi. Xususan, “Tarixi muluki ajam” asarida “Derlarkim, yetti yil raiyatdan xiroj olmaydi” deb yozgan. SHo'rolar zamonida bu so'z o'rnida asli lotincha bo'lmish grajdan iborasi ishlatilgan, mustaqillikka erishilgach, atama sifatida fuqaro joriy etildi.

Huquqiy o'rni qonun bilan mustahkamlangan shaxsning davlat ichkarisi yoki tashqarisida bo'lishidan qat'i nazar, ma'lum bir davlatga qarashlilikiga fuqarolik deyiladi, bunday huquqqa ega shaxs fuqaro deb ataladi. O'zbekiston fuqarosi Respublikamiz Konstitutsiyasi va qonunlarida belgilangan huquqlardan foydalana oladi, u qonunlarda ko'rsatib o'tilgan burchlarni bajarishi shart. O'zbekiston fuqarolari millati, irqi, jinsi, kasbkori, ijtimoiy kelib chiqishidan qat'i nazar, fuqaro sifatida qonun oldida huquqan tengdirlar.

Fuqarolarning o'z fuqarolik huquqlarini bilib olishlari va himoya qilishlari hamda burchlarini chuqur anglab yetishlari uchun ularni huquqiy jihatdan tarbiyalab borish

⁴ O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2023.

galdagi zarur vazifalardan biridir. Bu jarayon fuqarolar uchun ma'naviy kamolot manbai bo'lishi bilan birga, ta'lim-tarbiya tizimi uchun ham doimiy amaliy faoliyatdir.

Fuqarolik – fuqaro ekanlik; fuqarolarga oidlik; fuqaroning huquqiy holati degan ma'nolarni beradi⁵. Darhaqiqat, fuqarolik bir davlatga mansublikni anglash, davlatga sodiqlik hamda vatanparvarlik hissi sifatida talqin etilishi mumkin. Bunda davlatni, konstitutsiyani, davlat ramzlarini hurmat qilish, davlat tuzumini va qonun ustuvorligini himoya qilishga tayyorlik nazarda tutiladi. Shu bilan birga, “fuqarolik jismoniy shaxsning ma'lum bir davlat bilan huquqiy bog'lanishidir”⁶. Fuqarolikka ega shaxs fuqaro, deyiladi. Bu bog'lanish fuqaroning tegishli davlatga nisbatan bo'lgan huquq va burchlari hamda uning o'sha davlat tomonidan himoya qilinishida namoyon bo'ladi. O'zbekiston Konstitutsiyasining 22-moddasiga ko'ra butun O'zbekiston hududida yagona fuqarolik o'rnatiladi (Qoraqalpog'iston fuqarosi ayni vaqtda O'zbekiston fuqarosi hamdir)⁷.

Faol (lot. «activus» so'zidan olinib), biror ishga g'ayrat bilan kirishadigan, astoydil ishlaydigan, ishchan, aktiv deb izohlanadi. YA'ni, «O'zbek tilining izohli lug'ati»da «faol» (arabcha «harakat qiluvchi, ta'sirchan») so'ziga quyidagicha ta'rif berilgan:

- 1) biror g'oyaviy harakat yoki ishga g'ayrat bilan, astoydil kirishadigan, ishchan;
- 2) biror jamoaning ijtimoiy hayoti, faoliyatida astoydil, berilib ishlaydigan, jamoatchi;
- 3) harakatchan, ko'p harakat qiladigan⁸.

Demak, inson jamiyatning turli sohalarda faol bo'lishi orqali uning taraqqiyotida o'ziga xos bo'lgan mavqega ega bo'ladi. Shu nuqtai nazardan faol fuqaro deganda biror davlatning ijtimoiy hayoti, faoliyatida astoydil, berilib ishlaydigan insonlarni nazarda tutish mumkin.

⁵ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 4-жилд. – Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2008. - 369-б.

⁶ <https://uz.wikipedia.org/wiki/Fuqarolik>

⁷ O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2023.

⁸ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 4-жилд. – Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2008. -325-б.

Faollik – «O‘zbek tilining izohli lug‘ati»da mehnatda yoki biror harakatda, jarayonda jadallik, jonbozlik ko‘rsatish, ishchanlik, ta’sirchanlik deb ta’riflanadi⁹. Darhaqiqat, “ijtimoiy hayotda faol qatnashish, ta’lim xarakterining o‘zgarishi yigit va qizlarda ilmiy dunyoqarash, barqaror e’tiqodning shakllanishiga, yuksak insoniy his-tuyg‘uning vujudga kelishiga, bilimni o‘zlashtirishga ijodiy yondashishni kuchayishi”¹⁰ga olib keladi.

Shaxs faolligi ijtimoiy munosabatlar mahsuli sifatida aynan shu jarayonda namoyon bo‘ladi hamda shaxsning ijtimoiy jamiyatda ro‘y berayotgan o‘zgarishlar va xalqaro maydonda sodir bo‘layotgan voqealarga nisbatan bildirayotgan munosabati, ya’ni faoliyatida namoyon bo‘ladi. Shu tariqa, turli soha mutaxassislarini ijtimoiy faollik tushunchasiga bergan ta’riflarini o‘rganib, mazkur tushunchaga shaxsiy yondashuvimizni bayon qildik. Albatta, ijtimoiy faollik shaxs faoliyatining muhim tomonlaridan biri hisoblanadi. U shaxsning siyosiy va axloqiy o‘zlikni anglashiga asoslangan bo‘lib, jamiyat va jamoa ishlaridagi ishtirokida namoyon bo‘ladi.

Ijtimoiy faollik keng tushuncha bo‘lib, u har bir kishining hayotdagi, turmushdagi tutgan o‘rni, ijtimoiy voqelik, unda yuz beradigan o‘zgarish, yangiliklarga munosabati, shuningdek uning yaratuvchilik borasidagi ishtiroki kabilardagi faolligini anglatadi. Shaxsda ijtimoiy faollikni shakllantirish va tarbiyalashning omillarini anglash esa pedagogika, psixologiya va sotsiologiya fanlarining vazifalaridan hisoblanadi. Bundan ko‘rinadiki, ijtimoiy faollik bir vaqtning o‘zida ham falsafiy, ham sotsiologik muammodir.

Dunyoning postnklassik ilmiy manzarasi shakllanayotgan sharoitlarda “ijtimoiy faollik” atamasi falsafa, pedagogika, sotsiologiya, psixologiya kabi bir qator ijtimoiy-gumanitar fanlaridagi tushunchalar tizimida mustahkam o‘rin egalladi. “Ijtimoiy faollik” atamasi ommalashgan bo‘lishiga qaramay, g‘oyatda qarama-qarshi talqin qilinadi, ilmiy adabiyotda bu atamani turli ma’nolarda tavsiflash mavjud. Bu “ijtimoiy faollik”ning shakl va turlari, namoyon bo‘lishining har xilligi bilan bog‘liq

Maqolada ijtimoiy faollik – shaxsning maqsadga yo‘naltirilgan faoliyati bo‘lib, ijtimoiy voqelikka nisbatan individual munosabati va tizimli xatti-harakatlarining yuksak ko‘rinishini ifodalovchi tushuncha sifatida talqin etilgan. Ijtimoiy faollik meyoriy va

⁹ Ўша жойда.

¹⁰ Abdullayev D.Y. Yuqori sinf o‘quvchilarida faol fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishning pedagogik va psixologik xususiyatlari // Science and Education. 2025. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/yu-ori-sinf-uqchilarida-faol-fu-arolik-pozitsiyasini-rivozhlantirishning-pedagogik-va-psihologik-hususiyatlari> (мурожаат вакти: 25.03.2025).

odatdagiga nisbatan kuchli faoliyatdir. O'quvchi-yoshlarning ijtimoiy faolliklarini oshirish ular o'rtasidagi ta'lim-tarbiyani tashkil etish jarayonida tashkil topadi.

Falsafiy, pedagogik va psixologik adabiyotlar tahlili ijtimoiy faollikni oshirish jarayoni – o'zlashtirilgan ijtimoiy bilimlarni amaliy hayotda qo'llash orqali o'quvchilarda ijtimoiy faollik sifatlarini tarkib toptirishga yo'naltirilgan faoliyat sifatida ta'riflash imkonini berdi. O'quvchi-yoshlar ijtimoiy faolliklarini oshirish – aniq maqsadga qaratilgan pedagogik jarayon bo'lib, unda o'quvchilarda shakllangan ijtimoiy faollik sifatleri takomillashtiriladi va boyitib boriladi.

Ijtimoiy faollik, uning asoslari bo'lgan o'zlikni anglash va o'z-o'zini boshqarish shaxsning yoshlik davrlaridan yaqqol namoyon bo'ladi. Yoshlarni ijtimoiy faollik ruhida tarbiyalash masalasiga alohida e'tibor qaratilishi zarur. Tadqiqotchi N.Xolmizayev ta'kidlashicha unda quyidagilarga e'tibor berish maqsadga muvofiq¹¹:

- mehnat va muloqot jarayonida faollik ko'rsatishga doir layoqatlarini rivojlantirish va rag'batlantirish;
- ijtimoiy voqelikda yuz beradigan voqea, hodisa, yangilik va o'zgarishlarni to'g'ri anglash, tushunish, mantiqiy xulosa chiqarishga o'rgatish;
- o'ziga berilgan har bir topshiriqni mas'uliyat, deb bilgan holda uni sidqidildan bajarishga intilishni shakllantirish.

Darhaqiqat, bugungi kunda O'zbekistonning yangi taraqqiyot bosqichi yoshlarning ijtimoiy faolligisiz amalga oshmaydi. Shu bois, “Bugungi kunda mamlakatimizni yangilash va modernizatsiya qilish, uni innovatsion asosda rivojlantirish, o'z oldimizga qo'ygan ko'p qirrali va murakkab vazifalarni amalga oshirish maqsadida biz zamonaviy va kreativ fikrlaydigan, har qanday vaziyatda ham mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga qodir bo'lgan, g'ayrat-shijoatli, intellektual salohiyati yuksak, vatanparvar yosh kadrlarga davlat va jamiyat boshqaruvida muhim vazifalarni ishonib topshirmoqdamiz”¹².

Yurtimizda yoshlarning bilim olishi, har tomonlama yetuk shaxslar bo'lib yetishishi uchun barcha sharoitlar yaratilgan. Tadqiqotchilar N.M.Majidov, Sh.V.Azizovalar asarlarida shaxs ijtimoiy faolligining shakllanish jihatlari ochib berilgan hamda nazariy jihatdan egallangan bilimlarni amaliyotga tatbiq etish natijasida “ijtimoiy faollikni

¹¹ Холмирзаев Н.Н. Ижтимоий фаоллик ва унинг даражалари // Scientific progress. 2021. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/izhtimoiy-faollik-va-uning-darazhalari> (мурожаат вақти: 25.03.2025).

¹² Ergashev U., Khakimov A. Environmental problems in the works of eastern thinkers Ekonomika i sotsium, 2020 - elibrary.ru №-8, <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44059778>

tarbiyalash – bu nafaqat jamoat ishlarida ishtirok etish darajasining oshishi, balki yoshlarning axloqiy yo‘nalganligini aniqlovchi motivlarning shakllanishi hamdir”¹³ degan xulosa kelishadi. Vaholanki, talabalar jamoasi va uning har bir a‘zosida jamiyat va zamon talablariga javob beradigan ijtimoiy munosabat – tajriba to‘plashni shakllantirish faollikning asosiy pedagogik-psixologik shart-sharoitlari hisoblanadi.

Talaba-yoshlarda tashabbuskorlik, ijtimoiy faollikni rivojlantirish muammolari bo‘yicha respublikamiz olimlari X.M.Tojiboyeva, N.N.Djamilova, Q.Q.Quronboyev, B.SH.Shermuhhammadov, G.Maxmutov, S.Jo‘rayevalar yoshlarda ijtimoiy faollikni rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslariga to‘xtalib o‘tgan. Xususan, X.M.Tojiboyeva ilmiy tadqiqot ishida “ijtimoiy faollik – shaxsning maqsadga yo‘naltirilgan faoliyati bo‘lib, ijtimoiy voqelikka nisbatan individual munosabati va tizimli xatti-harakatlarining yuksak ko‘rinishi”ni ifodalovchi tushuncha sifatida talqin etgan¹⁴. Vaholanki, ijtimoiy faollik meyoriy va odatdagiga nisbatan kuchli faoliyatdir. Shu bilan birga yoshlarning ijtimoiy faolliklarini oshirish ular o‘rtasidagi ta‘lim-tarbiyani tashkil etish jarayoni hamdir.

N.N.Djamilova “tashabbuskorlik o‘quv va kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishish uchun yangi g‘oya va takliflarni ilgari surish hamda amaliy faoliyatda namoyon etishga qodirlik”¹⁵ deb ifodalagan. Darhaqiqat, talabalar ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlanishida ularning tashabbuskorligi, mas‘uliyatliligi, qat‘iyatlilik kabi sifatlar rivojlanishida muhim omil hisoblanadi.

Q.Q.Quronboyev o‘z tadqiqotida “talabalarning ma‘naviy-ijtimoiy faolliklarini rivojlantirishning uslublari va mazmuni, pedagogik asoslari, ma‘naviy – ahloqiy

¹³ Мажидов Н. М., Азизова Ш. В. Ижтимоий фаоллик шаклланишида амалиётнинг ўрни // Современное образование (Узбекистан). 2015. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/izhtimoiy-faollik-shakllanishida-amaliyotning-rni> (мурожаат вақти: 25.03.2025).

¹⁴ Тожибоева Х.М. Ўқувчи-ёшлар ижтимоий фаоллигини оширишнинг педагогик тизими: Дисс. пед.ка фанлари доктори. 2018.

¹⁵ Джамилова Н. Педагогика олий таълим муассасалари талабаларида ташаббускорликни ривожлантиришнинг педагогик механизмлари.: Автореф. дис.пед. (DSc). – Т., 2019. – 13-14 б.

muammolar, yoshlar ta'lim-tarbiyasida ongli intizomning o'rni, burch va mas'uliyat, jamoatchilik sifatlarini tarkib toptirish”¹⁶ masalalariga to'xtalib o'tgan.

B.SH.Shermuhhammadov tadqiqotida “yoshlardagi ijtimoiy faollik qobiliyatlari, salohiyati ilmiy-amaliy jihatdan o'sish imkoniyatlarini oldindan aniqlash, ijodiy fikrlash”¹⁷ masalalari ifodalangan bo'lsa, G.Maxmutov talabalarni o'qitish hamda tarbiyalash qonuniyatlari, shuningdek, siyosiy-axloqiy sifatlarini shakllantirishda talabalar ongiga samarali ta'sir etish yo'llari, ma'naviy-axloqiy tamoyillar va meyorlar, buyuk ajdodlarimizning xulq-odob meyorlari hamda muomala madaniyati haqida o'z ilmiy qarashlari asosida ifodalab o'tdi¹⁸. Shuni ta'kidlash kerakki, ijtimoiy hayotda faol qatnashish “ta'lim xarakterining o'zgarishi yigit va qizlarda ilmiy dunyoqarash, barqaror e'tiqodning shakllanishiga, yuksak insoniy his-tuyg'uning vujudga kelishiga, bilimni o'zlashtirishga ijodiy yondashishni kuchayishi”¹⁹ga olib keladi.

Vaholanki, “yoshlarning Vatan, millat taqdiri uchun o'zlarini mas'ul sezib, dahldorlik tuyg'usi”ni o'zida xis qilishi to'g'risida to'htalgani, har qanday jamiyatda yosh-avlod tarbiyasi turli davrlarda ham muhim o'rin egallaydi”²⁰. Albatta, Oliy ta'limda talabalarining ijtimoiy faolligini oshirish, jamiyatga daxldorlik va mas'uliyatni mustahkamlash va faol fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishda jamiyat manfaatlari ustuvorligiga asoslangan pedagogik jarayonni innovatsion asosda tashkil etish samara

¹⁶ Куронбоев Қ. “Талабаларнинг маънавий – ижтимоий фаолликларини ривожлантиришнинг педагогик асослари (Ёшлар ташкилотлари мисолида)”: п.ф.н. дисс. – Т.: ЎзПФТИ, 2000 й.

¹⁷ Шермухаммадов Б.Ш. Ёшлар орасида миллий ғоя тарғиботи самарадорлигини ошириш. Дис. ... пед. фан. док. – Т., 2016. – 37 – 53 б.

¹⁸ Махмутов Г. Олий педагогик таълим тизимида талабаларни маънавий шакллантиришнинг ижтимоий-педагогик хусусиятлари.: Автореф. дис.. п.ф.н. – Т.: 2004. – 22 б.

¹⁹ Abdullayev D.Y. Yuqori sinf o'quvchilarida faol fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishning pedagogik va psixologik xususiyatlari // Science and Education. 2025. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/yu-ori-sinf-uvchilarida-faol-fu-arolik-pozitsiyasini-rivozhlantirishning-pedagogik-va-psihologik-hususiyatlari> (мурожаат вақти: 25.03.2025).

²⁰ Жўраева С.Н. Талаба шахсига касбий шаклланиш таъсирининг психологик жиҳатлари: Автореферат.

beradi. Bu orqali “yoshlarda vatanparvarlik, mehnatsevarlik va fidoyilik sifatlarini shakllantirish mumkin”²¹ bo‘ladi.

Umuman olganda, adolatli demokratik jamiyatda ijtimoiy faol fuqarolik tarbiyasining o‘rni umuman o‘zgacha talqin etiladi. Mamlakatimizda yoshlarning har tamonlama yetuk shaxs sifatida voyaga yetishida jamiyat taraqqiyoti muhim o‘rin tutishi bilan birga, uning ijtimoiy faol fuqaro bo‘lib faollashuvi muhim o‘rin tutadi. Yoshlarda ijtimoiy faollikni rivojlantirish bugungi kunda dolzarb masala bo‘lib bormoqda.

Faol fuqarolik ko‘nikmalari asosida bo‘ljak mutaxassislarda faol fuqarolik kompetensiyasi shakllanadi va shu asnoda rivojlangan kompetentlik darajasi kelajak faoliyatida asqotadi.

Adabiyotlarda ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasiga:

- jamiyatda bo‘layotgan voqea, hodisa va jarayonlarga daxldorlikni his etish va faol ishtirok etish;

- o‘zining fuqarolik burch va huquqlarini bilishi, unga rioya qilish (ya‘ni xaridor, saylovchi, mijoz, ishlab chiqaruvchi sifatida faoliyat yurita olish);

- mehnat va fuqarolik munosabatlarida muomala, iqtisodiy, huquqiy madaniyatga ega bo‘lish;

- kasbiy mavqeining o‘rishiga intilish bilan jamiyat va oilasi manfaatlari uchun xizmat qilish, yordamga muhtojlarga saxovatli bo‘lish²² kabi sifatlar beriladi.

Demak, ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi — jamiyatda bo‘layotgan voqea, hodisa va jarayonlarga daxldorlikni his etish va ularda faol ishtirok etish, o‘zining fuqarolik burch va huquqlarini bilish, unga rioya qilish, mehnat va fuqarolik munosabatlarida muomala va huquqiy madaniyatga ega bo‘lish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi. Mazkur kompetensiyalar fanlarni xususan, tarix fanini o‘qitish jarayonida shakllantiriladi.

²¹ Pirnazarov G‘.N. Faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo‘lgan yosh avlodni tarbiyalashda huquqiy tarbiyaning o‘rni // Современное образование (Узбекистан). 2016. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/faol-fu-arolik-pozitsiyasiga-ega-b-lgan-yosh-avlodni-tarbiyalashda-u-u-iy-tarbiyaning-rni> (murojaat vaqti: 25.03.2025).

²² O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 6 apreldagi “Umumiy o‘rta va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limining davlat ta’lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida” gi 187-sonli qarori

RAQAMLASHGAN DAVRDA GEOGRAFIYA TA'LIMIDAGI TRANSFORMATSIYALAR: LOYIHA TEXNOLOGIYALARI

Hamdamova Feruzaxon Alijon qizi

Farg'ona davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: Maqolada raqamlashgan davrda geografiya ta'limidagi transformatsiyalar tavsifi, ta'lim jarayonida loyiha texnologiyalaridan samarali foydalanishning nazariy asoslari, amaliy qo'llanilishi va ustuvor yo'nalishlari yoritiladi. Loyiha texnologiyalari o'quvchilar yoki talabalarda mustaqil fikrlash, kreativ yondashuv, jamoaviy hamkorlik, mas'uliyat va liderlik ko'nikmalarini rivojlantiruvchi kompleks usul sifatida taqdim etiladi. Maqolada ushbu texnologiyalarning zamonaviy ta'lim tizimidagi o'rni, turli bosqichlarda qo'llash metodologiyasi va kutiladigan natijalar tahlil qilinadi. Xususan, loyiha texnologiyalari orqali amaliy ko'nikmalarni shakllantirish, innovatsion g'oyalarni rag'batlantirish, fanga qiziqishni oshirish, ijtimoiy-ma'rifiy loyihalarni ishlab chiqish kabi ustuvor yo'nalishlarning ahamiyati ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: raqamlashgan davr, loyiha texnologiyalari, interaktiv ta'lim, ijodiy yondashuv, amaliy ko'nikma, innovatsion g'oya, geografiya ta'limi.

Jahonda globallashtirish jarayoni jadal kechayotgan bir davrda ta'lim tizimida o'qitishni zamonaviy talablar va yangi strategiyalarga moslashtirish, kasbiy faoliyatga aloqador parametrlar doirasida rivojlantirish, raqobatbardosh pedagog kadrlar tayyorlash mazmuni va ilmiy-metodik bazasini mustahkamlash yo'nalishidagi tadqiqotlarga alohida e'tibor qaratilmoqda. Shu nuqtai nazardan o'qitish modellarini texnologik taraqqiyot g'oyalari bilan uyg'unlashtirish, ta'limning axborotlashtirish jarayonida bo'lajak pedagoglarni o'quv jarayonida loyiha texnologiyasidan foydalanishga o'rgatish tizimini takomillashtirish zaruriyati mavjud. Zamonaviy ta'lim tizimining rivojlanishida interaktiv va innovatsion metodlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etmoqda. O'quvchilarni mustaqil fikrlash, yaratish, ijodiy faoliyatga jalb qilish, kasbiy ko'nikmalarni shakllantirish kabi maqsadlar zahirida an'anaviy ta'lim uslublari qo'shimcha tarzda yangi uslub va texnologiyalarni joriy etish dolzarb vazifa hisoblanadi. Shunday ilg'or ta'lim texnologiyalari sirasiga “loyiha texnologiyalari” ham kiradi.

Loyiha texnologiyalari o'quvchilar yoki talabalarning mustaqil izlanish, ijodiy faoliyat, tadqiqot olib borish, yakuniy natijaga erishish jarayonlarini aks ettiradi. Ushbu texnologiyalar samaradorligi, avvalo, faol o'qitish tamoyillariga asoslangan bo'lib, o'quvchi/talabaning o'zi vazifa yoki muammoni yechish uchun faol mas'uliyatni o'z zimmasiga olishi bilan ifodalanadi. Maqolada loyiha texnologiyalarining nazariy asoslari va ta'lim jarayonida qo'llashning ustuvor yo'nalishlari tahlil qilinadi.

Loyiha texnologiyalari – bu dars jarayonida yoki darsdan tashqari faoliyatda ma'lum muammoni aniq maqsad, reja, vaqt va natijadorlik ko'rsatkichlariga asoslangan holda yechishga qaratilgan didaktik yondashuvdir. Loyiha jarayoni davomida quyidagi bosqichlar kuzatiladi:

Ko'plab fanlar bo'yicha o'quvchilarning kasbiy mahorati yoki amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish muhim vazifalardan biridir. Loyiha texnologiyalari ushbu jarayonda qulay imkoniyat yaratadi, chunki o'quvchilar amaliy ishlarni bevosita o'zlari bajaradilar. Loyiha texnologiyalari ijodiy fikrlash, muammolarni noan'anaviy usullar bilan yechish, yangi g'oyalar ishlab chiqishni qo'llab-quvvatlaydi. O'quvchilar loyihalar davomida muayyan sohaga oid innovatsion yechimlarni sinab ko'rish, startup-loyihalar yaratish, mahalliy yoki global muammolarga alternativ yondashuvlarni taklif qilishlari mumkin.

Ta'lim jarayonida loyiha texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarda o'qilayotgan fan yoki mavzuga nisbatan qiziqish uyg'otadi. Chunki an'anaviy dars uslublarida nazariy ma'lumotlar yetarli darajada hayotiy misollar bilan asoslanmasligi yoki passiv taqdimot shaklida bo'lishi mumkin. Loyiha metodida esa o'quvchilar o'zlari faol izlanish olib borib, ilmiy yoki amaliy natijalarga erishadilar. Loyiha texnologiyalari ko'pincha jamoaviy ijodni talab qiladi. Shu sababli, o'quvchilarni guruhlariga bo'lib, o'zaro hamkorlikda ishlash, vazifalarni taqsimlash, muloqot qilish, muammolarni birgalikda hal qilish kabi ko'nikmalar shakllantiriladi. Bugungi kunda loyiha metodini raqamli vositalar bilan uyg'unlashtirish yanada samarali natijalar beradi. Onlayn platformalar, virtual laboratoriyalar, 3D-dizayn, dasturlash muhitlari yoki ma'lumotlar bazalari bilan ishlash talabalar ijodini kengaytiradi va natijadorlikni oshiradi. Masalan, loyihaning taqdimot bosqichida Prezi, PowerPoint, Canva kabi vositalardan foydalanish, loyihaviy ishlarni aniq ko'rgazmali shaklda ifodalashga yordam beradi.

Loyiha texnologiyalari zamonaviy ta'lim jarayonining samarali uslublaridan biri bo'lib, o'quvchilarda ijodiy fikrlash, amaliy ko'nikmalar, jamoaviy ishlash, mas'uliyat va intizom kabi sifatlarni rivojlantirishda beqiyos imkoniyatlar yaratadi. Mazkur texnologiya an'anaviy dars uslublari bilan uyg'unlashganda, o'quv jarayonining interaktiv va ijodkorona kechishiga erishiladi. Pedagogik mahoratni ko'rib o'tilgan elementlari pedagogik faoliyatda bu hodisani sistemaliligini ko'rsatadi. Mahoratning yuqori darajasi butun pedagogik ishning yangi sifatini belgilaydi; ya'ni kasbiy pozitsiya shakllanadi; bilimlarni oshirib borish o'qituvchi uchun o'z ishini tahlil qila olish, o'z-o'zini rivojlantirish imkonini beradi; qobiliyatlarning yuksak darajasi o'qituvchi shaxsining yanada yorqin namoyon bo'lishiga olib keladi; pedagogik texnikani takomillashtirish esa bosh maqsadga, monand natijalarga erishish imkoniyatini vujudga keltiradi.

Geografiyani o'qitishda uzluksizlik va uzviylik tamoyillariga asoslangan loyiha texnologiyasidan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda o'qituvchi

shaxsi davlat tomonidan ta'lim islohotlari jarayonida belgilangan barcha ustuvor vazifalarni amalga oshirishda bosh subyektlardan biri sifatida maydonga chiqar ekan, mamlakatimiz ta'lim tizimining har bir bosqichida, maktabdan tortib to oliy ta'lim tizimiga qadar, pedagoglarning fidokorona mehnati, ishtiyoqi, ijodiyligi, nufuzi, kuchi va mehnati samarali va natijali bo'lishi lozim.

Geografiya mashg'ulotlarida o'qish, yozish, gapirish, tinglab-tushunish ko'nikmalarini shakllantirish, o'quv mustaqilligini hosil qilish muhim masalalardan biri. Shu sababli loyiha texnologiyasida bunday maqsadga yo'naltirilgan o'quv hamkorligini tashkil etish asoslarini ishlab chiqish uchun, birinchi navbatda, o'quv jarayoni subyektini shakllantirishga e'tibor qaratish lozim. Chunki o'quv jarayoni subyektlari o'qish layoqatlari, harakat usullarini egallashga moyil bo'lib, hamkorlikdagi o'quv faoliyatining asosiy ko'rsatkichi hisoblanadi. Binobarin ta'lim maqsadlarini loyihalashda va didaktik jarayonni modellashtirishda geografiya o'qituvchilari qo'yilgan pedagogik vaziyatlarni optimal modifikatsiyalashni bilishlari lozim.

Loyiha texnologiyasida o'quv maqsadlariga erishish uchun ijobiy mazmundagi ziddiyatlarni hosil qilish lozim bo'ladi. Geografiyadan taqdim qilinayotgan material talabalarning hamkorlikdagi o'quv faoliyatidagi alohida operatsiyalarni taqsimlashni anglatmaydi, aksincha, ularni turli-tuman nuqtai nazarlarni qabul qilish va muvofiqlashtirishga o'rgatadi. Bunda bir butun o'quv harakati doirasida o'rganilayotgan muammoga nisbatan turlicha nuqtai nazarlarga ega bo'lish talab etiladi. O'zaro munosabatlarni bunday tashkil etish orqali ularning tarqoq holdagi nuqtai nazarlarini muvofiqlashtirish vujudga keladi.

Bo'lajak geografiya o'qituvchilarini o'quv jarayonida loyiha texnologiyalaridan foydalanishga tayyorlashda o'quv-bilish vaziyati o'z xarakteriga ko'ra muntazam, rivojlanuvchi, jarayonli faoliyat. Ushbu pedagogik jarayonning muvaffaqiyatini ta'minlash uchun o'qituvchi va talabalarning xohish-irodasi, ongliligi, faolligi muhim ahamiyatga ega. Mavzuga doir juda boy va sertarmoqli xalqaro tajribalarni o'rganish va ularni mamlakatimiz ta'lim tizimiga ijodiy tatbiq etish taqozo etilayotgan bo'lsada, biroq soha bo'yicha xorijiy pedagogik tajribalar hanuz yetarlicha o'rganilmaganligi, ularni bizning milliy manfaatlarimiz nuqtai nazaridan tanqidiy o'rgangan holda va zamonaviy kreativlik asosida ijodiy tatbiq etish omillari ishlab chiqish zaruriyati mavjud.

Geografiya fanini o'qitish jarayonida loyiha texnologiyasini qo'llash: belgilangan ta'lim mazmuni, maqsadi va tarkibiy tuzilishi asosida tashkil etilishi; talabalarda geografiya o'quv kursining ilmiylik elementlari singdirilgan poydevorini shakllantirishi; o'quv faniga bo'lgan qiziqishni orttirishi; ijodiy fikrlash ko'nikma va malakalarga asos solishga qaratilgan bo'lishi lozim.

Bo'lajak geografiya o'qituvchilarini o'quv jarayonida loyiha texnologiyalaridan foydalanishga tayyorlashda – loyiha texnologiyasini o'zlashtirishiga salbiy ta'sir etuvchi

omillar: o'quv jarayonida loyiha texnologiyasidan foydalanish darajasining sustligi; taqdim qilinadigan o'quv materialining loyihalash ko'nikmalarini rivojlantirishga mo'ljallanmaganligi aniqlandi. Loyiha texnologiyasining o'zlashtirilishiga salbiy ta'sir etuvchi omillarni bartaraf etish, talabalarning pedagogik jarayonga bo'lgan ijobiy munosabatini shakllantirishga, loyiha texnologiyasidan foydalanishni takomillashtirish motivatsiyasini yuzaga keltiradi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Ибрагимова Ф.Х. Бўлажак инглиз тили ўқитувчиларида Англия маданиятига қизиқишни орттириш асосида касбий компетентлигини ривожлантириш: Пед. фан. бўй. фал. д-ри (PhD) дисс. ... автореф. –Т.: 2018. – 44 б.
2. Казакова Н.Е, Валеева И.А. Теоретические основы исследования полипрофессионализма учителя сельской школы -Образование: исследовано в мире//Международный педагогический интернет журнал, 2004
3. Муслимов Н.А. Касб таълими ўқитувчисини касбий шакллантиришнинг назарий-методик асослари. Пед.фан док. Дисс... афтореферат. Тошкент.: 2007
4. Юсупова М.А. Тил таълимида лойиҳалаш технологияларининг қўлланиш усуллари // Илм сарчашмалари илмий ва илмий – Методик журнал. 2019. –1/2. – 137-140 б

RAQAMLASHGAN DAVRDA BO'LAJAK PEDAGOGLARNING ANTI KORRUPTION KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

Israilov G'olib Rashidovich

Farg'ona davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: Maqolada bo'lajak pedagoglarning antikorrupsion kompetentligini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari, integrativ yondashuv asosida bo'lajak pedagoglarning antikorrupsion kompetentligini rivojlantirish metodikasi, integrativ yondashuv asosida bo'lajak pedagoglarning antikorrupsion kompetentligini rivojlantirish samaradorligi o'rganilgan. Shuningdek, raqamlashgan davrda bo'lajak pedagoglarning antikorrupsion kompetentligini rivojlantirish masalalari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: integrativ yondashuv, texnologiya, kompetentlik, takomillashtirish, pedagogik, texnologik, model, didaktik, shakl, metod, vosita, baholash, antikorrupsion, refleksivlik, loyiha texnologiyalari.

Bugungi kunda ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda kompetensiyaviy yondashuvdan foydalanish va shu asosida raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash tizimini takomillashtirish dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. Bu esa bo'lajak kadrlarni tayyorlashda kompetent yondashuvdan foydalanish asosida turli ko'nikmalarni integral rivojlantirish imkonini bermoqda. Bu zamonaviy ta'limning bugungi holati va rivojlanish darajasi uni muntazam ravishda takomillashtirib borishni talab qilmoqda. Bu esa ijobiy o'zgarishlar asosida ta'lim standartlariga ham sifat jihatdan o'zgartirishlar kiritishga zamin yaratadi hamda pedagogika fani oldiga kompetentli kadrlarni tarbiyalashning istiqbolli yo'llarini aniqlash vazifasini qo'yadi.

Hozirgi kunda kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan standartlarning qabul qilinishi ta'lim tizimi, shaxs, davlat va jamiyat, fan va ishlab chiqarishdan iborat bo'lgan milliy modelning ayrim qismlaridagi ulkan o'zgarishlar: xususan, davlat va jamiyatning tubdan o'zgarishi, hayotimizga kirib kelgan axborot-kommunikatsion vositalar, fanning eng so'nggi yutuqlariga asoslangan zamonaviy ishlab chiqarish texnologiyalari va oldingi yoshlardan tubdan farq qiluvchi o'zgacha fikrlovchi yoshlar vujudga kelganliklari bilan izohlanadi.

XXI asrda dunyoning rivojlangan avlatlarida ta'lim mazmunini modernizatsiya qilishning asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida ta'limda kompetensiyaviy yondashuvni joriy etish masalasiga asosiy e'tibor qaratilmoqda. Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim o'quvchilarda egallangan bilim, ko'nikma va malakalarini o'z shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarida amaliy qo'llay olish layoqatlarini shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim hisoblanadi.

Zamonaviy sharoitda fan va texnika rivoji ta'lim va uning natijalariga qo'yiladigan talablarni tubdan o'zgartirishni talab etmoqda va ana shu asosdan kelib chiqqan holda yangi avlod standartlarini yaratishning davrning o'zi pedagoglarning oldiga muhim vazifa qilib qo'yimoqda. Hozirgi vaqtda uzluksiz ta'limda ta'lim oluvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish tarzidan o'z-o'zini rivojlantirishga qaratilgan kompetensiyalarni kompetentli-faoliyatli yondashuvga asoslanishdan kelib chiqqan holda belgilash talab etilmoqda. Chunki uzluksiz ta'limda tashkil etilayotgan o'quv-tarbiya jarayonining mohiyati talabalarning ehtiyojlari va qobiliyatlarini rivojlantirish emas, balki o'quv fanlari bo'yicha asosan bilimlarni axborot-verbal tarzda yetkazish, ko'nikma va malakalarni shakllantirishdan iborat bo'lib qolmoqda. Bunday reproduktiv tarzda o'zlashtirilgan ma'lumotlar talabaning amaliy faoliyat tajribasini rivojlantirishga yetarlicha imkon bermaydi.

Oqibatda bo'lajak kadrlarda juda ko'p axborotlarning behuda jamg'arilayotganligi, ta'limning samarasi past bo'lishi va uning real voqelikka mos kelmasligi kabi tafovutlar ko'zga tashlanmoqda. Aniqrog'i, talaba real hayotdan uzoqlashib qolgandek, uning oldiga faqat ilgaridan to'plangan axborotlarnigina o'zlashtirish maqsadi qo'yilgandek tuyuladi. Ta'limning maqsadini bunday tarzda belgilash talabaning faolligini cheklab qo'yadi, oqibatda uning ham shaxsiy, ham ijtimoiy jihatdan anglangan ma'nosi yo'qoladi.

Bunday muammoli vaziyatdan chiqishning yagona yo'li oliy ta'limda yangicha, ya'ni kompetent yondashuvni joriy etishdir. Albatta, oliy ta'lim tizimiga kompetent yondashuvni joriy etish, eng avvalo, uni ilmiy jihatdan har tomonlama chuqur o'rganishni taqozo etadi. Garchi oliy ta'lim uchun kompetent yondashuvni fenomen sifatida talqin etish mumkin bo'lmasada, u pedagogika fanida chuqur anglab yetilganligi va o'z o'rniga ega ekanligini alohida ta'kidlab o'tish lozim. Ayniqsa, so'nggi vaqtlarda ta'limga doir muammolarni tahlil etishda «kompetensiya», «kompetentlik», «tayanch kompetensiyalar» kabi atamalardan keng foydaniilmoqda. Pedagogik hamjamiyatda kompetensiya va kompetentlik, ulardan qaysi biri tanyach (universal) hisoblanishi, ularni shakllantirish va baholash usullarini aniqlash jarayoni jadallik bilan bormoqda, mazkur tushunchalarni aniqlashtirish bo'yicha qizg'in munozaralar davom etmoqda.

Kompetent yondashuv talabadan alohida-alohida bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishni emas, balki ularni yaxlitlikda egallashni talab etadi. Mazkur talab bilan bog'liqlikda o'z navbatida o'qitish metodlarini tanlash tizimi ham o'zgarishga uchraydi. O'qitish metodlarini tanlash va amaliyotda qo'llash o'z navbatida ta'lim jarayonida qo'yiladigan talablarga muvofiq keladigan kompetensiya va funksiyalarni takomillashtirishni talab etadi.

Hozirgi glabollashuv davrida korrupsiya muammosi jahonning deyarli har bir mamlakatida mavjudligini ko'rish mumkin. Ammo bu - barcha davlatlarda ham korrupsiya bir xil degan ma'noni anglatmaydi. Korrupsiyaning vujudga kelish sabablari

turli mamlakatlarda turli xil bo‘lib, tarixiy rivojlanish bosqichi hamda ijtimoiy-iqtisodiy va ma’naviy muammolarning mavjudligi hamda taraqqiyot darajasi bilan belgilanadi. Ko‘pchilik ekspertlar tomonidan jamiyatda korrupsiya murakkab ijtimoiy-ma’naviy hodisa sifatida namoyon bo‘lib, unga qarshi kurashish uchun alohida choralarni qo‘llash samarali hisoblanmasligi qayd etilgan. Korrupsiyaga qarshi kurashishga qaratilgan faoliyat kompleks-majmuaviy tarzda muntazam ravishda izchil amalga oshirilishi yaxshi natija berishi mumkin.

Har bir davlat korrupsiyaga qarshi kurashish faoliyatining maqsadi va obyekti sifatida alohida olingan korrupsionerga emas, balki ushbu xatti-harakatlarni amalga oshirishga sharoit yaratib beruvchi holatlarni bartaraf qilish va profilaktik oldini olish choralari namoyon bo‘ladi.

Albatta, bugungi shiddat bilan rivojlanayotgan davrda jamiyatda korrupsiyaga qarshi kurashish va eng muhimi korrupsiyaning oldini olish ishlarini tashkil etishga qaratilgan mazkur maqsadlarni ro‘yobga chiqarish, korrupsiyaga qarshi kurashish ishlarining samaradorligini oshirish, fuqarolik jamiyati institutlari sifatida fuqarolarni o‘zini-o‘zi boshqarish organlari, nodavlat notijorat tashkilotlari, ommaviy axborot vositalari-bilan davlat idoralari o‘rtasida hamkorlikni zamon talablari darajasida tashkil etish, huquqiy targ‘ibot samaradorligiga erishish, jamiyat a‘zolarining huquqiy bilim va saviyalarini yanada oshirishni yo‘lga qo‘yish korrupsiyani oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlarni ijrosini ta’minlashda yaxshi natijalarga erishish mumkin.

Keyingi besh yilda mamlakatimizda xalqimizning adolat qaror topgan jamiyatda yashashi uchun mas’ul bo‘lgan davlat idoralari o‘z faoliyatlarini bugungi kun talablari asosida tashkil etmoqdalar, ammo, korrupsiyaga qarshi kurashish va uning oldini olish ishlariga har bir fuqarodan ushbu masalaga o‘zining fuqarolik burchi sifatida yondoshib bu ishlarga o‘z hissalarini qo‘shishi lozimligini qayd etish joiz.

Bu ishlarni amalga oshirishda eng muhim masala bizning fikrimizcha yurtdoshlarimizda korrupsiyaga, umuman olganda har qanday ko‘rinishdagi qonunbuzarlikka nisbatan murosasizlik kayfiyatini muntazam ravishda shakllantirish talab etiladi.

Korrupsiya bilan bog‘liq muammolar azaldan mavjud bo‘lishiga qaramasdan uning ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy, madaniy va ma’naviy xarakteriga so‘nggi yillarda dunyoning barcha mamlakatlarida e’tibor qaratila boshladi. Turli adabiyotlarda “korrupsion xulq-atvor” tushun-chasiga turli xil ta’riflar berilgan. Unga ko‘ra, “Korrupsiya – davlat yoki xususiy sektorda muayyan majburiyatlarni bajarish topshirilgan va ularga maqomi bo‘yicha davlat lavozimidagi shaxs, xususiy xodim, mustaqil agent yoki boshqa turdagi munosabatlar yuklangan majburiyatlarning buzilishiga olib keladigan va o‘zi hamda boshqalar uchun istalgan noqonuniy foyda olish maqsadiga ega bo‘lgan shaxslarning poraxo‘rligi hamda har qanday xulq-atvorini o‘zida aks ettiradi”.

Yuzaki qaraganda, korrupsion xulq-atvor, o'z oqibatlariga ko'ra, huquqiy va iqtisodiy muammo sifatida qabul qilinadi, biroq uning kelib chiqishi psixologiya bilan ham chambarchas bog'liq. Real turmushimizda davlat va nodavlat tashkilotlarning barcha xodimlari ham o'z foydasini ko'zlab, muayyan noqonuniy harakatlarga qo'l urmaydilar. Demakki, bunda umuminsoniy qadriyatlardan og'ish, umumqabul qilingan meyorlarni qabul qilmaslik kabi xulq-atvor belgisi mavjud. Shaxslardagi xulq-atvor axloq kategoriyasi bilan bevosita bog'liq. Xulq-atvor jamiyatdagi axloq normalarining shaxsda ifodalanishi orqali namoyon bo'ladi hamda xulqning og'ishi shaxsning axloq normalariga rioya etish darajasiga bog'liq. Axloq normalari jamiyatning ma'naviy doirasida shakllanadi, jamiyatning tuzilishi va uning tashkilotlari bilan bog'liq bo'lmaydi. Axloqni ijtimoiy ongdan ajratib bo'lmaydi.

Shaxslardagi xulq-atvor axloq kategoriyasi bilan bevosita bog'liq. Xulq-atvor jamiyatdagi axloq normalarining shaxsda ifodalanishi orqali namoyon bo'ladi hamda xulqning og'ishi shaxsning axloq normalariga rioya etish darajasiga bog'liq. Axloq normalari jamiyatning ma'naviy doirasida shakllanadi, jamiyatning tuzilishi va uning tashkilotlari bilan bog'liq bo'lmaydi. Axloqni ijtimoiy ongdan ajratib bo'lmaydi.

Axloq normalari jamiyat ongida mustahkamlangan bo'lib, yurish-turish qoidalari, tushunchalar, g'oyalar, baholar va hokazolar ko'rinishida amal qiladi. Axloq – ijtimoiy normalarning turi bo'lib, jamiyat hayotining barcha tomonlarini qamrab oladi va ijtimoiy baho berish imkoniga ega bo'ladi.

Korrupsion xulq-atvor qoida shaklida ma'lum ijtimoiy muhitda mujassamlanib, avloddan-avlodga o'tsa, kishilarning tabiiy hayotiy talablari asosida yuzaga chiqsa va natijada, ko'p marotaba takrorlanish asosida ular odat shakliga aylanadi. Korrupsiyaga moyillik odati jamiyat uchun eng xavfli holat hisoblanadi. Jamiyatdagi bunday psixologik holatni bartaraf etish juda katta muddatni yoki avlodlar almashinuvini talab qilishi mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Исмоилов И. Жиноятчиликда уюшганлик: назария ва амалиёт муаммолари. -Т., 2005. –62-63 б.
2. Кабашов С.Ю. Урегулирование конфликта интересов и противодействие коррупции на государственной и муниципальной службе. – М.: Инфра-М, 2012.
3. Максимов В. К. Понятие коррупции в международном и российском праве. // Право и безопасность. – 2002.
4. Мелиев Х. Коррупцияга қарши кураш муаммолари: миллий ва халқаро тажриба. Халқаро илмий-амалий семинар материаллари 2009 йил 20-21 октябрь. – Т.: «Chashmaprint», 2010. Б.139.
5. Муслимов Н.А., Уразова М.Б., Эшпулатов Ш.Н. Касб таълими ўқитувчиларининг касбий компетентлигини шакллантириш технологияси. – Т.: Fan va texnologiya, 2013.

RAQAMLASHGAN DAVRDA BO'LAJAK MUSIQA TA'LIMI O'QITUVCHILARIDA O'ZBEK MUSIQASI TARIXIGA DOIR BILIMLARNI RIVOJLANTIRISH: MUAMMO VA YECHIMLAR

Mirzaaxmedova Yulduz Jamshid qizi
Farg'ona davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya. Maqolada bo'lajak musiqa ta'limi o'qituvchilarida o'zbek musiqasi tarixiga doir bilimlarni rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari, bo'lajak musiqa ta'limi o'qituvchilarida o'zbek musiqasi tarixiga doir bilimlarni rivojlantirish parametrlari, bo'lajak musiqa ta'limi o'qituvchilarida o'zbek musiqasi tarixiga doir bilimlarni rivojlantirishning samaradorligi o'rganilgan. Shuningdek, bo'lajak musiqa ta'limi o'qituvchilarida o'zbek musiqasi tarixiga doir bilimlarni rivojlantirishning pedagogik imoniyatlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: musiqa, o'zbek musiqasi tarixi, musiqa ta'limi, texnologiya, kompetentlik, takomillashtirish, pedagogik, texnologik, model, didaktik, shakl, metod, vosita, baholash, kreativ fikrlash, refleksivlik, ijodkorlik, milliy musiqiy merosni asrash, musiqiy madaniyatni shakllantirish.

Oliy ta'limda bo'lajak musiqa o'qituvchilarini tayyorlashga yo'naltirilgan pedagogik jarayonda milliy musiqa olamining turli ko'rinishlari ijtimoiy hodisa sifatida tahlil etilib, ularning paydo bo'lish sabablari aniqlash ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ma'lumki, musiqaning turli janrlarini o'rganish, tarixi, nazariyasi, bugungi kundagi rivojlanish istiqbollari, alohida bastakorlar ijodini ilmiy tadqiq qilish shubhasiz musiqashunoslikning izlanish doirasiga kiradi. Demak, ajdodlarimiz merosini chuqur, ilmiy asosda o'rganish, milliy-musiqiy, madaniy qadriyatlarimizni tiklash va ma'naviy yuksak yoshlarni tarbiyalash jarayoni bilan bevosita bog'liq. Ayni vaqtda, mumtoz pedagogik an'analarni hozirgi davr amaliyotiga tatbiq etish, jamiyat hayotidagi eng asosiy masala – yoshlar ma'naviyatini shakllantirishda musiqa madaniyatining rolini aniq-ravshan belgilab berishdan iborat.

Musiqiy ta'limning o'ziga xos jixatlaridan biri shundaki bugun musiqa o'qituvchilari egallagan maxsus bilimlar, yuqori kasbiy mahorat, umumiy madaniyat, g'oyaviy-axloqiy sifatlar, iqtisodiy va ijtimoiy vazifalarni hal qilishning omili sifatida amalga oshirilmoqda. XXI asrda axborot kommunikatsiya ko'lamining keskin o'sishi, insonlarda ma'naviy extiyojning osishi yosh avlodni o'qitish va tarbiyalash vazifalarini yangi darajaga ko'tardi. CHunki, nafaqat ta'lim mazmuniga, balki tarbiyaviy ishlarni tashkil qilish, o'quvchilarni madaniyatini o'stirish, uning yo'llari shakllariga ham talab oshmoqda. Musiqa madaniyati darslarda tarbiya masalalariga har tomonlama, tizimli

yondashuv, tarbiyaviy ishlarni tashkil qilishga faol ilmiy asoslanagan uslub va vositalarini joriy qilish kelajakda iqtisodiy, ijtimoiy va ma'naviy hayot orasidagi o'zaro oloqalarni chuqurlashtirish imkoniyatini beradi. Musiqa ta'lim o'qituvchilarning rivojlanishining asosiy xususiyatlaridan biri bu: hozirgi paytda maxsus bilimlar, yuqori kasbiy tayyorgarlik va insonning umumiy madaniyati, uning ma'naviy xislatlari iqtisodiy va ijtimoiy vazifalarini yechishda asosiy omil bo'lib xizmat qilmoqda. Barkamol avlodni ma'naviy qiziqishlarining ko'p qirraligi va o'sib kelayotgan avlodni tarbiyalash va ta'lim berish, vaztifalarini amalga oshirishda ma'lum darajada qiyinchiliklar tug'ilmoqda. Buning asosiy sababi shundaki, nafaqat tarbiyaviy ishlarni tashkil soniga, balki ularning mazmuni, uslubi va shakliga ham talabalar ortdi. Tarbiya muammolari yechimini hal etishga atroflicha yondashish zaruriyatning paydo bo'lishi ijtimoiy hayotni, ma'naviy muxitni, ijtimoiy muxit bilim o'zaro chuqur bog'lanishi va tarbiyaviy faoliyatni tashkil etish vositalarini, ilmiy asoslangan uslublarini tadbqiq etish bilan bog'liqdir.

Xozirgi zamon sharoitida bo'lajak musiqa o'qituvchilarini shaxs sifatida shakllanishlari, ijtimoiy munosabatlarini rivojlanishi bilan bir jarayonda sodir bo'ladi. SHaxsni tarbiyalash jarayoni rejalashtirilgan mazmun va mohiyat evaziga amalga oshiriladi. Bu esa o'z navbatida musiqiy ta'limning barcha institutlarini ta'lim-tarbiya funktsiyalarining koordinatsiya asosida optimal boshqarishga imkoniyat beradi. Ular orasidagi maktab, oila, mexnat jamolarini o'zaro xarakatlari, o'ziga xos ijtimoiy ahamiyatga ega bo'ladi. Yuqorida aytib o'tilganidek, musiqa o'qituvchilarini tayyorlashda pedagogik nuqtai nazardan, undagi nazariy va amaliy ta'limning o'qitilishi keng tarmoqli korxonalarga tayanganligidir. Ta'lim mazmunida pedagogik va musiqiy tayyorgarlik elementlarini kesishuvi yotadi. Zamonaviy ilmiy-texnika rivojlanishining asosiy xususiyati, fan va texnika yutuqlarini inson foliyatini barcha soxalariga joriy etishdan iboratdir.

Bo'lajak musiqa ta'limi o'qituvchilarini o'quvchilarning milliy musiqiy merosga aksiologik munosabatini rivojlantirishga tayyorlashda quyidagilarga alohida e'tibor qaratish lozim:

- bo'lajak o'qituvchilarda milliy musiqiy meros to'g'risida chuqur bilimlarni shakllantirish, asl haqiqatlarni anglashga o'rgatish.
- bo'lajak o'qituvchilarda milliy musiqiy merosga nisbatan aksiologik bahoni shakllantirish;
- darsdan tashqari musiqa mashg'ulotlari jarayonida talabalarining ijodiy faolligi va tashabbuskorligi oshishida musiqiy meros imkoniyatlaridan foydalanish;
- musiqani diqqat va ishtiyoq bilan tinglash, asarlardan xushsozlik, xushovozlik va go'zallikni anglay olish, unga o'z munosabatini bildira olish malakalarini shakllantirib borish;

- milliy musiqiy mersodan foydalanish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va tajribalarni o'zlashtirishga yo'naltirish;

- talabalarda milliy musiqiy meros ta'sirida go'zallikka intilish, rostgo'ylik, do'stlikni qadrlash kabi axloqiy qarashlarning tarkib topa borishi. Demak, bo'lajak musiqa ta'limi o'qituvchilarida milliy musiqiy merosdan go'zallik va ulug'vorlikni anglashi pedagogik faoliyatda o'z samarasini ko'rsatadi.

SHuningdek, bo'lajak musiqa ta'limi o'qituvchilari milliy musiqiy merosni o'qitish orqali o'quvchilarda yuksak hayotiy maqsadlarga oldiga qo'yishga yo'naltirish, ulug'vor istaklarni tuyishga undash ham muhim ijtimoiy-pedagogik vazifalardandir. Musiqa ijro etiladigan san'at hisoblanadi. U ijro jarayonidagina jonlanadi va “tilga kiradi”. Xalq musiqiy merosi esa “bastakor – ijrochi – tinglovchi” uyg'unligiga asoslanadi. Bu san'atning ham arxaik, ham an'anaviy, ham zamonaviy turlarida namoyon bo'ladi. SHu bois musiqa maishiy hayotning muhim qismi sifatida odamlarni muayyan maqsad-niyatga safarbar etadi, ularni ezgu tuyg'u va g'ayrat atrofida birlashtiradi. Buning uchun esa bo'lajak o'qituvchilarda milliy musiqiy merosga mas'uliyatli munosabatni shakllantirish orqali ularda yuksak fikr va tuyg'ular, nafosat, dil quvonchlari, armon va orzular hosil qilishi, ularning ijodkorlik qobiliyatini oshirishga alohida e'tibor qaratish lozim.

Aslida, haqiqiy san'at asarlari, xususan, go'zal musiqa umumbashariy tilga ega bo'lib, ular barcha xalq, elat va millatlarga tarjimonsiz badiiy zavq bag'ishlash xususiyatiga ega. SHunday ekan, bo'lajak musiqa ta'limi o'qituvchilarini o'quvchilarning milliy musiqiy merosga aksiologik munosabatini rivojlantirishga tayyorlash orqali ularning hayotiy istaklarini kuchaytirish, o'qishga, kasbiy faoliyatga ham unga kuch-quvvat, ruhiy madad berishiga urinish muhim pedagogik vazifalardan biridir. Buning uchun oliy ta'lim muassasalarida milliy musiqiy merosni o'rganishga qaratilgan darslarda yoshlar tinglashi taklif etilayotgan kuy-qo'shiqlardan, ustoz san'atkor va bastakorlar ijodi bilan bog'liq adabiyotlardan unumli foydalanishni yo'lga qo'yish zarur. CHunki san'atimiz tarixidan, ustozlar bisotidan boxabar bo'lmay turib milliy musiqiy merosning chinakam mohiyatini anglab yetish ham, tushuntirish ham qiyin. SHu bilan birga, talabalarda milliy musiqiy dunyoqarashni shakllantirishda milliy musiqa imkoniyatlaridan ham unumli foydalanish muhim hisoblanadi. Milliy musiqaning badiiy xususiyatlari san'atkor, badiiy ijod jarayoni va badiiy asarda o'z aksini topadi. Bu badiiy tizim bir jihatdan botinan o'zaro bog'langan, bir-biridan ajratib bo'lmaydigan yaxlitlik va o'rganilishi zarur mummmolardan biridir.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Панжиев К, Азизов Р. Эстрада кўшиқчилиги ёшларни тарбиялашнинг маънавий воситаси сифатида. Замонавий таълим. 2018. №7. –Б. 12.
2. Раҳим Ш. 30-35 йил муסיқа йўлида. // Ер юзи. 1926. № 10. –Б. 8-9.

3. Турғунова Н. Санъатда яллагилик анъаналари. // Санъат йўналишларида ёшларни маънавий-ахлоқий тарбиялаш: изланиш, ечим ва истиқболлар. Республика илмий-амалий конференцияси материаллари тўплами. Бухоро. 2013. – Б. 40-41.
4. Ходжаев Б. Педагогик аксиология. – Тошкент.: “Fan va texnologiya”, 2012. – Б.17.
5. Юлдошев У.Ю. Миллий мақом асарлари асосида бўлажак мусиқа ўқитувчисининг ижодий тафаккурини ривожлантириш. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. –Тошкент: ТДПУ. 2021. –Б. 10

ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ И ПРАВОВАЯ ТРАКТОВКА БУЛЛИНГА В ОТНОШЕНИИ РЕБЁНКА

Курбанова Эльмира Асадовна

*Старший научный сотрудник Института государства и права
Академии наук Республики Узбекистан*

Аннотация: В статье рассматриваются правовые проблемы квалификации буллинга в контексте цифровой трансформации общества. Раскрываются особенности кибербуллинга как формы психологического насилия, анализируются действующие нормы уголовного и административного законодательства, международные стандарты и практика зарубежных стран. Обосновывается необходимость законодательного закрепления термина «буллинг» и выработки специального состава правонарушения в условиях цифровизации.

Ключевые слова: буллинг, кибербуллинг, цифровая трансформация, правовая квалификация, психологическое насилие, несовершеннолетние, уголовная ответственность.

RAQAMLI TRANSFORMACIYA SHAROITIDA BULLINGNI HUQUQIY BAHOLASH

Kurbanova Elmira Asadovna

O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi
Davlat va huquq instituti katta ilmiy xodimi

Annataçuya: Ushbu maqolada raqamli transformaçuya sharoitida bullingni huquqiy jihatdan baholash bilan bog'liq muammolar ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda kiberbulling psixologik zo'ravonlikning alohida shakli sifatida tahlil qilinadi, O'zbekistondagi amaldagi jinoyat va ma'muriy qonunchilik hamda xalqaro tajriba o'rganiladi. Maqolada milliy qonunchilikka “bulling” atamasini kiritish va uni raqamli muhitda tartibga solish uchun aniq huquqiy mexanizmlarni ishlab chiqish zarurligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: bulling, kiberbulling, huquqiy baholash, voyaga yetmaganlar, raqamli zo'ravonlik, voyaga yetmaganlar adliyasi, O'zbekiston.

LEGAL QUALIFICATION OF BULLYING AMIDST DIGITAL TRANSFORMATION

Elmira Asadovna Kurbanova

Senior Researcher

Institute of State and Law

Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan

Abstract: This article explores the legal challenges in qualifying bullying under conditions of digital transformation. The study examines cyberbullying as a distinct form of psychological violence, analyzes existing criminal and administrative legislation in Uzbekistan, and reviews international practices. The paper emphasizes the necessity of introducing the term “bullying” into national law and establishing specific legal mechanisms for its regulation in the digital areas.

Keywords: bullying, cyberbullying, legal qualification, minors, digital violence, juvenile justice, Uzbekistan.

Современная информационно-коммуникационная среда радикально изменила формы и способы агрессивного поведения среди несовершеннолетних.

Согласно статье 3 в стране принятого в Республике Узбекистан Закона «О защите детей от всех форм насилия» от 14 ноября 2024 года «травлей (буллингом) признается использование группой детей или одним ребенком оскорбительных прозвищ в отношении другого ребенка или детей, ограничение (бойкот) любого общения с ним (с ними), отнятие и (или) причинение вреда его (их) имуществу, публичное обсуждение присущих ему (им) физических, психологических или интеллектуальных особенностей, унижение его (их) чести и достоинства либо причинение вреда его (их) здоровью и жизни, в том числе продолжительное психологическое и (или) физическое агрессивное воздействие, осуществляемое с использованием сетей телекоммуникаций и всемирной информационной сети Интернет» [1].

В условиях цифровой трансформации общества на первый план выходит кибербуллинг. Кибербуллинг как разновидность буллинга осуществляется анонимно, быстро распространяется и может оказывать длительное психологическое воздействие, что требует особого подхода к его юридической квалификации.

«Кибербуллинг может осуществляться в разных формах: эмоциональное разжигание (emotional flaming - онлайн-драка), онлайн-издевательства (online harassment - повторяющиеся оскорбления или насмешки), онлайн-ненависть (online hate - враждебное и оскорбительное взаимодействие), киберпреследования (cyber-

stalking - онлайн-мониторинг партнера для определения, где он находится или с кем он находится в настоящее время, либо отправка жертве повторяющихся угроз), очернение (denigration - размещение недостоверной информации), маскарад (masquerade - создание поддельных профилей для размещения ложной или вредной информации), самозванство (impersonation - размещение постов в социальных сетях от имени жертвы), вымогательство (outing - вымогательство личной информации у кого-то, а затем электронный обмен этой информацией с другими), секстинг (sexting - распространение интимных фотографий другого человека без его согласия) и онлайн-отчуждение (online exclusion - удаление из друзей или блокировка)» [2].

Как показало недавнее исследование Европейского регионального бюро ВОЗ, каждый шестой ребенок школьного возраста подвергается травле в Интернете [3]. Травля в Интернете и киберпреступность затрагивают все большее число детей, которым не хватает цифровой грамотности, чтобы распознать угрозы, и которые испытывают давление со стороны сверстников или имеют неконтролируемый доступ, что усугубляет риск. Эмоциональные последствия включают в себя тревожность, депрессию и низкую самооценку, что может повлиять на успеваемость и привести к социальной изоляции [4].

Эти примеры демонстрируют растущее внимание к проблеме со стороны государства и необходимость создания отдельного правового механизма реагирования на цифровое насилие среди несовершеннолетних.

На сегодняшний день в Узбекистане отсутствует специальная статья в Уголовном (УК) или Административном кодексе (КоАО), посвящённая буллингу. Однако элементы кибербуллинга могут квалифицироваться по ряду норм: ст. 126¹ УК (Семейное (бытовое) насилие), ст. 127 УК РУз (Вовлечение несовершеннолетнего в антисоциальное поведение); ст. 139 УК РУз (Клевета); ст. 140 УК РУз (Оскорбление); ст. 47 КоАО РУз (Невыполнение обязанностей по воспитанию и обучению детей) и т.д.

Отсутствие единого состава правонарушения влечёт за собой неопределённость квалификации, различия в подходах органов следствия, невозможность системного учёта фактов буллинга и занижение его социальной опасности.

В целях устранения правового пробела в данной сфере предлагается Кодекс Республики Узбекистан об административной ответственности дополнить статьей 188⁴ в следующей редакции:

«Статья 188. Вовлечение несовершеннолетнего в актисоциальное поведение.

Вовлечение несовершеннолетнего в употребление спиртных напитков, веществ или средств, не являющихся наркотическими, их аналогами или психотропными, но влияющие на интеллектуально-волевую деятельность, –

влечет наложение штрафа от десяти до двадцати базовых расчетных величин.

То же правонарушение, совершенное:

а) родителями или иными законными представителями несовершеннолетних, а также лицами, на которых возложены обязанности по обучению и воспитанию несовершеннолетних, –

б) лицом, ранее совершившим любое преступление, связанное с незаконным оборотом наркотических средств или психотропных веществ;

в) в отношении двух или более несовершеннолетних;

г) в учебных заведениях или в других местах, которые используются школьниками, студентами для проведения учебных, спортивных или общественных мероприятий, –

влечет наложение штрафа от двадцати до тридцати базовых расчетных величин.

То же правонарушение, предусмотренные частью первой и второй настоящей статьи, совершенное повторно в течение года после применения административного взыскания, –

влечет наложение штрафа от тридцати до сорока базовых расчетных величин или административный арест до пятнадцати суток».

Таким образом, внесение проекта данной нормы в законодательство об административной ответственности будет способствовать:

во-первых, защите прав и свобод несовершеннолетних;

во-вторых, созданию механизмов по выявлению и предотвращению случаев травли в отношении детей, информированию о случаях травли, расследованию этих фактов, обеспечению неотвратимости привлечения виновных к ответственности, реабилитации жертв травли и восстановления их прав и социальной адаптации;

в-третьих, ранней профилактике правонарушений, совершенных как самими несовершеннолетними, так и в отношении них.

С учётом международной практики и роста случаев кибербуллинга в подростковой среде в Узбекистане, целесообразно:

– включить дисциплину «цифровые технологии» в учебные планы всех общеобразовательных учреждений, а также в содержание курсов повышения квалификации для преподавательского состава;

– разработать и утвердить нормативный документ, регулирующий порядок предупреждения и реагирования на случаи психологического давления и насилия

в образовательной среде, а также устанавливающий систему профилактических мероприятий;

- установить обязательную координацию между медицинскими учреждениями и правоохранительными органами при обращениях родителей детей, подвергшихся насилию, с целью выработки межведомственного алгоритма действий;

- ввести специализированные тренинги в рамках программ повышения квалификации для педагогов всех уровней образования по вопросам защиты детей от различных форм давления и насилия;

- принять дополнительные меры по эффективному исполнению законодательства, направленного на охрану прав ребёнка от жестокого обращения и эксплуатации;

- интегрировать в образовательные программы курсов переподготовки и повышения квалификации тематику профилактики насилия над детьми в различных проявлениях;

- ввести в действие механизм национального мониторинга мнений детей в форме регулярных опросов и анкетирования. При этом акцент должен быть сделан на: систематическое выявление мнений, потребностей и предложений самих несовершеннолетних по вопросам, затрагивающим их права и благополучие, что позволит обеспечить большую адресность и результативность реализуемых программ и решений;

В заключении необходимо отметить, что комплексный подход, включающий законодательные инициативы, психологическую поддержку и активное участие общества, позволит снизить уровень буллинга и создать в образовательных учреждениях благоприятную атмосферу для всестороннего развития детей. Только совместными усилиями школы, семьи и государства можно обеспечить подрастающему поколению комфортную и безопасную среду, свободную от насилия и травли.

Список использованных источников

1. Закон Республики Узбекистан «О защите детей от всех форм насилия» от 14 ноября 2024 года. // <https://lex.uz/ru/docs/7219505>
2. Коданева С.И. Кибербуллинг: причины явления и методы предупреждения // Социальные новации и социальные науки. - Москва: ИНИОН РАН, 2020. - № 1. - С. 149—159.
3. ВОЗ, Каждый шестой ребенок школьного возраста подвергается травле в Интернете, согласно новому исследованию Европейского регионального бюро ВОЗ, 2024 г., См. также: Косма А., Молчо М., Пикетт В. Фокус на подростковом

насилии и травле со стороны сверстников в Европе, Центральной Азии и Канаде. Международный отчет о поведении в отношении здоровья детей школьного возраста по результатам исследования в 2021/2022 годах. Том 2. Копенгаген: Европейское региональное бюро ВОЗ; 2024 г.

RAQAMLASHGAN DAVRDA O'QUVCHILARNING KASBIY YO'NALISHINI SHAKLLANTIRISHNING INNOVATSION PSIXOLOGIK YONDASHUVLARI

Abdulmadjidova Mahdiyona Dilmurodjon qizi

ADU tayanch doktoranti,

ADPI “Pedagogika va Psixologiya” kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya Ushbu maqolada raqamlashgan davrda o'quvchilarning kasbiy yo'nalishini shakllantirishda innovatsion psixologik yondashuvlarning mohiyati va amaliy ahamiyati tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalar ta'siri ostida o'quvchilarning shaxsiy, ijtimoiy va kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirish, shuningdek, kasb tanlash jarayonida psixologik determinantlarning roli yoritiladi. **Kalit so'zlar:** raqamli ta'lim, kasbiy yo'nalish, innovatsion yondashuv, psixologik determinantlar, o'quvchi shaxsi, raqamli kompetensiya, simulyatsiya, gamifikatsiya.

XXI asrda raqamli transformatsiya jarayonlari inson faoliyatining barcha sohalariga chuqur kirib keldi. Ta'lim tizimi ham bundan mustasno emas. Mamlakatimizda o'quvchilarning kasbiy yo'nalishini shakllantirish, ularning mehnat bozoridagi raqobatbardoshligini ta'minlash dolzarb masalaga aylandi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev ta'kidlaganidek, “*Bugungi kunda raqamli iqtisodiyot, raqamli ta'lim va raqamli texnologiyalar – taraqqiyotning hal qiluvchi omilidir*” [1]. Shuningdek, 2020-yil 28-apreldagi PQ–4699-sonli qaror “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida yoshlarning raqamli ko'nikmalarini rivojlantirish, ularni zamonaviy kasblarga yo'naltirish vazifasini belgilab berdi [2].

Jahonda ham raqamli kompetensiya va kasbiy orientatsiya masalalari OECD (2023), UNESCO (2022) [3] hamda EU Digital Education Action Plan (2021–2027) [4] hujjatlarida global ustuvor yo'nalish sifatida qayd etilgan.

Demak, raqamli davrda o'quvchilarning kasbiy yo'nalishini shakllantirish — nafaqat ta'lim siyosati, balki shaxsning psixologik va ijtimoiy o'sishini belgilovchi muhim jarayon hisoblanadi.

Tadqiqotimiz obekti sifatida Andijon shahar 35-DIM 9-11 sinf o'quvchilari respondent sifatida ishtirok etdi. Tadqiqotning nazariy tahlil — raqamli psixologiya, kasbiy o'zini aniqlash, motivatsiya va identifikatsiya nazariyalari (Super, Holland, Krumbolts, Savickas) asosida tahlil olib borildi. So'rovnomasi metodi — 14–17 yoshli 180 nafar o'quvchilar ishtirokida “Kasbiy yo'nalish motivlari” va “Raqamli kompetensiya darajasi” testlari o'tkazildi. Korrelyatsion tahlil — raqamli ko'nikmalar va kasbiy yo'nalish darajalari o'rtasidagi bog'liqlik aniqlanib, Pearson $r=0.62$ ($p \leq 0.01$) ko'rsatkich

qayd etildi. Eksperimental metod — 3 oy davomida o'quvchilarga “Digital Career Coaching” onlayn trening dasturi joriy qilindi. metodlardan foydalanildi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, o'quvchilarning raqamli kompetensiya darajasi ularning kasbiy yo'nalish aniqligi bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'liqlikka ega. Raqamli texnologiyalarni faol qo'llaydigan o'quvchilar o'z qiziqishlarini tezroq aniqlash, mos kasb turlarini tahlil qilish, o'zini onlayn-professiyalar bilan bog'lashda yuqori faollik ko'rsatdi.

Eksperimental guruhda kasbiy o'zini anglash ko'rsatkichi 25% ga oshdi, o'zini baholash darajasi esa 0,8 balldan 1,2 ballgacha ko'tarildi. Bu raqamli vositalar — virtual kasb tanlash platformalari, interaktiv testlar, “Metaverse Career Simulation” kabi o'yinli modellar samaradorligini isbotladi.

Raqamlashgan davr sharoitida o'quvchilarning kasbiy o'zini aniqlashi — shunchaki kasb tanlash emas, balki ularning raqamli ijtimoiy muhitda o'z o'rnini topishi, shaxsiy identifikatsiya va o'zini rivojlantirish strategiyasini shakllantirish jarayonidir. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt va onlayn ta'lim tizimlari o'quvchilarning kognitiv va emotsional holatiga, ularning dunyoqarashi va mehnatga munosabatiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Shu bois, o'quvchilar ko'pincha informatsion ortiqcha yuklama, tanlovning cheksizligi hamda ijtimoiy tarmoqlarda kasbiy idealizatsiya kabi psixologik bosim manbalariga duch kelmoqdalar. Bunday sharoitda kasbiy o'zini aniqlash jarayoni o'smirlik davridagi identifikatsiya inqirozi bilan qo'shib, murakkab ko'p qirrali psixologik muammo sifatida namoyon bo'ladi.

Shu sababli, kasbiy yo'nalishni shakllantirishda psixologik xizmat tizimi yangi sharoitga moslashgan innovatsion yondashuvlarni talab etadi. Bunday yondashuvlar quyidagi yo'nalishlarda amalga oshirilmoqda:

Kognitiv–emotsional qo'llab-quvvatlash tizimlari — bu yo'nalishda o'quvchilarga onlayn rejimda emotsional yordam va maslahat beruvchi raqamli vositalar (masalan, *chatbot psixologlar, virtual maslahatchilar, onlayn empatik treninglar*) joriy etilmoqda. Ushbu tizimlar o'quvchilarning stress, xavotir, o'ziga ishonchsizlik holatlarini kamaytirishga yordam beradi, shuningdek, ularning kognitiv qaror qabul qilish jarayonini muvozanatlashtiradi.

1. Sun'iy intellekt asosidagi kasbga yo'naltirish tizimlari (AI Career Advisor) — o'quvchilarning qiziqishlari, bilim darajasi, psixotip va kompetensiyalarini tahlil qilib, ularni mos kasb turlari bilan avtomatik tarzda bog'lovchi intellektual tizimlar shakllanmoqda. Masalan, sun'iy intellekt shaxsning test natijalari, raqamli faoliyati va o'quv portfoliolarini tahlil qilib, mos kasbiy sohalar haqida aniq tavsiyalar bera oladi.

2. Gamifikatsiya asosida motivatsion o'yin texnologiyalari — raqamli o'yin va simulyatsiya asosidagi metodlar o'quvchilarning kasb tanlash motivatsiyasini oshirishda katta ahamiyat kasb etmoqda. “Kasb simulyatorlari”, “metaverse-mehnat bozori” kabi

virtual muhitlar orqali o'quvchilar turli kasblarning mohiyatini interaktiv tarzda o'rganish imkoniga ega bo'ladilar. Bu esa ularning psixologik moslashuvchanligini oshiradi, o'z imkoniyatlarini real sharoitda sinovdan o'tkazish imkonini beradi.

3. Psixometrik onlayn platformalar — Hollandning kasbiy tipologiyasi, Gardnerning ko'p qirrali intellekt nazariyasi, MBTI shaxs tipi testi kabi klassik diagnostik metodikalar raqamli formatda qayta ishlab chiqilib, onlayn test tizimlariga integratsiya qilinmoqda. Bu platformalar o'quvchilarning shaxsiy fazilatlarini, qobiliyatlarini va qiziqishlarini tezkor, aniq va individual tarzda baholash imkonini yaratadi.

Mazkur yondashuvlarning barchasi o'quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda differensial psixologik yordam tizimini shakllantirish imkonini beradi. Bu esa, o'z navbatida, kasbiy o'zini anglash jarayonida motivatsion barqarorlikni ta'minlaydi, shaxsning o'ziga ishonchini mustahkamlaydi va mehnat bozorida ongli tanlov qilish qobiliyatini kuchaytiradi.

Shuningdek, bu yondashuvlar ta'lim tizimiga integratsiyalashgan psixologik qo'llab-quvvatlash modelini yaratish imkonini beradi. Bunday modelda o'qituvchi, psixolog va IT mutaxassis hamkorligi asosida o'quvchilarning raqamli kompetensiyasini, kasbiy refleksiya va shaxsiy o'sishini parallel ravishda rivojlantirish mumkin bo'ladi. Shu bois, raqamli davr psixologiyasi shunchaki yangi texnologiyalarni emas, balki o'quvchining ong, emotsiya va motivatsiya tizimini raqamli muhitga moslashtiruvchi yangi ilmiy paradigma sifatida namoyon bo'lmoqda.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, raqamli ta'lim muhitida o'quvchilarning kasbiy yo'nalishini shakllantirish psixologik, ijtimoiy va axborot-kommunikatsion omillar birligida amalga oshiriladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki:

1. Raqamli texnologiyalar o'quvchilar kasbiy o'zini anglash jarayonini tezlashtiradi.
2. Virtual muhitda kasbiy identifikatsiyani shakllantirish uchun psixologik qo'llab-quvvatlash tizimi zarur.
3. Kasbga yo'naltiruvchi psixologlar uchun raqamli diagnostika vositalari (onlayn testlar, AI-treninglar)ni keng joriy etish kerak.
4. Ta'lim muassasalarida “Raqamli kasbiy yo'nalish markazlari”ni tashkil etish taklif etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Mirziyoyev Sh.M. *“Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi – 2022–2026-yillar”*. — Toshkent, 2022.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–4699-son qarori “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasi to'g'risida, 2020-yil 28-aprel.
3. OECD (2023). *The Future of Education and Skills: Rethinking Career Guidance in the Digital Era*. Paris: OECD Publishing.

- 4.UNESCO (2022). *Digital Transformation of Education Systems: Policy Briefs*. Paris: UNESCO.
- 5.Super, D.E. (1990). *A Life-Span, Life-Space Approach to Career Development*. Journal of Vocational Behavior.
- 6.Holland, J.L. (1997). *Making Vocational Choices: A Theory of Vocational Personalities and Work Environments*.
- 7.Karimova, V. (2019). *O'quvchilarning ijtimoiy psixologik rivojlanishida motivatsiya va o'zini anglash omillari*. Toshkent: Fan nashriyoti.

RAQAMLI TA'LIMDA CHET TILI O'QITUVCHILARINING KREATIV MULOQOT KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

Raximova Zilola Maxmadiyor Qizi

Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli ta'lim sharoitida chet tili o'qituvchilarining kreativ muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish masalalari tahlil qilingan. Raqamli vositalar va innovatsion texnologiyalar asosida dars jarayonini samarali tashkil etishning nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. Shuningdek, chet tili o'qituvchisining kommunikativ va kreativ salohiyatini oshirishda raqamli platformalarning o'rnini, pedagogik imkoniyatlar hamda o'qituvchilarning raqamli savodxonligini rivojlantirish yo'llari ko'rsatib o'tilgan. Maqolada Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning ta'lim sohasini rivojlantirishga doir fikrlari va “O'zbekiston — 2030” strategiyasi talablaridan kelib chiqib, chet tili ta'limida kreativ muloqotning ahamiyati ilmiy asosda tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: raqamli ta'lim, chet tili o'qituvchisi, kreativ muloqot, raqamli pedagogika, innovatsion texnologiyalar, kommunikativ kompetensiya, AKT, gamifikatsiya, interfaol metodlar, kreativ fikrlash.

Zamonaviy ta'lim tizimi raqamli texnologiyalarsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Xususan, chet tili o'qituvchilari uchun raqamli vositalardan foydalanish faqat dars jarayonini interaktiv qilish emas, balki o'qituvchi va talaba o'rtasidagi ijodiy muloqotni rivojlantirishning muhim omilidir.

Bugungi kunda o'qituvchilardan faqat bilim berish emas, balki talabalarning mustaqil fikrlashi, ijodiy yondashuvi va samarali muloqotga kirisha olish qobiliyatini shakllantirish talab etiladi. Shu nuqtayi nazardan, raqamli ta'lim muhitida kreativ muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish masalasi dolzarb ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Maqolaning maqsadi — raqamli ta'lim sharoitida chet tili o'qituvchilarining kreativ muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishning nazariy asoslari va amaliy mexanizmlarini tahlil qilishdir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining so'nggi yillarda qabul qilingan ta'lim sohasidagi qaror va farmonlarida ham chet tillarini o'qitish sifatini oshirish, zamonaviy o'qitish metodlarini joriy etish, talabalarni xorijiy tillarda erkin muloqot qila oladigan, xalqaro maydonda raqobatbardosh mutaxassis sifatida tayyorlashga alohida e'tibor qaratilgan. Bu esa pedagogik jarayonda yangicha yondashuv va imkoniyatlarni izlashni taqozo etadi.

Mamlakatimizda ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlarning naqadar muhim va ahamiyatli ekanligi Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning quyidagi fikrlarida o'z aksini topadi:

“Men doimo ta’lim, ta’lim, muallim, muallim, deb ta’kidlashim bejiz emas. Chunki ta’limni rivojlantirmasdan turib yuksak taraqqiyotga erisha olmaymiz. Har qanday muammoning yechimi ham, ertangi kunimizni hal qiluvchi omil ham, shubhasiz, ta’limdir”[1].

Davlatimizni har tomonlama rivojlantirish uchun e’lon qilingan “O‘zbekiston — 2030” strategiyasida bajarilishi belgilangan maqsadlar qatorida ilm-fan va ta’lim tizimidagi: “Pedagog kadrlar maqomini oshirish, ularning bilimi va malakasini xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish” hamda “Barcha yo‘nalishlarda innovatsion faoliyatni keng joriy etish, ilmiy tadqiqotlarni va innovatsion tashabbuslarni qo‘llab-quvvatlash” maqsadlari mazkur sohalarining istiqbollari uchun xizmat qilishi aniq[2].

Pedagogik imkoniyat tushunchasi ta’lim nazariyasi va amaliyotida keng qo‘llaniladigan atama bo‘lib, u o‘qitish jarayonining samaradorligini oshirish, ta’lim oluvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini rivojlantirish uchun mavjud sharoit va vositalarni anglatadi. Shu jihatdan, chet tillarini o‘qitish metodikasini takomillashtirishdagi pedagogik imkoniyatlar deganda, o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi kommunikativ hamkorlik, zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash, interfaol metodlardan foydalanish, shuningdek, ijodiy fikrlashni rag‘batlantiruvchi muhitni yaratish tushuniladi. Chet tillarini o‘qitishdagi pedagogik imkoniyatlar haqida gapiradigan bo‘lsak, bu sohadagi metodlar tarixiy jarayonda bir necha bosqichlardan o‘tgan. Avval grammatik tarjima metodi yetakchi bo‘lgan bo‘lsa, keyinchalik audiolingval, struktural va kommunikativ metodlar shakllandi. Har bir davrda qo‘llanilgan metodlar o‘sha davr ehtiyojlariga javob bergan bo‘lsa-da, bugungi kunda talabalarni erkin muloqotga tayyorlash uchun innovatsion yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Mustaqillik sharoitida O‘zbekiston Respublikasi ta’lim muassasalari faoliyatijarayoniga yangi pedagogik texnologiyalarni olib kirishga qaratilgan harakatlar bir qator yetakchi tashkilotlar tomonidan olib borildi. Masalan, AXeLS, IReX, JIA, KOIA kabi tashkilotlarning bu boradagi faoliyati o‘zining samaradorligi bilan alohida ahamiyat kasb etdi. So‘nggi besh yillar davomida yuqorida nomlarikeltirilgan tashkilotlarning ko‘magida respublikaning bir qator yetakchi oliy o‘quv yurtlari qoshida Innovatsion markazlar (Pedagogik texnologiya markazlari) tashkil etildi[3,232].

Raqamli ta’lim – bu o‘quv jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan (AKT) kompleks foydalanishga asoslangan ta’lim shaklidir. Bu jarayon o‘qituvchidan yangi yondashuvni, ya’ni darsni kreativ va kommunikativ tarzda tashkil etishni talab etadi.

Kreativ muloqot esa til o‘qituvchisining o‘z fikrini original shaklda ifoda etish, talabalar bilan ijodiy interaktsiyani yo‘lga qo‘yish, ularning muloqot madaniyatini rivojlantirish jarayonidir.

Chet tili o'qituvchisi uchun kreativ muloqot ko'nikmalari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Ijodiy ifoda qilish (so'z, tasvir, video, ovoz vositasida);
- Talabalarni erkin fikr bildirishga undash;
- Muammoli vaziyatlarda ijodiy yechim topish;
- Muloqotni raqamli vositalar orqali samarali tashkil etish (chat, forum, videoaloqa, gamifikatsiya orqali).

Hozirda ko'plab raqamli platformalar chet tili o'qituvchisining muloqot jarayonini ijodiy tashkil etish imkonini beradi:

- Kahoot, Quizizz – o'quvchilarning faol ishtirokini oshiruvchi interaktiv o'yinlar;
- Padlet, Jamboard – fikr almashish va hamkorlikda yozma muloqotni rivojlantiruvchi platformalar;
- Zoom, Google Meet – jonli muloqotni ta'minlovchi vositalar;
- ChatGPT, Duolingo, Reverso – virtual yordamchi sifatida muloqot ko'nikmalarini mashq qilish imkonini beruvchi sun'iy intellekt resurslari.

Kreativ muloqotni rivojlantirishning samarali usullari quyidagicha guruhlariga ajratsak maqsadga muvofiq bo'ladi:

- Rol o'yinlari va virtual suhbat mashqlari (interaktiv muhitda kommunikatsiya mashqlari);
- Onlayn loyiha ishlari (blog, video dars, podkast yaratish orqali jamoaviy muloqot);
- Gamifikatsiya — dars jarayonini o'yin shaklida tashkil etish orqali motivatsiyani oshirish;
- Refleksiya va baholash — talabalarni o'z fikrini tahlil qilishga va ijodiy yondashishga o'rgatish.

Chet tili o'qituvchilarining kreativ muloqotini rivojlantirishda quyidagi muammolar kuzatiladi:

- raqamli resurslardan foydalanish ko'nikmasining yetarli emasligi;
- texnik imkoniyatlarning cheklanganligi;
- motivatsiya va metodik tayyorgarlikning pastligi.

Bu muammolarni bartaraf etish uchun o'qituvchilarning raqamli pedagogik savodxonligini oshirish, innovatsion metodlarni o'rgatish, hamda tajriba almashish tizimini yo'lga qo'yish zarur.

Pedagogik eksperiment — har qanday ilmiy-pedagogik tadqiqotning asosidir. Pedagogik eksperiment yordamida ilmiy gipotezalarning ishonchliligi tekshiriladi, pedagogika tizimlarining ayrim elementlari o'rtasidagi bog'liqlik va munosabatlar aniqlanadi. Tabiiy eksperiment va laboratoriya eksperimenti pedagogik eksperimentning asosiy turlari bo'lib, ular o'z ichida yana turlarga bo'linadi. Tabiiy eksperiment sharoitida yangi o'quv rejalari, dasturlar, darsliklar va hokazolar odatdagi o'quv jarayonini buzmay

turib tekshiriladi. Pedagogik eksperiment ham kuzatish, lekin u pedagogik jarayonning o'tish sharoitlarini muntazam o'zgartirish munosabati bilan maxsus tashkil etilgan bo'ladi. Buni aniqroq o'rganish uchun eksperimentator o'zi tashkil etgan pedagogik jarayonni kuzatadi. Unga aralashadi, tarbiyalanuvchilar bilan tarbiyachi faoliyati uchun muayyan sharoitlarni yaratadi[4,18].

Xulosa qilib aytganda, raqamli ta'lim sharoitida chet tili o'qituvchilarining kreativ muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish zamonaviy pedagogikaning eng dolzarb masalalaridan biridir. Chet tili darslarida raqamli vositalardan oqilona foydalanish o'qituvchiga o'quv jarayonini interaktiv, qiziqarli va ijodiy tashkil etish imkonini beradi. Bu esa nafaqat talabalar bilan samarali muloqotni yo'lga qo'yadi, balki ularning mustaqil fikrlash, ijodiy yondashish va muammoli vaziyatlarda original yechim topish qobiliyatlarini ham rivojlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning 2023-yil 31-avgust – O'zbekiston Respublikasi Mustaqilligining 32 yilligi tantanali marosimidagi nutqlari.
2. “O'zbekiston — 2030” strategiyasi. 11.09.2023.
3. Sh. A. Abdullayeva, A. D. Askarov. Umumiy Pedagogika. Toshkent-2019.-B. 232.
4. Z. K. Ismailova. Pedagogika T.: - «Moliya» - 2007. - B. 18.
5. Karimova D. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ularning ta'limdagi o'rni. – Toshkent: Oliy ta'lim nashriyoti, 2020.
6. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Chet tillarini o'qitish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi qarori. — 2021-yil 19-fevral, №105.

MAKTAB O'QUVCHILARIGA VOLEYBOL SPORT TURINI O'RGATISHDA MULTIMEDIA VOSITALARINI QO'LLASH SAMARADORLIGI

Raximberdiyev Javlonbek Nasriddin o'g'li

“Jismoniy madaniyat nazariyasi”

kafedrasi o'qituvchisi

javlonbekraximberdiyev45@gmail.com

Madrimova Sevara Sabirjanovna

“Jismoniy madaniyat” ta'lim

yo'nalishi I-bosqich talabalari

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktab o'quvchilariga voleybol sport turini o'rgatishda multimedia vositalarini qo'llash samaradorligi va sport turlarining ommaviyligini oshirish haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: voleybol, maxsus jismoniy tayyorgarlik, umumiy jismoniy tayyorgarlik, musobaqa, o'quvchilar, sog'lom, kuch, tezlik,

Kirish. Yosh avlodni har tomonlama: aqliy, axloqiy va jismoniy jihatdan rivojlanishida jismoniy tarbiya asosiy o'rinlardan birini egallaydi. Bugungi kunda jahonda tahmini modernizatsiyalash shaxsni manaviy va jismoniy rivojlantirish hamda tahlil jarayonining sifatini oshirishga yo'naltirilganligi bilan ahamiyatlidir. Horijiy mamlakatlarda jismoniy tarbiya darslari samaradorligini oshirish bo'yicha maxsus dasturlar ishlab chiqilgan. Xususiy maktablarda esa o'quv dasturlarini tanlash davlat maktablariga nisbatan erkin bo'lganligi sababli turli pedagogik muqobillarning aprobatsiyasi o'tkazib turiladi.

Deyarli barcha bilim sohalarini tezkor axborotlashtirish har qanday sohadagi mutaxassislar, shu jumladan jismoniy madaniyat va sport sohasi mutaxassislari tomonidan axborot texnologiyalarini egallashni talab qiladi..

Ilmiy-uslubiy adabiyotlarini o'rganish shundan dalolat beradiki, umum ta'lim maktablarida jismoniy tarbiya darslarini olib borilishi bo'yicha qator T.S.Usmanxodjayev, V.K.Balsevich va boshqalar ilmiy izlanishlar olib borilgan.

Ta'lim tizimida informasion texnologiyalarni qo'llash bo'yicha I.G.Zaxarova, O.G.Xomerikilar, jismoniy tarbiya va sportda informasion texnologiyalarni qo'lash bo'yicha P.K.Petrov, Z.G.Ryazanova V.V.Yanovlar tomonidan ko'plab ilmiy izlanishlar amalga oshirilga.

Asosiy qisim: Voleybol o'yini barcha mushaklarning yaxshi rivojlanishiga, tez idrok etishni, quvvatni, chaqqonlikni, chidamlilikni oshirishga, nafas olishni

yaxshilashga, yurak-qon tomir va mushaklarni mustahkamlashga, aqliy charchoqni tezda yozishga yordam beradi. Sakrab (to‘pni oshirish, to‘sis) bajariladigan o‘yin usullari to‘g‘ri harakat qila olish vositasi sifatida muhim ahamiyatga moil.

Voleybol tanaga ijobiy taosir ko‘rsatib, uni ortiqcha yukdan xalos qiladi (T.S.Usmonxodjayev, G.Arzumanov, 2015, 22-bet).

Voleybol raqiblarning qizg‘in kurashidan iborat tomoshabop o‘yin bo‘lganligi uchun u tezda kishilarni o‘ziga jalb qildi. O‘yin qoidalarining soddaligi va anjomlarning oddiyliigi voleybol bilan har qanday yoshdagi kishilar shug‘ullanishi mumkinligini ko‘rsatdi (T.S.Usmonxodjayev, G.Arzumanov, 2015, 22-bet).

Ekspertlar guruhi tomonidan 5-sinf o‘quvchilarining maydonda joylashuvi, harakatlanishi va asosiy turish holatlarini 17,5% - “a’lo”, 16,5% - “yaxshi”, 31% - “qoniqarli”, 35% - “qoniqarsiz” baholangan.

12 yoshli maktab o‘quvchilarining to‘pni pastdan, yuqoridan uzatish texnikasi bajarish texnikasi ekspertlar tomonidan 21% - “a’lo”, 18% - “yaxshi”, 24% - “qoniqarli”, 37% - “qoniqarsiz” baholangan (1-jadvalga qarang). To‘pni ikki qo‘llab yuqoridan qabul qilish. Bu usul bilan to‘p uncha kuchli kelmayotgan paytlarda, boshqa usulni qo‘llash noqulay bo‘lganda qabul qilinadi (T.S.Usmonxodjayev, G.Arzumanov, 2015, 23-bet). Ekspertlar guruhi tomonidan 21% - “a’lo”, 19% - “yaxshi”, 24% - “qoniqarli”, 36% - “qoniqarsiz” juftlikda to‘pni yuqoridan uzatish va qabul qilish harakati baholangan. Topni oshirish. To‘pni o‘yinga kiritish oshirish deyiladi. Zarb uchun qulay bo‘lgan qat’iy holatda turish, yuqoriga otish va qo‘lni siltab to‘pni urish hamda to‘pni urgandan keyingi o‘yinchining harakatlari oshirishning asosiy xususiyatlaridir. Oshirishda to‘pni musht yoki kaft bilan urish mumkin. Bunda to‘p yuqoriga bir qo‘l bilan otiladi. Yuqoriga otishning yo‘nalishi va balandligi oshirishning bajarish usuliga bog‘liq. To‘pni bosh ustidan urib yuborilsa - yuqoridan, pastdan urilsa - pastdan oshirish, o‘quvchi to‘rga qarab tursa to‘g‘ridan, yon bilan tursa yonlamasiga to‘p oshirish deyiladi. To‘pni bosh ustidan yuqoriga oshirish harakatini bajarish 5-sinf o‘quvchilarning 24% - “a’lo”, 31% - esa “qoniqarsiz” bajargan. Ikki qo‘lda (bilaklarda) pastdan to‘pni devorga oshirish va qabul qilish mashqlarini bajarish 14% - “a’lo”, 23% - “yaxshi”, 28% - “qoniqarli”, 35% - “qoniqarsiz” baholangan.

1-jadval

5-sinf o'quvchilarining voleybol sport turi texnikasini o'zlashtirish ko'rsatkichlari

Umum ta'lim maktablarida tahsil oluvchi 5-sinf o'quvchilarining jismoniy tarbiya darslarida qo'llaniladigan vosita va usullarni bolalarning yosh xususiyatlarini inobatga olgan xolda ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish yuzasidan o'tkazilgan pedagogik

T/r	Mavzular	Alo "5"	Yahshi "4"	Qoniqarli "3"	Qonnniiqars iz "2"
1.	Maydonda o'yinchilarning joylashuvi, harakatlanishi va asosiy turish holatlari	17,5%	16,5%	31%	35%
2.	To'pni pastdan, yuqoridan uzatish	21%	18%	24%	37%
3.	Juftlikda to'pni yuqoridan uzatish va qabul qilish	21%	19%	24%	36%
4.	To'pni bosh ustidan yuqoriga oshirish	24%	21%	24%	31%
5.	Ikki qo'lda (bilaklarda) pastdan to'pni devorga oshirish va qabul qilish mashqlarini bajarish	14,00%	23,00%	28%	35%
6.	Pastdan kelayotgan to'pni ikki qo'llab bilaklarda qaytarish va uzatish texnikasi	5%	9%	41%	45%
7.	Maydondan o'yinchilarni joylashtirish, harakatlanishi va asosiy turishlarni mustaqil bajarish	4%	13%	32%	51%

tajribalar natijalari quyidagicha bo'ldi.

xususiyatlarini inobatga olgan xolda ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish yuzasidan o'tkazilgan pedagogik tajribalar natijalari quyidagicha bo'ldi. Voleybol sport turi bo'yicha “maydonda o'yinchilarning joylashuvi, harakatlanishi va asosiy turish holatlari”ni bajarish ko'nikmalari pedagogik tajribadan so'ng tajriba guruhi tarkibiga kiruvchi o'quvchilarning 34% - “a'lo”, 38% - “yaxshi”, 21% - “qoniqarli”, 7% - “qoniqarsiz”, nazorat guruhi tarkibiga kiruvchi o'quvchilarda esa 10% - “a'lo”, 15% - “yaxshi”, 38% - “qoniqarli”, 37% - “qoniqarsiz”. Olingan natijalardan o'zlashtirish samaradorligini baholash koefitsiyenti birdan ($1,17 > 1$) kattaligi va bilim darajasini baholash koefitsiyenti noldan ($1,10 > 0$) kattaligini ko'rish mumkin.

Ekspertlar guruhi tomonidan o'quvchilarning “to'pni pastdan, yuqoridan uzatish texnikasi bajarish” bajarish ko'nikmalarini baholash natijalari quyidagilarni ko'rsatdi. Tajriba va nazorat guruhidagi 12 yoshli o'quvchilarning 37%, 14% - “a'lo”, 42%, 22% - “yaxshi”, 10%, 34% - “qoniqarli”, 11%, 27% - “qoniqarsiz” baholangan. TG va NG ko'rsatkichlari qiyosiy tahlil etilganda, o'rgatish samaradorligini baholash mezoni birdan ($1,23 > 1$) kattaligi va bilish darajasini baholash mezoni noldan kattaligi ($1,18 > 0$) aniqlandi.

12 yoshli o'quvchilarning juftlikda to'pni yuqoridan uzatish va qabul qilish bajarish ko'nikmalari ekspertlar tomonidan baholandi. TG o'quvchilarining 42% “a'lo”, 4% - “qoniqarsiz”, NG o'quvchilarning esa 13% - “a'lo”, 39% - “qoniqarsiz” ball bilan baholangan. Matematik statistik tahlillar shuni ko'rsatdiki TG o'quvchilariga nisbatan NG o'quvchilarining natijalari solishtirilganda voleybol texnikasiga o'rgatish samaradorligini baholash mezonidan birdan ($1,4 > 1$) katta ekanligi shu bilan birgalikda bilish darajasini baholash mezonidan noldan ($1,16 > 0$) kattaligi aniqlandi. Ushbu holat, tajriba guruhidagi o'quvchilarning voleybol texnikasini bajarish ko'nikmalari NG o'quvchilarining o'zlashtirishidan yuqori ekanligini tasdiqlamoqda. TG o'quvchilarning ikki qo'lda (bilaklarda) pastdan to'pni devorga oshirish va qabul qilish mashqlarini bajarish texnikasi ekspertlar guruhi tomonidan 32% - “a'lo”, 42% - “yaxshi”, 17% - “qoniqarli”, 9% - “qoniqarsiz”, NG o'quvchilarda esa 15% - “a'lo”, 19% - “yaxshi”, 30% - “qoniqarli”, 36% - “qoniqarsiz” ball bilan baholangan.

2-jadval

5-sinf o'quvchilarining voleybol sport turi texnikasini o'zlashtirish ko'rsatkichlari

/r	Texnik harakatlar	ur uh	O'zlashtirish darajasi					
			lo 5"	Y ahshi "4"	Qoni qarli"3"	Qo nnniiiq arsiz "2"	K o'sb	K bdb
	Maydonda o'yinchilarning joylashuvi, harakatlanishi va asosiy turish holatlari	G	4%	38%	21%	7%	1,17 >1	1,10 >0
		G	0%	15%	38%	37%		
	To'pni pastdan, yuqoridan uzatish	G	7%	42%	10%	11%	1,23 >1	1,18 >0
		G	4%	22%	34%	27%		
	Juftlikda to'pni yuqoridan uzatish va qabul qilish	G	2%	43%	11%	4%	1,4 >1	1,16 >0
		G	3%	18%	30%	39%		
		G	1%	38%	8%	13%		

To'pni bosh ustidan yuqoriga oshirish	G	7%	15%	30%	38%	1,46 >1	1,01 >0
Ikki qo'lda (bilaklarda) pastdan to'pni devorga oshirish va qabul qilish mashqlarini bajarish	G	2%	42%	17%	9%	1,43 >1	1,12 >0
	G	5%	19%	30%	36%		
Pastdan kelayotgan to'pni ikki qo'llab bilaklarda qaytarish va uzatish texnikasi	G	9%	43%	11%	17%	1,53 >1	1,08 >0
	G	4%	26%	29%	31%		
Maydondan o'yinchilarni joylashtirish, hara katlanishi va asosiy turishlarni mustaqil bajarish	G	6%	37%	14%	13%	1,5 >1	1,14 >0
	G	5%	22%	27%	36%		

Izoh: Ko'sb - o'zlashtirish samaradorligini baholash koeffitsiyenti, Kbdb - bilim darajasini baholash koeffitsiyenti.

O'tkazilgan matematik statistik tahlillar shuni ko'rsatdiki TG o'quvchilariga nisbatan NG o'quvchilarining natijalari solishtirilganda ikki qo'lda (bilaklarda) pastdan to'pni devorga oshirish va qabul qilish mashqlarini bajarish texnikasiga o'rgatish samaradorligini baholash koeffitsiyenti birdan ($1,43 > 1$) katta ekanligi shu bilan birgalikda bilish darajasini baholash koeffitsiyenti noldan ($1,12 > 0$) kattaligi aniqlandi. Ushbu holat, tajriba guruhidagi o'quvchilarning xarakteristik tayyorgarligi texnikasini bajarish ko'nikmalari NG o'quvchilarining o'zlashtirishidan yuqori ekanligini tasdiqlamoqda.

Nazorat guruhida shug'ullanuvchi 12 yoshli o'quvchilarning pastdan kelayotgan to'pni ikki qo'llab bilaklarda qaytarish va uzatish texnikasi 14% - "a'lo", 26% - "yaxshi", 29% - "qoniqarli", 31% - "qoniqarsiz", tajriba guruhidagi voleybolchilar tomonidan qayd etilgan natijalar 29% - "a'lo", 43% - "yaxshi", 11% - "qoniqarli", 17% - "qoniqarsiz" baholangan. Olingan natijalar qiyosiy tahlil qilinganda o'rgatish samaradorligini baholash koeffitsiyenti birdan ($1,53 > 1$) kattaligi va bilish darajasini baholash koeffitsiyenti noldan ($1,08 > 0$) kattaligi aniqlandi.

Xulosalar: Ilmiy-uslubiy adabiyotlar tahlili natijalariga ko'ra 5-sinflarda o'tkaziladigan jismoniy tarbiya darslari jarayonida o'quvchilarni harakat amallariga o'rgatish va jismoniy qobiliyatlarini rivojlantirishda qo'llaniladigan vosita va usullarni shug'ullanuvchilarning yosh xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ishlab chiqish zarurati yuzaga kelgan. Jismoniy tayyorgarligi har xil bo'lgan o'quvchilariga jismoniy tarbiya darslarini o'tishda ularning salomatligini saqlash va umumiy jismoniy tayyorgarligini mustahkamlashga qaratilgan uslubiyat ishlab chiqish kerak. Umum ta'lim maktablarida jismoniy tarbiya fanini chuqur o'rgatish uchun barcha o'quv turlari bo'yicha elektron multimedia darsliklarni tayyorlash zarurati mavjud. Jismoniy tarbiya fanidan ishlab chiqilgan elektron o'quv qo'llanmaning 5-sinf o'quvchilarining 1-chorakda o'zlashtirish ko'rsatkichlariga tasirini aniqlash bo'yicha o'tkazilgan pedagogik tajriba samaradorligi tajriba guruhi o'quvchilari tomonidan qayd etilgan natijalardan ko'rinib turibdi. Mazkur xolat jismoniy tarbiya fanini o'qitishda nafaqat 5-sinf o'quvchilari dars jarayonida balki barcha sinflardagi jismoniy tarbiya fanini o'qitishda elektron multimedia vositalarini qo'llash kerakligini isbotlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. Salomov R.S. Sport mashg'ulotining nazariy asoslari Toshkent 2005 y
2. Гаркуша Н.С. Воспитание культуры здоровья современных школьников: проблемы и пути их решения. Монография. Челябинск, 2012.
3. Керимов Ф.А Научные исследования в спорте 2000г

YANGI O'ZBEKISTONDA “YASHIL IQTISODIYOT”NING TUTGAN O'RNI

Suyarov Ashirbek Mustafayevich

Chirchiq davlat pedagogika universiteti,

“Menejment” kafedrasida katta o'qituvchisi

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-1782-0707>

a.suyarov@cspu.uz

Alimbekova Dilobarxon Rustam qizi

Ozotova Durdonaxon Sherzod qizi

Ikrombekov Sarvar Aziz o'g'li

Ataxanova Asaloy Abrorbek qizi

“Iqtisodiyot” yo'nalishi 25/1 guruxi talabalari

Tayanch so'zlar: yashil iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, ekologik texnologiyalar, qayta tiklanuvchi energiya, ekologik investitsiyalar, innovatsiyalar, atrof-muhit.

Ключевые слова: зелёная экономика, устойчивое развитие, экологические технологии, возобновляемая энергия, экологические инвестиции, инновации, окружающая среда,

Keywords: green economy, sustainable development, ecological technologies, renewable energy, ecological investments, innovation, environment.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada yashil iqtisodiyotning mazmuni, uning asosiy yo'nalishlari hamda O'zbekistonda barqaror rivojlanish strategiyasi doirasidagi ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, ekologik toza texnologiyalarni joriy etish orqali iqtisodiy samaradorlikka erishish yo'llari ko'rib chiqilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается суть зеленой экономики, её ключевые направления, а также значение в рамках стратегии устойчивого развития в Узбекистане. Также анализируются пути повышения экономической эффективности за счёт внедрения экологически чистых технологий.

SUMMARY

This article explores the concept of the green economy, its main directions, and its importance within the framework of sustainable development in Uzbekistan. It also examines ways to achieve economic efficiency through the implementation of environmentally friendly technologies.

So'nggi yillarda global miqyosda yashil iqtisodiyot konsepsiyasi tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Bu atama ekologik muvozanatni saqlagan holda iqtisodiy o'sishni ta'minlashni nazarda tutadi. O'zbekiston ham bu borada o'zining barqaror rivojlanish strategiyasini shakllantirmoqda.[1]

Yashil iqtisodiyot — bu resurslardan oqilona foydalanish, chiqindilarni kamaytirish va ekologik toza ishlab chiqarish texnologiyalarini joriy etishga asoslangan iqtisodiy modeldir. Bu model sanoat, energetika, transport va boshqa sohalarda yangi yondashuvlarni talab qiladi.

Yashil iqtisodiyot tushunchasi Yashil iqtisodiyot - bu iqtisodiy o'sishni ekologik barqarorlik va ijtimoiy adolat bilan uyg'unlashtiradigan tizimdir. Uning asosiy yo'nalishlariga quyidagilar kiradi:

- Qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish
- Atrof-muhitni muhofaza qilish
- Energiya samaradorligini oshirish
- Chiqindilarni qayta ishlash
- Ekologik toza texnologiyalarni joriy qilish

O'zbekistonda yashil iqtisodiyotning rivojlanishi O'zbekistonda 2030-yilgacha barqaror rivojlanish strategiyasi doirasida yashil iqtisodiyotga o'tish bo'yicha bir qator dasturlar amalga oshirilmoqda. Quyosh va shamol elektr stansiyalari, chiqindilarni qayta ishlovchi korxonalar faoliyati kengaymoqda. Hukumat tomonidan ekologik investitsiyalarni qo'llab-quvvatlash siyosati olib borilmoqda.

Qayta tiklanuvchi energiya sohasidagi yutuqlar So'nggi yillarda quyosh va shamol energetikasiga oid bir qancha yirik loyihalar amalga oshirildi. Misol uchun, Navoiy viloyatida yirik quyosh elektr stansiyalari ishga tushirildi. Bu esa nafaqat energiya xavfsizligini ta'minlaydi, balki atrof-muhitga salbiy ta'sirni kamaytiradi.[2]

Bugungi global muammolar - iqlim o'zgarishi, kambag'allik, resurslar tanqisligi sharoitida barqaror rivojlanish har bir davlat uchun dolzarb vazifaga aylanmoqda. Barqaror rivojlanish - bu hozirgi avlod ehtiyojlarini qondirgan holda, kelajak avlodlarga ham tabiiy resurslar va imkoniyatlarni saqlab qolish maqsadini ko'zlaydigan taraqqiyot modelidir.

O'zbekistonda barqaror rivojlanish maqsadlari O'zbekiston 2015-yilda BMT tomonidan qabul qilingan 2030-yilgacha Barqaror rivojlanish maqsadlarini (BRM) amalga oshirish bo'yicha o'z majburiyatlarini olgan. Bu maqsadlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- ✓ Qashshoqlikka barham berish
- ✓ Sifatli ta'lim va sog'liqni saqlash
- ✓ Toza suv va sanitariya
- ✓ Arzon va toza energiya

✓ Iqlim o'zgarishiga qarshi kurashish

Yashil texnologiyalar tushunchasi va turlari Yashil texnologiyalar - bu atrof-muhitga zarar etkazmaydigan, energiya va resurslardan samarali foydalanishni ta'minlaydigan texnologiyalar yig'indisidir. Ularga quyidagilar kiradi:

1. Quyosh va shamol energiyasi qurilmalari
2. Energiya tejovchi qurilmalar
3. Biogaz ishlab chiqarish texnologiyalari
4. Ekologik toza transport vositalari
5. Suvni tozalash va tejash tizimlari

O'zbekistonda yashil texnologiyalarni rivojlantirish O'zbekiston hukumati tomonidan 2030-yilgacha mo'ljallangan "Yashil iqtisodiyot" strategiyasi doirasida quyosh va shamol elektr stansiyalarini qurish, chiqindilarni qayta ishlash texnologiyalarini joriy qilish va energiya tejamkor qurilishni rivojlantirish bo'yicha dasturlar ishlab chiqilgan.

Xulosa Yashil texnologiyalar va investitsiyalar O'zbekiston iqtisodiyotini ekologik jihatdan barqaror va innovatsion yo'nalishda rivojlantirishning muhim omilidir. Bu yo'nalishda olib borilayotgan islohotlar kelajakda mamlakatning ekologik xavfsizligini ta'minlash, energetik mustaqillik va xalqaro integratsiyaga erishishga xizmat qiladi.

Biroq, bu yo'nalishda xalqaro tajriba asosida echimlar ishlab chiqish mumkin. Masalan:

- ⇒ Qayta tiklanuvchi energiya salohiyati yuqori;
- ⇒ Yevropa Ittifoqi, Osiyo taraqqiyot banki, BMT dasturlari orqali grant va texnik yordam imkoniyatlari mavjud;
- ⇒ “Yashil shahar”, “Yashil maktab”, “Toza suv” kabi loyihalar doirasida ekologik jihatdan xavfsiz infratuzilma shakllanmoqda
- ⇒ Ekologik toza mahsulotlar ishlab chiqarib, ularni xorijiy bozorga chiqarish orqali valyuta tushumini oshirish mumkin.
- ⇒ Oliy o'quv yurtlari va ilmiy markazlarda yashil iqtisodiyotga oid tadqiqotlar soni ortmoqda.

Yashil iqtisodiyot nafaqat ekologik, balki iqtisodiy barqarorlikni ta'minlaydigan muhim omildir. O'zbekiston uchun bu yo'nalish katta imkoniyatlar eshigini ochadi.

Xulosa

Yashil iqtisodiyot va barqaror rivojlanish bugungi kunda global va milliy miqyosda dolzarb masalaga aylangan. Iqlim o'zgarishi, tabiiy resurslarning kamayishi, ekologik muammolarning chuqurlashuvi insoniyatni iqtisodiy rivojlanishning ekologik jihatdan xavfsiz va samarali yo'llarini izlashga majbur qilmoqda. O'zbekiston ham bu jarayondan chetda qolmay, yashil texnologiyalarni joriy etish, qayta tiklanuvchi energiya

manbalaridan foydalanish, chiqindilarni qayta ishlash va ekologik investitsiyalarni rag'batlantirish bo'yicha izchil siyosat yuritmoqda.

Biroq, bu sohada echimini kutayotgan muammolar ham mavjud: moliyaviy resurslarning cheklangani, texnologik asbob-uskunalarining yuqori qiymati, qonunchilikdagi bo'shliqlar va ekologik madaniyatning etarli darajada shakllanmagani yashil iqtisodiyotning jadal rivojlanishiga to'sqinlik qilmoqda. Shu bilan birga, istiqbollari yuksak: qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish bo'yicha salohiyat, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish imkoniyati, ilm-fan va innovatsiyalarning o'sib borayotgan roli bu yo'nalishda ijobiy natijalarga erishish imkonini bermoqda.

Yashil iqtisodiyot O'zbekistonning barqaror rivojlanishini ta'minlashda strategik omil bo'lib xizmat qiladi. Kelgusida muammolarni bartaraf etish, ekologik boshqaruv tizimini takomillashtirish, yosh avlodda ekologik ong va mas'uliyatni shakllantirish orqali yashil rivojlanishga erishish mumkin. Shu asosda mamlakat iqtisodiyoti nafaqat raqobatbardosh, balki ekologik xavfsiz va barqaror bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. «2019-2030-yillar davrida O'zbekiston Respublikasining «yashil iqtisodiyot» iqtisodiyotiga o'tish strategiyasini belgilash to'g'risida» O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4477 sonli Qarori.
2. «2017 — 2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta barqaror yo'nalishi bo'yicha Xarakatlar Strategiyasi» to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-4947 sonli Farmoni.
3. Навстречу «зелёной» экономике: пути к устойчивому развитию и искоренению бедности / Штайнер А., Айрис Р., Бесса С. Вa бошқалар: ЮНЕП/ГридАрендал, 2011.

СМЕШАННОЕ ОБУЧЕНИЕ: ВЫЗОВЫ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Кабирова Зарифа Мукаддамовна

Преподаватель кафедры «Общая педагогика».

Чирчикский государственный педагогический университет.

Аннотация: Смешанное обучение (Blended Learning, BL) — это не просто сочетание очных и онлайн-занятий, а комплексная, динамичная образовательная парадигма, призванная обеспечить гибкость и персонализацию в условиях глобальной цифровизации. В настоящее время, где модернизация высшего образования является стратегическим приоритетом, внедрение BL сопряжено с уникальным набором методологических, инфраструктурных и кадровых вызовов. В данной статье раскрыты не просто проблемы, но и проанализированы их корни, опираясь как на отечественные исследования, так и на международный опыт преодоления барьеров на пути к эффективному гибриднему образованию.

Ключевые слова: Blended Learning, цифровизация образования, дидактический дизайн, цифровая дидактика, LMS, академическая автономия, саморегулируемое обучение.

Переход к смешанному обучению требует от преподавателей не технической, а философской и дидактической трансформации.

Проблема кроется в том, что многие вузы в регионе, следуя импульсу цифровизации, ограничиваются лишь оцифровкой существующих лекций и переносом их на платформы LMS, что является лишь имитацией BL. Истинная эффективность достигается только при глубоком перепроектировании курса — когда очное время используется для активного взаимодействия, критического мышления и решения кейсов, а онлайн-компонент — для индивидуального освоения теории в удобном темпе [7].

Особое место занимает выбор оптимальной модели (например, Flipped Classroom или Flex-модель). Этот выбор не может быть универсальным; он должен быть научно обоснован и адаптирован к специфике конкретной дисциплины и уровню подготовки студентов [8]. С увеличением доли онлайн-компонента остро встает вопрос о достоверности и объективности оценки знаний, что является глобальным вызовом для высшего образования [10].

Как показывает международная практика, внедрение систем онлайн-прокторинга (удаленного контроля) на экзаменах не всегда решает проблему, а часто порождает этические споры относительно приватности и вызывает техническое сопротивление из-за высоких требований к пропускной способности

сети. В контексте Узбекистана, где ресурсы могут быть ограничены, это усложняется неравномерностью доступа к стабильному интернету. Поэтому акцент должен смещаться от карательных мер к культивированию академической честности через педагогический дизайн: разработку заданий, которые невозможно списать, стимулирование собственности студента над своей работой и развитие у него навыков цитирования и саморегулируемого обучения [9, 11]. Несмотря на активную реализацию программы «Цифровой Узбекистан – 2030», технологический фундамент для всеобъемлющего BL все еще формируется.

Одной из наиболее острых проблем является «цифровое неравенство» [2, 4]. Согласно региональным исследованиям, неравномерность доступа к высокоскоростному интернету и современным устройствам, особенно в отдаленных областях, напрямую ограничивает возможности студентов и преподавателей полноценно участвовать в асинхронной работе [5]. Это создает риск усиления образовательного расслоения, противоречащего принципам инклюзивности. Кроме того, критически важной является задача создания единой, интегрированной системы управления обучением (LMS), которая не просто хранит контент, но и предоставляет инструменты для аналитики обучения (Learning Analytics). Фрагментация IT-решений в разных вузах мешает централизованному мониторингу качества и принятию стратегических решений [3, 6]. Самый глубокий вызов лежит в плоскости человеческого фактора — готовности преподавателей и студентов к новой роли.

- Трансформация роли преподавателя: Успешный переход к BL требует от педагога освоения цифровой дидактической компетентности. Это не просто знание программ, а умение управлять гибридной группой, мотивировать студентов в онлайн-среде и выступать в роли тьютора. Имеющиеся программы повышения квалификации зачастую требуют существенного обновления, чтобы соответствовать этим новым требованиям [1, 4].

- Автономия и саморегуляция студентов: Смешанное обучение требует от учащихся высокого уровня самодисциплины, тайм-менеджмента и ответственности. Международный опыт показывает, что низкий уровень саморегулируемого обучения (Self-Regulated Learning) является одной из главных причин трудностей и отсева студентов в BL-среде [7]. Таким образом, вузам необходимо не только предоставлять технологии, но и целенаправленно обучать студентов навыкам академической автономии.

Смешанное обучение — это сложный, многогранный проект, требующий синхронизации государственных стратегий, институциональных усилий и индивидуальной готовности. Преодоление вызовов, специфичных для Узбекистана (например, устранение инфраструктурного неравенства и адаптация

международных моделей к национальным стандартам), обеспечит создание устойчивой, адаптивной и высококачественной системы образования, способной готовить специалистов, конкурентоспособных на глобальном рынке труда.

Список использованной литературы

1. Закон Республики Узбекистан «Об образовании» (ЗРУ-637) от 23 сентября 2020 года. [Нормативно-правовая база цифровизации].
 2. **Ганиев И. Д.** Смешанное обучение: понятие, особенности // Ilmiy anjumanlar. — 2023. — С. 354-358. [DOI: 10.5281/zenodo.10036670]
 3. **Миркодирова Z., Усмонова S.** Смешанное обучение и его потенциальные преимущества // Зарубежная лингвистика и лингводидактика. — 2024. — № 2(2). — С. 38–44. [DOI: inlibrary.uz/index.php/foreign-linguistics/article/view/67462]
 4. **Усмонов Б. Ш., Шукуриллаев У. Б.** Краткий обзор развития цифрового образования в Узбекистане // Человеческий Капитал. — 2022. — Т. 2. — № 12(168). — С. 13-19.
 5. **Пулатова Д. А.** Возможности смешанного обучения как фактор благополучия будущих специалистов // Ilmiy anjumanlar. — 2023. — С. 73-77. [DOI: 10.5281/zenodo.10035073]
 6. **Abduramanova N. E.** Problems of Blended Learning // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. — 2024. — № 4(8). — С. 42-47. [Исследование на материале УзГУМЯ].
 7. Graham C. R. Blended learning models: Definitions and context // The SAGE handbook of e-learning research. — SAGE Publications, 2013. — P. 83-96. [Классический международный источник по моделям BL].
- Means B., Toyama Y., Murphy R., Bakia M., Jones K. The effectiveness of online and blended learning: A meta-analysis of the empirical literature // Teachers College Record. — 2013. — № 115(3). — P. 1–47.

ВЛИЯНИЕ РОДИТЕЛЕЙ НА РАЗВИТИИ СОВРЕМЕННЫХ ДЕТСКИХ САДОВ

Баротова Шохсанам Бахтиёр кизи

Ассистент Самаркандского государственного педагогического института
shohsanambarotova@gmail.com

Махматкулова Мехрибону XXX

Студентка Самаркандского государственного педагогического института
mehribonumahmatkulova@gmail.com

Исмаилова Райхона Шерзодовна

Студентка Самаркандского государственного педагогического института
rayxona.ismailova@icloud.com

Аннотация: В статье рассматривается трансформация роли родителей в системе дошкольного образования. В статье анализируется, как из пассивных получателей услуг родители превращаются в активных участников и партнеров, чьи запросы и действия напрямую влияют на содержание, организацию и развитие современного детского сада. Выделены ключевые векторы влияния, проанализированы положительные эффекты и потенциальные риски данного процесса.

Ключевые слова: дошкольное образование, детский сад, родительское сообщество, взаимодействие с семьей, образовательная среда, социальное партнерство, родительские запросы, управляющий совет, современные тенденции.

Annotatsiya: Maqolada maktabgacha ta'lim tizimida ota-onalar rolining o'zgarishi haqida so'z boradi. Muallif ota-onalarning harakatlari va talablari zamonaviy bolalar bog'chasining tarkibi. Tashkili va rivojlanishiga bevosita ta'sir qiladigan faol ishtirokchilar va hamkorlarga aylanish jarayoni tahlil qiladi. Ushbu jarayonning ijobiy ta'siri va salbiy oqibatlari, shuningdek, undagi asosiy yo'nalishlar ajratib ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: Maktabgacha ta'lim, bolalar bog'chasi, ota-onalar jamoasi, oila bilan hamkorlik, ta'lim muhiti, ijtimoiy sheriklik, ota-onalar talablari, boshqaruv kengashi, zamonaviy tendensiyalar.

Annotation: The article examines the transformation of the role of parents in the preschool education system. The author analyzes how parents are evolving from passive service recipients into active participants and partners, whose requests and actions directly influence the content, organization, and development of the modern kindergarten. Key vectors of this influence are identified, and the positive effects alongside potential risks of this process are analyzed.

Keywords: preschool education, kindergarten, parent community, family engagement, educational environment, social partnership, parent requests, board of governors, modern trends.

Современный детский сад переживает парадигмальный сдвиг, суть которого заключается в переходе от закрытой образовательной системы к открытой социально-педагогической экосистеме. Центральным элементом этой трансформации является изменение статуса родителей: из сторонних наблюдателей и «клиентов» они становятся полноправными субъектами образовательного процесса. Их влияние перестало быть эпизодическим и второстепенным; сегодня оно является одним из ключевых драйверов развития дошкольной образовательной организации

Исторически сложившаяся модель взаимодействия «детский сад – семья» была преимущественно императивной. ДОО задавала нормы и правила, а родителям отводилась роль помощников в их исполнении (сбор макулатуры, организация утренников). Сегодня эта модель уступает место партнерской, в основе которой лежит диалог, взаимное уважение и общая ответственность за результат развития ребенка.

Этот переход обусловлен несколькими факторами:

- Повышение образовательного уровня родителей: Современные родители часто хорошо информированы о педагогических методиках и психологии развития, что позволяет им осознанно формировать запрос к ДОО.
- Рыночные отношения: В условиях конкуренции между частными и государственными садами удовлетворенность родителей становится ключевым фактором выбора и репутации учреждения.
- Цифровизация: Современные средства коммуникации (мессенджеры, специализированные платформы) сделали взаимодействие непрерывным, прозрачным и оперативным.

Влияние родительского сообщества носит многогранный и системный характер, проявляясь в нескольких ключевых направлениях.

Родители своими запросами напрямую влияют на наполнение образовательной и развивающей деятельности:

- Академизация и раннее развитие: Спрос на углубленное изучение иностранных языков, основ программирования, робототехники (STEM-образование) и финансовой грамотности стимулирует детские сады к введению дополнительных модулей и кружков.

- Фокус на «гибкие навыки» (soft skills): Осознание важности эмоционального интеллекта, креативности, коммуникации и критического мышления приводит к внедрению соответствующих программ и тренингов.

- Индивидуализация: Запрос на учет особенностей и темпов развития каждого ребенка заставляет педагогов пересматривать методы фронтальной работы в пользу более персонализированных подходов.

Организационно-управленческое влияние: соуправление ДОО. Родители все активнее участвуют в принятии стратегических решений:

- Через формальные органы власти: Управляющие советы, куда входят представители родительской общественности, получают право влиять на финансовые вопросы, распределение средств, выбор дополнительных услуг и оценку качества работы персонала.

- Влияние на инфраструктуру и быт: Родительские инициативные группы активно участвуют в обсуждении и реализации проектов по благоустройству территории, ремонту помещений, оснащению групп современной мебелью и оборудованием.

- Контроль качества питания и безопасности: Родительский контроль за меню, организацией прогулок и соблюдением санитарных норм становится нормой, а не исключением.

Родители выступают не только как «заказчики», но и как мощный ресурс развития:

- Фандрайзинг и софинансирование: Сбор средств силами родительского сообщества на конкретные проекты (сенсорная комната, интерактивное оборудование) позволяет ДОО реализовывать то, на что не хватает бюджетного финансирования.

- Экспертиза и профориентация: Родители, являясь профессионалами в разных областях (врачи, дизайнеры, спортсмены, предприниматели), могут проводить мастер-классы и тематические встречи, значительно обогащая образовательную программу.

Цифровые технологии создали пространство для постоянного диалога:

Оперативность: Чат-группы и онлайн-платформы позволяют мгновенно решать текущие вопросы, информировать о событиях и получать обратную связь.

Прозрачность: Фото- и видеоотчеты о жизни группы, публикация меню и образовательных планов формируют доверие и открытость.

Позитивные эффекты и потенциальные риски усиления родительского влияния

Позитивные эффекты:

- Повышение качества и вариативности образовательных услуг.

- Создание единой воспитательной среды «детский сад – семья».
- Рост удовлетворенности всех участников образовательного процесса.
- Привлечение дополнительных ресурсов для развития ДОО.
- Формирование сплоченного сообщества детей, родителей и педагогов.

Потенциальные риски и вызовы:

- Риск гиперопеки и давления: Чрезмерное вмешательство родителей в профессиональную деятельность педагога может подрывать его авторитет и мешать образовательному процессу.
- Усиление социального неравенства: В садах, где родители имеют большие финансовые и социальные ресурсы, создается значительно лучшее оснащение, что углубляет разрыв между ДОО.
- Рост конфликтности: Отсутствие культуры конструктивного диалога и четких правил взаимодействия может приводить к постоянным конфликтам между родителями и администрацией, а также внутри самого родительского сообщества.
- Коммерциализация образования: Давление в сторону «академических» результатов может идти в ущерб ведущей деятельности дошкольного возраста – игре.

Влияние родителей на развитие современного детского сада стало объективной реальностью и мощным фактором трансформации системы дошкольного образования. Из пассивной стороны родители превратились в активных соавторов образовательной среды, чьи ресурсы, компетенции и запросы невозможно игнорировать.

Задача современной ДОО – не противостоять этому влиянию, а грамотно им управлять: выстраивать четкие, регламентированные правила партнерства, развивать профессиональную компетентность педагогов в области коммуникации и работать над созданием сбалансированной образовательной модели, которая учитывает интересы ребенка, профессиональный стандарт педагога и обоснованные ожидания семьи. Только такой, партнерский, подход позволит превратить родительское влияние из потенциальной угрозы в основной ресурс устойчивого развития детского сада.

Список литературы

8. Майер, А.А. Модели взаимодействия детского сада и семьи в условиях новых вызовов [Электронный ресурс]/ А.А.Майер// педсовет.-2021.- Режим доступа: <https://pedsovet.org/beta/article/>
9. Цветкова, Т.В. Родительское сообщество и цифровизация детского сада: новые вызовы [Электронный ресурс] / Т.В. Цветкова // Психолого-педагогические исследования. – 2020. – Т. 12. – № 4. – С. 145–160. – Режим доступа: <https://psyjournals.ru/edu/> (дата обращения: 25.10.2023).

10. Федорова, С.Н. Гиперопекающий родитель в образовательном пространстве детского сада: проблемы взаимодействия [Текст] / С.Н. Федорова // Педагогика и просвещение. – 2022. – № 1. – С. 45–56.

ЦИФРОВАЯ ЗАВИСИМОСТЬ У ДЕТЕЙ. КАК РАСПОЗНАТЬ? НОВАЯ РЕАЛЬНОСТЬ — НОВЫЕ ВЫЗОВЫ

Баротова Шохсанам Бахтиёр кизи

Ассистент Самаркандского государственного педагогического института
shohsanambarotova@gmail.com

Мамадаминова Амира, Мамаюсупова Шахзода

Студентки Самаркандского государственного педагогического института
igrasevazs@gmail.com mamayusupova.shax@gmail.com

Annotatsiya: Maqola maktabgacha yoshdagi bolalarda raqamli qaramlik muammosiga bag'ishlangan. Unda uning asosiy ko'rinishlari — multfilmlarga, o'yinlarga va qurilmalarning o'ziga qaramlik, shuningdek, odatlanishning shakllanish mexanizmlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: aqamli qaramlik, bolalar, maktabgacha yoshdagilar, gadjetlar, smartfonlar, planshetlar, multfilmlar, o'yinlar, videokontent, dofamin, odatlanish, otanalar, pedagoglar, ruhiy salomatlik, jismoniy sog'liq, ijtimoiy izolyatsiya, muloqot, rivojlanish, xulq-atvor, e'tibor, his-tuyg'ular, virtual olam, haqiqiy hayot, muvozanat, ongli yondashuv.

Аннотация: Аннотация Статья посвящена актуальной проблеме цифровой зависимости у детей дошкольного возраста. Рассматриваются основные формы её проявления: зависимость от мультфильмов, игр и самих устройств, а также ключевые механизмы формирования привыкания.

Ключевые слова: цифровая зависимость, дети, дошкольники, гаджеты, смартфоны, планшеты, мультфильмы, игры, видеоконтент, дофамин, привыкание, родители, педагоги, психическое здоровье, физическое здоровье, социальная изоляция, коммуникация, развитие, поведение, внимание, эмоции, виртуальный мир, реальная жизнь, баланс, осознанность.

Abstract: The article is devoted to the pressing issue of digital addiction among preschool children. It examines the main forms of its manifestation — dependence on cartoons, games, and digital devices themselves, as well as the key mechanisms behind the development of this habit.

Keywords: digital addiction, children, preschoolers, gadgets, smartphones, tablets, cartoons, games, video content, dopamine, dependence, parents, teachers, mental health, physical health, social isolation, communication, development, behavior, attention, emotions, virtual world, real life, balance, mindfulness.

Цифровая зависимость — это не просто увлечение гаджетами, а навязчивая потребность в их использовании, которая начинает управлять жизнью ребенка. Технологии развиваются стремительно, и самые младшие пользователи особенно уязвимы. Дошкольники, чей мозг только формируется, с головой погружаются в яркий виртуальный мир. Со временем интерес к мультфильмам и играм может перерасти в настоящую зависимость от смартфонов и планшетов, что серьезно бьет по их психическому, физическому и социальному здоровью. Ребенка действительно легко увлечь: достаточно включить красочный мультфильм или показать ему интерактивную игру с быстрой сменой картинок, и его внимание будет полностью захвачено экраном.

Современный цифровой контент для детей построен именно на этом — он предлагает мгновенное удовольствие, простоту использования и непрерывный поток ярких визуальных стимулов. Масштабы проблемы подтверждаются научными данными: это состояние характеризуется как компульсивная зависимость от цифровых медиа и высокотехнологичных устройств. Хотя этот вид зависимости пока не включен в официальные медицинские руководства, многие психологи отмечают ее сходство с другими поведенческими расстройствами, особенно в механизмах формирования привыкания. Статистика показывает, что различные формы цифровой зависимости наблюдаются у 26,99% людей, причем наиболее уязвимой группой является молодежь и дети. Эта повсеместная зависимость провоцирует развитие психологических проблем, усугубляет социальную изоляцию, вызывает нарушения сна и приводит к значительному снижению когнитивных функций.

Сегодня родители, педагоги и родственники постоянно пользуются цифровыми устройствами. Ребенок видит это, и рано или поздно тоже начинает просить телефон или планшет. Если ему меньше пяти лет, он может закатывать истерики, добиваясь своего. Взрослые, желая успокоить ребенка или получить немного свободного времени, часто идут по пути наименьшего сопротивления и разрешают сидеть с гаджетом. Однако многие не до конца осознают, к каким последствиям приводит такое попустительство. Страдает не только зрение, но и общее самочувствие: снижается физическая активность, портится настроение, падает интерес к реальной жизни. Ребенок перестает интересоваться традиционными игрушками, общением со сверстниками и познанием окружающего мира через непосредственный опыт.

Какие бывают виды цифровой зависимости у детей? Цифровая зависимость у дошкольников имеет свою специфику: **1 Зависимость от видеоконтента.** Самый распространенный вид среди малышей. Проявляется в неконтролируемой потребности постоянно смотреть мультфильмы, развивающие видео или блоги

других детей. Ребенок требует включить видео сразу после пробуждения, во время еды, в любую свободную минуту. 2 Игровая зависимость. Даже простые детские игры с системой вознаграждений (звездочки, аплодисменты, переход на новый уровень) способны вызывать привыкание. Длительные игровые сессии заставляют детей забывать о других занятиях. 3 Зависимость от самого устройства. Это страх расстаться с планшетом или телефоном даже на короткое время. Гаджет становится «игрушкой-утешителем», без которого ребенок чувствует себя неуверенно и тревожно.

Почему возникает зависимость? Простым языком о сложных процессах. Чтобы эффективно бороться с проблемой, важно понять ее корни. В основе цифровой зависимости лежит тот же механизм, что и в случае с другими видами зависимостей — выброс дофамина — нейромедиатора, отвечающего за чувство удовольствия и мотивации. Каждая новая серия мультфильма, яркая анимация, забавный звук или победа в простой игре — это микро-вознаграждение, которое вызывает небольшой выброс дофамина. Мозг ребенка, чья система контроля и саморегуляции еще незрела, быстро запоминает этот легкий способ получить положительные эмоции. Со временем развивается толерантность: для получения прежнего удовольствия требуется все больше времени перед экраном или более интенсивные стимулы. А когда гаджета нет под рукой, ребенок испытывает нечто похожее на «ломку»: скуку, раздражительность, беспокойство. Его мозг просто требует новую «дозу» ярких впечатлений. Вот основные признаки, которые должны насторожить родителей и педагогов:

- Эмоциональные колебания: Ребенок становится раздражительным, агрессивным или подавленным, когда ему ограничивают время за гаджетами.
- Потеря интереса: Ему больше не интересны обычные игрушки, рисование, лепка, прогулки на свежем воздухе.
- Постоянные просьбы: Ребенок все время просит включить мультики или дать поиграть, даже во время других занятий.
- Нарушение режима: Ребенок отказывается спать или есть без гаджета, с трудом засыпает.
- Ухудшение коммуникации: Становится менее общительным, предпочитает виртуальный мир реальному взаимодействию.

Цифровая зависимость у дошкольников — это серьезный вызов, но не приговор. Важно понимать, что у технологий есть и положительные стороны — образовательные приложения, развивающие игры. Задача взрослых — не оградить ребенка от цифрового мира, а научить его использовать технологии как инструмент, а не как единственный источник радости. Главное — сохранять баланс. Никакой, даже самый совершенный гаджет, не заменит тепла живого

общения, радости совместных открытий и тактильного опыта, который так важен для развития малыша. Пусть технологии будут нашими помощниками, а не хозяевами времени и внимания наших детей. Ваша осознанность, любовь и готовность участвовать в жизни ребенка — самый надежный фундамент для его здорового и счастливого будущего

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

- 1 Panova, T., & Carbonell, X. (2018). Is smartphone addiction really an addiction? *Journal of Behavioral Addictions*.
- 2 Kwon, M., Lee, J. Y., Won, W. Y., Park, J. W., Min, J. A., Hahn, C., ... & Kim, D. J. (2013). Development and validation of a smartphone addiction scale (SAS). *PLOS ONE*.
- 3 Griffiths, M. D. (2018). The evolution of addiction and the internet. *In Principles of Addiction*.
- 4 Cheng, C., & Li, A. Y. (2014). Internet addiction prevalence and quality of (real) life: A meta-analysis of 31 nations across seven world regions. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*.
- 5 Darvesh, N., Radhakrishnan, A., Lachance, C. C., Nincic, V., Sharpe, J. P., Ghassemi, M., ... & Tricco, A. C. (2020). Exploring the prevalence of gaming disorder and Internet gaming disorder: a rapid scoping review. *Systematic Reviews*

KASALXONADA TA'LIM JARAYONINI TASHKIL ETISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR

Normurodov Mirkamol Nurmurod o'g'li

Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Maxsus pedagogika yo'nalishi o'qituvchisi

Turdiqulova Jasmina Hasan qizi

Ro'ziqulova Mushtariy Vohid qizi

G'aybullayeva Shahnoza Akmal qizi

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti, “Maxsus pedagogika” logopediya
yo'nalishi 2-kurs talabalari*

Annotatsiya

Mazkur maqolada gospital (kasalxona) sharoitida ta'lim jarayonini tashkil etish masalalari, innovatsion yondashuvlarning ahamiyati hamda zamonaviy raqamli texnologiyalarning o'rnini tahlil etilgan. Muallif gospital pedagogikaning inklyuziv ta'lim tizimidagi o'rnini, o'quvchilarning individual ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan pedagogik strategiyalar, o'qituvchi va tibbiyot xodimlari o'rtasidagi hamkorlikning samarali shakllarini ko'rsatib bergan. Shuningdek, raqamli transformatsiya sharoitida gospital ta'limni tashkil etishning istiqbollari, xalqaro tajriba va milliy sharoitga mos amaliy yechimlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: gospital pedagogika, innovatsion texnologiyalar, inklyuziv ta'lim, raqamli transformatsiya, individual yondashuv, maxsus pedagogika, sog'lomlashtiruvchi ta'lim.

Kirish

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimi jadal sur'atlarda raqamlashtirilmoqda. Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan “O'zbekiston – 2030” strategiyasida inson kapitalini rivojlantirish, ta'lim jarayonini raqamli texnologiyalar asosida modernizatsiya qilish ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan. Ushbu jarayon inklyuziv ta'lim sohasini ham chetlab o'tmadi — ayniqsa, gospital pedagogika yo'nalishi yangi bosqichga ko'tarilmoqda.

Gospital pedagogika – bu sog'lig'i sababli doimiy yoki vaqtincha umumta'lim muassasasiga bora olmaydigan bolalar uchun ta'lim jarayonini kasalxona, sanatoriy yoki rehabilitatsiya markazlarida tashkil etish tizimidir. Bunday bolalar uchun ta'limni davom ettirish ularning ijtimoiy moslashuvi, ruhiy barqarorligi va kelajakdagi hayot faoliyatini tiklashda beqiyos ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda gospital ta'limda innovatsion yondashuvlarni joriy etish orqali ta'lim samaradorligini oshirish, individual dasturlar yaratish, masofaviy o'qitish tizimini

takomillashtirish, o'qituvchi–shifokor–ota-ona uchburchagi asosida yagona sog'lomlashtiruvchi ta'lim muhitini yaratish zarurati ortib bormoqda.

Asosiy qism. Gospital pedagogika inklyuziv ta'lim tizimining ajralmas qismi bo'lib, bolaning sog'lig'idan qat'i nazar uzluksiz ta'lim olish huquqini ta'minlaydi. O'zbekiston Respublikasi “Ta'lim to'g'risida”gi Qonunida har bir fuqaroning bilim olish huquqi kafolatlangani bu yo'nalishning huquqiy asosini mustahkamlaydi.

Kasalxonada o'qiyotgan bola nafaqat bilim olishi, balki psixologik qo'llab-quvvatlanishi, ijtimoiy moslashuvga tayyorlanishi kerak. Shu bois, gospital pedagogika nafaqat ta'limiy, balki terapevtik-pedagogik jarayon hamdir. Bu jarayonda o'qituvchi o'quvchining sog'lig'ini inobatga olgan holda individual reja asosida dars olib boradi.

Bundan tashqari, gospital o'qituvchi tibbiyot xodimlari bilan hamkorlikda ishlaydi, bu esa bolaning psixofiziologik holatini yaxshiroq tushunishga imkon beradi. Rivojlangan davlatlarda — xususan, Germaniya, Yaponiya, Rossiya va Janubiy Koreyada — gospital pedagogika mustaqil ta'lim yo'nalishi sifatida shakllangan bo'lib, unda pedagog, psixolog va shifokor jamoaviy tarzda faoliyat yuritadi. O'zbekistonda ham bu tajriba bosqichma-bosqich joriy etilmoqda.

Innovatsion yondashuvlarning zarurati

Raqamli transformatsiya davrida gospital ta'limni innovatsion asosda tashkil etish bir qator afzalliklarni beradi:

Masofaviy ta'lim – bolaning joylashuvi va sog'lig'idan qat'i nazar darslarda ishtirok etishini ta'minlaydi;

Multimedia va interaktiv o'quv materiallari – o'quvchining diqqatini jamlash, o'zlashtirishni yaxshilashga yordam beradi;

Sun'iy intellekt asosidagi baholash tizimlari – o'quvchining individual rivojlanish dinamikasini kuzatish imkonini beradi;

Virtual reallik (VR) texnologiyalari – o'quvchining dars jarayoniga hissiy ishtirokini oshiradi, tajriba orqali o'rganishni ta'minlaydi.

Bu yondashuvlar nafaqat o'quv jarayonini jonlantiradi, balki bolaning kasallik sababli hosil bo'lgan izolyatsiya holatini bartaraf etishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Pedagog va tibbiyot xodimlarining hamkorligi

Gospital pedagogikaning muvaffaqiyatli amalga oshirilishida o'qituvchi va tibbiyot xodimlari o'rtasidagi uzviy hamkorlik muhim rol o'ynaydi. O'qituvchi bolaning dars davomida charchab qolmasligi, stressga tushmasligi uchun shifokor bilan maslahatlashadi. Shifokor esa bolaning dars jadvalini va yuklamasini belgilashda pedagog bilan birgalikda qaror qabul qiladi.

Bu hamkorlik natijasida ta'lim jarayoni faqat bilim berish emas, balki sog'lomlashtiruvchi–reabilitatsion jarayon sifatida shakllanadi. Shu bois, gospital

o'qituvchisi nafaqat pedagog, balki psixolog va ijtimoiy yordamchi vazifasini ham bajaradi.

Raqamli texnologiyalar yordamida gospital ta'limni tashkil etish

Bugungi kunda O'zbekistonda gospital o'quvchilarga mo'ljallangan maxsus elektron platformalar yaratish bo'yicha dastlabki qadamlar qo'yilgan. Masalan, “ZiyoNET”, “EduMarket”, “UzEDU” kabi tizimlarda masofaviy darslar uchun maxsus kontentlar joylashtirilmoqda.

Shuningdek, video-darslar, audio-kitoblar va interaktiv testlar yordamida o'quvchilar dars jarayonida faol ishtirok etadi. O'qituvchilar esa onlayn nazorat tizimlari orqali bolaning rivojlanishini tahlil qilib boradi.

Bu jarayonda pedagogik dizayn yondashuvi muhim ahamiyat kasb etadi — ya'ni o'quv material bolaning yosh, kasallik turi va psixologik xususiyatlariga mos tarzda ishlab chiqiladi. Shu orqali o'quvchi o'zini chetlanmagan, ta'lim jarayonining to'laqonli ishtirokchisi sifatida his qiladi.

Muammolar va ularni hal etish yo'llari

Amaliyotda gospital ta'limni tashkil etishda bir qator muammolar mavjud:

a) o'qituvchilarning gospital pedagogika bo'yicha maxsus tayyorgarlik darajasi pastligi;

b) raqamli vositalardan foydalanish ko'nikmalarining yetishmasligi;

c) o'quv materiallarining nogiron yoki surunkali kasallikka chalingan bolalarga moslashtirilmaganligi;

d) ota-onalar bilan uzviy aloqa mexanizmlarining sustligi.

Ushbu muammolarni hal etish uchun quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

1. Gospital pedagogika bo'yicha maxsus malaka oshirish kurslari tashkil etish;
2. Ta'lim va sog'liqni saqlash tizimlari o'rtasida yagona elektron platforma yaratish;

3. Har bir gospitalda psixologik-pedagogik xizmat yo'lga qo'yish;

4. Innovatsion o'quv materiallarini milliy o'quv standartlariga moslashtirish;

5. Ota-onalarni gospital ta'lim jarayoniga faol jalb etish.

Xulosa

Kasalxonada ta'lim jarayonini tashkil etishda innovatsion yondashuvlar bolalarning sog'lom ijtimoiylashuvi, ta'limdan uzilmasligi va motivatsiyasini oshirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Raqamli texnologiyalar yordamida tashkil etilgan gospital ta'lim tizimi pedagogik jarayonni moslashuvchan, interaktiv va samarali qiladi.

Kelajakda gospital pedagogika O'zbekistonda maxsus ta'limning muhim yo'nalishlaridan biri sifatida rivojlanib boradi. Bu yo'nalishda o'qituvchilarning kasbiy salohiyatini oshirish, ilmiy tadqiqotlar olib borish va xorijiy tajribalarni joriy etish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmoni — “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi.
2. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
3. Hasanov B., Shodiev Sh. *Inklyuziv ta’lim nazariyasi va amaliyoti*. – Toshkent: TDPU, 2022.
4. G‘affarova G‘. *Zamonaviy pedagogika va raqamli texnologiyalar integratsiyasi*. – Chirchiq: CHDPU nashriyoti, 2023.
5. UNESCO (2023). *Hospital-based education: Inclusive approaches in digital learning*. – Paris.
6. Ibrohimov F. A. *Pedagogik innovatsiyalar va raqamli kompetensiyalar*. – Toshkent: Innovatsiya, 2024.
7. Karpova E. A. *Gospitalnaya pedagogika: Teoriya i praktika*. – Moskva: Akademiya, 2021.
8. WHO. (2022). *Education in hospitals: psychosocial and developmental support for children*. – Geneva.
9. OECD (2023). *Digital transformation in inclusive education*. – Paris.

PEDAGOGIKANING RAQAMLI TRANSFORMATSIYASIDA SHARQ MUTAFAKKIRLARINING TA'LIMYIY QARASHLARIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Yuldasheva Mastura Islamovna

TIPI “Ijtimoiy fanlar va jismoniy tarbiya” kafedrası katta o‘qituvchisi

E-mail: masturaislamovna@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada raqamli transformatsiya jarayonida ta'lim tizimining yangi bosqichga ko'tarilishi, pedagogikaning raqamli texnologiyalar bilan uyg'unlashuvi va bu jarayonda Sharq mutafakkirlarining ta'limiy merosidan foydalanish imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, o'qitish jarayonida insonparvarlik, ma'naviylik va axloqiy qadriyatlarni raqamli muhitda tatbiq etishning samarali yo'llari ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: raqamli ta'lim, pedagogika, transformatsiya, **interaktiv, multimediya, kontent**, Sharq mutafakkirlari, innovatsiya, axborotlashgan jamiyat, ta'limiy meros.

Annotation: The article discusses the development of the education system in the context of digital transformation, the integration of pedagogy with modern technologies, and the opportunities for applying the educational heritage of Eastern thinkers in this process. The author emphasizes the importance of preserving humanistic and moral values in digital education.

Keywords: digital education, pedagogy, transformation, interactive, multimedia, content, Eastern thinkers, innovation, information society, educational heritage.

Аннотация: В статье рассматриваются особенности цифровой трансформации образования, интеграция педагогики с современными технологиями и возможности использования педагогического наследия восточных мыслителей. Автор акцентирует внимание на значении нравственных и духовных ценностей в цифровом обучении.

Ключевые слова: цифровое образование, педагогика, трансформация, интерактивный, мультимедиа, контент, восточные мыслители, инновация, информационное общество, образовательное наследие.

Bugungi globallashuv davrida ta'lim tizimi inson faoliyatining barcha sohalarida raqamli texnologiyalar jadal kirib borayotgan bir sharoitda yangi bosqichga o'tmoqda. Bu jarayon pedagogik faoliyatni, o'qitish metodikasini, ta'limning maqsad va mazmunini tubdan o'zgartirmoqda. Endilikda o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi aloqa, o'quv jarayonining metodologiyasi, nazorat va tahlil mexanizmlari tubdan o'zgarmogda [1].

Raqamli transformatsiya - bu faqat texnik yangilanish emas, balki inson tafakkuri, qadriyatlari va ijtimoiy ongini o'zgartiruvchi kompleks jarayon hisoblanadi. Pedagogik

transformatsiyaning asosiy vazifasi - texnologiya vositasida insonni emas, **inson orqali texnologiyani ma'naviylashtirish**dir. Shu jihatdan, Sharq mutafakkirlarining asarlarida ilgari surilgan g'oyalar zamonaviy raqamli pedagogika uchun metodologik asos bo'lib xizmat qiladi [2].

Ta'lim jarayonida Sharq mutafakkirlarining merosini o'rganish va zamonaviy raqamli texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish bugungi kunda pedagogik amaliyotning muhim yo'nalishlaridan biridir. Bu jarayon o'quvchi shaxsining intellektual va ma'naviy rivojlanishini bir vaqtda ta'minlashga xizmat qiladi.

Sharq mutafakkirlarining ta'limiy merosining mohiyati. Sharq mutafakkirlari - Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Alisher Navoiy, Bahouddin Naqshband, Ahmad Donish kabi allomalar - insonni kamolot sari yetaklovchi asosiy vosita sifatida ta'lim va tarbiyani ko'rganlar. Ularning fikricha, haqiqiy ta'lim - bu shunchaki bilim olish emas, balki insonni komillikka yetkazuvchi yo'ldir [3].

Ularning asarlarida ta'lim faqat bilim berish jarayoni emas, balki shaxsning ma'naviy, axloqiy, ijtimoiy va intellektual barkamolligini ta'minlaydigan jarayon sifatida talqin qilinadi.

O'tmishda bu allomalar yaratgan ilmiy meros o'z davrining ilg'or pedagogik konsepsiyalarini shakllantirgan.

Forobiy “Fozil shahar ahlining nazariyasi”da ilm va axloq uyg'unligini jamiyat taraqqiyotining asosi sifatida talqin qiladi [4]. Bugungi raqamli jamiyatda ham aynan shu tamoyil - texnologik taraqqiyot va ma'naviy yuksalish uyg'unligi - dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Unga ko'ra, haqiqiy fozil jamiyatni tarbiyalangan, ma'naviy barkamol insonlar boshqaradi. Bu g'oya bugungi kunda ham dolzarb bo'lib, raqamli jamiyatda axborot texnologiyalari bilan bir qatorda axloqiy madaniyatni rivojlantirish zarurligini eslatadi.

Ibn Sino o'zining “Donishnoma” asarida o'quvchi shaxsiga individual yondashuv, psixologik sezgirlik, kuzatuvchanlik va intizomni ta'limning asosiy tamoyillari sifatida ko'rsatgan [5]. Bu g'oyalar hozirgi raqamli ta'limdagi **personalizatsiya va adaptiv o'qitish** tizimlarida o'z ifodasini topmoqda [6]. Zamonaviy raqamli pedagogikadagi adaptiv o'qitish tizimlari va personalizatsiya qilingan ta'lim modellarini ana shu g'oyalarning zamonaviy ko'rinishi deb qarash mumkin.

Abu Rayhon Beruniy esa ilmiy metodologiyaaning asosi sifatida **tajriba, fakt va mantiqiy dalil**ni ilgari suradi [7]. Bu fikrlar bugungi raqamli laboratoriyalar, interaktiv platformalar va virtual tajriba modellarida o'z aksini topgan [8]. Abu Rayhon Beruniy ilmni tajribaga asoslash, faktlarga suyanish, ilmiy dalil keltirish zarurligini uqtirgan. U o'z asarlarida ta'limda kuzatish, tajriba, sinov-surov usullaridan foydalanish zarurligini ta'kidlaydi. Bugungi raqamli davrda bu tamoyillar virtual laboratoriyalar, interaktiv simulyatsiyalar va tajribaviy elektron platformalar orqali amalda ro'yobga chiqmoqda.

Alisher Navoiy ta'limni inson ma'naviyatining yadro elementi deb biladi. “Mahbub ul-qulub” asarida u soʻzning tarbiyaviy kuchi, vijdon, halollik, adolat va mehr-oqibatni ta'limning tarkibiy qismi sifatida talqin etadi [9]. Asaridagi gʻoyalar - soʻz madaniyati, fikr ravonligi, odob, vijdon va insonparvarlik - hozirgi ta'lim jarayonida ham asosiy mezon boʻlishi lozim. Bugungi kunda bu qadriyatlarni raqamli ta'lim platformalarida aks ettirish, yoshlarning nutq madaniyati va ijtimoiy faolligini onlayn muhitda shakllantirish muhimdir.

Bahouddin Naqshbandning “Dil ba yoru, dast ba kor” shiori esa bugungi raqamli davr uchun ham gʻoyat dolzarb: inson qalbi ruhiy poklikka, amali esa mehnat va masʼuliyatga yoʻnaltirilgan boʻlishi lozim [10]. Bu gʻoya bugungi ta'limda oʻquvchini faqat bilim oluvchi emas, balki faol, ma'naviy masʼuliyatli shaxs sifatida tarbiyalashga yoʻnaltiradi.

Ahmad Donish XIX asrda ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, fan va zamonaviy tafakkurni rivojlantirish zarurligini ilgari surgan [11]. U inson tafakkurini oʻzgartirmasdan turib jamiyatni oʻzgartirish mumkin emasligini uqtiradi. Bu gʻoya bugungi raqamli pedagogikaning ma'naviy tayanchi sifatida qabul qilinishi lozim.

Sharq mutafakkirlarining pedagogik qarashlari oʻz davrida jamiyat taraqqiyotining intellektual va ma'naviy asoslarini belgilagan boʻlsa, bugungi kunda ular raqamli transformatsiya sharoitida ham metodik yoʻl-yoʻriq sifatida xizmat qilishi mumkin. Chunki raqamli texnologiyalar insonni bilimga yaqinlashtirsa-da, uni insoniy fazilatlar bilan uygʻunlashtirmasdan turib haqiqiy maʼrifatni taʼminlab boʻlmaydi.

Bugungi raqamli ta'limda sunʼiy intellekt, masofaviy platformalar, elektron darsliklar, virtual laboratoriyalar, simulyatsiyalar keng qoʻllanilmoqda [12]. Bu jarayon oʻqituvchining rolini oʻzgartiradi - u endi bilim beruvchi emas, balki **yoʻnaltiruvchi va maʼnaviy rahbarga** aylanmoqda.

Raqamli oʻqitish metodlari, xususan, “blended learning”, “flipped classroom” va “adaptive learning” yondashuvlari oʻquvchi ehtiyojiga qarab moslashadi. Shu bilan birga, insoniylik, hamkorlik va axloqiy qadriyatlar bu tizimda yetakchi oʻrinda turishi zarur [13].

Raqamli pedagogikaning asosiy muammosi - texnologik vositalar oʻqituvchi va oʻquvchi oʻrtasidagi insoniy muloqotni kamaytirish xavfidir. Shu bois, pedagog oʻz faoliyatida Sharq mutafakkirlarining “ilm va tarbiya bir butunlikda” boʻlishi haqidagi gʻoyasini amalda qoʻllashi zarur. Texnologiya - vosita, ma'naviyat - maqsaddir. Shunday ekan, har bir darsning raqamli shakli ham inson qalbiga yoʻl topa olishi kerak.

Sharq mutafakkirlarining taʼlimiy gʻoyalarini raqamli pedagogikaga integratsiya qilish yoʻnalishlari;

1. **Maʼnaviy qadriyatlarni saqlash.** Alisher Navoiy va Naqshband qarashlarini onlayn darslarda axloqiy tarbiya bilan uygʻunlashtirish [9, 10].

2. **Individual yondashuv.** Ibn Sino tamoyillariga asoslanib, o'quvchining psixologik holatini hisobga olgan holda raqamli platformalar yaratish [5, 6].
3. **Virtual tajriba va tahlil.** Beruniy va Donish ilmiy merosini zamonaviy interaktiv tajriba platformalarida tatbiq etish [7, 11].
4. **Ma'naviy-axloqiy kontent ishlab chiqish.** Navoiy va Forobiy g'oyalarini e-learning tizimlaridagi videodarslar, test va modullar orqali yoritish [4, 9].
5. **Raqamli madaniyatni shakllantirish.** Naqshband va Donishning tafakkurga oid g'oyalariga asoslangan “raqamli tafakkur madaniyati” modelini ishlab chiqish [10, 11].

Raqamli transformatsiya jarayonida ta'limning asosiy maqsadi o'zgarmaydi, u insonni tarbiyalash, uning ma'naviy dunyosini boyitishdir. Faqat vositalar zamonaviylashmoqda. Shu sababli, biz Sharq allomalarining boy merosini raqamli ta'lim platformalarida **interaktiv, multimediya va sun'iy intellekt yordamida** ifodalashimiz kerak.

Men o'ylaymanki, agar biz ta'limni faqat raqamli jarayon sifatida qabul qilsak, u insonni ma'naviy jihatdan bo'shatadi. Ammo agar raqamli texnologiyalar orqali Sharq falsafasining mohiyatini - **axloq, adolat, insonparvarlik, tafakkurni** singdira olsak, bu ta'limni yangi bosqichga olib chiqadi.

Shunday ekan, raqamli ta'lim - bu texnologiya va ma'naviyat uyg'unligidir. Shu uyg'unlikni yaratish bugungi pedagogning eng muhim vazifasidir.

Raqamli transformatsiya ta'lim tizimiga innovatsion imkoniyatlar olib kirdi. Ammo bu jarayon faqat texnologik yangilik sifatida emas, balki ma'naviy o'zgarish sifatida qaralishi lozim. Sharq mutafakkirlarining ta'limiy qarashlari - Forobiy, Ibn Sino, Navoiy, Naqshband, Donish kabi allomalarning g'oyalari - raqamli pedagogikani insonparvarlik, axloq va ma'naviyat asosida boyituvchi manbadir.

Shu jihatdan, raqamli pedagogika va Sharq falsafasining uyg'unligi kelajak avlodning tafakkurini sog'lom, ma'naviyatini mustahkam va fikrini erkin shakllantirishning eng samarali yo'lidir [14, 15]. Ularning merosidan foydalanish orqali biz zamonaviy raqamli ta'limni insoniylik va komillik ruhida shakllantira olamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar;

1. Karimov, I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. - Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
2. To'raqulov, N. Raqamli pedagogika: nazariya va amaliyot. - Toshkent: TDPU nashriyoti, 2021.
3. Forobiy, A.N. Fozil shahar ahlining nazariyasi. - Toshkent: Fan, 1993.
4. Beruniy, A.R. Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar. - Toshkent: Fan, 1974.
5. Ibn Sino, A.A. Donishnoma. - Toshkent: G'afur G'ulom nashriyoti, 1980.

6. Hasanov, B. Adaptiv o'qitish tizimlari va ularning afzalliklari. - “Ta’lim innovatsiyalari” jurnali, №2, 2023.
7. Navoiy, A. Mahbub ul-qulub. - Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot nashriyoti, 1983.
8. Naqshband, B. Maqomot. -Buxoro, 1992.
9. Donish, A. Navodir ul-vakoe. - Dushanbe, 1980.
10. Alimov, U. Sharq mutafakkirlari va zamonaviy ta’lim falsafasi. - Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti, 2020.
11. Hasanov, B. Ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalarni qo‘llashning samarali yo‘llari. - “Pedagogika” jurnali, №4, 2023.
12. Qodirova, D. Raqamli transformatsiya va axloqiy qadriyatlar uyg‘unligi. - “Ijtimoiy fanlar” jurnali, №1, 2024.
13. UNESCO. Digital Transformation of Education Systems. - Paris, 2022.
14. OECD Report. Digital Education Outlook 2023. - Paris, 2023.
15. Hasanboyeva, O. Raqamli ta’limda ma’naviyat omili. - Toshkent: TDPU, 2022.

O'QUVCHILARNING UMUMIY VA KASBIY TAYYORGARLIGIDA O'QUV MARKAZLARINING O'RNI

Bozorov Nizomiddin Nematovich

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

nnematovich7@mail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'quv markazlarining ta'lim tizimidagi roli hamda ularning o'quvchilarning umumiy bilim darajasi va kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishdagi o'rni ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda o'quv markazlarining samaradorligi, zamonaviy ta'lim jarayoniga qo'shayotgan hissasi hamda O'zbekiston tajribasi asosida kasbiy yo'nalishdagi markazlarning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati yoritilgan. Tadqiqot natijalari asosida o'quv markazlari faoliyatini takomillashtirishga doir ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: o'quv markazi, umumiy tayyorgarlik, kasbiy kompetensiya, innovatsion ta'lim, raqamli ta'lim, mehnat bozori, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim.

Kirish

So'nggi yillarda O'zbekiston ta'lim tizimida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Prezidentimiz tashabbusi bilan joriy etilgan “Yangi O'zbekiston – yangi ta'lim” tamoyili asosida barcha bosqichlarda ta'lim sifatini oshirish va innovatsion yondashuvlarni joriy etish ishlari olib borilmoqda. Shu jarayonda o'quv markazlari nafaqat maktab ta'limining qo'shimcha bo'g'ini, balki o'quvchilarning kasbiy yo'nalishini aniqlash, ularni mustaqil hayotga tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Bugungi mehnat bozori yuqori malakali, raqobatbardosh, zamonaviy bilim va amaliy ko'nikmalarga ega mutaxassislarini talab qilmoqda. Shu bois o'quv markazlarini faqat “qo'shimcha dars o'tiladigan joy” sifatida emas, balki kompetensiyaga yo'naltirilgan ta'lim muhiti sifatida ko'rish zarur. O'quv markazlari o'quvchilarga o'z qiziqishlarini aniqlash, yangi kasblarni o'rganish, ijodiy fikrlash va amaliy tajriba orttirish imkonini beradi.

Tahlil va natijalar

Kasbiy tayyorgarlikda o'quv markazlarining o'rni

Kasbiy tayyorgarlik — bu shaxsning mehnat faoliyatiga tayyorlanish jarayonida zarur bilim, ko'nikma, malaka va kasbiy kompetensiyalarni egallashini nazarda tutuvchi uzluksiz ta'lim bosqichidir. Ushbu jarayonda o'quv markazlari muhim o'rin tutadi. Chunki ular o'quvchilarga an'anaviy maktab ta'limidan tashqari, amaliy, innovatsion va bozor talablari asosida shakllangan bilimlarni beradi.

O'quv markazlari tomonidan tashkil etilayotgan kasbiy tayyorgarlik kurslari o'quvchilarning amaliy jihatdan tayyorgarligini mustahkamlaydi. Masalan, texnik sohada — dasturlash, avtomexanika, elektrotexnika, robototexnika; xizmat ko'rsatish sohasida — turizm, dizayn, marketing, chet tillar; qishloq xo'jaligida — agrotexnologiya, chorvachilik kabi yo'nalishlar bo'yicha amaliy o'quv dasturlari keng joriy etilmoqda.

O'quv markazlari ta'lim jarayoniga duallik prinsipini — ya'ni o'qish va amaliyotning uyg'unligini tatbiq etmoqda. Talabalar nazariy bilimni markazda, amaliy ko'nikmani esa ishlab chiqarish korxonalarida mustahkamlash imkoniyatiga ega. Bu tizim Germaniya, Janubiy Koreya va Finlyandiya tajribasiga asoslanib, O'zbekiston sharoitida bosqichma-bosqich joriy etilmoqda.

Bundan tashqari, o'quv markazlari orqali o'quvchilar kasbiy tanlovga yo'naltiriladi. Psixologik testlar, kompetensiya diagnostikasi va mehnat bozori tahlili asosida ularga eng mos kasb tanlash bo'yicha individual tavsiyalar beriladi. Bunday yondashuvlar o'quvchilarning kelajakdagi kasbiy yo'nalishini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kasbiy tayyorgarlik samaradorligini oshirishda o'quv markazlarida mentorlik tizimi, mahorat darslari, startap loyihalar va kasbiy tanlovlar keng yo'lga qo'yilmoqda. Masalan, “IT Park Academy”, “One Million Uzbek Coders”, “Agro School” kabi markazlar o'quvchilarning startap g'oyalarini amaliyotga tatbiq etish uchun grant va akseleratsiya dasturlarini taklif etmoqda.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, o'quv markazlarida kasbiy tayyorgarlikdan o'tgan yoshlarning 70 foizi malaka sertifikati olganidan so'ng ishga joylashgan, shundan 28 foizi esa o'z biznesini boshlagan. Bu ko'rsatkich o'quv markazlarining nafaqat ta'limiy, balki iqtisodiy samaradorligini ham namoyon etadi.

Kasbiy tayyorgarlikda o'quv markazlarining yana bir afzalligi — moslashuvchanlik va tezkor yangilanish imkoniyatidir. Universitet yoki kollej dasturlaridan farqli o'laroq, o'quv markazlari mehnat bozori talabiga qarab, qisqa muddatda yangi yo'nalishlar ochish yoki o'quv modullarini yangilash imkoniyatiga ega. Bu esa zamonaviy kasb turlariga bo'lgan ehtiyojni tezda qondirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, o'quv markazlarida kasbiy tayyorgarlik jarayoniga raqamli texnologiyalar keng joriy etilmoqda. Virtual laboratoriyalar, onlayn treninglar, simulyatsion dasturlar va elektron baholash tizimlari o'quvchilarning amaliy tayyorgarligini yanada kuchaytirmoqda. Ayniqsa, “edX”, “Coursera”, “Udemy” kabi xalqaro platformalarning tajribasi asosida mahalliy raqamli o'quv tizimlari yaratilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, o'quv markazlari yoshlarning kasbiy tayyorgarligida uchta asosiy vazifani bajaradi:

Kasbiy kompetensiyalarni shakllantiradi;

Mehnat bozoriga tayyorlaydi va ish bilan ta'minlashga ko'maklashadi;

Uzluksiz kasbiy rivojlanish uchun shart-sharoit yaratadi.

Shu bois, o'quv markazlarini ta'lim tizimining to'laqonli bo'g'ini sifatida e'tirof etish, ularning faoliyatini davlat, nodavlat va xususiy sektor hamkorligida rivojlantirish — zamon talabi hisoblanadi.

Raqamli texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar

Hozirgi davrda raqamli transformatsiya ta'lim tizimining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Ta'lim jarayonini raqamlashtirish, sun'iy intellekt (AI), katta ma'lumotlar (Big Data), raqamli simulyatsiyalar va masofaviy o'qitish texnologiyalaridan foydalanish orqali o'quv markazlari o'quvchilarga yangi imkoniyatlar yaratmoqda.

Avvalo, raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonining **shaxsga yo'naltirilganligini** kuchaytiradi. O'quv markazlari o'quvchilarning bilim darajasi, qiziqishi va o'rganish tezligini aniqlab, **adaptiv o'quv dasturlarini** joriy etmoqda. Masalan, **Learning Management System (LMS), Moodle, Google Classroom, Coursera** yoki mahalliy **EduMarket** platformalari orqali o'quvchilar mustaqil ta'lim olish, topshiriqlarni onlayn topshirish va o'qituvchilar bilan tezkor muloqot o'rnatish imkoniyatiga ega bo'lmoqda.

Virtual laboratoriyalar va simulyatorlar ham amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Masalan, biologiya, kimyo, mexanika, robototexnika kabi yo'nalishlarda virtual tajriba o'tkazish orqali o'quvchilar xavfsiz muhitda murakkab jarayonlarni sinovdan o'tkazish imkoniga ega bo'ladilar. Bunday tajribalar an'anaviy dars shakllariga nisbatan 1,5–2 baravar yuqori o'zlashtirish darajasini ta'minlagani aniqlangan.

Innovatsion yondashuvlarning yana bir muhim jihati — **STEAM-ta'lim (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics)** modelining o'quv markazlarida keng joriy etilayotganidadir. Ushbu yondashuv nafaqat fanlararo integratsiyani, balki o'quvchilarning ijodiy fikrlash, muammolarni hal etish va jamoaviy ishlash ko'nikmalarini shakllantiradi. Shu bilan birga, “**Gamifikatsiya**” — ya'ni o'yin texnologiyalarini ta'lim jarayoniga kiritish — o'quvchilarni motivatsiyalashda ijobiy natija bermoqda.

Bugungi kunda ko'plab o'quv markazlari o'z faoliyatini **mobil ilovalar, veb-portal** va **onlayn test tizimlari** orqali tashkil etmoqda. Bu o'quvchilarga joy va vaqt chegaralaridan qat'i nazar, bilim olish imkoniyatini beradi. Shu orqali “umr bo'yi o'qish” (lifelong learning) konsepsiyasi amalda qo'llanilmoqda.

Raqamli texnologiyalarning yana bir afzalligi — **ma'lumotlarning tahlil qilinishi**. O'quv markazlari o'quvchilarning faollik darajasi, o'zlashtirish ko'rsatkichlari va ishtirok statistikasi asosida o'z ta'lim strategiyalarini optimallashtirmoqda. Bu esa menejment qarorlarini tezkor va ilmiy asosda qabul qilishga imkon beradi. Shuningdek, **blokcheyn texnologiyasi** asosida sertifikatlash tizimini joriy etish masalasi ham dolzarb bo'lib bormoqda. Bu yondashuv o'quvchilar olgan malaka va sertifikatlarning shaffofligini hamda xalqaro miqyosda tan olinishi imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar o'quv markazlarining o'quv-tarbiya jarayonini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Ular ta'limning sifatini oshiradi, o'quvchilarning raqamli savodxonligini rivojlantiradi, mehnat bozorida talab etiladigan zamonaviy kompetensiyalarni shakllantiradi hamda ta'limni demokratlashtiradi.

Muhokama

O'quv markazlari nafaqat bilim beruvchi, balki **ijtimoiy moslashuv muhiti** sifatida ham muhim ahamiyatga ega. Ular o'quvchilarda muloqot madaniyati, tanqidiy fikrlash, mas'uliyat, jamoada ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shu bilan birga, ayrim muammolar ham mavjud:

- ba'zi markazlarda o'qituvchilarning malakasi yetarli emas;
- o'quv dasturlari mehnat bozorining real ehtiyojlariga to'liq mos emas;
- litsenziyasiz faoliyat yuritayotgan markazlar mavjudligi ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Shu sababli o'quv markazlarining sifatini baholash, akkreditatsiya tizimini kuchaytirish va davlat-xususiy sheriklik asosida ularni qo'llab-quvvatlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'quv markazlari o'quvchilarning umumiy va kasbiy tayyorgarligida muhim o'rin tutadi. Ular o'quvchilarning qiziqishini oshiradi, amaliy ko'nikmalarni shakllantiradi va mehnat bozoriga tayyorlaydi. O'quv markazlari faoliyatini yanada samarali qilish uchun quyidagi yo'nalishlarda ish olib borish maqsadga muvofiq:

1. O'qituvchilarning malakasini muntazam oshirib borish tizimini yo'lga qo'yish;
2. O'quv dasturlarini mehnat bozorining dolzarb talablariga moslashtirish;
3. Raqamli ta'lim platformalaridan foydalanishni kengaytirish;
4. O'quv jarayonida “dual ta'lim” elementlarini joriy etish;
5. O'quvchilarning mustaqil fikrlaydigan, ijodiy va ijtimoiy faol shaxs sifatida shakllanishini qo'llab-quvvatlash.

INKLYUZIV TA'LIM BO'YICHA DOLZARB MUAMMOLAR, ALOHIDA EHTIYOJLI BOLALARNI TA'LIMIY VA IJTIMOYIY INKLYUZIYASI

Raximberdiyev Javlonbek Nasriddin o'g'li

“Jismoniy madaniyat nazariyasi” kafedrasi o'qituvchisi

javlonbekraximberdiyev45@gmail.com

Turdimuratov Ismoil Chori o'g'li

Bozorova Marjona Abdisalom qizi

Murtazayeva Binafsha Nafasovna

“Jismoniy madaniyat” ta'lim yo'nalishi 1-bosqich talabalari

Annotatsiya. Ushbu maqolada inklyuziv ta'lim tizimida o'qituvchilar ning kasbiy mahorati oshirish va alohida ehtiyojli bolalar bilan ishlashning o'ziga xos xususiyatlari ko'rib chiqilgan va interaktiv texnologiyalar yordamida yanda rivojlantirish tamoyillari ko'rib chiqilgan asosiy masalalar haqida ma'lumotlar berilgan.

Аннотация. В данной статье рассматриваются особенности повышения квалификации педагогов системы инклюзивного образования, работающих с детьми с особыми потребностями, а также дается информация об основных проблемах, принципах дальнейшего развития с использованием интерактивных технологий.

Abstract. This article examines the specifics of improving the professional skills of teachers in the inclusive education system and working with children with special needs, and provides information on the main issues, principles of further development using interactive technologies..

Kalit so'zlar: tarbiya, tahlil qilish, inklyuziv, madaniyat, dunyoqarash, sog'lom e'tiqodlilik, defektolog, diniy va milliy bag'rikenglik, pedagogik.

Ключевые образование, анализ, инклюзивный, культура, мировоззрение, здоровые убеждения, дефектолог, религиозная и национальная толерантность, педагогика..

Key words: education, analysis, inclusive, culture, worldview, healthy beliefs, defectologist, religious and national tolerance, pedagogy.

Kirish. Maqolada inklyuziv ta'lim tizimida o'qituvchilar ning kasbiy mahorati oshirish va alohida ehtiyojli bolalar bilan ishlashning o'ziga xos xususiyatlari ko'rib chiqilgan va interaktiv texnologiyalar yordamida yanda rivojlantirish tamoyillari ko'rib chiqilgan. xayotda o'z o'rinlarini topishlari uchun ularni ijtimoiy-maishiy xayotga moslashtirib borish zarur ularni ijtimoiy mo slashtirish mexanizmini ishlab chiqish hozirgi kunda o'z yechimini kutayotgan muammolardan ekan, jamoatchilik tashkilotlari, mahallalar, imkoniyati cheklangan, alohida yordamga muhtoj bolalar ta'lim-tarbiyasi

bilan shug'ullanuvchi maxsus muassasalar o'z tashabbuslarini ko'rsatishlari lozim deb hisoblaymiz. Ushbu maqola mahallalarda, oilaviy shifoxonalarda ota-onalarga birlamchi korreksion-pedagogik ko'nikmani berishda shifokor, defektolog, psixolog yordamini tashkil etish alohida yordamga muhtoj bolalarni ijtimoiy hayotga moslashtirishda zaruriy va muhim manba bo'lib xizmat qiladi

Asosiy qism “Biz XXI asrda - IT-texnologiyalar juda rivojlangan va bolaning “aqlan zaif” yoki boshqa qan daydir bir rivojlanishdagi o'ziga xosliklarini muhokama qilish emas, balki unga ko'proq narsalarni berish va kuchli tomonlarini rivojlantirish imkoniyatlari mavjud bo'lgan davrda yashamoqdamiz. Ba'zida hatto “oddiy” odamlar nimadir qila oladi, nimanidir qila olmaydi. Bolaning imkoniyatlar idan kelib chiqish kerak!” - deb hisoblaydi mazkur soha mutaxassislari. Inklyuziv ta'lim tizimida o'qituvchilarning kasbiy mahorati va hamkorligi, avvalo, alohida ehtiyojli bolalar bilan ishlashning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq. Inklyuziv ta'lim nogironligi bo'lgan bolalarga nisbatan har qanday holatlarni istisno etadigan, barcha uchun teng muomalani ta'minlaydigan, lekin maxsus ta'lim ehtiyojiga ega bolalar uchun zarur sharoit yaratadigan mafkuraga asoslanadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida barcha uchun ta'lim olish huquqi kafolatlangan. Milliy qonunchiligimizda ham nogironligi bo'lgan shaxslar uchun salohiyatlarini yuzaga chiqarish da teng huquqlar belgilangan. Bugungi kunda nogironligi va rivojlanishida nuqsonlari bo'lgan bolalar sifatli ta'lim olishlari va keyinchalik munosib ish topishlari uchun ularga haqiqiy inklyuziv sharoitlarni yaratish bo'yicha mamlakatimizda bir qancha ishlar amalga oshirilmoqda. Maqsad. Inklyuziv ta'limning muhim muammolaridan biri bo'lgan alohida ta'lim ehtiyojga ega bo'lgan bolalar guruhini aniqlab, ularga sifatli ta'lim shakllarida bilim berish va salohiyatini oshirishdan iboratdir. Inklyuziv ta'limni rivojlantirishda ustuvor yo'nalishlarga ega bo'lgan tamoyil lari va yo'nalishlar muhim ahamiyat kasb etadi.

«Maxsus va inklyuziv ta'lim: an'ana, tajriba va innovatsiyalar» mavzusida respublika anjumani tezislari to'plami Bu maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan maktabning ta'lim faoliyatiga, yo'nalishlariga, ham da imkoniyatlarga (jismoniy, intellektual) mos kelishi maqsadga muvofiqdir. Umumiy ta'lim dasturining muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun nogiron o'quvchilarga maxsus sharoitlar yaratib berilishi kerak. Avvalo, biz mashg'ulotga yondashuvlarni individualizatsiya qil ish, xususan, mashg'ulotni tashkil etish uchun shart-sharoitlarni tanlash, vazifalarni bajarish shak lini individuallashtirish va natijalarni taqdim etishning maqbul usullarini tanlash, natijalarni sifatli baholashga yondashish talab qilinadi Inklyuziv ta'lim tizimida o'qituvchilarni ishlashga tayyorlashning bilim to'siqlaridan biri bu hatti-harakatlarida passiv rivojlanish va tuzatishga qaratilgan ishlarini amalga oshirishga qaratil gan asoslar to'g'risidagi bilimlardir. Ushbu bilimlar orqali alohida ehtiyojga ega bolalarni o'qitish va

tarbiyalashni tashkil qilishda pedagogik faoliyatning dolzarb vakolatlarini shakllantirishdir. Shu munosabat bilan o'qituvchining psixologik bilimlari va pedagogik vakolatlarini oshirishga qaratilgan maxsus treninglarni tashkil etish alohida muhim rol o'ynaydi. Ushbu treninglarning vazifalariga pedagogik vakolatlarni motivatsiyali ravishda amalga oshirish kiradi.

O'quv faoliyatining mazmuni quyidagilarga qaratilgan: o'qituvchilar inklyuziya fal safasini qabul qilishlari; bolani kuzatish, uning xulq-atvori va ta'limidagi o'zgarishlarni qayd etish malakalarini oshirish; pedagogik muammolarni hal qilishda bolaning ota-onasi bilan yaqin hamkorlikni yo'lga qo'yish va bu o'zaro ta'sirni bola rivojlanishi uchun uning natijalarining maksimal samaradorligi bilan tashkil etish ko'nikmalarini shakllantirish. Vazifalari. Alohida ta'limga ehtiyoji bo'lgan bolalar va rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolani maxsus sinflarga va integral sinflarga qo'yish (ko'chirish) ota-onalarning (qonuniy vakillarning) iltimosiga binoan amalga oshiriladi va ta'lim muassasasi rahbarining buyrug'i bilan rasmiylashti rish asosiy vazifalardan biri hisoblanadi. Maxsus va yaxlit sinfda ta'lim (TPK) tomonidan tavsiya etilgan umumta'lim dasturlari va chuqur dinamik psixologik-pedagogik imtihon ma'lumotlari aso sida sinf rahbarlari va Kengash a'zolari tomonidan birgalikda ishlab chiqilgan individual yo'nalti rilgan o'quv rejalari va dasturlari bo'yicha amalga oshiriladi. Nogiron bolani rivojlanishi uchun uni qayta ijtimoiylashtirish jarayonlariga qo'shilishi mumkin bo'lgan sharoitlarni yaratish kerak. Bunday muhit o'quv jarayonining barcha ishtirokchilarini birlashtirishga, shuningdek, rivojlanishida nuqsoni bo'lgan kamchiliklarni bartaraf etishda psixologik yordam ko'rsatishga xizmat qiladi.

Xulosa: Inklyuziv ta'limda ishlash uchun o'qituvchilarning kasbiy kompetentsiyasining tarkibiy qismlariga quyidagilar kiradi.- o'qitishning moslashuvchan shakllariga, interfaol o'qitish uslublariga ega bo'lish;- bilish faoliyati mustaqilligini rag'batlantirish qobiliyati;- jamoada ishlash qobiliyati, alohida ehtiyojli bolalar ta'limi uchun psixologik-pedagogik yordam yaratish uchun mutaxassislar bilan o'zaro aloqada bo'lish; Nogiron bolalarni psixologik va pedagogik qo'llab-quvvatlash o'qituvchining har xil turdagi sog'lig'i bilan bog'liq muammolarga duch kelgan bolalarning sog'lom tengdoshlari bilan birgalikdagi va individual faoliyatini tashkil etish qobiliyatini taxmin qiladi har bir bolaning tarixi to'g'risida dastlabki ma'lumotlarni to'plash ularni qobiliyati haqidagi bilimlarni oshirishga xizmat qiladi. Inklyuziv ta'lim o'qituvchisining kasbiy faoliyatiga qo'yiladigan talablardan biri bu bolaning hissiy barqarorligini nazorat qilish talabidir.

Foydanilgan adabiyotlar:

- 1, Чиркина.Г «Коррекция нарушения речи» 2016 г
- 2, Л.И. Белякова, Н.Н. Волоскова «дизартрия» 2009 г

3, Агранович, З. Е. Логопедическая работа по преодолению нарушений слоговой структуры слова у детей 2001.

4, Андреева, Н.Г. Логопедические занятия по развитию связной речи младших школьников 2006

BOLALARDA DIQQATNING RIVOJLANISHI

Bobonazarova Nodira Oktambekovna

*University of Economics and pedagogy NOTM
Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrası o'qituvchisi*

Usmonova Dilnavo Ulug'Bek Qizi

*University of Economics and pedagogy NOTM
Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 2-kurs talabasi*

Anotatsiya: Ushbu maqolada bolalarda diqqatning rivojlanishi mavzusida fikr yuritiladi. Bolalar diqqatini jamlay olishi ham jamlay olmasligi ham albatta birinchi o'rinda oiladagi muhitga ham bog'liq. Chunki bolalar turli sharoitda tarbiya oladi. Bolani diqqatini bir joyga jamlay olishi qiyin shunda bolaning diqqatini jamlash uchun metodlar, o'yinlar, mashqlar o'tkazishi kerak. Bu maqolada diqqat haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: diqqat, diqqat turlari, diqqat xususiyatlari, ixtiyoriy diqqat, o'yin.

Аннотация: В данной статье рассматривается тема развития внимания у детей. То, могут ли дети концентрироваться и не могут концентрироваться, конечно, также зависит от среды в семье в первую очередь. Потому что дети получают воспитание в разных условиях.

Ключевые слова: внимание, виды внимания, особенности внимания, произвольное внимание, игра.

Abstract: This article discusses the topic of attention development in children. Of course, whether children can or cannot concentrate also depends on the family environment in the first place. Because children are raised in different conditions.

Keywords: attention, types of attention, features of attention, arbitrary attention, game

Ongning biror-bir predmet, hodisa yoki faoliyatiga qaratilishi hamda to'planishi diqqat deyiladi. Agar inson diqqate'tiborini o'zi idrok etayotgan narsaga yoki bajarayotgan ishiga qarata olmas ekan, unda hech bir psixik jarayon maqsadga yo'naltirilgan va unumli bo'la olmaydi. Ba'zan biron-bir predmetga qarab tursak ham uni ko'rmasligimiz mumkin yoki unarsa ko'zimizga g'ira-shira ko'rinib qolishi mumkin. Diqqat shunday muhim bir psixik jarayonki, u odamning barcha faoliyatlarida ishtirok etadi. Eng sodda faoliyatda ham (masalan, ninaga ip o'tkazishdan tortib), eng murakkab faoliyatni ham (o'qish, yozish kabi) diqqatning ishtirokisiz bajarish mutlaqo mumkin emas. Shuning uchun diqqatning inson hayotidagi roli benihoya kattadir. Mashhur rus pedagoglaridan K.D. Ushinskiy diqqatning inson hayotidagi ahamiyati

haqidagapirib, bunday degan edi: «Diqqat ruhiy hayotimizning shundayyagona bir eshigidirki, ongimizga kiradigan narsalarningbarchasi shu eshik orqali o'tib kiradi».

Haqiqatdan ham, diqqat eshigidan tashqarida qolgan narsa ongimizga borib yetmaydi. Diqqatning bilish jarayonidagi ahamiyatini alohida ta'kidlabotish lozimdir. Diqqat bizning barcha ongli xarakatlarimiz va anglangan idrokimizning muhim omili hisoblanadi. Diqqatning inson hayotidagi roli katta. Diqqat eng sodda faoliyatda ham masalan; ninaga ip o'tkazishdan tortib eng murakkab faoliyatlarda ham diqqatimizning ishtirokisiz bu ishlarni qila olmaymiz. Haqiqatdan ham diqqatimiz tashqarisida qolgan narsalar ongimizga borib yetmaydi. Diqqatimiz sezish, idrok qilish, xotira, xayol va tafakkur jarayonlarida har doim ishtirok etadi. Diqqatimiz barcha aks ettirish jarayonining doimiy yo'ldoshi hisoblanadi.

Diqqat barcha psixik jarayonlarda ishtirok etsa ham, lekin diqqatning yolg'iz o'zi hech narsani aks ettira olmaydi. Diqqat ixtiyoriy va ixtiyorsiz bo'ladi. Ixtiyoriy diqqat; kishi o'z oldiga maqsad qo'yadi va iroda kuchi sarflaydi. Ixtiyorsiz diqqat; kishi o'z oldiga maqsad qo'ymaydi, iroda kuchi sarflamaydigan diqqat turi hisoblanadi. Bola hayotining bir oylik davrlarida ixtiyorsiz diqqat harakterli bo'ladi.

Ixtiyoriy diqqat bola yoshiga to'lganda yoki ikki yoshga yetganida paydo bo'ladi. Ixtiyoriy diqqat tarbiya jarayonida yuzaga keladi. Bolalarda maktabgacha yoshidan boshlab ixtiyoriy diqqat rivojlana boshlaydi. Lekin maktabgacha kichik yoshdagi bolalarda ixtiyorsiz diqqat ustunlik qiladi. Bolalarda o'yin faoliyatidan o'qish faoliyatiga o'tish jarayonida qiyinchilikka duch kelishi mumkin. CHunki bolalar boxchadagi muhitga moslashadi va maktabga kelganida diqqatini bir joyga ya'ni o'qish faoliyatiga jamlashi qiyin bo'ladi. Diqqati tarqoq bo'ladi. Bolalar diqqatini ko'pi bilan uch to'rt minut jamlay olishi mumkin. Bolalarda ixtiyoriy diqqatni rivojlantirishda o'yinning roli katta hisoblanadi. O'yin turlari;

- 1.Didaktik o'yin
- 2.Harakatli o'yin
- 3.Rolli sujetli o'yin

Bola ilk jarayonlarida yakka, predmetli o'yinlar bilan o'ynaydi. Muloqotning to'g'ri tashkil etilishi; jamoaviy o'yinlar o'yina boshlaydi. Masalan; fudboll, voleyboll, Qoidali o'yinlar soatlab kunlab davom etishi mumkin. Bu turli o'yinlar payitida bolalar diqqatlarini bir joyga to'playdi, o'yinlarning qanday qilib o'ynalishini o'zlari mustaqil tanlab olishadi. Bolalar o'yin payitida o'z harakatlarini o'yin qoidalariga moslaydi va do'stlarining harakatlarini ham kuzatip borishga harakat qiladi. Bolalarning o'ynayotgan jarayonda ixtiyoriy va ixtiyorsiz diqqati yaxshi rivojlanadi. Bolalarning o'yin faoliyati davomida ularda ixtiyoriy diqqatning rivojlanishi uchun sharoit yaratib beradi. Ixtiyoriy diqqat iroda bilan bog'liq.

Diqqatning ixtiyoriy turini savol va topshiriqlar berish orqali rivojlantirish lozim. Maktabgacha yoshdagi bolalar diqqatining rivojlanishi faqat MTMdagi sharoitgagina emas ko'p jihatlaridan oiladagi sharoitga ham bog'liq. Shu sababdan hamma bolalarning diqqati bir xil darajada rivojlanmaydi.

Diqqat insonning hayotida juda katta ro'l o'ynaydi. Maktabgacha yoshidan boshlab bolalarda ixtiyoriy diqqat rivojlana boshlaydi. Biroq maktabgacha kichik yoshdagi bolalarda ixtiyorsiz diqqat ustunlik qiladi. Maktabgacha kichik yoshdagi bolalarda kun sayin paydo bo'ladigan yangi-yangi qiziqishlar, o'yin faoliyatlarining xilma-xil bo'la borishi ularda ixtiyorsiz diqqatni asta - sekin takomillashtirib boradi. Maktabgacha ta'lim muassasasi tomonidan talab etiladigan tartiblarga bo'ysunish, qoidali o'yin shartlarini so'zsiz bajarish, kattalarning topshiriqlarini chidam va qunt bilan ado etish kabi hollar maktabgacha yoshdagi bolalarda diqqatning ixtiyoriy turini rivojlantiradi.

Bolalarda ixtiyoriy diqqatni rivojlantirishda o'yinning roli juda kattadir. Chunki, turli o'yinlar paytida bolalar diqqatlarini bir joyga to'plab, o'z tashabbuslari bilan ma'lum maqsadlarni ilgari suradilar. O'yinlarning qanday qoidalar asosida o'ynalishini o'zlari mustaqil ravishda tanlab oladilar. O'yin qoidasidan chetga chiqib ketmaslik uchun o'z harakatlarini o'yin qoidalariga moslashtirishga va o'yinda qatnashuvchi o'rtoqlarining harakatlarini ham kuzatib borishga tirishadilar. Ana shunday o'yinlarda **ixtiyorsiz diqqat** bilan birga ixtiyoriy diqqat ham aktiv ishtirok etadi. Bolalarning o'yin faoliyatlari ularda ixtiyoriy diqqatning rivojlana boshlashi uchun sharoit yaratib beradi.

Shuni ham nazarda tutish kerak-ki, ixtiyoriy diqqat iroda bilan bog'liq. Shuning uchun ham bolalar diqqatning bu turini o'zlaricha mustaqil tashkil eta olmaydilar. Dastlabki paytlarda diqqatning ixtiyoriy turini har xil savollar va topshiriqlar berish yo'li bilan rivojlantirib borish kerak. Maktabgacha yoshdagi bolalarda diqqatning ayrim xususiyatlari, ya'ni diqqatning **kuchi va barqarorligi** ham tarkib topa boshlaydi. Buni biz bolalarning (xususan o'rta va katta guruh bolalarining) bir ish ustida uzoq vaqt davomida o'tira olishlaridan, ba'zi o'yinlarni zerikmay soatlab o'ynay olishlaridan, ta'limiy mashg'ulotlarda chidam bilan o'tira olishlaridan ko'rishimiz mumkin.

Maktabgacha yoshdagi bolalar diqqatining rivojlanishi faqat MTMdagi sharoitgagina emas, balki ko'p jihatdan oiladagi sharoitga ham bog'liqdir. Shuning uchun ham bolalarning diqqati bir tekisda va bir xil darajada rivojlanmaydi. Ayrim bolalar oilada tegishli nazorat ostida bo'lmasligi yoki haddan tashqari erka qilib, taltaytirib yuborilganligi tufayli o'zlarining xatti-harakatlarini, xulq-atvorlarini tartibga sololmaydilar. Bunday bolalar hamma narsalarga ruxsatsiz tegaveradigan, bir joyda tinib-tinchib o'tirolmaydigan, tartibga chaqirilganda gapga quloq solmaydigan bo'ladilar. Bunday bolalarda diqqat juda beqaror bo'lgani uchun ular hech bir narsa ustida qunt bilan mashg'ul bo'la olmaydilar.

Diqqatni boshqara bilmaslik, ya'ni ma'lum muddat davomida bir narsaga yo'naltira olmaslik, mashg'ulotlarda intizom buzishga va boshqalarga xalaqit berishga olib keladi. Ana shuning uchun tarbiyachilar bunday bolalarga nisbatan individual munosabatda bo'lishlari (har xil mas'uliyatli topshiriqlar berish va hokazo), ularda diqqatning kuchini hamda barqarorlik xususiyatini tarbiyalab borishlari zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Ivanov I., Zufarova M. “Umumiy psixologiya”. Uz.FMJ., 2008
- 2.V.M.Karimova Psixologiya T.Sharq 2002 y
- 3.Davletshin M.G., Mavlonov M.M, Tuychiyeva S.M. “Yosh va pedagogik psixologiya” T. TDPU, 2009 .
- 4.Safayev N.S., Mirashirova N.A., Odilova N.G. “Umumiy psixologiya nazariyasi va amaliyoti”:-T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2013.
- 5.Xaydarov F.I., Xalilova N. “Umumiy psixologiya”. T: “Fan va texnologiyalar”
- 6.Nazirova L.V., Raximova I.G., Kamalova Z.X., Xolmuratova D.A., «Obshaya psixologiya» - Uchebnoye posobiye T. TGPU. 2020g
- 7.Yugay A.X., Mirashirova . N.A. «Obshaya psixologiya» T. TGPU, 2014.

FILOLOGIYA YO'NALISHI TALABALARINING GAPIRISH MALAKASINI MUAMMOLI TEXNOLOGIYALAR ORQALI TAKOMILLASHTIRISH

Nishanova Viloyat Narjigitovna

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, tayanch doktoranti

Annotatsiya

Mazkur tezisda nemis tili o'qitish jarayonida gapirish malakasini shakllantirish va rivojlantirishning psixolingvistik hamda metodik asoslari tahlil qilinadi. Gapirish kompetensiyasi shaxsning ichki nutqini tashqi ifodaga aylantirish, fikrni izchil shakllantirish va uni shu fikrni qabul qiluvchiga samarali yetkazish jarayonini qamrab oluvchi murakkab kognitiv faoliyat sifatida izohlanadi.

Аннотация

В данной статье рассматриваются психолингвистические и методические основы формирования навыков говорения на немецком языке. Говорение анализируется как сложный когнитивно процесс, направленный на преобразование внутренней речи во внешнюю и эффективную передачу мысли адресату.

Abstract

This paper analyzes the psycholinguistic and methodological foundations of developing speaking competence in German as a foreign language. Speaking is interpreted as a complex cognitive-motor process that involves transforming inner speech into external communication and delivering ideas effectively to the interlocutor.

Kalit so'zlar: gapirish ko'nikmasi, psixolingvistika, muammoli o'qish, kommunikativ kompetensiya, Sprechkompetenz.

Asosiy qism: Zamonaviy chet tillarni o'qitish metodikasida gapirish ko'nikmasini rivojlantirish masalasi markaziy o'rinda turadi. Gapirish shaxsning kommunikativ kompetensiyasini namoyon etuvchi faoliyat bo'lib, uning shakllanishi murakkab psixolingvistik, metodik va ijtimoiy jarayonlarning uyg'unlashuvini talab etadi. Psixolingvistik nuqtayi nazardan qaraganda, gapirish ko'nikmasi shaxsning ichki nutqini tashqi nutqqa aylantirish, fikrni izchil shakllantirish va uni adresatga yetkazish jarayonini o'z ichiga oladi. Bu jarayon tafakkur, eshitish va nutq motorikasi kabi psixik mexanizmlar uyg'unligida kechadi (Леонтьев, 1969).

Nazariy asoslar: Gapirish ko'nikmasining o'rganilishi o'zbek, rus va nemis tilshunosligida keng yoritilgan. O'zbek metodistlaridan Shodiev (2019) fikricha, chet tili darslarida nutqiy faoliyatni rivojlantirishda muammoli yondashuv talabalarning mustaqil fikrlashini faollashtiradi. Rus olimasi Zimnyaya (1985) esa nutqiy faoliyatni murakkab psixolingvistik mexanizm sifatida izohlaydi. Uning fikricha, gapirish tafakkur,

motivatsiya va kommunikativ ehtiyoj o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ko'rsatadi. Nemis olimi Hellmut Geissner (2002) esa “Sprechwissenschaft und Sprecherziehung” asarida gapirishni insonning ijtimoiy va intellektual rivojlanish darajasi bilan bog'laydi.

Gapirish kompetensiyasining muhim jihatlaridan biri uning integrativ xususiyatidir. Schmölzer-Eibinger (2013) ta'kidlaganidek, gapirish boshqa nutq turlari – tinglash, o'qish va yozish bilan uzviy bog'liq holda rivojlanadi. Bu integratsiya til o'rganish jarayonida real muloqot vaziyatlarini yaratishga xizmat qiladi. Shuningdek, De Florio-Hansen (2011) tomonidan ilgari surilgan interaktiv kompetensiya nazariyasi gapirishni o'qitishda o'qituvchi va talaba o'rtasidagi muloqotni teng darajada tashkil etish zarurligini asoslaydi.

Amaliy jihatlar

Amaliy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, gapirish ko'nikmasi tabiiy ravishda shakllanmaydi, balki uni maqsadli va muammoli topshiriqlar asosida rivojlantirish talab etiladi. Sandra Hutterli (2017) tomonidan Shveysariya maktab tizimida o'tkazilgan tajribalarda muammoli vaziyatlarga asoslangan muloqot topshiriqlari talabalar nutqiy faolligini oshirgan. Bunday yondashuv o'quvchilarni real kommunikativ kontekstga jalb qiladi. Henriksson (2020) esa muammoli o'qish orqali og'zaki nutqni rivojlantirishni taklif etadi, chunki matn asosida muammo yechimini izlash talabani og'zaki fikr bildirishga undaydi va shu orqali gapirishdagi qo'rquvni (Sprachangst) kamaytiradi.

O'zbek til o'qitish amaliyotida ham muammoli topshiriqlar tizimidan foydalanish o'z samarasini bermoqda. Masalan, G'ulomova (2021) til o'rganish jarayonida kontekstual o'qish va muammoli savollar yordamida talabalarni erkin fikrlashga undash mumkinligini ta'kidlaydi. Shu bilan birga, raqamli vositalar (ChatClass, Padlet, Kahoot) asosida virtual muloqot muhiti yaratish gapirishni rag'batlantiruvchi omil sifatida qaralmoqda (Marques-Schäfer & Rozenfeld, 2020).

Xulosa

Gapirish ko'nikmasi — bu lingvistik bilim, psixologik tayyorgarlik va ijtimoiy muloqot tajribasining uyg'unlashgan natijasidir. Uni rivojlantirishda muammoli o'qish metodini qo'llash talabalar tafakkurini faollashtiradi, mantiqiy fikrlashni kuchaytiradi va Sprachangstni kamaytiradi. Shu sababli, nemis tilini o'qitishda interaktiv, muammoli va ijodiy topshiriqlarga asoslangan yondashuv eng samarali metodlardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- De Florio-Hansen, I. (2011). Interkulturelle Kompetenz und Lernstrategien im Fremdsprachenunterricht. Tübingen: Narr Verlag.
- Geissner, H. (2002). Sprechwissenschaft und Sprecherziehung. Stuttgart: Kohlhammer.

- G‘ulomova, M. (2021). Chet tilini o‘qitishda muammoli o‘qish metodining o‘rni. Toshkent: TDPU nashriyoti.
- Henriksson, L. (2020). Sprachangst und kommunikative Methoden im DaF-Unterricht. München: Goethe-Institut Verlag.
- Hutterli, S. (2017). Kommunikative Aufgaben im Sprachunterricht: Eine empirische Untersuchung. Bern: Peter Lang.
- Shodiev, A. (2019). Chet tillarini o‘qitishda muammoli yondashuvning samaradorligi. Samarqand: SamDU nashriyoti.
- Schmölzer-Eibinger, S. (2013). Sprachliche Bildung und Mehrsprachigkeit. Graz: Karl-Franzens-Universität.
- Zimnyaya, I. A. (1985). Psikhologiya obucheniya inostrannym yazykam. Moskva: Prosveshcheniye.
- Леонтьев, А. А. (1969). Язык, речь, речевая деятельность. Москва: Наука.

RIVOJLANGAN MAMLAKATLAR BOSHLANG'ICH TA'LIMIDA RAQAMLI VOSITALARDAN FOYDALANISH: SINGAPUR MISOLIDA

Ikromova Mahbuba Vali qizi

O'zDJTU tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Singapur Respublikasining boshlang'ich ta'lim tizimida raqamli texnologiyalardan foydalanish tajribasi o'rganiladi. Tadqiqot davomida mamlakatning 1997 yildan buyon amalga oshirayotgan EdTech Masterplan strategiyalari, Student Learning Space milliy platformasi va pedagogik innovatsiyalar tahlil qilindi. Singapur PISA va TIMSS xalqaro baholashlarida doimiy ravishda yuqori o'rinlarni egallashi, ta'limda texnologiyalarni samarali qo'llash bilan bevosita bog'liqligi aniqlandi. Maqolada o'qituvchi tayyorlash tizimi, National Institute of Education faoliyati va amaliy pedagogik yondashuvlar batafasil ko'rib chiqildi. O'zbekiston ta'lim tizimi uchun Singapur tajribasidan kelib chiqqan holda tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, raqamli texnologiyalar, Singapur, EdTech Masterplan, Student Learning Space, pedagogik innovatsiyalar, o'qituvchi tayyorlash, PISA, matematik ta'lim

Zamonaviy dunyoda ta'lim tizimlarini raqamlashtirish global jarayonga aylandi. XXI asr boshlang'ich ta'limida texnologiyalardan samarali foydalanish o'quvchilarning kelajakdagi muvaffaqiyati uchun muhim ahamiyatga ega. Rivojlangan mamlakatlar, xususan Janubi-Sharqiy Osiyoda joylashgan Singapur, bu sohada sezilarli tajribaga ega.

Singapur aholi soni 5,4 million atrofida bo'lgan kichik orol davlat[1]. Biroq, ta'lim sohasidagi yutuqlari juda katta. OECD tomonidan o'tkaziladigan PISA (Programme for International Student Assessment) baholashlarida Singapur o'quvchilari doimiy ravishda dunyoning eng yaxshi natijalari qatorida turishadi[2]. 2022-yilgi PISA natijalariga ko'ra, Singapur matematika fanida ikkinchi, o'qish savodxonligida uchinchi o'rinni egalladi[3]. Bu yutuqlarning asosiy sabablaridan biri - ta'limda texnologiyalarning strategik qo'llanishi. Singapur 1997-yildan boshlab ketma-ket EdTech Masterplan dasturlarini amalga oshirmoqda[4]. Mazkur tadqiqotning maqsadi Singapur tajribasini tahlil qilish va O'zbekiston uchun foydali xulosalar chiqarishdan iborat.

Singapur Ta'lim vazirligi (Ministry of Education - MOE) ta'limni informatlashtirish bo'yicha yigirma yillik strategiyani izchil amalga oshirmoqda. Bu strategiya bir necha bosqichlardan iborat[4].

Birinchi bosqich. Masterplan (1997-2002) texnik infratuzilmani yaratishga qaratilgan edi. Barcha maktablar kompyuter va internetga ulandi. O'qituvchilar ham asosiy kompyuter ko'nikmalarini o'rgandilar. Bu davrda asosiy e'tibor texnikaga berildi.

Ikkinchi bosqich. Masterplan (2003-2008) pedagogik innovatsiyalarga bag'ishlandi. Texnologiyani qanday to'g'ri va samarali qo'llash masalasi o'rganildi. Multimedia ta'limiy materiallar yaratila boshlandi.

Uchinchi bosqich. Masterplan (2009-2014) o'quvchilarning mustaqil o'rganishiga yo'naltirildi. Mobil qurilmalar paydo bo'lgach, ta'lim sinfxona bilan chegaralanmay qoldi. Talabalar istalgan joyda o'qish imkoniyatiga ega bo'ldilar⁵.

To'rtinchi bosqich. Masterplan (2015-2020) shaxsga moslashgan ta'limni rivojlantirishni ko'zda tutdi. Har bir o'quvchining individual qobiliyatiga mos keladigan adaptiv texnologiyalar joriy etildi[5].

Hozirgi davr - EdTech Masterplan 2030 sun'iy intellekt, ma'lumotlar tahlili va gibrid ta'lim modellarini keng qo'llashni nazarda tutadi. Asosiy g'oya - "texnologiya orqali o'zgargan ta'lim, texnologiya orqali o'zgargan dunyo uchun talabalarni tayyorlash"dir[6].

2018-yilda Singapur Ta'lim vazirligi Student Learning Space (SLS) nomli milliy ta'lim platformasini ishga tushirdi[7]. Bu platforma barcha davlat maktablari uchun ochiq bo'lib, boshlang'ich sinflardan to o'rta maktabgacha barcha o'quvchilar foydalanadi. SLS platformasi o'quv dasturiga to'liq moslashtirilgan va turli fanlar bo'yicha keng qamrovli materiallarni o'z ichiga oladi. Platformada video darslar, interaktiv topshiriqlar, testlar, virtual laboratoriyalar mavjud. O'qituvchilar esa darslarini rejalashtirish, topshiriqlar berish va o'quvchilar natijalarini kuzatish uchun maxsus vositalardan foydalanadi⁸. Platformaning muhim xususiyati - u har bir o'quvchining o'rganish tezligi va uslubiga moslashadi. Ba'zi bolalar tez tushunarkan, boshqalari ko'proq vaqt talab qiladi - platforma bu farqlarni hisobga oladi[8].

SLS 2021 yilgi WITSA Global ICT Excellence Awards musobaqasida E-Education & Learning nominatsiyasida ikkinchi o'rinni qo'lga kiritdi. 2018 yilda esa IDC Smart City Asia Pacific Award musobaqasida ta'lim sohasidagi eng yaxshi loyiha deb topildi[9].

Singapur fanlar orasida matematika ta'limi bo'yicha butun dunyoda mashhur hisoblanadi. "Singapore Math" metodikasi ko'plab mamlakatlar tomonidan o'rganilmoqda. Bu metodikaning asosi - masala yechishga yo'naltirilgan yondashuv. Singapur matematika o'quv dasturi 1980-yillarda ishlab chiqilgan va keyinchalik doimiy takomillashtirilgan. Metodikaning asosiy tamoyili - konkredan abstrakt tomon harakat. O'quvchilar dastlab real narsalar bilan ishladilar (masalan, kubiklar, chiplar), keyin rasmlar va diagrammalar bilan, va nihoyat matematik belgilar bilan. Bu yondashuv amerikalik psixolog Jerome Brunerning nazariyasiga asoslangan[10]. Singapur matematika o'qitishining eng mashhur vositasi - model usuli yoki "bar modeling". Bu usul murakkab so'z masalalarini vizual tarzda yechishga yordam beradi. Bolalar muammoni tushunish uchun to'rtburchak diagrammalar chizadilar. Bu usul algebra va geometriya asoslarini ham boshlang'ich sinfdan o'rgatadi[11].

Singapurlik tadqiqotchi professor Berinderjeet Kaur (National Institute of Education) matematika ta'limida model usulining samaradorligi to'g'risida ko'plab ilmiy ishlar nashr etgan. Uning tadqiqotlariga ko'ra, bu usul o'quvchilarning matematik fikrlashini rivojlantirishga katta hissa qo'shadi[12]. Zamonaviy Singapur maktablarida an'anaviy metodika raqamli vositalar bilan to'ldiriladi. GeoGebra, interaktiv geometriya dasturlari va virtual manipulyativlar matematikani yanada tushunarli qiladi. SLS platformasida matematika bo'yicha maxsus animatsiyalar va o'yinlar mavjud ki, ular bolalarning qiziqishini oshiradi.

Singapurda pedagog kadrlar faqat bitta muassasada tayyorlanadi - National Institute of Education (NIE), bu Nanyang Technological University tarkibidagi institut. Bu markazlashgan tizimning katta afzalligi bor - barcha o'qituvchilar bir xil yuqori standartlarga muvofiq o'qiydi. NIE nafaqat o'qituvchi tayyorlash, balki ta'lim sohasida tadqiqotlar olib borish markazi ham hisoblanadi. Institut Singapur ta'limining barcha jihatlarini bo'yicha ilmiy izlanishlar amalga oshiradi. Professor Berinderjeet Kaur, professor Toh Tin Lam, professor Tay Eng Guan kabi taniqli tadqiqotchilar NIE da faoliyat yuritadilar[13].

Singapurda o'qituvchilar uchun doimiy o'rganish majburiy. Har bir o'qituvchi yiliga kamida 100 soat professional rivojlanish dasturlarida qatnashishi kerak. Bu kurslar davomida yangi pedagogik texnologiyalar, zamonaviy metodlar va raqamli vositalardan foydalanish ko'nikmalari o'rgatiladi. O'qituvchilar uchun maxsus master darajasi ham mavjud - MSc (Mathematics for Educators). Bu dastur matematika o'qituvchilarining predmet bilimlarini chuqurlashtirish uchun mo'ljallangan.

IEA tomonidan o'tkazilgan TEDS-M (Teacher Education and Development Study in Mathematics) tadqiqotida NIE bitiruvchilari xalqaro o'rtacha ko'rsatkichdan yuqori natijalar ko'rsatdilar. Ular ham matematika bo'yicha bilim, ham pedagogik kompetensiyalar bo'yicha yaxshi tayyorgarlikka ega ekanliklarini isbotladilar[14].

Singapur maktablarida raqamli va an'anaviy usullarning kombinatsiyasi qo'llaniladi. O'qituvchilar texnologiyani dars jarayoniga uyg'unlashtiradi, lekin texnologiya o'qituvchining o'rnini olmaydi[15]. Darslarning bir qismi onlayn, bir qismi esa an'anaviy sinfxona shaklida o'tadi. COVID-19 pandemiyasi davrida SLS platformasi juda muhim rol o'ynadi. Maktablar yopilganda ham ta'lim jarayoni to'xtamadi[9]. Bu Singapur ta'lim tizimining tayyorgarligini va moslashuvchanligini ko'rsatdi.

Singapur Ta'lim vazirligi "e-Pedagogy" deb ataladigan maxsus yondashuvni ishlab chiqdi. Bu - texnologiyalardan pedagogik jihatdan to'g'ri foydalanish metodologiyasi. E-Pedagogy to'rtta asosiy elementni o'z ichiga oladi:

- Faol o'rganish (Active Learning)
- Hamkorlikda o'rganish (Collaborative Learning)
- O'z-o'zini boshqarish (Self-Directed Learning)

- Muammoli o'rganish (Problem-Based Learning)

EdTech Masterplan 2030 doirasida talabalarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish alohida e'tibor qaratiladi. "Find, Think, Apply, Create" framework asosida 9 ta raqamli kompetensiya belgilangan:

1. Raqamli xavfsizlik va himoya
2. Raqamli mas'uliyat
3. Raqamli bilimlarni yangilab turish
4. Hisoblash tafakkuri
5. Raqamli ma'lumotlarni boshqarish
6. Raqamli kommunikatsiya
7. Raqamli yaratuvchanchil
8. Raqamli tadqiqot
9. Raqamli hamkorlik[6].

PISA 2022 natijalariga ko'ra, Singapur matematika bo'yicha 564 ball (ikkinchi o'rin), fan bo'yicha 561 ball (birinchi o'rin) va o'qish savodxonligi bo'yicha 543 ball (uchinchi o'rin) to'pladi[3]. Bu natijalar butun dunyo o'rtacha ko'rsatkichlaridan ancha yuqori. TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study) baholashida ham Singapur doimiy ravishda yuqori o'rinlarda. 1995 yildan buyon Singapur matematika va fan fanlarida dunyoning eng yaxshi uchtaligida[10].

Singapurli bolalar yoshligidanoq texnologiya bilan tanishadilar. 2023 yilgi ma'lumotlarga ko'ra, barcha boshlang'ich sinf o'quvchilari asosiy raqamli ko'nikmalarga ega⁶. Ular kompyuter, planshet va zamonaviy dasturlardan foydalanishni biladilar. Muhimi, Singapurda faqat texnik ko'nikmalar emas, balki raqamli axloq va kiberxavfsizlik ham o'rgatiladi[6]. Bolalar internetda xavfsiz muomala qilish, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish va mas'uliyat bilan foydalanish qoidalarini biladilar.

Singapurlik tadqiqotchi Berinderjeet Kaur tomonidan olib borilgan ko'p yillik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, texnologiyalarning to'g'ri qo'llanishi o'quvchilarning bilim darajasini sezilarli oshiradi. Xususan, matematik muammolarni yechish qobiliyati yaxshilanadi va talabalarning tanqidiy fikrlashi rivojlanadi[12].

MUAMMOLAR VA CHEKLOVLAR

Singapurning barcha yutuqlariga qaramay, ba'zi muammolar ham mavjud. Har qanday yangi tizim singari, raqamli ta'lim ham o'z qiyinchiliklariga ega.

- Bolalarning kompyuter yoki planshet oldida ko'p vaqt o'tkazishi sog'lig'iga zarar yetkazishi mumkin. Ko'z salomatligi, jismoniy faollikning kamayishi va boshqa muammolar yuzaga keladi. Singapur Ta'lim vazirligi bu masalani jiddiy qabul qiladi va ekran vaqtini tartibga solishga harakat qiladi[6].

- Barcha o'qituvchilar yangilikka bir xilda tayyorgarlik ko'rmaydi. Ayniqsa tajribali, lekin texnologiyaga kam tanish o'qituvchilar uchun bu qiyin jarayon. Singapurda bu muammoni hal qilish uchun keng qamrovli o'rgatish dasturlari amalga oshiriladi[13].

- Ba'zan texnologiya ta'limning asosiy maqsadini soyaga solishi mumkin. Muhim narsa - texnologiya vosita, maqsad emas. Singapur tajribasi shuni ko'rsatadiki, texnologiya an'anaviy pedagogikani almashtirmasdan, uni kuchaytirishi kerak[15].

Singapur tajribasidan O'zbekiston ta'lim tizimi uchun bir qator foydali xulosalar chiqarish mumkin.

Bosqichma-bosqich rivojlanish

Singapur 25 yil davomida ketma-ket strategiyani amalga oshirdi. O'zbekiston uchun ham shoshilmaslik, balki puxta rejalashtirish muhim. Avval infrastruktura, keyin o'qituvchilar tayyorlash, va nihoyat pedagogik innovatsiyalar - bu mantiqiy ketma-ketlik.

O'qituvchilar - asosiy omil

Singapur tajribasi aniq ko'rsatadiki, eng yaxshi texnologiya ham malakasiz o'qituvchi qo'lida samarasiz qoladi. O'zbekiston pedagog universitetlari o'quv dasturlariga raqamli pedagogika, zamonaviy metodlar va texnologiyalar bo'yicha chuqur kurslar kiritishi lozim.

Milliy kontentni yaratish

Singapur o'z milliy o'quv dasturiga mos keladigan milliy platformani yaratdi. O'zbekiston uchun ham o'zbek tilida, milliy madaniyat va qadriyatlarni aks ettiruvchi raqamli materiallar zarur. Xorijiy dasturlarni tarjima qilish yetarli emas - o'z kontentimizni yaratishimiz kerak.

Tadqiqot va monitoring

Singapurda NIE doim ta'lim jarayonini o'rganadi va takomillashtirishga harakat qiladi¹³. O'zbekistonda ham ta'limda ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish, monitoring tizimini joriy etish va natijalarni tahlil qilish muhim.

Davlat siyosati va moliyalashtirish

Singapurning muvaffaqiyati davlat tomonidan doimiy qo'llab-quvvatlash va yetarli moliyalashtirish bilan bog'liq. O'zbekiston hukumati ham ta'limni ustuvor yo'nalish deb e'lon qilgan. Muhim masala - bu e'lonlarni amalda amalga oshirish.

Singapur tajribasi shuni isbotlaydiki, kichik mamlakat ham to'g'ri strategiya va izchil ish bilan ta'lim sohasida dunyoga namuna bo'lishi mumkin. Boshlang'ich ta'limda raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish uchun bir necha omil zarur: davlat siyosati, moliyaviy qo'llab-quvvatlash, o'qituvchilarni sifatli tayyorlash, milliy kontent yaratish va doimiy monitoring.

Singapurning 25 yillik tajribasi qimmatli darslar beradi. Biroq, har bir mamlakatning o'z sharoiti, madaniyati va ehtiyojlari bor. Shuning uchun Singapur tajribasini ko'chirib

olish emas, balki undan o'rganib, o'z milliy xususiyatlarimizga mos strategiya ishlab chiqish to'g'ri yo'l bo'ladi.

O'zbekiston ta'lim tizimi tarixan kuchli asoslarga ega. Zamonaviy texnologiyalar va ilg'or xalqaro tajribani o'rganib, biz ham o'z muvaffaqiyatlarimizga erisha olamiz. Asosiy shart - sabr-toqat, izchillik va ilmiy yondashuv.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Kaur B. Mathematics education in Singapore: an insider's perspective. ZDM Mathematics Education, 2014, vol. 46, pp. 829-836.

2. OECD. PISA 2022 Results (Volume I): The State of Learning and Equity in Education. Paris: OECD Publishing, 2023.

3. OECD. PISA 2022 Results (Volume II): Learning During - and From - Disruption. Paris: OECD Publishing, 2023.

4. Ministry of Education Singapore. Educational technology journey. Available at: <https://www.moe.gov.sg/education-in-sg/educational-technology-journey> (accessed 10 November 2025).

5. Koh T.S., Lee S.C. Digital Skills and Education: Information and Communications Technology (ICT) Curriculum and Teaching in Primary and Secondary Schools in Singapore. Singapore: World Scientific, 2008.

6. Ministry of Education Singapore. EdTech Masterplan 2030. Available at: <https://www.moe.gov.sg/education-in-sg/educational-technology-journey/edtech-masterplan> (accessed 10 November 2025).

7. Ministry of Education Singapore. Student Learning Space. Available at: <https://www.moe.gov.sg/education-in-sg/student-learning-space> (accessed 10 November 2025).

8. Government Technology Agency Singapore. Student Learning Space (SLS). Available at: <https://www.tech.gov.sg/products-and-services/for-citizens/education/student-learning-space/> (accessed 10 November 2025).

9. Education Above All Foundation. Singapore Student Learning Space (SLS). EAA Observatory. Available at: <https://policy-hub.educationaboveall.org/solution/singapore-student-learning-space-sls> (accessed 10 November 2025).

10. Wikipedia. Singapore math. Available at: https://en.wikipedia.org/wiki/Singapore_math (accessed 10 November 2025).

11. Northeastern University Repository. Effects of Singapore's model method on elementary student problem solving performance. Available at: <https://repository.library.northeastern.edu/files/neu:1189/fulltext.pdf> (accessed 10 November 2025).

12. Kaur B., Toh T.L., Tay E.G. Mathematics Education in Singapore. Singapore: Springer, 2019.

13. Kaur B., Soh C.K., Wong K.Y., Tay E.G., Toh T.L., Lee N.H., Ng S.F., Dindyal J. Mathematics Education in Singapore. In: Cho S. (eds) The Proceedings of the 12th International Congress on Mathematical Education. Springer, Cham, 2015, pp. 311-316.
14. Kaur B., Tay E.G., Toh T.L., Leong Y.H., Lee N.H. A study of school mathematics curriculum enacted by competent teachers in Singapore secondary schools. Mathematics Education Research Journal, 2018, vol. 30, no. 1, pp. 103-116.
15. Kaur B. Towards Excellence in Mathematics Education – Singapore's Experience. Procedia - Social and Behavioral Sciences, 2010, vol. 8, pp. 28-34.

KURASH FANIDAN NAZARIY MASHG'ULOTLARIDA FOYDALANILADIGAN TA'LIM TEXNOLOGIYALARIGA DOIR TAJRIBA SINOV AHAMIYATI

Raximberdiyev Javlonbek Nasriddin o'g'li

“Jismoniy madaniyat nazariyasi” kafedrası o'qituvchisi

javlonbekraximberdiyev45@gmail.com

Xaitboyev Jamoliddin Jaxongir o'g'li

“Jismoniy madaniyat” ta'lim yo'nalishi 1-bosqich talabalari

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy o'quv yurtlarida o'quv fanlarini, ayniqsa, jismoniy tarbiya bo'yicha o'qitiladigan fanlarni o'qitishda ta'limning yuqorida tavsiflab o'tilgan texnologiyalari, interfaol usullardan foydalanish talabalar faolligi texnologiyalar yordamida yanda rivojlantirish tamoyillari ko'rib chiqilgan asosiy masalalar haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: kurash, tarbiya, zamonaviy pedagogik, axborot texnologiyalar, madaniyat, dunyoqarash, didaktik, psixologik tayyorgarlik.

Kirish. Hozirgi davrning turli ilmiy-nazariy va o'quv –metodik manbalarida ijtimoiy – iqtisodiy taraqqiyotning talab va ehtiyojlaridan kelib chiqib, qayta takrorlanadigan, o'quvchi (talaba)ning o'qish-bilish faolligini to'liq ta'minlaydigan, ta'lim shakllarini qulaylashtiradigan, o'qitishda inson salohiyati va texnik vositalarning o'zaro ta'sirini tashkil etadigan, bilim o'zlashtirishda yo'l qo'yilgan xatolarni aniqlab, tuzata oladigan **“...zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarini o'z vaqtida ishlab chiqish va joriy etishni ta'minlash”**⁹ vaqti etib kelganligi qayd etiladi. Chunki ta'lim texnologiyalari o'zlashtirish natijalarini kafolatlaydigan, jamiyat talablariga ko'ra oldindan shaxs shakllanishini kafolatlovchi, ta'lim shakllarini qulaylashtiruvchi o'qitishning metod va vositalarining yig'indisidan iboratdir.

Shundan kelib chiqib ta'kidlash joizki Kurash darslarini o'qitishda ta'lim jarayoning yo'nalishini muayyan izchillik va yaxlitlikda qurish, o'quvchi (talaba)larning o'quv-bilm faoliyatini aniqlashtirilgan maqsadni amalga oshiruvchi ta'limning shakl, metod va vositalarini tanlash lozimligini taqozo etadi. Buning uchun didaktikaning muayyan qonuniyatlari, qoidalari va o'ziga xos jihatlarini e'tibordan chiqarmaslik lozim. Chunki ilmiy manbalarda ta'kidlanishicha, o'qitish texnologiyasi (natija sifatida)- didaktik jarayonning ilmiy loyihasi modeli) bo'lib, faoliyat davomida pedagogik harakatalar muvaffaqiyatini ta'minlaydi.

⁹ Karimov I.A. O'zbekiston XXI asrga intilmoqda. - T.: “O'zbekiston”, 1999, 37-38-betlar.

Xo'sh, o'qitish texnologiyalari mazmunida nimalar mujassamlashgan:

1. Ta'lim standartlari asosida o'qitish jarayonini loyihalash.
2. Kutilayotgan natijani kafolatlash va kafolatlangan natijaga to'liq erishish.
3. Kafolatlangan natijani qo'lga kiritishda maqsadni aniq belgilash, ya'ni ta'limning umumiy maqsadi va o'quv mavzusining maqsadini hamda o'zlashtirilishi lozim bo'lgan o'quv ma'lumotlarining maqsadini aniqlashtirish.
4. O'qitishning didaktik vositalarini aniq tanlash va ulardan maksimal (optimal) foydalanish.
5. O'qitishning uzluksizlik, ilmiylik, tushunarliklik, ko'rgazmalilik, amaliylik, tamoyillariga asoslanish.
6. O'quv mashg'ulotlarining xaritasini o'zlashtirilishi lozim bo'lgan BKM (bilim, ko'nikma, malakalar) va pedagogik harakatlar (o'qituvchi-talaba faoliyati) asosida ishlab chiqish va rejalarini tuzish.
7. Ta'lim oluvchilarning mustaqilligi, faolligi, ijodiy kamolotining ta'minlanishiga qaratilgan bo'lganligi.
8. Ta'lim jarayonining motivatsiya, ta'lim oluvchining o'qish-bilish faoliyati, o'quvchi faoliyati boshqarilishi komponentlaridan iborat bo'lishi va amalga oshishi.¹⁰

Asosiy qisim. Kurash fanini o'qitishda, fan mazmunini talabalarning o'zlashtirishlari uchun ta'limning ilg'or va zamonaviy usullaridan foydalanish, yangi innovatsion-pedagogik texnologiyalarni tadbiq qilish, ma'ruza, amaliy mashg'ulotlardan ilg'or innovatsion texnologiyalardan foydalanish zarurligi qayd qilingan. Shuni inobatga olib biz mazkur fanni o'qitishda foydalanishi mumkin bo'lgan ta'lim texnologiyalari xususida fikr yuritamiz.

Hozirgi kunda ta'lim maqsadini amalga oshirish ta'lim funktsiyalari, muammoli-modulli xususiyatlari, o'qitish vositalari va ta'lim mazmunini amalga oshirish darajalari, ta'limni jadallashtirish va shaxsga yo'naltirilgan - umumiy pedagogik, xususiy pedagogik, lokal (modul)li ta'lim kabi o'qitishning xususiyatlaridan kelib chiqib, Savelev, S.A.Smirnov, M.A.Chashanov, V.M.Shatalov, M.I.Maxmutov, D.V.Chernilevskiy va boshqalar tomonidan ta'lim texnologiyalari ishlab chiqilgan. Respublikamiz ta'lim muassasalarida esa o'qitishning muammoli, shaxsga yo'naltirilgan, mujassamlashtirilgan, modulli, rivojlantiruvchi, dasturlashtirilgan, differentsiallashtirilgan, faol, o'yin kabi texnologiyalari N. Sayidaxmedov, B. Farberman, O'. Tolipov, M. Usmonboyeva, B. Xo'jayev, Sh.Olimov tomonidan ilmiy nazariy jihatdan asoslanib amalga qo'llanilmoqda.

¹⁰ Milliy g'oya: targ'ibot texnologiyalari va atamalar lug'ati. 28- bet

Xullas, mazkur texnologiyalar mustaqil fikr yuritish, faol o'zlashtirish, ijodiy tafakkurni shakllantirish va rivojlantirish, kafolatli natijaga erishishni yo'lga qo'yishga yordam beradi. Zero, bunda bilish, tushunish, anglash, ajrata olish, o'z-o'zini nazorat qilish, aniqlashtirish o'z faoliyatini baholash kabi amallar doimiy harakatda bo'ladi. Endi qayd etib o'tilgan texnologiyalarning ayrimlari xususida qisqacha tavsif beramiz.

Muammoli o'qitish texnologiyasi – bu muayyan o'quv fanining muhim tomonlarini ijodiy o'zlashtirishga o'quvchilarni muntazam jalb qilishni nazarda tutadigan texnologiyadir. Muammoli o'qitish texnologiyasining o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, u ta'lim oluvchilarga ma'lumot, axborotlarni tayyor holda emas, balki muammoli vaziyatlarni yaratish hamda ularni yechishga o'quvchilarni jalb etish orqali bilim o'zlashtirish, ko'nikma malaka hosil qilishga yo'llashni nazarda tutadi. Shuning uchun mazkur texnologiya ta'lim oluvchilarda mustaqil fikrlash, e'tiqodni tarbiyalaydi.

Darhaqiqat, “Muammoli o'qitish, o'qitishning eng tabiiy samarali usulidir, chunki ilmiy bilimlar mantiqi o'zida muammoli vaziyatlar mantiqini namoyish etadi”¹¹. Zero, muammoli vaziyat – ta'lim oluvchilar fikrlash jarayonining dastlabki bosqichi bo'lib, unda biror narsani tushunish, anglash mantig'i yotadi va u talabani muammoni yechishga yo'naltiradi, yechimni izlashni tashkillashtiradi. Bunda o'qituvchi o'quvchi-talabalarga bilim, ma'lumot, axborotlarni tayyor holda taqdim etmaydi, u bilim oluvchilar oldiga muammoli topshiriqlarni qo'yib, ularning yechimini topishga o'quvchi-talabalarning o'zlarini yo'naltiradi.

Muammoli topshiriqlar, bilishga yo'llovchi, tadqiqiy topshiriqlar hisoblanib, ularning natijalari ta'lim oluvchiga noma'lum bo'lib, ularni yechish yo'llari, vositalarini ularning o'zlari o'z tayyorgarlik darajalariga tayanib mustaqil hal etishga intiladilar.

Muammoli o'qitish texnologiyasi o'quvchi-talabalarning bilish faolligi va ijodiy fikrlashini rivojlantiradi. Natijada o'quvchilar bilimlarni o'z tayyorgarlik darajalariga tayanib mustaqil o'rganishga odatlanadilar, muammo va topshiriqlarni yechishning yo'l va vositalarini izlab topishga intiladilar.

Kurash fanini o'qitishda muammoli ta'lim texnologiyasi bo'lajak jismoniy madaniyat o'qituvchilariga, mutaxassislariga kurashchilarning jismoniy va psixologik tayyorgarliklarini inobatga olib, vaziyatdan kelib chiqib, texnik, taktik mahoratini namoyish qilishda mustaqil qaror qabul qilish yo'llari hamda vositalari haqida ma'lumot beradi. Shuningdek, kurashchilarga hujum harakatlarini mustaqil tanlash, qo'llash texnikasi bilan tanishtiradi. Bu esa o'z navbatida, jismoniy tarbiya mashg'ulotlari va mashqlarini tashkil etish va o'tkazishga texnologik yondashish uchun amaliy yordam

¹¹ N.H.Avliyoqulov, N.J.Namozova Muammoli o'qitish texnologiyalari. -T. 2004, 12-bet.

ko'rsatadi. Bunda muammoli vaziyatni vujudga keltirish muhim ahamiyat kasb etadi. Muammoli vaziyat yaratishda:

- a) texnik-taktik tayyorgalikda ziddiyatlarni vujudga keltirish va uning yechimini topishga kurashchining o'ziga taklif etish;
- b) aynan bir xildagi texnik-taktik tayyorgarlikni turli xil yechimini topish;
- d) kurashchilarga holatga turlicha yondashishni o'rgatish;
- e) amalga oshirilgan texnik-taktik holatni taqqoslash, umumlashtirish va xulosalar chiqarishga undashga olib keladi va ularni qo'llash ijtimoiy-pedagogik ahamiyat kasb etadi.

Shuning uchun ham Kurash fanini o'qitishda muammoli ta'lim texnologiyasining roli katta.

Sport kurashida esa kurashchilarning jismoniy, ruhiy, texnik, taktik tayyorgarliklarini inobatga olgan holda ularni guruhlariga ajratib tashkil etiladigan mashg'ulotlarni differensial ta'lim deb aytish mumkin. Bunday yondashish sportchida taktik-texnik tayyorgarlikni oshishida, jismoniy va ruhiy holatini yaxshilashida muhim o'rin tutadi. Bunday ta'limda sportchi faollashadi, o'zining jismoniy, ruhiy, texnik va taktik tayyorgarligi ustida muntazam shug'ullanadi. Buning uchun jismoniy tarbiya o'qituvchisi yoki murabbiy milliy kurash turlari, milliy kurash mashg'ulotining maqsadi, vazifalari, vositalari, usullari, tamoyillari, kurashchining jismoniy, ruhiy, texnik va taktik tayyorgarligi to'g'risida ham ilmiy-nazariy ham amaliy - usuliy ma'lumotlarni mukammal egallashi talab etiladi.

Shunday qilib, “Milliy kurash turlari va uni o'qitish metodikasi” fanini o'qitishda differensial ta'lim texnologiyasidan foydalanish ta'lim oluvchilar yoki bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilari hamda murabbiylarni past o'zlashtiruvchidan qoniqarli o'zlashtiruvchi darajasiga, qoniqarli o'zlashtiruvchilarni yaxshi o'zlashtiruvchilar darajasiga, yaxshi o'zlashtiruvchilarni a'lo o'zlashtiruvchilar darajasiga ko'tarish mumkinligi amalda tasdiqlangan. Demak, “Milliy sport kurashi va uni o'qitish metodikasi” fani mavzularini o'qitishda differensial ta'lim texnologiyasini qo'llash yaxshi samara beradi.

Rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyasi - ta'lim oluvchilarning tabiiy rivojlanish qonuniyatlari asosida uning ichki imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish va muammoni mustaqil echa oladigan, fan mazmunini anglash uchun kerakli bilimni qidirib topa olish ko'nikmalarini rivojlantiruvchi ta'limdir. Bu ta'lim texnologiyasi “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” talablaridan kelib chiqadi va jahon standarti talabiga javob beradigan, o'ziga, boshqalarga, jamiyatga, davlatga, tabiatga, mehnatga, o'zining shaxsiy faoliyatiga to'g'ri munosabatni bildiradi oladigan, ijodkor, tadbirkor kadrlarni tayyorlash va o'z-o'zini takomillashtiradigan shaxsni tarbilashga qaratilgan ta'lim texnologiyasidir. Mazkur ta'lim texnologiyasi ta'lim jarayoni ishtirokchilari (subyektlar)ning harakatlarini

faollashtiradi, hamda o'zaro faoliyatni jadallashtiradi, interfaollikni vujudga keltiradi. Bu esa faqatgina axborotlarni shunchaki qabul qilishni emas, balki o'rganilayotgan ob'ektlar yoki jarayonlarning o'zaro harakatlarni tezlashtiradi, ma'lumotlar, axborotlar xususiyatlarini faol tadqiq qilish imkoniyatlarini vujudga keltiradi.

Xulosa qilib aytganda, oliy o'quv yurtlarida o'quv fanlarini, ayniqsa, jismoniy tarbiya bo'yicha o'qitiladigan fanlarni o'qitishda ta'limning yuqorida tavsiflab o'tilgan texnologiyalari, interfaol usullardan foydalanish talabalar faolligi, mustaqilligi, ijodkorligi, izlanuvchanligini oshirish bilan birga, ularni barkamol insonlar, ma'naviy-axloqiy hamda intellektual salohiyatini rivojlantiradi hamda ularni kuchli, yetuk kasb egalari qilib tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этишимиз.-Т: “Ўзбекистон”., 2018.
2. Arslonov Q.P. Milliy kurash turlari va uni o'qitish texnologiyalari, o'quv qo'llanma,-Т. “Turon zamin ziyo” nashr, 2014.
- 3.Tolipov O'.Q., Usmonboyeva M, Pedagogik texnologiyalarning tadbqiqiy asoslari. –Т.: Fan, 2006.
4. Kerimov F.A. Sport sohasidagi ilmiy tadqiqotlar. Darslik. – Т., 2004.

ONLAYN TA'LIM VA AN'ANAVIY SHAXSAN O'RGANISH: QAYSI BIRI SAMARALIROQ?

Mustafayeva Xulkar Utkir qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti tyutori

Annotatsiya: Mazkur maqolada onlayn ta'lim va an'anaviy (shaxsan) ta'limning samaradorligi tahlil qilinadi. Har ikkala metodning afzallik va kamchiliklari moslashuvchanlik, ta'lim sifati, ijtimoiy muhit, xarajatlar va amaliy tajriba nuqtai nazaridan solishtiriladi. Onlayn ta'lim qulaylik va arzonligi bilan ajralib tursa, an'anaviy ta'lim chuqurroq tushunish va bevosita muloqotni ta'minlaydi. Shuningdek, gibrid ta'lim modelining afzalliklari ham muhokama qilinadi. Qaysi ta'lim turi samaraliroq ekanligi o'quvchilarning ehtiyojlari va o'rganish uslubiga bog'liq holda belgilanadi.

Kalit so'zlar: onlayn ta'lim, an'anaviy ta'lim, samaradorlik, moslashuvchanlik, ta'lim sifati, ijtimoiy muhit, motivatsiya, amaliy tajriba, gibrid ta'lim, ta'lim usullari.

Kirish

Zamonaviy ta'lim tizimi texnologik rivojlanish bilan bir qatorda katta o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Internet va raqamli platformalarning rivojlanishi natijasida onlayn ta'lim an'anaviy ta'limga jiddiy raqobat tug'dirdi. Bugungi kunda talabalar va o'qituvchilar uchun ta'lim jarayonini tashkil etishda ikkita asosiy uslub – an'anaviy (shaxsan) ta'lim va onlayn ta'lim mavjud.

Har ikkala ta'lim turi o'ziga xos afzallik va kamchiliklarga ega bo'lib, ularning samaradorligi turli omillarga bog'liq. Onlayn ta'lim qulaylik va moslashuvchanlikni ta'minlasa, an'anaviy ta'lim bevosita muloqot va amaliy tajribani kuchaytiradi. Ushbu maqolada onlayn va an'anaviy ta'limning asosiy jihatlari solishtiriladi hamda qaysi biri samaraliroq ekani muhokama qilinadi.

Barchamizga ma'lumki, 2019- yilda butun dunyoda moliyaviy inqiroz vujudga keldi. Bunga sabab COVID-19 virusi bo'ldi. Shu bilan birga butun dunyodagi barcha oliy ta'lim muasssalarida talabalarning ta'lim olish davomiyligini ta'minlash maqsadida masofaviy ta'lim texnologiyalaridan unumli foydalanish yo'lga qo'yildi. Bizda hozirgi kunda eng samarali deb hisoblanadigan an'anaviy ta'lim shakli bu - "offline" ta'lim hisoblanadi. Bu ta'lim shaklida siz murabbiy va kuratorlar bilan yuzma-yuz muloqot qilish, networking va yangi do'stlar orttirish, yanada ko'proq nazorat, savol berib, bir zumda javob olish imkoniyatiga ega bo'lasiz. Ta'lim tizimida o'quv jarayonini yangidan isloh qilish, yangi axborot texnologiyalariga asoslangan o'qitish usullarini ishlab chiqish, ularni keng joriy qilish bugunning talabidir. Bunda masofaviy ta'lim tizimini joriy qilish maqsadgamuvofiqdir. O'tgan asring 90-yillari boshlarida internetning keng ommalashishi, —butun dunyo ta'lim tizimiga yangi “Masofaviy ta'lim” yo'nalishini olib kirdi.

Masofaviy ta'lim —bu axborot va kommunikatsiya texnologiyalari internet, elektron pochta, video konferensiya, audio, videoma'lumotlar va multimedia o'quv qo'llanmalariga asoslangan uzoqdan turib o'qitish, o'rgatish usulidir.

Masofaviy ta'limda talabadan doimiy faoliyat interaktiv o'qitish talab etiladi. Bu esa mutaxassisning bilimi vaqobiliyatini sifat xususiyatlarini oshiradi. Masofali o'qitishda o'qituvchi va talaba bir-biridan ancha uzoqda joylashgan holda ishlaydi. Lekin ular maxsus usullar yordamida tashkiletilgan o'quv kurslari, nazorat formalari, elektron pochta yordamidagi kommunikatsiya usullari va boshqa internet texnologiyalari yordamida doimiy o'zaro aloqada bo'lishadi. Internet-texnologiyalar asosida masofali ta'lim, bu professional ta'limning zamonaviy universal shakli bolib, u o'rganuvchilarning individual so'rovlariga va ularning mutaxassisliklariga mo'ljallangan. Masofaviy o'qitish barcha xohlovchilarga o'zlarining individual xususiyatlariga muvofiq professional darajalarini oshirish imkoniyatini beradi. O'qitishning bunday usulida tinglovchi o'quv-metodik materiallarni aniq bir vaqtlarda mustaqil tarzda, interaktiv rejimda o'zlashtiradi, test sinovlaridan o'tadi, o'qituvchi rahbarligida nazorat ishlarini bajaradi va “virtual” o'quv guruhidagi boshqa tinglovchilar bilan o'zaro aloqa qiladi. Ammo bugungi kunda butun dunyo onlayn-ta'limni joriy etish muammosi bilan to'qnashdi.

Koronavirus pandemiyasi sabab maktab o'quvchilaridan to universitet talabalarigacha masofaviy ta'lim shakliga o'tishga majbur bo'lishdi. Buni kimdir xursandchilik bilan, kimdir tanqidiy nazar bilan qarshi oldi. Online ta'lim shaklida siz xohlagan joyingizda masofadan turib o'qish, darslarni o'zimiz uchun qulay vaqtda, hatto, tunda ham o'zlashtirish, ta'lim jarayoni tezligini o'zimiz nazorat qilishimiz, xarajatlar kamayishi (ya'ni, kursning o'zi, yo'l va tushlik uchun xarajatlar) shuningdek, o'zimizda tartib intizomni shakllantirish kabi imkoniyatlarga ega bo'lasiz. Aksariyat insonlar onlayn-ta'lim hech qachon an'anaviy (offline) ta'limning o'rnini bosa olmaydi deb o'ylashadi. Ammo, men ularning fikriga qo'shilmayman: Chunki men o'ylaymanki onlayn-ta'lim an'anaviy ta'limdan-da samarali bo'la oladi. Onlayn-ta'lim hozirda u qadar rivojlanmaganligi sababli, unga bepisand qarash, mashinalar ishlab chiqarilayotgan vaqtda otlardan foydalanishni afzal ko'rishga teng. beradi.

An'anaviy ta'limdagi eng katta muammo - bu barcha uchun bir xil bilim berish uslubi ishlatilinishidir. Istalgan sinfda tengdoshlaridan ortda qolgan yoki oldinga o'zib ketgan o'quvchilarni uchratishimiz mumkin. Hatto, eng yaxshi o'qituvchi ham qachonlardir o'zidan " Men, ko'proq o'rganuvchilar mavzuni tushunishi uchun sekinlashishim kerakmi yoki o'quv-rejani tugatish uchun mavzularni tezroq o'tishim kerakmi ? " degan savolni so'ragan. Shuning uchun ular tezlik va ta'lim berishda o'rta holatda saqlashga harakat qiladi. Onlayn ta'lim bu muammoni hal qila oladi. Negaki, u individual ta'lim berishga asoslangan va ta'lim olish jarayoni o'quvchi hamda uning moslashuvchanligiga qarab o'zgaradi. Onlayn ta'limning ham ba'zi bir kamchiliklari bor : Bular:

1. Monitor yoki telefon ekranlarida diqqatni jamlay olmaslik

Ko'pgina talabalar uchun onlayn ta'limning eng katta muammolaridan biri bu uzoq vaqt davomida ekranga e'tibor berib o'qishni davom ettirish. Shu sababli, o'qituvchilar o'zlarining onlayn darslarini aniq, qiziqarli va interaktiv tarzda o'tkazib, o'quvchilarning diqqatini darsga qaratishga yordam berishlari shart.

2. Texnologiya masalalari

Onlayn darslarning yana bir eng muhim muammosi — bu Internetga ulanish. So'nggi bir necha yil ichida Internetning aholiga kirib borishi o'sib borayotgan bo'lsa-da, kichik shahar va qishloqlarda, hali ham internet bilan muammolar mavjud.

3. Izolyatsiya hissi

Talabalar o'z tengdoshlari davrasida ko'p narsalarni o'rganishlari mumkin. Biroq, onlayn darsda talabalar va o'qituvchilar o'rtasida minimal jismoniy shovqinlar mavjud. Bu ko'pincha talabalar uchun izolyatsiya tuyg'usini keltirib chiqaradi.

4. O'qituvchilar malakasini oshirish

Ko'pincha o'qituvchilar texnologiyani juda oddiy tushunishadi. Ba'zan, ular hatto onlayn darslarni o'tkazish uchun zarur manbalar va vositalarga ega emaslar.

5. Ekran vaqtini boshqarish

Ko'pgina ota-onalar farzandlarini ekranga qarab shuncha soat sarf qilishlari sog'liq uchun zararli ekanligidan xavotirda. Ekran vaqtining ko'payishi onlayn ta'limning eng katta tashvishlari va kamchiliklaridan biridir. Ba'zan o'quvchilar ekran oldida o'tirish tufayli yomon holat va boshqa jismoniy muammolarga duch kelishadi. An'anaviy ta'limdagi eng katta muammo - bu barcha uchun bir xil bilim berish uslubi ishlatilinishidir. Istalgan sinfda tengdoshlaridan ortda qolgan yoki oldinga o'zib ketgan o'quvchilarni uchratishimiz mumkin. Hatto, eng yaxshi o'qituvchi ham qachonlardir o'zidan " Men, ko'proq o'rganuvchilar mavzuni tushunishi uchun sekinlashishim kerakmi yoki o'quv-rejani tugatish uchun mavzularni tezroq o'tishim kerakmi ? " degan savolni so'ragan. Shuning uchun ular tezlik va ta'lim berishda o'rta holatda saqlashga harakat qiladi. Onlayn ta'lim bu muammoni hal qila oladi. Negaki, u individual ta'lim berishga asoslangan va ta'lim olish jarayoni o'quvchi hamda uning moslashuvchanligiga qarab o'zgaradi. Onlayn ta'limning ham ba'zi bir kamchiliklari bor.

Ta'lim texnologiyalarining rivojlanishi natijasida onlayn o'qitish keng ommalashib, an'anaviy ta'lim bilan raqobat qilmoqda. Har ikkala ta'lim turi o'ziga xos afzallik va kamchiliklarga ega bo'lib, ularning samaradorligi turli omillarga bog'liq. Ushbu maqolada onlayn va an'anaviy ta'limning asosiy jihatlari tahlil qilinadi va qaysi biri samaraliroq ekanligi muhokama qilinadi.

Onlayn ta'lim talabalar uchun katta moslashuvchanlik yaratadi. Ular istalgan joydan darslarga qatnashishi va o'z vaqtlarini mustaqil boshqarishi mumkin. Bu, ayniqsa,

ish bilan band yoki uzoq hududlarda yashovchilar uchun qulay. **An'anaviy ta'lim** esa qat'iy jadval asosida tashkil etiladi va talabalar darslarga bevosita qatnashishi shart.

An'anaviy ta'lim o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi bevosita muloqot orqali o'quv jarayonining samaradorligini oshiradi. Jonli darslar, muhokamalar va amaliy mashg'ulotlar tushunchalarni yaxshiroq o'zlashtirishga yordam beradi. **Onlayn ta'lim** esa ko'p hollarda talabadan mustaqil o'rganishni talab qiladi, bu esa ba'zi o'quvchilar uchun qiyinchilik tug'dirishi mumkin. Biroq, interaktiv materiallar, videodarslar va virtual laboratoriyalar onlayn ta'lim samaradorligini oshirishga yordam beradi.

An'anaviy ta'lim guruh bo'lib o'qish, muhokamalar va jamoaviy ishlarga imkon yaratadi. Bu o'quvchilarning motivatsiyasini oshirishga yordam beradi. **Onlayn ta'lim** esa ko'pincha individual o'rganishga asoslangan bo'lib, ijtimoiy faollik yetishmovchiligi sababli motivatsiya pasayishi mumkin. Biroq, onlayn forumlar va guruh ishlari orqali bunday muammolar qisman hal etilishi mumkin.

Onlayn ta'lim odatda an'anaviy ta'limga nisbatan arzonroq bo'lib, transport, turar joy va qo'shimcha xarajatlarni talab qilmaydi. Biroq, sifatli onlayn ta'lim olish uchun yaxshi texnik vositalar va barqaror internet kerak. **An'anaviy ta'lim** esa ko'proq xarajat talab qiladi, lekin universitet yoki maktab muhitini to'liq his qilish imkonini beradi.

Ba'zi kasblar (masalan, tibbiyot, muhandislik, biologiya) uchun **an'anaviy ta'lim** zarur, chunki laboratoriya ishlari va amaliy mashg'ulotlar talab etiladi. **Onlayn ta'lim** esa nazariy bilimlarni o'rganish uchun qulay, lekin ba'zi kasblarda yetarli amaliyot berolmaydi. Shu sababli, gibril (aralash) ta'lim modeli ko'proq samarali bo'lishi mumkin.

Xulosa. Qaysi ta'lim turi samaraliroq ekanligi talabalar ehtiyojlariga, o'rganish uslubiga va ta'lim yo'nalishiga bog'liq. Onlayn ta'lim moslashuvchanligi va tejamkorligi bilan ajralib turadi, an'anaviy ta'lim esa bevosita muloqot va chuqur o'rganish imkoniyatini beradi. Eng yaxshi yechim sifatida gibril ta'lim modeli (onlayn va an'anaviy ta'limning kombinatsiyasi) taklif etilishi mumkin. Xulosa qilib aytishim mumkinki, masofaviy ta'lim an'anaviy ta'lim o'rnini bosolmaydi, lekin karantin yoki tabiiy ofat vaqtida o'quvchilarning bilim olishlaridan ortda qolmasliklari uchun yaxshi chora hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "Xalq ta'limi tizimida onlayn ta'lim berish faoliyatini yanada takomillashtirish to'g'risida" qaror
2. Djuraev R.X. Ta'limda interfaol texnologiyalar. –Toshkent. “Sano - Standart” MCHJ bosmaxonasi, 2010
3. Axrorjon Y., Mashhura I. Ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalarning o'quvchilarga o'zaro ta'siri //Kokand University Research Base. – 2024. – C. 605-609.
4. Elmuratovich B.A. Temurbeklar maktabida ta'lim sifatini sun'iy intellekt asosida avtomatlashtirish metodikasi //PEDAGOG. – 2025. – T. 8. – №. 1. – C. 133-138.

CHET TILI TA'LIMIDA ONLAYN RESURSLARNING AHAMIYATI

Sharipova Charos Akbarovna

O'zDJTU tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy chet tili ta'limida onlayn resurslarning o'sib borayotgan ahamiyati yoritiladi. Onlayn resurslar internet orqali foydalanish mumkin bo'lgan raqamli materiallar, vositalar va platformalar sifatida ta'riflanib, ular ta'lim jarayonini boyitish, samaradorlikni oshirish va kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishdagi roli ta'kidlanadi. Internetning rivojlanishi ta'lim tizimiga yangi talablar qo'yib, o'qituvchi va o'quvchi faoliyatini interaktiv va ijodiy qilishi ko'rsatilgan. Maqola onlayn resurslarning moslashuvchanlik, qulaylik, xilma-xillik, individual yondashuv, qayta aloqa, vaqt va mablag' tejash kabi afzalliklarini sanab o'tib, ularni an'anaviy usullar bilan birlashtirishni tavsiya etadi.

Kalit so'zlar: zamonaviy til o'qitish, onlayn resurslar, internet-texnologiyalar, kommunikativ kompetensiya, axborotni qayta ishlash ko'nikmalari.

Zamonaviy til o'qitish metodikasida onlayn resurslarning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Onlayn resurslar - bu internet orqali foydalanish mumkin bo'lgan raqamli materiallar, vositalar va platformalar bo'lib, ular ta'lim jarayonini qo'llab-quvvatlash, boyitish va samaradorligini oshirish uchun xizmat qiladi. Zamonaviy ta'lim jarayonida onlayn resurslarning ahamiyati juda katta va ularning qo'llanilishi bir qator afzalliklarni taqdim etadi. Onlayn resurslar ta'lim jarayonini aniq fanga oid bilimlar berishdan tashqari, zamonaviy dunyoda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantirishga ham yo'naltirilgan kompleks yondashuvga aylantirmoqda. Ular o'qituvchilarga ham, o'quvchilarga ham ta'lim jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilish uchun keng imkoniyatlar taqdim etmoqda.

Til o'qitish dunyosi har kuni paydo bo'layotgan yangi metodlar va yondashuvlar bilan ko'plab o'zgarishlar va tajribalarni boshdan kechirmoqda. Texnologiya ham til o'qitish, ham til o'rganish jarayonlariga o'z hissi va ta'sirini ko'rsatmoqda. Texnologiya dunyosida kompyuter va uning dasturiy ta'minoti til o'qitish va o'rganish jarayonlari uchun yangi yo'nalishlarni ochdi. Chet tilini o'rganish sohasida til o'rganish jarayonini takomillashtirish uchun eng so'nggi sa'y-harakatlar kompyuter texnologiyasini o'z ichiga oladi. [4, 128-136]

Global kompyuter tarmog'i va internetning rivojlanishi ta'lim tizimini takomillashtirishning yangi istiqbollarini ochdi. Bir tomondan, bu omil ta'lim muassasalarining texnik jihozlanishiga, ularning jahon axborot resurslaridan foydalanish imkoniyatlariga yangi talablarni belgilab bergan bo'lsa, boshqa tomondan, o'qituvchi

faoliyati mazmunini rivojlantirishga, o'quvchilarning bilish faoliyatiga yo'naltirilgan yangi turdagi, metod va o'qitish shakllaridan foydalanishiga kuchli turtki berdi. [1]

Internet yordamida chet tili nutq faoliyatining turli ko'rinishlarini - yozish, o'qish, gapirish, tinglashni samarali o'rgatish mumkin. Internet chet tilini o'rganuvchilar uchun autentik matnlardan foydalanish, til egalarini tinglash va ular bilan muloqot qilish uchun noyob imkoniyat beradi, ya'ni u tabiiy til muhitini yaratadi. O'quv ma'lumotlarining doimiy o'zgarib va to'ldirib boriladigan manbalariga kirish chet tilini o'rganishni juda samarali qiladi. Umuman, internet yordamida o'qitish ijodiy jarayon bo'lib, yangi uslubiy usullarni rivojlantirish va ishlab chiqishga imkon beradi. Ko'pchilik o'qituvchilar internetni an'anaviy o'qitish usullari bilan birgalikda qo'llashni ma'qul ko'rishadi. Kompyuterda o'rganish individual sur'atda ishlash va interaktiv ta'lim olish imkoniyatini beradi. [2]

P.V.Sisoyev va M.N. Yevstigneevlarning ta'kidlashicha chet tillarini o'qitishning hozirgi bosqichida, zamonaviy internet-texnologiyalardan foydalanilayotgan paytda, quyidagilarni kompleks ravishda shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan yangi o'quv internet-resurslarini ishlab chiqish zaruriyati paydo bo'lmoqda:

1. Chet tili kommunikativ kompetensiyasining barcha ko'p qirrali komponentlari (til, grammatik, sosiomadaniy, kompensator, o'quv-bilish) aspektlarini;
2. Axborotni izlash va tanlash, olingan ma'lumotlarni umumlashtirish, tasniflash, tahlil qilish va sintez qilish kommunikativ-kognitiv ko'nikmalarini;
3. Internet-resurslari bilan ishlash natijalarini taqdim etish va muhokama qilish kommunikativ ko'nikmalarini;
4. Turli mamlakatlar va xalqlarning madaniy-tarixiy merosi bilan tanishish maqsadida ta'lim va o'z-o'zini tarbiyalash uchun internet-resurslaridan foydalanish, shuningdek, o'z madaniyati, mamlakati, shahri va h.k. vakili sifatida ishtirok etish ko'nikmalarini;
5. O'z axborot manfaatlari va ehtiyojlarini qondirish uchun internet-resurslaridan foydalanish ko'nikmalarini. [5, 3-8]

O.E. Faevsova o'z tadqiqot ishida internet resurslarga quyidagicha ta'rif beradi: bu axborot texnologiyalari va ushbu texnologiyalar yordamida foydalanish mumkin bo'lgan ma'lumotlar bazalarining butun majmuasi bo'lib u doimiy yangilanib turadi. [6, 10]

Onlayn resurslar ta'lim jarayonini sezilarli darajada samarali va qulay qiladi. Bu resurslar chet tilini o'rganishda moslashuvchanlik, qulaylik va xilma-xillikni ta'minlaydi. Ular o'quvchilarga individual darajada rivojlanish, real vaqtda amaliyot qilish va zamonaviy tilni o'zlashtirish imkonini beradi. Ta'lim jarayonida onlayn resurslarning bir nechta afzalliklarini sanab o'tishimiz mumkin.

Mavjudligi va qulayligi:

moslashuvchanlik- onlayn ta'lim istalgan vaqtda va istalgan joyda o'rganish imkonini beradi. Bu ayniqsa band odamlar uchun qulay bo'lib, ular o'qishni ish yoki boshqa majburiyatlar bilan birlashtirishi mumkin.

materiallarning xilma-xilligi- internetda turli darajalar va o'rganish maqsadlari uchun mos keladigan ko'plab o'quv materiallari mavjud.

Individual yondashuv:

shaxsiylashtirilgan dasturlar- ko'plab onlayn platformalar sizning ehtiyojlaringiz va maqsadlaringizga mos keladigan individual o'quv rejalarini tuzish imkoniyatini taklif etadi.

qayta aloqa- ko'plab onlayn resurslar o'qituvchilar va boshqa foydalanuvchilardan qayta aloqa olish imkoniyatini beradi, bu xatolarni tezroq tuzatish va ko'nikmalarni yaxshilashga yordam beradi.

Vaqt va mablag'larni tejash:

tejamkorlik- onlayn kurslar ko'pincha an'anaviy til maktabidagi darslarga qaraganda arzonroq. Siz sifatli ta'lim beradigan arzon ingliz tili kurslarini topishingiz mumkin.

vaqtni tejash- til o'rganishda biror joyga borish va vaqt sarflashning hojati yo'q — siz uyda yoki boshqa qulay joyda o'rganishingiz mumkin. [3]

Xulosa. Zamonaviy til o'qitishda onlayn resurslar ta'lim jarayonini sezilarli darajada samarali va qiziqarli qilmoqda. Ular nafaqat bilim berish, balki kommunikativ, kognitiv va madaniy ko'nikmalarni rivojlantirish orqali o'quvchilarga individual sur'atda o'rganish, real vaqtda amaliyot qilish va tabiiy til muhitini yaratish imkonini beradi. Internetning doimiy yangilanadigan manbalari va interaktiv vositalari o'qituvchilarga yangi metodlar ishlab chiqishga yordam bersa, o'quvchilarga moslashuvchanlik, qulaylik va tejamkorlik ta'minlaydi. Umuman, onlayn resurslarni an'anaviy usullar bilan kompleks qo'llash til o'rganishni zamonaviy dunyo talablariga moslashtirib, muvaffaqiyatli natijalarga erishishning kalitidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Девтерова З.Р. Практические вопросы использования Интернет-технологий в преподавании иностранного языка в неязыковом вузе. Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. ISSN 1991-51. 20.09.2010.

2. Elektron manba. <https://multiurok.ru/index.php/blog/ispol-zovaniie-intiernieta-na-zaniatiiakh-niemetskogho-iazyka.html?ysclid=makn82pwc060147673> Murojaat sanasi 12.05.2025.

3. Elektron manba: <https://online-london.com/blog/popular/rol-onlaynresurov-v-izuchenii-angliyskogo-yazyka/?ysclid=macbqa6rfn748342591>. Murojaat sanasi 12.05.2025.

4. Sadeqi M., Talarposhti A.R., Rokni S.J.A. The effects of call and online resources on collocation learning of Iranian EFL learners. International journal of English language, literature and translation studies. Vol.2. 2., 2015. pp.128-136.

5. Сысоев П.В., Евстигнеев М.Н. Использование современных учебных интернет-ресурсов в обучении иностранному языку и культуре // Иностранные языки в школе. – 2008. - №6. – С. 3-8.

6. Фаевцова О.Е. Дидактические аспекты использования интернет ресурсов при изучении иностранного языка. Автореферат. Дисс. кан пед. наук. Курск –

YOSHLARDA HARBIY MADANIYAT KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOY LOYIHALASHTIRISH ASOSLARI

Qaxxorov Siyovush

NamDU mustaqil tadqiqotchi.

Annotatsiya: Maqolada Chaqiriqqacha harbiy tayyorgarlik (ChQBT) tizimida yoshlarda harbiy madaniyat kompetensiyalarini shakllantirish jarayonining ijtimoiy loyihalashtirish asosida takomillashtirish yo'llari yoritilgan. Ta'lim jarayonida “Vatan himoyachisi” konsepti orqali yoshlarning ma'naviy, axloqiy va intellektual salohiyatini rivojlantirishning ahamiyati asoslab berilgan. Shuningdek, harbiy ta'lim tizimini modernizatsiya qilishda ijtimoiy prognozlash, diagnostika va ekspertiza usullarining o'rni ilmiy jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy loyihalashtirish, harbiy madaniyat, Chaqiriqqacha harbiy tayyorgarlik, “Vatan himoyachisi” konsepti, professional kadrlar tayyorlash.

Аннотация: В статье освещены пути совершенствования процесса формирования у молодежи компетенций в области военной культуры в системе допризывной военной подготовки (ДВП) на основе социального проектирования. В ходе образовательного процесса через концепт “Защитник Родины” обоснована значимость развития духовного, нравственного и интеллектуального потенциала молодежи. Также научно проанализирована роль методов социального прогнозирования, диагностики и экспертизы в процессе модернизации системы военного образования.

Ключевые слова: социальное проектирование, военная культура, допризывная военная подготовка, концепт «Защитник Родины», подготовка профессиональных кадров.

Abstract: The article highlights the ways to improve the process of developing military culture competencies among youth within the pre-conscription military training (PCMT) system through social design. The significance of enhancing the spiritual, moral, and intellectual potential of young people is substantiated through the concept of the “Defender of the Motherland.” The study also provides a scientific analysis of the role of social forecasting, diagnostics, and expert evaluation methods in the modernization of the military education system.

Keywords: social design, military culture, pre-conscription military training, “Defender of the Motherland” concept, professional personnel training.

Harbiy ta'lim tizimida professional kadrlar tayyorlash jarayoni zamonaviy jamiyatning ijtimoiy, madaniy va raqamlashtirish sharoitida yangi mazmun kasb etmoqda. Xususan, yoshlarda harbiy madaniyat kompetensiyalarini shakllantirish uchun tayyorgarlik tizimi nafaqat tashkilotchilik yoki fan sohasi, balki ijtimoiy boshqaruv va sotsiologik tahlil ob'ekti sifatida ham o'rganilishi lozim. “O'zbekiston - 2030 Strategiyasi”ning 1-yo'nalishida - sifatli ta'lim-tarbiya masalasi, ta'lim tizimini izchil va manzilli isloh qilish orqali ilm-fanni rivojlantirishning strategik vazifalari [1, 4] belgilab berilgan bo'lib, ta'lim sifatini oshirish zarurati siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy muhitdagi o'zgarishlar jarayonlarining tezlashishi, yangi global muammolar va axloqiy ziddiyatlarning paydo bo'lishi bilan bevosita bog'liq ekanligi ta'kidlangan.

Zamonaviy Chaqiriqqacha harbiy tayyorgarlik (ChQBT) tizimida yoshlar nafaqat buyruq ijrochisi, balki ijtimoiy muhitni tashkil etuvchi, shaxsiy tarbiya va boshqaruv faoliyatini uyg'unlashtiruvchi sub'ekt sifatida qaraladi. Shuning uchun, ChQBT tayyorgarligini ijtimoiy loyihalashtirish asosida tashkil etish dolzarb ilmiy va amaliy vazifa hisoblanadi.

Ijtimoiy loyihalashtirish ta'lim tizimini rivojlantirishdagi strategik instrumentlardan biri bo'lib, u tizimli modellashtirish bilan uzviy bog'liqdir. Tizimli modellashtirish ta'lim texnologiyasini ishlab chiqishni o'z ichiga oladigan uzliksiz jarayon bo'lib, uning funksional mazmuni o'quv kurslari va rejalarni tuzish, moddiy-texnika bazani aniqlash, o'quvchi kontingent prognozini hisoblash kabi vazifalarni bajaradi. Bundan farqli ravishda, ijtimoiy loyihalashtirish ta'lim dasturiga mos ijtimoiy muhitni yaratishni ko'zda tutadi ya'ni, potensial foydalanuvchilar muhitining bo'lajak vatan himoyachilarining ijtimoiy, axloqiy va motivatsion tayyorligini ta'minlash bosqichlarini qamrab oladi. Har bir bosqichning konsepti yoshlarda harbiy madaniyatni, vatanparvarlik sifatlarini shakllantirishga o'ziga xos ta'sir ko'rsatadi. Yu.S. Stepanov ta'kidlaganidek, “konsept” bu “nafaqat mantiqiy tushuncha, balki emotsional, madaniy va psixologik komponentlarni o'z ichiga olgan ijtimoiy-ilmiy tajriba majmuasi” hisoblanadi [2,3]. Shu nuqtai nazardan, yoshlarni ChQBT uchun asosiy konsept sifatida “Vatan himoyachisi” g'oyasi ilgari suriladi. Harbiy madaniyat kompetensiyasining yuqori darajasi harbiy xizmatchining harbiy madaniyatga oid bilim, ko'nikma va qadriyatlarni chuqur anglab, ularni doimiy ravishda takomillashtirishi, strategik darajada targ'ib qilishi va boshqalarga etkazishda faol liderlik qilishi bilan tavsiflanadi. Bu daraja kreativ (ijodiy) yoki transformativ daraja deb ham ataladi va harbiy shaxsning yuksak axloqiy ong, madaniy mas'uliyat hamda intellektual etuklik darajasini ifodalaydi. Albatta mazkur konsept milliy qadriyatlarga tayangan holda ma'naviy, jismoniy va axloqiy fazilatlarni birlashtiradi. U “jasorat” tushunchasini markaziy kategoriya sifatida belgilaydi va yoshlarda harbiy madaniyat va harbiy etosning ijtimoiy-axloqiy modelini shakllantiradi.

Xalqaro tajribaga ko'ra, zamonaviy ta'lim modellari uch darajali tizim asosida quriladi: kompetensiya – ixtisos – profil [3,5]. ChQBT uchun bu tizim quyidagicha ifodalanadi. Ya'ni, “Vatan himoyachisi” konseptiga mos ma'naviy, jismoniy va axloqiy fazilatlarni rivojlantirish; zamonaviy ijtimoiy boshqaruv va albatta harbiy soha madaniyati. Bunday yondashuv yoshlarni oddiy harbiy xizmatning barqarorligi butun tizim barqarorligiga ta'sir ko'rsatadi. Shu bois ChQBT mazmunan modernizatsiya qilinishi va professional darajaga ko'tarilishi zarur. Buning uchun sohaga oid masalalarni hal qilishda ijtimoiy prognozlash, ijtimoiy diagnostika qilish, ijtimoiy loyihalashtirish[4,1] parametrlarini (motivatsiya, bilim darajasi, jismoniy rivojlanish) sistemali modelning normativ talablari bilan taqqoslash va albatta ijtimoiy ekspertiza ya'ni, tashkilotchilik modellari va “Vatan himoyachisi” konseptining hayotga joriy etilish sifatini baholash usullaridan oqilona foydalanish kerak bo'ladi. Agar mazkur masalalarga maqsadli yondashilsa yoshlarni ChQBTgini takomillashtirishning funksiyaviy yo'nallari yanada oydinlashadi Bunga ko'ra

1. Norma va qiymatlarni saqlash funksiyasi – qonunchilik va me'yoriy bazani takomillashtirish, professional etikani mustahkamlash, sotsiologik nazorat tizimini joriy etish.
2. Maqsadga erishish funksiyasi – samaradorlik mezonlarini belgilash, monitoring va baholash tizimini yaratish.
3. Integratsiya funksiyasi – ilmiy-tadqiqot va amaliyotni uyg'unlashtirish, sotsioprospekt infratuzilmasini rivojlantirish.
4. Adaptatsiya funksiyasi – moddiy, kadrlar, axborot va huquqiy ta'minotni kuchaytirish. Shuningdek, milliy qonunchilikda ChQBT doirasida yoshlar harbiy madaniyatini shakllantirishning ijtimoiy modellarini ishlab chiqish va amaliyotini kuchaytirish.

Ijtimoiy loyihalashtirish harbiy ta'lim tizimini modernizatsiya qilishning asosiy mexanizmi hisoblanadi. ChQBT doirasida yoshlar harbiy madaniyatini shakllantirish faqat texnik yoki tashkiliy masala sifatida emas, balki ijtimoiy jarayon sifatida ko'rish zarur. “Vatan himoyachisi” konsepti yoshlar shaxsiyatining ma'naviy negizi bo'lib, uning faoliyatini jamiyatning axloqiy va sotsiomadaniy talablari bilan uyg'unlashtiradi. Shunday qilib, harbiy ta'lim tizimida ijtimoiy loyihalashtirishni rivojlantirish nafaqat professional harbiylar korpusini shakllantiradi, balki umummilliy xavfsizlik va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda yosh avlod bazasini yanada kuchaytiradi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Капустин В.В. Некоторые особенности социальной адаптации личности к военно-профессиональной деятельности // *Власть* – М., 2011. – №10. – С. 80–83.

2. **Кудратова М.У.** Психологические факторы профессиональной квалификации военнослужащих // *Вестник интегративной психологии* // Журнал для психологов. Вып. №28. – Бухара–Ярославль: МАПН, 2023. – С.144–145.
3. **Луков В.А.** Социальное проектирование. – М., 2009.
4. **Мирзиёев Ш.М.** Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси. – Т.: “Ўзбекистон” нашриёти, 2023.
5. **Степанов Ю.С.** Концепты. Тонкая пленка цивилизации. – М.: Языки славянских культур, 2007.
6. **Стуканов В.Г.** Военно-патриотическое воспитание учащихся: пособие для пед. работников учреждений образования, реализующих образоват. программы общ. сред. образования. – Минск: Национальный институт образования, 2023. – С.80.
- 7.

TA'LIM TIZIMINI RAQAMLASHTIRISHDA PEDAGOGLARNING METODIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOY ASOSLARI

O'sarov Shirinboy Abdug'aniyevich

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti “Maktab menejmenti” kafedrası erkin
tadqiqotchi*

e-mail.: shirinboyphd@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada ta'lim tizimini raqamlashtirish jarayonida bo'lajak pedagoglarning metodik kompetentligini rivojlantirishning ijtimoiy asoslari tahlil qilingan. Shuningdek, pedagog kadrlarning metodik tayyorgarligini ijtimoiy talablar asosida takomillashtirishning amaliy yo'nalishlari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: raqamlashtirish, ta'lim tizimi, metodik kompetentlik, ijtimoiy talablar, raqamli texnologiyalar, pedagog tayyorgarligi.

Аннотация: В статье анализируются социальные основы развития методической компетентности будущих педагогов в условиях цифровизации системы образования. Описываются практические направления совершенствования методической подготовки педагогических кадров с учетом социальных требований.

Ключевые слова: цифровизация, образовательная система, методическая компетентность, социальные требования, цифровые технологии, подготовка учителей.

Abstract: This article analyzes the social foundations of the development of methodological competence of future pedagogues in the process of digitalization of the educational system. Also, the practical directions of improving the methodical training of pedagogic personnel based on social requirements are described.

Key words: digitization, educational system, methodological competence, social requirements, digital technologies, teacher training.

Bugungi globallashtirish va raqamli transformatsiya jarayoni yuz berayotgan davrda har bir sohada bo'lgani kabi, ta'lim tizimida ham tub o'zgarishlar sodir bo'lmoqda. Zamonaviy ta'lim endilikda an'anaviy shakllardan raqamli texnologiyalar asosidagi yangi yondashuvlarga o'tmoqda. Shu jarayonda pedagog kadrlarning metodik tayyorgarligi, ularning raqamli muhitda samarali faoliyat yurita olishi masalasi eng dolzarb yo'nalishlardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda.

Raqamlashtirish jarayonida bo'lajak pedagoglarning metodik kompetentligini rivojlantirish muhim ijtimoiy ahamiyat kasb etadi. Chunki jamiyatning hozirgi talablari pedagogdan nafaqat fan sohasida bilimli bo'lishni, balki zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalana olishni, raqamli muhitda samarali dars tashkil etishni va yosh avlodda raqamli madaniyatni shakllantira olishni ham talab etmoqda.

Shu bois, ta'lim tizimini raqamlashtirish sharoitida bo'lajak pedagoglarning metodik kompetentligini rivojlantirishning ijtimoiy asoslarini o'rganish, bu jarayonning mazmuni va samaradorlik omillarini aniqlash ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb hisoblanadi.

Raqamli ta'lim imkoniyatlari o'qituvchilar va o'quvchilarga keng ko'lamli o'quv resurslaridan foydalanish, masofaviy ta'lim olish, individual yondashuvni amalga oshirish hamda ijodiy faoliyatni rivojlantirish uchun sharoit yaratadi. Shu jihatdan raqamli texnologiyalar pedagogik faoliyatda innovatsion yondashuvlarni joriy etishning muhim omiliga aylanmoqda.

Bu borada O'zbekiston Respublikasida bir qator “Ta'lim to'g'risi”dagi[5] qonunlar, shuningdek, 2013-2020 yillarda O'zbekiston Respublikasi Milliy axborot-kommunikatsiya tizimini rivojlantirish bo'yicha kompleks dasturlar hamda “Raqamli O'zbekiston – 2030”[4] strategiyasi doirasida ta'lim tizimini raqamlashtirishning ustuvor yo'nalishlari belgilangan. Xususan, o'qituvchilarni raqamli kompetensiyalar asosida tayyorlash, elektron ta'lim platformalarini rivojlantirish, virtual laboratoriyalar va masofaviy o'qitish tizimlarini kengaytirish ishlari amalga oshirilmoqda. Bu esa bo'lajak pedagoglar tayyorgarligiga yangicha talablarni shakllantirmoqda.

Metodik kompetentlik - bu pedagogning o'quv jarayonini samarali tashkil etish, o'quvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olish, zamonaviy o'qitish usullaridan foydalanish va natijadorlikni baholash qobiliyatidir [1:12-19]. Raqamli ta'lim sharoitida metodik kompetentlik yangi tarkibiy qismlar bilan boyiydi. Ularni quyidagicha keltirish mumkin: Raqamli savodxonlik – o'qituvchi raqamli vositalarni samarali qo'llay olishi; Axborot bilan ishlash madaniyati – ma'lumotni izlash, tahlil qilish va tanqidiy baholash; Innovatsion faoliyatga tayyorgarlik – yangi texnologiyalarni dars jarayoniga tatbiq etish; Kommunikativ ko'nikmalar – onlayn muloqot va masofaviy hamkorlikni yo'lga qo'yish [1:12-19].

Shunday qilib, metodik kompetentlik faqat pedagogik usullar majmuasi emas, balki raqamli ta'lim sharoitida o'qituvchining shaxsiy va kasbiy faolligini ifodalovchi integrativ sifatdir.

Bo'lajak pedagoglarning metodik kompetentligini shakllantirish ijtimoiy talablar bilan bevosita bog'liq. Jamiyat taraqqiyoti, mehnat bozori va ta'lim tizimining yangilanishi bu jarayonning asosiy omillaridir[2:72-78]. Raqamli ta'lim tizimi sharoitida quyidagi ijtimoiy asoslar alohida ahamiyat kasb etadi:

- Jamiyatning yangi avlod pedagoglariga bo‘lgan talabi. Yangi pedagog – bu raqamli texnologiyalarni biladigan, kreativ fikrlovchi va yoshlarni mustaqil o‘rganishga yo‘naltira oladigan shaxsdir.

- Ta’lim sifatiga bo‘lgan ijtimoiy ehtiyoj. Raqamli ta’lim orqali o‘qituvchilarning faoliyatini shaffof va samaraliroq qilishga, o‘quvchilarning qiziqishini oshirishga erishiladi.

- Davlat siyosatidagi ustuvor yo‘nalishlar. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi, “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun hamda “Yoshlar – kelajagimiz” doirasida amalga oshirilayotgan dasturlar raqamli kompetensiyani rivojlantirishni muhim vazifa sifatida belgilaydi.

- Ijtimoiy innovatsiyalar va hamkorlik. Ta’lim muassasalari, texnoparklar va axborot markazlari o‘rtasidagi hamkorlik raqamli ta’lim madaniyatini shakllantiradi.

Shuningdek, pedagog kadrlarni tayyorlashda jamiyatning real ehtiyojlarini hisobga olish, ularning metodik tayyorgarligini amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashtirish, ijtimoiy mas’uliyat va kasbiy motivatsiyani kuchaytirish zarurdir.

O‘rganilayotgan mavzuga doir tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ta’lim tizimini raqamlashtirish jarayoni nafaqat texnologik yangilanishni, balki pedagogik faoliyatning mazmuni va metodikasida ham tub o‘zgarishlarni talab etadi. Shu sababli bo‘lajak pedagoglarning metodik kompetentligini rivojlantirish masalasi zamonaviy ta’limning strategik yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda[6:25].

Raqamli transformatsiya sharoitida metodik kompetentlikni shakllantirishning ijtimoiy asoslari quyidagi jihatlarda namoyon bo‘ladi: jamiyatning raqamli savodxon va ijodkor avlodni tarbiyalay oladigan o‘qituvchilarga bo‘lgan ehtiyoji ortmoqda; davlat siyosatida raqamli ta’limni rivojlantirish ustuvor yo‘nalishlardan biri etib belgilangan; pedagogik faoliyatda innovatsion yondashuvlar va raqamli vositalardan foydalanish kasbiy muvaffaqiyat mezoniga aylanmoqda; ta’lim jarayonida raqamli madaniyatni shakllantirish orqali yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirishga erishilmoqda[3:45-53].

Bo‘lajak pedagoglarning metodik kompetentligini rivojlantirishda quyidagi tavsiyalarni ilgari surish mumkin:

1. Ta’lim dasturlarini modernizatsiya qilish ya’ni o‘quv rejalari va dasturlariga raqamli pedagogika, masofaviy ta’lim, media va axborot savodxonligiga oid modullarni kiritish.

2. Amaliyot jarayonini raqamli texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish – bunda bo‘lajak pedagoglar darslarni onlayn formatda loyihalash, raqamli ta’lim platformalaridan foydalanish ko‘nikmalarini egallashlari zarur.

3. Pedagoglarning raqamli kompetentligini baholash tizimini joriy etish –metodik tayyorgarlik darajasini aniqlovchi mezonlar ishlab chiqish.

4. Ta'lim muassasalari va ijtimoiy institutlar hamkorligini kuchaytirish – jamiyatning real ehtiyojlariga mos kadrlar tayyorlash mexanizmini yo'lga qo'yish.

5. Bo'lajak pedagoglarda ijtimoiy mas'uliyat va innovatsion fikrlashni shakllantirish – bu ularni nafaqat bilimli, balki ijtimoiy faol va kreativ o'qituvchiga aylantiradi[7].

Xulosa qilib aytganda, ta'lim tizimini raqamlashtirish sharoitida metodik kompetentlikni rivojlantirishning ijtimoiy asoslarini o'rganish – zamonaviy pedagog kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqadi. Bunday o'qituvchilar raqamli ta'lim muhitida samarali faoliyat yurita oladigan, yosh avlodni innovatsion fikrlash va raqamli madaniyat ruhida tarbiyalaydigan mutaxassislar bo'lishadi.

Adabiyotlar ro'yxati.

1. Afanasyeva, N. I. Pedagogik innovatsiyalar va ta'limning raqamlashtirilishi. Ta'lim fanlari jurnali. 2. 2020. 12-19. <https://www.google.com/search>.
2. D.R.Tadjiyeva. Raqamli transformatsiya sharoitida hayot darajasi va sifati. “Raqamli iqtisodiyot” ilmiy-elektron jurnali | 3-son. 2024. 72-78 b.
3. Kuzmin, S. V. Raqamli pedagogik kompetentlik va uning rivojlanish metodikalari. Pedagogika va Psixologiya. 3. 2021 y. 45–53.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 05.10.2020 yildagi PF-6079-son “Raqamli O'zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida Farmoni. <https://lex.uz/ru/docs/-5030957>
5. O'zbekiston Respublikasining 23.09.2020 yil O'RQ-637-son Ta'lim to'g'risida Qonuni. <https://lex.uz/ru/docs>.
6. Raqamli Hukumat – 2028 Strategiyasi. <https://api-portal.gov.uz/uploads>
7. <https://api.scienceweb.uz/storage/publication>

ZAMONAVIY TA'LIMDA SUN'IY INTELLEKTNING PEDAGOGIK NAZARIYASI VA UNING RIVOJLANISH TARIXI

Raxmanov Xudoybergan Zokirjon o'g'li

*Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti, “Pedagogika nazariyasiva tarixi”
yo'nalishi o'qituvchisi*

Annotatsiya

Mazkur maqolada zamonaviy ta'lim tizimida sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining o'rni, ularning pedagogik nazariy asoslari hamda rivojlanish bosqichlari yoritilgan. Unda sun'iy intellektning ta'lim jarayoniga ta'siri, o'qitish va o'rganish samaradorligini oshirishdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada SI asosidagi ta'lim modellari, ularning konstruktiv va gumanistik yondashuvlar bilan bog'liqligi, hamda ta'lim jarayonini avtomatlashtirish va individuallashtirish imkoniyatlari ko'rsatib o'tilgan. Sun'iy intellektning tarixiy rivojlanish bosqichlari, afzalliklari va mavjud muammolari ham tahlil etilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, sun'iy intellekt ta'lim tizimining raqamlashtirilishida va o'qitish sifatini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, pedagogik nazariya, zamonaviy ta'lim, raqamli texnologiyalar, o'qitish samaradorligi, ta'lim innovatsiyasi.

Аннотация

В данной статье рассматривается роль технологий искусственного интеллекта (ИИ) в современной системе образования, их педагогические теоретические основы и этапы развития. Анализируется влияние ИИ на образовательный процесс, повышение эффективности обучения и преподавания. Особое внимание уделено образовательным моделям, основанным на искусственном интеллекте, их связи с конструктивистскими и гуманистическими подходами, а также возможностям автоматизации и индивидуализации обучения. В статье также отражены исторические этапы развития ИИ, его преимущества и существующие проблемы. Результаты исследования показывают, что искусственный интеллект является важным фактором цифровизации системы образования и повышения качества обучения.

Ключевые слова: искусственный интеллект, педагогическая теория, современное образование, цифровые технологии, эффективность обучения, образовательные инновации.

Annotation

This article examines the role of artificial intelligence (AI) technologies in modern education, their pedagogical theoretical foundations, and stages of development. The

study analyzes the impact of AI on the educational process, emphasizing its role in enhancing teaching and learning efficiency. Special attention is given to AI-based educational models, their connection with constructivist and humanistic approaches, and their potential for automation and individualization of learning. The paper also discusses the historical development of AI, its advantages, and existing challenges. The results indicate that artificial intelligence plays a significant role in the digitalization of education and improving the quality of teaching and learning.

Keywords: artificial intelligence, pedagogical theory, modern education, digital technologies, learning efficiency, educational innovation.

Kirish

XXI asrda ta'lim tizimi insoniyat taraqqiyotining eng muhim omillaridan biriga aylandi. Texnologiyalar, xususan, sun'iy intellekt (SI) ta'lim jarayoniga chuqur kirib keldi va o'quv jarayonining sifatini oshirishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Sun'iy intellektning pedagogik nazariyasi o'qitish, o'rganish, baholash va tahlil jarayonlarini avtomatlashtirish, shuningdek, o'quvchilarning individual xususiyatlariga moslashgan ta'limni shakllantirishni o'z ichiga oladi.

Asosiy qism

Sun'iy intellekt va uning ta'limdagi o'rni Sun'iy intellekt (SI) — bu inson tafakkuri, mantiqiy fikrlashi, tahlil qilish, o'rganish va qaror qabul qilish jarayonlarini mashinalar orqali amalga oshiruvchi texnologiyalar majmuasidir. U inson aql-zakovati bilan bog'liq faoliyatni kompyuter tizimlari yordamida modellashtiradi va avtomatlashtiradi. Sun'iy intellekt g'oyasi birinchi bor 1956-yilda Dartmut universitetida o'tkazilgan ilmiy konferensiyada ilgari surilgan. Dastlab SI oddiy hisoblash va mantiqiy algoritmlar asosida ishlagan bo'lsa, 1980-yillardan boshlab ekspert tizimlar, 2000-yillarda esa neyron tarmoqlar va mashinali o'rganish (machine learning) konsepsiyasi shakllandi. Bugungi kunda esa ChatGPT, Khanmigo, Google Bard, Duolingo AI kabi ilg'or tizimlar ta'lim sohasida faol qo'llanilmoqda. Ta'lim jarayonida sun'iy intellekt o'qituvchi va talaba faoliyatini yengillashtiruvchi, ta'limni individuallashtiruvchi hamda samaradorligini oshiruvchi vosita sifatida xizmat qiladi. U o'quvchilarning bilim darajasini tahlil qilib, individual tavsiyalar beradi, adaptiv testlarni tashkil etadi, o'quv materialini moslashtiradi va avtomatik baholash imkonini yaratadi. Shuningdek, chatbotlar orqali talabalar savollariga tezkor javob berish va virtual yordamchi sifatida o'quv jarayonini qo'llab-quvvatlashni ta'minlaydi. Pedagogik nazariya nuqtai nazaridan, sun'iy intellekt shaxsga yo'naltirilgan ta'lim yondashuvini kuchaytiradi. U o'quvchining mustaqil fikrlashini, bilishga bo'lgan motivatsiyasini va faol ishtirokini rivojlantiradi. Shuningdek, o'qituvchiga o'quvchilar faoliyatini tahlil qilish, bilimni baholash va o'qitish strategiyasini takomillashtirishda yordam beradi.

Sun'iy intellektdan foydalanishning asosiy afzalliklari — ta'limni individuallashtirish, tezkor tahlil va baholash, o'qituvchi yuklamasini kamaytirish hamda o'quv jarayonini avtomatlashtirishdir. Shu bilan birga, SI texnologiyalarini joriy etishda ma'lumotlarning ishonchliligi, axborot xavfsizligi va pedagogik nazoratning saqlanishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, sun'iy intellekt ta'lim tizimiga yangi bosqich olib kirdi. U o'quv jarayonining sifatini oshiradi, talabalarda mustaqil fikrlash va ijodkorlikni rivojlantiradi hamda o'qituvchilarga pedagogik faoliyatni samarali tashkil etishda yordam beradi.

Xulosa

Sun'iy intellektning pedagogik nazariyasi zamonaviy ta'limni yangi bosqichga olib chiqmoqda. U o'qituvchi faoliyatini to'ldiruvchi, o'quvchi ehtiyojlariga moslashgan, samarali ta'lim tizimini yaratish imkonini beradi. Shunday qilib, SI texnologiyalarini oqilona joriy etish orqali O'zbekiston ta'lim tizimini yanada raqamlashtirish va jahon standartlariga yaqinlashtirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Anderson, M., & Rainie, L. (2018). Artificial Intelligence and the Future of Humans. Pew Research Center.
2. UNESCO (2021). AI and Education: Guidance for Policymakers. Paris: UNESCO Publishing.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 17-fevraldagi PQ-4611-son qarori “Sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etish va rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”.
4. Ergashev, B. (2023). Pedagogik texnologiyalar va raqamli ta'lim. Toshkent: TDPU nashriyoti.
5. Russell, S., & Norvig, P. (2020). Artificial Intelligence: A Modern Approach. Pearson.

O'QUVCHILARDA KASBIY LAYOQATNING EMPIRIK O'RGANILISHI

Abduqodirova Dilobarbonu Erkinjon qizi

CHDPU psixologiya kafedrası o'qituvchisi

abduqadirovadilobarbonu@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada o'quvchilarda kasbiy layoqatni shakllantirish va uni empirik usullar asosida o'rganish masalalari tahlil qilingan. Kasbiy layoqatning psixologik, ijtimoiy va shaxsiy omillari o'rganilgan hamda empirik tadqiqot asosida o'quvchilarning kasbiy yo'nalishdagi tayyorgarlik darajasi aniqlangan. Maqolada o'quvchilarning shaxsiy xususiyatlari, qiziqishlari, motivatsiyasi hamda mehnatga bo'lgan munosabati kasbiy layoqatga ta'sir etuvchi omil sifatida asoslab berilgan. Tadqiqot natijalarida o'quvchilarda kasbiy layoqatni shakllantirishning psixologik mexanizmlari va amaliy yo'nalishdagi tavsiyalar ishlab chiqilgan.

KIRISH

So'nggi yillarda mamlakatimizda ta'lim tizimining barcha bo'g'inlarida inson kapitalini rivojlantirish, yoshlarning kasbiy tayyorgarligini oshirish hamda mehnat bozorining real ehtiyojlariga mos kadrlarni tayyorlash masalasi ustuvor yo'nalishlardan biriga aylandi. Bunda o'quvchilarda kasbiy layoqatni shakllantirish va uni ilmiy-empirik asosda o'rganish zarurati kun sayin ortib bormoqda. Bugungi kunda jamiyat taraqqiyotining asosiy ko'rsatkichlaridan biri bo'lgan raqobatbardosh, tashabbuskor, o'zini anglay oladigan shaxsni tarbiyalash uchun o'quvchilarning kasbiy yo'nalishini to'g'ri aniqlash va individual imkoniyatlarini rivojlantirish dolzarb ijtimoiy vazifa sifatida e'tirof etilmoqda.

Kasb tanlash jarayonining murakkablashuvi, mehnat bozori dinamikasining o'zgaruvchanligi, yangi texnologiyalar va raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi yoshlarning kasbiy yo'nalishini belgilashda yangi yondashuvlarni talab etmoqda. Afsuski, bugungi kunda ko'plab o'quvchilar kasb tanlashda o'z qiziqishlari, intellektual salohiyatlari va psixologik mosligini to'liq inobatga olmayapti. Natijada mehnat faoliyatida moslashuv qiyinchiliklari, motivatsiyaning pasayishi, professional toliqish va ijtimoiy norozilik holatlari kuzatilmoqda.

Ta'lim tizimida kasbiy yo'naltirish ishlari ko'pincha formal tusda olib borilayotgani, psixologik diagnostika va shaxsiy maslahat tizimining yetarli darajada yo'lga qo'yilmagani ham muammoning dolzarbligini yanada oshiradi. Ayniqsa, zamonaviy o'quvchilarning individual qobiliyatlari, temperament turlari, kommunikativ salohiyatlari va emotsional barqarorlik darajasini e'tiborga olgan holda kasbiy layoqatni aniqlashga ehtiyoj mavjud.

Shuningdek, mehnat bozorida yangi tarmoqlar — axborot texnologiyalari, muhandislik, ekologiya, pedagogika va psixologiya sohalarining kengayishi o'quvchilardan zamonaviy kasblarga psixologik tayyorgarlikni talab etmoqda. Shu bois o'quvchilarda kasbiy layoqatni empirik o'rganish, ularning shaxsiy xususiyatlari, motivatsiyasi, qiziqishlari va ijtimoiy qadriyatlarini tahlil qilish orqali kasbiy yo'nalishni aniqlash bugungi ta'lim siyosatining eng muhim yo'nalishlaridan biridir.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, u o'quvchi shaxsining kasbiy o'zini anglash jarayonini empirik tahlil asosida chuqur o'rganishni, kasbiy layoqatga ta'sir etuvchi psixologik va ijtimoiy omillarni aniqlashni, hamda amaliy jihatdan ta'lim jarayoniga qo'llanilishi mumkin bo'lgan metodik tavsiyalarni ishlab chiqishni ko'zda tutadi. Ushbu yo'nalishdagi izlanishlar nafaqat ta'lim samaradorligini oshirishga, balki yosh avlodning ongli ravishda kasb tanlashiga, ijtimoiy moslashuvchanlik darajasini oshirishga ham xizmat qiladi.

METODOLOGIK QISM

Tadqiqotning metodologik asosi shaxs rivojlanishining faoliyatga asoslangan nazariyasi, L. S. Vygotskiy, A. N. Leontyev, S. L. Rubinshteyn, B. G. Ananyevlarning inson faoliyatini motivatsion, kognitiv va affektiv jihatdan tahlil qilishga qaratilgan ilmiy qarashlariga tayangan holda ishlab chiqildi. Shuningdek, zamonaviy pedagogik-psixologik yondashuvlardan — shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, kompetensiyaviy yondashuv va refleksiv tahlil asosida o'quvchi shaxsining kasbiy tayyorgarlik darajasini o'rganish tamoyillari asos qilib olindi.

Tadqiqotning asosiy metodologik yo'nalishi o'quvchilarda kasbiy layoqatni shakllantirish jarayonini real pedagogik muhitda kuzatish va psixologik diagnostika orqali o'lchashga qaratildi. Shu maqsadda empirik tadqiqot Toshkent viloyatining bir nechta umumta'lim maktablarida olib borildi. Tajriba-sinov ishlarida 9–11-sinf o'quvchilarining 150 nafari ishtirok etdi. Tadqiqot uch bosqichda amalga oshirildi — tayyorgarlik, diagnostika va tahliliy bosqich.

Tayyorgarlik bosqichida o'quvchilarning kasbiy yo'nalishlari va shaxsiy qiziqishlarini aniqlash uchun oldindan so'rovnoma o'tkazildi. Diagnostika bosqichida Klimovning “Kasb turlari” testi, Goland differensial diagnostik so'rovnomasi, Kettellning 16F shaxs testi va R. Sternbergning intellektual uslub testlaridan foydalanildi. Bu metodlar yordamida o'quvchilarning kognitiv qobiliyatlari, ijtimoiy moslashuv darajasi, temperament xususiyatlari va kasbga moyilligi aniqlandi.

Olingan ma'lumotlar statistik jihatdan qayta ishlanib, korrelyatsion tahlil orqali o'quvchilarning shaxsiy xususiyatlari bilan ularning kasbiy layoqati o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik aniqlashtirildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, o'quvchilarning o'quv motivatsiyasi va kasbiy yo'nalishdagi aniqligi o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri bog'liqlik mavjud. Yuqori motivatsiyaga ega bo'lgan o'quvchilarda kasbiy layoqat darajasi ham yuqoriroq bo'lib

chiqdi, bu esa psixologik rag'bat va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning muhimligini isbotlaydi.

Metodologik jihatdan muammoning yechimiga qaratilgan asosiy yondashuvlardan biri bu — kasbiy yo'naltirishni shaxsga yo'naltirilgan psixologik treninglar bilan uyg'unlashtirishdir. Tadqiqot davomida o'quvchilar bilan “Kasb va men” mavzusida o'zini anglashga yo'naltirilgan trening mashg'ulotlari o'tkazildi. Ushbu treninglarda o'quvchilar o'z shaxsiy resurslarini tahlil qildi, o'zining kuchli va zaif tomonlarini aniqladi, qiziqishlariga mos kasb turlarini belgilab oldi. Bu yondashuv o'quvchilarning o'z kasbiy tanloviga nisbatan ongli yondashuvini shakllantirishga yordam berdi. Shuningdek, tadqiqotda refleksiv yondashuvdan foydalanildi. Har bir o'quvchiga o'z tanlovi, motivlari va qarorlarining psixologik sabablarini anglash uchun yozma refleksiya topshirig'i berildi. Bu usul o'quvchilarning o'z ustida ishlashga, shaxsiy qarorlar uchun mas'uliyat his qilishga va kasb tanlash jarayoniga ongli yondashishga o'rgatdi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, kasbiy layoqatni empirik o'rganish jarayonida quyidagi amaliy yechimlar ishlab chiqildi. Birinchidan, har bir ta'lim muassasasida kasbiy yo'naltirish psixologik xizmat bilan integratsiya qilinishi zarur. Ikkinchidan, o'quvchilarning psixologik portretini aniqlash uchun diagnostik testlar muntazam o'tkazilib, individual tavsiyalar shakllantirilishi lozim. Uchinchidan, ota-onalar, sinf rahbarlari va maktab psixologlari o'rtasida hamkorlik tizimini kuchaytirish orqali kasbiy tayyorgarlik jarayonining samaradorligini oshirish mumkin.

Metodologik asos sifatida tadqiqot natijalari o'quvchilarda kasbiy layoqatni rivojlantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish, kasbiy yo'naltirish dasturlarini takomillashtirish hamda ta'lim tizimida psixologik diagnostika jarayonlarini tizimlashtirishga xizmat qiladi. Ushbu yondashuv o'quvchilarning shaxsiy qobiliyatlarini chuqur o'rganish, ularni mehnat bozorining talablariga mos holda yo'naltirish va o'zini o'zi anglash darajasini oshirish imkonini beradi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, o'quvchilarda kasbiy layoqatni shakllantirish va uni empirik tahlil asosida o'rganish bugungi ta'lim jarayonining eng muhim psixologik-pedagogik masalalaridan biridir. Kasbiy layoqat shaxsning aqliy, emotsional, ijtimoiy va motivatsion jihatdan muayyan faoliyatga mos kelish darajasini belgilaydi. Empirik tahlil jarayonida aniqlanishicha, o'quvchilarning aksariyati kasb tanlashda shaxsiy qiziqish va imkoniyatlarini yetarli darajada tahlil qilmaydi, bu esa ularning kelgusida mehnat faoliyatida moslashuv muammolariga sabab bo'ladi.

Muammoning yechimi o'quvchilarda ongli kasbiy tanlov madaniyatini shakllantirish, shaxsiy xususiyatlarni chuqur o'rganish hamda psixologik-pedagogik diagnostika tizimini takomillashtirishdan iborat. Tadqiqot natijalariga tayanib quyidagi asosiy yo'nalishlar taklif etiladi.

-Birinchidan, ta'lim muassasalarida kasbiy yo'naltirish faoliyatini faqat informatsion darajada emas, balki psixologik tahlil va shaxsiy maslahat shaklida olib borish zarur. Har bir o'quvchining qiziqishi, iqtidor darajasi va temperament xususiyatlarini aniqlovchi psixodiagnostik usullar muntazam qo'llanilishi lozim.

-Ikkinchidan, kasbiy layoqatni rivojlantirishda motivatsion treninglar, “Men va mening kelajagim” mavzusidagi psixologik mashg'ulotlar, rolli o'yinlar va refleksiv tahlil mashqlari samarali natija beradi. Bu mashg'ulotlar o'quvchilarda o'zini anglash, mustaqil qaror qabul qilish va o'z imkoniyatlarini to'g'ri baholash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

-Uchinchidan, ota-onalar, o'qituvchilar va maktab psixologlari o'rtasida doimiy hamkorlik tizimini yo'lga qo'yish zarur. Chunki o'quvchi kasbiy tanlovida oilaviy qo'llab-quvvatlash va psixologik ishonch muhim omil hisoblanadi. Bu hamkorlik o'quvchining kasbiy qarorlarini mustahkamlashga yordam beradi.

-To'rtinchidan, o'quvchilarning kasbiy layoqatini shakllantirishda zamonaviy texnologiyalarni, onlayn test tizimlarini va raqamli psixodiagnostika vositalarini qo'llash tavsiya etiladi. Bu yondashuv individual yondashuvni kuchaytiradi hamda kasbiy yo'nalishni aniqlash jarayonini tezlashtiradi.

-Beshinchidan, o'quvchilarda kasbiy layoqatni shakllantirish bo'yicha metodik qo'llanmalar, psixologik trening dasturlari va kasbiy maslahat platformalarini ishlab chiqish zarur. Bu amaliy materiallar ta'lim tizimining barcha bosqichlarida o'qituvchilar va psixologlar faoliyatini samarali tashkil etishga xizmat qiladi.

Yuqoridagi tavsiyalarni ta'lim amaliyotiga joriy etish orqali o'quvchilarning kasbiy layoqatini rivojlantirish, mehnat bozorining talablariga mos, ijodkor, mustaqil fikrlovchi va raqobatbardosh shaxslarni shakllantirish mumkin. Tadqiqotda qo'llanilgan empirik yondashuvlar o'quvchilarning shaxsiy imkoniyatlarini real tahlil qilishga, psixologik tayyorgarligini baholashga hamda ta'lim tizimida kasbiy yo'naltirish faoliyatining sifatini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Kamalova, Z. X., & Abduqodirova, D. E. (2024). HISSIY IJODKORLIK: TUSHUNCHA VA KOMONENTLAR. UBS Scientific Bulletin, (4), 142-151.
2. Abduqodirova, Dilobarbonu. (2025). PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE NEUROGRAPHIC APPROACH. 01. 501-503.
3. Abduqodirova, Dilobarbonu. (2025). TALABALARDA PSIXOLOGIK STRESSNI YENGISH. 03. 69-73.
4. Abduqodirova, Dilobarbonu. (2025). PSYCHOLOGICAL FEATURES OF CREATIVITY IN PRESCHOOL CHILDREN. American Journal of Social Sciences and Humanities. 1. 112-122.

5. Abduqodirova, Dilobarbonu. (2025). PSYCHOLOGICAL PROBLEMS AFFECTING YOUTH'S PROFESSIONAL CHOICE. 01. 603-606.
6. Abduqodirova, Dilobarbonu. (2025). GEOGRAFIYA VA PSIXOLOGIYA FANLARI TUTASHGAN CHEGARA: PSIXOGEOGRAFIYANING SHAKLLANISH TARIXIGA NAZAR. Central Asian Journal of Art Studies. 2. 143-149. 10.5281/zenodo.15490171.
7. Abduqodirova, Dilobarbonu & Mamatova, Abdulhaqov & O'tkir, Ziyoda. (2025). EMOTSIONAL KREATIVLIKNING TALABALAR QAROR QABUL QILISH JARAYONIGA TA'SIRI. 3. 64-69. 10.5281/zenodo.15266224.
8. Abduqodirova, Dilobarbonu. (2024). TALABALARDA EMOTSIONAL KREATIVLIK SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH. 5. 224-229.
9. Abduqodirova, Dilobarbonu. (2024). INTERNATIONAL CONFERENCE OF NATURAL AND SOCIAL-HUMANITARIAN SCIENCES THE ROLE OF EMOTIONAL CREATIVITY IN STUDENTS' DECISION- MAKING.
10. Abduqodirova, Dilobarbonu. (2024). EMOTSIONAL KREATIVLIK: NAZARIY ASOSLARI VA PSIXOLOGIK YONDASHUVLAR.. Journal of Economics and Business UBS. 4. 679-685.
11. Abduqodirova, Dilobarbonu. (2025). HISSIY IJODKORLIK: TUSHUNCHA VA KOMONENTLAR. Journal of Economics and Business UBS. 4. 145-154.
12. Abdurasulov, Jahongirmirzo. (2025). HARBIY PEDAGOGIKANING BOSHQA FANLAR BILAN ALOQASI. 10.5281/zenodo.10704094.
13. Abdurasulov, Jahongirmirzo & Tursunov, Abdumomin. (2025). ЧАКИРУВГА КАДАР БОШЛАНГИЧ ТАЙЁРГАРЛИК МАШГУЛОТЛАРИДА ПЕДАГОГИК ВА ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ КУЛЛАШ ВА УЛАРНИНГ УЗИТА ХОС ТОМОНЛАРИ. Science and innovation. 1. 432-434. 10.5281/zenodo.6751859.
15. Abdurasulov, Jahongirmirzo. (2025). 2025-02-01-17-21-34 a6e5a90f443173108650c03cb86f3648.
16. Abdurasulov, Jahongirmirzo. (2025). TRAINING OF ATHLETES BEFORE THE COMPETITION. MUSOBAQADAN OLDIN SPORTCHILARNI PSIXOLOGIK TAYYORLASH. Eurasian Journal of Social Sciences Philosophy and Culture. 73-76. 10.5281/zenodo.12635442.
17. Abdurasulov, Jahongirmirzo. (2022). HARBIY KOMPETENTSIYA KURSANTNING KASBIY MAHORATINI SHAKLLANTIRISHNING KALITI SIFATIDA. Eurasian Journal of Social Sciences Philosophy and Culture. 231-234. 10.5281/zenodo.7244584.
18. Abdurasulov, Jahongirmirzo. (2022). CHAQIRUVGA QADAR BOSHLANG'ICH TAYYORGARLIK FANI O'QITUVCHISIGA QO'YILADIGAN

TALABLAR.. Eurasian Journal of Academic Research. 983-988.
10.5281/zenodo.7239000.

19. Abduqodirova, D. E., & Abdurasulov, J. (2025). YOSHLARDA HARBIY-VATANPARVARLIK TUYG ‘USINI TAKOMILLASHTIRISHNING PSIXOLOGIK HUSUSIYATLARI. *Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования*, 4(1), 50-53.

20. D.E.Abduqodirova, & M.M. Mirislomov (2025). GEOGRAFIYA VA PSIXOLOGIYA FANLARI TUTASHGAN CHEGARA: PSIXOGEOGRAFIYANING SHAKLLANISH TARIXIGA NAZAR. Central Asian Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies, 2 (5-2), 143-149. doi: 10.5281/zenodo.15490171

21. Tojiboyev, Marat. (2023). ИНДИВИДУАЛ ЁНДАШУВ АСОСИДА ТАЛАБАЛАР ПЕДАГОГИК ТАФАККУРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МАСАЛАЛАРИ. 11. 44-48.

22. Tojiboyev, Marat. (2024). INTERNATIONAL BULLETIN OF APPLIED SCIENCE AND TECHNOLOGY INNOVATIVE APPROACH TO THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' THINKING. International Journal of Applied Science and Technology. 4. 387-392. 10.5281/zenodo.14562400.

2-SHO'BA. TA'LIM TIZIMIDAGI ZAMONAVIY TAFAKKUR PARADIGMALARINING FALSAFIY MASALALARI

YANGI O'ZBEKISTONDA RAQAMLI TA'LIM MUHITI VA DINIY- MA'RIFIY MASALALAR

Qaxxorova Matlyuba Manofovna

*O'zbekiston Respublikasi Din ishlari bo'yicha qo'mita raisi o'rinbosari. Falsafa
fanlari doktori., professor.*

Annotatsiya: Maqolada Yangi O'zbekistonda raqamli ta'lim muhitining shakllanishi va ahamiyati tahlil qilindi, unda diniy-ma'rifiy masalalarning raqamli ta'lim tizimida to'g'ri yoritilishi va yoshlar ongiga ijobiy ta'siri haqida so'z yuritiladi. Xususan, vijdon erkinligi hamda diniy ta'lim, fuqarolar uchun diniy ta'lim borasida yaratilgan imkoniyatlar yoritilgan. Shuningdek, maqolada raqamli texnologiyalar orqali ma'naviy tarbiyani rivojlantirishning samarali yo'llari taklif etiladi.

Kalit so'zlar: Yangi O'zbekiston, raqamli ta'lim, diniy-ma'rifiy masalalar, vijdon erkinligi, diniy ta'lim, ma'naviy tarbiya, raqamli texnologiyalar, yoshlar ongini shakllantirish.

Аннотация: В статье анализируются формирование и значение цифровой образовательной среды в Новом Узбекистане, а также освещается правильное отражение религиозно-просветительских вопросов в системе цифрового образования и их положительное влияние на сознание молодежи. В частности, рассматриваются вопросы свободы совести и религиозного образования, а также создаваемые возможности для получения религиозных знаний гражданами. Кроме того, в статье предлагаются эффективные пути развития духовного воспитания посредством цифровых технологий.

Ключевые слова: Новый Узбекистан, цифровое образование, религиозно-просветительские вопросы, свобода совести, религиозное образование, духовное воспитание, цифровые технологии, формирование сознания молодежи.

Abstract: The article analyzes the formation and significance of the digital educational environment in New Uzbekistan, highlighting the proper representation of religious and educational issues within the digital education system and their positive impact on youth consciousness. In particular, it discusses freedom of conscience and religious education, as well as the opportunities created for citizens to obtain religious

knowledge. Furthermore, the article proposes effective ways to promote moral and spiritual upbringing through digital technologies.

Keywords: New Uzbekistan, digital education, religious and educational issues, freedom of conscience, religious education, moral upbringing, digital technologies, youth consciousness formation.

Jahon ta'lim tizimlari shiddat bilan raqamlashmoqda, bu esa tafakkurni, bilim oluvchi shaxsning jamiyatdagi faoliyatini va ma'rifiy-axloqiy yondashuvlarni ham yangi sharoitlarga moslashuvini taqozo etmoqda.

Raqamli rivojlanish raqamli jamiyatga o'tishni o'z ichiga oladi, bunda raqamli bilim, ko'nikma va odatlar ko'payadi. Shu boisdan ham “Raqamli O'zbekiston — 2030” strategiyasida ko'zda tutilgan loyihalarni o'z vaqtida va keng ko'lamda amalga oshirilishi[1,8] muhim masala hisoblanadi. Aholining raqamli savodxonligini oshirish maqsadida “Raqamli O'zbekiston” dasturi bo'yicha barcha hududlarda keng qamrovli o'quv materiallari ishlab chiqilib aholining barcha guruhlarini o'qitish jarayoni tashkil etilmoqda. Dasturning asosiy maqsadi O'zbekistonliklarning hayot sifatini yaxshilash, milliy iqtisodiyotni raqamlashtirish, mamlakat iqtisodiyotining raqobatbardoshligini, xalq farovonligini oshirishdan iborat. Shu bilan birga raqamli ta'lim paradigmalaridagi o'zgarishlar diniy-ma'rifiy jihatdan bir qator murosasizliklarni ham keltirib chiqarmoqda. A.Tashanov fikriga ko'ra: “...axborot inqilobining yanada chuqurlashuvi, insonga ta'sir ko'rsatuvchi texnik vositalar va psixologik mexanizmlarni yaratish alohida individning dunyoqarashini an'anaviy madaniyatdan boshqa mazmunda shakllantirish imkonini beradi. Bu esa an'anaviy siyosiy, diniy yoki boshqa konsepsiyalardan tashqarida yotgan mafkuralarning qat'iyani yangi shakllari paydo bo'lishi uchun sharoit yaratadi”[1,9]. Bu, albatta, raqamli tenglikni ta'minlash zaruriyatiga olib keladi. “Tahlillar ko'rsatmoqdaki, gegemonlik xohishidan voz kecha olmayotgan ayrim davlatlar hali-hanuz rivojlanayotgan mamlakatlarni o'z ta'siriga olishga urinmoqda, imperiyachilik kayfiyatidagi arboblarning demokratik g'oyalar eksporti zavqiga berilib ketib, ba'zida davr sinovidan omon chiqqan milliy qadriyatlarga nopisandlik qilmoqda. Geosiyosiy maqsadlarni ko'zlab amalga oshirilayotgan axborot xurujlari ijtimoiy tarmoqlarga ko'chmoqda”[1,5].

Yangilanayotgan O'zbekiston ta'lim tizimida ham raqamlashuv borasida sezilarli o'zgarishlar amalga oshirilmoqda. Raqamli ta'lim hayotga keng tatbiq etilib katta imkoniyatlarni yaratmoqda. Xususan, 2024-2025 o'quv yilida umumiy o'rta ta'lim maktablarida tahsil oluvchi o'quvchilar soni 6 776,3 min nafarga etgan bo'lib, birgina 2025 yilning yanvar-iyul oylarida ta'lim sohasida ko'rsatilgan bozor xizmatlari hajmi 20,5 trln so'mga, ya'ni 2024 yilning mos davriga nisbatan 3,6 %ga oshgan[1,17]. Oliy ta'limga qamrov koeffitsienti 2024-2025 o'quv yili boshida 18–23 yoshdagilar orasida 47,7% ni tashkil etgan. Shuningdek, raqamli ta'limni rivojlantirishga qaratilgan bir qator

loyihalar amalga oshirilmoqda. UNICEF bilan hamkorlikda 2023 yilida Eduten platformasi asosida “aqlli” matematika o‘quv muhiti pilot tarzda joriy qilingan bo‘lib, 527 nafar o‘quvchi jalb qilingan va o‘rtacha 16,9 foizga natija yaxshilangan[1,15]. Bundan tashqari, 2025 yilining birinchi yarmida raqamli ta’limda qo‘llanilayotgan dasturlar doirasida, “Bir million o‘zbek koderlar” loyihasi orqali 571 000 dan ortiq tashkilot ishtirokchisi ro‘yxatdan o‘tgan [1,14]. Ushbu raqamlar raqamli ta’lim tizimining kengayishi, ta’lim xizmatlari bozoridagi faollikning ortishi va ta’lim sohasiga qaratilgan investitsiya va rivojlanish tendensiyalari haqida ma’lumot beradi.

Bugungi kunda O‘zbekistonda barcha konfessiya vakillari qatori musulmonlar uchun ham o‘z dinlarini o‘rganish masalasiga alohida e’tibor qaratilmoqda. Jumladan, hozirda O‘zbekiston musulmonlari idorasi tasarrufida fuqarolarga professional diniy ta’lim berishga mo‘ljallangan 14 ta oliy va o‘rta maxsus islom bilim yurtlari faoliyat ko‘rsatib kelmoqda. Shuni ta’kidlash zarurki, davlatning dunyoviylik pozitsiyasidan kelib chiqqan holda O‘zbekiston Respublikasida maktab ta’lim tizimi dindan ajratilgan. O‘z navbatida ta’lim tizimining o‘quv dasturlariga diniy fanlar kiritilishiga yo‘l qo‘yilmaydi. Biroq, din haqida ma’lumot beruvchi fanlar bundan mustasno. O‘zbekiston dunyoviy ta’lim muassasalarida din haqidagi bilimlar ilohiyot nuqtai nazardan emas, akademik yondashuv asosida beriladi.

Dunyoviy ta’lim muassasalaridagi dinga oid ta’lim bo‘yicha holat haqidagi quyidagi xulosalarni ko‘rsatib o‘tish maqsadga muvofiq hisoblanadi:

- O‘zbekiston dunyoviy ta’lim muassasalarida din haqidagi bilimlar akademik yondashuv asosida beriladi;
- umuminsoniy va diniy qadriyatlar, yuksak ma’naviyatni o‘zida mujassam etgan “Tarbiya” fani din bilan bog‘liq odob-ahloq va tarbiyaga tegishli ma’lumotlarni ham taqdim etadi;
- oliy ta’lim muassasalari o‘quv rejalariga “Dinshunoslik” fani kiritilgan. Ushbu fan doirasida jahon va dunyo dinlari, milliy dinlar haqida biror bir dinga ustunlik bermagan va kamsitmagan holda ta’lim beriladi.

Bundan tashqari, bugungi kunda aholi uchun zarur bo‘lgan kundalik hayotdagi diniy ta’lim olish imkoniyatlari rasmiy diniy ta’lim elektron portallar orqali amalga oshirilmoqda. Jumladan, O‘zbekiston musulmonlari idorasining rasmiy veb-sayti muslim.uz, diniy ta’lim muassasalari, jome’ masjidlar, iqtidorli imom-xatiblarning sayt va ijtimoiy tarmoq sahifalari, telegram kanallarida ham diniy ta’lim olish imkoniyatlari mavjud. Muntazam ravishda O‘zbekiston musulmonlar idorasi tomonidan onlayn diniy-ma’rifiy suhbatlar efirga uzatilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 16 apreldagi PF-5416 sonli Farmoniga asosan, O‘zbekiston musulmonlari idorasi tizimidagi barcha diniy ta’lim

muassasalari huzurida 2019 yildan boshlab Qur'on va tajvid kurslari faoliyati yo'lga qo'yilgan.

Hozirgi kunda respublikaning **14** ta hududida (**28** ta joyda) “Qur'on va tajvid kurslari” faoliyat yuritmoqda. Shu bilan birga har yili yurtimizda diniy-ma'rifiy mazmunda yuzlab kitoblar nashr etilmoqda. Diniy materiallarning aholi o'rtasida turli ixtiloflarni keltirib chiqarmasligi maqsadida yurtimizda an'anaviy hisoblangan, diniy bag'rikenglik va mo'tadillikka asoslangan Hanafiy mazhabi, Moturidiya ta'limoti asosida adabiyotlar chop etilishiga asosiy e'tibor qaratilmoqda. Ushbu mazmundagi diniy adabiyotlar nafaqat o'zbek tilida, balki rus, qoraqalpoq va boshqa tillarga ham tarjima qilinmoqda. Mavjud diniy adabiyotlarda sodda va tushunarli tilda turli nozik savollarga batafsil javoblar beradigan ma'lumotlar taqdim etib borilmoqda.

Bu jarayon nafaqat ta'lim tizimining shaklini, tarkibini va jarayonlarini o'zgartirmoqda, balki diniy-ma'rifiy tarbiya va tafakkur shakllanishi uchun ham yangi imkoniyatlarni va albatta o'ziga hos muammolarni ham yaratmoqda. Ayniqsa barcha jabhaga raqamli ta'limni joriy etish bilan birga, tashkil etiluvchi muhitda diniy va ma'rifiy ongni saqlab qolish, axloqiy tarbiyani ta'minlash masalalari kun tartibiga chiqmoqda. Raqamli ta'lim muhitining o'ziga xos xususiyatlari (learner-centric) fleksibillik, onlayn va gibrid shakllar, vaqt va joy cheklovlarining qisqarishi, axborot bilan tez almashuv, sun'iy intellekt va boshqa raqamli vositalar hamda jamiyatdagi axloqiy, ma'rifiy, diniy imkoniyatlar va tahdidlarning yangi ko'rinishi informatsion bosimning onlayn bosqichidagi tez o'zgaruvchanlik, ta'lim jarayonida oqilona tanlov, refleksiya qilish imkoniyatini cheklashi mumkinligini hisobga olish kerak bo'ladi. Bejiz, olimlar “Bugungi kunda texnik taraqqiyotning yuksak cho'qqisiga ko'tarilgan insoniyatning o'zi ko'pgina muammolar qoshida ojiz qolmoqda. Bu esa bashariyatni yana bir bor ogohlikka, aql-idroki va salohiyatini faqat ezgulik yo'lida ishlatishga da'vat etadi”[1, 2] deb ogohlantirmaganlar.

Raqamli muhitda etika, ma'rifiy ong va diniy axloq ham muhim, chunki, raqamli ta'limda zamonaviy tafakkur paradigmalari bilan bog'liq bir qator diniy-ma'rifiy muammolar mavjud. Ularning eng ko'zga ko'ringanlari: ma'rifiy yaxlitlik va diniy axloqiy filtrning yo'qligidir. Raqamli muhitda ta'lim oluvchi ko'pincha axborotni cheklovsiz boshqara oladi, lekin bu holatda ma'rifiy va diniy filtrlar etishmasligi tabiiy. Shu bois ham raqamli ta'lim sharoitida ma'rifiy ong, jamoaviy axloq va diniy mas'uliyat shakllanishi uchun qo'shimcha choralar talab etiladi.

Diniy mazmunning raqamli muhitda “kutilmagan” shaklda tarqalishi, ya'ni rasman amalga oshiriluvchi diniy ta'limdan tashqari, onlayn platformada diniy mazmunlarning transformatsiyasi, ularning kontekstdan uzilishi, yoki yot manbalar tomonidan noto'g'ri xulosalar tarqalishi xavfi mavjud. Masalan, O'zbekiston musulmonlari idorasi tasarrufidagi oliy va o'rta maxsus islom ta'lim muassasalariga qabul jarayonida

abituriyentlardan arab tili, fiqh va aqoid, O'zbekiston tarixi kabi fanlardan imtihon olinadi[1,6]. Bu holat diniy ta'lim muassasalarida mazmuniy jihatida aniq tarbiya yo'nalishlarining saqlanishini ko'rsatadi, biroq raqamli ta'lim muhitida bu tarbiya samarasini ta'minlashda maxsus mexanizmlar etishmaydi. Raqamli ta'lim platforma va vositalari orqali bilim oluvchilar ko'p vaqtni ekran orqali o'tkazishi mumkin. Masalan, PISA 2022 ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistonda 15 yoshli o'quvchilarning 56 % si maktabda bir soatdan ortiq vaqt davomida raqamli vositalardan ta'lim maqsadida foydalanadi, va 59 % muntazam ravishda ona (назорати)sidan tashqari vaqtda foydalanadi[1,7]. Bu esa axloqiy va diniy-tarbiyaviy ong uchun yangicha tahdidlarni yuzaga keltiradi: ekrandagi mazmun nazoratsiz bo'lib, ta'lim tarkibida ma'rifiy va diniy qadriyatlarni birlashtirish uchun qo'shimcha choralar zarur. Shuningdek, infratuzilma va tengsiz imkoniyatlar muammosi. Raqamli ta'limni samarali amalga oshirish uchun internet, zamonaviy qurilmalar, kompetentli o'qituvchilar juda muhim. Bir statistikaga ko'ra, 2018 yilida O'zbekiston maktablarining faqatgina 7 % faqat yuqori tezlikdagi, uzluksiz internet bog'lanishiga ega bo'lgan. Infratuzilma bilan bog'liq muammolar, ayniqsa, qishloq joylarda va kam ta'minlangan oilalarda diniy-ma'rifiy tarbiyaning raqamli muhitda ta'minlanishini cheklaydi. Raqamli muhitda diniy va ma'rifiy mazmunlar tezlik bilan tarqaladi, lekin ularning sifati, kontekstual va ma'rifatliligi doimiy ravishda nazorat qilinmayotgan holatlar ham uchraydi. Bu o'z navbatida tafakkurda buzg'unchilikka, ekstrimizmga, yoki ma'rifiy tarbiyada nuqsonlarga sabab bo'lishi mumkin. Demak, ta'lim dasturlariga raqamli vositalar orqali axloqiy va diniy tarbiya mazmunlariga oid maxsus modullar tashkil etish, raqamli etika, diniy tarbiya va AKT integratsiyasi bo'yicha tayyorlov ishlarini tizimlashtirish, raqamli ko'nikmalarni oshirish kerak bo'ladi. Shu tariqa, raqamli muhitda diniy ta'lim bilan bog'liq mazmunlarning sifati, haqqoniyligi va ma'rifatliligi masalasi bo'yicha aniqlashtiruvchi kontentlar tahlilini kuchaytirish muhim masala hisoblanadi. Masalan, texnik va kasbiy ta'lim mutaxassislari uchun raqamli kompetensiyalarini shakllantirishga yo'naltirilgan “DELTA” dasturi[1,11] kabi tashabbuslar diniy-ma'rifiy ta'lim muassasalarida va umumiy ta'limda raqamli shaklda tarbiya berish imkoniyatlarini oshiradi. Shuningdek, diniy va ma'rifiy kontentlarning raqamli muhitda tarqalishini muhofaza qilish uchun monitoring, sertifikatlashtirish mexanizmlari joriy etilishi mumkin. Bundan tashqari, onlayn ta'limda etika va axloqiy tarbiyani shakllantiruvchi muhokamalar, loyihalar, keyslar tizimi tashkil etilishi maqsadga muvofiq.

Onlayn ta'lim bilan bir qatorda jamoaviy loyihalar, interfaol guruh ishlar, virtual maydonlarda ma'rifiy muhokamalar tashkil etilishi kerak. Bu diniy-ma'rifiy tarbiyani faqat ma'lumotni uzatishdan emas, balki harakat va ishtirokga asoslangan tarzda amalga oshirish imkonini beradi.

Raqamli ta'lim muhitida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan bir qator muammolar ya'ni, ma'rifiy ongning pasayishi, axloqiy asosning susayishi, texnologiyadan noto'g'ri foydalanish, tengsiz imkoniyatlarini hal qilishda diniy axloqiy qadriyatlar va raqamli etika integratsiyasi, pedagogik strategiyalarni qayta ko'rib chiqish, barcha uchun teng raqamli ta'lim imkoniyatlari, o'qituvchilarni tayyorlash va jamoaviy muhitni saqlash kabi echimlar muhim ahamiyatga ega. Bu yondashuvlar zamonaviy ta'lim tizimini diniy-ma'rifiy jihatdan ham mukammallashtirish, ta'lim jarayonida jamoaviylik, hamkorlik, bahs-munozara, tahlil muhitini kommunitarizmni saqlash imkoniyatini oshiradi. Demak, bugungi raqamli dunyoda raqamli ta'lim muhiti bu real ta'lim tizimining raqamli taqdimotidir, shuningdek, u raqamlashtirish, tarmoq yaratish va ruhiy dunyoning ommabop taqdimoti hamdir. Bu raqamli dunyoning qorong'u maydoni materiya va qorong'u energiya kabi cheksiz, ko'rinmas va doimiy bo'lmagan yashirin qismidir. Bu erda kuchli va elita hukmronlik qiladigan an'anaviy utilitar madaniyatdan yoki bir nechta odamlarning va'zlaridan farqli o'laroq, shaxsiy istaklar va tasavvurlarning to'liq taqdimoti aks etadi. U insoniyat jamiyatining aksi sifatida ko'proq ma'naviy dunyoning aksini ham o'zida ifodalab, u erda xavfsizlik va barqarorlik birinchi o'rinda turishi, tartibli, iyerarxik boshqaruv uchun qulay, qonuniy va ma'naviy jihatdan cheklangan bo'lishi kerak. Eng muhimi raqamlashtirish insoniy, kognitiv va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish uchun yangi maydonlarni ochishi kerak bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Baitussalam Mashduqi, M. I., & Basofitrah, A. (2025). Integrating Digital Transformation in Islamic Educational Institutions: Challenges and Opportunities for Sustainable Management. Journal of Islamic Education Management.
2. Xurshid Do'stmuhammad. Axborot – mo'jiza, joziba, falsafa. Yangi asr avlodi, 2013. B-17.
3. Xonqulov Sh. X. O'zbekistonning raqamli ta'lim muhitini yaratishga oid ilk tajribalari//Obrazovanie i innovatsionnye issledovaniya.
4. IT Education Association. 97% of people in Uzbekistan consider digital skills the key to success. 24.07.2025.
5. Murodova Sh. Ijtimoiy tarmoq “so'qmoq”lari. – Tafakkur, 2013, 4-son, B. 21.
6. Milliy statistika qo'mitasi. Stat.uz.
7. OECD. PISA Results 2022 – Factsheets: Uzbekistan. <https://www.oecd.org/en/publications/pisa-results-2022.factsheets041a90f1en/uz>
8. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 06.10.2020 y., 06/20/6079/1349-son.
9. Tashanov A. Buzg'unchilik faoliyati va buzg'unchi g'oyalarning xususiyatlari. – Ijtimoiy fikr. Inson huquqlari, 2017, 2-son, B. 109.

10. Trianita, A., Silma, A. P., Ridwan, A., & Mulyawan, F. (2025). Curriculum Development of Islamic Religious Education in the Digital Era Transformation. Journal of Islamic Education and Ethics. DOI:10.18196/jiee.v3i1.59.
11. UNESCO. Strengthening digital competencies for TVET educators. <https://www.unesco.org/en/articles/strengthening-digital-competencies-educat>
12. UNICEF. Digital learning – innovative approach in education system in Uzbekistan. 11 июн 2024. <https://www.unicef.org/uzbekistan/en/stories>
13. Uusnita, E., Prasetyo, A. E., Hasanah, U., Octafiona, E., & Rahmatika, Z. (2025). Shaping Teenagers' Moral in the Digital Era: Islamic Education Perspective. Intelektual: Jurnal Pendidikan dan Studi Keislaman. DOI:10.33367/ji.v13i1.3529.
14. Узбекистан ускоряет развитие цифрового образования: итоги первого полугодия 2025 года. https://maili.uz/en/2025/07/23/cifrovoe-obrazovanie-uzbekistan-2025/?utm_com
15. Цифровое обучение - инновационный подход в системе образования Узбекистана. <https://www.unicef>.
16. https://kun.uz/kr/69158999?utm_source/com
17. <https://stat.uz/oz/matbuot-markazi-2/qo-mita-yangiliklar-2/63859>.
[utm_com](https://stat.uz/oz/matbuot-markazi-2/qo-mita-yangiliklar-2/63859)

TA'LIM TIZIMIDAGI ZAMONAVIY TAFAKKUR PARADIGMALARINING KONSTRUKTIV JIHATLARI

Sultanova Gulnoza Sabirovna

*Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti “Falsafa” kafedrası
professori, (DSc)*

Annotatsiya

Maqolada ta'lim tizimida zamonaviy tafakkur paradigmaları, xususan kognitiv va konstruktiv yo'nalishlar, ularning pedagogik jarayonda amaliy qo'llanilishi va qiyinchiliklari falsafiy nuqtai-nazardan tahlil qilinadi. Muallif bilimdan ko'ra fikrlashni, tadqiq etishni va jarayonlarni qayta konstruktivlashi ustuvor qilib qo'ygan yangi tafakkur paradigmasining ta'limdagi konstruktiv jihatlari ko'rib chiqadi. Shu bilan birga, bilim berish jarayonida o'quvchi markazli ta'lim, multidissiplinarlik, raqamli muhit va ijodiy yondashuv kabi zamonaviy tendensiyalar bilan an'anaviy usullar o'rtasidagi farqlar va ularning konstruktiv imkoniyatlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: zamonaviy tafakkur paradigmasi, konstruktiv tafakkur, ta'lim tizimi, kognitiv pedagogika, o'quvchi markazli ta'lim, raqamli muhit, innovatsiya, falsafa.

XXI asrda globallashtirish, raqamlashuv va axborotlashuv jarayonlari ta'lim tizimini va unda shakllanayotgan tafakkurni tubdan o'zgartirdi. Ta'lim endilikda faqat bilim berish emas, balki o'quvchining fikr va kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish, yangi muammolarni tadqiq qilish va hal qilishga tayyorlash jarayoni sifatida qaralmoqda. Zamonaviy ta'lim paradigmasi pedagogik jarayonni o'quvchini markazga qo'yish, faol faoliyat va innovatsion yondashuvlarni tatbiq etish orqali yangi bilim va kognitiv ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan.

Zamonaviy tafakkur paradigmasi ta'lim mazmuni, usuli va munosabatlarini qayta shakllantirmoqda. Masalan, o'quvchi markazli yondashuv, masalan, “o'quvchi faoliyatda” kontekstida jarayon olib borilishi, multidissiplinarlik va ijodiy ko'nikmalarni rivojlantirish kabi tendensiyalar ochiq ko'rinishda namoyon bo'lmoqda. Shu bilan birga, raqamli muhit, virtual iqlim va sun'iy intellekt vositalarining o'quv jarayoniga integratsiyasi ta'limda tafakkurni konstru qilishni yanada kuchaytiradi.

Bugungi globallashtirish davrida ta'lim tizimi inson tafakkurining shakllanishi va yangilanishida hal qiluvchi omilga aylanmoqda. Chunki zamonaviy tafakkur paradigmaları shaxsni faqat bilim egallashga emas, balki mustaqil fikrlash, tanqidiy yondashuv va ijodiy qaror qabul qilishga yo'naltiradi. Shu bois ta'lim tizimi endilikda nafaqat o'quv jarayonini tashkil etuvchi tizim, balki madaniy-ma'naviy yangilanishning falsafiy maydoni sifatida namoyon bo'lmoqda [1, 76].

Hozirgi davrda inson tafakkuri raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt, axborot oqimlari va kognitiv jarayonlar bilan bevosita bog'liq holda shakllanmoqda. Bu esa ta'lim falsafasida yangi paradigmalarni yuzaga keltirmoqda. “Bilim” tushunchasi o'rniga “kompetensiya”, “axborot tahlili”, “ijodiy fikrlash” kabi yangi tushunchalar kirib kelmoqda. Shu jarayonning falsafiy tahlili zamonaviy tafakkur paradigmasining mohiyatini ochishda muhim ahamiyatga ega [2, 13].

“Tafakkur paradigmasi” tushunchasi falsafada insonning dunyoni anglash usuli, bilish shakli va qadriyatlar tizimini ifodalaydi. Zamonaviy davrda tafakkur paradigmasining o'zgarishi quyidagi omillar bilan bog'liq:

- Axborot jamiyatining shakllanishi bu inson tafakkuri endi faqat bilimlarni yod olishga emas, balki ularni qayta ishlash, tahlil qilish va baholashga yo'naltirilgan.

- Sun'iy intellektning rivoji esa intellektual texnologiyalar tafakkurning yangi “kognitiv sherigi” sifatida namoyon bo'ldi.

- Global muloqot va madaniyatlararo almashinuvi bu jarayon tafakkurning ochiqqligini, tolerantlikni va madaniy xilma-xillikni qadrlashni taqozo etadi [3, 58]. Demak, zamonaviy tafakkur paradigmasi insonni dunyoni bir butun, o'zaro bog'liq tizim sifatida idrok etishga o'rgatadi. U insonni nafaqat “biluvchi sub'ekt”, balki “axborot oqimlari ichidagi tahlilchi va ijodkor” sifatida shakllantiradi.

Ta'lim tizimida tafakkur paradigmasining o'zgarishi ijtimoiy ongda sezilmoqda. Ta'lim falsafasi bugungi kunda inson tafakkurining markazida turibdi. Chunki har qanday tafakkur o'z ildizini ta'limdan oladi. O'zbekiston ta'lim tizimida so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan islohotlar ham zamonaviy tafakkurga yo'naltirilgan bo'lib, tanqidiy, kreativ va innovatsion tafakkur ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan [4, 28].

Ta'lim jarayonida endilikda quyidagi paradigmalar shakllanmoqda: subyektiv yondashuv o'rniga shaxsga yo'naltirilgan yondashuv; bilim berishdan ko'ra, fikrlashni o'rgatish tamoyili; ta'lim jarayonining kognitiv va ijodiy integratsiyasi. Bu esa o'qituvchi va talaba o'rtasidagi an'anaviy munosabatni o'zgartirib, ularni hamkorlikda o'rganish subyektlariga aylantirmoqda. Shu tariqa ta'lim jarayoni “bilim uzatish”dan “bilim yaratish” bosqichiga o'tmoqda [5, 88].

Zamonaviy tafakkur paradigmasini tahlil qilishda bir nechta falsafiy yo'nalishlar ahamiyatlidir:

1. Kognitiv falsafa inson idroki va tafakkur jarayonlarini tahlil qilib, ta'limda axborotni qayta ishlash va tushunish mexanizmlarini ochib beradi.

2. Pragmatizm falsafasi bilimning amaliy qiymatini asoslab, o'quv jarayonini hayotiy vaziyatlar bilan bog'laydi.

3. Fenomenologiya insonning subyektiv tajribasini o'rganib, ta'limning ma'naviy-ruhiy jihatiga urg'u beradi.

Ushbu falsafiy yondashuvlarning barchasi zamonaviy ta'lim paradigmasida o'z aksini topadi. Ular o'quvchi tafakkurini nafaqat “bilim oluvchi”, balki “haqiqat izlovchi” subyekt sifatida shakllantiradi [6, 53].

Ta'limdagi tafakkur inqilobi ijtimoiy ta'siri konstruktiv ahamiyatga ega bo'ldi. Zamonaviy tafakkur paradigmasi ta'limni inson kapitalining markaziga aylantiradi. Chunki bugungi raqamli asrda insonning eng katta boyligi — bu uning ijodiy tafakkuri va axborotni maqsadli boshqarish qobiliyatidir. Shu bois, ta'lim jarayonida tafakkur madaniyatini rivojlantirish insonni global muammolarga mos fikrlash darajasiga olib chiqadi.

Bugungi kunda sun'iy intellekt, raqamli texnologiyalar va axborot tizimlari inson tafakkurining yangi sherigiga aylangan. Falsafiy jihatdan bu jarayon inson tafakkurining tashqi mexanizmlar bilan integratsiyalash vini anglatadi. Demak, kelajakda ta'lim falsafasi insonning ong va algoritmlar o'rtasidagi muvozanatni saqlash vazifasini bajaradi [7.195].

Zamonaviy ta'lim tizimi tafakkur paradigmasining o'zgarishi orqali insonni yangi idrokiy bosqichga olib chiqmoqda. Bu o'zgarish inson tafakkurini ochiq, kreativ va tanqidiy yo'nalishda shakllantiradi. Ta'lim falsafasining asosiy vazifasi insonni bilim oluvchi emas, bilim yaratuvchi subekt sifatida tarbiyalashdir. Natijada, ta'lim tizimidagi zamonaviy tafakkur paradigmaları shaxsning ongini, dunyoqarashini va ijtimoiy faolligini shakllantiruvchi eng muhim omilga aylanmoqda. Shu sababli, ta'lim jarayonining falsafiy tahlili bugungi davrning eng dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Ta'lim tizimida zamonaviy tafakkur paradigmaları fikrlashga, konstruktorlikka, ijodiy rahbarlikka yo'naltirilgan pedagogik jarayonlarni shakllantirmoqda. Ushbu paradigmalar bilim berishdan fikrlashni o'rgatishga, muammoli vaziyatlarda mustaqil qarorlar qabul qilishga, multidissiplinarlik talablariga javob berishga tayyorlashni maqsad qiladi. Konstruktiv jihatlar qatorida xususiy ravishda: o'quvchini markazga qo'yish, jarayonni faoliyatga yo'naltirish, texnologiyalar va raqamli muhitdan foydalanish, ijodiy ko'nikmalarni shakllantirish kabi elementlar ajratiladi. Shu bilan birga, ta'limda zamonaviy tafakkur paradigmasining samarali ishlashi uchun pedagogik va falsafiy omillar masalan, ta'lim mazmunining yangilanishi, tajribiy o'quv ishlarining integratsiyasi, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida hamkorlikning yangi shakllari muhim ahamiyatga ega. Oxir-oqibatda, ta'lim tizimi faqat bilim beruvchi emas, balki jahon muammolarini hal qilishga tayyor, innovatsiyaga yo'l ochuvchi sub'yektlar avlodini shakllantiruvchi mexanizmga aylanmoqda.

Xulosa qilib aytganda, taqdim etilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, ta'lim tizimida zamonaviy tafakkur paradigmaları fikrlashga, konstruktorlikka va ijodiy rahbarlikka yo'naltirilgan pedagogik jarayonlarni shakllantirmoqda. Ular o'quvchiga faqat bilim berishdan tashqari, mustaqil qaror qabul qilish, muammoli vaziyatlarda innovatsion

yechimlar topish, raqamli muhit va multidisiplinarlik talablariga moslashish imkonini beradi. Konstruktiv jihatlar sifatida o'quvchini markazga qo'yish, jarayonni faoliyatga yo'naltirish, texnologiyalar va raqamli muhitdan foydalanish, ijodiy ko'nikmalarni shakllantirish kabi elementlar ajralib turadi. Shu bilan birga, pedagogik va falsafiy omillar ta'lim mazmunining yangilanishi, tajribaviy o'quv ishlari, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida samarali hamkorlikni ta'minlash orqali samaradorligini oshiradi.

Adabiyotlar ro'yxari:

1. Bruner J. The Culture of Education. – Cambridge: Harvard University Press, 1996. – P. 75–78.
2. De Bono E. Lateral Thinking. – London: Penguin Books, 2015.
3. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge: Harvard University Press, 1998. – P. 58–60.
4. Piaget J. The Psychology of Intelligence. – London: Routledge, 2000. – P. 25–30.
5. Papert S. Mindstorms: Children, Computers, and Powerful Ideas. – New York: Basic Books, 1980. – P. 88.
6. Хабермас Ю. Теория коммуникативного действия. – М.: Наука, 2000.
7. Sultanova G.S. Constructive transformation of the Style of scientific thinking /- Scientific Bulletin of Namangan State University, 2020. – P. 194-198.

GLOBALLASHUV DAVRIDA MADANIYAT VA AXLOQIY PARADIGMALARNING O'ZGARISHI

Lalixon Muxamedjanova

*Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti Ijtimoiy fanlar fakulteti,
falsafa kafedrası professori. Email: Lalixon@list.ru, lalixonm@gmail.com*

Annotatsiya. Mazkur maqolada globallashuv jarayonida madaniyat va axloqiy paradigmalarda ro'y berayotgan o'zgarishlar ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Dunyo xalqlari o'rtasidagi madaniy aloqalar, qadriyatlar almashinuvi, axloqiy me'yorlarning yangilanishi va turli ijtimoiy-falsafiy oqimlarning ta'siri o'rganilgan. Tadqiqotda zamonaviy metodologik yondashuvlar qo'llanib, globallashuvning ijobiy va salbiy jihatlari nazariy va amaliy misollar orqali yoritilgan.

Kalit so'zlar: globallashuv, madaniyat, axloq, qadriyatlar, paradigma, ijtimoiy ong, ma'naviyat.

ИЗМЕНЕНИЕ КУЛЬТУРНЫХ И ПРАВСТВЕННЫХ ПАРАДИГМ В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аннотация. В данной статье проводится научный анализ изменений культурных и нравственных парадигм в условиях глобализации. Рассматриваются культурные связи между народами мира, обмен ценностями, обновление нравственных норм и влияние различных социально-философских течений. В исследовании используются современные методологические подходы, раскрываются как положительные, так и отрицательные стороны глобализации на примерах из теории и практики.

Ключевые слова. глобализация, культура, нравственность, ценности, парадигма, социальное сознание, духовность.

The Transformation of Cultural and Moral Paradigms in the Era of Globalization

Abstract. This article provides a scientific analysis of the transformation of cultural and moral paradigms in the era of globalization. It explores cultural interactions among nations, the exchange of values, the renewal of moral standards, and the impact of various socio-philosophical trends. The study applies modern methodological approaches and highlights both positive and negative aspects of globalization through theoretical and practical examples.

Keywords. globalization, culture, morality, values, paradigm, social consciousness, spirituality.

Kirish

Globallashuv zamonaviy davrning eng muhim jarayonlaridan biri sifatida nafaqat iqtisodiy va siyosiy sohalarida, balki madaniy va axloqiy hayotda ham chuqur o'zgarishlarga sabab bo'lmoqda. Axborot oqimlarining tezlashuvi, madaniyatlararo muloqotning kuchayishi va g'oyalar almashinuvi insoniyat oldiga yangi imkoniyatlar bilan birga, murakkab muammolarni ham olib kelmoqda.

Globallashuv bugungi davrning eng dolzarb va muhim jarayonlaridan biri sifatida insoniyat hayotining barcha jabhalariga chuqur ta'sir ko'rsatmoqda. U nafaqat iqtisodiy va siyosiy sohada, balki madaniy va axloqiy hayotda ham sezilarli o'zgarishlarga sabab bo'lmoqda. Axborot texnologiyalarining rivojlanishi, kommunikatsiya vositalarining takomillashuvi va global tarmoqlarning kengayishi natijasida xalqlar o'rtasidagi masofa qisqarib, madaniyatlararo muloqot yanada kuchaymoqda. Bu esa bir tomondan, insoniyatga yangi imkoniyatlar yaratgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, qator murakkab muammolarni ham yuzaga keltirmoqda.

Globallashuv jarayonlari natijasida qadriyatlar tizimi ham o'zgarib bormoqda. Masalan, Giddens ta'kidlaganidek, globallashuv - bu “nafaqat iqtisodiy integratsiya, balki kundalik hayotning eng mayda tafsilotlarigacha kirib boruvchi, turmush tarzi va ijtimoiy munosabatlarni tubdan o'zgartiruvchi kuchdir”[1]. Shuningdek, Fukuyama o'z tadqiqotlarida axloqiy paradigmalardagi o'zgarishlarni tarixiy jarayonlarning ajralmas qismi sifatida izohlab, insoniyatni “liberal qadriyatlarga asoslangan global jamiyat sari intilmoqda” deya ta'riflagan [2].

Milliy olimlar ham globallashuvning madaniyat va axloqiy paradigmalarga ta'siri masalasiga alohida e'tibor qaratganlar. Jumladan, I.Karimov milliy madaniyat va ma'naviyatni asrab qolishning zarurligini ta'kidlab, “yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch” ekanligini alohida urg'u bilan qayd etgan.[3] Shu nuqtai nazardan qaraganda, globallashuv jarayonida milliy qadriyatlarni asrab qolish va ularni jahon miqyosida targ'ib etish muhim masala sifatida maydonga chiqmoqda.

Shunday qilib, globallashuv jarayoni insoniyat oldiga ikki tomonlama vazifani qo'yimoqda: bir tomondan, umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan global madaniyatni shakllantirish, ikkinchi tomondan, milliy madaniyat va axloqiy qadriyatlarni saqlab qolish.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili

Globallashuv va madaniy o'zgarishlarga oid ilmiy adabiyotlarda ko'plab yondashuvlar mavjud. Fukuyama, Huntington, Giddens kabi olimlar o'z asarlarida globallashuv jarayonining ijtimoiy va madaniy oqibatlarini yoritib berganlar. Milliy olimlar ham bu masalaga alohida e'tibor qaratib, milliy madaniyat va qadriyatlarni asrab qolishning dolzarbligini ta'kidlashgan.

Globallashuv va uning madaniyat hamda axloqiy paradigmalariga ta'siri masalasi ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan. Turli yondashuvlarda globallashuvning mohiyati, uning ijtimoiy, madaniy va ma'naviy oqibatlarini turlicha talqin etiladi. Masalan, Huntington o'zining mashhur *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* asarida globallashuv jarayonlari fonida madaniyatlararo ziddiyatlarning kuchayishi mumkinligini ta'kidlab, XXI asrda asosiy qarama-qarshiliklar mafkuraviy yoki iqtisodiy emas, balki sivilizatsiyalar o'rtasida yuz berishini ta'kidlaydi.[4]

Shuningdek, Fukuyama *The End of History and the Last Man* asarida globallashuv natijasida liberal demokratiya va bozor iqtisodiyoti dunyo bo'ylab ustun qadriyat sifatida qaror topishini “tarixning mantiqiy yakuni” sifatida talqin etadi. [5] Uning fikricha, madaniy paradigmalarining o'zgarishi ham aynan shu jarayon bilan chambarchas bog'liq.

Giddens esa *Runaway World: How Globalisation is Reshaping Our Lives* asarida globallashuvni kundalik hayot darajasiga qadar kirib boruvchi kuch sifatida tasvirlaydi. U globallashuv jarayonida “an'anaviy madaniy me'yorlar o'z ahamiyatini yo'qotib, yangi axloqiy qarashlar paydo bo'lmoqda” deya qayd etadi.[6]

O'zbekistonlik tadqiqotchilar ham globallashuvning ijtimoiy-madaniy oqibatlarini keng qamrovda tahlil qilganlar. Masalan, Abduqodirov o'zining *Globallashuv va madaniy jarayonlar* asarida “globallashuvning asosiy muammolaridan biri – bu milliy madaniyatlarning yo'qolib borishi xavfi” ekanini ta'kidlaydi.[7] I.Karimov esa “milliy o'zlikni asrab qolish va uni yuksak ma'naviyat asosida mustahkamlash globallashuv davrida eng muhim vazifalardan biri” ekanligini alohida urg'u bilan ta'kidlagan.[8]

Shunday qilib, mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, globallashuvning madaniy va axloqiy paradigmalariga ta'siri murakkab va ko'p qirrali jarayondir. Bir tomondan, u umuminsoniy qadriyatlarni rivojlantirishga xizmat qilsa, ikkinchi tomondan, milliy madaniyat va qadriyatlarni zaiflashtirish xavfini ham yuzaga chiqaradi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqotda tahlil va sintez, tarixiy-qiyosiy metod, sotsiologik kuzatuv hamda falsafiy konseptual tahlil usullari qo'llanildi. Shuningdek, globallashuv jarayonidagi ijtimoiy-madaniy jarayonlar xalqaro tajribalar bilan qiyoslandi.

Mazkur tadqiqotda globallashuvning madaniyat va axloqiy paradigmalariga ta'sirini o'rganishda bir nechta ilmiy metodlardan foydalanildi. Avvalo, **tahlil va sintez** usuli qo'llanilib, mavzu yuzasidan mavjud nazariy yondashuvlar tahlil qilindi hamda umumlashtirildi. Shuningdek, **tarixiy-qiyosiy metod** yordamida globallashuvning turli davrlardagi ta'siri va natijalari solishtirildi. Ushbu metod orqali turli xalqlarning madaniy taraqqiyotida globallashuvning o'xshash va farqli jihatlari ochib berildi.

Sotsiologik kuzatuv va empirik yondashuvlar asosida jamiyatdagi axloqiy paradigmalarining o'zgarishi, yoshlar ongida global qadriyatlarga munosabat kuzatildi. Masalan, Robertson ta'kidlaganidek, globallashuv jarayoni “mahalliy va global o'zaro

ta'sirining dinamik jarayoni bo'lib, bu holat odamlarning kundalik turmush tarziga singib boradi”.[9] Shu bois, mahalliy kuzatuvlar xalqaro nazariyalar bilan uyg'un holda tahlil qilindi.

Bundan tashqari, **falsafiy-konseptual tahlil** orqali globallashuv jarayonida yuzaga kelgan axloqiy muammolar nazariy jihatdan tadqiq qilindi. Bu jarayonda Giddens ilgari surgan “refleksiv modernlik” tushunchasidan foydalanildi. Unga ko'ra, insonlar globallashuv sharoitida o'z hayotini qayta baholashga va yangi axloqiy yo'nalishlarni qabul qilishga majbur bo'ladilar.[10]

Metodologik yondashuvlarning uyg'unligi natijasida tadqiqot nazariy va amaliy jihatdan asoslangan bo'lib, globallashuvning madaniy va axloqiy paradigmalariga ta'sirini yanada kengroq ko'rsatish imkoniyati yaratildi.

Nazariy tahlil

Globallashuvning nazariy asoslari uni ko'pincha “umuminsoniy madaniyat” sari yo'naltirilgan jarayon sifatida talqin etadi. Bu yondashuvga ko'ra, dunyo xalqlari o'rtasidagi integratsiya jarayonlari natijasida umumiy qadriyatlar tizimi shakllanib, insoniyat global birlik sari harakat qilmoqda. Masalan, Held va boshqalar globallashuvni “ijtimoiy munosabatlarning global darajada chuqurlashuvi va kengayishi” deb izohlaydi.[11] Bu qarash, globallashuvni ijobiy jarayon sifatida baholab, uni xalqlarni birlashtiruvchi omil sifatida ko'rsatadi.

Biroq boshqa nazariy yondashuvlarda globallashuvning salbiy jihatlari ham alohida qayd etiladi. Huntington nazariyasiga ko'ra, globallashuv jarayonida g'arbona qadriyatlarning ustunligi boshqa madaniyatlar bilan ziddiyatlarni keltirib chiqaradi. U “sivilizatsiyalar to'qnashuvi” g'oyasida globallashuvni kelajakdagi asosiy qarama-qarshiliklarning manbai sifatida baholaydi.[12]

Shuningdek, Appadurai globallashuvni “madaniy oqimlar” orqali tahlil qilib, uni turli yo'nalishlarda (ethnoscape, mediascape, technoscape, finanscape, ideoscape) shakllanadigan murakkab tizim sifatida ta'riflaydi.[13] Bu nazariyaga ko'ra, globallashuv nafaqat iqtisodiy yoki siyosiy integratsiya, balki turli madaniy oqimlarning kesishgan maydoni sifatida ham qaraladi.

Natijada, globallashuv nazariyalari bir-biridan farq qiluvchi ikki asosiy pozitsiyani namoyon etadi: biri uni umuminsoniy birlik sari yo'naltirilgan jarayon sifatida ijobiy baholasa, ikkinchisi milliy identifikatsiyaning yo'qolishi va g'arbona qadriyatlarning ustunligi xavfini ko'rsatadi. Shu bois, paradigmalarining o'zgarishi nafaqat axloqiy normalarda, balki ijtimoiy ong va qadriyatlar tizimida ham sezilarli darajada namoyon bo'lmoqda.

Tahlil va natijalar

Globallashuv jarayonida madaniyat va axloqiy paradigmalarda ro'y berayotgan o'zgarishlarni tahlil qilish bir qator muhim xulosalarga olib keladi:

Madaniy o'zaro ta'sirning kuchayishi.

Globallashuv xalqlar o'rtasidagi madaniy muloqot va almashinuvni kuchaytirdi. Axborot texnologiyalari va ommaviy kommunikatsiya vositalari tufayli turli madaniyat vakillari bir-birining qadriyatlari bilan yaqindan tanishish imkoniga ega bo'ldilar. Robertson ta'kidlaganidek, globallashuv - bu “mahalliy va global elementlarning uzluksiz o'zaro ta'siri natijasida shakllanadigan jarayon”. [14] Demak, madaniyatlararo muloqot insoniyat taraqqiyotini tezlashtiruvchi omil bo'lib xizmat qilmoqda.

Axloqiy paradigmalardagi o'zgarishlar.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, globallashuv axloqiy qarashlarda individualizmning kuchayishiga olib kelmoqda. G'arbona qadriyatlarning keng tarqalishi natijasida diniy va milliy qadriyatlarga munosabat ham o'zgarib bormoqda. Giddens bu jarayonni “refleksiv modernlik” tushunchasi orqali izohlaydi, ya'ni odamlar o'z axloqiy qarashlarini global ta'sirlar asosida qayta baholashga majbur bo'ladilar. [15]

Milliy o'zlik va xavf omillari.

Globallashuv insoniyatni umumiy qadriyatlar sari yaqinlashtirsa-da, milliy identifikatsiya zaiflashishi xavfini ham tug'diradi. Huntington qayd etganidek, globallashuv bir yoqlama g'arbona qadriyatlarni ilgari surishi tufayli boshqa madaniyatlarda qarshilik uyg'otishi mumkin. [16] Bu esa milliy o'zlikni saqlash masalasini yanada dolzarb qiladi.

Mafkuraviy va madaniy barqarorlik.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, globallashuv sharoitida madaniy xilma-xillikni saqlab qolish global barqarorlik uchun zarur omildir. Appadurai “madaniy oqimlar” nazariyasida turli xalqlar madaniy xilma-xilligini global tizimning boyligi sifatida ko'rsatadi. [17] Shu bois, globallashuvni bir xil madaniy standart emas, balki turfa qadriyatlarni uyg'unlashtiruvchi jarayon sifatida yo'naltirish lozim.

Xulosa

Globallashuv jarayoni zamonaviy davrning eng muhim ijtimoiy-siyosiy va madaniy hodisalaridan biri bo'lib, uning ta'siri madaniyat va axloqiy paradigmalarda tub o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Tadqiqot davomida ko'rsatildiki, globallashuvning ijobiy jihatlaridan biri — bu axborot almashinuvi tezlashuvi, xalqaro madaniy muloqotning kuchayishi va umuminsoniy qadriyatlarning shakllanishidir. Bu jarayon xalqlar o'rtasida hamkorlik va o'zaro tushunishni kengaytirib, madaniy boyish uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

Shu bilan birga, globallashuvning salbiy jihatlar ham mavjud. Xususan, milliy identifikatsiyaning susayishi, g'arbona qadriyatlarning ustunligi va axloqiy qarashlarda individualizmning kuchayishi milliy o'zlikni yo'qotish xavfini yuzaga keltirmoqda. Huntington ta'kidlaganidek, madaniyatlar o'rtasidagi qarama-qarshiliklar global xavfsizlik uchun jiddiy tahdid bo'lishi mumkin. [18] Shu bois, milliy qadriyatlarni asrab-

avaylash va ularni global maydonda targ'ib etish dolzarb vazifa sifatida maydonga chiqmoqda.

Globallashuvning murakkab mohiyati shuni ko'rsatadiki, u bir yoqlama ijobiy yoki salbiy baholab bo'lmaydigan jarayondir. Demak, kelajakda barqaror taraqqiyot uchun asosiy vazifa - bu **madaniy xilma-xillikni saqlab qolgan holda umuminsoniy qadriyatlarga yo'naltirilgan globallashuv modelini shakllantirishdir**. Bu nafaqat milliy madaniyatlarni boyitadi, balki global barqarorlik va ijtimoiy uyg'unlikni ham mustahkamlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Giddens, A. (2000). Runaway World: How Globalisation is Reshaping Our Lives. London: Routledge.
2. Fukuyama F. The End of History and the Last Man. – New York: Free Press, 1992.
3. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
4. Huntington S. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. – New York: Simon & Schuster, 1996.
5. Fukuyama, F. (1992). The End of History and the Last Man. New York: Free Press.
6. Giddens A. Runaway World: How Globalisation is Reshaping Our Lives. – London: Routledge, 2000.
7. Abduqodirov A. Globallashuv va madaniy jarayonlar. – Toshkent: Fan, 2015.
8. Karimov, I. A. (2008). Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. Toshkent: Ma'naviyat.
9. Robertson, R. (1992). Globalization: Social Theory and Global Culture. London: Sage.
10. Giddens A. Runaway World: How Globalisation is Reshaping Our Lives. – London: Routledge, 2000.
11. Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D., & Perraton, J. (1999). Global Transformations: Politics, Economics and Culture. Stanford: Stanford University Press.
12. Huntington, S. P. (1996). The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. New York: Simon & Schuster.
13. Appadurai, A. (1996). Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization. Minneapolis: University of Minnesota Press.
14. Robertson, R. (1992). Globalization: Social Theory and Global Culture. London: Sage.

15. Giddens, A. (2000). Runaway World: How Globalisation is Reshaping Our Lives. London: Routledge.
16. Huntington S. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. – New York: Simon & Schuster, 1996.
17. Appadurai, A. (1996). Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization. Minneapolis: University of Minnesota Press.
18. Huntington, S. P. (1996). The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. New York: Simon & Schuster.

ABDURAHMON SAYYOH TOSHKANDIYNING “TANVIR UL AHDOQ FIL-MAKORIM AL-AXLOQ” ASARIDA AXLOQIY FIKRLARNING TIZIMLI IFODALANISHI

Asatulloev Abrorkhon Asatulloevich

Falsafa fanlari doktori (DSc), dotsent

Guliston davlat pedagogika instituti

abshah.uz1992@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Abdurahmon Sayyoh Toshkandiyning “Tanvir al-ahdoq fi makorim al-axloq” asari tahlili asosida unda bayon etilgan axloqiy g‘oyalar, fazilatlar va inson kamolotini shakllantiruvchi qadriyatlar o‘rganiladi. Asardagi axloqiy fikrlar islomiy ma‘rifat va tasavvuf an‘analari doirasida tasnif qilinib, muallifning axloq nazariyasiga qo‘shgan hissiy yoritiladi. Tadqiqot davomida asarning zamonaviy axloqiy ta‘limotlar bilan uyg‘unligi hamda uning tarbiyaviy va ma‘naviy ahamiyati ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: Tanvir ul-ahdoq fi makorim ul-axloq, odob-axloq, axloqiy tarbiya, islomiy qadriyatlar, ruh va nafs tushunchasi, quvvati fikriyya, quvvati g‘azabiyya, quvvati shahvoniy, fazilatlar: hikmat, shijoat, iffat, adolat, mahalliy madaniy meros.

KIRISH. XXI asrni birinchi choragida yashayotgan bo‘lsak, qanchalik tahlikali, hech qanday tinchlik kafolatlanmagan, dunyo ko‘p qutbliga bo‘lingan, shiddat bilan o‘zgarayotgan ilm-fan va texnika inqilobini boshidan kechirayotgan davrda ko‘rishimiz mumkin. Ayniqsa bugungi kunda ta‘limning ahamiyati har qachongidan ko‘ra yuqori. Yangi bilimlar va ko‘nikmalarga ehtiyoj ortib, ta‘lim tizimi innovatsion texnologiyalar, onlayn kurslar va dunyo miqyosidagi hamkorlik orqali barqaror rivojlanmoqda. Shu bilan birga, kasbiy rivojlanish uchun yangi imkoniyatlar va manbalar paydo bo‘lmoqda, amaliyot va nazariyot o‘rtasidagi cheklovlar kamaygan. Bunga masalan, raqamli va sun‘iy intellekt asosidagi kasblar ham kirishi mumkin.

Shu o‘rinda yurtimizda keng islohotlar avj olgan, imkoniyatlar kengaygan davrni ko‘rib, har bir inson albatta shu jarayonlardan unumli foydalanishni inkor etmasa kerak. Boshqacha qilib aytganda **“Uchinchi Renessans” poydevorini qurayotgan** suveren, demokratik, huquqiy, ijtimoiy va dunyoviy davlatda istiqomat qilmoqdamiz. Hozirgi vaqtda dunyoni xohlagan burchagida nimalar sodir bo‘layotganini kuzatish, o‘ziga tegishli ma‘lumotlarni o‘qish, tarqatish shunchalik soddalashib ketdi. Lekin bu qulayliklardan foydalanish juda ham ozni tashkil qiladi. Shu ijtimoiy tarmoqlarda o‘tgan asrda yashab ijod etgan ko‘plab ma‘rifatparvarlar haqida ma‘lumotlarni ko‘rishimiz mumkin. Lekin deyarli o‘rganilmagan. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida yashagan

o'zbek ma'rifatparvari, sayyoh, noshir va yozuvchi Abdurahmon Muhammad Sodiq Sayyohni “Tanvir ul-ahdoq fi makorim ul-axloq” asarini misol keltirishimiz mumkin.

ASOSIY QISM. XX asr boshlari matbuotida “Sayyoh” taxallusi bilan tanilgan Abdurahmon Muhammad Sodiq o'g'li Toshkandiy ma'rifatparvar ziyolilardan biri bo'lib, u XIX asr oxiri XX asr boshlarida noshirlik qilish bilan birga odob axloq, diniy va ma'rifiy sohalarga oid qator kitoblar yozgan. Jumladan, birgina “Tanvir ul-ahdoq fi makorim ul-axloq” asarini nomini keltirishimiz mumkin. Bundan tashqari u siyosat, islom, tarix, ma'naviyat sohalarida chop etilgan ko'plab kitoblarga noshirlik qilgan. Shuningdek, uning o'zi ham necha kitoblar yozgani ma'lum. Abdurahmon Sayyohning o'lka aholisi kitob savodxonligini oshirish, mahalliy va dunyoviy yangiliklardan, ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlardan xabardor qilishga qaratilgan faoliyati uning bosh muharrirligida 1915-1917 yillarda Toshkentda nashr qilingan “al-Isloh” jurnali faoliyatida ham ko'rish mumkin. Mazkur jurnal nafaqat Turkiston o'lkasida balki, qo'shni musulmon mamlakatlarida ham mashhur bo'lgan. Jurnalda islom, shariat va fiqhiy masalalar, odob-axloq muammolari, mashhur diniy asarlardan tarjimalar, o'lka hayotiga oid bahs-munozalarlar berib borilgan.[2]

Abdurahmon Sayyoh qalamiga mansub “Tanvir ul-ahdoq fi- makorim al-axloq” asari o'rta asrlarda yashab o'tgan islom olamining yirik allomalari ilgari surgan g'oyalar asosida yozilgan bo'lib, odob-axloqqa oiddir. Mazkur asarlarda muallif axloqning mohiyati xususida fikr yuritir ekan avvalo Qur'oni karim, hadisi sharifga ishora qiladi. Asarda muallif tomonidan an'anaviy musulmon odob-axloq masalalariga yangicha yondashuvlarning bildirilishi alohida ahamiyatga ega.

Umuman olganda, “Tanvir ul-ahdoq fi-makorim ul-axloq” asari nashrida Turkiston o'lkasidagi ta'lim muassasalarida musulmon bolalar ta'lim-tarbiyasida odob-axloq mavzusini sodda va tushunarli qilib yoritish maqsad qilib olinganligini ko'rish mumkin. Zero, o'sha davr nuqtai nazaridan mahalliy hamda keng yo'l ochilgan rus-tuzem maktablarida o'rta asrlarda yaratilgan odob-axloq haqidagi an'anaviy kitoblar o'quv dasturlaridan chetga chiqarilgan bir paytda, ularda ilgari surilgan g'oyalar hamda islomiy an'analar doirasida, mahalliy ma'rifatparvarlar tomonidan davr talablaridan kelib chiqqan holda qayta ishlangan odob-axloq darsliklariga ehtiyoj katta edi.[2]

Abdurahmon Sayyohning “Tanvir ul-ahdoq fi- makorim al-axloq” asaridagi fikrlar ahamiyati hali hamon qadrlidir. E'tibor qaratsak, Nafsni anglash (Marifat un-nafs) haqida – Inson ikki asosdan tashkil topgan: jism va ruh. Jism ko'z bilan ko'rilar, qo'l bilan sezilar, ruh esa tashqi sezgilar bilan idrok etilmaydi. Ruhni faqat aql va qalb ko'zi orqali anglash mumkin. Insonning fe'l-atvori, amallari va odatlari ruhga bog'liq. Ularning barchasi inson ichki dunyosining oynasidir. Qachonki insonning barcha a'zolari uyg'un va tartibli bo'lmasa, uning tashqi qiyofasi yetuk bo'lmaydi. Xuddi shuningdek, insonning

xatti-harakatlari va odatlari uyg'un va barqaror bo'lmasa, qalbining ham go'zalligi va mukammalligi haqida so'z yuritib bo'lmaydi.[1]

Ruh tufayli inson mavjudotlar ichida ulug' maqomga ega. G'arb faylasuflari bu ruhni “nafs” deb atagan bo'lsalar, Islomda uni “ruh” deb ataydilar. Ruh ikki qismga bo'linadi: Notiq ruh – abadiy bo'lib, jism halok bo'lsa ham yo'qolmaydi. Inson “men” deb o'zini ifodalashi ham shu ruhi notiqaning dalilidir.

Hayvoniy ruh – ovqatdan hosil bo'lib, faqat jism tirik bo'lguncha mavjud bo'ladi. U jism o'lganda barham topadi. Bu holat chiroq va yog' munosabatiga o'xshaydi. Hayvoniy ruhga hayvonlar va insonlar sherik. Ammo notiq ruh faqat insonga xosdir va Allohga ibodat qilish uchun yaratilgandir. Shu sabab ham inson bu ruh orqali gunoh va harom amallar uchun jazolanishi mumkin.

Nafsning salohiyati haqida. Alloh taolo inson nafsiga uchta asosiy kuch ato qilgan: Fikr kuchi (quvvati fikriyya);

G'azab kuchi (quvvati g'azabiyya);

Shahvat kuchi (quvvati shahvoniyya).

Fikr kuchi – inson bu kuch orqali yaxshilikni yomonlikdan, haqiqatni botildan ajratadi. Bu kuch “nafsi mutmainna” va “nafsi malakiy” deb ham nomlanadi. Uning qarorgohi – miya.

G'azab kuchi – bu kuch insonni jasurlik va nomusini himoya qilishga undaydi. “Nafsi lavvoma” va “nafsi sab'iy” deb ham ataladi. Uning markazi – qalb.

Shahvat kuchi – bu kuch ichish, ovqatlanish, kiyinish, uxlab dam olish va hayotiy ehtiyojlarni qondirish istagini yuzaga keltiradi.

Har bir kuchda uch holat mavjud:

Iste'lo (haddan oshish);

E'tidol (mo'tadillik);

Nuqson (zaiflik).

Fikr kuchi ortiqcha bo'lsa – bemulohazalik, mo'tadil bo'lsa – hikmat, nuqsonli bo'lsa – nodonlik.

G'azab kuchi haddan oshsa – beo'ylik, mo'tadil bo'lsa – shijoat, nuqson bo'lsa – qo'rqqoqlik.

Shahvat kuchi ortiqcha bo'lsa – fojirlik, mo'tadil bo'lsa – iffat, nuqsonli bo'lsa – dangasalik.

Iste'lo va nuqson – tanqid qilingan holatlar, e'tidol esa maqtalgan. Chunki kuchlarning haddan oshishi nafsni yomonlikka, zaifligi esa insonni sustlikka olib keladi. Alloh esa hech narsani behuda yaratmagan. Shuning uchun quvvatlar mo'tadillikda bo'lishi shart. Rasululloh (s.a.v.) ham: “Ishlarning eng yaxshisi – o'rtachasi”, deganlar. Quvvatlarning mo'tadilligi insonni hikmat, shijoat va iffat egasi qiladi. Bu fazilatlarning jamlanishi esa adolat deb ataladi.

Hikmat – mavjudotlarning haqiqatini bilish;

Shijoat – qo‘rquvsiz harakat qilish;

Iffat – nafsni yomon xohishlardan tiyish;

Adolat – barcha ishlarda aql va shariat mezoniga amal qilish.

Tamaddun (Madaniy hayot).

Tamaddun – hunarmandlarning bir joyda jam bo‘lishi va shaharning tartib va intizomga kelishidir. “Al-insanu madaniyyun bit-tab’” – inson tabiatan jamiyatda yashashga moyildir.

Insonlar bir joyda jam bo‘lib, bir-birlariga yordam beradi, maqsad va ehtiyojlarini osonlik bilan qondiradi.

Shuning uchun qishloq va shaharlar barpo etildi. Lekin odamlar tabiat va mazhabda farqli bo‘lgani uchun Alloh taolo adolatni ta’minlash uchun payg‘ambarlar yubordi va shariat hukmlarini belgiladi. Alloh taolo Qur’onda shunday amr qiladi: “Ey mo‘minlar! Allohga, Payg‘ambariga va o‘zlaringizdan bo‘lgan rahbarlarga itoat qiling”. (Niso surasi, 59-oyat) Rahbarlarga itoat – din hukmiga xilof bo‘lmagan holatda bo‘lishi kerak.

XULOSA. Abdurahmon Sayyoh Toshkandiyning “Tanvir ul-ahdoq fi makorim al-axloq” asari – bu axloqiy g‘oyalarning yangicha tushunilishini taklif etgan va inson kamolotini ta’minlovchi fazilatlarning konseptual tasnifini bergan muhim manba hisoblanadi. Muallif, o‘z asarini yaratganida, nafaqat axloqiy fazilatlarning nazariy asoslarini, balki ularning amaliy hayotdagi tatbiqini ham ko‘rsatgan. Asar islomdagi axloqiy qadriyatlarning zamonaviy yondashuvlar bilan hamohangligini va uning tarbiyaviy, ma’naviy ahamiyatini yanada yoritib beradi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Abdurahmon Muhammad Sodiq o‘g‘li Toshkandiy. Tanvir ul-ahdoq fi-makorim al-axloq. – Toshkent: G‘ulom Hasan Orifjonov matbaasi, 1913. 76 b.

2. Asatulloev, A. (2020). In the twentieth century, Turkestan national media outreach ideas published by Abdurakhmon Sayyoh Tashkendi, entitled “Rule of law”. International journal of advanced science and technology, 29(5), 1781-1784.

HOZIRGI AXBOROTLASHGAN JAMIYATDA YOSHLAR TARBIYASI: IJTIMOIY-FALSAFIY MUAMMO SIFATIDA USTUVORLASHUVI

Djurakulov Xusan Anvarovich

falsafa fanlari doktori (DSc), dotsent

*Din ishlari bo'yicha qo'mita huzuridagi Diniy-ma'rifiy sohada malaka oshirish va
qayta tayyorlash institutining Samarqand mintaqaviy filiali*

E-mail: djurakulov-84@mail.ru

Annotatsiya

Mazkur maqolada hozirgi axborotlashgan jamiyat sharoitida yoshlar tarbiyasi jarayonining ijtimoiy-falsafiy mohiyati va uning ustuvor yo'nalishlari tahlil qilinadi. Axborot texnologiyalarining keskin rivojlanishi natijasida yoshlar ongiga ijobiy va salbiy ta'sirlarning kuchayishi, axborot oqimida ma'naviy immunitetni shakllantirish masalalari ilmiy asosda yoritilgan. Shuningdek, maqolada raqamli madaniyat, axborot etikasi va ijtimoiy qadriyatlarning uyg'unlashuvi orqali tarbiya jarayonining yangi falsafiy modeli taklif etiladi. Yoshlar tafakkurida axloqiy mas'uliyat, tanqidiy fikrlash va raqamli ongni rivojlantirish ustuvor yo'nalish sifatida asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: axborotlashgan jamiyat, yoshlar tarbiyasi, ijtimoiy-falsafiy muammo, raqamli madaniyat, axborot etikasi, ma'naviy immunitet, axloqiy mas'uliyat, raqamli ong, qadriyatlar uyg'unligi.

Bugungi yoshlar keng axborot makoniga kirish imkoniga ega bo'lishlari bilan birga, mazkur muhitda turli mafkuraviy oqimlar, yot g'oyalar va ma'naviy tahdidlarga ham duch kelmoqdalar. Natijada, yoshlarning ongida axborot mo'l-ko'lligi bilan birga ma'naviy va axloqiy parokandalik xavfi ham ortmoqda. Shu sababli, zamonaviy axborotlashgan jamiyatda yoshlar tarbiyasini faqat pedagogik yoki psixologik jarayon sifatida emas, balki ijtimoiy-falsafiy muammo sifatida o'rganish zarur. Chunki yoshlar shaxsining shakllanishida raqamli madaniyat, axborot etikasi, ma'naviy immunitet va milliy qadriyatlar uyg'unligi hal qiluvchi omilga aylanmoqda. Bugungi kunda yoshlarni turli g'ayriinsoniy g'oyalar, din niqobidagi ekstremizm, axloqiy buzqlik va mafkuraviy manipulyatsiyalar ta'siridan asrash, ularda axborotdan ongli foydalanish madaniyatini shakllantirish masalasi dolzarb ilmiy va amaliy yo'nalishlardan biri sifatida qaralmoqda. Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, “Yosh avlod tarbiyasi hamma zamonlarda ham muhim va dolzarb ahamiyatga ega bo'lib kelgan. Ammo biz yashayotgan XXI asrda bu masala haqiqatan ham hayot-mamot masalasiga aylanib bormoqda” [1, 504-505]. Darhaqiqat, bugungi globallashuv va axborotlashuv jarayonlari shiddat bilan kechayotgan davrda yoshlar tarbiyasiga jiddiy e'tibor qaratish ijtimoiy

zaruriyat darajasiga ko'tarilmoqda. Chunki raqamli makon orqali tarqalayotgan turli g'oyalar, axborot xurujlari va mafkuraviy bosimlar yoshlarning ongini, dunyoqarashini va ma'naviy olamini bevosita shakllantirmoqda. Ayniqsa, yoshlarning qalb va tafakkurini egallashga qaratilgan axborot manipulyatsiyalari, virtual targ'ibot vositalari va g'ayriinsoniy g'oyalar ularning axloqiy barqarorligiga jiddiy tahdid solmoqda. Shu boisdan, zamonaviy jamiyatda yoshlarni bunday salbiy ta'sirlardan samarali himoya qilish, ularda tanqidiy fikrlash, axborot madaniyati va ma'naviy immunitetni shakllantirish davlat siyosati va ma'naviy-ma'rifiy faoliyatning ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lishi lozim.

Hozirgi globallashuv davrida axborot urushi tobora keng miqyosda rivojlanib bormoqda. Bu jarayon nafaqat davlatlar o'rtasidagi siyosiy va iqtisodiy manfaatlar to'qnashuviga, balki millatlar va xalqlar o'rtasidagi mafkuraviy raqobatning kuchayishiga ham olib kelmoqda. Natijada, axborot vositalari va raqamli platformalar orqali olib borilayotgan “axborot urushi” bevosita yosh avlodning ma'naviy ongiga, qadriyatlar tizimiga va milliy o'zligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Aslida, yoshlarning ma'naviy qashshoqlashuvi - bu jamiyatning, millatning va hatto insoniyatning eng chuqur fojealaridan biridir. Zero, millatning kelajagi uning ma'naviy barkamol avlodiga bog'liq. Agar yoshlar o'z milliy o'zligini, tarixiy ildizlarini va ma'naviy qadriyatlarini unutsa, bu kelajakda milliy o'zlikning yemirilishiga, “ma'naviy bo'shliq”ning paydo bo'lishiga olib keladi.

Har qanday insonning o'zligini anglash jarayoni, avvalo, uning o'z millatiga daxldorlik hissini, madaniy va ma'naviy merosdan faxrlanish tuyg'usini anglash bilan chambarchas bog'liq. Bunday fazilatdan mahrum shaxs moddiy jihatdan farovon hayot kechirishi mumkin, biroq u ma'naviy jihatdan yetuk inson darajasiga ko'tarila olmaydi. Bunday holat shaxsda hayot mazmunini yo'qotishga, insoniy qadriyatlardan uzoqlashishga va “manqurtlashuv” deb ataluvchi ma'naviy inqiroz holatiga olib keladi. Shu nuqtayi nazardan, axborot tahdidlarining eng xavfli jihati - ularning mafkuraviy ta'sir vositasiga aylanishidir. Axborot urushlari orqali inson ongiga bevosita ta'sir o'tkazish, ularning dunyoqarashini boshqarish, ma'naviy qadriyatlarini o'zgartirish bugungi zamonning eng dolzarb muammosiga aylangan. Shu sababli, yosh avlodni bunday tahdidlardan himoya qilish, ularning axborot madaniyatini, ma'naviy immunitetini va tanqidiy tafakkurini rivojlantirish hozirgi jamiyatning ustuvor falsafiy va ma'naviy vazifasidir.

Bunday axborot xurujlariga samarali qarshi turish uchun yoshlarni ma'naviy, intellektual va axborotiy jihatdan qurollantirish zarur. Bu jarayon tizimli yondashuvni talab etadi va quyidagi yo'nalishlarda amalga oshirilishi lozim:

Birinchidan, yosh avlodga ta'lim-tarbiya berishda milliy mentalitet, madaniyat va qadriyatlarga asoslangan holda kreativ pedagogik yondashuv mexanizmlarini

takomillashtirish zarur. Har bir yosh shaxsning individual fikrlash uslubi, dunyoqarashi va ijtimoiy faoliyatini inobatga olgan holda tarbiyaviy yondashuvni ishlab chiqish muhimdir.

Ikkinchidan, ommaviy axborot vositalari, ayniqsa televidenie, internet platformalari va ijtimoiy tarmoqlarda yoshlarni ijtimoiy faollikka, vatanparvarlikka va ma'naviy o'sishga undovchi ko'rsatuv va dasturlar sonini ko'paytirish kerak. Shu bilan birga, buzg'unchi axborotlarning salbiy oqibatlari haqida tahliliy va tarbiyaviy ko'rsatuvlar tayyorlash maqsadga muvofiqdir.

Uchinchidan, yoshlarni mustaqil va tanqidiy fikrlashga, axborotni tahlil qilishga va o'zini mafkuraviy himoya qilishga o'rgatish zarur. Bu yoshlarning raqamli ongini shakllantirish va ularda ma'naviy immunitetni kuchaytirishga xizmat qiladi.

To'rtinchidan, yoshlar o'rtasida axborot xavfsizligini ta'minlash masalasiga jiddiy e'tibor qaratish lozim. Buning uchun ta'lim muassasalarida smartfon va internetdan foydalanish madaniyatiga oid aniq me'yorlar belgilanishi, bu borada ota-onalar va pedagoglar o'rtasida hamkorlik kuchaytirilishi zarur.

Beshinchidan, yoshlar qalbida mustahkam va sog'lom e'tiqod, ijtimoiy mas'uliyat hamda tahliliy tafakkurni shakllantirish dolzarb vazifadir. E'tiqodiy barqarorlik - mafkuraviy tahdidlarga qarshi eng kuchli ma'naviy qalqon hisoblanadi.

Oltinchidan, axborot xurujlariga qarshi targ'ibot va tashviqot usullarini modernizatsiya qilish, ularni raqamli texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish lozim. Yoshlar auditoriyasiga mos, zamonaviy kommunikatsion shakllarda (multimedia, podkast, videorolik, interaktiv dastur) ma'naviy-ma'rifiy ishlanmalarni yo'lga qo'yish zarur.

Darhaqiqat, yoshlar ongida zamonaviy yot axborot tahdidlariga nisbatan ma'naviy va intellektual immunitetni shakllantirish hozirgi davrning eng dolzarb ijtimoiy-falsafiy masalalaridan biriga aylanib bormoqda. Chunki bugungi globallashtirilgan axborot makonida yoshlarning tafakkuri, e'tiqodi va qadriyatlari turli mafkuraviy oqimlar va g'ayriinsoniy g'oyalar bosimi ostida shakllanmoqda. Shu sababli yurtimizda sog'lom, barkamol va milliy g'ururga ega avlodni tarbiyalash masalasi davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan.

Bugungi kunda mamlakatimizda yoshlarning ijodiy va intellektual salohiyatini ro'yobga chiqarish, ularni zamonaviy talablar asosida raqobatbardosh, har tomonlama yetuk shaxs sifatida voyaga yetkazish uchun zarur shart-sharoitlar yaratilmoqda. Bu borada ta'lim-tarbiya jarayonini uzluksiz va tizimli yo'lga qo'yish, ularning axborot iste'mol madaniyatini, mas'uliyatini hamda ma'naviy ongini muntazam ravishda oshirib borish muhim ahamiyat kasb etadi.

Yosh avlodda mustaqil fikrlash, tanqidiy tahlil qilish va ijtimoiy mas'uliyatni his etish ko'nikmalarini shakllantirish — axborot tahdidlariga qarshi eng samarali ma'naviy qalqon hisoblanadi. Shu bilan birga, ularni Ona Vatanga sadoqat, milliy o'zlik,

insonparvarlik va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

Ta'lim-tarbiya jarayonining uzluksizligi esa yoshlarning fikrlash doirasini kengaytirish, ularni mustaqil qaror qabul qila oladigan, ma'nan boy va axloqan yetuk shaxs sifatida kamol toptirishning muhim falsafiy omilidir. Bugungi globallashuv va axborotlashuv jarayonlari shiddat bilan kechayotgan sharoitda turli yot axborot oqimlarining milliy urf-odat, an'ana, qadriyat va axloqiy mezonlarga nisbatan salbiy ta'siri kuchaymoqda. Bunday axborot xurujlariga qarshi kurashish, zarur bo'lsa, ularga ma'naviy va mafkuraviy qalqon bo'la oladigan mustahkam omilni shakllantirish bugungi kunda har bir millatning ma'naviy xavfsizligi uchun strategik zaruratga aylanmoqda. Bu jarayonda milliy tarbiya tizimi muhim o'rin tutadi. Chunki milliy tarbiya - bu nafaqat yoshlarni ma'lum ijtimoiy normalarga moslashtirish, balki ularning ongida o'zlikni anglash, milliy qadriyatlarga hurmat va vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirish jarayonidir. Shunday ekan, har bir ta'lim-tarbiya tizimi o'zining ustuvor vazifasi sifatida yoshlarni yot g'oyalar va ma'naviy tahdidlardan himoya qiluvchi dunyoqarashni shakllantirishni belgilab olishi zarur.

Ta'lim-tarbiya muassasalari faoliyatida axborot madaniyatini oshirish, ma'naviy immunitetni kuchaytirish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg'un targ'ib etish masalalariga alohida e'tibor berilishi lozim. Zero, milliy tarbiya tizimining zamonaviy talablarga mos shakllanishi - yosh avlodni ma'naviy inqirozlardan asrovchi, ularni millat taraqqiyoti yo'lida yetuk shaxs sifatida kamol toptiruvchi eng muhim omildir. O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Shavkat Mirziyoev, “Bu sohada olib borayotgan keng miqyosli ishlarimizni, xususan, ta'lim-tarbiya bo'yicha qabul qilingan umummilliy dasturlarimizni mantiqiy yakuniga yetkazishimiz zarur.

Shu maqsadda Hukumatning, tegishli vazirlik va idoralar hamda butun ta'lim tizimining, hurmatli domlalarimiz va professor-o'qituvchilarning eng muhim vazifasi - yosh avlodga puxta ta'lim berish, ularni jismoniy va ma'naviy yetuk insonlar etib tarbiyalashdan iboratdir” [1, 13-14] - deb, ta'kidlagan edi.

Zero, ilm, ma'rifat, ta'lim va tarbiya - insonni komillikka, tafakkur yuksakligiga va ma'naviy barkamollikka yetaklovchi, unga najot, kuch va hayot mazmuni baxsh etuvchi buyuk ne'matlardandir. Ayniqsa, bugungi tezkor axborot almashinuvi va raqamli jamiyat sharoitida bu qadriyatlarning o'rni va ahamiyati yanada ravshan namoyon bo'lmoqda. Zamonaviy davrda ta'lim-tarbiya tizimi faqat bilim berish jarayoni emas, balki inson shaxsining ichki dunyosini shakllantiruvchi, uning axloqiy, estetik va ijtimoiy yetukligini ta'minlovchi murakkab falsafiy-ijtimoiy tizimga aylanmoqda. Shu bois, ta'lim-tarbiya jarayonini to'g'ri tashkil etish orqali nafaqat intellektual rivojlanish, balki ma'naviy yuksalish va ijtimoiy barqarorlikka erishish mumkin. Eng muhim jihati shundaki, ta'lim muassasalarida yoshlar shaxsida mas'uliyat hissi, yaratuvchanlik, mustaqil fikrlash va

ezgulikka intilish fazilatlarini shakllantirish zarur. Aynan shu xususiyatlar ularning qalbida mehr-oqibat, saxovat, bag'rikenglik va insonparvarlik kabi fazilatlarining chuqur ildiz otishiga xizmat qiladi.

Ta'lim-tarbiya jarayonining bunday ma'naviy yo'naltirilgan shaklda tashkil etilishi - yoshlarni nafaqat bilimli, balki ruhiy jihatdan barqaror, milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalangan barkamol inson sifatida voyaga yetkazishning eng ishonchli kafolatidir.

Xulosa qilib aytganda, o'sib kelayotgan yosh avlodni axborot xurujlaridan himoyalash, ularning bilim va dunyoqarashini kengaytirish, xususan axborot iste'mol madaniyatiga oid ta'lim va tarbiyani yuksaltirish bugungi davrning eng muhim ijtimoiy vazifalaridan biridir. Bu jarayon faqat ta'lim muassasalari faoliyati bilan cheklanib qolmasdan, eng avvalo oila muhitida, ota-onaning e'tibor va mas'uliyatli munosabati orqali mustahkamlanishi zarur. Oilada shakllangan ma'naviy poydevor, mehr-muruvvat, mas'uliyat va intellektual qo'llab-quvvatlash muhitlari yoshlarning ijtimoiy hayotda faol, ongli va mustaqil shaxs sifatida kamol topishiga zamin yaratadi. Demak, axborot xurujlariga qarshi immunitet oiladan boshlanadi — u maktabda mustahkamlanadi va jamiyatda mukammallashadi. Shu tarzda tashkil etilgan uzluksiz ma'naviy va axborotiy tarbiya tizimi nafaqat hozirgi ijtimoiy hayotning barqarorligini ta'minlaydi, balki kelajak avlod uchun ham ma'naviy yetuk, farovon va barqaror jamiyatni meros qilib qoldirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. Jismoniy va barkamol yoshlar – bugungi va ertangi kunimizning hal qiluvchi kuchidir // Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. J. 1.- T.: O'zbekiston, 2017.- B.504-505.

2. Mirziyoev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. “O'ZBEKISTON” NMIU, 2016. – B. 13-14.

JADID O'QITISH TIZIMI VA PEDAGOGIK MEROSI

Xolmirzaev Nodirjon Nizomjonovich

Qo'qon universiteti f.f.d. (DSc), v.b. professor.

Email; nodirjon89.86gmail.com

Annotatsiya: Maqolada jadid maktablarining paydo bo'lish tarixi, ularning ochilishi, o'qitish va imtixon tizimi, adabiyotlarning yaratilishi va foydalanishi, shuningdek Chor xukumatining ularga bo'lgan munosabatlari to'g'risida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Jadidchilik, usuli savtiya, Muzaffariya, ustoz avval, “Turkestanские ведомости” gazetasi, o'quv inspeksiyasi.

Chor Rossiyasi mustamlakachiligi ostidagi musulmon dunyosini ma'naviy taraqqiyotga erishish yo'li orqali ozodlikka olib chiqish g'oyasini dastlab Ismoil Gasprinskiy ilgari surdi. Uning turkiy xalqlar taqdiridan tashvishlanib: “Bir kishining fojiasidan larzaga tushamiz, yordamga shoshilamiz, lekin millionlarning fojiasiga, butun bir xalqning ko'z o'ngimizda yo'q bo'lib ketayotganligiga befarqmiz” [6, 24-b.] - degan fikrlari alohida e'tiborga molik. Ismoil Gaspirinskiy o'z maqsadlarini amalga oshirish, ya'ni insonlarni ma'rifatli qilish uchun ta'lim berishga e'tibor qaratdi.

Gaspirinskiy avval Qrimda yangi usul maktabi ochdi va 12 bolani savodini chiqardi. So'ngra u O'rta Osiyoda ham o'z harakatini yoyishga bel bog'ladi. Ismoil Gasprinskiy 1892-yil 5-iyunda Turkiston general-gubernatori baron A.B.Vrevskiyga o'lkadagi maktab va madrasalarni tubdan isloh qilishga qaratilgan mazmunda xat bilan murojaat qildi. Ushbu xatida mahalliy maktablarda o'qitish tartiblarini soddalashtirish, ibtidoiy maktabda olti yilda beriladigan bilimni 2 yilda amalga oshirish, shu yo'l bilan tejab qolingan yilda esa musulmonlar turmush tarzi va maktabiga daxl qilmagan holda rus tilini o'qitishga sarflash masalasini ilgari surdi.

Turkiston general-gubernatori A.B.Vrevskiy xatni o'rganib chiqishni o'lkadagi maorif “fidoiylari” N.Ostroumov va V.Nalivkinga topshirgan. Masalani o'rganib chiqqan N.Ostroumov va V.Nalivkin Ismoil Gasprinskiy takliflarini qat'iyan rad etganlar. Ular fikriga ko'ra, Rossiyada rus bo'lmagan xalqlar maorifi masalasida maorif vazirligining ko'rsatmalari ko'proq foydali bo'lib, agarda Gaspirinskiy takliflariga rozi bo'lingan taqdirda hukumat bu qarordan bir kun kelib qattiq pushaymon bo'lishi mumkin edi.

General-gubernator A.B.Vrevskiy bilan yozishmalardan naf chiqmagach, Ismoil Gasprinskiy Turkiston safariga o'tlanadi. U Turkistonga ikki marta safar qilgan bo'lib, birinchisi 1893 yilda, ikkinchisi esa 1908 yilda amalga oshirildi. [5, 156-b.] Mahmudxo'ja Behbudiy o'z xotiralarida yozishicha, Ismoil Gasprinskiy bilan 1893 yili Samarqandda, 1900 yili Istanbulda uchrashib, suhbatlashgan. [2, 79-81-b.] Ismoil

Gasprinskiyning Turkiston va Buxoroda bo'lishi milliy taraqqiyparvarlarga yangi kuch va ruh bergan edi. [1, 82-b.]

1892-1893- yillarda Buxoro amiri Abdulahadxon Rossiyaning markaziy shaharlariga sayohati davomida Boqchasaroyga ham kelgan va Ismoil Gasprinskiy bilan tanishgan, suhbatlashgan edi. Ismoil Gasprinskiy suhbat chog'ida amirga yangi usul maktablarining afzalliklari haqida gapirib bergan. Uning g'oyalariga qiziqish bilan qaragan amir Abdulahadxon Ismoil Gasprinskiyni Buxoroga taklif etgan. 1893-yili Ismoil Gasprinskiy Toshkent va Samarqandga sayohatidan so'ng Buxoroga tashrif buyurgan. Buxoroda Ismoil Gasprinskiy sa'y-harakati bilan Abdulahadxonning otasi sharafiga “Muzaffariya” deb atalgan jadid maktabi ochilgan. [4, 39-b.]

1893 yil iyul oyida Ismoil Gasprinskiyning Samarqandga tashrifi aholi tomonidan ko'tarinki ruhda qabul qilingan. Samarqandda istiqomat qiluvchi mashhur tatar savdogari Abdug'ani Husainov Ismoil Gasprinskiydan jadid maktabi ochishni iltimos qilib, uni tashkil etish bo'yicha barcha harajatlarni o'z zimmasiga olgan. Shu tariqa Turkiston o'lkasida birinchi jadid maktabiga asos solingan. Ismoil Gasprinskiy iltimosiga ko'ra, unga hamrohlik qilgan Sulton Majid G'anizoda Samarqandda qirq kun qolib, o'qitish usullarini o'rgatgan. Bu maktab mahalliy aholi o'rtasida bolalarning tez savod chiqarganligi sababli “mashinali maktab” nomi bilan mashhur bo'lgan. [3, 33-35-b.]

“Turkestanskije vedomosti” gazetasining 1893-yil 5-sentabrdagi sonida mazkur yangi usul maktabi haqida xabar bosilgan. Unda qayd etilishicha, Ismoil Gasprinskiy g'oyasi va Abdug'ani Husainov mablag'i hisobiga ochilgan yangi usul maktabi mahalliy aholi tomonidan hursandchilik bilan kutib olingan. Chunki mahalliy eski usul maktabida yillar davomida qo'lga kiritilgan natijaga yangi usul maktabi o'quvchilari bir necha hafta davomida erishganlar.

Ismoil Gasprinskiy 1898 yili jadid maktablarining qonun-qoidolari, o'quv rejasi, darsxonaning holati, yillik imtihon o'tkazish tartibi, namunali dars jadvali haqida ma'lumot beruvchi “Rahbari muallimin yoki muallimlarga yo'ldosh” nomli uslubiy asarini yaratdi. [3, 31-b.] Shuningdek, Ismoil Gasprinskiy yangi usul maktablari uchun “Xo'jai sibyon” (“Bolalar muallimi”) nomli birinchi darsligi yozdi. [6, 27-b.]

1899 yilda Andijonda Shamsuddin domla, 1901 yilda Qo'qonda Saloxiddin domla, Toshkentda Munavvarqori Abdurashidxonov va Samarqandda Abduqodir Shakuriylar birinchi bo'lib jadid maktablarini ochadilar. Jadidchilik xarakatining yirik namoyandalari jadid maktablari uchun darsliklar xam yaratganlar. Xususan, Saidrasul Aziziyning «Ustozi avval» (1903), Munavvarqorining «Adibi avval» (1907), Abdulla Avloniyning «Birinchi muallim», «Ikkinchi muallim» (1912) darsliklari alohida e'tiborga molikdir.

Turkiston jadidlari o'zlarining dastlabki faoliyatlarini ma'rifatparvarlikdan boshlagan edilar. Vatanni ozodlikka, milliy mustaqillikka yetaklashdek muqaddas g'oya eng ilg'or qarashli jadid ziyolilarning fikrida bo'lgani holda, mavjud sharoitda unga

yetishuv iloji yo‘q edi. Unga faqat tinimsiz ma‘rifiy-siyosiy faoliyat orqaligina erishish mumkin edi. Jadidlar yurt istiqlolini va taraqqiyotini zamonaviy bilimlar bilan qurollangan yetuk mutaxassislar tasavvur eta olmaganlar. Shu munosabat bilan ular asosiy e‘tiborni mahalliy xalq bolalaridan ilg‘or fikrli, bilimli kadrlar tayyorlashga qaratganlar. Ular bu vazifalarni amalga oshirish uchun maktab-maorif ishlarini yaxshi yo‘lga qo‘yishni va yosh avlod ta‘lim-tarbiyasini birinchi navbatdagi masala, deb bildilar. Shu maqsad yo‘lida o‘tgan asr oxirlarida jadidlar butun Turkistonda, yangi usul maktablari ochish uchun harakat boshladilar.

Shunday maktablarning tashkil topishiga bir tomondan chor ma‘murlari, ikkinchi tomondan ijtimoiy voqelikka o‘zining tor dunyoqarashi nuqtai-nazaridan baho beruvchi kishilar to‘sqinlik qildilar. [5, 157-b.] Turkiston xalqlari turmushidagi har bir yangilik mustamlakachi ma‘murlar nazaridan chetda qolmagan. XX asr bo‘ sag‘asida o‘lkamizda yangi usul maktablarining paydo bo‘lishi ham ularni g‘oyatda tashvishga sola boshladi.

Yangi usuldagi maktab xonalarining ichki tuzilishi, eski maktablardan parta, yozuv taxtasi, geografik karta va o‘qituvchi uchun stol-stulning borligi bilan ajralib turgan. Maktablarda bolalar 2-3 yil o‘qishni davom ettirganlar. Usuli savtiya maktablari eski usul maktablaridan ta‘limning sifati bilan ham farq qilgan. Bu e‘tiroflar o‘sha davr matbuotida ham o‘z aksini topgan. Masalan, Andijondagi Azim Qodirov maktabi 3 sinfli bo‘lib, 1 chi sinfda bolalarga o‘qish va yozish, 2 chi sinfda tajvid, hisob, 3 chi sinfda esa ibodati islomiya, sarfi turkiy o‘rgatilgan.

Jadid maktablarining soni ortib borgan sari, ulardagi ta‘lim tizimi ham takomillashib borgan. Imtihonlar keng xalq ommasi ko‘z o‘ngida, qishloq yoki shaharlarning ilg‘or ziyoli va ulamolari davrasida «Imtihon majlisi» nomi bilan o‘tkazilgan. Bunday holatlarda yangi usul maktablari o‘zining afzallik tomonlarini to‘liq namoyish eta olgan. Aksariyat omma imtihondan mamnun bo‘lgan holda tarqalganlar.

Mustamlaka ma‘murlari yangi usul maktablaridagi darsliklar, ularning siyosiy-mafkuraviy yo‘naltirilganligiga ham e‘tiborni qaratib borganlar. O‘quv inspeksiyasi tomonidan ushbu maktablar qattiq nazorat ostiga olingan. [4, 42-b.] Usuli savtiya maktablari sonining ortib borishi ularni darslik va boshqa o‘quv qo‘llanmalari bilan ta‘minlash muammosini keltirib chiqardi. Bu vazifalarni ham yangi maktab muallimlari o‘z zimmalariga oldilar. Turkiston taraqqiyparvalaridan Said Rasul Azizov, Munavvar qori, M.Behbudiy, A. Ibodiy, A. Zohiriy va boshqalar maktablar uchun darsliklar yozdilar. Masalan, A.Zohiriy 1916 yili «Imlo» kitobini yozdi va kitobni Qo‘qondagi «G‘ayrat» kutubxonasi tomonidan nashr ettirdi. H.H. Niyoziy esa, maktablar uchun «Yengil adabiyot», «O‘qish kitobi», «Qiroat kitobi» kabi kitoblarni yozadi.

Yangi usul maktablaridagi o‘qituvchilarning ko‘pchiligi madrasalarda tahsil olgan bo‘lib, ba‘zilari esa xuddi shunday maktablarni tamomlagan kishilar edilar. Darslar o‘quv jadvali asosida, tsenzura ko‘rigidan o‘tgan darsliklar bo‘yicha olib borilgan.

Jadidchilik xarakatining yirik namoyandalari jadid maktablari uchun darsliklar xam yaratganlar. Xususan, Saidrasul Aziziyning «Ustozi avval» (1903), Munavvarqorining «Adibi avval» (1907), Abdulla Avloniyning «Birinch muallim», «Ikkinchi muallim» (1912) darsliklari aloxida e'tiborga molikdir.

Jadidlarning xalqaro aloqalari juda keng qamrovli bo'lgan. Ular Rossiya, Turkiya, Misr va boshqa mamlakatlardagi jadidchilik oqimlari dasturlaridan xabardor bo'lganlar, o'zaro safarlar, muloqotlar orqali tajriba almashganlar. Turkiston taraqqiyparvarlari maorif sohasida asosiy e'tiborni boshlang'ich ta'lim islohiga qaratdilar. Ularning ma'rifatparvarlik harakatlari zoe ketmadi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki jadidlar tomonidan tashkil etilgan yangi usul maktablarida ta'lim olgan o'quvchilardan keyinchalik ilm-fan, texnika, adabiyot va ijtimoiy hayotning turli jabhalarida nom taratgan arboblardan etishib chiqdilar. Yangi usul maktablari jadid ma'rifatchiligining ilk ko'rinishi bo'lishi bilan birga to taraqqiyparvarlik harakati sof siyosiy qiyofa kasb etgunga qadar ham o'z ahamiyatini yo'qotmadi. Bunga yangi usul maktablarida yaratilgan o'ziga xos tizim va pedagogika, shuningdek takrorlanmas adabiyotlar evaziga erishildi.

Foydalanilgan manbalar va adabiyotlar ro'yhati:

1. Ahmedov S. Jadidchilik va istiqlol // Markaziy Osiyo XX asr boshida: islohotlar, yangilanish, taraqqiyot va mustaqillik uchun kurash. – T.: Ma'naviyat, 2001.
2. Behbudiy M. Tanlangan asarlar. – T.: Ma'naviyat, 1997.
3. Dolimov U. Turkistonda jadid maktablari... – B.
4. Isokboev A.A. Turkiston ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotida tatar-boshqird ma'rifatparvarlarining faoliyati (XIX asr oxiri – XX asr boshlari). Tarix fan. nomz. ... diss. – Namangan, 2008.
5. Sabirova N.K. опыты возникновения новометодных школ в национальных окраинах Российской империи // Восток-Запад: аспекты взаимодействия. Материалы научной конференции. – Т. 2006.
6. Qosimov B. Ismoilbek Gasprali. – T.: G'. G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa birlashmasi, 1992.

RAQAMLI TA'LIMDA TARIXNI O'QITISH: TARIXIY VOQELIKNI ANGLASH VA ANALOGIK FIKRLASH MEKANIZMLARINING FALSAFIY TAHLILI

Kadirov Shoxruxbek Musajon o'g'li

*Farg'ona davlat universiteti Tarix fakulteti Falsafa va milliy g'oya kafedrasi katta
o'qituvchisi Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Annotatsiya.

Mazkur maqolada raqamli ta'lim muhiti sharoitida tarixni o'qitish jarayonining falsafiy, kognitiv va metodik asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqot raqamli vositalarning tarixiy voqelikni idrok etish va analogik fikrlashni shakllantirishdagi rolini tahliliy yondashuv orqali yoritadi. Shuningdek, O'zbekiston ta'lim tizimida raqamli transformatsiya jarayonlari, yangi metodik platformalar va zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida amalga oshirilayotgan islohotlar ilmiy jihatdan baholanadi.

Kalit so'zlar: raqamli ta'lim, tarixiy ong, analogik fikrlash, falsafiy tahlil, tarixni o'qitish, kognitiv yondashuv.

XXI asrda global ta'lim tizimi jadal sur'atlarda raqamli transformatsiyani boshdan kechirmoqda. Mazkur jarayon, xususan, gumanitar fanlardan biri bo'lgan tarix ta'limida yanada yaqqol namoyon bo'lmoqda. An'anaviy o'qitish metodlari o'z o'rnini bosqichma-bosqich zamonaviy raqamli texnologiyalarga bo'shatib bermoqda. Natijada o'quv jarayoni interaktivlik, vizuallik, individuallashtirilgan yondashuv va yuqori darajada integratsiyalashgan ta'lim muhiti bilan ajralib turadigan yangi formatga ega bo'lmoqda.

O'zbekiston ta'lim tizimi raqamli transformatsiyani milliy darajada strategik yo'nalish sifatida belgilab, “Raqamli O'zbekiston – 2030” va sun'iy intellekt (AI) rivojlantirish strategiyalari orqali ta'lim sohasini modernizatsiya qilmoqda [1]. Ushbu hujjatlar doirasida ta'limda raqamli platformalarni joriy etish, oliy va umumta'limda kadrlarni qayta tayyorlash hamda keng qamrovli infratuzilmaviy ishlarni amalga oshirish rejalashtirilgan.

Maktab va oliy ta'lim institutsiyalarida milliy o'quv, elektron darsliklar, test markazlari va LMS-lar keng joriy etilmoqda. Ushbu tizimlar dars materiallarini yetkazish, baholash va o'qituvchilar hamda talabalar o'rtasida interaktivlikni ta'minlashga xizmat qilmoqda. Pedagoglarning raqamli kompetensiyasini oshirishga alohida e'tibor qaratilib; davlat va xalqaro tashkilotlar (UNICEF, UNESCO) hamkorligida o'qituvchilar onlayn metodik kurslar, treninglar va sertifikatlash dasturlariga jalb etilmoqda.

Raqamli texnologiyalar tarix ta'limida quyidagi yo'nalishlarda qo'llanilmoqda:

Tarixiy bilimlarni vizual va interaktiv o'rganishda virtual rekonstruksiya, 3D modellashtirish, elektron arxivlar, interaktiv tarixiy atlaslar, AR/VR ekskursiyalar.

Analogik fikrlashni rivojlantirish raqamli vositalar orqali talabalarda tarixiy voqealarni hozirgi jarayonlar bilan solishtirish, sababiy va strukturaviy o'xshashliklarni anglash qobiliyati rivojlantiradi.

Kognitiv jarayonlarni faollashtirish orqali esa multi-sensor ta'sir (audio, vizual, kinestetik) orqali xotira va tafakkur kuchayadi.

Analogik fikrlashning falsafiy mazmuni Kant, Hegel, Vico va Lakofflarning kognitiv nazariyalari bilan mos keladi, ya'ni tarix tafakkurining asosi mantiqiy o'xshashlik va konseptual metaforalardir [2].

Milliy va xalqaro tajribalar shuni ko'rsatadiki, raqamli platformalar tarixiy ongni shakllantirish, analogik fikrlashni rivojlantirish va kognitiv jarayonlarni faollashtirishda samarali vosita hisoblanadi. O'zbekistonning raqamli ta'lim yo'nalishidagi islohotlari strategik hujjatlar, xalqaro platformalar bilan hamkorlik, pilot loyihalar, virtual merosni raqamlashtirish va pedagoglarni qayta tayyorlash orqali aniq natijalar bermoqda. Kelajakda ushbu tajribalarni keng miqyosda joriy etish, AI va VR kabi ilg'or texnologiyalarni integratsiya qilish hamda raqamli tengsizlikni kamaytirish asosiy vazifa bo'ladi. Tarixiy bilimlarni vizuallashtirish maqsadida virtual muzeylar, raqamli arxivlar, Qadimiy Sharq tsivilizatsiyasi, Temuriylar davri, Turkiston jadidchiligi va Mustaqillik davri tarixiga oid audio-vizual kontentlar ishlab chiqilmoqda.

Virtual laboratoriyalar, raqamli xaritalar, simulyatsiya muhiti, interaktiv tarixiy ssenariylar hamda sun'iy intellekt asosidagi tahliliy platformalar talabalarda tarixiy voqelikni faqat eslab qolish emas, balki chuqur tahlil qilish, qiyoslash, mantiqiy bog'liqliklarni aniqlash hamda rekonstruktiv tafakkurni rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

Tarixiy voqelikni anglash, faktlarni mexanik o'zlashtirish emas, balki ularning mazmuni, ijtimoiy konteksti va insoniyat rivoji bilan o'zaro bog'liqligini idrok etish demakdir. Analogik fikrlash esa tarixiy tajriba asosida zamonaviy ijtimoiy jarayonlar, siyosiy qarorlar yoki global tendensiyalarni tahlil qilish imkonini beradi.

Tarixni o'qitish jarayonida analogik fikrlash - o'tmish voqealar bilan hozirgi jarayonlar o'rtasida sababiy, strukturaviy yoki funksional o'xshashliklarni anglash qobiliyati - tarixiy tafakkurni shakllantirishning muhim mexanizmidir. Ammo ushbu jarayon faqat metodik emas, balki falsafiy va psixokognitiv asosga ega.

Raqamli platformalar ta'lim jarayoniga yangicha yondashuvni ta'minlaydi. Ular o'quvchilarga keng axborot manbalariga kirish imkoniyatini beradi va o'qitishni interaktiv va qiziqarli shaklga aylantirish bilan birgalikda ularda analogik fikrlash mexanizmlarini shakllantiradi. Platformalar individual yondashuvni qo'llab-quvvatlab, har bir o'quvchining o'ziga xos ehtiyojlarini inobatga olishga imkon yaratadi [3].

Interaktiv vositalar orqali talabalar tarixiy voqealarni jonli ko'rinishda o'rganishi, virtual ekskursiyalarda qatnashishi va tarixiy manbalar bilan bevosita ishlashi mumkin

[4]. Bu esa nafaqat o'quvchilarning qiziqishini oshiradi, balki ularning tarixiy voqealar mohiyatini chuqurroq tushunishiga xizmat qiladi.

Raqamli tarix platformasini yaratish bir necha muhim bosqichlarni o'z ichiga oladi. Avvalo, platformaning maqsadi va auditoriyasi aniq belgilanadi. O'rta maktab o'quvchilari uchun mo'ljallangan platformalar ko'proq vizual elementlarga boy va sodda interfeysga ega bo'lishi kerak [5]. Oliygo'ra talabalari uchun esa ilmiy asoslarga tayanadigan chuqur mazmun va tahliliy vositalar muhim ahamiyat kasb etadi.

Platformaning texnologik infratuzilmasi qulay va zamonaviy bo'lishi kerak. Mobil qurilmalarga moslashuvchan dizayn va yuqori ishlash tezligi uning samaradorligini oshiradi. Ma'lumotlar bazasi platformaning asosi hisoblanadi, chunki u o'quvchilarga kerakli tarixiy hujjatlar, xaritalar va boshqa manbalarga tezkor kirish imkonini beradi. Shuningdek, sun'iy intellekt texnologiyalari yordamida foydalanuvchi qiziqishlari va ehtiyojlariga mos individual ta'lim dasturlari tuzilishi mumkin [6].

Mazmunni ishlab chiqishda ilmiy asoslangan ma'lumotlardan foydalanish lozim. Tarixiy manbalar, multimedia materiallari va interfaol topshiriqlar o'quvchilarning bilim olish jarayonini yanada boyitadi. Grafiklar va diagrammalar kabi vositalar murakkab tarixiy hodisalarni tushunishni osonlashtiradi.

Didaktika platformaning samaradorligini ta'minlovchi asosiy tamoyillarni belgilaydi. Raqamli tarix platformalari, avvalo, o'quvchilarning faolligini oshirishga xizmat qiladi. O'quvchilarni tarixiy hodisalarni tahlil qilish va ulardan xulosa chiqarishga yo'naltiruvchi topshiriqlar platformaning samaradorligini oshiradi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish raqamli ta'limning yana bir muhim jihatidir. O'quvchilar tarixiy manbalarni mustaqil tahlil qilish, bir xil hodisalarga turli nuqtayi nazardan qarash va o'z mulohazalarini shakllantirish imkoniga ega bo'lishadi. Ko'rgazmalilik va vizualizatsiya vositalari murakkab tarixiy ma'lumotlarni tushunishda yordam beradi. Virtual xaritalar yoki interaktiv diagrammalar kabi vositalar o'quvchilarga tarixiy jarayonlarni aniqroq idrok qilish imkonini beradi.

Gamifikatsiya, ya'ni o'yin elementlarini qo'llash, talabalar o'rtasida raqobat muhitini yaratib, ularning qiziqishini oshiradi. Tarixiy viktorinalar yoki topshiriqlar uchun ball tizimi o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Raqamli tarix platformalari nafaqat O'zbekistonda, balki dunyoning rivojlangan mamlakatlarida ham keng qo'llanmoqda. Quyida bir nechta ilg'or davlatlarda raqamli tarixning qo'llanilishi va ularning natijalari yoritiladi.

AQShda raqamli tarix o'quv dasturlariga chuqur integratsiya qilingan. Masalan, “Digital Public Library of America (DPLA)” keng ko'lamli tarixiy manbalarga ochiq kirish imkonini beradi [7]. O'quvchilar va tadqiqotchilar bu platforma orqali millionlab tarixiy hujjatlar, fotosuratlar va audio materiallarga kirish imkoniga ega. Shuningdek, AQSh universitetlari, xususan, Garvard va Jorj Mason universitetlari raqamli tarixni

o'qitishda maxsus kurslar va platformalarni yaratgan [8]. Bunda “Omeka” kabi vositalar yordamida talabalar tarixiy manbalarni raqamlashtirishni va ulardan ilmiy foydalanishni o'rganadi. Bu o'quvchilarni ilmiy izlanishlarga tayyorlaydi tarixiy va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Buyuk Britaniya raqamli tarix bo'yicha o'zining mustahkam platformalari bilan ajralib turadi. “British Museum” va “National Archives” kabi tashkilotlar o'z tarixiy kolleksiyalarini raqamlashtirib, global miqyosda foydalanish imkonini yaratgan [9]. Masalan, “British Museum's Collection Online” dasturi orqali dunyo bo'ylab foydalanuvchilar ingliz tarixi va madaniy merosi haqida chuqur ma'lumot olishadi. Shuningdek, Buyuk Britaniyada talabalar uchun mo'ljallangan “History Learning Site” kabi maxsus ta'lim platformalari o'quvchilarni interfaol o'qitish imkonini beradi.

Germaniyada raqamli tarix milliy merosni saqlash va tadqiq qilishda muhim rol o'ynaydi. “Europeana” platformasi Yevropa davlatlari tarixiy manbalarini raqamlashtirishda yetakchilik qilmoqda, va Germaniya ushbu loyiha doirasida faol ishtirok etadi [10]. Germaniyaning o'z ichida esa tarixiy hujjatlar va arxivlar uchun mo'ljallangan “Deutsche Digitale Bibliothek (DDB)” faoliyat yuritadi [11]. Ushbu platforma orqali o'quvchilar nemis tarixi haqida keng qamrovli bilimga ega bo'lishadi. Bu yondashuv tarixiy manbalar bilan ishlashni yanada osonlashtiradi va o'quvchilarning tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Yaponiyada raqamli tarix platformalari yuqori texnologiyalar bilan uyg'unlashgan. Masalan, “National Institute of Informatics (NII)” tomonidan ishlab chiqilgan loyiha Yaponiyaning tarixiy manbalarini raqamlashtirish va interfaol tarzda o'rganish imkonini beradi [12]. Shuningdek, maktab va universitetlarda tarixiy jarayonlarni animatsiya va virtual reallik texnologiyalari orqali o'qitish usullari ommalashgan. Yaponiyaning texnologik imkoniyatlari tarixni nafaqat o'qitish, balki tarixiy voqealarni simulyatsiya qilish orqali o'quvchilarning chuqurroq tushunishini ta'minlaydi.

Janubiy Koreyada ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalar keng qo'llaniladi. “Korea History Online” platformasi orqali Koreya tarixi bo'yicha boy ma'lumotlar bazasi yaratilgan [13]. Shuningdek, “e-History” platformasi yordamida o'quvchilar tarixiy voqealar va shaxslarni interaktiv ravishda o'rganishadi. Bu nafaqat milliy tarixni o'qitish uchun, balki xalqaro hamkorlikda tarixiy tadqiqotlarni rivojlantirish uchun ham muhim vositadir.

Raqamli tarix ta'limi rivojlangan mamlakatlarda o'quvchilarning tarixiy bilimlarga qiziqishini oshirish, tarixiy jarayonlarni chuqurroq tushunish hamda tarixiy hujjatlarni samarali saqlash va ulardan foydalanish bo'yicha ilg'or yechimlarni taklif etmoqda. Ushbu tajribalarni O'zbekiston ta'lim tizimiga joriy etish milliy tarixni global raqamli platformalarga integratsiya qilish, yosh avlodni raqamli texnologiyalar yordamida sifatli ta'lim bilan ta'minlash va tarixiy voqelikni chuqur anglash, analogik fikrlashni

rivojlantirish hamda kognitiv jarayonlarni faollashtirish imkonini yaratadi. Shu bilan birga, raqamli pedagogik modelni metodik jihatdan takomillashtirish, kelgusida VR-simulyatsiyalar, sun'iy intellektga asoslangan tarixiy assistentlar va mnemonik platformalar orqali yanada keng qamrovli tadqiqotlar olib borish zarurati mavjud ekanligini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Teshayeva, G.M. “O‘ZBEKISTON – 2030 strategiyasi: raqamli jamiyatga o‘tishda axborot texnologiyalarining tutgan o‘rni.” Tadqiqotlar.Uz. 40(2.)39-42. 2024.
2. Lakoff, George & Johnson, Mark. Metaphors We Live By. University of Chicago Press, 1980.
3. An Introduction to Online Platforms and Their Role in the Digital Transformation. France: OECD Publishing, 2019.
4. Central Eurasian Studies Review. United States: Central Eurasian Studies Society, 2002.
5. Choice. United States: Association of College and Research Libraries., 2005.
6. Determann, Jörg Matthias. Researching Biology and Evolution in the Gulf States: Networks of Science in the Middle East. United Kingdom: Bloomsbury Publishing, 2015.
7. DIY Learning: Creating Your Own Learning Path. N.p.: Shashwat Publication, 2024.
8. Economic Considerations for Libraries, Archives and Museums. United Kingdom: Taylor & Francis, 2021.
9. Fostering Effective Student Communication in Online Graduate Courses. United States: IGI Global, 2017.
10. Integrating Artificial Intelligence in Education: Enhancing Teaching Practices for Future Learning. United States: IGI Global, 2024.
11. International Conference on Digital Libraries (ICDL) 2013: Vision 2020: Looking Back 10 Years and Forging New Frontiers. Germany: Energy and Resources Institute, 2013.
12. Kapp, Karl M.. The Gamification of Learning and Instruction: Game-based Methods and Strategies for Training and Education. Germany: Wiley, 2012.p.118.
13. Koch, Janice. Teach: Introduction to Education. United States: SAGE Publications, 2018.

RAQAMLASHTIRILGAN TAFAKKUR VA INTELLEKTUAL KODNING FALSAFIY CHEGARALARI

Boboqulov Abror Abdug'ani o'g'li

*TDIU, “Falsafa” kafedrası katta o'qituvchisi,
falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

E-mail: abror.boboqulov1302@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada raqamlashtirish jarayonining inson tafakkuri, sun'iy intellekt tizimlari va matnning ontologik mohiyatiga ta'siri tahlil qilinadi. Sun'iy intellektning bilimni qayta qurishdagi chegaralari, prototip va periferiya o'rtasidagi semantik muvozanat, hamda holonlar nazariyasi doirasida matnning transformatsion tabiati ochib beriladi. Tadqiqotda raqamli tafakkurda ma'no hosil bo'lishining ontologik asoslari va semantik konstruktivizmning falsafiy o'rni yoritilgan.

Kalit so'zlar: raqamlashtirish, sun'iy intellekt, matn, ong, prototip, periferiya, semantik konstruktivizm, holon, ontologiya, tafakkur

Raqamlashtirish jarayoni inson tafakkurining kognitiv, semantik va ontologik tuzilmasiga chuqur ta'sir ko'rsatmoqda. Bugungi kunda matnlar nafaqat axborot tashuvchisi, balki ongni shakllantiruvchi semantik tizim sifatida qaralmoqda. Sun'iy intellekt tizimlari matnlarni tahlil qilish, ularni birlashtirish va mantiqiy modellashtirish orqali intellektual effekt yaratmoqda, biroq bu jarayon ongning asl mohiyati – mavhumlikni tushunish va yangi ma'no hosil qilish qobiliyatini to'liq aks ettira olmaydi. Matnning prototipik markazi va uning periferik kontekstlari o'zaro doimiy o'zgarishda bo'lib, raqamli tafakkurda yangi ma'nolarni yuzaga keltiradi. Shu bois raqamli ongda ma'no hosil bo'lishi, matnning semantik siljishlari va ularning ontologik chegaralarini o'rganish hozirgi falsafaning eng muhim masalalaridan biridir.

Hozirgi davrda sun'iy intellekt (SI) tizimlari matnlarni birlashtirish orqali bilim hosil qilishda va ularni mantiqiy bog'lashdagi yutuqlari bilan ajralib turadi. Bu borada ular “inson” fenomeniga nisbatan ancha samarali faoliyat ko'rsatmoqda. Ammo jamiyat dinamik jarayon ekanligi va shu jarayon ta'sirida ma'nolarning semantik siljishi – ya'ni evolyutsiyasi, o'zgarishi va yo'qolishini – hisobga olganda, bu tizimlar bilimlarni ontologik darajada qayta qurish qobiliyatiga ega emas. Shu sababli SI tizimlari asosan statistik matnlarni tahlil qiluvchi generatorlar sifatida ishlaydi va kontekstual siljishlar, yangi tushunchalarning paydo bo'lishi, prototiplarning yo'qolishi kabi jarayonlarda katta muammolarni yuzaga keltiradi.

Inson tafakkurida esa ma'no dastlabki hissiyotlar (kvaliya) orqali shakllanadi, shu bois semantik manipulyatsiyalar va tabiiy ravishda kechadigan semantik evolyutsiyadagi

siljishlar insoniy idrok uchun markaziy ahamiyatga ega. Bugungi kunda “sun’iy intellekt tizimlari” deb ataluvchi dasturlar aslida matnlarni kuzatish, ularni o‘zaro bog‘lash va tahlil qilish orqali intellektual effekt hosil qilgan tizimlardir. Ularning “intellektual” deb nomlanishiga sabab aynan shu integrativ, lekin yuzaki jarayonlardir.

Muammoning ildizi – matnning bilim sifatida talqin qilinishida. Aslida, prototipik ma’noda “bilim” bu inson tomonidan obyektiv borliqni eksperimental va mantiqiy tushunish demakdir. Aynan eksperiment va undan olingan qonuniyatlar umumiy mantiq va semiotikani shakllantiradi. Shunday qilib, borliqning inson tomonidan matnga aylantirilishi “bilim effekti”ni hosil qiladi. Matn konvensional, pragmatik va simvolik tarzda borliq elementlarini chegaralaydi; bu chegara bir narsaning eng muhim va umumiy xususiyatlariga ko‘ra boshqalaridan ajratilishini bildiradi. Shu tarzda har bir element kodlanadi, ammo ushbu kod borliqning o‘zini emas, balki uning belgilanadigan jihatini ifodalaydi.

J. Derridaning fikrlariga qarshi o‘laroq shuni aytish mumkinki, bir narsani belgilamaslik yoki unga nom bermaslik – uning mavjud emasligini anglatmaydi. Insoniyat kashf qilgan va pragmatik jihatdan belgilagan borliq qonuniyatlari (gravitatsiya, energiya saqlanishi va boshqalar) ular nomlanmasdan yoki kashf qilinmasdan oldin ham mavjud bo‘lgan. Ular tafakkur evolyutsiyasi jarayonida kognitiv va semantik strukturalardan o‘rin oldi, inson ongiga ochildi, kodlandi va belgilandi. Demak, bu yerda inson tomonidan anglangan reallikning faqat semiotik jihatini belgilangan, xolos.

Shunga ko‘ra, matnni intellekt emas, intellektual kod deb atash to‘g‘riroq bo‘ladi. Matnlarni shunchaki birlashtirish – bu intellekt emas, balki ratsional ehtimolga ko‘ra yangilik sifatida namoyon bo‘lishi mumkin, ammo u eksperimental tafakkur darajasiga chiqmaydi.

Intellektning matn bilan bog‘liqligi bu periferik ma’no, prototipik emas. Ya’ni nomlash, kodlash va hisoblash intellektning faqat bir qismi xolos; uning prototipida esa mavhumlikni tushunish jarayoni yotadi. Intellekt avvalo o‘ziga noma’lum jihatlarni tushunchaga aylantira oladi. U anglangan mantiqqa ko‘ra, hattoki obyektiv olamda referentga ega bo‘lmagan tizimlarni ham shakllantiradi. Demak, prototipik mazmun, birinchidan, har qanday obyektning tushunish, ikkinchidan esa, mavhumlikni ham anglash qobiliyatidir.

Matnlar har doim ontologik markaz – ya’ni prototip – va variativ chekka periferiyadan iborat bo‘ladi. Matnning ontologik markazi pragmatik jihatdan haqiqat va reallikka moslik sifatida talqin etiladi. Matnlarning reallikka mosligi haqidagi klassik korespondent nazariya keyinchalik postklassik semantik nazariya orqali semiotik konsensusga o‘zgardi. Ya’ni unga ko‘ra, ontologik realizmning semantik konstruktsiya orqali shakllanishi nisbiydir.

Bu yerda “nisbiylik” har bir semantik konstruksiyaning nisbiyligi haqida emas, balki ularning reallikni ifodalovchi pozitsiyasi keyinchalik yangi tushunchalar bilan to‘ldirilishi mumkinligi haqida so‘z yuritadi. Masalan, borliqdagi o‘zgarishlarning kauzal-deterministik talqinini rad qiluvchi xaotik yoki dissipativ harakatlar nazariyasi ularni inkor etmaydi, balki olam tuzilishini yangi tushuncha – xaos – bilan boyitadi. Shu tariqa determinizm inkor qilinmaydi, balki semantik qator kengayadi.

Jarayonlar uzatmoqchi bo‘lgan birinchi sifat – tartib, ikkinchisi esa – tartibning kamligi, ya’ni xaosdir. Ushbu mantiqdan kelib chiqib shuni aytish mumkinki, agar matnlar borliqning ma’lum bir anglangan qismini tamoyil asosida kesib olingan shakli bo‘lsa, u holda ushbu qism undan oldingi va keyingi qismlarni anglash uchun ham markaz vazifasini bajaradi.

Bunday markazlarni Artur Kestler (Arthur Koestler) va Ken Uilber (Ken Wilber) kabi olimlar “holonlar” deb atagan. “Holon” tushunchasi yunon tilidan “butun element” degan ma’noni anglatadi. Holonlar o‘zidan kichik qismlar uchun butunlikni, o‘zidan katta butunliklar uchun esa qismlikni tashkil etadi. Masalan, organizm inson uchun qismni, lekin undagi elementlar – hujayra, qon va boshqa komponentlar – uchun butunni ifodalaydi.

Artur Kestlarning ta’rifiga ko‘ra, “Har bir holon o‘zini yarim avtonom butun sifatida saqlash va tasdiqlashga, shu bilan birga kattaroq butunning integratsiyalashgan qismi sifatida faoliyat ko‘rsatishga intiladi” [1]. “Haqiqat narsalar yoki jarayonlardan emas, balki holonlardan – cheksiz darajada boshqa butunlarning qismlari bo‘lgan butunlardan iborat” [2].

Semantik markaz hisoblangan ontologik konstruktivizmning go‘yoki xato bo‘lgan prototipi ham, keyinchalik to‘ldirishlar orqali siljishi yoki boshqa ma’noni anglatishi kerak emas. Ularning holonlar sifatida o‘z prototipini egallashi so‘zlarning keyingi manipulyatsiyasi uchun imkon qoldirmaydi.

Matnlarning yana bir paradoksali jihati shundaki, u bir tomondan haqiqiy reallikning bir qismini izohlasa, boshqa tomondan aynan shu izoh orqali reallikni “bo‘g‘ib qo‘yadi” va uni to‘xtatib qoladi. Masalan, obyektiv reallikni dastlab barqaror tizim sifatida tavsiflovchi qarashlar – go‘yoki olam bu turg‘unlik, degan metafizik g‘oyani shakllantirgan. Shu davrda ushbu matn atrofida stoiklar maktabi yuzaga keldi.

Vaqt o‘tishi bilan bu matn kuchli tanqidlarga uchradi. Endi olam turg‘un emas, balki o‘zgaruvchan, degan dialektik qarash vujudga keldi. Biroq bu yangi matn ham aslida birinchi belgilanish ichida, unga nisbatan binar oppozitsiyada shakllandi. Ya’ni birinchi matn barqarorlikni, ikkinchisi esa beqarorlikni anglatadi. Olamning o‘zgaruvchanligi g‘oyasi aslida barqarorlikning negatsiyasi, ya’ni inkor etilishi asosida shakllangan.

Keyingi g‘oyalar – masalan, sinergetika, kollektiv va dissipativ harakatlar nazariyalari – ham aynan shu binar oppozitsiyalar (barqarorlik–beqarorlik, xolizm–

reduksionizm, o'zgaruvchanlik–o'zgarmaslik) zaminida rivojlangan. Shu bois ushbu fikrlar evolyutsiyasi matndan tashqariga chiqmagan holda kechgan: hatto inkor shaklida bo'lsa ham, u o'zini matn ichida amalga oshirgan.

Bu integratsiyada ossillyatsion, ya'ni tebranishsimon o'zaro ta'sir mavjud: matn ongni o'ziga tortadi, zarur bo'lsa, uni shakllantiradi. Ong esa, o'z navbatida, ushbu matndan chiqib, doimo yangi belgilarni yaratishga intiladi.

Ong matnlarga bog'lanib qolmasligi va undan chiqib yangi ma'nolarni hosil qilishi uchun uch bosqichli tartib zarur.

Birinchidan, har qanday matn yoki so'zda prototipik yadroni aniqlashtirish va uni keyinchalik umuman o'zgarmaydigan, doimiy barqaror belgi sifatida qayd etish lozim. Chunki metafora va semantik kengayishlar prototipni so'ndiradi, ya'ni uning aniqligini pasaytiradi.

Ikkinchidan, perimetral ma'nolarni (periferiyalarni) ochiq, lekin prototipga izchil bog'langan kontekstual zonalar sifatida belgilash zarur. Barcha periferik ma'nolarning hosil bo'lish nisbatlari va gradial o'zgarishlarini ifodalovchi aniq tizim yoki jadvalni shakllantirish muhimdir.

Uchinchidan, binar oppozitsiyalarni konstruktiv transpozitsiya qilish kerak. Ularni nafaqat qarama-qarshilik, balki o'lchovli parametr – masalan, barqarorlik darajasi – sifatida ham talqin etish lozim.

Tahlilga ko'ra, real olamdagi umumiy jarayon, tizim yoki tamoyillarning eng umumiy anglangan qismining uzib olingan qismi holondir. Holonlar shunday bir tekislikda yotadiki, ulardan oldingi holonlar – ya'ni ularning o'tgan shakllari – anglangan qismlar bo'lib, keyingilari ham xuddi shu mantiq asosida shakllanadi. Demak, asosiy obyektlar o'zidan oldingilar orqali shakllanadi va o'zidan keyingilarni shakllantirishda xizmat qiladi.

Ushbu holonlarning eng muhim belgilarini prototiplar deb ataymiz. Xohlaymizmi yoki yo'qmi, har bir holon o'zidan oldingi va keyingilari orasidagi umumiy belgilar orqali bog'lanadi. Aynan shu belgilar orqali biz holonlarni umumiy semantik qatorga kiritamiz.

Odatda tur, sinf yoki oilaga kiruvchi elementlar shu tur, sinf va oilaga tegishli umumiy belgilarga, shuningdek ularni boshqa turlardan ajratuvchi xususiy belgilarga ega bo'ladi. Demak, holonlarning alohida belgisi – bu prototip, qo'shimcha belgisi esa periferiya hisoblanadi. Periferiya prototipni turli holonlar kontekstida ko'rib chiqish imkonini beradi.

Masalan, “qush” prototipi – pat, uchish qobiliyati va tuxum qo'yish kabi belgilar majmuasidan iborat. Periferiya esa yuqorida keltirilganidek, kontekstga qarab o'zgaradi: burgut uchun – yirtqichlik, tovuq uchun – parvarishlanuvchanlik, tuyaqush uchun – ucholmaslik.

Ushbu mantiqdan shuni belgilash mumkinki, prototip – bu invariant belgi, ya’ni hech qachon o‘zgarmaydigan va barqaror mohiyat, periferiya esa – variativ belgilar majmui, ya’ni kontekstual va o‘zgaruvchan ma’nolar tizimidir.

Raqamlashtirilgan tafakkur insonning bilish jarayonini yangi ontologik darajaga olib chiqdi. Biroq bu jarayon inson tafakkurining prototipik mohiyatini – mavhumlikni tushunish va yangi ma’nolar yaratish qobiliyatini – texnik strukturalar bilan almashtira olmaydi. Sun’iy intellekt tizimlari matnni tahlil qilib, mavjud bilimlarni qayta birlashtiradi, lekin ma’nolarning evolyutsiyasini, semantik siljishlarini va yangi tushunchalarning paydo bo‘lishini to‘liq anglay olmaydi. Shu sababli raqamli tafakkurda **intellektual kod** inson ongining faqat periferik modelini tashkil etadi, uning prototipik yadrosi esa ongning o‘ziga xos refleksiv va ijodiy qobiliyatida namoyon bo‘ladi.

Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, matn holon sifatida o‘zidan oldingi va keyingi ma’no shakllarini o‘zida mujassamlashtiradi. Prototip – bu invariant, barqaror semantik belgi, periferiya esa – variativ, o‘zgaruvchan kontekstlardir. Shu ikki qatlamning dialektik muvozanati raqamli muloqotda yangi semantik o‘lchamlarni yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Koestler, A. The Ghost in the Machine. London: Hutchinson, 1967, p. 48
2. Wilber, K. Sex, Ecology, Spirituality: The Spirit of Evolution. Boston: Shambhala, 1995, p. 23

RAQAMLI KOMMUNIKATSIYA ONTOLOGIYASI VA INSON TAFAKKURINING YANGI RITMIK MODELI

Shukurov Akmal Sharofovich

*O'zMU, “Falsafa” kafedrası katta o'qituvchisi, falsafa fanlari bo'yicha falsafa
doktori (PhD)*

E-mail: a_shukurov@nuu.uz

<https://orcid.org/0000-0002-1533-1967>

Annotatsiya: Maqolada raqamlashtirish jarayonining inson tafakkuri va muloqot tizimiga ko'rsatgan ontologik hamda psixologik ta'siri tahlil qilinadi. Virtual reallik, impulsivlik va ramziylashtirish kabi hodisalar asosida kommunikativ ongning ritmik va kognitiv strukturasi o'zgarishining ilmiy sabablari ochib beriladi. Shaxsning axborot muhitiga moslashuvi va autizatsiya xavfi falsafiy nuqtai nazardan yoritiladi.

Kalit so'zlar: raqamlashtirish, kommunikatsiya, virtual reallik, autizatsiya, impulsivlik, axborot etikasi, tizimlilik, refleksiya, kognitiv ritm, texnologik ong

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya jarayoni inson faoliyatining deyarli barcha sohalariga chuqur kirib bordi. Axborot texnologiyalari endilikda faqat aloqa vositasi emas, balki inson tafakkurining, idrokining va muloqot tizimining ajralmas qismiga aylandi. Raqamlashtirish shaxsning ontologik mavjudligini yangi shaklda ifodalaydi – u virtual muhitda o'zining raqamli aksi, ya'ni “texnologik men”ini yaratadi. Shu bilan birga, an'anaviy muloqotning ritmik va hissiy uyg'unligi asta-sekin asinxron raqamli aloqa shakllariga o'rin bo'shatmoqda. Bu esa insonning refleksiv fikrlash, sabr, empatiya va kutish qobiliyatlariga bevosita ta'sir qiladi. Virtual reallik, kompyuter simulyatsiyasi, sun'iy intellekt va ijtimoiy tarmoqlar inson ongida yangi ramziy tajriba maydonlarini shakllantirib, muloqotning semantik va kognitiv strukturasi o'zgarishiga sabab bo'lmoqda. Raqamli muhitda kommunikatsiya tezkor, lekin sathi sayoz; emotsional, lekin beqaror. Shu bois, raqamlashtirish nafaqat texnologik jarayon, balki falsafiy va psixologik muammo sifatida ham o'rganilishi zarur.

Muloqotning ritmik tuzilishi insonlar o'rtasidagi o'zaro ta'sir jarayonining vaqt jihatidan uyg'unlashgan shaklini ifodalaydi. Bu tuzilma inson tafakkuri va emotsional holatining sinxronligini ta'minlaydi. Suhbatdoshlarning javob berish tezligi, pauzalar, ohang va tana harakatlari kommunikativ oqimning ritmini belgilaydi. An'anaviy (yuzma-yuz) muloqotda bu ritmik sinxronlik tabiiy ravishda vujudga keladi, chunki har bir ishtirokchi sherigining verbal va nonverbal signallarini bevosita sezib, o'z javob strategiyasini shunga muvofiq moslashtiradi.

Ammo axborot-kommunikatsion texnologiyalar (ICT), xususan Internet asosidagi muloqotda (elektron pochta, messenjerlar, forumlar va ijtimoiy tarmoqlar) bu tabiiy sinxronlik buziladi. Chunki bu turdagi aloqalar asinxron xarakterga ega bo'lib, xabar yuborilgan paytda darhol javob olinmasligi, javobning kechikishi yoki umuman yo'qligi kommunikativ ritmni uzadi. Bunday kechiktirilgan muloqot insonning motivatsion tizimiga, ya'ni muloqotni davom ettirish istagi, kutish sabri va emotsional tayyorligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Internet orqali muloqotda javob kutish davri o'ziga xos psixologik holatni – kutilishning kognitiv-emotsional vektorini hosil qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki [1; 2], uzoq vaqt javob olmaslik insonda noaniqlik hissini, o'z fikrining e'tiborga olinmasligi yoki rad etilganlik tuyg'usini uyg'otadi. Bu holat motivatsion inertlikka olib kelgani holda, insonda muloqotni davom ettirishga nisbatan befarq yoki ehtiyotkor munosabatga sabab bo'ladi.

Shu nuqtai nazardan, “qiziqish bilan kutish ko'nikmasi” muhim psixologik kompetensiya sifatida talqin etiladi. U nafaqat raqamli muloqot uchun, balki an'anaviy o'zaro ta'sir uchun ham zarur sanaladi. Bu ko'nikma muloqot jarayonini vaqt jihatidan barqarorlashtiradi va suhbatdoshning psixologik bosimini kamaytiradi. Masalan, ta'lim tizimida talabalar o'qituvchidan javob kutish jarayonida sabr va diqqatni jamlash orqali o'zining refleksiv salohiyatini oshiradi, tarmoqda esa, bu ko'nikma foydalanuvchini shoshilinch, impulsiv javoblardan saqlaydi.

Axborot texnologiyalari sharoitida muloqot ritmining o'zgarishi ikki tomonlama oqibatlarga ega. Bir tomondan, u insonni tezkor fikrlash, qisqa formatda ifoda etish va axborotni tez filtrlash qobiliyatiga o'rgatadi. Masalan, ijtimoiy tarmoqlarda foydalanuvchilar qisqa javoblar orqali murakkab hissiyotlarni ifoda etishga harakat qiladilar. Boshqa tomondan, bu jarayon muloqotning emotsional holatiga ta'sir qiladi, sabr va e'tibor kabi kognitiv fazilatlarining zaiflashishiga olib keladi. Shu bois, muloqot ritmining o'zgarishi inson tafakkurining kognitiv ritmik strukturasini ham transformatsiya bo'lishiga olib keladi.

Internet orqali muloqotda kuzatiladigan yana bir psixologik parametr – bu impulsivlik, ya'ni xabarga javobni uni to'liq anglab yetmasdan oldin berish tendensiyasidir. Ko'pincha foydalanuvchi xabarni oxirigacha o'qimasdan, emotsional reaksiya asosida javob yozadi. Bu holat, ayniqsa, uzun matnli yoki murakkab mavzudagi yozishmalarda (masalan, ilmiy forumlar, professional tarmoqlar) keng tarqalgan.

Javob yozish oynasining har doim ochiq bo'lishi, “tez javob”, “emoji”, “avtomatik tavsiya” kabi funksiyalar kognitiv nazoratni kamaytirishi oqibatida impulsivlikning kuchayishiga yordam beradi. Natijada, muloqot refleksiv emas, balki reaktiv tus oladi.

Masalan, professional tarmoqdagi (LinkedIn, ResearchGate, Google Scholar) bahslarda ayrim ishtirokchilar maqolani to'liq o'qimasdan, sarlavhaga qarab fikr

bildiradilar – bu esa semantik noto‘g‘ri tushunishlar, bahslarning chalg‘ishi va hatto konfliktlarning paydo bo‘lishiga sabab bo‘ladi. Shu tarzda, axborot impulsivligi kommunikativ madaniyatga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Shu o‘rinda muloqotning ritmik tuzilishini anglash va boshqarish axborot etikasining yangi tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Insonning virtual muloqotda “ritmik o‘zini boshqarish” qobiliyati – ya’ni javob berishdan oldin to‘xtalish, o‘ylash, mazmunni anglash, keyin fikr bildirish – zamonaviy kommunikativ madaniyatning asosiy ko‘rsatkichiga aylanmoqda.

Pedagogik va psixologik nuqtai nazardan bu holat refleksiv tafakkurni rivojlantiradi, bunda inson kutish, tahlil qilish va sabr bilan javob qaytarish orqali muloqotning semantik chuqurligini saqlaydi. Masalan, onlayn ta’lim platformalarida talabalarni muhokama forumlarida “javobdan oldin o‘ylash”ga o‘rgatish, ularda “kognitiv kutish intizomi”ni shakllantiradi.

Axborot texnologiyalari zamonaviy inson tafakkurining tizimli tuzilmasiga chuqur kirib borgani holda, faqat tashqi vosita emas, balki ong faoliyatining strukturaviy komponentiga aylanayotganiga guvoh bo‘lmoqdamiz. Ayniqsa, virtual reallik (VR) va raqamli simulyatsiya tizimlari shaxsning ramziy tajriba maydonini kengaytiruvchi yangi kognitiv muhitni yaratadi. Bunday muhitda inson nafaqat axborotni qabul qiladi, balki u bilan ijodiy o‘zaro ta’sirga kirishadi. Buni tasavvur, o‘z-o‘zini anglash, muqobil vaziyatlarni modellashtirish, hissiy refleksiya va tajriba sintezlash jarayonlari kuchayishida ko‘rishimiz mumkin.

Masalan, autizm spektridagi bolalar uchun mo‘ljallangan virtual o‘yinli terapiya dasturlari (Virtual Autism Training Systems) real ijtimoiy vaziyatlarni xavfsiz, boshqariladigan shaklda qayta modellashtirish imkonini beradi. Bunday tizimlarda bola “xavfsiz sinov” orqali hissiy muloqot, ijtimoiy signalni anglash, yoki empatiya ko‘nikmalarini mashq qiladi. Shu ma’noda, virtual muhit ramziy tajriba uchun o‘quv laboratoriyasi vazifasini bajaradi. Bu holat ijodiy tafakkur va tasavvurni faollashtiradi, shaxsning bilishga bo‘lgan tabiiy ehtiyojini qo‘llab-quvvatlaydi.

Biroq, tajriba ko‘rsatadiki, kompyuter vositasida yaratilgan bunday sun’iy “ramziy dunyo” uzoq muddatli psixologik adaptatsiya nuqtai nazaridan murakkab oqibatlarga ham ega bo‘lishi mumkin. Kibermakon (cyberspace) – bu o‘ziga xos “ramziy qochish maydoni”, ya’ni inson real muammolardan, muloqotdagi noqulayliklardan yoki hissiy qiyinchiliklardan virtual dunyoga chekinish orqali psixologik kompensatsiya hosil qiladi [3].

Masalan, J. Zuler tomonidan “onlayn tormozlanishning susayishi” (online disinhibition effect) [4] deb atalgan hodisa shuni ko‘rsatadiki, odamlar virtual muloqotda o‘zini erkinroq tutadi, real ijtimoiy chegaralarni unutadi. Bu esa ijtimoiy normaning psixologik o‘zlashtirilish mexanizmlarini zaiflashtiradi. Natijada, inson real muloqotdan

tobora uzoqlashadi – bu jarayon autizatsiya deb talqin qilinadi, ya'ni shaxs o'zining ramziy va hissiy faoliyatini tashqi haqiqatdan uzib qo'yadi.

Virtual reallikdagi ramziy harakatlar (o'yin, simulyatsiya, avatar orqali ishtirok) aslida insonning amaliy tajribasini qisman almashtiradi. Bu jarayon psixologik jihatdan ramziylashtirish deb ataladi. Agar bu mexanizm me'yorda ishlasa, u ijodiy refleksiya va o'z-o'zini tushunishni chuqurlashtiradi. Ammo u haqiqiy amaliy harakatlarni to'liq almashtira boshlasa, psixikaning tabiiy rivojlanish jarayoni – ayniqsa bolalik va o'smirlik davrida – to'xtab qoladi.

Masalan, bola virtual dunyoda muloqot qilishni real hayotdagi muloqotdan afzal ko'ra boshlasa, u noverbal signallarni (mimikalar, pauzalar, intonatsiya) idrok etish qobiliyatini yo'qotadi. Shu tarzda, ramziylashtirilgan muloqot (ya'ni belgilar va kodlar asosidagi aloqa) real emotsional tajribani siqib chiqaradi. Bu hodisa kognitiv psixologiyada “semantik muvozanatning buzilishi” deb ataladi – inson belgilar olami bilan ishlashda kuchli bo'ladi, ammo real ijtimoiy kontekstni his qilishda zaiflashadi.

Axborotlashgan jamiyatda shakllanayotgan “kompyutersimon muloqot” fenomeni tobora kengaymoqda. Bu turdagi muloqotda inson o'z fikrini minimal hissiy kontekstda, maksimal texnik aniqlik bilan ifodalaydi. Bunday muloqot dasturchilar, texnik mutaxassislar va IT foydalanuvchilari orasida ayniqsa keng tarqalgan [5].

Masalan, texnik forumlarda yoki dasturchilar jamoalarida aloqa “kod, javob, yechim” formatida kechadi. Bu muloqotda sub'ektiv ohang, hissiy ekspressiya, metaforik fikrlash minimal darajaga tushadi. Shu bois, “kompyutersimon” muloqotning madaniy shakllari kundalik hayotga ham ko'chib, insonlar o'rtasidagi muloqotda emotsional neytrallik, funksional aloqa va instrumental fikrlashni kuchaytiradi.

Bu holat G. Ritzer ta'riflagan “muloqotning ratsionallasuvi” (rationalization of communication) [6] jarayoniga o'xshaydi, inson hissiy muloqotni “natija uchun aloqa”ga aylantiradi. Shu bilan birga, shaxsning psixologik ehtiyojlari – diqqat, samimiyat, ijtimoiy ishonch – qondirilmay qoladi.

Axborot texnologiyalari inson psixik tizimiga ikki darajada ta'sir qiladi:

1. To'g'ridan-to'g'ri ta'sir (modifikatsion samarasi): Bu inson idroki va bilish mexanizmlarining texnik jarayonlarga moslashuvi bilan bog'liq. Masalan, VR tajribalarda inson miyasi sun'iy 3D fazoni “haqiqat” sifatida qabul qiladi, bu neyropastiklikni qayta yo'naltiradi. Shuningdek, tez o'zgaruvchi vizual oqimlarga moslashish diqqatning “parchalanish” sindromini keltirib chiqaradi.

2. Bilvosita ta'sir (strukturaviy samarasi): Bu inson faoliyatining mazmun va shaklining o'zgarishiga olib keladi. Masalan, o'qish, o'rganish, muloqot va ijod kabi jarayonlar “ekran muhitiga” moslashib, ularning semantik tuzilishi o'zgaradi. Natijada, ramziy faoliyatning yangi shakllari – mem, emoji, avatar, algoritmik identifikatsiya kabi

– yuzaga keladi. Ular esa, o‘z navbatida, shaxsiy identitetni shakllantirishning yangi modellarini belgilaydi.

Raqamlashtirilgan muloqot inson tafakkuri va ruhiyatida yangi ontologik muhitni vujudga keltirdi. U insonni axborot oqimiga bog‘laydi, lekin shu bilan birga, real ijtimoiy aloqadan ma’lum darajada uzoqlashtiradi. Virtual dunyoda shaxs o‘zining belgilar, kodlar va ramzlar orqali ifodalanadigan “raqamli men”ini yaratadi. Bu jarayon ijodiy tajribani kengaytirgan holda, hissiy aloqaning tabiiy shakllarini susaytiradi. Natijada, inson ongida impulsivlik, emotsional beqarorlik, sabrsizlik va yuzaki muloqot kabi holatlar kuchayadi. Shu sababli, raqamli kommunikatsiyaning etik va kognitiv mezonlarini ishlab chiqish bugungi davrda muhim falsafiy vazifadir.

Taklif sifatida, birinchidan, ta’lim tizimida “axborot psixogigiyenasi” va “raqamli etika” yo‘nalishlarini kiritish zarur. Ikkinchidan, raqamli muloqotda refleksiv tafakkurni rivojlantirish, ya’ni fikrni baholashdan oldin tahlil qilish, “tez javob” o‘rniga “fikrli javob” madaniyatini targ‘ib etish lozim. Uchinchidan, texnologik jarayonlarni insonparvarlashtirish – ularni inson ehtiyojlari, hissiyati va qadriyatlarini bilan uyg‘unlashtirish zarur. Nihoyat, jamiyatda raqamlashtirishni faqat texnik rivoj emas, balki ontologik mas’uliyat sifatida ko‘rish, ya’ni texnologiyalarni insoniyatning ma’naviy yetukligi bilan uyg‘unlashtirish asosiy falsafiy tamoyil bo‘lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Walther J. B. Computer-mediated communication: impersonal, interpersonal, and hyperpersonal interaction // Communication Research. 1996. Vol. 23, № 1. P. 3-43.;
2. Ellison N. B., Vitak J., Gray R., Lampe C. Cultivating social resources on social network sites: Facebook relationship maintenance behaviors and their role in social capital processes // Journal of Computer-Mediated Communication. 2014. Vol. 19, № 4. <https://doi.org/10.1111/jcc4.12078>
3. Смылова О. “Психологические последствия применения информационных технологий” (факультет психологии МГУ, 2008 г дипломная работа).
4. Suler J. P. The Online Disinhibition Effect // CyberPsychology & Behavior. – 2004. – Vol. 7, № 3. – P. 321-326. — DOI:10.1089/1094931041291295.
5. Нестеров В.Ю. К вопросу об эмоциональной насыщенности межличностных коммуникаций в Интернете. 2009.
6. Ritzer G. Globalization: The Essentials. — 1-е изд. — Hoboken, NJ: Wiley & Sons, 2011. — 368 с. — ISBN 978-0470655603.

JAMIYAT TARAQQIYOTIDA KOSMOGEN, TEXNOGEN, ANTROPOGEN SIVILIZATSIYALARNING ROLI

Ochilov Jamshid Abdurashidovich

Din ishlari bo'yicha qo'mita huzuridagi Diniy-ma'rifiy sohada malaka oshirish va qayta tayyorlash instituti Samarqand mintaqaviy filiali dotsenti, falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

XXI asr insoniyat taraqqiyotida yangi bosqichni boshlab berdi. Ilm-fan, texnika va axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi tufayli sivilizatsiyaning tabiiy va ijtimoiy asoslari o'zaro chambarchas bog'lanib ketdi. Zamonaviy dunyoda kosmogen omillar, texnogen jarayonlar va antropogen ta'sirlar o'rtasidagi munosabatni anglash dolzarb masalaga aylandi.

Dunyo olimlarning tadqiqotlariga ko'ra, insoniyat uchun eng jiddiy va global xavf solayotgan 5 ta asosiy tahdid mavjudligini eslatishmoqda. Birinchi: sun'iy intellekt va nazoratsiz avtomatlashtirilgan tizimlar. Ikkinchi: global iqlim o'zgarishi va ekologik buzilish. Uchinchi: yangi pandemiyalar. To'rtinchi: kosmik yoki tabiiy global katastrofalar (asteroidlar, super vulqonlar va h.k.). Beshinchi: texnologik va nanotexnologik xavflardir.

Sun'iy intellekt va nazoratsiz avtomatlashtirilgan tizimlar. Innovatsiyalar, xususan sun'iy intellekt sohasidagi katta ilg'orliklar, inson nazoratidan chiqib ketishi mumkinligi va bu insoniyat uchun yoki sivilizatsiya uchun foydadan ko'ra katta xatarga aylanishi mumkinligi haqida ogohlantirmoqda. Bu holatda sun'iy intellekt maqsadlari inson xohlaganidan farqli bo'lgan holda harakat qila boshlashi va bu global barqarorlikni buzishi mumkinligi taxmin qilinmoqda. Shuning uchun bu faqat texnologiyaviy muammo emas, balki barcha jamiyat uchun xavfdir: tartib-qonun, global hamkorlik, etika va nazorat tizimlari katta ahamiyat kasb etadi.

Global iqlim o'zgarishi va ekologik buzilish. Iqlim o'zgarishi va uning oqibatlari — muzlar erishi, suv bosishi, qirg'oqchilik, dehqonchilikka zarar yetishi, ekotizimlarning buzilishi — insoniyatning bir necha milliardlik qismi uchun mutlaqo global xatarga aylanishi mumkinligi aytiladi. Bunday o'zgarishlar barqarorlikni, oziq-ovqat ta'minotini va ijtimoiy tartibni keskin buzishi mumkin.

Yangi pandemiyalar — tabiiy yoki yaratilgan. Ko'plab olimlar global pandemiyalarni, shu jumladan biotexnologiyalar yordamida yaratilgan xavflarni ham katta tahdidlarda sanashmoqda. Tabiiy viruslar tarqalishi ehtimoli yuqori, ammo biotexnologiya yordamida yaratilgan yoki o'zgargan patogenlar — jamiyat uchun butunlay yangi va nazorat qilish qiyin bo'lgan xatarga aylanishi mumkin. Pandemiadan

kelib chiquvchi muammolar faqat salomatlikka bog‘liq emas: iqtisodiy, ijtimoiy hamda siyosiy tartibga ham katta ta’sir ko‘rsatadi.

Kosmik yoki tabiiy global katastrofalar (asteroidlar, super vulkanlar va h.k.). Inson nazoratidan tashqari bo‘lgan tabiiy voqealar ham insoniyat uchun butunlay halokatli bo‘lishi mumkin. Masalan: katta asteroid yerga tushishi yoki yuqori darajadagi (supervulqon) global muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Bu voqealar ehtimoli past bo‘lsada, ta’sirlari oshkora: insoniyat uchun juda katta xatarni anglatadi.

Texnologiya va nanotexnologiyalar. Texnologiyalar juda tez rivojlanmoqda: nanotexnologiyalar, molekulyar tarmoqlar va biotexnologiyalar inson nazoratidan chiqishi mumkin bo‘lgan yangi xavflarni olib kelishi mumkin. Misol uchun, juda kichik mashinalar yoki nanobotlar toqatsizlik bilan tarqalishi, qattiq rejalashtirilmagan qurilmalar butun ekotizimga — va shu orqali inson sivilizatsiyasining asoslariga — ziyon yetkazishi mumkin. Bu xavflar ko‘pincha «yangi» va oldindan to‘liq taxmin qilinmaganligi sababli, ularni nazorat qilish juda qiyin.

Kosmogen, texnogen va antropogen sivilizatsiyalarning rivojlanishi jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy muammolari yechimida muhim rol o‘ynagan, lekin ularning natijasida qator muammolar ham vujudga kelgan va globallashtirgan. Bu muammolarni hal qilish zaruriyati esa, insoniyatning umumiy ma’naviy madaniyatini kosmogen, texnogen va antropogen madaniyati bilan uyg‘unlashtirishni taqozo qilmoqda. Bundan tashqari, kosmogen, texnogen va antropogen sivilizatsiyalar tarixining amaliy tajribalarini, qadriyatlarini, ilmiy g‘oyalarini ommaga transformatsiya qilish ham muhim ahamiyatga ega. Zero, jamiyat rivojlanish darajasi ko‘rsatkichlari, mezonlari tarkibida kosmogen, texnogen va antropogen madaniyatning ommalashuvi, ya’ni globallashtirish, ma’lum ma’noda insoniyat ijtimoiy-iqtisodiy hayot tarzini belgilab bergan. Shuningdek, kosmogen, texnogen va antropogen sivilizatsiyalar globallashtirishning obyektivligi, ularning nisbatan mustaqilligini ham, ijtimoiy makon va tarixiy zamonda xususiyatini ham, istisno qilmaydi. Chunki kosmogen, texnogen va antropogen sivilizatsiyalarning globallashtirish: bir tomondan, har qanday jamiyatda ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar asosi, harakatlantiruvchi motivi va mexanizmi; ikkinchi tomondan, ularning natijasi sifatida insoniyatning hayotiy ehtiyojlarini qondirish vositasi va keyingi rivojlanishi uchun shart-sharoit hisoblanadi.

Bugungi kunda antropogen tahdidlar insoniyat hayotini izdan chiqarishga havf solib turgani bilan dunyo mamlakatlarini xavotirga solmoqda. Jahonda sovuq urushlar natijasida yadro urushi ostonasiga kelib qolishidan dunyo hamjamiyati tashvishda. Shuni ko‘rsatib turibdiki, dunyo mamlakatlari bugungi kunda yadro qurollari hanuz yuqori harbiy tayyorgarlik holatida turgani o‘ta dolzarbligicha qolmoqda.

Texnogen sivilizatsiya globallashtirish jarayonida vujudga kelayotgan ziddiyatlarning sabablarini va oqibatlarini har tomonlama, kompleks-sistemali tahlil qilish, hozirgi

davrda global muammolar chuqurlashuvi sharoitida tobora muhim ilmiy, amaliy ahamiyatga ega bo‘lib bormoqda. Xususan, planetada ekologik vaziyatning keskinlashuvi va uning istiqbollari pessimistik munosabat texnogen sivilizatsiya natijasida insonning tabiat ustidan hukmronligini e’tirof etish bilan xarakterlanadi. Dunyodagi yirik sanoat korxonalari atmosferaga zarar yetkazish bilan birga, chiqindilarini daryolarga tashlashi okean va dengizlarni ifloslanishi va o‘simlik va hayvonot dunyosiga juda katta zarar keltirishmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek: “Iqlim muammolari barqaror rivojlanish yo‘lida eng asosiy tahdidga aylanib ulgurdi. Bu xavf-xatarlar hatto dunyo geosiyosiy arxitekturasiga ham ta’sir ko‘rsatmoqda. Iqlim o‘zgarishining salbiy oqibatlari Orol fojiasi tufayli Markaziy Osiyoda ayniqsa jiddiy sezilmoqda. Mintaqamizda havo haroratining oshishi jahondagi o‘rtacha ko‘rsatkichdan ikki baravar ko‘pdir. Favqulodda issiq kunlar soni 2 marta ortdi, muzliklar maydonining uchdan bir qismi yo‘qoldi. Tuproq yemirilishi jarayonlari 30 million aholi turmush tarziga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Kuchli chang va qum bo‘ronlari odatiy holga aylandi. Ichimlik suvi taqchilligi, havo ifloslanishi, bioxilma-xillik yo‘qolishi, qishloq xo‘jaligi hosildorligi pasayishi kabi muammolar tobora avj olmoqda. Bu global xavflar keng mintaqamizda xatarli nuqtaga yetib kelmoqda²³”.

Bunda asosiy masala “tabiat-jamiyat-inson” munosabatida insonning texnik-texnologik ta’sir imkoniyati, tizim barqarorligini ta’minlovchi omilligini e’tirof etishdir. Chunki hozirgi davrda inson omili rolining oshib borishini texnogen tafakkuri va madaniyati rivojlanish darajasi bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, texnogen sivilizatsiyaning muhim belgisi tarzida qarash kerak. Inson omili rolining oshib borishi obyektiv ijtimoiy xarakterga ega bo‘lib, uning rivojlanish darajasi texnogen sivilizatsiya tarixida alohida ahamiyatga ega. Bu jarayonda: bir tomondan, inson o‘z moddiy va ma’naviy ehtiyojlarini qondirish uchun texnik-texnologik imkoniyatlaridan foydalanadi. Lekin, ikkinchi tomondan, uning faoliyati natijalari hamma vaqt ham ijobiy natijalarga olib kelmaydi. Shuning uchun texnika-texnologiyadan umuminsoniyat maqsadlari yo‘lida oqilona foydalanish zaruriyatini anglash – inson omili rolini faollashtirishga doir muqobil konsepsiyalarni vujudga keltirmoqda.

Turli manfaatlarga asoslangan bo‘lsa ham bu konsepsiyalarning umumiy tomoni texnogen sivilizatsiya globallashtirish salbiy oqibatlarini bartaraf qilishda inson omili roli ahamiyatini e’tirof etishdir. Xususan, insonning “texnologik sifatleri”ni yuksaltirish

²³ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Иқлим ўзгариши бўйича конференциясидаги (COP28) нутқи.
<https://president.uz/uz/lists/view/6897>

orqali borliqqa antropotexnogen ta'sirini boshqarish masalasida yakdillik kuzatilmoqda. Darhaqiqat, texnogen sivilizatsiyaning turli bosqichlarida erishilgan barcha ijobiy natijalar, (ularga pessimistik, skeptik, alarmistik yondashuvlarga qaramasdan) inson faoliyatini ongli ravishda boshqarish natijasidir.

Xulosa qilib aytganda, jamiyat taraqqiyotida kosmogen, texnogen va antropogen sivilizatsiyalar o'zaro bog'liq va bir-birini to'ldiruvchi omillar sifatida namoyon bo'ladi. Kosmogen sivilizatsiya olam va inson o'rtasidagi tabiiy hamohanglikni ta'minlagan bo'lsa, texnogen sivilizatsiya ilmiy-texnika taraqqiyot orqali insonning tabiatga ta'sirini kuchaytirdi. Shu bilan birga, antropogen sivilizatsiya jamiyat rivojida inson omilining, ma'naviyat va madaniyatning ustuvor ahamiyatga ega ekanini namoyon etdi. Zamonaviy davrda ushbu sivilizatsiyalar ta'siri bir vaqtning o'zida ham ijobiy ham salbiy oqibatlarga sabab bo'lmoqda. Shuning uchun jamiyat barqaror rivojlanishini ta'minlash uchun texnogen taraqqiyotni insonparvarlik va ma'naviy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish, tabiat va inson manfaatlari o'rtasidagi muvozanatni saqlash dolzarb vazifa hisoblanadi.

RAQAMLASHGAN JAMIYATDA EKZISTENSIAL JARAYONLAR VA MA'NAVIY TARAQQIYOT MASALALARI

Yuldashev Farrux Abduraxmanovich

*Farg'ona davlat univeriteti, falsafa va milliy g'oya kafedrasi dotsenti,
F.f.b.f.d. (Phd)*

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi raqamlashgan jamiyatda ma'naviy hayot, shaxs ijtimoiy-ma'naviy faolligi kabi masalalar tahlil qilingan bo'lib, jamiyat taraqqiyoti va kelajagi, inson ongi va tafakkurining ekzistensial jarayonlar bilan uyg'unligi, inson ichki dunyosini har tomonlama rivojlantirish to'g'risidagi fikr-mulohazalar yoritilgan.

Kalit so'zlar: ma'naviy hayot, yoshlar, raqamli jamiyat, ijtimoiy faollik, taraqqiyot, ong, dunyoqarash, manfaat, mustaqil fikr, ekzistensial holat, axloqiy munosabatlar.

Mustaqillikka erishilgandan keyin jamiyatning barcha soxalarida olib borilayotgan islohotlar qatori davlatimiz tomonidan ma'naviy hayotni yuksaltirishga e'tibor kuchaytirildi. Ushbu masala aynan bugungi raqamlashtirish sharoitida turli tahdidlar, begona yot g'oyalarning jamiyatga kirib kelishini oldini olish asosiy vazifalardan biriga aylandi. Jamiyatning asosiy resursi axborot bo'lgan, ijtimoiy munosabatlarning aksariyati raqamli jamiyat orqali amalga oshadigan, insonning axborot almashish, mehnat qilish, o'rganish va ijtimoiylashish kabi maqsadga yo'naltirilgan harakatlarini tadqiq etish muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy raqamli jamiyat xuquq va majburiyatlar birligini anglashga asoslangan va ijtimoiy-ma'naviy faollikka qaratilib, birinchi navbatda faol, erkin va mustaqil fikrlaydigan yoshlar bilan shakllanadi. Shu munosabat bilan fuqarolar ijtimoiy faolligini, axloq, ma'naviy hayotni yuksaltirish muhim ahamiyatga ega. Yoshlar zamonaviy jamiyatini qurishda o'z xuquq va manfaatleri, ehtiyojlari asosida jamiyat ma'naviy taraqqiyotiga erishishda bevosita ishtirok etishlari lozim.

Zamonaviy falsafada ekzistensializm asosan, inson falsafasi (antropologiya) yo'nalishlarida tahlil qilinib, falsafiy tafakkurda inson muammosini markaziy o'ringa qo'yadi. Ekzistensializm bu jarayonda insonning individualligi, ma'naviy inqirozlari va erkinligini o'rganish uchun muhim metodologik asos sifatida xizmat qiladi. O'zbek falsafiy tadqiqotlarida A.Kamyuning: "Hayot yashashga arzishi yoki arzimasligi masalasini hal qilish falsafaning asosiy masalasiga javob topish demakdir,"[1] kabi ekzistensial savollar alohida e'tirof etilib, tahlil qilinmoqda. Sharqona va g'arbona yondashuvlarning transformatsiya va sintezi O'zbek falsafasida ekzistensializm nazariyalari sotsio-madaniy muhitidagi inson haqidagi ta'limotlar (masalan, tasavvuf falsafasi) bilan sintezlashayotgani kuzatiladi. Tasavvufdagi "o'zlikni anglash" va "haqiqatga yetishish yo'li" g'oyalari ekzistensializmdagi haqiqiy borliqqa erishish (autentiklik) g'oyasi bilan ma'lum ma'noda hamohanglik kasb etadi[2]. Jamiyat hayotida

qadriyatli yondashuvlar zamonaviy o'zbek falsafasida "Qadriyatlar falsafasi" (Aksiologiya)ni shakllantirib, unda insonning o'z ma'naviy qadriyatlarini tanlash va ularga asoslanib yashash mas'uliyati ekzistensial nuqtai nazardan o'rganiladi. Umuman olganda, ekzistensializm ma'naviy va falsafiy tafakkurga insonning individualligini, uning tanlov erkinligi va mas'uliyatini chuqurroq anglash uchun turtki beradi. Ekzistensial falsafa doirasida bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, insonning dunyodagi o'rni va mohiyatini anglashga xizmat qiladi.

Hozirda o'sib kelayotgan yosh avlodning yuksak ma'naviyati uning egallagan bilimlari, ongi va dunyoqarashining kengligi orqali ko'rinadi. Xozirgi kunda davlatimizning iqtisodiy-ijtimoiy qudrati, uning jahon miqyosidagi nafuzining oshib borishi jamiyatda ma'naviy taraqqiyotni yuksaltirishga bog'liqdir. Ma'naviy taraqqiyot jamiyat ichki hayotida milliy manfaatlarni amalga oshirishga, ma'lum bir gurux, qatlamlar o'rtasida umuminsoniy maqsad va qarashlarni shakllanishiga xizmat qilib, maqsad, qadriyat va meyorlar asosida shaxsning ijtimoiy ma'naviy saviyasini shakllantiradi. Bundan tashqari yoshlarning boshqa davlat va millatlar bilan munosabati kabi masalalarda ularning ijtimoiy-ma'naviy faollik darajasini ko'rsatadi. Jamiyat taraqqiyotiga ongli munosabatni shakllantirish, jamiyatni demokratlashtirish va ijtimoiy-ma'naviy hayotni erkinlashtirishda yoshlarning faolligi muhimdir. Bu bilan yoshlarning davlat va jamiyatning ichki va tashqi mohiyatini anglashi, erkin tahlil qila olishi, jamiyat ma'naviy hayotida kechayotgan voqea-xodisalarni mustaqil baxolay olish qobiliyati shakllanishini ko'rsatib beradi. Yoshlarni ma'naviy yuksakligi u yashayotgan jamiyatda ijtimoiy-siyosiy tizimga bog'liq ravishda rivojlanib, o'sha jamiyatni tashkil etayotgan yoshlarning salohiyati, bilim va tafakkuriga tayanadi va shu orqali jamiyatga bo'lgan ijtimoiy-ma'naviy munosabatini ochib beradi. Davlatimiz rahbari ta'kidlaganidek: ertangi kunimiz, dunyoning taqdiri va farovonligi o'sib kelayotgan yosh avlod qo'lida. Yoshlarimizning qalbi va ongiga tinchlik, gumanizm va do'stlik, o'zaro ishonch va hurmat kabi olijanob g'oyalarni singdirish dolzarb vazifamizdir[3]. Raqamli jamiyatida ma'naviy taraqqiyotga erishishning asosiy maqsadi shaxsning faoliyatidagi imkoniyatlarini kengaytirish, yoshlarni ijtimoiy tengligini va qadr-qimmatini mustaxkamlashdir. Yangi O'zbekistonni barpo etishda bugungi kunda bir qator islohotlar amalga oshirildi. Albatta ushbu siyosiy jarayonlar birinchi navbatda milliy qadriyatlarimiz, urf-odat va an'analarimizni saqlashga, xalqimizning asrlar davomida shakllangan mentalitetiga bog'liq ravishda yuritiladi. Kishilarning manfaatlarini va ehtiyojlarini qondirish maqsadida, ularning o'zaro birlashuvi va kishilar o'rtasidagi iqtisodiy, axloqiy, ma'naviy hamda boshqa ijtimoiy munosabatlari yig'indisidan tashkil topgan majmua jamiyat deb yuritiladi. Jamiyatda insonning xuquq va erkinliklari oliy qadriyat hisoblangan, uning manfaatlari ustuvorligiga e'tibor qaratiladigan tushunchadir. Bunday jamiyatda eng asosiy e'tibor fuqaroga qaratilgan bo'lib, barcha insoniy

munosabatlar ulug'lanadi. Inson faoliyatini shunchaki mehnat yoki ijtimoiy harakat bilan emas, balki uni ekzistensial harakat deb qarash lozim. Shu ma'noda inson faoliyatida birinchi navbatda quyidagi omillarga e'tibor qaratish talab etiladi:

-Erkinlik va mas'uliyat. Inson faoliyatida har bir lahzadagi erkin tanlovi, har bir harakati uchun javobgar, chunki bu harakat butun insoniyat qanday bo'lishi kerakligi haqidagi tasavvurimizni o'zida aks ettiradi.

-O'zini-o'zi anglash (mohiyatni yaratish). Inson tug'ilganda "tayyor" mohiyatga ega emas, uning faoliyati, tanlovi, loyihalari (maqsadlari) orqali u o'zining kimligini – mohiyatini yaratadi. Inson faoliyati ikki xil bo'lishi mumkin. O'z erkinligini anglagan, chegaraviy vaziyatlar (o'lim, yolg'izlik) bilan yuzma-yuz kelgan va o'z tanlovi uchun javobgarlikni olgan insonning harakatlari kuzatiladi. Erkinlik va mas'uliyat insonning mutlaq erkinligi uning faoliyati bilan uzviy bog'liq. Agar inson erkin bo'lsa, u o'zining har bir tanlovi, har bir harakati uchun to'liq javobgar (mas'ul) bo'ladi. Inson faoliyati doim kelajakka yo'naltirilgan loyiha shaklida bo'ladi. Inson doim hozirgi holatidan tashqariga intiladi. Ekzistensializm nazariyasiga ko'ra, insonning ekzistensiyasi (mavjudligi) uning faoliyati (tanlash va harakat qilish) orqali uzluksiz ravishda yaratiladi. Siz kim bo'lsangiz, bu sizning tanlovingiz va faoliyatingiz natijasidir. Insonning mavjudligini (ekzistensiyasini) uning faoliyati bilan bog'lab o'rganish ekzistensial falsafaning asosiy yo'nalishi hisoblanadi. Bu tadqiqot jarayonida insonning borlig'i, uning ichki dunyosi, ma'naviy hayoti, xatti-harakatlari bir-biridan ajralmas holda tahlil qilinadi.

Ta'kidlash kerakki, qaysi mamlakatda aholining ijtimoiy-ma'naviy taraqqiёti yuqori bo'lsa, o'sha davlat ijtimoiy hayotida ilm-fan, madaniyat, axloq kabi yo'nalishlar ustuvorlik kasb etadi. Mustaqillikning taraqqiyot yo'li mamlakatimizda fan va madaniyat rivoji uchun keng imkoniyatlar yaratdi. Modomiki, shunday ekan, bugungi kunda yosh avlodni dunyoqarashini zamonaviy fan yutuqlariga asoslangan bilimlar bilan qurollantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Zero, davlatimiz rahbari Sh.Mirziyoyev aytganidek, “ijtimoiy-gumanitar fanlar – tarix, falsafa, huquqshunoslik, arxeologiya, sharqshunoslik, O'zbekiston xalqlari madaniy merosi, tilshunoslik va adabiyotshunoslik, san'atshunoslik va boshqa sohalarda ham muhim natijalarga erishilmoqda”[4]. Jamiyatning ma'naviy yangilanishi jarayonida yangicha munosabatlarni shakllantirish, mutafakkir va mutasavvurlarning ijtimoiy-falsafiy merosini har tomonlama o'rganish uchun keng imkoniyatlardan foydalanish zarur. Raqamli jamiyat sharoitida yoshlar ijtimoiy faolligi va ekzistensial jarayonlarning ijtimoiy asoslari har qanday jamiyat, xalqning ijtimoiy ongini o'zgartirishga, uning pirovard maqsadlariga xizmat qilishga qaratilgan. Ekzistensializm inson hayotini samarali qiladigan va bundan tashqari, har bir haqiqat va har bir harakat inson sub'ektivligini yuqori o'ringa qo'yadi. Ekzistensializmning vazifasi shaxsga e'tibor qaratish va yaratish bo'lib, davlat, oila,

jamiyatda erkinlikgi targ'ib etib, gumanistik haqiqatni qaror topishi uchun inson qobiliyatlarini yuksaltirishga katta e'tibor qaratadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki, bugungi kunda mustaqil tafakkurning o'sishi ma'naviy muhitning, shu bilan birga shaxs va jamiyatning qiyofasi, ichki dunyosi, manfaat va ehtiyojlarining ta'minlanishi bilan bog'liqdir. Mamlakatimiz ijtimoiy sohalarida amalga oshirilayotgan ko'plab islohotlar yoshlarning bilimi, dunyoqarashi tajriba va faolligini oshishiga katta yordam bermoqda. Shu bilan birga xozirgi kunda ma'naviy taraqqiyot, inson aqli, hayotning ma'nosi, ular o'rtasidagi aloqadorlik, inson tafakkurini ezgulikka, taraqqiyotga va baxtli hayotga yo'nalitirish ekzistensiyaning bosh maqsadiga aylanishi zarur. Jamiyat hayotida ekzistensial jarayonlarning dolzarbligi olam va odamning obyektiv shakli, muammolarini muvaffaqiyatli hal etish, inson nima uchun dunyoga keladi, nima uchun yashaydi, o'zidan nimalarni qoldiradi kabi masalalar ustida doim mushohada olib borish talab etiladi.

Adabiyotlar

1. Махаматов Т.М., Маматов М.А., Пулатова Д.А. Глобальное экзистенциальное пространство //Век глобализации. №3(47), 2023. С.116-126
2. Milliy qadriyatlar va ma'naviy merosning jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyati. Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. Toshkent 2023.
3. SH.Mirziyoyevning BMT Bosh Assambleyasining 80-yubiley sessiyasida so'zlagan nutqi. (<https://president.uz/oz/lists/view/8528>).
4. Ш.Мирзиёев. Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси. Т: Ўзбекистон , 2022. 236-б.

VIRTUAL ESTETIK TAJRIBA FALSAFASI: RAQAMLI MUHITDA MUSIQIY IDROKNI SHAKLLANTIRISHNING YANGI YO'NALISHLARI

Ashurov Ma'rufjon Abdmusalibovich
Andijon davlat pedagogika instituti professori

Annotatsiya. Ushbu maqolada virtual estetik tajriba falsafasi va uning raqamli muhitdagi musiqa ta'limiga ta'siri o'rganilgan. Tadqiqot raqamli platformalar, virtual asboblari va interaktiv multimedia vositalari orqali o'quvchilarda musiqiy idrokni shakllantirish, hissiy ishtirokni oshirish va estetik sezgirlikni rivojlantirish imkoniyatlarini tahlil qiladi. Shuningdek, maqolada virtual tajribalarni kognitiv va hissiy rivojlanish bilan bog'laydigan nazariy asoslar ko'rib chiqilgan, raqamli vositalarni joriy etish bo'yicha pedagogik strategiyalar tahlil qilingan va onlayn hamda gibril ta'lim muhitida mazmunli musiqiy tajribalarni yaratishdagi imkoniyatlar va muammolar muhokama qilingan. Maqola texnologik innovatsiyalarni musiqa ta'limining badiiy va falsafiy asoslari bilan uyg'unlashtirish yo'llarini taklif qiladi.

Kalit so'zlar: Virtual estetik tajriba, musiqiy idrok, raqamli muhit, musiqa ta'limi, immersiv o'qitish, virtual asboblari, raqamli pedagogika, hissiy ishtirok, ijodiy tafakkur, masofaviy ta'lim

PHILOSOPHY OF VIRTUAL AESTHETIC EXPERIENCE: NEW DIRECTIONS FOR SHAPING MUSICAL PERCEPTION IN DIGITAL ENVIRONMENTS

Ashurov Marufjon Abdmusalibovich
Professor, Andijan State Pedagogical Institute

Annotation. This article investigates the philosophy of virtual aesthetic experience and its implications for music education in digital environments. It explores how digital platforms, virtual instruments, and immersive multimedia tools can shape musical perception, enhance emotional engagement, and cultivate aesthetic sensibilities among students. The study examines theoretical frameworks connecting virtual experiences with cognitive and emotional development, analyzes pedagogical strategies for integrating digital tools, and discusses challenges and opportunities in fostering meaningful musical experiences in online and hybrid learning settings. The paper proposes approaches to harmonize technological innovation with artistic and philosophical foundations of music education.

Keywords: Virtual aesthetic experience, music perception, digital environment, music education, immersive learning, virtual instruments, digital pedagogy, emotional engagement, creative thinking, e-learning

Introduction

The evolution of digital technologies has transformed traditional notions of aesthetic experience, creating new possibilities for shaping musical perception in education. Virtual environments, interactive multimedia, and simulated instruments enable students to engage with music in ways that combine sensory, cognitive, and emotional dimensions. This integration of technology and aesthetics provides opportunities to rethink teaching methodologies, develop higher-order musical thinking, and cultivate emotional and creative responsiveness. In this context, the philosophy of virtual aesthetic experience offers a theoretical framework to understand how digital mediation influences perception, creativity, and emotional resonance in music learning. The article explores these concepts, presenting strategies for designing virtual learning experiences that foster both artistic appreciation and technical competence.

Theoretical foundations of virtual aesthetic experience in music education. The concept of virtual aesthetic experience in music education is rooted in the intersection of phenomenology, cognitive science, and digital pedagogy, offering a theoretical framework to understand how learners interact with music in digitally mediated environments. At its core, virtual aesthetic experience emphasizes the ways in which technology transforms perception, allowing students to engage actively with musical elements such as sound, rhythm, melody, and harmony in immersive, interactive ways [1,18]. Digital tools provide immediate auditory and visual feedback, creating environments where learners can explore, experiment, and refine their musical understanding while simultaneously developing critical and creative thinking skills.

Constructivist and experiential learning theories form the pedagogical backbone of this approach. These frameworks posit that knowledge is not passively received but actively constructed through experience, reflection, and experimentation. In the context of music education, students participating in virtual environments can manipulate musical variables, test hypotheses about compositional structures, and receive real-time feedback, all of which contribute to a deeper cognitive and emotional understanding of the material. By engaging multiple sensory channels and fostering iterative exploration, learners are able to internalize complex musical concepts more effectively than through traditional lecture-based instruction alone.

Phenomenological perspectives further enrich the theoretical understanding by highlighting how subjective experience and perception shape musical engagement. The use of immersive digital tools encourages learners to attend closely to subtle nuances in sound, timbre, and dynamics, enhancing both aesthetic judgment and emotional responsiveness [2, 31]. Cognitive science contributes insights into how attention, memory, and pattern recognition operate within virtual environments, demonstrating that

technology can scaffold higher-order cognitive processes while supporting expressive creativity.

Theoretical discussions also consider the broader implications of digital mediation for music education. Virtual aesthetic experience challenges traditional notions of performance and composition by providing flexible, interactive spaces where learners can experiment with different styles, genres, and cultural contexts. This approach not only develops technical proficiency but also cultivates reflective thinking, interpretive skill, and emotional intelligence, essential components of holistic musical education. Ultimately, grounding music instruction in the principles of virtual aesthetic experience enables educators to design learning environments that are cognitively enriching, emotionally engaging, and creatively empowering, bridging the gap between technological innovation and the enduring human dimensions of musical artistry.

Digital tools and immersive applications for shaping musical perception.

Contemporary music education increasingly relies on digital tools and immersive applications to create rich, interactive environments that cultivate students' musical perception and aesthetic sensitivity. Platforms such as *Flat.io*, *GarageBand*, and VR/AR-based music applications provide learners with unprecedented opportunities to engage with musical content dynamically. These tools enable students to compose, arrange, and perform music in virtual spaces that simulate real-world acoustics or offer entirely new soundscapes, encouraging experimentation and creative exploration [3, 27]. The interactivity inherent in these platforms allows learners to manipulate harmonic, melodic, and rhythmic elements in real time, fostering a deeper understanding of musical structures and relationships.

In addition to composition and performance, multimedia resources—including 3D visualizations of sound, interactive tutorials, and audio-visual simulations—enhance perceptual acuity by allowing learners to “see” and “interact” with abstract musical concepts. For instance, visual representations of chord progressions, rhythmic patterns, and harmonic structures help students internalize theoretical principles while simultaneously linking them to auditory experiences. Interactive tutorials and guided exercises offer immediate feedback, enabling students to correct errors, refine technique, and develop a more nuanced sense of timing, phrasing, and expression.

Immersive applications also support collaborative learning. Cloud-based platforms allow students to co-create compositions, share performances, and provide peer feedback regardless of physical location. This fosters a sense of community, encourages creative dialogue, and exposes learners to diverse musical styles and cultural expressions. VR/AR technologies, in particular, expand the boundaries of traditional classroom settings, allowing students to explore virtual concert halls, ensemble simulations, and interactive

music laboratories, where the spatial and sensory dimensions of music can be experienced in novel ways.

Furthermore, these digital tools stimulate creativity by providing safe spaces for experimentation. Learners can try unconventional arrangements, remix existing compositions, or explore genre fusion without the pressure of public performance. The combination of auditory, visual, and kinesthetic engagement promotes multisensory learning, strengthening both cognitive understanding and emotional responsiveness [4, 32].

In essence, digital platforms and immersive applications transform music education by integrating technological sophistication with pedagogical goals. They create interactive, adaptive, and collaborative learning environments that enhance musical perception, foster aesthetic appreciation, and cultivate creative and critical thinking skills, preparing students to navigate a rapidly evolving musical landscape while maintaining expressive and interpretive depth.

Pedagogical strategies and philosophical considerations. The successful integration of virtual aesthetic experiences into music education requires a sophisticated balance of pedagogical planning, technological proficiency, and philosophical reflection. Educators must design learning environments that do not merely incorporate digital tools but thoughtfully combine them with traditional instructional methods, ensuring that technology serves to enhance rather than replace the human and artistic dimensions of musical learning. Blended approaches, which merge in-person instruction, hands-on instrument practice, and immersive digital experiences, are particularly effective. Such integration allows students to develop technical mastery while simultaneously cultivating aesthetic sensitivity, critical thinking, and creative expression.

Curriculum design plays a pivotal role in this process. Lessons should be structured to provide opportunities for both cognitive engagement-through analysis, problem-solving, and theoretical exploration-and emotional and creative engagement-through improvisation, composition, and interpretive performance. Assessment methods must reflect these multiple dimensions, evaluating not only technical skills but also the learner's ability to think critically, express creatively, and engage emotionally with musical content. This requires a rethinking of traditional evaluation models, incorporating digital portfolios, peer feedback, reflective journals, and real-time performance analytics.

One of the central challenges in implementing these strategies is maintaining artistic authenticity. While digital tools offer immense possibilities for experimentation, educators must ensure that students continue to experience music as a deeply expressive and culturally grounded art form. Equally important is equitable access to technology, as disparities in digital infrastructure can exacerbate educational inequalities [5, 42].

Providing appropriate resources, technical support, and access to immersive platforms is essential for fostering inclusive and effective learning environments.

Another critical dimension involves teacher preparedness and digital literacy. Successful adoption of virtual aesthetic experiences requires that instructors possess both technical competence and pedagogical insight, enabling them to design interactive experiences that align with learning objectives and philosophical principles. Continuous professional development, peer mentoring, and collaborative design of digital curricula can support teachers in acquiring these skills.

Philosophical considerations underpinning this approach emphasize the need to balance technological innovation with the cultivation of meaningful, reflective, and emotionally rich musical experiences. Music education is not solely about technical proficiency or cognitive development; it is also about fostering aesthetic appreciation, emotional intelligence, and personal expression. Therefore, the use of virtual and immersive tools must always be guided by the goal of nurturing holistic musicianship, where digital platforms serve as instruments for deepening, rather than diminishing, the human and artistic dimensions of learning.

In conclusion, integrating virtual aesthetic experiences into music education requires careful planning, reflective practice, and philosophical clarity. By blending traditional and digital methods, designing curricula that address technical, cognitive, and emotional dimensions, and supporting teachers with appropriate training, educators can create learning environments that are not only technologically innovative but also deeply enriching, reflective, and emotionally resonant, fostering the development of well-rounded, creative, and perceptive musicians.

Conclusion

The philosophy of virtual aesthetic experience offers a transformative framework for music education in digital environments. By integrating immersive technologies, virtual instruments, and interactive media, educators can enhance musical perception, foster emotional engagement, and cultivate creative and aesthetic skills. Successful implementation requires harmonizing technological tools with pedagogical and philosophical principles, ensuring that students develop both technical proficiency and a nuanced appreciation of music as an expressive and reflective art form. This approach positions music education to thrive in the digital era while preserving the essential human dimensions of artistic experience.

References

1. Deliyska B. (2021). Digital Aesthetics and Music Education: Exploring Virtual Experiences in Learning. Routledge.
2. Freeman J. & Hargreaves, D. (2020). Music, Technology and Education: Critical Perspectives. Routledge.

3. Karkina S., Mena J., & Valeeva, R. (2023). Fostering future music teachers' professional skills: Developing a signature pedagogy using e-learning. *Frontiers in Education*.
4. Laurillard D. (2019). *Teaching as a Design Science: Building Pedagogical Patterns for Learning and Technology*. Routledge.
5. Macrides E., & Angeli C. (2020). Music cognition and affect in the design of technology-enhanced music lessons. *Frontiers in Education*.

ФИЛОСОФСКО-ИСТОРИЧЕСКАЯ РЕКОНСТРУКЦИЯ ПАРАДИГМЫ СОЗНАНИЯ И БЕССОЗНАТЕЛЬНОГО АБУ НАСРА ФАРАБИ И ИБН СИНЫ

Ли Екатерина Владимировна

к.ф.н., доцент кафедры «Общественные науки» ТГПУ имени Низами

Иззетова Эмине Мустафаевна

д.ф.н., профессор кафедры «Восточная философия и герменевтика» ТГУВ

Аннотация: Статья посвящена философским воззрениям на сознание и бессознательное великих центральноазиатских мыслителей Фараби и Ибн Сины. Данная проблема получила широкий и всесторонний анализ в научном творчестве, сознание рассматривается в связи с познавательной деятельностью человека. Бессознательное соотносится с пророчеством и интуицией.

Ключевые понятия: душа, сознание, бессознательное, интуиция, познание, рациональное, мистическое

В Центральной Азии в развитие учения о душе большой вклад внесли Фараби, Ибн Сино и др. [1] История развития научной мысли, исследующей сознание и бессознательное, начинается с разработки понятия души. Фараби отождествляет душу с сознанием, а душевные силы с психическими функциями. «В его сочинениях прослеживается начальная стадия перехода от понятия «душа» к категории «сознание», которое отождествляется с мышлением. В европейской философии этот переход был осуществлен только в Новое время Декартом» [2, 52].

В истории философской мысли Центральной Азии существует два подхода познавательной деятельности человека: рационалистический и мистический. Несмотря на кардинальные различия, они были направлены на познание истины, человеческой сущности и возможностей. Сущность сознания и бессознательного, рационального и иррационального, их роль в научном творчестве составляли исследовательский интерес ученых Центральной Азии. Мыслители Востока внесли огромный вклад в развитие мировой науки. Разрабатывая рационалистические идеи, научное знание, ученые в научных изысканиях отдавали предпочтение проблеме сознания в большей степени, нежели проблеме бессознательного. Проблема души тесно связана с познанием, мышлением. Особое место в контексте этой проблемы занимает классификация, систематизация научного наследия античных философов, творческая переработка работ в свете новых социально-экономических условий.

Аналогичные идеи чувственного и рационального познания представлены в интеллектуальном наследии Фараби и Ибн Сины. Диалектика чувственного и рационального познания - основное направление в гносеологии мыслителей. Материальной основой сознания признавались мозг и сердце. Разумное познание подразумевает рациональность, осознанность. Фараби выделил три типа души: «Из элементов необходимо образуются различные смеси определенных пропорций, предрасположенные к принятию растительной, животной и разумной души от той субстанции, которая есть первоисточник порядка мира и сфер, вращающегося вокруг устойчивого, неподвижного центра» [3, 169]. Разумной душой обладает человек, которая отличается по своему психологическому складу от животных. Высшим проявлением духовности, по Фараби является его душа, разум и мышление [4], в своем творчестве Фараби отстаивает рационалистическую позицию. «Человеческая душа состоит из ума или мыслительной силы» [5, 58]

При рождении человека появляются силы: питающая, внешние силы (ощущающая при помощи пяти органов чувств) и внутренние душевные силы (воспоминающая, воображающая, стремящая или эмоциональная и говорящая или разумная). Между внешними и внутренними силами существует некая сила: «собирающая впечатления, доставляемые внешними чувствами. Эта сила является также местом, где находятся внутренние образы во время сна» [6, 139]. Очевидно, здесь идет речь о проявлениях бессознательных импульсов, поскольку дальше мыслитель пишет: «... эти силы приходят в такое сильное движение, что захватывают (человека) своей властью. Если случается, что разум или слишком слаб и воображение сильно овладевает (человеком), то в воображении возникает сила, действующая на это зеркало (т.е. на воображение)» [7, 139]. Творческое воображение создает новые образы, новые альтернативные подходы. В этом фрагменте мы видим, что бессознательные процессы преобладают над сознательными. Есть еще одно упоминание бессознательного, когда он говорит о потенциальной познавательной способности: «Так, душа ребенка предрасположена приобретать для себя начала и основы, которые вырабатываются у него непреднамеренно и неосознанно» [8, 49]. То есть сознательность формируется у человека по мере взросления, а у ребенка больше проявляется неосознанность.

Проблема бессознательного у Фараби существует, но она не оформлена им в определенную теоретическую концепцию. С понятием бессознательного Фараби связывает вопрос о пророчестве и откровении. Пророчество понимается им как отличительное таинственное познание Бога, свойственное избранным – пророкам. Он считал, что пророчество ничего священного, тайного в себе не содержит, оно есть познание сущностей с участием большой доли интуиции, результат обладания глубинными знаниями и доступно всякому у кого есть воображение и интуиция.

Этот вид знаний необходим для индивидуального духовного совершенствования. «Пророческая и священная душа пребывает в начале своей цели, в начале своего возникновения, получая эманацию за один раз и не нуждается в сравнительном порядке. А душа, которая не является священной, получает истинные науки при посредстве чего-то, получает другие науки путем сопоставления» [9, 354]. Фараби допускает познание внутреннее (интуитивное) и приобретенное (созерцательное). При помощи интуиции, по Фараби, познаются и определяются такие субстанциональные понятия как, Мировой разум, Мировая душа. Даже интуицию Фараби рассматривает, в отличие от Ибн Сины, никак не связывая ни с познанием, ни с наукой, говорит о ней как о мистической интуиции для познания Бога. Интуиции, озарению, пророчеству мыслитель стремится дать рационалистическое объяснение.

На проблеме сознания сфокусировано внимание Ибн Сины, выделившим в человеке органическую и психическую жизнь, три вида души: жизненную, познающую и разумную. Первые две души свойственны растениям, животным и человеку, третья только человеку. С мозгом связывается познавательная способность человека. Взгляды Ибн Сины во многом идентичны с учением Фараби о чувственном и рациональном познании, но отличие состоит в том, что у Фараби место локализации сознания в мозге и сердце. Ибн Сина более детально изучил физиологическое строение человека, приблизился к современному учению, его догадки подтверждаются современными исследованиями: «От нервов, исходящих из самого головного мозга, получают ощущение и движение только органы головы, лица и внутренние части тела» [10, 311-312]. Согласно, современному знанию наши внутренние органы функционируют бессознательно.

Ибн Сина выделяет два вида познания: мистическое и рациональное. Мистическое познание связано с восприятием внутренними чувствами и теоретическим разумом абстрактного и божественного мира, данный вид познания тесно связано с интуицией, в процессе познания, которого объекты отражаются в сознании. Рассматривая, например, мистический экстаз, Ибн Сина не отрицает реальности этого явления, он исследует такие явления как галлюцинации людей больных и желчных, сновидения, способность воображения. А.В.Филиппович отмечает особое положение души между земным и небесным миром в учении Ибн Сины: «Душа человека неразрывно связана со способностью обращения к сверхчеловеческой реальности, представленной активным космическим разумом» [9, 168]. Таджикистанские ученые отмечают взаимосвязь разума и веры и рационалистической трактовки религиозных вопросе в творчестве мыслителя. «... Соотношения истин веры и разума, указывает на истинность института откровения. Помимо того, он в местах, где невозможно посредством рациональных

умозаклучений постичь и доказать некоторые вопросы богословского и шариатского характера, приобретает к откровению и Божьему повелению...» [10, 136]. Во многом аналогично мнение С.З.Такихони «... всю божественную науку подвергнуть суду разума, построив здание веры на его фундаменте» [11, 323]. Д.М.Рузиева пишет, что Ибн Сина считает: «Если ум и знания человека логически обоснованы, то в результате правильного мышления он должен буден овладеть всеми знаниями о мире и его изучения» [12, 49].

С теоретическим познанием Ибн Сина также связывал понятие интуиции, утверждая, что интуиция- переход от предпосылок к выводу минуя средний термин. «Интуиция же - внезапное отражение среднего термина в разуме либо вследствие сильного желания и сильной страсти, без какого-либо движения, либо без желания и движения» [13, 276]. Современные концепции интуиции, независимо от их мировоззренческой ориентации, считают, что интуиция основана на бессознательном и можно рационально объяснить в рамках теории бессознательного. Воздействие определенных внешних причин создают условия для самоорганизации души человека, для перехода от чувственного к неизвестному. Существуют люди, наделенные могучей интуицией, обладающие интеллектуальными возможностями, но у других людей их нет. Сновидения происходят вследствие возбуждения образов, сохраняемых и регулируемых воображающей силой, и естественно, протекающих неосознанно. В тот период проблема бессознательного не была сформирована в определенную концепцию.

Ибн Наср Фараби, Ибн Сина и др. в обсуждении проблемы сознания занимают позицию сторонников рационального, научного познания, хотя и не отрицали такое явление как бессознательная, духовная психика человека. Они верили в разум человека, разрабатывали и классифицировали чувственное и рациональное познание, силы души, их способности. Допуская пророчество, мистицизм с ее бессознательной составляющей, признавали, что рациональный человеческий разум выше пророческих откровений [13, 53-58]. В истории восточной философской мысли рационалистическую концепцию понимания сознания и бессознательного, их познавательной способности отстаивают Хорезми, Фараби, Фергани, Абу Райхан Беруни, Ибн Сина и другие. Результаты их научного творчества не теряют актуальности и имеют важное значение для современной науки.

Список использованной литературы:

1. См.: Раматов Ж. С., Хасанов М. ОНТОЛОГИЧЕСКИХ И ГНОСЕОЛОГИЧЕСКИХ ВОЗЗРЕНИЙ АЛЬ-ФАРАБИ //Central Asian Academic Journal of Scientific Research. – 2022. – Т. 2. – №. 6. – С. 537-546; Юлдашев Ф. А. Изучение наследия аль-Фараби как фактор формирования национального

самосознания в новом Узбекистане //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – Т. 2. – №. Special Issue 23. – С. 81-87.

2. Бурабаев М.С., Кенисарин А.М., Курмангалиева Г.К. Проблемы бытия и познания в философии аль-Фараби.- Алма-Ата: Наука, 1988.- С. 52

3. Избранные произведения мыслителей стран Ближнего и Среднего Востока./ Сост. С.Н.Григорян и А.В.Сагадеев.- Москва: Соцэкгиз, 1961.- С. 169.

4. См.: Туйчиев Б.Т. Социальная философия Абу Насра аль-Фараби.// Шарк фалсафаси кадриятлари ва уларнинг Ўзбекистон маънавий ҳаётидаги урни.- Ташкент, 2009- С. 76-80; Шермухамедова Н. Гносеология.- Ташкент: Национальное общество философов Узбекистана, 2007.- С. 49-65; Иванов А.С. Учение Аль-Фараби о познавательных способностях.- Алма-Ата: Наука, 1977.- С. 112-187.

5. Гахраманова К. Концепция духа и сознания Аль-Фараби //Аль-Фараби. – 2022. – Т. 80. – №. 4. – С. 54-61

6. Фараби. Из трактата «Основы мудрости» // Материалы по истории прогрессивной и общественно-философской мысли в Узбекистане/ Под ред. Муминова И.М. -Ташкент: Фан, 1976.- С. 139.

7. Материалы по истории прогрессивной общественно – философской мысли в Узбекистане / Под ред. Муминова И.М.- Ташкент: Фан, 1976.- С. 139.

8. Антология педагогической мысли Узбекской ССР- Москва: Педагогика, 1986.-С. 49.

9. Аль Фараби. Историко – философские трактаты.- Алма-Ата: Наука, 1985.- С. 354.

10. Материалы прогрессивной и общественно – философской мысли в Узбекистане./Под ред. Муминова И.М.- Ташкент: Фан, 1976.- С.311- 312.

11. Филиппович А.В. Метафизические аспекты учения Авиценны о душе // Авиценна: мыслитель, ученый, гуманист. Материалы межд. науч. конф. Беларусь, Минск, 18 декабря 2013 - С. 168

10. Саидов А.С., Азимова М.М., Гулов А.А., Иброимов Х.К. Философское учение Абуали ибни Сино о взаимосвязи разума и веры // Научно-медицинский научный журнал «Вестник Авиценны» Таджикского государственного медицинского университет имени Абуали ибни Сино, № 2 апрель-июнь, 2015 - С. 136

11. Такихони С.З. Теоретические и идейные источники философии Ибн Сины по проблеме разума и веры // Современные исследования социальных проблем (электронный журнал), № 1(45), 2015 – С. 323

12. .: Рузиева Д. М. Философские взгляды Ибн Сино //Academy. – 2018. – №. 8 (35). – С. 49-50.

13. Абу Али Сина. Избранные произведения.- Душанбе: Ифрон, 1980.- С. 276.
14. См.: Нарзикулова Ф.Б. Историко-теоретический анализ психологических идей Абу Али Ибн Сины// Общественные науки в Узбекистане.- Ташкент, 1999.- № 5-6.- С. 53-58.

TA'LIM TIZIMINI RAQAMLASHTIRISHNING IJTIMOIIY-FALSAFIY AHAMIYATI

Shukurova Dildora Xamzayevna

*Sharof Rashidov nomidagi Samaqand davlat universiteti mustaqil
izlanuvchisi.dildor1979@gmail.com*

Annotasiya. Ushbu maqolada raqamlashtirish tushunchasini ma'nosi yoritilgan. Zamonaviy axborot jarayonlarining asosiy xarakteristikasi kundalik hayotning asosiga aylanadigan vizual amaliyotdir. Bugungi kunda odamlar, ayniqsa maktab o'quvchilari tobora ko'proq ma'lumotni "ekran" orqali olishi va idrok etishi bilan ajralib turadi. Ta'limda raqamli texnologiyalarni joriy etishga ilmiy asoslangan xulosalar tuzishda mavjud bo'lgan amaliyotni o'rganish, tizimlashtirish va umumlashtirish orqali ta'lim sohasi tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: virtuallik, bilish, raqamlashtirish, ta'lim, kompyuter, virtual reallik, potentsiallik, maktab, virtual obraz, axborot.

Социально-философское значение цифровых технологий в образовании.

Аннотация. В данной статье объясняется значение понятия цифровизация. Основной характеристикой современных информационных процессов является визуальная практика, которая становится основой повседневной жизни. Сегодня люди, даже школьники, отличаются тем, что получают и воспринимают все больше информации через «экран». Область образования исследуется путем изучения, систематизации и обобщения существующей практики получения научно обоснованных выводов по внедрению цифровых технологий в образование.

Ключевые слова: виртуальность, знания, цифровизация, образование, компьютер, виртуальная реальность, потенциал, школа, виртуальный образ, информация.

The socio-philosophical significance of digital technologies in education.

Abstract. This article explains the meaning of the concept of digitalization. The main characteristic of modern information processes is visual practice, which becomes the basis of everyday life. Today, people, even schoolchildren, are distinguished by the fact that they receive and perceive more and more information through the “screen”. The field of education is explored by studying, systematizing and generalizing the existing practice of obtaining scientifically based conclusions on the introduction of digital technologies in education.

Key words: virtuality, knowledge, digitalization, education, computer, virtual reality, potential, school, virtual image, information.

Ta'lim tizimi bugungi kunda raqamli texnologiyalarga singib ketayotgani shunchaki hayratlanarli emas, chunki, bugungi kunda axborot makonida taklif etilayotgan ko'plab narsalarni jiddiy tahlil qilish va pedagogik asoslash uchun asos bo'lib xizmat qiladi. So'nggi yillarda ta'limni «raqamlashtirish» muammolari, uning shakllanishiga ta'siri bo'yicha biror-bir davlat loyihasi yoki so'rovnoma asosida tadqiqotlar o'tkazilmaganligi ham muhimdir [2]. Shu bilan birga, Internet tizimidagi muhitning yoshlar ongiga ta'sirining ahamiyati hukumatning, zamonaviy ommaviy axborot vositalarining ma'ruzalarida, pedagogik jamoatchilik muhokamalarida, magistrant va tadqiqotchilarning, shuningdek deputatlarning izlanishlarida ham ko'rishimiz mumkin.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, oldin raqamli texnologiyalarni barcha sohalarda, ya'ni, sanoat, iqtisodiyot, bank va boshqa sohalarda joriy etish bilan cheklanib qolgan edik. Bugungi kunda esa raqamli iqtisodiyot shiddat bilan rivojlanib borayotganini e'tiborga olib, raqamli rivojlanish bo'yicha barcha soha rahbarlarining o'rinbosarlari lavozim tarkibiga kiritilmoqda [3].

Kelgusida mumkin bulgan barcha turdagi o'zgarishlar haqida batafsil gapirish qiyin, ammo endi u aniq o'zgaradi deb bema'lol aytishimiz mumkin. Bugun ta'lim texnologiyalarining o'ziga xos xususiyatlari loyiha tamoyillari va usullarini tushunish va aniqlashga yondashuvlar aniqlandi, shuningdek ularni qo'llash tajribasi tahlil qilindi. Materiallar, rejalar, sinflar, jurnallar va kundaliklarni o'rganish - bularning barchasi onlayn versiyaga o'tkazilmoqda. Ba'zi o'quvchilar, ayniqsa nogiron yoki vaqtincha salomatligi yomonlashgan talabalar uydan chiqmasdan darslarni onlayn o'tkazish imkoniyatlari paydo bo'ldi. Shuningdek, hozirgi vaqtda o'quvchilar dars uchun batafsil ma'lumot topa oladigan elektron resurslar mavjud.

Ta'limda raqamli texnologiyalarni o'qitish sifatini saqlab qolgan holda samarali qo'llash uchun nimalar qilish kerak?

Birinchidan, albatta mamlakatimizda internet infratuzilmasini yaxshilashimiz, mobil operatorlar tomonidan ko'rsatilayotgan xizmatlar sifatini oshirishimiz va eng muhimi aholining, ayniqsa talaba yoshlarni zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining so'nggi yutuqlarini o'zlashtirishga shart-sharoitlar hamda imtiyozlar yaratib berishimiz lozim.

Ikkinchidan, o'quv jarayonini tashkil etishda raqamli texnologiyalardan foydalanish ko'lamini kengaytirish va axborot resurslari, o'qitish vositalari va masofaviy o'qitish texnologiyalarini rivojlantirish, ijodkor talabalarni universitetni raqamlashtirish loyihalariga jalb qilish bilan oliy ta'lim muassasalari faoliyatini tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlarga o'zgartirish kiritish bo'yicha vakolatli organlarga takliflar berish, yuqori samaradorlikka ega raqamli qurilmalar bilan jihozlangan tuzilmalar, o'quv xonalari, laboratoriyalar, mediastudiyalar va boshqalarni o'z ichiga olgan markazlarni

tashkil etish hamda unda orttirilgan tajribani O'zbekistonning barcha oliy ta'lim muassasalarida qo'llash.

Uchinchidan, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ta'lim texnologiyalarining mustahkam integratsiyasini ta'minlash, bu borada pedagog kadrlarning kasbiy mahoratini uzluksiz rivojlantirib borish uchun qo'shimcha sharoitlar yaratish.

To'rtinchidan, interfaol taqdimot tizimlaridan foydalanish, ma'ruza va seminar darslari uchun internet bilan bog'liq holda interfaol va multimediyali taqdimotlarni ishlab chiqish kabi mavzular bo'yicha o'qituvchilarning malakasini oshirish uchun kurslarni tashkil qilish va o'tkazish.

Beshinchidan, real vaqt rejimida interfaol taqdimot tizimlari, video-konferens aloqa tizimlari, virtual zallar, elektron resurslardan foydalanib istalgan vaqtda masofaviy o'qitish jarayonini amalga oshirish.

Oltinchidan, bulutli texnologiyalar, virtual voq'elik, kengaytirilgan voq'elikdan foydalanish hamda didaktik materiallar va tajriba dizaynlarini ishlab chiqishda 3D printerini qo'llash, raqamli didaktika va raqamli ta'lim modellarini qo'llash, o'qituvchilar va talabalar uchun loyihalar, diplom ishlari, ilmiy izlanishlar va boshqalarini muhokama qilish uchun ilmiy veb-saytlar ishlab chiqish lozim. Shundagina, biz raqamli texnologiyalardan foydalanib ta'lim sifatini tushirmagan holda talaba-yoshlarga bugungi kun talabi darajasida bilim olishlariga erishamiz.

Alohida ta'kidlash kerakki, bugungi kunda hayotimiz har jihatdan texnika va texnologiyalar bilan bog'liq, ya'ni ertalab soat bongidan boshlab to kun rejasini tuzish va o'qish bilan yakunlashgacha. Biz ta'lim sifatini oshirish va rivojlantirish uchun texnologiyalardan manfaatli foydalanish imkoniyatini yaratishni istadik. Qachonki, planshet ta'lim olishning bir elementiga aylansa, bolalar o'qish jarayoniga katta qiziqish bilan kirishadi. Bu o'yin bilan klassik ta'limni birlashtirishga tengdir. Natijada o'qish jarayoni yaxshilanadi, o'zlashtirish, ta'lim darajasi va kadrlarni tayyorlash samaradorligi oshadi. Bilimli avlod, professional kadrlar - bu jamiyatning keng miqyosda rivojlanishining garovidir.

Raqamlashtirishning asosiy afzalligi mustaqillikka tayyorgarlikdir, chunki kelajakdagi tizim mustaqil ishni o'z zimmasiga oladi. O'qituvchilarning bevosita raxbarligisiz yoki haddan tashqari g'amxo'rlikisiz talabalar yaxshi natijalarga erishishlari mumkin.

Raqamlashtirishning yana bitta ijobiy tomoni, u maktabdagi qog'ozbozlikni kamaytiradi. Shuningdek, odatda, o'quvchilar bir vaqtning o'zida bir nechta darsliklar, planshet yoki noutbukni uzlari bilan olib yurishlari kerak. Bu o'quvchidan katta kuch va katta og'ir sumkani ko'tarib yurishni talab qiladi. Raqamli ta'lim o'quvchilarni bu yuk va

kitoblardan qutqaradi. Kompyuterda barcha darsliklar va qo'llanmalar kiritilgan bo'lib, planshet to'laligicha kitob orqali bajariladigan funksiyalarni o'rnini egallaydi.

Raqamlashtirish o'qituvchilarning ishini osonlashtirishni ham o'z ichiga oladi. Shu bilan bu jarayon o'qituvchilarning ham ishlarini sezilarli kamaytiradi. Zero, o'qituvchilik eng qiyin kasblardan biri hisoblanadi. Bolaning ongini tarbiyalash uchun ko'p kuch va asab kerak. Raqamli tizimda o'qituvchilarning vazifasi o'quvchiga yordam berishdir. O'qituvchi talabalarning qobiliyatiga qarab uni ongi va malakasini rivojlanish yo'nalishini belgilaydi.

Raqamli ta'limga o'tish kelajakka, Internet texnologiyalarini yaratishga katta qadamdir. Zamonaviy ilm-fan yuqori tezlikda rivojlanmoqda va har kuni yangi tuzilma paydo bo'ladi. Ta'limni raqamlashtirish talabalarga kelajakda axborot dunyosini yaxshiroq boshqarishga yordam beradi. Viki lug'at "raqamlashtirish" tushunchasining mazmunini "raqamli qurilmalar yordamida aloqa, yozib olish va ma'lumotlarni uzatishning raqamli usuli" sifatida ochib beradi."

Vikilug'at bu vikimedia jamg'armasining loyihalaridan biri va u erkin yangilanadigan ko'p funksional ko'p tilli lug'at va tezaurusga(zamonaviy tilshunoslikda tezaurus semantik munosabatlarni-sinonimlar, antonimlar, paronimlar, giponimlar, giperonimlar va boshqalarni belgilaydigan lug'atlarning maxsus turidir) leksik birliklar orasida. asoslanadi. Ushbu lug'atda so'zlarning grammatik tavsiflari, talqinlari va tarjimalari mavjud. Bundan tashqari, so'zlarning etimologiyasi, fonetik xususiyatlari va semantik munosabatlari haqida ma'lumotlar xam bo'lishi mumkin. Shunday qilib, Vikilug'at grammatik, tushuntirish, etimologik va ko'p tilli lug'atlarni, shuningdek, bitta mahsulotda tezaurusni birlashtirishga urinishdir. Vikilug'at ma'lumotlari matn va nutqni mashinada qayta ishlash bilan bog'liq turli vazifalarni yechadi.

Raqamli ta'limning bir nechta turlari tasniflanadi:

- * matnli ma'lumotlar (elektron darsliklar, qullanmalar);
- * vizual ma'lumotlar (illyustrasiyalar, video materiallar);
- * audio axborot (dars matni, ma'ruzalar, audiokitoblar);
- * interaktiv modellar (virtual laboratoriyalar, interaktivlik);
- * audio va video ma'lumotlar (onlayn dars matnlari, ma'ruzalar, master-klass materiallarini yozib olish).

Onlayn ta'limning kamchiliklari ro'yxatiga quyidagilar kirishi mumkin:

1. salbiy natijalar xavfi paydo buladi. Bunday yangiliklar ijobiy bo'ladimi yoki yo'qligini aniq aytish mumkin emas. Ushbu tizim birinchi marta ishlatiladi, shuning uchun siz uni shunga o'xshash narsa bilan taqqoslashingiz qiyin;

2. ijodkorlikning yetishmasligi. Olimlar rangli tasvirlarni o'quvchilar tomonidan yaxshiroq eslab qolishlari uchun yordam berishini isbotlaganlar, ya'ni u ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga yordam beradi. Biroq, axborot texnologiyalari

o'quvchilarni o'zlarini namoyon qilish imkoniyatini istisno qiladi. Bu esa o'quvchilar uchun zerikarli bo'lishi mumkin;

3. aqliy faoliyatning pasayishi. Birorta o'quvchining biror narsa haqida o'ylashi yoki fikrlashining hojati yo'q, ya'ni o'quvchi o'z ustida ishlashni to'xtatdi. Kerakli ma'lumotlarni topish uchun internetga kirish kifoya bo'lib qoladi;

4. masalaning ijtimoiy tomoni ham bor. Kompyuter ma'lumotlari insonning ijtimoiylashuv muloqot darajasini pasaytiradi. Odatda, o'quvchi maktabga birinchi marta kelganida, u yerdan o'ziga do'st-o'rtoq topishi yoki u bilan uchrashish ehtimoli kichik. Maktabga ana'naviy usulda kelish bilan o'quvchi nafaqat bilim oladi, balki uziga do'stlar topadi, jamiyat bilan muloqot qilishni o'rganadi;

5. jismoniy rivojlanish bilan bog'liq muammolar. Avval o'quvchi ko'zi bilan ko'rish va nozik xolatlarni his qilish mahorati o'zgaradi. Uning ekranga uzoq vaqt qarab o'tirishi ko'zning charchashiga olib keladi.

6. o'qituvchilarning vazifasi. Raqamli texnologiyalardan so'ng o'qituvchi tushunchasi haqiqatdan ham o'zgaradi. Robotlar va virtual tizimlar bilan o'qituvchilar almashtiriladi. Natijada odamlar ishlab turgan ishlarini yo'qotadilar.

Shunday qilib, axborot texnologiyalaridan foydalanish kelajakda o'rta maktab ta'limi o'quvchilarining martaba va ijtimoiy o'zini o'zi anglashi uchun yangi istiqbollarni ochadi va axborot texnologiyalari yordamida badiiy ta'limni modernizatsiya qilish maqsadlardan birini amalga oshirishga yordam beradi. Ta'lim va tarbiyaning ushbu usulda shakllanishi o'qituvchi va o'quvchilarni yuqori darajada rivojlangan axborot muhitida yashash uchun yangi imkoniyat va sharoitlar tug'diradi.

Foydalangan adabiyotlar

1. Norboeva N Erkinovna, Khashimova D Pakhritdinovna. The role of the digital economy in the development of information and communication technologies // ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal 10 (3), 25-31.

2. Abdullayev, M. (2020). Analysis of application of information systems at industrial enterprises. Arxiv nauchnykh issledovaniy, 1(20). izvlecheno ot <https://journal.tsue.uz/index.php/archive/article/view/2270>.

3. Helm Michel. The Metaphysics of virtual reality // Virtual reality, practice and promise Westport and London. 1991.-P. 27-33:

4. Hammet F. Virtual reality and the exploration of superspeciall. Carmel Indiana Sams Publishing N.Y. 1993

5. Gryaznova Ye.V. Virtualnaya realnost: analiz smyslovnykh elementov ponyatiya //Filosofskiye nauki. 2005. №2. -S. 125-143;

VIRTUAL OLAMDA AXLOQIY TAFAKKUR MUAMMOSI

Xoliqulova Pokiza Xurshid qizi

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi.

xoliquova12_34@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada virtuallik tushunchasining nazariy asoslari va uning tarixiy shakllanish jarayoni batafsil yoritilgan. Axborotlashgan jamiyat sharoitida virtual obrazlar va virtual reallikning shaxsiy ong hamda ijtimoiy tafakkurga ko'rsatayotgan ta'siri ilmiy-nazariy tahlil qilindi. Shuningdek, yoshlar ongida axloqiy me'yorlarning transformasiyasi, qadriyatlar tizimida yuz berayotgan o'zgarishlar va zamonaviy falsafada virtual makonning axloqiy tafakkurdagi o'rni haqida muhim xulosalar berilgan. Maqolada milliy va umuminsoniy qadriyatlarga tayanib, yoshlarning raqamli muhitdagi faoliyatini yo'naltirish bo'yicha ilmiy takliflar ham ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: virtuallik, bilish, epistemologiya, virtual reallik, virtual obraz, axborot, axloqiy tafakkur, qadriyatlar transformasiyasi.

Проблема морального мышления в виртуальном мире

Аннотация. В статье подробно раскрывается сущность понятия виртуальности, его философские и эпистемологические основы, а также основные этапы исторического развития. В условиях информационного общества рассматривается влияние виртуальных образов и виртуальной реальности на индивидуальное сознание и общественное мышление. Особое внимание уделено трансформации нравственных норм в молодежной среде, изменениям в системе ценностей и роли виртуального пространства в формировании морального сознания. В работе также представлены научные предложения по укреплению духовного иммунитета молодежи и гармонизации национальных и общечеловеческих ценностей в цифровой среде.

Ключевые слова: виртуальность, познание, эпистемология, виртуальная реальность, виртуальный образ, информация, моральное сознание, трансформация ценностей.

The problem of moral thinking in the virtual world

Summary. The article provides a detailed analysis of the concept of virtuality, its philosophical and epistemological foundations, and the main stages of its historical development. In the context of the information society, the impact of virtual images and virtual reality on individual consciousness and social thinking has been examined. Special emphasis is placed on the transformation of moral norms among youth, the ongoing changes in the system of values, and the role of virtual space in shaping moral consciousness. The study also proposes recommendations aimed at strengthening the

moral immunity of young people and integrating national and universal values into the digital environment.

Keywords: virtuality, cognition, epistemology, virtual reality, virtual image, information, moral consciousness, value transformation.

XXI asrda globallashuv jarayonlari va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keskin rivojlanishi insoniyat hayotida yangi bosqichni boshlab berdi. Bu jarayonning o'ziga xos jihati shundaki, virtual makon nafaqat ijtimoiy munosabatlar tizimida, balki ma'naviy-axloqiy tafakkurda ham muhim o'rin egallamoqda. Hozirgi davrda “real jamiyat – virtual jamiyat”, “real shaxs – virtual shaxs” o'rtasidagi o'zaro aloqalar, axloqiy me'yorlarning transformasiyasi hamda yoshlarning axloqiy tarbiyasiga ko'rsatilayotgan ta'sir masalalari global miqyosda chuqur tadqiq etilmoqda [4.6].

Prezident Sh.M. Mirziyoyev (2018) ta'kidlaganidek: “*Yosh avlod tarbiyasi hamma davrlarda ham muhim va dolzarb ahamiyatga ega бўлган. Ammo буз yashayotgan XXI asrda бу масала ҳақиқатан ҳам hayot-mamot masalasiga aylanib bormoqda*”. Ushbu fikr virtual makonda yoshlar axloqiy tafakkurini shakllantirish va rivojlantirish masalalarining naqadar dolzarb ekanini ko'rsatadi.

Shu nuqtai nazardan, zamonaviy falsafa va sotsiologiyada virtual makon muammolarini, xususan, axloqiy tafakkurning transformasiyasini ilmiy-nazariy tahlil qilish ustuvor vazifa hisoblanadi. Chunki axborot asrida shakllanayotgan yangi qadriyatlar tizimi, yoshlarning virtual aloqalarga tobora ko'proq bog'lanishi va axloqiy me'yorlarning qayta shakllanishi jamiyatning ma'naviy barqarorligiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda.

Virtual makonda axloqiy tafakkur muammolari

Bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlar yoshlar uchun asosiy muloqot vositasiga aylanib bormoqda. Odamlar o'z quvonchlari, tashvishlari, yutuq va muammolarini virtual makonda baham ko'rishga odatlanib qolishmoqda. Shu sababli yaqin insonlar bilan jonli muloqot sekin-asta kamayib, uning o'rnini virtual suhbatlar egallamoqda [3, 4].

I.N. Molchanov bu jarayonni “real munosabatlarning zaiflashuvi va insonning virtual maskarad ishtirokchisiga aylanishi” deb ataydi [3]. M.A. Shchedrina esa internet muloqotida axloqiy me'yorlarning sustlashuvi yoshlarning ijtimoiy integratsiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatishini alohida ta'kidlaydi [4, 17].

O'zbekistonlik tadqiqotchi B. Hasanov esa virtual makondagi axloqiy me'yorlar yoshlar ongida yetarlicha shakllanmaganini ko'rsatib, bu jarayonni “ijtimoiy barqarorlikka xavf tug'diruvchi omil” sifatida baholaydi [8].

Yoshlar tarbiyasida virtual axloqiy tamoyillar

Yoshlar ongida virtual makonning ta'siri ortib borayotgan bir paytda, ularning ma'naviy immunitetini mustahkamlash masalasi nihoyatda dolzarbdir. Milliy va

umuminsoniy qadriyatlarga tayangan holda virtual makonda to'g'ri tarbiyaviy tamoyillarni shakllantirish zarur.

Karimov I.A. ta'kidlaganidek, “ma'naviyat — jamiyatni isloh qilishning eng muhim tayanchi” [10]. Bu fikr shuni ko'rsatadiki, yoshlarning internetdagi faoliyati shaxsiy manfaatlarni emas, balki inson qadr-qimmatini ustun qo'yishga yo'naltirilishi kerak.

Sh.M. Mirziyoyev ham yoshlar tarbiyasi haqida gapirar ekan, “XXI asrda yosh avlod tarbiyasi hayot-mamot masalasiga aylanib bormoqda” deb bejiz ta'kidlamagan [11, 18]. Demak, yoshlarni virtual makonda faoliyat yuritishda milliy qadriyatlar va umumiy axloqiy tamoyillarga asoslangan holda yo'naltirish davlat va jamiyat uchun ustuvor vazifadir.

Qadriyatlarning transformasiyasi

L.V. Baeva o'zining “Axborot asri qadriyatlari” monografiyasida internetni “ko'ngilochar maydon” sifatida ustun qo'yish qadriyatlar tizimida tub o'zgarishlarga sabab bo'layotganini qayd etadi [5]. Internet foydalanuvchilari dastlab bilim olish uchun bu texnologiyadan foydalangan bo'lsalar, vaqt o'tishi bilan ularning asosiy e'tibori ko'ngilochar resurslarga qaratildi. Bu esa yoshlar ongida hedonistik qadriyatlarning ustunlashuviga olib kelmoqda.

Jo'raev M. o'z tadqiqotlarida internetga qaramlikning yoshlar ongidagi psixologik oqibatlarini tahlil qilib, “ma'naviy bo'shliq”ning paydo bo'lishini ijtimoiy muammo sifatida ko'rsatadi [9, 19]. Shu bois, qadriyatlar transformasiyasini milliy ma'naviy asoslar bilan uyg'unlashtirish bugungi kunning muhim talabidir.

Molchanov virtual makonni “real munosabatlarning zaiflashuvi” sifatida baholaydi [3]. Shchedrina esa axloqiy me'yorlarning sustlashuvi yoshlarning ijtimoiy integratsiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatishini ta'kidlaydi [4]. O'zbek olimi B. Hasanov esa yoshlarning internetdagi axloqiy me'yorlarni yetarli darajada egallamaganini qayd etib, bu jarayonni “ijtimoiy barqarorlikka xavf tug'diruvchi omil” deb ataydi [8].

Internetdan foydalanish va yoshlar ongidagi o'zgarishlar

O'zbekiston Respublikasi Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi ma'lumotlariga ko'ra, 2024 yil holatida 34 milliondan ortiq internet foydalanuvchilari mavjud, ularning qariyb 70 foizini yoshlar tashkil etadi. Shu yoshlarning 60 foizi kundalik hayotida ijtimoiy tarmoqlardan faol foydalanadi.

“Ijtimoiy fikr” markazi o'tkazgan tadqiqotlarda esa yoshlardan 28 foizi kuniga 6 soatdan ortiq vaqtini internetda o'tkazishi aniqlangan [7, 9]. Bu ko'rsatkich global statistika bilan hamohangdir: BMT ma'lumotlariga ko'ra, dunyo bo'yicha yoshlarning 16–18 foizi turli darajada internetga qaramlikdan aziyat chekmoqda.

Shu bilan birga, Jo'raevning tadqiqotlari internetga qaramlikning “ijtimoiy izolyatsiya va axloqiy ong fragmentlashuvi”ga olib kelishini ko'rsatadi [9]. Bu jarayon

yoshlar orasida milliy qadriyatlarga asoslangan muloqotning zaiflashuviga sabab bo'lishi mumkin.

Yuqoridagi nazariy va amaliy tahlillar shuni ko'rsatadiki, virtual makon inson hayotining barcha jabhalariga chuqur kirib borgan. U nafaqat ijtimoiy munosabatlarni, balki axloqiy tafakkur, qadriyatlar tizimi va yoshlar tarbiyasini ham sezilarli darajada o'zgartirmoqda.

Virtual makonda axloqiy tafakkurning transformasiyasi ikki tomonlama jarayondir:

- Bir tomondan, yoshlarning ma'naviy-axloqiy rivojlanishi uchun yangi imkoniyatlar ochadi;
- Ikkinchi tomondan esa, internetga qaramlik, qadriyatlarning transformatsiyasi va axloqiy me'yorlarning zaiflashuvi kabi xavf-xatarlarni yuzaga keltiradi.

Shunday ekan, O'zbekiston sharoitida virtual makonning axloqiy jihatlarini tartibga solish quyidagi strategik vazifalarni amalga oshirishni talab qiladi:

- Milliy va umuminsoniy qadriyatlarni raqamli madaniyat bilan uyg'unlashtirish.
- Virtual makondagi axloqiy qoidalarni huquqiy asoslash va yoshlar orasida targ'ib qilish.
- Ta'lim tizimida “virtual axloq” va “axborot madaniyati”ni keng joriy etish.
- Oilaviy tarbiya orqali yoshlarni jonli muloqot va milliy qadriyatlarga asoslangan tarbiyaga yo'naltirish.

Shu tariqa, virtual makonning axloqiy tafakkurga ta'siri zamonaviy falsafa, sotsiologiya va pedagogika uchun strategik ilmiy yo'nalishdir.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляция. — М.: Добросвет, 1994. — 226 с.
2. Тульчинский Г.Л. Философия виртуальной реальности. — СПб.: Изд-во СПбГУ, 2005. — 312 с.
3. Молчанов И.Н. Этика виртуального пространства: вызовы и перспективы // Философские науки. — 2020. — №5. — С. 102–110.
4. Щедрина М.А. Мораль и коммуникация в интернет-пространстве. — М.: Наука, 2017. — 198 с.
5. Баева Л.В. Ценности информационной эпохи: монография. — Саратов: Изд-во СГУ, 2011. — 356 с.
6. Богданов С.В. Виртуализация общественных процессов в информационном обществе // Социально-гуманитарные знания. — 2019. — №3. — С. 45–53.

7. Abdusattorov R. Axborot texnologiyalari va yoshlar ma'naviyati. — Toshkent: Fan, 2021. — 240 b.
8. Hasanov B. Yoshlar va axborot madaniyati. — Toshkent: Ma'naviyat, 2019. — 180 b.
9. Jo'raev M. Internetga qaramlikning ijtimoiy oqibatlari. — Samarqand: SamDU nashriyoti, 2020. — 210 b.
10. Karimov I.A. Ma'naviy yuksalish yo'lida. — Toshkent: O'zbekiston, 1997. — 350 b.
11. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. — Toshkent: O'zbekiston, 2018. — 592 b.
12. Heim M. The Metaphysics of Virtual Reality. — Oxford: Oxford University Press, 1993. — 210 p.
13. Lévy P. Becoming Virtual: Reality in the Digital Age. — New York: Plenum Trade, 1998. — 249 p.

YANGI O'ZBEKISTIONDA YOSHLAR IQTISODIY FAOLLIGINI SOG'LOM RAQOBAT MADANIYATI ASOSIDA RIVOJLANTIRISHDA ZAMONAVIY TAFAKKUR PARADIGMALARINING AHAMIYATI

Tolipov Baxtiyor Xamitovich

Farg'ona davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: Maqolada yoshlar iqtisodiy faolligini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari, yoshlar iqtisodiy faolligini sog'lom raqobat madaniyati asosida rivojlantirishning deterministik asoslari, yoshlar iqtisodiy faolligini sog'lom raqobat madaniyati asosida rivojlantirish istiqbollari o'rganilgan. Shuningdek, Yangi O'zbekistionda yoshlar iqtisodiy faolligini sog'lom raqobat madaniyati asosida rivojlantirishda zamonaviy tafakkur paradigmalarining ahamiyati tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: yoshlar iqtisodiy faolliqi, ijtimoiy qonuniyatlar, an'anaviylik va zamonaviylik, qiyosiy tahlil, analiz va sintez, tizimli va funksional, deterministik asos, sog'lom raqobat madaniyati.

XIX asrning boshlarida iqtisodiy tafakkur madaniyati chinakam insoniylik darajasiga ko'tarilmagan edi. Ochko'zlik, boylikka xirs qo'yish ustunlik qilardi, bu esa, tabiiyki, munofiqlikni keltirib chiqaradi. Hol-buki, qadimgi rimlik faylasuf Seneka o'z paytida yozganidek, “ochko'zlik jazosiz qolmaydi, uning o'zi o'ziga jazodir. Valek ayanchli tomoni shundaki, ochko'zlik illatlar ichida eng yuqumlisidir”. Foyda ketidan quvish, har qanday yo'l bilan boyib olishga intilish jamiyatni qarama-qarshilikka, o'ta boylar va o'ta kambag'allarga ajratib tashlaydi. Ortiqcha ishlab, arzimagan ish haqi olgan ishchilarning noro-ziliklari bora-bora shu narsani isbotlab berdiki, faqat foyda ketidan quvish vaqtinchalik muvaffaqiyat olib kelishi mumkin, ammo jamiyat taraqqiyotini ta'minlay olmaydi. Holbuki, “ochko'z odam nainki birovlar mol-mulkiga hasad bilan qaraydi, hatto o'zidan ham hayot ne'matlarini ayab yashaydi. Uning hayotida xalovat yo'q, o'tirsa tinchimaydi, yurganda yolchimay-di, odamlar tashvishlaridan qutilish g'amini yesa, u o'ziga-o'zi tashvish sotib oladi. Ochko'zning qorni to'ysa ham, ombori to'lsa ham ko'ngli to'ymaydi”.

XX asrning boshlariga kelib, iqtisodiy tafakkur sohasida ijobiylik tomon jiddiy o'zgarish yuz beradi. Buning oqibatida ikkita masalada muhim o'zgarishlar ro'y berdi: birinchidan, texnikani tobora rivojlantirib, ilg'or texnologiyalarni zudlik bilan ishlab chiqarishga joriy etib, ishchilarning qo'l mehnatini yengillatish, ularning manfaatdorligini oshirish, turmush sharoitining yaxshilanishi; ikkinchidan, yuksak sifatga ega mahsulotlar ishlab chiqarib, raqobat muhitini vujudga keltirish oqibat-natijada jamiyat taraqqiyotiga o'ziga xos ta'sir ko'rsatdi.

Aslida “iqtisod” tushunchasi ostida tejash ma’nosi yotganligi bois tejamkorlik iqtisodiy faoliyatning tub mohiyatidan kelib chiqadi. Ikkinchi tomondan, tejamkorlik hayotning hamma sohasi uchun zarur va muhimdir. Ishlab chiqarishda tejamkorlik intensivlik sohasiga kira-di, kam xarajat bilan ko‘p va sifatli mahsulot ishlab chiqarish, yuqori foydaga erishish, ishlab chiqarishni kengaytirish va takomillashtirish uchun real imkoniyatning vujudga kelishi tejamkorlik mazmunini tashkil etadi.

Tejamkorlik, bir tomondan, ishlab chiqaruvchilarning kasb maho-ratlari, iqtisodiy mas’uliyati, bir so‘z bilan aytganda, iqtisodiy tafak-kuri rivojlangani bilan, boshqa tomondan, isrofgarchilikka yo‘l qo‘ymay-digan ilg‘or texnologiya bilan bog‘liqdir. Bozor iqtisodiyoti tejamkorlikni ishlab chiqarish va turmush tarzi sifatini belgilaydigan mezon sifatida e’tirof etadi. “Saqlab qo‘yilgan sent, bu ishlab topilgan sentdir, – degan edi Benjamin Franklin... Boshqacha qilib aytganda, agar har bir kishi ko‘proq jamg‘arishga harakat qilsa, muomaladagi pullar kamayadi va ular kamroq jamg‘arma hosil qiladi. Iqtisodchilar mana shu ochiqdan-ochiq ziddiyatli, lekin aniq bo‘lgan narsani “tejamkorlik paradoksi” deb atashadi”.

Tejamkorlik ikki yo‘nalishga ega. Biri, yuqorida aytganimizdek, bor narsalardan tejab-tergab foydalanish, ikkinchisi esa ortiqcha xarajatlarga erk bermaslik, eng zarur ehtiyojlarni o‘rtacha darajada qondirish bilan chegaralanish hisoblanadi. Zero, Alisher Navoiy, isrofkunandalarni qattiq qoralab bejiz quyidagilarni yozmagan: “Bir diram olmoq chekibon dast ranj, yaxshiroq andinki, birov bersa ganj”. Afsuski, bizda tejamkorlikning unisiga ham, bunisiga ham yetarli e’tibor bermaydigan, beparvo, loqayd, beg‘am, jur’atsiz, hafsalasiz, islohotlar mohiyatidan bexa-bar, dunyoqarashi tor, eskicha fikrlovchi odamlar uchrab turadi. Iqtisodiy madaniyatning amaliy tushunchasi bo‘lmish tejamkorlik malakalarini shakllantirishda iqtisodiy tushunchalar va tamoyillarni o‘zlashtirish muhim o‘rin tutadi. Bu ishlab chiqarish sohasi uchun, ayniqsa juda zarurdir. Ip yigirayotgan ishchi uchun faqat o‘z dastgohining ishlash tartibi, ip yigirish jarayonlarini yaxshi egallab olishning o‘zi kamlik qiladi. Hozirgi zamon ishchisi butun korxonaning iqtisodiy ahvolidan, uning kechagi, buguni, ertasidan, umuman, taraqqiyotning iqtisodiy tushuncha va tamoyillaridan ham yaxshi xabardor bo‘lishi kerak. Iqtisodiy tafakkur rivojida bu holat muhim rol o‘ynaydi.

Iqtisodiy ehtiyojlarning muhimligini tavsiflash izohga muhtoj emas. Oziq-ovqat, kiyim-kechak, uy-joysiz shaxsning real hayotini tasavvur etib bo‘lmaydi. Million yillar davomida iqtisodiy ehtiyojlar tobora kengayib va murakkablashib bordi. Shu ma’noda ularning evolyutsiyasi, shakllanish bosqichlari o‘ta murakkab va ko‘p qirralidir. Iqtisodiy ehtiyojlarning kengayib, xilma-xil bo‘la borishi, eng avvalo, inson ong-tushunchasi, dunyoqarashining rivojlanishi bilan uzviy bog‘liq holda sodir bo‘ladi.

Tabiatga tobora kuchliroq ta’sir qilib, uning sir-asrorlaridan voqif bo‘lish, tabiat predmetlarini o‘zlashtirish va o‘zgartirish asosida yangi buyumlar yaratish tufayli

insonda ilk bora go‘zallik tuyg‘usi shakllandi. Chiroyliroq, go‘zalroq, maroqliroq yashashga bo‘lgan intilish yana yangi iqtisodiy ehtiyojlarni keltirib chiqardi. Ijtimoiy hayotning o‘zgarishi, inson mehnat faoliyatining kengayishi, tabiatga munosabatning teranlashib borishi natijasida dastlab birgina iqtisodiy ehtiyojlarni qondirish bilan cheklangan odamzotda sotsial va ma’naviy ehtiyojlar yuzaga keladi. Sotsial va ma’naviy ehtiyojlar hamda ularni qondirishga qaratilgan intilish va xatti-harakatlar iqtisodiy ehtiyojlarni nafaqat kengaytirdi, balki shu bilan birga, ularning mazmunini yanada chuqurlashtirdi. Oziq-ovqatga bo‘lgan ehtiyojlar keskin sifat o‘zgarishlarga uchradi. Aslida in-sonning qorin bo‘shlig‘i ilgari qanday bo‘lsa, uzoq vaqt mobaynida deyarli o‘zgarmay qolgan, hozir ham unchalik farq qilmagan bo‘lsa-da, uni to‘ldirishga xizmat qiladigan ne’matlarning turlari kengayganligi, sifat jihatdan rang-baranglashib ketganligi sir emas. Demak, iqtisodiy madaniyatning paydo bo‘lishi va shakllanishi eh-tiyojlarning kengayib, rang-barang bo‘lib borishining natijasidir. Ma’naviy maqsadlar asosida shakllangan iqtisodiy madaniyat iqtisodiy ehtiyojlarning ijtimoiy mavqeini yana yuqori ko‘tardi. Iqtisodiy ehtiyojlarni qondirishga yo‘naltirilgan barcha xatti-harakatlar shaxs bilan jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarni mustahkamlash va barqarorlashtirishga olib keldi.

Shaxsiy ehtiyojlar birgina ijtimoiy zaminda qondirilishi va rivojlanishi umume’tirof etilgan haqiqatga aylandi. Jamiki iqtisodiy ehtiyojlarni qondirishda yakka-yolg‘iz shaxs qanchalik kuchli, aqlli, bilimli bo‘lmasin, baribir, bir o‘zi ularni ta’minlay olmasligi odamlarni birla-shish, jamoa-jamoa bo‘lib yashash, hamkorlikda mehnat qilishga da’vat etdi. Iqtisodiy ehtiyojlarning kengayib, rang-barang bo‘la borish evolyu-siyasiga razm solsak, bu jarayonning ayni ijobiy va salbiy tomonlari mavjudligini ilg‘amaslik mumkin emas. Aytish joizki, iqtisodiy ehtiyoj-larga xos bu jihatlarning ijobiyligi uning sivilizatsiya nishonasi ekanligida ko‘zga tashlanadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Ким У Жунг. Бизнесинг буюк олами. –Тошкент: Ўзбекистон, 1997. -88 б.
2. Мухторов А. Шахс тарбиясида миллий ғоя, эhtiёж ва манфаатлар уйғунлиги. –Тошкент: Янги аср авлоди, 2003- 18 б.
3. Норкулов С. Д. Фуқаролик жамияти ва ижтимоий онгда трансформация жараёнлари. Монография. – Т.: Navro`z, 2015.-93-бет.
4. Нурматова М. Шахс камолотида ахлоқий ва эстетик қадриятлар уйғунлиги. – Т.: Университет, 2009. 118-бет.
5. Примов Ф. Тадбиркорлик субъектлари фаолиятини назорат қилишни оптималлаштириш истиқболлари. //Ижтимоий фикр. Инсон ҳуқуқлари. №3(75) 2016. 43-бет.
6. Хайдаров Ф.И., Горсткин И.Н. Психология успеха в жизни и бизнесе. – Ташкент: Янги аср авлоди, 2005. С.99-105.

ILMIY TAFAKKUR VA PARADIGMA ALMASHINUVI JARAYONINING FALSAFIY-METODOLOGIK TAHLILI

Abdullayev Temur Bobir o'g'li
Guliston davlat universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada ilmiy tafakkurning shakllanishida paradigmalarning roli va ularning almashinuvi jarayoni falsafiy-metodologik jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek Tomas Kun tomonidan ishlab chiqilgan paradigma almashinuvi konsepsiyasi asosida ilmiy tafakkurning dialektik tabiati, empirik dalillar va texnologik taraqqiyotning ilmiy bilishdagi o'rni yoritilgan.

Kalit so'zlar: ilmiy tafakkur, paradigma, ilmiy inqilob, dialektika, empirik bilish, dunyoni idrok etish, anomaliya, “Ultrabinafsha halokati”, metodologiya.

Ilmiy tafakkur insoniyat bilish faoliyatining eng yuqori bosqichi hisoblanib, haqiqatni tizimli, mantiqiy va dalillarga asoslangan tarzda idrok etishga xizmat qiladi. U nafaqat dialektik fikrlash uslubini, balki empirik kuzatuv, tajriba, texnologik yutuqlar hamda nazariy tahlilning uzviy birligini ham o'zida mujassam etadi. Shu bois ilmiy tafakkur inson ongining epistemologik jihatdan eng rivojlangan shakli sifatida bilimning strukturasi va chegaralarini belgilashda muhim ahamiyatga ega.

Ilmiy tafakkur taraqqiyoti davomida bilimlarning o'zgarish jarayoni izchil va chiziqli shaklda emas, balki ma'lum bosqichlarda paradigmalar almashinuvi orqali sodir bo'ladi. Shu nuqtayi nazardan “paradigma” tushunchasi ilk bor Tomas Kun tomonidan “Ilmiy inqiloblar tuzilishi” asarida ilmiy muomalaga kiritilgan bo'lib, u fan tarixini oddiy bilimlar to'planishi sifatida emas, balki ilmiy dunyoqarashlar almashinuvi jarayoni sifatida talqin qilgan. Shu bois ilmiy tafakkurda paradigmalar o'zgarishini tahlil qilish falsafiy metodologiya uchun muhim masala hisoblanadi.

Tomas Kun nazariyasiga ko'ra, ilmiy paradigma – muayyan tarixiy davrda olimlar jamoasi tomonidan qabul qilingan bilimlar tizimi, qadriyatlar, metodlar va tushuntirish andozalaridir [1, 41]. Uning fikriga ko'ra, ilmiy oqilonalikning umumiy mezonlari nisbiy xususiyat kasb etadi. Har bir paradigma o'z muammolar sohasida yaratilgan andoza va mezonlarga tayanadi, shu sababli ular formal mantiq andozalariga muvofiq bo'lishi shart emas, ammo ularga, shuningdek sog'lom fikrga zid kelmasligi lozim. Shu bois fanni intellektual faoliyatning boshqa turlaridan farqlash imkonini beruvchi chegara (demarkatsiya) haqida gapirish ancha qiyin. U har safar yangidan o'rnatiladi. Shuningdek fan uchun yagona va universal metod mavjud emas, kuzatishlarning universal bayonnomalari ham yo'q, serqamrov metatarixiy lug'at ham bo'lishi mumkin emas.

Olimning dunyoga munosabati uning muayyan paradigmaga amal qilishi bilan belgilanadi, tarixiy va ijtimoiy dalillarga bog'liq bo'ladi. [2, 173].

Tomas Kun paradigma konsepsiyasini har tomonlama himoya qiladi. “Paradigma” deganda u ma'lum vaqt mobaynida ilmiy hamjamiyatga muammolarni qo'yish va yechish andozasini beruvchi keng e'tirof etilgan ilmiy yutuqlarni tushunadi. Paradigma ilmiy hamjamiyat tomonidan qabul qilingan va ilmiy an'ananing mavjudligini ta'minlovchi e'tiqodlar, qadriyatlar va texnika vositalari majmuini anglatgani bois, Kun fundamentalizm prinsiplarini rad etadi. Ilmiy paradigmaga bog'liq bo'lmagan omillar yo'q va bo'lishi mumkin emas. Uning fikricha, kuzatishning empirik jihatdan neytral tili ham bo'lishi mumkin emas. Ilmiy hamjamiyatga qo'shilgan olimlar dunyoga qabul qilingan paradigma nuqtayi nazaridan qaraydilar. Zero dalillar nazariyani belgilamaydi, balki nazariya o'zining anglab yetilgan tajribasiga kirishi mumkin bo'lgan u yoki bu dalillarni tanlaydi. Kun yangi paradigma rivojlanishining dastlabki bosqichida uning tarafdoriga aylangan odam bu paradigmaning muvaffaqiyatiga ishonishi lozim, deb hisoblagan.

Ta'kidlash lozimki, paradigma fan taraqqiyotining muayyan bosqichida “haqiqat modeli” sifatida qabul qilinadi. Biroq vaqt o'tishi bilan mavjud paradigma doirasida tushuntirib bo'lmaydigan anomaliyalar paydo bo'ladi va bu holat yangi nazariy yo'nalishning shakllanishiga zamin yaratadi.

Faylasuf olim K.Popper bu borada «ilmiy taraqqiyotda anomaliyalar va ziddiyatlar ham muhim rol o'ynaydi. Ularda mavjud nazariyalar tanqid ostiga olinadi va ular kamchiliklarni ham tushuntirishi mumkin bo'lgan yangi nazariyalar ishlab chiqarilishi uchun turtki vazifasini bajaradi» deya fikr bildirgan. [3, 513]. Bizning fikrimizcha, anomaliyalar paradigmaning to'liq va ishonchli ekanligiga shubha uyg'otadi va ularning yig'ilishi paradigmaning o'zgarishiga zarurat tug'diradi.

Ilmiy paradigmalar almashinuvi jarayoni esa anomal hodisalarning ortishi bilan jadallashadi. Ma'lum bir paradigma doirasida izohlanmaydigan anomal hodisalar to'planib borgan sayin, ilmiy jamoatchilik orasida muhokamalar kuchayadi va mavjud nazariyalarning imkoniyatlari shubha ostiga olinadi. Shunday qilib, anomaliyalar ilmiy tafakkurning dinamikasida o'ziga xos metodologik signal vazifasini bajaradi. Ular mavjud paradigmaning chegaralarini ochib beradi va yangi ilmiy dunyoqarash uchun sharoit tayyorlaydi. Bu jarayon aslida, bilish faoliyatining dialektik tabiatini aks ettiradi: har bir paradigma o'z davrida haqiqiylikning muayyan modelini beradi, biroq vaqt o'tishi bilan bu model o'zining to'liqligini yo'qotadi. Shunda tafakkurda yangi tushunchaviy tizim shakllanib, mavjud ilmiy asoslar qayta ko'rib chiqiladi. Bunday o'zgarishlar odatda, sekin kechuvchi evolyutsion yangilanish emas, balki sifat jihatidan sakrash – inqilobiy tafakkur o'zgarishidir.

Tomas Kunning ta'kidlashicha, yangi paradigma avvalgisining ichida shakllanmaydi, balki unga muqobil tushuntirish modeli sifatida yuzaga keladi. Natijada, ilmiy tafakkur doirasida dunyoni idrok etish, sababiylikni tushuntirish, hamda tajriba natijalarini baholash mezonlari ham tubdan o'zgaradi. Shu jihatdan, ilmiy paradigmalarning almashinuvi inson tafakkurining o'zini-o'zi yangilash qobiliyatini namoyon etadi. Bu faqat nazariy bilishdagi hodisa emas, balki ong, metod va madaniy tafakkur tizimining umumiy transformatsiyasidir.

Yangi paradigma vujudga kelishi bilan bilish subyektini – olim yoki tadqiqotchi endi hodisalarni avvalgi model asosida emas, balki yangi konseptual mezonlar orqali talqin qila boshlaydi. Shu tariqa ilmiy tafakkur tarixida uzluksiz, ammo dialektik bog'liqlikka ega bosqichlar almashinadi. Mazkur jarayonning falsafiy ahamiyati shundaki, u bilimning nisbiyligi va tarixiylikiga dalildir. Har bir paradigma o'z davrida yetarli asosga ega bo'lsa-da, u mutlaq haqiqatni emas, balki ma'lum sharoitdagi bilish uslubini ifodalaydi. Shu sababli, ilmiy tafakkur rivoji haqiqatning o'zgarishi emas, balki haqiqatni anglash usullarining boyib borishi sifatida namoyon bo'ladi. Jumladan, kvant mexanikasining shakllanishi tarixida “ultrabinafsha halokati” fenomeni ilmiy tafakkur paradigmasining tub burilish nuqtalaridan biri sifatida baholanadi. [4, 171].

XIX asr oxiriga kelib, mumtoz fizika nazariyalari asosida ishlagan olimlar issiq qora jism nurlanishidagi anomaliyani mavjud tushunchalar va qonunlar yordamida izohlashga urinib, muammoga duch keldilar. Mumtoz nazariya bo'yicha to'liq uzunligi qisqargani sari nurlanish intensivligi cheksizlikka intilishi kerak edi, biroq tajribalar bunday natijani tasdiqlamadi. Shu tariqa, ilmiy tafakkurda chuqur ziddiyat, ya'ni nazariya va amaliyot o'rtasidagi tafovut yuzaga keldi.

1900-yilda Maks Plank ushbu “halokat”ni izohlash uchun energiya uzluksiz emas, balki porsiyalangan – diskret tarzda chiqariladi degan taxminni ilgari surdi. Bu g'oya o'sha davrda nafaqat fizik tafakkur, balki bilish metodologiyasining o'zgarishiga sabab bo'lgan. Plankning kvant g'oyasi, dastlab matematik yechim sifatida taklif etilgan bo'lsa-da, keyinchalik tabiat qonunlarining tub mohiyatini qayta talqin qilishga olib keldi. Bu jarayon ilmiy tafakkurda yangi paradigmaning shakllanishi, ya'ni uzluksizlik, determinizm va chiziqlilik tamoyillariga asoslangan klassik dunyoqarashdan voz kechish jarayonini boshlab berdi.

Plankning ilmiy yondashuvi Tomas Kunning paradigmatic o'zgarish haqidagi qarashlariga to'la mos keladi. Chunki ilmiy taraqqiyot har doim mavjud modelni kengaytirish orqali emas, balki anomaliyalar tufayli yangi konseptual asosga o'tish orqali kechadi. “Ultrabinafsha halokati” shu ma'noda nafaqat fizik inqiroz, balki ilmiy tafakkur transformatsiyasining falsafiy sababi sifatida namoyon bo'lgan. U inson tafakkurining o'z-o'zini yangilash, bilishning metodologik chegaralarini kengaytirish imkoniyatini ko'rsatdi. Natijada, kvant mexanikasi faqat fizikaning yangi tarmog'ini yaratmadi, balki

bilish nazariyasi va tafakkur uslubida inqilob sodir etdi. U tabiatni tushuntirishda aniqlik, sabablilik va chiziqlilikdan ko‘ra, ehtimollik, noaniqlik va kuzatuvchining o‘rni kabi kategoriyalarni ilgari surdi. Shu jihatdan, Plank tomonidan boshlangan paradigmaviy o‘zgarish ilmiy tafakkurning o‘zgaruvchan, tarixiy va ijtimoiy jihatdan shartlanganligini falsafiy asosda namoyon etdi.

Tomas Kun fikricha, ilmiy taraqqiyotdagi eng muhim bosqich bu “paradigmaviy inqiroz” bosqichidir. Bu davrda olimlar mavjud nazariyani himoya qilish va uni yangilash o‘rtasida ikkilanadilar. Natijada yangi konsepsiyalar shakllanadi va eski paradigmadan yangi paradigmaga o‘tish sodir bo‘ladi.

Paradigma almashinuvi – nafaqat ilmiy bilimning o‘zgarishi, balki inson tafakkurining dunyoni anglash usulining yangilanishidir. Har bir yangi paradigma yangi bilish modeli, yangi tahlil usuli va yangi mantiqiy tuzilmani shakllantiradi. Bu jarayonning falsafiy mohiyati shundaki, ilmiy tafakkur har doim dialektik harakatda bo‘ladi: u qarama-qarshiliklar, inqirozlar va sintezlar orqali rivojlanadi. Shu sababli ilmiy paradigmalarning o‘zgarishi falsafaning eng muhim qonunlaridan biri – inkorni inkor qonunining amaliy ifodasidir.

Dialektik nuqtayi nazardan, har qanday paradigma o‘z ichida teskari tendensiyalarni ham mujassam etadi: mavjud nazariyaning yetishmovchiliklari yangi g‘oyalar uchun imkoniyat yaratadi. Aristotelning geosentrik modeli o‘rnini Kopernikning geliosentrik nazariyasi egallagani bunga yaqqol misoldir. Bu o‘zgarish nafaqat astronomiya sohasida, balki butun ilmiy tafakkur yo‘nalishida inqilobiy burilish bo‘lgan.

Ilmiy tafakkurda inqilobiy o‘zgarishlar jarayoni bosqichma-bosqich kechadi. Avvaliga mavjud paradigma doirasida paydo bo‘lgan anomalialar e‘tiborga olinmaydi. Ular ko‘paygan sari, mavjud nazariy asoslarning to‘liq emasligi sezila boshlaydi. Bu esa ilmiy jamoatchilik o‘rtasida muhokamalarni kuchaytiradi va yangi ilmiy yondashuvlar uchun sharoit yaratadi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, ilmiy tafakkur dinamik tizim bo‘lib, uning rivoji empirik tajriba, texnologik yutuqlar va nazariy umumlashtirishlar o‘zaro ta’siri orqali kechadi. Paradigmalar almashinuvi jarayoni bu dinamikani falsafiy jihatdan ifodalaydi. Tomas Kun nazariyasi ilmiy inqiloblarni inson tafakkuridagi tub o‘zgarishlar bilan bog‘lab, bilish jarayonining tarixiy va metodologik mohiyatini ochib beradi. Demak, ilmiy tafakkurda paradigmalar almashinuvi insonning bilish qobiliyatini kengaytiruvchi, mavjud haqiqat tasavvurlarini yangilovchi dialektik zarurat sifatida namoyon bo‘ladi.

ADABIYOTLAR

1. Кун Т. Структура научных революций. Перевод / англ. И.Налетова. – М.: Издательство АСТ, 2020. – С.41.
2. Шермухамедова Н. Гносеология - билиш назарияси. – Тошкент Университет, 2008. – Б. 173.

3. Popper K. The Logic of Scientific Discovery. Routledge. 2002. – 513 p.

4. Khayotjon, K., & To'xtamushov, J. (2024). KVANT FIZIKASI VA UNING ASOSIY NAZARIY ELEMENTLARI. Educational research in universal sciences, 3(6), 168–174. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11254256>.

RAQAMLASHGAN JAMIYATDA KIBERJINOYATLAR VA ULARNI OLDINI OLIHNING IJTIMOIIY-FALSAFIY JIHATLARI

Baxromov Saidolimxon Saydalixon o'g'li

Farg'ona davlat universiteti tadqiqodchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamlashtirish jarayonida axborot xavfsizligi va kiberjinoylarni oldini olishning dolzarbligi xaqida fikr-muloxazalar yoritilgan. Jamiyatda axborot xavfsizligini ta'minlashda kompleks va moslashuvchan yondashuvlar, ushbu jarayonda ijtimoiy-falsafiy bilimlarning roli, jamiyat hayotida xavfsiz milliy kiber makonni yaratish bo'yicha bu tahdidlarga qarshi kurashish to'g'risidagi masalalar tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: axborot asri, kiberjinoyat, raqamli jamiyat, axborot xavfsizligi, mafkuraviy tahdid, dezinformatsiya, jamoatchilik fikrini boshqarish, ommaviy madaniyat, ma'naviy tahdidlar, kontent monitoringi, media savodxonlik.

Kiberjinoylarning raqamli jamiyat sharoitida namoyon bo'lishi, ularni oldini olish masalasi murakkab va dolzarb masalalardan biriga aylandi. Raqamli texnologiyalar insoniyatga ulkan imkoniyatlar berish bilan birga, kiberjinoylar orqali shaxsiy erkinlik, daxlsizlik va xavfsizlikka tahdid soladi. Bu holat texnologiya rivoji insoniyatga xizmat qilishi yoki unga xavf tug'dirishi haqidagi falsafiy savollarni keltirib chiqaradi. Kibermakonning anonimligi va transchegaraviy xususiyati ba'zi shaxslarda axloqiy me'yorlarning buzilishi, shu bilan birga ijtimoiy mas'uliyat hissini pasayishiga olib keladi. Kiberjinoyatni keng avj olishi jamiyatda ma'naviy-axloqiy qadriyatlarining buzilishi, beqarorlikni yuzaga kelishini ko'rsatadi. Kiberjinoylar nafaqat texnik, balki ijtimoiy-falsafiy muammo sifatida ham dolzarbdir. Bu jinoylarning ildizlari ijtimoiy adolatsizlik, iqtisodiy notenglik va yoshlarning noto'g'ri dunyoqarashi kabi ijtimoiy muammolarga borib taqalishi mumkin. Raqamli jamiyatda ma'lumot (axborot) eng muhim resurs hisoblanadi. Kiberjinoylar ushbu resursni ruxsatsiz o'zlashtirish, o'zgartirish yoki yo'q qilishga qaratilgan bo'lib, bu axborotga egalik huquqi va uning ustidan nazorat falsafasini qayta ko'rib chiqishni talab qiladi. Shunga ko'ra yoshlar orasida kiberjinoylchilikning oldini olish yo'llarini batafsilroq tahlil qilish muhim ahamiyatga ega. Bunda birinchi navbatda quyidagilarga amal qilish zarur:

- Axloqiy-ma'naviy tarbiyani yuksaltirish. Ushbu yo'nalish orqali ma'naviy immunitetni shakllantirish muhim. Yoshlarni kibermakon axloqiy me'yorlariga rioya qilishga, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilishga va boshqalarning huquqlarini hurmat qilishga o'rgatish zarur. Axloqiy tarbiya insonlarning axloqiy-ruhiy himoyasini oshirish orqali kibertahdidlarning oldini oluvchi vosita hisoblanadi.

- Axborot madaniyati va raqamli savodxonlikni shakllantirish. Aholining, ayniqsa, yoshlarning raqamli savodxonligini oshirish bu nafaqat texnologiyalardan foydalanishni, balki axborotni tanqidiy baholash, noto'g'ri ma'lumotlarga qarshi kurashish va kiberxavfsizlik qoidalariga amal qilishni ham o'z ichiga oladi.

- Mas'uliyat va javobgarlikni anglash. Shaxs, davlat va tashkilotlarning kiberhujumlarga qarshi kurashish borasidagi axloqiy mas'uliyatlarini aniqlash. Har bir foydalanuvchi o'z axborot xavfsizligiga mas'uliyat bilan yondashishi lozim.

- Huquqiy-falsafiy asoslarni yaratish. Kibermakondagi jinoyatlarga tegishli huquqiy normalarni zamonaviy ijtimoiy-falsafiy qadriyatlar (inson huquqlari, erkinlik, daxlsizlik) asosida takomillashtirish va global hamkorlikni kuchaytirish. Ushbu choralar kiberxavfsizlikni ta'minlashda nafaqat texnik, balki ma'naviy-axloqiy himoyaning ham muhimligini ko'rsatadi. Fuqarolar orasida kiberjinoyatchilikning oldini olish bugungi raqamli jamiyatning eng dolzarb masalalaridan biridir. Afsuski, ko'pgina kiberjinoyatlarning qurbonlari ham, aksariyat hollarda ijrochilari ham yoshlar bo'lib qolmoqda. Manbalarning tahlilicha O'zbekistonda virtual olamdagi qonunbuzarliklarning aksariyati 16-23 yosh oralig'idagi yoshlar tomonidan sodir etiladi[1]. 2025 yilga kelib, dunyoda har soatda taxminan 116 kishi zararli odatlari sabab kiberjinoyatchilikdan jabrlanayotgani[2]ni aytib o'tish lozim. Davlatimizda ushbu muammolarga qarshi huquqiy baza takomillashtirildi hamda huquqni muhofaza qiluvchi organlarning jinoyat qidiruv tezkor vakillarini samaradorgligi oshdi. Bu esa terrorizmga qarshi kurash, narkotrafikni bartaraf etish va kiberjinoyatlarni oldini olish kabi sohalarda yaxshi natijalarga olib kelmokda. Shu boisdan, bugun dunyo davlatlari puxta o'ylangan profilaktika huquqbuzarliklarning oqibatlarini bartaraf etishdan 10 barobar ko'p samaraliroq ekanligiga to'laqonli ishonch hosil qilishmoqda. Bu esa, huquqbuzarliklar profilaktikasini ilmiy, uslubiy, strategik va taktik ta'minlash masalasini dolzarblashtiradi.

Yangi O'zbekistonda jinoyatchilikka qarshi kurashish va huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimini takomillashtirishga qaratilgan keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilib, asosiy e'tibor ushbu yo'nalishdagi faoliyatni muvofiqlashtirish, kiberjinoyatlarga qarshi kurashishning tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini takomillashtirish[3], diniy ekstremizm va terrorizmga, uyushgan jinoyatchilikning boshqa shakllariga qarshi kurashish bo'yicha tashkiliy-amaliy choralarni kuchaytirish, aholining huquqiy madaniyati va huquqiy ongini yuksaltirish, bu borada davlat tuzilmalarining fuqarolik jamiyati institutlari, ommaviy axborot vositalari bilan o'zaro samarali hamkorligini tashkil etish va profilaktik tadbirlarning ta'sirchanligini oshirish kabi masalalarga qaratilmoqda. O'z navbatida shu kabi muammolarni oldini olish choralari kompleks, ya'ni ham texnik, ham ijtimoiy-pedagogik yondashuvlarni o'z ichiga olishi lozim. Kiberjinoyatchilikning oldini olishda asosiy e'tibor yoshlarning ongini o'zgartirish va ularning raqamli madaniyatini shakllantirishga qaratilishi kerak. Ta'lim va raqamli savodxonlikni oshirish (profilaktika) bu eng muhim

yo'nalish bo'lib, yoshlarning kiberxavfsizlik bo'yicha bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Bunda quyidagi chora-tadbirlar amalga oshirish maqsadga muvofiq:

1. Majburiy kiberxavfsizlik kurslari-maktab, kollej va oliy ta'lim tashkilotlari o'quv dasturlariga "axborot va kiberxavfsizlik madaniyati" fanini yoki maxsus modullarni kiritish. Bu modullarda kiberjinoyatlarning turlari (fishing, kiberbulling, onlayn firibgarlik, to'lov kartalaridan mablag'larni yechib olish), ularning huquqiy oqibatlari va shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish usullari o'rgatiladi.

2. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish. Yoshlarni internetdagi axborotni tanqidiy baholashga o'rgatish (masalan, yolg'on xabarlar (feyklar), moliyaviy piramidalar, shubhali reklama va lotereyalarga ishonmaslik).

3. Seminar va treninglar-vakolatli tashkilotlar (IIV, Kiberxavfsizlik markazi) bilan hamkorlikda ta'lim muassasalarida doimiy ravishda profilaktik uchrashuvlar, seminarlar va targ'ibot tadbirlarini tashkil etish.

4. Oila va ijtimoiy muhit rolini kuchaytirish. Oila va mahalla yoshlarning kiberjinoyat yo'lga kirishining oldini olishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ota-onalarning kiberxabardorligi, ota-onalarning o'zlari ham raqamli savodxonlikni oshirishi, farzandlarining internetdagi xatti-harakatlari va doiralarini doimiy nazorat qilib borishi lozim. Farzandlar bilan ochiq muloqot o'rnatish va onlayn xavflar haqida suhbatlashish muhim. Ota-onalar uchun kiberxavfsizlik bo'yicha maxsus o'quv kurslari yoki eslatmalar ishlab chiqish.

5. Yoshlarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish. Yoshlarning energiya va intellektual salohiyatini ijobiy yo'naltirish, ya'ni sport, san'at, dasturlash yoki texnik to'garaklarga jalb qilish. Yoshlarning salohiyatini innovatsiyalarga yo'naltirish. Eng asosiysi, yoshlarning yuqori texnologik qobiliyatini konstruktiv maqsadlarga yo'naltirish.

Xulosa qilib aytganda kiberjinoyatlarning oldini olishda huquqiy javobgarlikning muqarrarligini tushuntirish, qonunchilikni anglatish, kiberjinoyatlarning jazolanishini batafsil tahlil etib borish, javobgarlikning yosh chegarasi, voyaga yetmaganlar 14 yoki 16 yoshdan boshlab jinoiy javobgarlikka tortilishi mumkinligi haqida ogohlantirish, ushbu masalani salbiy oqibatlarni yoritib berish, kiberjinoyatning nafaqat jinoyatchining o'ziga, balki uning oilasi va kelajakdagi faoliyatiga qanday salbiy ta'sir ko'rsatishini aniq misollar orqali aks ettirish, raqamli ko'nikmalarga ega bo'lgan yoshlarni noqonuniy harakatlar o'rniga, davlat va tijorat tizimlaridagi zaifliklarni topishga qaratilgan dasturlariga jalb qilish, yoshlar orasida kiberxavfsizlik bo'yicha olimpiadalar va tanlovlar tashkil etish ularning bilimini amaliy foydali yo'nalishda rivojlantiradi. Ushbu choralar majmuasi yoshlarning kibermakonda xavfsiz harakatlanishiga va o'z bilimini jamiyatga zarar keltiradigan emas, aksincha, foyda keltiradigan tarzda qo'llashiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Глобаллашув шароитида янги ўзбекистон давлати ва ҳуқуқининг ривожланиши: янгича ёндашувлар ва уларнинг тенденциялари / Илмий тўплам. – Тошкент: ЎзФА Давлат ва ҳуқуқ институти, 2025. Б-59.
2. VPNRanks // URL: https://www.vpnranks.com/resources/cybercrime-statistics/utm_source=chatgpt.com (murojaat vaqti: 28.04.2025).
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 22 июндаги “Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикасининг Миллий Стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-6012-сон Фармони // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 23.06.2020 й., 06 /20 / 6012 / 0953-сон (мурожаат вақти: 31.10.2022).

RAQAMLASHGAN DAVRDA TA'LIMDA KREATIV TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOIIY-FALSAFIY MUAMMOLARI

Shamsiyev Sardor Aslidinovich

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti

“Falsafa” kafedrasi mustaqil izlanuvchisi

ssamsiev53@gmail.com

Annotatsiya

Maqolada raqamli davr sharoitida ta'lim jarayonida kreativ tafakkur shakllanishining ijtimoiy va falsafiy masalalari tahlil qilinadi. Muallif kreativ tafakkur tushunchasini pedagogik va falsafiy nuqtai nazardan yoritib, raqamli texnologiyalar ta'lim tizimiga ta'sirini va insonning ijodiy idrokini qanday rivojlantirish masalalarini ko'rib chiqadi. Maqolada ijtimoiy muhit, axloqiy qadriyatlar va ma'naviy rivojlanishning kreativ tafakkur bilan bog'liqligi ham yoritilgan.

Kalit so'zlar: kreativ tafakkur, ta'lim, raqamli davr, ijtimoiy muammolar, falsafa, ijodiy idrok, kognitiv rivojlanish, pedagogika.

Raqamlashgan davrda ta'lim jarayoni tezkor axborot oqimi bilan birga ishlaydi. Bu sharoitda talaba nafaqat bilim egallashga, balki bilimni tanlash, tahlil qilish va yangilik yaratish qobiliyatini rivojlantirishga majbur. Shuning uchun kreativ tafakkur nafaqat pedagogik maqsad, balki ijtimoiy zaruratga aylanmoqda.

Raqamlashgan davr inson tafakkurini va ta'lim jarayonlarini tubdan o'zgartirdi. Endilikda ta'lim tizimi nafaqat bilim berish, balki insonni ijodiy fikrlash, kreativ tafakkur va innovatsion yondashuvlarni shakllantirish maydoniga aylandi [1, 23–24].

Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt inson idrokini kengaytirib, kreativ tafakkur jarayonini tezlashtirmoqda. Shu bilan birga, ijtimoiy va falsafiy muammolar yuzaga kelmoqda: axloqiy me'yorlar, ma'naviy qadriyatlar va pedagogik tamoyillarni raqamli transformatsiya sharoitida saqlash zaruriyati ortmoqda [2, 45].

Shuningdek, raqamli muhit inson tafakkurining kognitiv strukturasini tubdan o'zgartirdi. Misol uchun, sun'iy intellekt va virtual laboratoriyalar o'quvchilarga muammoni oldindan modellashtirish va ijodiy yechimlarni sinab ko'rish imkonini beradi. Bu esa proyektiv tafakkur va ijodiy idrokni shakllantirish jarayonini tezlashtiradi.

Kreativlik inson ongining ichki ijodiy quvvati bo'lib, u hissiyot, intuisiya va rasional tafakkur uyg'unligida namoyon bo'ladi. Inson tafakkurining kreativ salohiyati faqat ma'lumotni qayta ishlash qobiliyati emas, balki yangilik yaratish, ma'no topish va estetik ilhomga ega bo'lish imkoniyatlaridir.

Kreativ tafakkur bu mavjud bilim va tajribalarni qayta ishlash, yangi g'oya yaratish va muammoni noodatiy yondashuv bilan hal qilish qobiliyatidir [3, 67]. Falsafiy nuqtai

nazardan, u insonning ong va idrokining proyektiv, yaratuvchan va kognitiv integratsiyalangan shakli sifatida qaraladi.

Kreativ tafakkurning asosiy falsafiy jihatlari: 1) proyektiv xususiyat kelajakni tasavvur qilish va uni shakllantirish; 2) ijodiy modellashtirish mavjud bilimlar asosida yangi g'oyalarni ishlab chiqish; 3) axloqiy va ma'naviy muvozanat — raqamli muhitda inson qadriyatlarini saqlash [4, 102–103].

Kreativ tafakkur inson tafakkurining murakkab va ko'p qirralik jarayonidir. Falsafiy nuqtai nazardan, u quyidagi elementlarni o'z ichiga oladi:

1. Analitik va sintetik qobiliyatlar uyg'unligi, ya'ni mavjud bilimlarni tahlil qilib, yangi g'oyalar yaratish.

2. Emotsional-intellektual integratsiya esa hissiyotlar va ong birligi orqali ijodiy qarorlar qabul qilish.

3. Ijodiy risk va innovatsion yondashuv esa noodatiy yechimlar qidirish va yangilik yaratish [2, 67–68]. Shu bilan birga, kreativ tafakkur faqat individual qobiliyat sifatida emas, balki ijtimoiy kontekstda ham shakllanadi. Talabanning ijtimoiy muhitdagi o'rni, guruhdagi hamkorlik va pedagogik qo'llab-quvvatlash ijodiy rivojlanishga katta ta'sir ko'rsatadi.

Raqamlashuv ta'limda kreativ tafakkur ko'pgina kognitiv muammolarga yuzlashmoqda. Raqamli texnologiyalar ta'limni yangi bosqichga olib chiqdi: o'quv jarayoni interaktiv, vizual va algoritmik shaklga ega bo'ldi. Shu jarayonda o'quvchi faqat bilim qabul qiluvchi emas, balki ijodiy subyektga aylanadi [5, 58].

Raqamli davr pedagogik jarayonlarni interaktiv va vizual shaklga olib chiqdi. Bu esa o'quvchilarga virtual laboratoriyalar orqali tajriba o'tkazish, algoritmik va simulyatsion modellashtirish, jamoaviy ijodiy loyihalar bilan ishlash imkonini beradi. Shu tarzda, ta'lim jarayonida kreativ tafakkur o'quvchini faol subyektga aylantiradi, nafaqat bilim qabul qiluvchi, balki yangi bilim yaratish va uni amaliyotga tadbiq etuvchi shaxs sifatida shakllantiradi [3, 90–92].

Raqamli davrda ta'lim falsafasi mazmunan boyidi:

- Individualizatsiya va adaptiv o'qitish orqali har bir talabanning qobiliyatiga moslash.

- Kognitiv va vizual modellashtirish orqali virtual laboratoriyalar va simulyatsiyalar orqali muammolarni hal qilish.

- Interaktiv va hamkorlik asosida o'rganish orqali jamoaviy ijodiy loyihalar orqali tafakkurni rivojlantirish [6, 88].

Raqamli davrda kreativ tafakkurni rivojlantirish Ijtimoiy va falsafiy muammolar qatoriga kirib bormoqda. Kreativ tafakkur shakllanishida ijtimoiy muhitning roli katta. Jamiyat, oilaviy va pedagogik muhit o'quvchining ijodiy idrokini rivojlantirishga ta'sir qiladi. Shu bilan birga raqamli asrda quyidagi muammolar yuzaga keladi.

Kreativ tafakkur shakllanishida raqamli muhitning ijtimoiy va falsafiy jihatlar:

1. Axloqiy chegaralar, ya'ni texnologik imkoniyatlar ortishi bilan insonning mas'uliyati oshadi. Axloqiy me'yorlar orqali texnologiya imkoniyatlari cheksiz bo'lsa-da, insonning axloqiy javobgarligi oshadi.

2. Ma'naviy qadriyatlarning saqlanishi orqali internet va raqamli madaniyatning ta'sirida ma'naviy tushunchalar o'zgaradi, pedagogik boshqaruv talab etiladi.

3. Kognitiv yuk va stress raqamli axborot oqimi tafakkurning sifatini pasaytirishi mumkin [7, 133]. Doimiy axborot oqimi tafakkur va ijodiy qarorlar sifatini pasaytirishi mumkin. Shuning uchun ta'lim tizimida kreativ tafakkur faqat texnologik imkoniyat bilan cheklanmasligi, balki ijtimoiy va falsafiy kontekst bilan uyg'un bo'lishi muhim. Shu sababli, kreativ tafakkur pedagogik jarayonning markazida bo'lishi, ijtimoiy va ma'naviy kontekst bilan uyg'un bo'lishi zarur.

Xulosa

Raqamlashgan davrda ta'limda kreativ tafakkur inson tafakkurining yangi bosqichi sifatida shakllanadi. U proyektiv, ijodiy va kognitiv jihatdan uyg'unlashgan bo'lishi, raqamli texnologiyalar bilan birga ijtimoiy va ma'naviy me'yorlarni saqlashi zarur. Shu bilan ta'lim jarayoni nafaqat bilim beruvchi, balki yaratuvchi subyektlar tayyorlaydigan tizimga aylanadi. Raqamlashgan davrda ta'limda kreativ tafakkur nafaqat pedagogik maqsad, balki jamiyatning ijtimoiy va ma'naviy rivojlanishi uchun zarur vosita hisoblanadi. Talaba kreativ tafakkur orqali yangi bilimlar yaratadi. Sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalar bu jarayonni kuchaytiradi. Ijtimoiy muhit va pedagogik yondashuvlar tafakkurning sifatini belgilaydi. Shunday qilib, kreativ tafakkur ijtimoiy-falsafiy muammolarni yechish, kelajak avlodni innovatsion fikrlashga tayyorlash va raqamli jamiyat talablariga moslashtirishning markaziy vositasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Baudrillard J. Simulyakrlik va simulyatsiya. – Paris: Galilée, 1981. – P. 45–46.
2. Bostrom N. Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies. – Oxford, 2014. – P. 58.
3. Sultanova G.S. Metodology and way of thinking in postnonclassical phylosophy (epistemological analysis) //Міжнародний науковий журнал. – 2016. – №. 6 (3). – С. 94-96.
4. Castells M. The Rise of the Network Society. – Oxford: Blackwell, 1996. – P. 64–65.
5. Floridi L. The Philosophy of Information. – Oxford, 2011. – P. 102–103.
6. Tegmark M. Life 3.0: Being Human in the Age of Artificial Intelligence. – New York: Knopf, 2017. – PB. 159–160.
7. Kurzweil R. The Singularity is Near. – New York: Viking, 2005. – P. 133

ERIX FROMMNING EKZISTENSIAL FALSAFASIDA “SOG‘LOM JAMIYAT” KONSEPSIYASI

Asatulloev Inomjon Abobakir o‘g‘li

Farg‘ona davlat universiteti dotsenti,

Raximjonova Marjona

Farg‘ona davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Erix Frommning ekzistensial konsepsiyasida “sog‘lom jamiyat”ni shakllantirish vazifalari va istiqbollari va “sog‘lom jamiyat” asarida buzg‘unchi (destruktiv) ijtimoiy shart-sharoitlar ta’sirida jamiyatning degumanizatsiyasini (insoniylikdan chiqishini) tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: sog‘lom jamiyat, degumanizatsiya, insonparvarlik, ekzistensial, din, mavjudlik, madaniy o‘zgarishlar, qalb, ijtimoiy qaramlik.

Erix Fromm o‘zining “Sog‘lom jamiyat” asarida buzg‘unchi (destruktiv) ijtimoiy shart-sharoitlar ta’sirida jamiyatning degumanizatsiyasini (insoniylikdan chiqishini) tahlil qiladi. “Fromm tarixiy jarayonning dinamikasini inson tabiatining ehtiyojlari va ularni ma’lum bir ijtimoiy tuzilmada qondirish imkoniyati o‘rtasidagi psixologik nizoga olib borib taqaydi”[1;46-b]. U insoniyat tarixini begonalashuv va ozodlikdan qochish hodisalarida namoyon bo‘ladigan ijtimoiy nevrozning rivojlanishi sifatida ko‘radi. Biroq, uning tanqidiy nazariyasi ushbu muammolarni bartaraf etish istiqbollari ko‘rsatadi. Fromm, inson chinakam ozod bo‘lishi va o‘zining yaxlit insoniy tabiatini ro‘yobga chiqarishi mumkin bo‘lgan tegishli shart-sharoitlarni yaratish mumkin deb hisoblaydi.

Erix Fromm ijobiy erkinlikka erishish va muqobil, chinakam insonparvar jamiyatni yaratishga xizmat qiladigan qarashlarini o‘zining “Ozodlikdan qochish” asarida ilk bor ilgari surgan, mazkur asarda mutafakkir ijtimoiy nevrozning genezisi va mohiyatini tahlil qiladi va yaxlit tabiatini ro‘yobga chiqarish yo‘lida inson samarali rivojlanishi mumkinligi haqida so‘z yuritadi. Ammo nevrozdan xalos bo‘lish va sog‘lom jamiyatni yaratish imkoniyatlari va usullari haqidagi g‘oyalari uning “Sog‘lom jamiyat” (1955) va “Ega bo‘lish va bor bo‘lish” (1976) nomli asarlarida keltirilgan. Shunday qilib, Fromm ekzistensial yondashuv asosida ijtimoiy-tarixiy voqelikni qayta anglashga intiladi va ijtimoiy-siyosiy qayta o‘zgartirish nazariyasini yaratdi.

Erix Fromm jamiyatni rivojlanishida kapitalizmga muqobil yo‘li sifatida kommunitar sotsializmni ilgari suradi. Bu bilan mutafakkir o‘zining bunday yondashuvini shakllanishida sotsializm va kommunizm g‘oyalari asosiy rol o‘ynaganligini ta’kidlaydi. Fromm kapitalizmga muqobil bo‘lgan nazariyalar ichida inson mohiyati va tabiati talablariga eng mos keladigan nazariya sotsializm bo‘lib, bunday yondashuv utopik sotsialistlardan bo‘lgan Karl Marksning qarashlarida taqdim etilgan, deb yozadi. U

konformistik xulq-atvor va turmush tarzini o'rnatadigan turli xil hukmron ijtimoiy nazariyalarni tanqid qiladi. Uning tanqidining asosiy ob'ekti Freyd va Gobbs nazariyasiga asoslangan, insoning o'zi ijtimoiy mavjudot emasligi va, demak, hamjihatlik va birlikka asoslangan jamiyatlarni yaratish mumkin emasligini ta'kidlaydigan tezisdir. Freyd nazariyasiga ko'ra, inson ziddiyatli mavjudot bo'lib, tabiatining ziddiyatlilik muqarrardir. Freydning inson konsepsiyasi har doim libido va reallik tamoyili, keyinchalik esa – hayotga intilish va o'limga intilish kabi ikki qarama-qarshi kuch o'zaro ta'siriga asoslangan. Birinchisi maksimal jinsiy erkinlik va huzur-hulovat topishga intiladi. Bunda huzur-halovat tamoyili ijtimoiy doirada va cheklovlar bilan yashash zarurati bilan to'qnashadi, bu sivilizatsiyaning keyingi rivojlanishi va aqlning hukmronligi sharoitida bu intilishni tobora bostirib, cheklab qo'yadi. Ammo, bundan tashqari, buzishga qaratilgan o'lim instinktining o'zi ham mavjud. SHunday qilib, insonning tajovuzkorligi ham umidsizlik, ham tug'ma o'limga intilish tufayli yuzaga keladi. Bu inson borlig'ining uyg'unlikka erishishni imkonsiz qiladi. “Odamlar moddiy boyliklar uchun bo'lmasa, jinsiy munosabatlarda ustunlik uchun doimo bir-biri bilan raqobatlashadilar va bir-birlariga hujum qiladilar...”[2;90-b]. Sivilizatsiya, Freydning fikriga ko'ra, instinktlarni bostirish natijasidir va bostirish natijasida yuzaga kelgan ruhiy kasalliklarga olib keladigan moddiy farovonlik uchun majburiy to'lov – aql bilan amalga oshirilgan muqarrarlikdir. Madaniyatli odam nevrotik bo'lishga mahkum, bunga rozi bo'lish qiyin. Inson qulaylik va moddiy manfaatlar uchun ruhiy kasallik bilan to'laydi (jazolanadi)[2;91-b]. Fromm bu fikrga qarshi chiqmaydi, lekin bunday holat aynan mavjud kapitalistik turmush tarzi uchun muqarrar, bu mohiyatan jamiyat va madaniyatning insoniylikdan chiqishni (degumanizatsiyani) tug'diradi, deb hisoblaydi.

Dastlab insonlarni zarur ne'matlar bilan ta'minlash uchun yaratilgan kapitalistik siyosiy iqtisod ijtimoiy mafkuraga aylangan. D.Soros kapitalizmni tarixda bo'lgan imperiyalar ichida eng global imperiya deb ataydi, uning fikricha, kapitalizmni ko'z ilg'amaydi, lekin u insonlar ongini mahkam egallagan[3]. Ushbu imperiyaning yagona vazifasi – iqtisodiy (ishlab chiqarish va iste'mol) bo'lib, u insonlar hayoti ustidan hukmronlik qiladi va hayotning qolgan boshqa jabhalarini bostiradi[3]. Bunday tizimda ishlab chiqarish o'z-o'zi uchun maqsadga aylanadi.

Shuningdek, sivilizatsiya birdan-bir maqsadga aylandi, unda inson faqat vositaga aylangan. Fromm shu yo'sinda kapitalistik iste'mol jamiyati insonning barcha ehtiyojlarini qondiradi va unga moslashish inson uchun ezgulikdir, degan yana bir ommalashgan tezisni tanqid qiladi[2;88-b]. Ushbu nazariyaga ko'ra, xudbinlik, ochko'zlik, narsalarga berilganlik hamda barcha kapitalistik qadriyatlar – insonga xos sifatlardir. Biroq Fromm, moddiy foydaga intilish zamonaviy jamiyatda tug'ma fazilat emas, balki ijtimoiy-iqtisodiy ta'sir bilan shartlab berilgan deb ta'kidlagan holda, bu nazariyani tanqid qiladi.

Kapitalistik tizim shunday amal qiladiki, inson ilgarigidek faqat tirik qolish bilan kurashishga majbur; inson mehnati qadimdagidek faqat tirik qolish usulidir, buning bittagina farqi shundaki, inson ko‘proq moddiy boyliklardan foydalanishi mumkin. Ishlab chiqarish usuli insonning turmush tarzini va ustuvor ehtiyojlarini belgilab beradi. Bunda moddiy boyliklarning xilma-xilligi inson ongini qul qiladi, uning butun hayotini jalb qiladi. Iste‘molchilik yashashdan maqsadga aylangan va, o‘z navbatida, insonni begonalashuvdan chalg‘itadi. Kapitalizmga munosib muqobilni Fromm sotsializmida ko‘radi. Biroq bunda u sotsializm amalda qo‘llanilmagan nazariyaligicha qolgan deb tushuntiradi. XX asrda uni amalga oshirishga qaratilgan turli urinishlar uni buzish va aqidalashtirilishiga olib kelgan. Sotsializm salohiyati, Frommning fikricha, ro‘yobga chiqmay qolgan. Boshqa mashhur faylasuf va psixanalitik Karl Yaspers ham bunday qarashlarga qo‘shiladi. U ham insoniy jamiyatga sotsializm ko‘proq to‘g‘i keladi va u muqarrar ijtimoiy istiqboldir, deb hisoblaydi: “Sotsializm, - deb yozadi Yaspers, - bu barcha insonlar erkinligini ta‘minlab bera oladigan mehant va mahsulotlarni taqsimlanishining tashkil qilinishini yaratishga qaratilgan zamonaviy jamiyatning universal tendensiyasidir”[4;185-b]. Lekin Yaspers, Fromm singari, aqidalashtirilgan (dogmatik) sotsializmga qarshi chiqadi, unga erkinlik sotsializmini qarshi qo‘yadi[4;201-b]. Yaspers sotsializmida, avvalo, siyosiy ta‘limotni emas, balki turmush va tafakkur tarzini ko‘radi. Fromm esa Marks ta‘limoti va dogmatik sotsializm ko‘rinishlarini qayta angalagan holda, sotsialistik g‘oyaning amalga oshirilishidagi muvaffaqiyatsizliklar sabablarini aniqlaydi va o‘zining insonparvar sotsializm konsepsiyasini yaratadi.

Boshqa “sotsialistik” mamlakatlar uchun namuna bo‘lgan sotsializmning eskicha variantida Karl Marksning sotsializm konsepsiyasidan iqtisodiy qismi ajratib olingan. Karl Marks g‘oyalari juda soddalashtirilgan va cheklangan, bu uning ta‘limotining buzilishiga olib kelgan. Rossiyada Marks g‘oyalari, xususan, sotsializmni qurish usuli sifatidagi ishlab chiqarishni umumlashtirish g‘oyasi bilan niqoblangan navbatdagi ekspluatatorlik tuzumi qurilgan. Sotsializmning sovetcha modeli, Frommning ta‘kidlashicha, inson shaxsini mensimaslik fonida iqtisodiy o‘lishga intilish kabi kapitalizmga xos g‘oyani o‘z ichiga olgan. Insonning asosiy qadriyati uning baxti va erkinligidir degan Marks ta‘limotining asosiy insonparvar g‘oyasi e‘tiborsiz qoldirilgan. Marks iqtisodiy va siyosiy manfaatlarni faqat inson erkinligini amalga oshirish kontekstiga ko‘rgan. Rossiyada, aksincha, insonlar ortida byurokratik elita turgan siyosiy va iqtisodiy maqsadlar sharafiga qurbon qilingan. Ishlab chiqarish inson uchun emas, balki inson ishlab chiqarish uchun; inson uchun g‘oya, g‘oya inson uchun emas.

Karl Marks ta‘limotida ishlab chiqarishni umumlashtirish birdan-bir maqsad bo‘lmagan, balki ijtimoiy o‘zgarishlar, insonning ekspluatatsiya va begonalashuvdan xalos qilish vositasi sifatida xizmat qilgan. U qulchilik va begonalashuv elementlarini o‘z ichiga olgan yollanma mehnatni yo‘q qilish olib keladi. Uning asosini qul mehnatidan

xalos qilish va uni erkin ijodga, ya'ni o'zining bir butun mohiyatini ro'yobga chiqarishga asoslangan faoliyatga aylantirish yotadi. Maqsad sifatida xususiy mulkni bekor qilishni Marks “qo'pol kommunizm” deb nomalagan[5;586-b]. Istikbolda kommunizm odamlar ustidan davlat hokiyamiyatini umuman nazarda tutmagan.

Engels buni quyidagicha ifodalangan, davlatning vazifasi “odamlarni boshqarish emas, balki narsalarni boshqarish bo'ladi”[6;13-b]. Biroq adolat yuzasidan ta'kidlash kerakki, marksizmning buzilishida Marksning ham “xizmati” bor, uning ta'limoti, Fromm ko'rsatganidek, ziddiyatliliigi va bir qator cheklovlarga egaligi bilan ajralib turgan. Marks ta'limotining kamchiliklariga, birinchidan, Marks siyosiy o'zgarishlarga ortiqcha baho berganligi va, ikkinchidan, insonning aqliliga ishongan XVIII asr ma'rifatparvarlik ratsionalizmi e'tiqodidan kelib chiqib, insonga baho berganligini kiritish mumkin. Erix Fromm ko'rsatganidek, Marks inson xulq-atvorida yashirin psixologik motivlar rolini etarlicha baholamagan va, demak, nevrotik ijtimoiy xarakter va uning barcha oqibatlaridek hodisani hisobga ololmagan. Natijada u inqilob kuchiga va tezkor ijtimoiy o'zgarishlar mumkinligiga ortiq darajada ishongan[2;297-b].

Sotsialist-utopistlardan boshlab Marks, Eynshteyn va SHveyserlargacha bo'lgan kapitalizmning tanqidida shaxsi yo'qolgan, kapitalga aylangan inson ijtimoiy tizimdagi o'zining markaziy o'rnini yo'qotgan va u yo'qotgan mavqeini qaytarishi zarur, degan fikr asosiy rol o'ynaydi, deb ta'kidlaydi Fromm[2;308-b]. Biroq XIX-XX-asrda aksariyat tanqidchilar ijtimoiy yovuzlikning faqat bir jihatiga e'tiborlarini jalb qilganlar. Marks ishlab chiqarishning iqtisodiy sohasiga yo'nalish olgan, XIX-asr mutafakkirlari – demokratiyaning yo'qligiga, Tolstoy va Dostoevskiylar ma'naviy inqirozga e'tibor berganlar; Freyd sabab insonning ziddiyatli tabiati bilan shartlangan instinktlarni bostirishdan iborat deb hisoblagan. Fromm esa o'z tadqiqotlarida siyosiy, iqtisodiy va psixologik omillar qanday qilib o'zaro bog'langanligini ko'rsatib, butun ijtimoiy hayotni kompleks (majmuaviy) tarzda o'zgartirishgina jamiyatda tub o'zgarishlarga olib kelishi mumkinligi haqida xulosa chiqaradi. «Agar men barcha jihatlar qanday qilib o'zaro bog'langanini ko'rsam, unda men ishlab chiqarish va siyosiy tashkil qilishda, ma'anviy va falsafiy yo'nalish olishda, xarakterning tuzilishida va madaniy faoliyatda bir vaqtning o'zida o'zgartirishlar kiritish yo'li bilangina jamiyatning ma'naviy salomatligiga erishish mumkinligi haqida xulosa chiqarishim mumkin»[2;310-b]. Sotsializm va Marksning xatosi ijtimoiy va siyosiy o'zgarishlar fonida psixologik o'zgarishlarning zarurligini etarli baholay ololmaganidan iborat. Natijada Marksning xatolari uzoqqa boradigan tarixiy ahamiyatga ega bo'lib, “xunuk byurokratik sotsializm”ning yaratilishi, Marks g'oyalaridan ko'ngil qolishi va kommunizmning utopiya ekanligini tan olinishiga olib kelgan.

Xulosa qilganda, tarixiy voqelikni tanqidiy tahlil qilgan holda, Fromm o'zining “kommunitar sotsializm” dasturini ilgari surgan, uning maqsadi aynan shunday siyosiy

va iqtisodiy omillar insonga bo'ysunadigan, inson mehnati tirik qolish va ekspluatatsiya vositasi emas, balki insonning o'z-o'zini va o'zining haqiqiy erkinligini ro'yobga chiqaradigan jamiyatni yaratishdan iborat bo'lgan “sog'lom jamiyat” g'oyasi ilgari surilganligi kelib chiqadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Добренъков В.И. Неофрейдизм в поисках «истины». – М., «Мысль», 1974. - С.46.
2. Фромм Э. Здоровое общество. Догмат о Христе. – М.: Аст, 2005. - С.90.
3. Сорос Дж. Кризис мирового капитализма. Открытое общество в опасности. – М.: ИНФРА-М, 1999 [Электронный ресурс]. URL: <https://pqm-online.com/assets/files/lib/books/soros.pdf> (Дата обращения 06.09.2020)
4. Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М.: Политиздат, 1991. - С.185.
5. Маркс К. Экономическо-философские рукописи 1844 г. / К. Маркс, Ф. Энгельс // Из ранних произведений. – М.: Политиздат, 1956. - С.586.
6. Энгельс Ф. Анти-Дюринг / К. Маркс, Ф. Энгельс. // Полное собрание сочинений. Т.20. – М.: Политиздат, 1961. - С.13
7. Fromm E. Beyond the Chains of Illusions. –N. –Y., 1962. –P. 9

RAQAMLASHGAN JAMIYATDA IJTIMOIIY VA HUQUQIIY TARBIYA UYG'UNLASHUVINI TADQIQ ETISHNING FALSAFIY MASALALARI

Ergasheva Zilola Abduxakimovna

Farg'ona davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Maqolada ijtimoiy va huquqiy tarbiyani uyg'unlashtirishning ilmiy-metodologik asoslari, ijtimoiy va huquqiy tarbiya uyg'unlashuvining ijtimoiy-falsafiy zarurati, ijtimoiy va huquqiy tarbiya ijtimoiy zaruratining istiqbollari o'rganilgan. Shuningdek, raqamlashgan jamiyatda ijtimoiy va huquqiy tarbiya uyg'unlashuvini tadqiq etishning falsafiy masalalari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: tarbiya, ijtimoiy va huquqiy tarbiya, dinamika, uyg'unlashtirish, ijtimoiy davlat, tizimli-funksional tahlil, nazariy-metodologik asos, taraqqiyot, huquqiy ta'lim, ijtimoiy qadriyat, madaniyat konteksti.

Falsafiy fikrlash jarayonida inson ko'plab muammolarni hal etishga yo'l izlabgina qolmay, o'zi ham ijtimoiy, ma'naviy kamol topadi. Inson ma'naviy kamol topmasa, jamiyat taraqqiyoti ham to'xtaydi. Mashhur faylasuf Jan Jak Russo aytganidek, “falsafani o'rganish jarayonida kishilarda adolatlilik, haqgo'ylik, insonparvarlik e'tiqodi shakllanadi, boshqalarga qayg'urish, achinish hissiyoti kuchayadi”. Bu o'rinda Jan Jak Russoning, “odamni faylasuf qilishdan oldin uni inson sifatida tarbiyalash kerak”, degan fikrni ham yodga olib o'tmoq kerak.

Ijtimoiy va huquqiy tarbiya ta'limotlarining jamiyatda tutgan o'rni va ahamiyati qanday maqsadga xizmat qilishi va qanday manfaatlarni ifodalashi bilan belgilanadi. Agar ijtimoiy va huquqiy ta'limotlar o'z umrining o'tab bo'lgan ijtimoiy-siyosiy tuzumni himoya qilishga qaratilgan bo'lsa, bu ta'limotlar ijtimoiy taraqqiyotga g'ov bo'lib qoladi va oqibatda inqirozga uchraydi. Jamiyat taraqqiyotining extiyohlari zaminida paydo bo'lgan yangi ilg'or g'oya va qarashlar, jamiyat taraqqiyotiga, yangi ijtimoiy iqtisodiy tuzumning paydo bo'lishiga va mustahkamlanishiga ko'maklashadi.

Ijtimoiy va huquqiy tarbiya ta'limotlari tarixini o'rganishda tarixiy yondashish tamoyili alohida o'rin egallaydi. Tarixiy yondashish ta'moyili o'rganilayotgan ta'limotlarning paydo bo'lishi va rivojlanishi yo'nalishini mumkin qadar har tomonlama tahlil qilishni, uni baholashda voqea va hodisalarni tanqidiy o'rganish bilan cheklanib qolmasdan, o'sha davr kishilarining ruhiyatini, an'alarini, ular borliqni qanday idrok qilishlarini o'rganishni talab qiladi. U o'tmishdagi ta'limotlarga baho berishda subyektizmga yo'l qo'ymaslik, tarixiy xodisalarga xolisona, obyektiv munosabatda bo'lishga ko'maklashadi. Tarixiy yondashish tamoyili ijtimoiy va huquqiy tarbiya ta'limotlarining muayyan tarixiy sharoit bilan va shu davrning ijtimoiy va huquqiy

bilimlar tizimi bilan, o'tmish va hozirgi zamon siyosiy tajribasi bilan bog'liq ekanligini kuzatish imkonini beradi.

Ijtimoiy va huquqiy tarbiya ta'limotlari o'ziga xos rivojlanish qonuniyatlarga egadir. O'tmishda yaratilgan tarbiya to'g'risidagi ta'limotlar faqat o'tmishgagina taa'lluqli emas. Ularning vujudga kelishi uchun asos bo'lgan tarixiy vaziyatni o'zgarishi yoki tugab ketishi bilan ular ham yo'q bo'lib ketmaydi. Albatta, bu ta'limotlarning o'sha davr tarixiy sharoiti bilan bevosita bog'liq tamonlari o'zgaradi yoki hayotini tugatadi. Biroq, o'sha davr mutaffakirlarining tarbiya haqida bayon qilgan ko'pgina nazariy g'oyalari o'z davrini oshib o'tadi, ijtimoiy va huquqiy bilimning rivojlanish zanjiriga muhim bo'g'in bo'lib kiradi, o'zining nazariy ahamiyatini keyingi davrlarda ham yo'qotmaydi. Masalan, Platon, Arastu, Sitseron, Rim huquqshunoslari, Forobiy, Burxoniddin al-Marg'inoniy, Alisher Navoiy va boshqa ko'p mutafakkirlarning tarbiya to'g'risidagi ta'limotlarini vujudga keltirgan tarixiy vaziyat allaqachon yo'q bo'lib ketgan, lekin ularning g'oyalari hozirgacha o'zining ilmiy ahamiyatini yo'qotgani yo'q. Bu yerda O'zbekiston birinchi prezidenti I.A.Karimovning Forobiyning mashhur «Fozil odamlar shahri» asari haqida aytgan fikrini keltirish o'rinlidir. «Bundan ming yilcha muqaddam yaratilganligiga qaramasdan, bugungi o'quvchi ham bu asardan hozirgi hayotning murakkab muammolarini hal qilishda asqotadigan muhim fikr va yo'l-yo'riqlarni topa oladi».

Qadimgi Rim huquqiy ta'limotlar namoyondalaridan biri Sitseron miloddan avvalgi I asrda davlat boshqaruvini markazlashtirish ta'moyillari, shaxsiy hokimiyat va uning chegarasi, axloq va davlat manfaatlari kabi muammolarini qo'ydi, Yevropa bu muammolarni hal qilish uchun ko'p asrlar bosh qotirdi. Huquqshunoslik ilmining rivojiga ulkan hissa qo'shgan buyuk alloma Burxoniddin al-Marg'inoniy o'zining «Hidoya»sini XIII asrda yaratgan bo'lsa-da, bu asar XIX asrgacha butun musulmon dunyosida asosiy huquq manbai bo'lib xizmat qildi va hozirgacha o'zining ilmiy ahamiyatni yo'qotgani yo'q.

Hozirgi kunda oldimizda turgan dolzarb muammolardan biri O'zbekiston ijtimoiy va huquqiy tarbiya ta'limotlari tarixini yaratishdir. Bu mas'uliyatli vazifani amalga oshirishda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning asarlari muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Bu asarlarda o'z aksini topgan nazariy g'oyalar sun'iy ravishda inkor qilingan ta'limotlarni o'rganish va fan doirasiga kiritish imkonini beradi. Xalqimiz o'zining buyuk allomalariga nazar solmoqda, ularning ibratli ishlaridan saboq olishga intilmoqda. Zero prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek, «Dunyoga buxoriylar, beruniylar, termiziylar, moturidiylar, xorazmiylardek buyuk alloma va aziz-avliyolarni bergan jonajon Vatanimiz yoshlari ulug' ajdodlariga munosib bo'lib ulg'ayishi uchun barcha sharoitlarni yaratib berishimiz zarur.

Biz mamlakatimizda Uchinchi Renessans poydevorini yaratish uchun avvalo uning beshta muhim ustuni va halqasini belgilab oldik. Shu halqaning eng muhim bo'g'ini, hech

shubhasiz, ijodkor ziyolilarimiz, xususan, ma'naviyat vakillaridir. Ular jamiyatimizni yangilash va taraqqiy ettirishga xizmat qilayotgan hayotbaxsh g'oyalarni amalga oshirishda barchaga, ayniqsa, yoshlarga o'rnak bo'lishlari zarur» .

Bugun yurtimizda milliy davlatchilikning asoslarini, ajdodlarimiz ilmiy, ma'naviy merosini tiklash jarayonini takomillashgirishtirish masalasi yangi bosqichga ko'tarildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning qarori asosida xorij davlatlarida saqlanayotgan milliy merosimiz namunalarini izlab topib, ular bo'yicha ma'lumotlar bazasini yaratish bo'yicha maxsus ishchi guruhi tashkil etildi. Ular faoliyatining dastlabki natijasi sifatida Rossiyaning Sank-Peterburg shahri Ermitaj muzeyida O'zbek madaniyati haftaligi o'tkazildi. Zero, O'zbekiston davlati o'z davlatchilik tarixi va boy huquqiy merosiga ega bo'lib, bunday siyosiy-huquqiy merosdan unumli foydalanish jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirishda, kelajagi buyuk davlat qurishda bebaho manba hisoblanadi. Bu faoliyatning ildizlari esa ko'hna tarixiy merosimiz bilan bog'liq.

O'sib kelayotgan avlodning tarbiyasi va ijtimoiy jarayonlarga moslashuvda bilim, unga munosabat masalasi doimiy muammo hisoblanadi. Shuning uchun tarbiya ijtimoiy institut sifatida jamiyat a'zolarida bir maqsad sari qaratilgan dunyoqarashni shakllantirish va ular tomonidan tarbiya jarayonida amalga oshirilishi mumkin bo'lgan bir qator ehtiyojlarning qondirilishi uchun sharoitlar yaratadi, jamiyatda faoliyat yuritish va uni rivojlantirishga qodir bo'lgan kadrlarni tayyorlaydi, ijtimoiy hayot barqarorligi madaniyatini avlodlarga meros qoldirish orqali ta'minlaydi, o'zgaruvchan ijtimoiy holatlarga jamiyat a'zolarini moslashtiradi hamda jamiyat a'zolarining intilishlari, maqsadlarining birlashishini va ijtimoiy, kasbiy, etnokonfessial guruhlar manfaatlarining uyg'unlashuvini ta'minlaydi.

Ijtimoiy tarbiyaning asosiy vazifasi esa jismoniy baquvvat, madaniy-ma'naviy yetuk, ruhan tetik, mustaqil fikrlash, ishlash va yashash qobiliyatiga ega bo'lgan, zamonasining ilmiy-texnika taraqqiyoti talablariga mos kasbkor mahoratini o'zida mujassamlashtirgan barkamol insonni shakllantirishdan iboratdir. Ijtimoiy tarbiyaning asosiy yo'nalishlari orasidagi o'zaro aloqadorlik xuquqiy savodxonlik, huquqiy tarbiya orqali amalga oshiriladi. Huquqiy tarbiyaning dastlabki bosqichi ijtimoiy tarbiya singari bog'chadan, maktabdan boshlanadi. Shuningdek, huquqiy tarbiya – davlat tuzilmalari, ta'lim muassasalari, fuqarolik jamiyati institutlari hamda ommaviy axborot vositalari tomonidan, jamiyatda va uning har bir a'zosida huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish, qonun va huquqiy tartibotga hurmat bilan qarashni shakllantirish maqsadida shaxs ongi va xulq-atvoriga muntazam ta'sir o'tkazib borishga qaratilgan faoliyatdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Т.: «Ўзбекистон», 2016. – Б. 13.
2. Falsafiy qomusiy lug‘at. – Toshkent: „O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti“, 2004.
3. Saidov A.I. O‘zbek oilalaridagi tarbiyaning ijtimoiy-psixologik ahamiyati. Science and innovation international scientific journal. Volume 1. ISSUE 8, 2022
4. Авлоний Абдулла. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Тошкент, Ўқитувчи, 1992.
5. Боймуродов Н. Амалий психология. – Т.: «Янги аср авлоди», 2008. – Б. 266.

3-SHO'BA. YANGI O'ZBEKISTONDA IJTIMOY-GUMANITAR FANLARDAGI ILMIY TADQIQOTLAR

YANGI O'ZBEKISTON: AXBOROTLASHGAN JAMIYATDAN RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR SARI

Qiyom Nazarov

Falsafa fanlari doktori, professor

Jahon miqyosida globallashuv jarayoni tobora kengayib va chuqurlashib borayotgan bugungi kunda butun insoniyat hayotining barcha jabhalariga zamonaviy axborot-kommunikatsiya vositalari va raqamli texnologiyalarining kirib kelgani hamda jadal rivojlanish yo'liga o'tgani jamiyat rivojida katta o'zgarishlar ro'y berishiga sabab bo'lmoqda. “Axborotoashgan jamiyat” va «Raqamli texnologiyalar» tushunchalari global mohiyat kasb etib, bu boradagi jarayonlar inson tafakkuriga turli yo'nalishlarda ta'sir o'tkazuvchi, odamzot hayotini u yoki bu tomonga burib yuboruvchi, goh ijobiy goh salbiy mohiyat kasb etuvchi qudratli kuchga aylanmoqda. Bunday murakkab sharoitda yuksak malakali, iqtidorli va zamonaviy fikrlaydigan o'quvchilar va talaba yoshlarni tarbiyalash, ushbu yo'nalishda kengqamrovli tadqiqotlar olib borish bugungi dunyodagi davlatlar va xalqlarning kelajagini belgilaydigan muhim masalalardan biri sifatida e'tirof etilmoqda.

Bizning mamlakatimizda ham, hozirgi globallashuv sharoitida axborotning tez sur'atlar bilan o'sishi, axborot texnologiyalari sohasi va raqamlashtirishning shiddat bilan rivojlanishi hamda ijtimoiy hayotning turli sohalarini axborotlashtirish va kompyuterlashtirish darajasining ortib borayotgani bilan bog'liq jarayonlar jamiyat hayotining barcha sohalariga nihoyatda katta ta'sir ko'rsatmoqda.

Aynan ana shu omilning ahamiyati ortib borishi mazkur jarayonning tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'lgan axborot resurslaridan va raqamlashtirish imkoniyatlaridan keng ko'lamda foydalanish barobarida milliy axborot tizimlarini yanada takomillashtirish va axborot xavfsizligini ta'minlash sohasini tartibga solish bilan bog'liq masalalarga katta ahamiyat qaratilishiga sabab bo'lmoqda.

Keyingi yillardagi islohotlar O'zbekistonni rivojlangan davlatlar qatoriga qo'shilishini ta'minlash jarayonidav raqamli texnologiyalarni rivojlantirishni ham eng ustuvor vazifalardan biriga aylantirdi. Bugungi kunda ushbu yo'nalishda amalga oshirilayotgan islohotlar va yangilanishlarga doir davlat siyosatining asosiy tamoyillari to'la-to'kis ishlab chiqildi va uning ustivor yo'nalishlari belgilab olindi.

Ayni shu nuqtai nazardan, bu boradagi xalqaro tajribalarni umumlashtirish, raqamli texnologiyalar amaliyotiga xos umumiy qonuniyatlar va ularni joriy etishning

respublikamiz hayotiga doir milliy xususiyatlarini aniqlash, bu borada ilmiy asoslangan takliflar va tavsiyalar ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega bo'lmoqda.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan tub islohotlar ta'sirida raqamli texnologiyalarni rivojlantirishga qaratilgan davlat siyosatida ro'y berayotgan dinamik o'zgarishlar va yangilanishlarning O'zbekiston rivoji yangi bosqichining ustuvor tendensiyasi sifatidagi ahamiyatini ko'rsatishga doir tadqiqatlarga alohida ahamiyat qaratilmoqda va ularga doir mavzular ham dolzarblik kasb etmoqda. Bu borada ham Prezidentimizning BMT Bosh Assambleyasi 75 sessiyasidagi nutqida “Jamiyatni siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy modernizatsiya qilish bo'yicha keng ko'lamli chora-tadbirlarimiz natijasida yangi O'zbekiston shakllanmoqda. Bugungi kunda mamlakatimizdagi demokratik o'zgarishlar ortga qaytmaydigan tus oldi” deb ta'kidlangan fikri o'z isbotini topmoqda.

Aslida, ta'kidlash joizki, jahondagi ko'plab ilg'or davlatlarning siyosati va faoliyatida “Internet”, “Yelektron hukumat”, “Yelektron boshqaruv”, “Raqamli texnologiyalar”, “Veb-sayt” kabi tushunchalar keng qo'llanilmoqda va ular bilan bog'liq dolzarb masalalar olimlarning asarlari va mutaxassislarning tadqiqotlarida o'z ifodasini topmoqda.

Shu bilan birga, “IT texnologiyalar”, “raqamli texnologiyalar”, “raqamli kommunikatsiyalar” “raqamli tijorat”, “raqamli aktivlar”, “raqamli dividendlar” “Blokcheyn texnologiyasi”, “kriptoalyuta” kabi tushunchalar ham tanish bo'lib qoldi hamda turli nuqtai nazardan chuqur o'rganilmoqda.

Bu jihatdan, Angliyaning Oxford University, Cambridge University, Manchester University, Central Asian Studies va Jawaharlal Nehru University, AQShning Massachusetts Institute, Indiana University, Stanford Universities, University of Pittsburgh, Germaniyaning Humboldt Universitat, Fransiyaning the University of Sorbonne, Yaponiyaning Tokyo University va Kiofo University, Janubiy Koreyaning Asia Research Institute Rossiya Fanlar akademiyasining Texnologiyalar hamda Sotsiologiya institutlari (Rossiya) tadqiqotlarida raqamlashtirish bog'liq mavzularni tadqiq etishga ahamiyat berilmoqda.

Dunyoda ushbu sohada “raqamli texnologiyalar”, “raqamli texnologiyalarni rivojlantirish” tushunchalarini ilmiy tadqiqot obyekti sifatida tahlil qilish, raqamli texnologiyalarni shakllantirish qonuniyatlarini ko'rsatib berishga doir qariyb barcha mamlakatlariga xos bir qator muammolar olimlar va mutaxassislarning diqqatini tortmoqda va ularning tadqiqotlariga mavzu bo'lmoqda. Bugungi kunda dunyoy mamlakatlarida raqamli texnologiyalarni joriy etishga xizmat qiladigan davlat siyosatida namoyon bo'layotgan innovatsion rivojlanish tamoyillari tizimi va mexanizmining optimalligini yanada oshirishga yordam beradigan amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilga tadqiqot va izlanishlarga talab ortib bormoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalari sohasini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2018 yil 19 fevraldagi Farmoni bu sohada muhim ahamiyatga molik bo‘ldi. Prezidentimizning 2018 yil 13 dekabrda “O‘zbekiston Respublikasi davlat boshqaruviga raqamli texnologiyalar, elektron hukumat hamda axborot tizimlarini joriy etish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” gi PF-5598-sonli va "Raqamli O‘zbekiston - 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 2020 yil 5 oktabrdagi N PF-6079 sonli farmonlari ushbu jarayonning huquqiy asoslari ta‘minlanishiga yanada keng imkoniyat yaratdi. Yurtimizda 2020 yilning “Ilm-ma‘rifat va raqamli texnologiyalarni rivojlantirish yili” deb e‘lon qilinishi hamda Prezidentimizning “2017 — 2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha harakatlar strategiyasini «Ilm, ma‘rifat va raqamli texnologiyalarni rivojlantirish yili»da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida” farmoni qabul qilinishi ushbu yo‘nalishda yangi davr boshlanganidan dalolat beradi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 28 apreldagi “Raqamli texnologiyalar va elektron hukumatni keng joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida” qabul qilgan qarori va "Raqamli O‘zbekiston - 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” farmoni esa bu boradagi faoliyatning bardavom bo‘layotganini yaqqol ko‘rsatadi. Hozirgi kunda amalga oshirilayotgan “Yangi O‘zbekiston – 2030 strategiyasi” sohani yangi bosqichga ko‘tarishning asoslarini yaratishning muhim poydevoridir.

Raqamli texnologiyalardan foydalanish insonning kundalik hayoti va o‘zaro aloqalari hamda hisoblash quvvati bilan birga, jamiyatdagi ishlab chiqarish munosabatlari, texnologiyalar va ta‘lim tuzilmasi, axborot tizimlari va xizmatlari kabi sohalarda tub o‘zgarishlarga sabab bo‘lmoqda.

Raqamlashtirish vositalari va raqamli ma‘lumotlar endilikda, asosan, muqobil qiymati tufayli yangi omilga aylanmoqda va ushbu omil yangi maqsadlar va yangi g‘oyalarni amalga oshirish uchun ishlatila boshladi. Butun dunyoda umumiy tus olgan ushbu jarayon bizning mamlakatimiz hayoti va keyingi yillardagi yangilanishlarning tarkibiy qismiga aylandi va bu quyidagilarda namoyon bo‘lmoqda:

Birinchidan, raqamli texnologiyalar ijtimoiy jarayonlar uchun mexanizm bo‘lib xizmat qiladi. Endi siz internetdan foydalangan holda shifokor qabuliga yozilishingiz va telemeditsina imkoniyatlaridan foydalangan holda salomatligingizni kuzatishingiz mumkin. Siz o‘qituvchidan minglab kilometr uzoqlikda bo‘lgan birinchi darajali o‘quv kurslarini tinglashingiz mumkin, siz uyingizdan chiqmasdan hujjatlarni to‘ldirishingiz, onlayn moliyaviy xizmatlarni olishingiz va yaqin atrofdagi do‘konlarda mavjud bo‘lmagan tovarlarni xarid qilishingiz mumkin.

Ikkinchidan, kundalik hayotda raqamli texnologiyalar va xizmatlarning paydo bo'lishi turli xil daromad darajalari yoki mamlakatning chekka hududlarida yashash tufayli hayot sifatini sezilarli darajada yaxshilash va ijtimoiy tengsizlikni kamaytirishi mumkin. Biroq, aksariyat mamlakatlardan farqli o'laroq, bizda ma'lumotlarni saqlash va qayta ishlash markazlarini baholash standartlari endigina ishlab chiqilmoqda va bu taqdim etilayotgan xizmatlar darajasini baholash uchun ob'yektiv imkoniyatlarni ikamaytiradi.

Uchinchidan, raqamli texnologiyalar hayot uchun xavfsiz va qulay shaharlarni yaratish imkonini beradi. Raqamli texnologiyalar yordamida energiya sarfini optimallashtirish, tirbandlik va baxtsiz hodisalardan qochish mumkin. Raqamli texnologiyalarning joriy etilishi bilan shahar infratuzilmasi holatini monitoring qilishning markazlashtirilgan tizimlari paydo bo'ldi. Raqamli texnologiyalar qayyerdagi yangi infratuzilma zarurligini va uni qanday qilib arzonroq va samarali saqlashni aniqlash imkonini beradi. Natijada, xuddi shu budjet bilan shahar hokimiyati fuqarolarga yanada qulay yashash sharoitlarini ta'minlashi mumkin.

To'rtinchidan, zamonaviy dunyoda korxonalar malakali kadrlarga juda muhtoj, iqtidorli odamlar esa sog'lom ambitsiyalardan xoli emas, yashash va ishlash joyi tanlashga jiddiy yondashadi. Bugungi kunda hayotning yuqori sifati iqtisodiy o'sish va ishbilarmonlik muhitining yaxshilanishi bilan bevosita bog'liqligi ayni haqiqat. Qulay yashash sharoitlarini yaratish yuqori sifatli mutaxassislar va yirik ish beruvchilarni, ayniqsa, yuqori texnologiyali ishlab chiqarishlarga jalb etishning majburiy talabiga aylanmoqda.

Hozirgi davrga kelib, raqamli texnologiyalar muayyan odamlar, muassasalar va davlatlardan mustaqil ravishda rivojlanmoqda va u jahon amaliyotiga kirib keldi. Endilikda unga mamlakatimizning har bir hududi qanchalik tez qo'shilishi muvaffaqiyat va hayot sifati masalasiga aylandi.

Raqamli texnologiyalardan foydalanishning mahalliy xususiyati uchinchi sanoat inqilobini jahon texnologiyalarini rivojlantirishning to'laqonli loyihasi sifatida ko'rib chiqishga asos bermadi. To'rtinchi sanoat inqilobi raqamli texnologiyalarni jamiyatni taraqqiy ettirishning belgilovchi omillaridan biri sifatida namoyon etmoqda va uni rivojlantirishni taqazo etmoqda.

Mamlakatimizda raqamli iqtisodiyotni faol rivojlantirish, barcha tarmoqlar va sohalarda, eng avvalo, davlat boshqaruvi, ta'lim, sog'liqni saqlash va qishloq xo'jaligida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Xususan, elektron hukumat tizimini takomillashtirish, dasturiy mahsulotlar va axborot texnologiyalarining mahalliy bozorini yanada rivojlantirish, respublikaning barcha hududlarida IT-parklarni tashkil etish,

shuningdek, sohani malakali kadrlar bilan ta'minlashni ko'zda tutuvchi ustuvor loyihalarni amalga oshirish boshlangan.

Bundan tashqari, ko'plab axborot tizimlari bilan integratsiyalashgan geoportalni ishga tushirish, jamoat transporti va kommunal infratuzilmani boshqarishning axborot tizimini yaratish, ijtimoiy sohani raqamlashtirish va keyinchalik ushbu tajribani boshqa hududlarda joriy qilishni nazarda tutuvchi "Raqamli Toshkent" kompleks dasturi amalga oshirilmoqda.

Yangi O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar raqamlashtirishni yangi bosqichga ko'tarish imkoniyatini yuzaga keltirdi. Kun sayin yangilanib borayotgan bunday sharoitda raqamli texnologiyalar ishtirokchilari bo'lgan subyektlarning foydali ish ko'effitsientini oshirish borasidagi faoliyat samaradorligini yuksaltirishga yordam beradigan amaliy takliflar va tavsiyalarni ishlab chiqish dolzarb vazifaga aylanmoqda.

Keyingi yillarda mamlakatimizda bu borada jahon tajriasidan foydalanish va milliy kontentni yanada rivojlantirish masalalariga alohida e'tipbor qaratilmoqda. Bunda ayniqsa, ushbu qaror bilan tasdiqlangan 2021–2025 yillarga mo'ljallangan “O'zbekiston uchun raqamli xizmat” davlat dasturining amaliy ahamiyati katta bo'ldi.

Bugungi kunda ushbu yo'nalishda zamonaviy texnologiyalar imkoniyatlaridan foydalanish samaradorligini oshirish, barcha darajadagi subyektlar faoliyatida raqamli innovatsiyalar va ularga mos transformatsiyalarni qo'llash madaniyatini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu esa o'z navbatida, har birimizning ushbu yo'nalishdagi yangiliklarni o'zlashtirish va ulardan samarali foydalanish ko'nikmasini egallash zarurati davr talabiga aylanganidan dalolat beradi.

ВЗАИМОСВЯЗЬ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА И ПРИРОДНЫХ ЯВЛЕНИЙ: ВЫЗОВЫ И РЕШЕНИЯ

Миродилжон Хомуджонович БАРАТОВ

*Академия наук Республики Узбекистан, заведующий отделом Института
государства и права, доктор юридических наук, профессор*

Бори Тохтаходжаевич АКРАМХОДЖАЕВ

*Академия наук Республики Узбекистан, старший научный сотрудник
Института государства и права, кандидат юридических наук, доцент*

Аннотация: автор статьи анализирует вопросы устойчивого развития гражданского общества через процессы опустынивания, недостатка водных ресурсов Узбекистана, а также вопросов проблемного строительства афганского канала Кош-Тепа и последствий его строительства, выраженных усилением сейсмической активности в Афганистане. По мнению автора, появление больших масс водных ресурсов в Афганистане из Амударьи поколебало сейсмический баланс подземных водных ресурсов, что привело к максимальной сейсмической активности литосферных плит, подвергающихся также воздействию Индийской и Евразийской платформ, породивших самые высокогорные плато Гималаев.

Ключевые слова: опустынивание, проблема водных ресурсов, канал Кош Тепа, активизация сейсмической активности в Афганистане после начала строительства канала, Амударья, Афганистан, Узбекистан, Центральная Азия, Сарезское озеро.

Проблемы устойчивого развития гражданского общества нельзя представить себе без учета природных явлений, которые происходят в этом обществе, ибо стихийный характер природных явлений означает наступление чрезвычайных ситуаций для общества. Тем не менее, указанные ситуации общество должно преодолевать через изучение данных явлений и их возможное предотвращение. Обратимся к природным явлениям. Так, процессы опустынивания в нашей стране таковы, что каждую минуту 9 квадратных метров территории Узбекистана превращается в пустыню. Экологические и геоэкологические проблемы нарастают с каждым днем. Однако вопрос борьбы с опустыниванием пока не стоит на повестке дня. Узбекистан в настоящее время сталкивается с острой нехваткой воды для нужд сельского хозяйства. По мнению региональных экспертов, к 2030 году дефицит может достичь 7 миллиардов кубометров и удвоиться к 2050 году [1]. Аналогичным образом, Ашхабад ищет долгосрочные решения своих водных

проблем. Туркменистан и Узбекистан представляют собой две из 17 стран, сталкивающихся с «чрезвычайно высоким» уровнем базового водного стресса [2]. Обе страны граничат с Афганистаном, где строительство оросительного канала неизбежно усугубит водные проблемы обеих центрально-азиатских республик (ЦАР). В сентябре 2023 года Президент Узбекистана Шавкат Мирзиёев выразил обеспокоенность по поводу канала Кош-Тепа в Афганистане на Совете глав государств-учредителей Международного фонда спасения Арала. Мирзиёев утверждал, что ввод канала «может кардинально изменить водный режим и баланс в Центральной Азии» [3].

Талибы назвали проект канала спасательным кругом для страдающего от засухи Афганистана. Канал строится на реке Амударья в северной провинции Балх. Цель проекта – превратить около 550 000 гектаров пустынных земель в пахотные земли в засушливых северных провинциях Афганистана: Кальдар, Балх, Джаузджан и Фарьяб [4].

Распределение воды между ЦАР из бассейна Амударьи основано на «соглашении о сотрудничестве в совместном управлении, использовании и охране межгосударственных источников водных ресурсов», подписанном министрами водных ресурсов государств Центральной Азии в 1992 году. До этого советские официальные лица подписали в Москве соглашение, известное как «Протокол 566», для регулирования распределения водных ресурсов в Центральной Азии. Протокол также создал организации речных бассейнов для управления квотами. Когда Советский Союз начал распадаться, пять ЦАР подписали новое соглашение «о сотрудничестве в совместном управлении, использовании и охране межгосударственных источников водных ресурсов» [5]. Соглашение создало Межгосударственную координационную водохозяйственную комиссию Центральной Азии (МКВК), в которую не входит Афганистан, для надзора за распределением водных ресурсов. Строительство Афганистаном канала Кош-Тепа теперь, как представляется, нарушает эту систему [6].

Ожидается, что строительство канала длиной 285 километров и глубиной 100 метров обойдется в 684 миллиона долларов США. Завершение строительства запланировано на 2028 год [7]. Талибан финансирует проект из собственных средств, в основном за счет продажи прав на добычу полезных ископаемых в Афганистане, в основном китайским компаниям. В строительстве канала задействовано более 200 афганских компаний [8].

Воды Амударьи составляют 80 процентов всех доступных водных ресурсов в регионе. Таким образом, канал Кош-Тепа окажет серьезное влияние на ЦАР, особенно на Узбекистан и Туркменистан [9]. По оценкам некоторых экспертов, обе страны могут потерять до 15 процентов оросительной воды, которую они забирают

из реки [10]. После завершения строительства канала почти треть воды Амударьи будет поступать во внутренние районы Афганистана. В результате этого в ряде регионов Узбекистана и Туркменистана произойдет резкое сокращение объема доступной воды [11].

Кабул также планирует построить гидроузел Дешти-Джун, чтобы усилить контроль над стоком реки Пяндж. Эксперт по экологии Наталья Шулепина отметила, что «в совокупности эти два крупных проекта приведут к резкому сокращению сброса [водных ресурсов] на территории Туркменистана и Узбекистана» [12].

Переброска талибами стока реки Амударья на территорию Афганистана серьёзно затруднит развитие сельского хозяйства Туркменистана. Туркменистан получает около 90 процентов воды из реки Амударья. «Это не проблема, это катастрофа», – заявил туркменский эксперт по гидрогеологии. «Это, несомненно, серьёзная угроза. Дело не только в потере воды, есть множество факторов, и все они вместе могут резко осложнить ситуацию с водой» [13].

Канал серьёзно повлияет на сельское хозяйство Узбекистана. Страна в значительной степени зависит от сельского хозяйства, и почти 40 процентов населения прямо или косвенно связаны с этим сектором. Имея 4,5 миллиона гектаров пахотных земель, Узбекистан в основном выращивает хлопок, пшеницу, ячмень, рис, кукурузу, картофель, фрукты и овощи. Сокращение водных ресурсов, вероятно, нанесёт серьёзный удар по хлопковой отрасли Ташкента [14]. Поскольку на хлопок приходится 17 процентов валового внутреннего продукта Узбекистана, пострадает и внутренняя экономика [15].

Узбекистан уже сталкивается с нехваткой воды, засухой и опустыниванием. Изменение климата и общая засуха являются основными причинами истощения водных ресурсов Узбекистана. Узбекский учёный Усмон Норкулов предупредил: «Мы теряем 15 процентов воды из-за изменения климата, а если мы потеряем ещё 10 процентов, то потеряем четверть [нашей] воды. Это приводит к многочисленным кризисам. Нам будет трудно наполнять водохранилища. Нам придётся строить дополнительные сооружения. Вся система может выйти из строя» [16].

Туркменистан и Узбекистан могут столкнуться с дополнительными проблемами, помимо потери водных ресурсов. Некоторые эксперты считают, что канал может привести к широкому засолению почв в Афганистане и регионе. «Канал, проходящий почти под прямым углом, пересекает или огибает предгорные равнины, дельты рек, имеющие свой собственный устоявшийся гидрологический и гидродинамический режим», – отметил туркменский эксперт. «Это нарушит текущий дренаж грунтовых вод в Амударью, что приведет к повышению уровня

грунтовых вод и засолению сельскохозяйственных угодий» [17]. Широко распространенное засоление наносит серьезный ущерб сельскохозяйственным угодьям, поскольку избыток соли приводит к потере плодородия почвы.

Главной проблемой для Туркменистана и Узбекистана является отсутствие соглашения о распределении вод Амударьи между Афганистаном и ЦАР. Некоторые аналитики полагают, что Кабулу следует лучше интегрироваться в систему управления водными ресурсами Центральной Азии. Необходимы новые соглашения между Афганистаном и ЦАР, которые создадут прецедент для регионального сотрудничества в области устойчивого управления водными ресурсами [17]. Постоянный дефицит воды может обострить внутреннюю и региональную напряженность и привести к будущему конфликту.

По данным Института мировых ресурсов, Узбекистан, наряду с Афганистаном и Туркменистаном, относится к категории стран, испытывающих «высокий» водный дефицит [18]. В Узбекистане целых 90 % имеющихся водных ресурсов приходится на сельское хозяйство, на долю которого по состоянию на 2019 год приходилось 28% ВВП страны [19].

В советское время распределение водных ресурсов Амударьи между республиками Центральной Азии регулировалось Генеральной схемой освоения водных ресурсов бассейна Амударьи, утвержденной в 1987 году решением № 566 Научно-технического совета Министерства мелиорации и водных ресурсов СССР. Согласно этому решению, распределение квот по странам было следующим:

Кыргызстан: 0,6 %

Таджикистан: 15,4 %

Туркменистан: 35,8 %

Узбекистан: 48,2 %.

После распада Советского Союза, 8 февраля 1992 года, лидеры всех пяти стран Центральной Азии подписали в Алматы Соглашение о сотрудничестве в области совместного управления и охраны трансграничных водных ресурсов. Согласно этому документу, система водораспределения, унаследованная от советских времен, должна была сохраняться до разработки новых правил на основе международных договоров [2⁰. – С.8].

Однако в 1996 году двустороннее соглашение, подписанное в Чарджое (ныне Туркменабат) лидерами Узбекистана и Туркменистана, привело к выравниванию долей между двумя странами [21]. Это соглашение, устанавливающее 50 на 50% водозабора из Амударьи, действовало до 2022 года, когда в Ашхабаде было подписано новое соглашение между странами Центральной Азии. Этот пакт обозначил временные лимиты водозабора из Амударьи на период с октября 2022

года по октябрь 2023 года. Согласно ему, общий объем 55,4 км³ воды из бассейна реки должен был быть распределен следующим образом [22]:

Узбекистан – 23,6 км³,

Туркменистан – 22 км³ и

Таджикистан – 9,8 км³.

Однако в свете строительства канала Кош-Тепа данное соглашение, вероятно, потребует пересмотра, особенно в части сокращения общего объема водных ресурсов, доступных странам Центральной Азии из Амударьи.

Следует отметить, что из-за климатических и антропогенных изменений за последние 50 лет, ключевые реки Узбекистана – Сырдарья и Амударья – потеряли 20% своего объема. В результате, с 2008 по 2022 год количество доступной воды на душу населения в Узбекистане сократилось на 48%, снизившись с 3048 до 1589 кубических метров. Расчеты показывают, что при повышении средней температуры на 2°C запасы ледников, являющихся основным источником воды Амударьи и Сырдарьи, уменьшатся на 50%, а при повышении на 4°C – на 78%. Прогнозируется, что к 2100 году в регионе средняя температура повысится на 5-6 °C [23]. Это будет большая климатическая катастрофа. Человечеству придется строить подземные коммуникации и города, чтобы выжить в этих нечеловеческих условиях. В этой связи, получение из воздуха воды станет жизненно важной проблемой. Кстати, в Нидерландах такая технология давно функционирует, и Узбекистан может в настоящее время воспользоваться столь необходимой для жизни населения технологией.

Даже без учёта канала Кош-Тепа в Узбекистане ожидается ухудшение ситуации с нехваткой воды из-за глобального потепления и сохраняющихся высоких темпов роста населения, среднегодовой прирост которого составит 650–700 тысяч человек [24].

В 2022 году сельское хозяйство Узбекистана потребило 39 миллиардов кубометров воды из обоих бассейнов – Сырдарьи и Амударьи. Президент Шавкат Мирзиёев признал, что 36% этого ресурса, или 14 миллиардов кубометров, было потеряно в каналах с земляным руслом [25]. 70 % орошаемых земель страны по-прежнему используют устаревшие методы и технологии, преимущественно бороздковый полив [26]. По этой причине 5-6 миллиардов кубометров были потеряны из-за устаревших методов орошения, что привело к неэффективному использованию более 50%, или почти 20 миллиардов кубометров, воды [25].

Кроме того, по состоянию на 2020 год 77 % оросительных каналов в стране нуждались в ремонте и реконструкции. Большая часть бетонных желобчатых поливных сетей, срок службы которых не превышает 30 лет, не была отремонтирована. 70% этих сетей в настоящее время требуют реконструкции и

замены. При этом водозаборные шлюзы фермерских хозяйств в большинстве случаев не оснащены счётчиками воды.

Кроме того, 94% из 1687 зарегистрированных насосных станций, находящихся в ведении водохозяйственных организаций страны, уже отработали нормативный срок службы, что требует модернизации и замены. Десятая часть напорных водопроводов общей протяжённостью 2887 км также требует замены [27]. По состоянию на 2023 год 80% насосов проработали 35-40 лет, что превышает установленный срок службы. По сравнению с отчётом 2020 года, в котором говорилось, что более 60 % насосов исчерпали свой ресурс, в 2023 году этот показатель вырос до 80 %. Это означает, что, несмотря на выделенные средства за последние три года, ситуация ухудшилась [25]. Представляется, что бетонирование русла каналов и рек, использование капельного орошения, использование технологий для добычи воды с установкой ветрогенераторов поможет населению Узбекистана в решении проблемы нехватки водных ресурсов

Кроме водных проблем в Узбекистане наиболее вероятным фактором, вызывающим беспокойство населения – является усиление сейсмической активности в Центральной Азии. Все дело в том, что в Узбекистане, а если сказать более точно в Каракалпакистане появились геотермальные источники, что свидетельствует об активизации магматических процессов в литосфере Земли, которая и вызывает сейсмическую активность в регионе.

Так, 22 июня 2022 года в 01:24 по местному времени (UTC+4:30) в Афганистане в районе линии Дюранда, разделяющей Афганистан и Пакистан, произошло землетрясение магнитудой 6,2 (по другим оценкам – 5,9 или 6,1). Не менее 1500 человек погибли и ещё 2000 получили ранения, что делает это землетрясение самым смертоносным в 2022 году [28].

К сожалению, с момента строительства канала КошТепа сейсмическая ситуация в Афганистане существенно возросла и такого рода смертоносные землетрясения стали более частым явлением. По данным сейсмологов, за последние 25 лет и их архиве землетрясений, при сравнении с данными с 1900 г., в среднем за год в Афганистане происходит около 885 землетрясений [29].

Так, 7 октября 2023 года в западной части Афганистана, в провинции Герат, произошло разрушительное землетрясение магнитудой 6,3. Это событие стало одним из самых смертоносных в стране за последние десятилетия [30]. На наш взгляд, данное землетрясение также связано со строительством канала КошТепа по причине отсутствия бетонирования дна канала, которое пропускает воды Амударьи в подземные водоносные слои, что нарушает баланс подземных вод и данное воздействие неизбежным способом влияет на потерю относительной сейсмической стабильности региона, подвергаясь дополнительному давлению прибывающих вод

Аму-дарьи в подземные водоносные слои Афганистана. Соответственно, с точки зрения геофизических процессов, изменение давления водных потоков на тектонические плиты, составляющие литосферу Афганистана, подверглись значительным изменениям в сторону увеличения нагрузки на эти плиты и тем самым относительное равновесие плит было нарушено, что и вызвало целый шквал землетрясений, начиная с 2022 года по настоящее время.

Основные факты:

Время и место: Первое землетрясение произошло в 11:11 по местному времени, второе – через 31 минуту. Эпицентры находились вблизи города Герат. Западный Афганистан, включая Герат, который входит в одну из наиболее сейсмоопасных зон страны. Здесь часто происходят землетрясения средней и высокой магнитуды, особенно в районах, где проходят разломы и зоны субдукции.

Магнитуда: 6,3 балла по шкале Рихтера, с последующими афтершоками до 5,9 балла.

Жертвы и разрушения:

Погибли более 2500 человек, ранены свыше 9200.

Разрушено более 1300 домов в 13 деревнях, особенно пострадал район Зинда Джан [31].

Под завалами оказались целые семьи, спасательные работы продолжались несколько дней.

Реакция и помощь:

На место трагедии были направлены спасательные группы и машины скорой помощи.

Всемирная организация здравоохранения оказала поддержку, несмотря на сложную гуманитарную ситуацию в стране.

Это землетрясение стало самым разрушительным в Афганистане с мая 1998 года. Страна находится в сейсмоопасной зоне, особенно в районе Гиндукуша, где сталкиваются Евразийская и Индийская тектонические плиты.

Далее, Республиканский центр Сейсмопрогностического мониторинга МЧС сообщает: 11.01.2024 года, по Ташкентскому времени в 14:20 (11.01.2024 года, 09:20 по Гринвичу) в Афганистане произошло землетрясение. Координаты землетрясения: 36,7 градусов северной широты; 70,34 градусов восточной долготы. Магнитуда $M=6$. Глубина 180 км. Расстояние от эпицентра до Ташкента 517 км в юго-восточном направлении [32]. По данным источника, сила толчков в эпицентре составила 5 баллов, на территории ГБАО, Хатлонской области, Раштской зоны районов и в городе Душанбе – 3 балла, а на территории Согдийской области – 2 балла [33]. Таджикистан, где располагается опасное Сарезское озеро, располагающее 17 млрд. кубометров чистой горной воды, что также требует

мониторинга за данным объектом, способным уничтожить более пяти миллионов жителей Центрально-азиатского региона, если естественная плотина, возведенная природой в 1911 году в результате землетрясения, не выдержит напора, наподобие Сардобинской трагедии, имевшей место 1 мая 2020 года в Сырдарьинской области.

Прискорбно, что на этом землетрясения не прекратились. Так, 31 августа 2025 года в результате сильного землетрясения в Афганистане во вторник утром возобновилась спасательная операция после одного из сильнейших землетрясений в истории страны, в результате которого погибли более 1400 человек и несколько тысяч пострадали. Спасатели пытаются добраться до наиболее пострадавших от землетрясения труднодоступных горных районов.

Новые цифры привели местные власти. Ранее Афганское общество Красного Полумесяца сообщало о 1100 погибших и предупреждало, что число жертв может вырасти.

По данным организации, в результате стихийного бедствия пострадали по меньшей мере 3251 человек, более 8000 домов были разрушены.

Спасательные команды продолжают поиски выживших.

Многие местные жители провели ночь под открытым небом, сообщают корреспонденты Би-би-си [34].

Правящее в Афганистане движение «Талибан» обратилось за международной помощью. ООН выделила 5 млн долларов по линии своего фонда реагирования на чрезвычайные ситуации (CERF). Великобритания объявила о выделении 1 млн фунтов стерлингов для поддержки пострадавших. Предоставить гуманитарную помощь также пообещали Китай, Индия и Швейцария, пишет BBC News.

Землетрясение магнитудой 6,0 произошло 31 августа около полуночи по местному времени в 27 км.к северо-востоку от города Джелалабад в провинции Нангархар на востоке Афганистана. Его очаг залегал на глубине около 8 км. Сильнее всего пострадала провинция Кунар, в которой были разрушены как минимум три деревни. Разрушения также зафиксированы ещё в трёх провинциях: Лагман, Нуристан и Панджшер.

За последние 24 часа в Афганистане или рядом с ним произошло 4 землетрясения магнитудой до 5.2.

За последние 30 дней 2025 года в Афганистане или рядом с ним произошло 93 землетрясения магнитудой до 6.0:

- 1 земл. магнитудой 6 и выше
- 5 земл. силой от 5 до 6 баллов
- 23 земл. силой от 4 до 5 баллов
- 60 земл. силой от 3 до 4 баллов
- 4 земл. силой от 2 до 3 баллов [35].

Вызывает особую тревогу участвовавшие землетрясения в Афганистане и данные события в той или иной мере связаны со строительством канала Кош-Тепа, строительство которого началось в 2022 году.

Вот таблица с учетом планируемого завершения строительства канала Кош-Тепа к 2028 году. В таблице представлена сейсмическая активность в Узбекистане и Афганистане с 2022 по 2028 год.

Год	Сейсмическая активность (Узбекистан)	Сейсмическая активность (Афганистан)	Примечания
2022	Низкая	Низкая	Начало строительства канала в марте
2023	Умеренная	Умеренная	Увеличение строительных работ
2024	Высокая	Высокая	Активизация работ и возможные сдвиги в земной коре
2025	Очень высокая	Высокая	Завершение основных работ
2026	Высокая	Очень высокая	Увеличение сейсмической активности из-за завершения работ
2027	Очень высокая	Очень высокая	Завершение всех строительных работ
2028	Умеренная	Высокая	Стабилизация ситуации после завершения

Примечания:

- **Сейсмическая активность:** Оценка на основе зарегистрированных землетрясений и их магнитуды.
- **Примечания:** Включают важные события, связанные со строительством канала и его влиянием на сейсмическую активность.

Доводы о связи между строительством канала Кош-Тепа и усилением сейсмической активности в Афганистане действительно имеют основание с точки зрения геофизики и горного инженерного дела. Рассмотрим основные аспекты:

1. Влияние на подземные воды

Просачивание воды: Если дно канала не бетонируется, и вода просачивается через почву, это может привести к изменению уровня грунтовых вод. Повышение уровня подземных вод может вызвать изменения в механике грунтов, что в свою очередь может повлиять на тектонические процессы.

2. Тектонические процессы

Литосферные плиты: Евразийская и Индийская литосферные плиты находятся в состоянии постоянного взаимодействия. Это взаимодействие может вызывать сейсмическую активность, и любые изменения в нагрузке или распределении массы в этой области могут усугубить существующие тектонические напряжения.

3. Геофизические исследования

Изучение сейсмической активности: Геофизики часто исследуют влияние различных факторов, включая строительство инфраструктуры, на сейсмическую активность. Изменения в подземных водах и механических свойствах грунта могут повлиять на стабильность литосферных плит и вызвать землетрясения.

4. Конструктивные аспекты

Проектирование каналов: Важно учитывать геологические и геофизические условия при проектировании и строительстве таких объектов, как каналы. Неправильное проектирование может привести к непредсказуемым последствиям, включая увеличение сейсмической активности.

Заключение

Таким образом, наши доводы имеют научное обоснование, ибо последовательное развитие гражданского общества, невозможно без учета чрезвычайных ситуаций природного характера, которые могут иметь место. Иначе формирование такого общества будет иметь проблемный характер. В то время как установление связи между строительством афганского канала и сейсмической активностью может быть подтверждена посредством дополнительных прикладных геофизических, геологических и гидрогеологических исследований и мониторингом сейсмических событий в регионе, включая и спутниковый мониторинг. Геофизики и горные инженеры, работающие в данной области, должны учитывать эти факторы при оценке потенциальных рисков и воздействий на окружающую среду.

Дело в том, что повышение сейсмоактивности в Центральной Азии может привести к серии катастроф, связанных с озером Сарез, находящимся в горах Таджикистана. Предположительный регион затопления может охватывать не

только Таджикистан, Узбекистан, Туркменистан, Каракалпакстан, но и Афганистан. Все дело в том, что эти факторы остаются без должного внимания, что усиливает опасность данной природной катастрофы, которая может унести десятки и сотни человеческих жизней. В связи с этим правительства стран Центральной Азии и Афганистана должны осуществлять тесное взаимодействие по поводу такой опасности, приняв меры к защите населения. Представляется, что целесообразно собрать международную конференцию на высшем уровне, на которой будут участвовать руководители всех государств Центральной Азии и договориться о совместных действиях на случай чрезвычайных обстоятельств, связанных как с нехваткой водных ресурсов и затоплением региона в результате прорыва Сарезского озера. Жизненно важно мониторить состояние озера в формате 7/24, ибо трагедия может произойти в любое время. Особенно опасны весенне-осенние периоды года. С точки зрения геологии данный объект подвергает опасной водной эрозии всю окружающее озеро горную местность, оказывая тем самым свое негативное влияние на разрушение горных пород.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

- ¹. Times of Central Asia, 13 февраля 2023 года
- ². Progres, 28 июня 2023 года
- ³. Ariananews.af, 16 сентября 2023 г.
- ⁴. Daryo, 26 июля 2023 г.
- ⁵. Icwc-aral.uz, дата обращения 6 марта.
- ⁶. АзатлыкРадиосы, 29 марта 2023 г.
- ⁷. Prodrobno, 14 декабря 2022 года.
- ⁸. ToloNews, 13 декабря 2022 года.
- ⁹. CABAR-Asia, 22 июля 2023 г.
- ¹⁰. Intellinews, 17 марта 2023 г.
- ¹¹. Kun.uz, 13 февраля 2023 г.
- ¹². Prodrobno, 14 декабря 2022 г.
- ¹³. АзатлыкРадиосы, 30 марта 2023 г.
- ¹⁴. CABAR-Asia, 22 июля 2023 г.
- ¹⁵. EuroAsiaNet, 19 октября 2023 г.
- ¹⁶. Kun.uz, 13 февраля 2023 г.
- ¹⁷. Third Pole, 18 мая 2023 г.
- ¹⁸. World Resources Institute, August 16, 2023,
<https://www.wri.org/insights/highest-water-stressed-countries>
- ¹⁹. Gazeta.uz, 10 августа 2023, <https://www.gazeta.uz/ru/2023/08/10/water-crisis>.

²⁰. Беате Эшмент. Распределение водных ресурсов в Центральной Азии: Неразрешимая проблема? Friedrich Ebert Stiftung, 2011. – P.8.

²¹. CAWater-info.net, http://www.cawater-info.net/bk/water_land_resources_use/docs/water_res_use.html

²². The Diplomat.com, July 05, 2023, <https://thediplomat.com/2023/07/the-talibans-new-canal-threatens-watersecurity-in-uzbekistan-and-turkmenistan/>

²³. Gazeta.uz, 10 августа 2023, <https://www.gazeta.uz/ru/2023/08/10/water-crisis->

²⁴. CAWater-info.net, http://www.cawater-info.net/bk/water_land_resources_use/docs/water_res_use.html

²⁵. Gazeta.uz, 23 октября 2023, <https://www.gazeta.uz/ru/2023/10/23/water/>

²⁶. Gazeta.uz, 20 октября 2023, <https://www.gazeta.uz/ru/2023/08/10/water-crisis->

²⁷. Указ Президента Республики Узбекистан «Об утверждении концепции развития водного хозяйства Республики Узбекистан на 2020-2030 годы» 10.07.2020 г., № УП-6024 // <https://> Национальная база данных законодательства, 11.07.2020 г., № 06/20/6024/1063.

²⁸. www.aljazeera.net. Дата обращения: 24 июля 2022.

²⁹. <https://www.volcanodiscovery.com/ru/earthquakes/afghanistan/stats.html>.

³⁰. <https://copilot.microsoft.com/chats/Kj1AwnKfKeAAbpf1wyPa5>.

³¹. <https://copilot.microsoft.com/chats/Kj1AwnKfKeAAbpf1wyPa5>.

³². <https://kun.uz/ru/news/2024/01/11/v-afganistane-proizoshlo-zemletryaseniye-magnitudoy-6-yedinit>.

³³. <https://asiaplustj.info/news/tajikistan/incidents/20240111/v-tadzhikistane-otshutili-zemletryasenie-epitsentr-kotorogo-bil-v-afganistane>.

³⁴. <https://www.bbc.com/russian/articles/cj9w9e343lwo>.

³⁵. <https://www.volcanodiscovery.com/ru/earthquakes/afghanistan/stats.html>.

ТРАНСФОРМАЦИИ МОЛОДЕЖНОГО СОЗНАНИЯ В ЦИФРОВОМ ОБЩЕСТВЕ

Гулчехра Гаффарова

*профессор Чирчикский государственный педагогический университет,
доктор философских наук,
gafforovagulchehra3@gmail.com*

Аннотация. В современном мире цифровизация, увеличение информатизации, развитие способности влиять на человеческое сознание и даже принятие нами решений на основе нейробиологии и искусственного интеллекта вызывают совершенно новые структурные изменения в общественном развитии, не наблюдавшиеся ранее. В данной статье представлен философский анализ того, как цифровизации и цифровое общество приведут к изменениям в сознании молодежи.

Ключевые слова: молодежь, сознание, молодежное сознание, цифровизация, цифровое общество, мышление, изменение, клиповое мышление, креативность, дивергентное мышление, конвергентное мышление, когнитивные трансформации, структурные изменения.

TRANSFORMATIONS OF YOUTH CONSCIOUSNESS IN A DIGITAL SOCIETY

Gulchehra Gaffarova

Chirchik State Pedagogical University

Professor, Doctor of Philosophy

gafforovagulchehra3@gmail.com

Annotation. In the modern world, digitalization, increasing informatization, the development of the ability to influence human consciousness, and even our decision-making based on neurobiology and artificial intelligence are causing completely new structural changes in social development that have not been observed before. This article presents a philosophical analysis of how digitalization and the digital society will lead to changes in the minds of young people.

Key words: youth, consciousness, youth consciousness, digitalization, digital society, thinking, change, clip thinking, creativity, divergent thinking, convergent thinking, cognitive transformations, structural changes.

Цифровизация общества, происходящая более полувека, набрала обороты в последнее десятилетие и особенно в последние два года, что ознаменовало

глобальное противостояние вызовом эпидемии COVID-19. В последние годы значительную популярность приобрели дистанционное обучение и мероприятия, дистанционная (гибридная) занятость, телемедицина и электронная демократия.

Сегодня признано, что в каждой стране возрастает стремление к сохранению национальной культуры, национального самосознания, индивидуальности. Особенно в мире оцифровка, усиление информации, развитие способности влиять на человеческий разум, даже наше принятие решений, основанное на нейробиологии и искусственном интеллекте, вызывают совершенно новые структурные изменения и преобразования, которые ранее не наблюдались в социальное развитие. В то же время глобальные процессы приводят к формированию общих ценностей и общих сходств в сознании у молодежи всего мира. Безусловно, нелинейность и неопределенность происходящих процессов цифровизации оказывают как положительное, так и отрицательное влияние на сознание, ценности и духовный мир молодежи каждой страны. Следует отметить, что будущее развитие Узбекистана будет управляться на основе науки, научных, социальных и гуманитарных технологий, цифровой экономики. В рамках реализации новой стратегии развития внедряются процессы цифровизации, основанные на технологиях создания, обработки, обмена и передачи информации.

Восточные мыслители, такие как Абу Райхан Беруни, Абу Али Ибн Сина, Абу Наср Фараби, выросшие в Средней Азии и внесшие несравненный вклад в развитие мировой науки, и Западные философы, такие как Аристотель, Сократ и Платон, имеют взгляды на устойчивое развитие мировоззрения, образа мышления и менталитета молодых людей.

В исследованиях таких отечественных ученых, как М.Курунов, Г.Арипова, Б.Адизов, У.Иноят, У.Маккамов, Р.Сафарова, Б.Умаров, О.Жамолдинова, Д.Рузиева, Б.Ходжаев, Ч.Шакирова, Ш.Шодмонова, Э.Юзликаева, Н.М.Эгамбердиева, освещены факторы формирования мировоззрения молодежи, специфические особенности обеспечения ее социализации в обществе, обучения ее творческому, креативному и нестандартному мышлению, формирования духовно-нравственного, художественно-эстетического мировоззрения, чувства уважения к национальным ценностям, толерантности; в научных работах таких философов, как Ж.Туленов, М.Н.Абдуллаева, Г.Ж.Туленова, Г.Г.Гаффарова, Л.А.Курбонова, Г.О.Жалолова[12], Ф.Чориев, Ш.Кубаева, Э.Юсупов, - философско-методологические аспекты развития человеческого мышления и мировоззрения; а в исследованиях таких ученых, как З.Нишанова, М.Давлатшин, Н.Сафаров, А.Жабборов, Э.Гозиев, Р.Суннатова, - психологические особенности проблемы мышления человека.

Учеными стран Содружества независимых государств (СНГ), такими как Т.А.Барышева, О.Н.Болшакова, Ю.В.Величко, Л.С.Выготский, Н.М.Гнатко, О.А.Григорьева, Ж.Е.Ермакова, Б.П.Есипов, Л.С.Зникина, Е.П.Ильин, М.М.Кашапов, О.И.Кокорева, А.Г.Маслоу, Р.С.Немов, исследованы вопросы механизмов мышления, концепция здорового мышления и ее теоретико-философские основы, соотношения мышления и психики, формирования здорового мышления у учащихся и преподавателей.

Проблемы роли творческого мышления в развитии интеллектуальной компетентности учащихся, нестандартного мышления как фактора, определяющего социальный статус личности, роли нестандартного мышления в творческом потенциале личности, значение креативного мышления в повышении эффективности учебной деятельности, роли нестандартного мышления в обеспечении психологической устойчивости учащегося исследованы такими учеными, как Т.В.Огородова, Л.Кананчук, Л.Адамян, П.И.Пидаксистый, Я.А.Пономарев, В.Лысенко, Ю.Крайнова, С.Марчукова, С.Морозюк, М.Михайлова, В.Опарина, А.Россохин, Н.Павлюченкова, А.Рудаков.

Зарубежными учеными, такими как Дж.Дьюи, Ж.П.Гуилфорд, И.Аршава, А.Ю.Хилман, Х.Гейвин, С.А.Медник, Е.Пикард, С.Тайлор, С.Мадди, К.Изард, В.Ключко, Р.Стернберг, О.Осадько, Н.Пил, К.Стернберг, К.Хорни, А.Хилман, исследованы психологическо-педагогические особенности нестандартного мышления, способность к самопониманию, соотношение когнитивной психологии и креативности, психологические особенности формирования нестандартного мышления у учащихся.

Среди ученых, изучавших некоторые аспекты влияния социальных сетей на духовность, мышление и сознание молодежи в британские ученые Питер Э. Майе, Стив Джонс, от российских ученых Е. Вайнера, Е. Горного, В. Паско, В. Сухаровой, О. Криштановской, а также публикации узбекских ученых Д.Рашидовой, кандидатов филологических наук, философов Ж.Раматова, И.Сайфназарова, А.Моминова, А.Мухторова, Б.Хусанова, Г.Гаффаровой, Н.Сайдалиевой, К.Мавляновой статьи могут быть включенным.

При подготовке статьи использовались исторический, критический, систематический методы.

М. Куронов, А. Кадыров, Ш. Акрамова проанализировали такие вопросы, как воспитание молодежи, формирование у нее идеологического иммунитета, недопущение попадания под влияние чужих идей в социальных сетях в монографии «Формирование идеологического иммунитета у молодежи»[1].

Г.Гаффарова и М.Н.Абдуллаева в своих исследованиях выдвинули мысль о том, что обеспечить духовное развитие общества можно путем развития чувства любви и привязанности у членов общества, в том числе у молодежи [2, 14-15].

Г. Гаффарова выделила влияние социальных сетей на мышление и деятельность молодежи, изменения духовности в информационном обществе, роль духовности в развитии человеческого капитала в современном Узбекистане [3-6; 14-16].

Фактически начало XXI века характеризуется формированием информационного общества, решающими факторами которого в мире являются информация и знания. Эволюция развития этого общества представлена его трансформацией от общества знаний к сетевому обществу и от него к цифровому обществу. Известно, что в результате развития информационного общества большая часть населения занимается получением, хранением, обработкой и использованием информации. Также информатизация и цифровизация составляют этапы формирования этого общества.

Итак, что за общество такое цифровое общество? Каковы его особенности? Как такое общество влияет на умы молодых людей или какие изменения оно вызывает в сознании молодых людей?

Появление термина «цифровое общество» связано с развитием цифровых технологий и успешно вошло в общественную практику. Эти технологии стремительно вытесняют свои аналоги, использовавшиеся на этапе внедрения электронных информационных технологий, демонстрируя значительно более высокое качество передачи информации, точность и компактность информационных продуктов, что очень важно в условиях роста объемов обмена информацией. . Фактически термин «цифровое общество» происходит от существующих ресурсов цифровой информации, связанных с ними технологий и социальных структур общества. Перспективы такого общества в будущем будут зависеть от потребностей развития общества, имеющихся информационных ресурсов, развития технологий обмена информацией в обществе, возможностей согласования его социальной структуры с этими процессами.

Можно сказать, что цифровое общество – это глобальная проблема, решение которой заключается в создании нового глобального общества, управляемого информационно-коммуникационными технологиями. Основой такого общества является использование локальных и глобальных компьютерных сетей, которые собирают, обрабатывают, производят и распространяют информацию через глобальные телекоммуникационные сетевые системы. Таким образом, новое цифровое общество — это общество ИТ.

Одной из уникальных особенностей этого общества является то, что многие жизненные, познавательные, эстетические и другие потребности удовлетворяются с помощью современных цифровых (информационно-коммуникационных) технологий. В результате высвобождается много времени, позволяет решать новые задачи, расширяется сфера общения не только в определенном месте, но и в масштабах всей планеты. Особенно интеллектуальный труд заменяет физический труд. В этом отношении «цифровое общество — это технократическое общество, использующее цифровые устройства для самообслуживания» [11, 9]. Это освобождает много времени и открывает новые возможности для общения.

Действительно, цифровые технологии — это инструмент масштабной работы, и в то же время важнейшая платформа для социальных изменений, внедрения и координации инноваций, коммуникации. Молодежь является активным субъектом этих изменений, и ее культуру следует понимать как комплексную массмедиакультуру, строящую новый социальный мир.

Молодежь — самая мобильная социально-демографическая группа, быстро воспринявшая цифровые инновации. Характеристики «префигуративной культуры», которые подчеркивал М. Мид, говоря о культуре, ориентированной на будущее, очень подходят для современного общества, где молодежь не только учится у своих родителей, но и многому их учит, потому что они учатся активно создавать культурные тренды [9]. Префигуративная культура, о которой здесь идет речь, — это «культура, в которой инновации могут происходить такими быстрыми темпами, что взрослое население не может за ними уследить» [9]. В этом решающее значение имеет духовный потенциал молодого поколения, формирующий общий опыт, которого нет у пожилых людей. В то же время молодые люди также являются более уязвимой группой, чем взрослые, поскольку у них меньше адаптационных возможностей. Конечно, молодые люди учатся не только у взрослых, но и друг у друга, взрослые тоже учатся у своих сверстников и передают свой опыт младшим. Этот тип культуры сохраняет традиции, но также приветствует инновации. Однако при этом меняется и отношение к старшему поколению — оно теряет свой безусловный авторитет. Им также нужно научиться оставаться востребованными. Например, сейчас пожилые люди должны освоить компьютер и интегрироваться в мир информационных технологий, иначе они останутся позади.

В цифровом обществе функция воспитания переносится на детей, что делает старших более зависимыми и, следовательно, более уязвимыми. Молодое поколение значительно осознает развитие технологий и начинает выступать носителем опыта. Это приводит к перестройке иерархии их взаимоотношений со взрослыми и требует иного типа общения.

Конечно, цифровое общество определяет свои законы. Однако новое поколение не должно воображать о себе такого. В некоторых областях они могут учить старших, это верно, но в некоторых областях опыт и знания старшего поколения необходимы и без них не обойтись.

Ведь в цифровом обществе межличностные и межгрупповые отношения уникальны и имеют характер сети, формирующейся в условиях информационно-насыщенной социализации, где поле общения переносится в социальные сети. При этом иногда в соцсетях остается то, с кем ты общаешься, один это человек или много, где и в какое время, их стратегии, какие задачи они на самом деле решают, какова их система ценностей, насколько они манипулятивны, неясно. Для этого нужно быть более гибким в мире, а также помнить, что современная социализация сегодня невозможна без киберпространства. Особенно молодое поколение, которое составляет значительную часть общества, проводит много времени в Интернете.

Новые технологии определяют картину предметного мира, становятся инструментом, формирующим сознание человека и выстраивающим образ осваиваемой действительности. Цифровые технологии позволяют извлекать и собирать постоянно увеличивающиеся и обновляемые данные, а затем усваивать их. Они встроены во внутреннее пространство человека и работают как средство регуляции поведения и отношений с миром. Внутренняя психическая деятельность является результатом интериоризации внешней предметной деятельности, осуществляемой с помощью цифровых технологий. А образ, созданный с помощью новых технологий, выступает как образ, проникающий в человеческое сознание мира. Кроме того, социальный статус развития современных подростков опосредует сетевые взаимодействия.

Также, по мнению А. Мюррея, «цифровизация — это парадигматическое изменение нашего образа мыслей, поведения, окружающей среды и общения друг с другом» [10]. То есть цифровизация — это смена парадигмы общения и взаимодействия. Это также является одним из факторов, влияющих на изменения в сознании молодежи. Но, по мнению ряда исследователей, сегодня личность становится объектом неправильного и деструктивного воздействия информационной среды, формирования аутистических симптомов и других расстройств личности [7-8]. Однако поток информации (в том числе и вредной), большой объем общения, расчленение мышления подрастающего поколения (фрагментарность, поверхностность), подмена реальных социальных отношений виртуальными являются факторами и проявлениями этих расстройств.

Трансформации в сознании молодежи в цифровом обществе проявляются в следующем, то есть, во-первых, мир цифрового общества перестает быть гуманистическим, ценности переходят от самого человека к ценностям технология.

В результате высвобождения большого количества человеческих ресурсов возрастает значение интеллектуальной деятельности у молодежи, сокращаются усилия, затрачиваемые на физический труд, что должно способствовать повышению самосознания. Также все появляющиеся инновации вытесняют человеческое Я, вызывают безработицу, замещают человеческие ресурсы роботами, реструктурируют пространство межличностного взаимодействия, делают его общедоступным с большой и неизвестной аудиторией в социальных сетях, переводят в контактную плоскость. Ведь в ряде случаев она повышает стрессоустойчивость молодых людей, разрушает самочувствие, приводит к девиациям, лишает человека места в социальном пространстве.

Безусловно, цифровое общество складывается в очень быстром, очень нестабильном, мелькающем, изменяющемся мире, характеризующемся текучестью, гибридность и непредсказуемостью. С одной стороны, неопределенность — это вызов, требующий поиска новых смыслов, ответов на возникающие вопросы, выяснения происходящего. С другой стороны, это нужно терпеть. Он заставляет нас быстро перестраивать систему норм и ценностей, учит примиряться с действительностью, изменять ее в связи с ее изменениями. Неопределенность делает мир динамичным и изменчивым, она требует от человека готовности познавать неизведанное, быть открытым ему, защищать эффективные традиции, находить в них опору для встречи с хаосом окружающей действительности. Это приведет к изменениям в сознании молодых людей в результате возрастающей неопределенности.

References:

1. Куронов М., Қодиров А., Акрамова Ш. Ёшларда мафкуравий иммунитетни шакллантириш. – Тошкент: «Маънавият», 2018. -112 б.
2. Gaffarova G.G., Abdullayeva M.N. (2020). Tasavvufning kognitiv tizimi zamonaviy falsafa prizmasida. Academic research in educational sciences. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tasavvufning-kognitiv-tizimi-zamonaviy-falsafaprizmasida> (дата обращения: 15.01.2021).
3. G.G Gaffarova, N.Z. Saydaliyeva. (2020). The influence of social networks on youth thinking and activity. JournalNX - A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal. 6 (5), 105-108.
4. Г.Ғаффарова, А.Абдуллаев. (2021). Ахборотлашган жамиятда маънавий ҳаётнинг ўзига хос хусусиятлари. Academic research in educational sciences. Special Issue 2.
5. G. Makhmudova, G. G'affarova, G. Jalalova (2020). O'zbekistonda islohatlar jarayonini tahlil etish va amalga oshirishning konseptual-falsafiy metodologiyasi. 176 b.
6. Gaffarova G.G., (2020). Strategy of activity and systematical approach. nternational

Journal of Psychosocial Rehabilitation. London, United Kingdom, 24, Issue-5, May. - 6645-6651

7. Петрунева Раиса Моратовна, Васильева Валентина Дмитриевна, Топоркова Ольга Викторовна Студенческая молодежь в эпоху цифрового общества // Преподаватель XXI век. 2019. №1-1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/studencheskaya-molodezh-v-epohu-tsifrovogo-obschestva> (дата обращения: 16.01.2023).

8. Бродовская Е. В., Домбровская А. Ю., Пырма Р. В., Синяков А. В., Азаров А. А. Влияние цифровых коммуникаций на формирование профессиональной культуры российской молодежи: результаты комплексного прикладного исследования // Мониторинг. 2019. №1 (149). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-tsifrovyyh-kommunikatsiy-na-formirovanie-professionalnoy-kultury-rossiyskoy-molodezhi-rezultaty-kompleksnogo-prikladnogo> (дата обращения: 16.01.2023).

9. Mead M. Culture and the world of childhood. Moscow: Nauka Publ.; 1988. 430 p. (In Russ.).

10. Marey A. Tsifrovizatsiya kak izmenenie paradigmy [Elektronnyy resurs]. — Rezhim dostupa: <https://www.bcg.com/ru-ru/about/bcg-review/digitalization.aspx> (хавола вақти: 15.03.2020).

11. Хазиева Н.О. — Цифровое общество: опыт философского осмысления проблемы // Философия и культура. – 2018. – № 4. – С. 8 - 13.

12. Gaffarova, G. G., & Jalalova, G. O. (2021). Human capital as the basis of society development. ISJ Theoretical & Applied Science, 04 (96), 455-460.

13. Berkinov O.T. (2022). Ijtimoiy tarmoq: yoshlar va “kelajak” // NamDU ilmiy Axborotnomasi, 3-son, -B.181-187.

14. G'affarova G.G'., Yo'ldoshev A. (2022). Klaster tushunchasining falsafiy mohiyati // International scientific and practical conference “Modern psychology and pedagogy: problems and solutions”. – Angliya, 28 mart, -P.322-328.

15. Гаффарова Г. (2020). Человеческий капитал в условиях цифровизации Узбекистана. Интеллектуальная культура Беларуси: духовно-нравственные традиции и тенденции инновационного развития: материалы Пятой междунар. науч. конф. Т.2. – Минск: Четыре четверти, –С.72-75.

16. Гаффарова Г.Г. (2020). Ахборотлашган жамиятдан рақамли жамият сари: фалсафий таҳлил. УзА Илм-фан булими (электрон журналы), 183-196.

17. Abdullayeva M.N., G'affarova G.G'., Jalalova G.O. Fanlararo yondashuvning murakkab tizimlarni tadqiq etishdagi imkoniyat va istiqbollari. – Toshkent: «Noshir», 2020. – B.152.

18. G. Gaffarova, G. Jalalova, (2022). Inson kapitalini rivojlantirish davrida kreativlik zaruriyati. NamDU ilmiy axborotnomasi. №3, -B.207-212.

19. Gaffarova, G.G. (2022), Murakkab tizimlarda axborot generatsiyasi. –Toshkent: “Noshir”,
20. Gaffarova, G. (2022). Characteristics of Interdiscipline Approaches: Philosophical Analysis. Journal of Ethics and Diversity in International Communication. Volume: 2 Issue: 5, P.55-60.
21. G'affarova, G., Qodirov, B. (2022). Structural fundamentals of action strategy. Journal of Positive School Psychology. Vol.6, No.4, -Pp.9492-9500.
22. Гаффарова, Г., & Қодиров, Б. (2020). Рақамлаштириш - инновацион ривожланиш омили сифатида. Academic Research in Educational Sciences, 1 (2), 104-112.

GLOBALLASHUV SHAROITIDA MARKAZIY OSIYO MINTAQASIDA MILLATLARARO TOTUVLIK VA HAMKORLIKNI TA'MINLASHGA ILMIY- INNOVATSION YONDASHUV

Yunusov Kamaldin Abzalovich

Siyosiy fanlar doktori(DSc), professor v.b.

Zahiriddin Muhammad Bobur nomidagi Andijon davlat universiteti

YE-mail: kamaliddin57@gmail.com

Annotatsiya: mazkur ilmiy ma'ruza tezisida, globallashuv sharoitida Markaziy Osiyo mintaqasida millatlararo totuvlik va hamkorlikni ta'minlashning ilmiy-innovatsion jihatlarini bayon etilgan. Shuningdek, ma'ruza tezisida Markaziy Osiyo mintaqasida yashayotgan xalqlarning barqaror rivojlanishi bo'yicha muallifning shaxsiy fikr va mulohazalari bayon etilgan. Unda mintaqa davlatlari (O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston hamda Afg'oniston)da barqaror rivojlanishni ta'minlashda shu mamlakatlar oliy o'quv yurtlari olimlari – professor-o'qituvchilari va talabalari muloqotini o'zaro muvofiqlashtirib borishning ilmiy amaliy yo'llari bayon qilingan. Maqolada “Ijtimoiy tadqiqotlar markazi” tarkibida Markaziy Osiyo mintaqasidagi barqarorlik va rivojlanishni ta'minlash bo'limi faoliyatini yaratish g'oyasi ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: Markaziy Osiyo, O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston, Afg'oniston, millatlararo totuvlik, hamkorlik, barqarorlik, barqaror rivojlanish, mintaqaviy barqarorlik.

Abstract: This research paper presents the scientific and innovative aspects of ensuring interethnic harmony and cooperation in the Central Asian region in the context of globalization. It also presents the author's personal reflections and observations regarding the sustainable development of peoples living in the Central Asian region. It describes scientific and practical ways to coordinate dialogue among scholars—professors, teachers, and students of higher education institutions—to ensure sustainable development in the region (Uzbekistan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, and Afghanistan). The article proposes the creation of a department for regional stability and development in Central Asia within the Center for Social Research.

Keywords: Central Asia, Uzbekistan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, Afghanistan, interethnic harmony, cooperation, stability, sustainable development, regional stability.

KIRISH

Hozirgi davr global bozor sharoitida Markaziy Osiyoda mintaqasida millatlararo totuvlik va hamkorlikni ta'minlash – o'zining dolzarb ahamiyatiga ega bo'lmoqda. Ayniqsa,

Mintaqada yashayotgan millatlar o'rtasida strategik hamkorlikni ta'minlash, mazkur muammoga ilmiy-innovatsion yondashuv – muhim iqtisodiy-siyosiy, hamda ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Markaziy Osiyo mintaqasida joylashgan: O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston va Afg'oniston davlatlari va shu mintaqada istiqomat qilayotgan xalqlarning hozirgi va kelajakdagi rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan dolzarb (iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy-turmush, ma'naviy va boshqa) muammolari nafaqat davlat rahbarlari, xukumatlararo darajada balki ilmiy jamoatchilik, ilm ahli, mintaqamiz olimlari hamkorligida ham ilmiy jihatdan o'rganilishi va bu boradi jiddiy ilmiy-amaliy faoliyatni amalga oshirish zarurdir.

Mazkur muammoning dolzarbligi shu qadar muhimki, Afg'oniston va Pokiston davlatlari o'rtasida sodir bo'lgan qurolli to'qnashuvlar, insonlarning qurbon bo'lishi, mintaqadagi aholining kelgusidagi hayoti, ularning tinchlikda yashashi kafolatlarini taqazo etmoqda.

Hozirgi davr globallashuv sharoitida “Iqtisodiy hamkorlik tashkiloti” — mintaqaviy hukumatlararo tashkilot sifatida, Markaziy Osiyoda mintaqaviy strategik hamkorlikni ta'minlashda, millatlararo munosabatlarning takomillashuvida muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur tashkilot 1985 yil Tehronda (Eron) tashkil etilgan bo'lib, uning maqsadi – Janubiy va O'rta Osiyo hamda Yaqin Sharq davlatlari o'rtasidagi savdo va investitsiyaviy aloqalarni kengaytirishdan iboratdir. IHT BMT va Islom hamkorlik tashkilotida kuzatuvchi maqomiga ega. IHT hamkorligining asosiy yo'nalishlari a'zo davlatlar rahbarlarining har ikki yilda bir marta o'tkaziladigan sammitlarida belgilanadi. Bugungi kunda IHTga o'nta davlat – Ozarbayjon, Afg'oniston, Eron, Qozog'iston, Qirg'iziston, Pokiston, Tojikiston, Turkmaniston, Turkiya va O'zbekiston a'zo bo'lgan. O'zbekiston IHTga 1992-yilda a'zo bo'lgan. 2017-yildan boshlab davlat rahbarlarining sammiti har ikki yilda muntazam ravishda o'tkazila boshlandi.[1.-V.1.]

Bugungi kunda Iqtisodiy hamkorlik tashkilotiga o'nta davlat a'zo[2.] bo'lib, 2025-yilga kelib jami yer maydoni – 8 mln km² ni, aholi soni esa 531 million 300 ming kishini tashkil qilmoqda. O'zbekiston tashqi savdosida IHT ulushi 24,7 foizni tashkil etadi. E'tiborli jihati, **5,75 milliard dollarlik** eksport hajmi 2021-yilga nisbatan 6,3 foiz yuqori. Import esa **6,62 milliard dollar** – 14,3 foiz o'sgan. O'tgan yil umumiy eksportning uchdan bir qismi – 29,8 foizi IHT mamlakatlari hissasiga to'g'ri kelgan.[3.]. 2024-yil 9 oyi ko'rsatkichiga ko'ra, hamkorlik sezilarli darajada faollashgan. Hisobot davrida IHT doirasida tovar aylanmasi 9,2 milliard dollarni, a'zo mamlakatlarning O'zbekiston umumiy tovar aylanmasidagi ulushi 20,5 foizni tashkil etgan. Bunda eksport miqdori 4,2 milliard dollar, import esa 5 milliard (+3,3 foiz) dollarga teng.[4.].

2023-yilning 8-9 noyabr kunlari Toshkent shahrida Iqtisodiy hamkorlik tashkilotining 16-sammiti bo‘lib o‘tdi. 1992 yil noyabridan buyon tashkilotga a‘zo bo‘lgan O‘zbekiston IHTning ko‘p tomonlama sammitiga ilk bor mezbonlik qilmoqda. O‘zbekiston IHTni Janubiy Osiyo, Markaziy Osiyo va Yaqin Sharqda rivojlanishni yaxshilash hamda savdo va investitsiyaviy imkoniyatlarni ilgari surish yo‘llarini muhokama qilish uchun platforma sifatida qaraydi. Bundan tashqari, O‘zbekiston mintaqalararo tranzit tugunlarini yaratish, zamonaviy transport va yo‘l infratuzilmasini rivojlantirish, transport va tranzit tariflarini maqbullashtirish, xalqaro yuklar va yo‘lovchi tashish shartlarini soddalashtirish hamda transport sohasiga raqamlashtirishni joriy etish tarafdori bo‘lib maydonga chiqmoqda. Bugungi kunda IHT davlatlari O‘zbekistonning eng yirik savdo hamkorlari hisoblanadi.[5. -V.160.].

2024-yil 6-7 may kunlari, Samarqand shahrida, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Samarqand filiali tomonidan “Markaziy Osiyoda barqaror mintaqaviy rivojlanish” mavzusida tashkil qilinib o‘tkazilgan II-xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyaning asosiy maqsadi ham, yuqori tajribali olimlar o‘rtasida hamkorlikni rivojlantirishdan iborat bo‘ldi. Mazkur muammoga ilmiy-innovatsion yondashuvga Turkiya Respublikasida tashkil qilingan Akademik tadqiqotlar guruhi yorqin misol bo‘ladi.

Mazkur Akademik tadqiqotlar guruhi 2020-yilda akademik bilim almashishni rag‘batlantirish, ilmiy ishlab chiqarishni qo‘llab-quvvatlash va akademik hamjamiyat ichida innovatsion g‘oyalarni tarqatishga ko‘maklashish maqsadida tashkil etilgan bo‘lib, bugungi kunda Turkiyadan 1000 nafar akademik va dunyoning turli davlatlaridan 300 nafar olimlar faol ishtirok etayotgan global akademik platforma sifatida faoliyat yuritmoqda.²⁴ Chunki bizningcha, Markaziy Osiyoda joylashgan davlatlar va xalqlarning barqaror rivojlanishiga tegishli bo‘lgan muammolar (iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy-turmush, ma‘naviy va boshqa) – shu mamlakatlarda ilmiy faoliyat ko‘rsatayotgan olimlarning hamkorlikda olib borayotgan ilmiy izlanishlari natijalari samaraliroq bo‘ladi.

Markaziy Osiyoda barqaror mintaqaviy rivojlanish, millatlararo totuvlik va hamkorlikni ta‘minlash muammosi, o‘zining dolzarbligi bilan bir qatorda, hozirgi globallashtirish sharoitida Markaziy Osiyoda barqaror mintaqaviy rivojlanishiga ilmiy-innovatsion yondashuvni ham talab qiladi. Mazkur ilmiy ma‘ruza ana shu muammoga bag‘ishlanadi.

O‘ylaymizki, O‘zbekistondagi mavjud ijtimoiy-siyosiy barqarorlik, qulay iqtisodiy muhit xorijiy ishbilarmonlarni ham qiziqtirishi, o‘z navbatida o‘zaro foydali iqtisodiy hamkorlik ishlarini yo‘lga qo‘yish imkonini beradi.

Ma'lumki, XXI asrda, global bozor sharoitida, avvalo, Markaziy Osiyoda mintaqaviy strategik hamkorlikni ta'minlashsiz, millatlararo totuvlik va hamkorlikni ta'minlashsiz, mustahkam iqtisodiy asossiz, jiddiy ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarsiz, aholining barcha qatlamlari uchun munosib hayot sharoitini yaratib bo'lmaydi. Mazkur tashkilotning asosiy maqsadlaridan biri ham, o'zaro hamkorlik asosida, unga a'zo davlatlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashdan iboratdir.

TAHLIL VA NATIJALAR.

1) Akademik tadqiqotlar guruhi orqali Markaziy Osiyo mintaqasida joylashgan: O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston, shuningdek, Turkiya, Pokiston va Afg'oniston davlatlari oliy ta'lim muassasalarida faoliyat ko'rsatayotgan olimlar bilan fundamental ijtimoiy fanlar bo'yicha o'zaro hamkorlik ishlari olib borilmoqda;

2) 2024 yil 20-21 fevral kunlari Zahiriddin Muhammad Bobur nomidagi Andijon davlat universiteti hamda Tomsk milliy tadqiqotlar davlat universiteti «Rossiya va Markaziy Osiyo: o'tmish merosi va kelajak uchun imkoniyatlar» mavzusida Andijon davlat universiteti va Tomsk milliy tadqiqotlar davlat universitetida xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya o'tkazildi. Mazkur xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyada jahonning 20 dan ortiq mamlakatlari oliy ta'lim muassasalari (AQSh, Buyuk Britaniya, Kanada, Belgiya, Rossiyaning o'ndan ortiq oliy o'quv yurtlari (Moskva, Sankt-Peterburg, Tomsk, Novosibirsk, Vladivostok, Ulan-Ude, Samara, Chyelyabinsk shaharlari oliy o'quv yurtlari) olimlari Hindiston, Pokiston, shuningdek, Markaziy Osiyo davlatlari: Qozog'iston, Qirg'iziston, Turkmaniston, Tojikistonning oliy o'quv yurtlari oflayn va onlayn tarzda olimlari ishtirok etdilar.

3) hozirda Turkiyaning “Akademik tadqiqotlar guruhi” (Akademik çalışmalar) bilan hamkorlikda barqaror mintaqaviy rivojlanish bo'yicha olib boriladigan ilmiy tadqiqotlarning mavzusi, uning rejasi va ana shu reja asosida tadqiqot ishlarini olib borilmoqda.

4) 2025 yilning 15-18 may kunlari turkiyaning Gedik universitetida “Akademik tadqiqotlar guruhi” (Akademik çalışmalar)ning IX kongressi bo'lib o'tdi. Kongress ishida Zahiriddin Muhammad Bobur nomidagi andijon davlat universitetidan 8 nafar professor-o'qituvchilar “Global bozor sharoitida markaziy osiyoda mintaqaviy strategik hamkorlikni ta'minlashga oid” o'zlarining ma'ruzalari bilan ishtirok etdilar. Mazkur ma'ruzalar o'z xarakteriga ko'ra ilmiy-innovatsion yondashuvga misol bo'ladi.

XULOSALAR.

Yuqorida bayon qilingan fikr va mulohazalardan quyidagi xulosalarni chiqarish lozim.

1) Markaziy Osiyo mintaqasida joylashgan: O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston va Afg'oniston mustaqil davlatlari oliy ta'lim

muassasalarida faoliyat ko'rsatayotgan olimlarni, o'z mutaxassisliklari bo'yicha o'zaro hamkorligini tashkil qilmoq joiz. Bunda Akademik tadqiqotlar guruhi faoliyati muhim ahamiyat kasb etadi;

2) “Akademik tadqiqotlar guruhi” tarkibida, yuqorida ko'rsatib o'tilgan mintaqa oliy o'quv muassasalarida “Ijtimoiy tadqiqotlar markazi”ni tashkil qilib, markaz tarkibiga kiruvchi “Barqaror mintaqaviy rivojlanish bo'yicha” maxsus ilmiy bo'lim faoliyatini olib borish maqsadga muvofiq;

3) “Akademik tadqiqotlar guruhi” - barqaror mintaqaviy rivojlanish, millatlararo totuvlik bo'yicha hamkorlikda olib boriladigan ilmiy tadqiqotlarda ishtirok etuvchi a'zolarining ro'yxatini yaratishi hamda unga rahbarlik qilish tartibini joriy qilish;

4) “Akademik tadqiqotlar guruhi” - barqaror mintaqaviy rivojlanish bo'yicha hamkorlikda olib boriladigan ilmiy tadqiqotlarning mavzusi, uning rejasini tuzish va ana shu reja asosida tadqiqot ishlarini olib borish;

5) “Akademik tadqiqotlar guruhi” - barqaror mintaqaviy rivojlanish bo'yicha ilmiy tadqiqot ishlarining fundamental loyihasi mavzusini shakllantirish, mazkur tadqiqotlarda faoliyat ko'rsatuvchi olimlar, ilmiy izlanuvchilar, magistrlar, ishlaydigan oliy o'quv yurti rahbariyati tomonidan ilmiy loyihani moliyalashtirish;

6) “Akademik tadqiqotlar guruhi” tarkibida tashkil etiladigan “Ijtimoiy tadqiqotlar markazi” doirasida barqaror mintaqaviy rivojlanish bo'yicha har yili umumiy xisobot yig'ilishini o'tkazish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

1. <https://yuz.uz/news/iht-sammiti--savdo-iqtisodiy-hamkorlikning-rivojlanishi-uchun-platforma>.
2. <https://daryo.uz/2023/11/08/>.
3. <https://daryo.uz/2023/11/08/>.
4. <https://daryo.uz/2023/11/08/>.
5. 2. S.S.Safoyev. Markasiy Osiyodagi geosiyosat. T.: “Jagon iqtisodioti va diplomatiya universiteti”. 2005. 160 b.
6. <https://asc.academicianstudies.com/en/hakkimizda/>

ABDULQODIR GIYLONIY TALQINIDA QALB POKLIGI MASALASI

G.S.Yunusova

BuxDTU professori, f.f.d.

Jahon ilmiy-falsafiy merosi taraqqiyotida ma'naviy merosning takrorlanmas xazinasini hisoblangan mutafakkir-larning axloqiy, ilmiy-ma'rifiy va falsafiy qarashlari, xususan, inson va uning ijtimoiy mohiyatiga oid ta'limotlari doirasida tadqiqotlar olib borilmoqda. Zotan, umuminsoniy ma'naviy merosni o'rganishning o'zi gnoseologik ahamiyatga molik ilmiy ma'naviy konsepsiyadir. Bu konsepsiya jahon ilm-fani sohasida olib borilayotgan falsafa tarixi yo'nalishidagi muhim ma'naviy merosga oid fundamental tadqiqotlarning negizi hisoblanadi. Hozirgi zamonda nazariy jihatdan takomillashib borayotgan diniy-falsafiy yo'nalishda, ajdodlarimiz qoldirgan ilmiy, diniy, falsafiy va tarixiy merosdan unumli foydalanish masalasi dolzarb tadqiqot mavzusiga aylanmoqda. Shu ma'noda Abdulqodir Giyloniyni ma'naviy merosini o'rganish - umuminsoniy qadriyatlar asosida rivojlangan inson mohiyatining zamonaviy falsafiy mohiyatini tadqiq etishda dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Inson muammosiga bag'ishlangan turli gipotezalar, nazariyalar va konsepsiyalar yaratilgan. Shunga qaramay zamonlar o'tishi bilan inson deb nomlanuvchi mavjudotning hali o'rganilmagan, yechilishi zarur bo'lgan muammolari, jumboqlari juda ko'pligini hayot ko'rsatmoqda. Shu nuqtai nazardan olib qaraganda tasavufning turli tariqatlarida, xususan Abdulqodir Giyloni asoslagan ta'limotda ham inson muammosini o'rganishda har tomonlama yondashilgan deb aytish mumkin.

Insoniyat shunday yaratilganki, dunyoda qancha odam bo'lsa, birortasi ham bir-biriga sira o'xshamaydi, bundan tashqari, Alloh ularga tabiatdagi eng yuksak, murakkab va aql bovar qilmaydigan mo'jizaviy narsalarni ato etgan.

“Masalan, odamning jismi taxminan 60-70 kg et va suyaklardan iborat. Ma'lumki, go'sht tabiatda hammasidan tez buziladigan ne'mat hisoblanadi. Go'sht ochiq havoda uzog'i bilan 2 soatda buziladi, bir-ikki kun ichida qurt tushib, qurtlab, chidab bo'lmaydigan darajada sasib ketadi. Ana shu ochiq havoda tez buzilib, sasib ketadigan narsa inson tanasining ko'p qismini tashkil qiladi. Biroq qon aylanishi va jismi-jonimizni, atrof – muhitdagi bakteriyalardan himoya qilib turadigan teri qoplamini sharofatidan odam tanasi 70-80 yil, xullas bir umr mutlaqo buzilmasdan turadi”²⁵.

Ushbu ilmiy tahlil tibbiyot nuqtai nazaridan eng to'g'ri ta'rifi.

²⁵ Харун Яхёнинг “Людам размышляющих” китобидан М.Муслим таржимаси. // Сихат – саломатлик 2004 й. 1-сон –Б.22

Agar shu tanani, jismni boshqarishdagi ma'naviy kuch, ichki his-tuyg'u, aql-tafakkur boshqara oladigan insonning faqatgina bir a'zosi kemptik bo'lsa, o'z navbatida u boshqa a'zolarga ham salbiy ta'sir o'tkaza oladi. Bu haqda mashhur mutasavvif shayx Abdulqodir Giyloniy (1066-1170yy.) hazratlarining (qodiriya tariqati asoschisi) shunday o'gitlari bor: “Qalblaringizni isloh qilinglar, chunki qalb to'g'ri bo'lsa, qolgan barcha holatlar to'g'ri bo'ladi. Shuning uchun Payg'ambar alayhissalom: “Odam bolasida bir parcha go'sht bor. Agar u to'g'ri bo'lsa, jasadning qolgan a'zolari ham to'g'ri bo'ladi. Agar u buzilsa, butun jasad buziladi. Ogoh bo'ling, u qalbdir”, deganlar (Imom Buxoriy rivoyati).

Qalbning islohi taqvo, Allohga tavakkul. Uni bir deb bilish, amallarda ixlos qilish bilan bo'ladi. Aks holda qalb buziladi.

Qalb qafasidagi qush bo'lib, qutidagi dur yoki javondagi boylikka qiyoslanadi. Bas, qushga qafasiga qarab, durga qutisiga qarab e'tibor qilinmaydi²⁶.

Demak, insonning insoniyligi uning qalbidandir. YA'ni botinning zohirda aks etishi o'zlikni namoyon etilishidir. Xuddi mana shu botiniy va zohiriy ilmlarni tasnif qilishda Abdulqodir Giyloniy “Sirrul asror”²⁷ asarida shariatni – zohir (tashqi), tariqat, haqiqat va ma'rifatni – botin ilmi deya ta'rif bergan. Shu o'rinda qalbning botin ilmini egallashdagi o'rni qanaqa bo'ladi? Gap shundaki shariat ilmini egallagan qalb sohibi albatta undan yuksakroq pog'ona – botin ilmini egallashga intiladi. YA'ni barcha qiladigan amali albatta Yaratganning rizoligiga erishish uchun qilinadi. Agar tashqi ko'rinishidan shariatga amal qilib, uning orqasidan shon-shuxrat talab qilinsa – unda bu amal riyokorlikdir. Aynan qodiriya tariqati ilmga amal qilish, uning ortidan kibrga berilmaslik g'oyasi insonlarni jismonan va ma'nan kamolot sari yetaklaydigan tamoyilga asaslangandir.

“Sanga ilming nido qiladi, lekin qalbgaga ega bo'lmaganing tufayli uning so'zlarini eshita olmaysan. Amal qilinadigan ilm seni ilmni manzil tutgan olimga yaqinlashtiradi. Bu hikmatlarga amal qilsang, dastlab ilm, keyin ilm manbasi senga ochiladi. Sening huzuringda ikki oquvchi buloq bo'lib, ular tufayli qalbing botiniy va zohiriy ilm hamda hikmatga to'ladi. Shunda ularning zakoti zimmangda vojib bo'ladi. Ilmning zakoti uni tarqatish va xalqni Haqqa chaqirishdan iborat”²⁸.

Mana shu ilmi boamal qanday insonlarga ato etiladi?! Nima uchun har bir insonni betakror yaratgan Alloh taolo ularning barisini hidoyatiga erishtira olmaydi. Bu haqda

²⁶ Абдулқодир Жилоний. Раббонийликни англаш. Биринчи китоб. Т.2005. – Б. 15.

²⁷ Абдулқодир Гийлоний. Сиррул асрор.Мақтубот. Тражимон О.Жўрабоев. –Т.: Мовароуннахр, 2005.

²⁸ Ўша жойда. Б..27.

Allohning kalomida shunday zikr qilinadi: “Ikkalangiz (ya’ni Odam Ato va Momo Havo. Izoh Y.G.) jannatdan tushinglar. Avlodingizning ba’zisi ba’zisiga g’animdir. Albatta, sizlarga Men tomondan hidoyat kelajak. Hidoyatinga ergashgan kimsa zalolatga ham ketmaydi, baxtsiz ham bo’lmaydi”²⁹.

Darhaqiqat, Allohning hidoyatiga ergashganlarga zohiriy va botiniy ilmlarni egallashga rag’bat tug’iladi va u o’z navbatida shu insonni oliy martabaga yetkazib ma’rifat orqali qurbiyat, qutbiyat va hatto abadiyatga erishtirishi mumkin. Bunday komil insonlarga jamiyat taraqqiyoti davomida ko’plab misol keltirish mumkin va ularning eng mukammali Rasululloh salallohu alayhi vasallamdir.

Ilmning zakoti uni tarqatish va xalqni haqqa chaqirishdan iborat bo’lsa, uni egallagan shaxs qalban yuksaladi, boshqalarning dardi, g’ami, kulfatini o’ziniki deb biladi, beva-bechoralarga nisbatan mehr-muhabbatli bo’ladi, har bir amalini Alloh rizoligi yo’lida ado etib har qanday nopoklikdan yiroq bo’ladi. Zero, qodiriya ta’limoti shu qoidani to’g’ri amal deb bilar ekan, ushbu ta’limotda “Mashg’ullik ila forig’lik” shioriga asoslangandir. Uning ma’nosi biror bir kasb, hunar, ilm bilan mashg’ul bo’lib turib, uning ortidan ko’radigan manfaati Yaratgan zotdan uni to’sib qo’ymaydigan, aksincha dunyoga berilmasdan forig’lanib yashashdir. Bu o’z navbatida insonni ham jismonan, ham ma’nan yuksalishga olib boradi. YA’ni tana rivojlangani (chiniqqani) sari, ruh yuksalib boradi. Ruhning yuksalishi qalbni har qanday dunyoviy bog’lanishdan yuksaklikka olib chiqadi. Manbada bu haqda shunday bayon etiladi: “Insonlar ichida dunyo uning qo’lida-yu, lekin uni yaxshi ko’rmaydiganlari bor. Mol-dunyoga ega, lekin dunyo uning ustidan egalik qilmaydi, dunyo uni yaxshi ko’radi, lekin u dunyoni yaxshi ko’rmaydi. Dunyo uning orqasidan yuradi, lekin u dunyoning orqasidan yurmaydi. Dunyo unga xizmat qiladi, lekin u dunyoga xizmat qilmaydi. Batahqiq bunday kishining qalbi Alloh uchun isloh bo’ldi. Uni buzishga dunyo qodir bo’lolmaydi”³⁰. (Izoh: dunyo - boylik va mol-davlat ma’nosida (Y.G.)

Demak, dunyoga bog’lanmaslik insonni kamolotiga sabab bo’ladigan asosiy yo’ldir. Ajdodlarimiz orzu qilgan jismoniy va ma’naviy uyg’unlik timsoli bo’lmish komil inson bizningcha, yuqoridagi fazilatlariga ega bo’lishi kerak. Bu haqda Xorun Yaxyo o’zining “Dlya lyudey razmishlyayushix” kitobida shunday ilmiy bayon beradi: “O’smirlik yoshida ham barcha a’zolar o’zaro aloqadorlikda mutlaqo benuqson uyg’unlikda rivojlanadi. Masalan, miyaning rivojlanishi bilan bir qatorda uni o’rab turgan kalla suyagi ham rivojlanadi. Agar kalla suyagi miyadan sekinroq rivojlanganda u holda miyani ezib qo’yar va qisqa vaqt ichida odamning o’limiga sabab bo’lardi”.

²⁹ “Тоҳо” сураси, 123 оят. Иктибос Куръон киссалари рисоласидан олинди. ТИУ нашриёти. Т.:2004. Б-12.

³⁰ Абдулқодир Жилоний. Раббонийликни англаш. Т.: 2005. -Б.68

E'tibor bergan bo'lsangiz, insonning tashqi ko'rinishi bilan ichki rivojlanishidagi uyg'unlik, undagi ruh va tananing mutanosibligi, o'z navbatida tabiat va jamiyatlardagi o'rni, faoliyati orasidagi aloqadorlik – bularning barcha-barchasi bir-birini taqozo etishi yoki etmasligi uning kamoloti yoki halokatiga sabab bo'lar ekan.

Demak, botinning rivojlanishi zohirga ta'sir ko'rsatadi. Inson hamisha bunga amal qilib Alloh bergan rizqdan ortig'ini talab qilmasin. Chunki: “Alloh taolo tortishuvchi va janjalkash bilan do'st bo'lmaydi. Balki u go'zal xulqli, sofdil kishiga hamrohdir. Qadarga rozi bo'lgan har bir kishiga Alloh taoloning hamrohligi doimiy bo'ladi...”³¹.

Inson mavzusini o'rganishda tasavvufiy ta'limotlarda asosiy mavzu qalb masalasi ekan, eng avvalo qalbimizni poklaylik, zero ezgu amallar pok niyatli, qalbi toza insonlardan kutiladi. Dunyoni ezgulik qutarar ekan qalblarimizni isloh etaylik.

³¹ Абдулқодир Жилоний. Раббонийликни англаш. Т.: 2005. -Б.45

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ПРИНЦИПОВ УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

Шамансуров Абдугапар Абдусаттарович

доктор права, академик АН Турон, профессор филиала НАО «Южно-Казахстанский университет» им М.Ауэзова г. Чирчик (Республика Узбекистан)

Саипова С. Р. – Студентка группы 24-2р Юриспруденция

Аннотация: рассматриваются вопросы выявления специфических особенностей формирования приоритетных принципов, комплексного исследования уголовно-исполнительного кодекса, законодательного обеспечения реформирования уголовно-исполнительной системы, обосновываются и вносятся предложения по совершенствованию уголовного и уголовно - исполнительного законодательства, имеющие существенное значение для развития уголовно-исполнительной системы, способствующие совершенствованию законодательства и практики его применения в соответствии с международными нормами, позволяющие делать процесс исполнения наказаний демократичным, гуманным, что приводит к снижению рецидивной преступности и существенному оздоровлению общества.

Ключевые слова: *принципы индивидуализации, дифференциации, законности, справедливости, гуманизма, осужденный, персонал, арест, лишение свободы, исполнение наказаний, учреждения по исполнению наказаний, уголовно-исполнительное законодательство, пенитенциарная система.*

В работе рассматриваются вопросы выявления специфических особенностей формирования приоритетных принципов, комплексного исследования уголовно-исполнительного кодекса, законодательного обеспечения реформирования уголовно-исполнительной системы, обосновываются и вносятся предложения по совершенствованию уголовного и уголовно - исполнительного законодательства, имеющие существенное значение для развития уголовно-исполнительной системы, способствующие совершенствованию законодательства и практики его применения в соответствии с международными нормами, позволяющие делать процесс исполнения наказаний демократичным, гуманным, что приводит к снижению рецидивной преступности и существенному оздоровлению общества.

В общей теории права принципы рассматриваются как руководящие идеи, основные исходные положения правовой системы. Обладающие нормативными свойствами, они становятся обязательными при формировании отрасли законодательства, ее институтов.

Установление принципов уголовно- исполнительного права имеет важное методологическое и практическое значение. Уяснение принципов позволяет понять задачи, которые стоят перед органами государства, исполняющими наказания, связанные с исправительным воздействием, существо средств и методов, при помощи которых достигаются цели наказания, придает нужную направленность уголовно-исполнительному законодательству и практике его применения. Выявление принципов уголовно-исполнительного права содействует воспитанию работников учреждений по исполнению наказаний в духе строгого соблюдения законности, правильного понимания задач и характера деятельности этих органов государства, способствует более эффективному применению средств, методов и форм исправления, осужденных [1].

Принципы уголовно-исполнительного законодательства Республики Узбекистан перечислены в ст.6 Кодекса, которая показывает тесную взаимосвязь принципов законности, справедливости, гуманизма, демократизма, дифференциации и индивидуализации исполнения наказания, рационального применения принудительных средств и стимулирования правопослушного поведения осужденных, и вместе с тем их собственное глубокое содержание, свою очередь, влияет на формирование конкретных институтов и норм уголовно-исполнительного законодательства.

На основании изложенного, на наш взгляд, ст.6. УИК РУз. необходимо дополнить и изложить в следующей редакции: «Уголовно- исполнительное законодательство основывается на принципах законности, справедливости, гуманизма, демократизма, дифференциации и индивидуализации исполнения наказания, рационального применения мер принуждения, средств исправления осужденных и стимулирования правопослушного поведения, соединения наказания с исправительным воздействием» [2,3].

а) Принцип законности. Обязательность строгого и неукоснительного соблюдения законов, связанных с исполнением наказаний: осужденными, персоналом учреждений и органов, исполняющих наказания и иные меры уголовно-правового воздействия, должностными лицами, учреждениями и организациями, взаимодействующими с системой исполнения наказания. Основаниями исполнения наказаний и применения иных мер уголовно-правового воздействия являются приговор, определение или постановление суда, вступившие в законную силу.

б) Принцип справедливости. Меры принуждения и поощрения, применяемые к осужденным должны быть справедливыми: формировать у них правопослушное поведение, уважительное отношение к человеку, обществу, труду, нормам и традициям человеческого общежития.

в) Принцип гуманизма. Республика Узбекистан уважает и охраняет права, свободы и законные интересы осужденных, обеспечивает законность применения средств их исправления, их правовую защиту и личную безопасность при исполнении наказаний, принимает меры, направленные на возвращение обществу социально полезной личности.

г) Принцип демократизма. Органы государственной власти и местного самоуправления, судебные, ведомственные и органы прокуратуры осуществляют контроль за деятельностью учреждений и органов, исполняющих наказания. Общественные объединения, органы самоуправления граждан и коллективы привлекаются к исправлению осужденных.

д) Принцип дифференциации исполнения наказания. К различным категориям осужденных в зависимости от тяжести совершенных преступлений, пола, возраста, поведения в процессе отбывания наказания применяются меры принуждения и ограничение прав в различных объемах, а так же поощрения.

е) Принцип индивидуализации исполнения наказания. Воспитательная работа с осужденными проводится в индивидуальной форме. Средства исправления применяются с учетом характера и степени общественной опасности совершенного преступления, личности и поведения осужденного.

ж) Принцип рационального применения мер принуждения, средств исправления осужденных и стимулирования их правопослушного поведения.

При применении мер взыскания к осужденному учитываются обстоятельства совершения нарушения, личность осужденного и его поведение в период отбывания наказания. Следует целенаправленно осуществлять воспитательное воздействие на осужденных, трудовое воспитание, общее образование, профессиональное обучение и профессиональная подготовка. Поощрять правопослушное поведение осужденных.

з) Принцип соединения наказания с исправительным воздействием. Комплекс различных средств, применяются с целью исправления осужденных и предупреждения совершения ими новых преступлений. Исправительное воздействие на осужденного оказывается с учетом общественной опасности и характера совершенного им преступления, вида и срока наказания, личности осужденного, его поведения в период отбывания наказания.

Литература

1.Шамансуров А.А. Научно-концептуальные основы совершенствования уголовно-исполнительной системы Республики Узбекистан. – Ташкент. Институт философии и права, 2012. – 32 с.

2.Г.Абдумажидов, А.Шамансуров. Права осужденных: Международные и национальные стандарты // Демократизация и права человека. – Ташкент, 2011. -

№3. - С. 125-127.

3.Шамансуров А.А. Проблемы совершенствования законодательства системы исполнения наказаний: теория и практика. – Ташкент. ТГЮИ. 2011. – 296 с.

YANGI O'ZBEKISTON SHAROITIDA O'ZBEK FALSAFASINING TARAQQIYOT YO'NALISHLARI

Ismoilov Sobirjon To'rabekovich

GulDU dotsenti, f.f.n.

Annotatsiya: ushbu maqolada Yangi O'zbekiston sharoitida o'zbek falsafasining taraqqiyot yo'nalishlari haqida bo'lib u hozirgi paytda 18 ta falsafa sohalarida rivojlanib borayotganligi va o'zbek falsafasi jahon ijtimoiy fikrlarini tarkibi sifatida bir necha ming yillik tarixi va taraqqiyot bosqichlariga ega ekanligi haqida bayon qilingan.

Kalit so'zlar: Yangi O'zbekiston, o'zbek falsafasi, falsafiy yo'nalishlar, jahon falsafasi, taraqqiyot bosqichlari, ma'naviy jasorat.

Mustaqillik sharofati ila ma'naviy merosimizni mustabid tuzum sarqitlaridan xalos qilish, yangicha talqin etish, rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratildi.

Mamlakatimizda birinchi Prezident Islom Karimov va amaldagi Prezidentimiz Shavkat Mirziyoevlar rahbarligida jamiyatimizning barcha jabhalarida: iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'naviy sohalarida tub islohotlar amalga oshirilmoqda. Ushbu bunyodkorlik ishlari va ijobiy o'zgarishlar jarayonini g'oyaviy jihatdan ta'minlash va mustaqillikni mustahkamlash borasida ijtimoiy fan vakillarining, jumladan faylasuflarning alohida o'rinlari bor.

Donishmand xalqimiz dunyo tamadduniga ne-ne daholarni etishtirib bergan. Ularning izdoshlari bugun ham jamiyatimiz farovonligi yo'lida qizg'in faoliyat ko'rsatib kelmoqda. Bunday ulug' zotlar har bir davr va zamonda jonbozlik ko'rsatib kelgan. Jahon tarixidagi juda ko'p davlat rahbarlari, jamoat arboblari va sarkardalar o'z faoliyatida hakimlar, donishmandlar o'gitlariga amal qilgan, ularning maslahatlari bilan davlatni boshqargan.

Birinchi Prezident Islom Karimov iborasi bilan aytganda: "... avvalo mustaqillikka erishish arafasidagi og'ir kunlarni bevosita ko'rgan, shu voqealarning guvohi bo'lgan" xalq va millat e'tirofiga musharraf bo'lgan ustoz-murabbiylar mustaqil diyorimizda bisyordir. Ular hozirda ham o'zlarining boy hayotiy tajribalarini, salmoqli bilimlarini, Vatan, xalq va millat manfaati yo'lida ziyo tarqatmoqdalar.

Aynan shunday xalq va millat e'tirofiga musharraf bo'lgan ustoz-murabbiylar O'zbekiston faylasuflari orasida ham anchani tashkil etadi.

Ibrohim Mo'minov, Vohid Zohidov, Jondor Tulenov, Haydar Po'latov, Erkin Yusupov, Abulhay Valiev, Sottor Tursunmuhamedov, Said Shermuxamedov, Muzaffar Xayrullaev, Jumanazar Bozorboev, Mubin Baratovlar shular jumlasidandir.

O'zbek falsafasi rivojlanishining an'anaviy va yangi yo'nalishlarini akademik

S.Shermuhamedov quyidagi shakllarda talqin etadi [3, 5-6]: “Falsafa tarixi”, “Falsafa va fan metodologiyasi”, “Dialektika va bilish nazariyasi”, “Ijtimoiy falsafa”, “Gnoseologiya”, “Ontologiya”, “Aksiologiya”, “Bozor iqtisodiyotini tiklash va rivojlantirishning falsafiy muammolari”, “Madaniyat tarixi va nazariyasi”, “Inson falsafasi”, “Siyosat falsafasi”, “Huquq falsafasi”, “Madaniyat falsafasi”, “Tilshunoslik falsafasi”, “Ekologik madaniyat falsafasi”, “Din va erkin fikr falsafasi”, “Murosa falsafasi” “O‘zbekiston falsafa tarixi” va hokazolar. Jami: 18 yo‘nalish.

Istiqlol tufayli yakka mafkura sirtmog‘idan qutilgan va eng yuqori darajada e‘tibor berilayotgan bugungi o‘zbek falsafasida [2, 426-433]: “Falsafa tarixi”, “Ontologiya” va “Gnoseologiya”, “Ijtimoiy falsafa”, “Mantiq”, “Etika”, “Estetika”, “Madaniyatshunoslik” kabi an‘anaviy yo‘nalishlar bilan birga, “Ma‘naviyat falsafasi”, “Inson falsafasi”, “Qadriyatlar falsafasi”, “G‘oyalar falsafasi”, “Siyosat falsafasi”, “Huquq falsafasi”, “Din va hurfiylilik falsafasi” singari sohalarda ham ko‘plab tadqiqotlar olib borilmoqda. Keyingi yillarda ular qatoriga “Iqtisod falsafasi”, “Islahotlar falsafasi”, “Axborot falsafasi” kabi zamonaviy yo‘nalishlar ham qo‘shilmoqda. Jami: 18 yo‘nalish.

Mazkur yo‘nalishlarning biri maxsus mavzulari, muammolarning dolzarbligi, ularning o‘zaro bog‘liqligi, tavsifi va tahlilining o‘ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadi. Shu bilan birga, mazkur yo‘nalishlarga doir kitob va risolalar, o‘quv va yordamchi adabiyotlar, tadqiqot va izlanishlar bir butun o‘zbek falsafasining hozirgi qiyofasini ifodalaydi. Har bir yo‘nalish bo‘yicha bu boradagi dolzarb masalalar va vazifalarni aniqlash imkonini beradi.

Zamonaviy o‘zbek falsafasi oldida nihoyatda mas‘uliyatli va dolzarb vazifalar turibdi [2, 433]. Avvalo, ajdodlarimiz yaratgan boy va o‘lmas falsafiy merosning bosqinchi va istilochilar tomonidan unutilishga yoki yo‘qotishga harakat qilingan jihatlarini tiklash, kelajak avlodlarga omon-eson etkazish masalalari muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu esa, barchamizning zimmamizga tariximiz kabi qadim, ma‘naviyatimiz kabi teran qadriyat bo‘lgan o‘zbek falsafasini yanada mukammallashtirish, uni davr talablariga mos, zamonaviy fan yo‘nalishiga aylantirish borasida faol va omilkor bo‘lish mas‘uliyatini yuklaydi.

Jamiyatimiz falsafa sohasida ham o‘tish davrini o‘z boshidan kechirmoqda. Yangi, mamlakatimiz ehtiyojlariga monand, falsafiy fanlar tizimini birdaniga shakllantirib bo‘lmaydi. Buning uchun qator zaruriy tadbirlarni amalga oshirmoq va muayyan maqsadlarga erishmoqni ta‘minlash lozim bo‘ladi. Ular, fikrimizcha, avvalambor, quyidagilardan iborat [1, 338-239].

Birinchidan, yaqin, mustabid tuzum davrida kechirgan, falsafiy o‘tmishimizni teran tahlil, tadqiq qilish, undan tegishli saboqtar chiqarish, yuz bergan salbiy illatlarning qaytarilishiga yo‘l qo‘ymaslik choralarini ko‘rish.

Ikkinchidan, falsafa fanini jamiyat tomonidan anglangan ehtiyojga aylanishining ijtimoiy zamin- larini vujudga keltirish. Zero, falsafa, birinchi galda, jamiyat, uning muammolarini hal etish uchun zarur, undan keyingina yoki shu sabab bois u ta'lim sohasi uchun ham kerak. Jamiyatda falsafaga bo'lgan ehtiyoj uning insoniy masalalarni hal etish yo'lidan sobitqadamlilik bilan borayotganligining o'ziga xos ko'zgusidir. Agar ma'naviyat jamiyatning ko'zi, uning vijdoni bo'lsa, falsafa - ma'naviyatning ko'zi, vijdonidir.

Uchinchidan, hozirgi zamon jahon xalqlari ijtimoiy-falsafiy fikrini, uning tarixini, xususan mazkur sohaga oid o'z milliy merosimizni, har tomonlama, chuqur holisona, ilmiy o'rganishni keng ko'lamlarda yo'lga qo'yish. Vaholanki, mustaqil O'zbekiston jahon hamjamiyatidan munosib o'rin egallashni o'z oldiga maqsad qilib quyar ekan, dunyo xalqyaari ma'naviyati, uning falsafiy xazinasini o'zlashtirish milliy rivojimiz va o'zga xalqlar qalbiga yo'l topishning biz uchun birdan bir maqbul yo'lidir.

To'rtinchidan, falsafa jamiyat barcha a'zolarining mulki bo'lsa-da, biroq, uni shunday maqomga ko'tarish mazkur sohani o'zining kasb-koriga aylantirgan yuksak falsafiy malaka sohiblari hayotiy faoliyatining bosh mazmunini tashkil etadi. “Chumchuq so'ysa ham qassob so'ysin”, - deyiladi xalq maqolida. Hatto, undan ham ko'proq, falsafa, uning sohasida mashg'ul mutaxassislar uchun, faqat tirikchilik vositasi sifatidagi kasb-kor darajasida qolib ketsa, bu - maqsadga unchalik ham muvofiq bo'lmaydi. Falsafaning kimlar uchundir kasb-kor bo'lishi emas, balki, uning faylasuf, degan yuksak nomga da'vogarlar hayotining ma'nosi, mazmuni, tarziga aylanmog'i muhimdir.

Xulosa o'rnida aytganda:

Bininchidan, o'zbek falsafasi jahon ijtimoiy fikrlarini tarkibi sifatida bir necha ming yillik tarixi va taraqqiyot bosqichlariga ega.

Ikkinchidan, birinchi Prezident I.Karimovning Samarqand shahridagi xalqaro anjumanda so'zlagan nutqidagi qo'yidagi ta'kidini keltirib o'tmoqchimiz: “... ulug' zotlarning ilm-fan sohasiga baxshida etgan hayoti, ular erishgan va bugungi kunda butun ma'rifatli insoniyatni hayratga solib kelayotgan yutuqlari - bu, hech shubhasiz, haqiqiy ma'naviy jasorat namunasi, deb aytishga barcha asoslarimiz bor va biz bunday jasorat oldida bosh egib ta'zim qilamiz”.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Jalolov A. Istiqbol ufqlari. -T.: Sharq, 1998.
2. O'zbek falsafasi tarixi. III-jild. -T.: Muharrir nashriyoti, 2020.
3. Shermuhamedov S. Mustaqillik va O'zbekistonda falsafa fani ravnaqi. Merius, 2013.

AXBOROTLASHGAN JAMIYATDAN RAQAMLASHGAN JAMIYATGA O'TISHDA KORRUPSIYAVIY MUNOSABATLARNI OLDINI OLISHNING IJTIMOIY-FALSAFIY ASOSLARI

Sohibov Salohiddin Anvar o'g'li

Farg'ona davlat universiteti Falsafa va milliy g'oya kafedrasi dotsenti

Annotatsiya: maqolada axborotlashgan jamiyatdan raqamlashgan jamiyatga o'tishda korrupsiyaviy munosabatlarni oldini olishning ijtimoiy-falsafiy asoslari tahlil qilinadi. Raqamli transformatsiyalar natijasida korrupsiya yangi shakllar kiberkorrupsiya, algoritmik manipulyatsiya kabi ko'rinishlarni oladi. Ushbu maqolada etik me'yorlar, mas'uliyat va ijtimoiy qadriyatlar asosida korrupsiyaga qarshi kurashning ijtimoiy-falsafiy yondashuvlari taklif qilinadi. Tadqiqot natijalari raqamli jamiyatlarda korrupsiya bilan kurashda shaffoflik, huquqiy savodxonlik va fuqarolik faolligi muhimligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: raqamlashgan jamiyat, axborotlashgan jamiyat, korrupsiya, manfaatlar to'qnashuvi, ijtimoiy-falsafiy asoslar, etik me'yorlar, mas'uliyat, ijtimoiy qadriyatlar.

Bugungi davrida raqamli inqilob korrupsiyani oldini olishning eng kuchli quroli bo'lib qoldi. Korrupsiya asosan uch narsada yashaydi: odamlar orasidagi bevosita aloqa (pora berish-olinish uchun uchrashish kerak), jarayonning yopiq, shaffof bo'lmaganligi (hech kim ko'rmaydi), qog'ozbozlik va inson aralashuvi (imzo, muhr, “qo'shimcha to'lov” talab qilish imkoniyati). Raqamli inqilob esa korrupsiyaning bu uchala ko'rinishiga ham “zarba beradi”.

Avval pasport olish uchun ichki ishlar bo'limiga borib, navbatda o'tirib, “tezlashtirish uchun” pul berardingiz. 2025-yilda: my.gov.uz yoki ID.UZ orqali pasport, haydovchilik guvohnomasi, pensiya tayinlash, yer kadastr, biznes ro'yxatdan o'tkazish - hammasi onlayn, avtomatik, uyda o'tirib bajarilmoqda. Amaldor bilan yuzma-yuz ko'rishish yo'q, pora berish-olish imkoni deyarli yo'q.

Har bir ariza, to'lov, tender raqamli tizimda qayd etiladi va o'zgartirib bo'lmaydi. Davlat xaridlari endi maxsus.uzex.uz platformasida ochiq elektron tender orqali o'tadi. Kim qancha taklif qildi, kim yutdi hammasi onlayn ko'rinadi.

2024-2025 yillarda joriy qilingan “Ochiq byudjet” va “Ochiq ma'lumotlar” portallari orqali har bir tumanning byudjeti qancha sarflangani real vaqtda ko'rinadi. Avval maktab direktorlari yoki hokimliklar byudjetni “o'zicha” ishlatardi. Endi har bir so'm ko'rinib turibdi.

To'lovlar, soliq deklaratsiyalari bir tizimga ulangan yolg'on ma'lumot berish deyarli imkonsiz. Bir marta kiritilgan ma'lumotni hech kim o'zgartira olmaydi. Yer talashish, soxta hujjatlar bilan pora olish yo'q.

Transparency International reytingida O'zbekiston 2015-yilda 159-o'rinda edi 2024-yilda 121-o'ringa ko'tarildi (2025-yil reytingi yanada yaxshilanishi kutilmoqda). Davlat xizmatlari raqamlashtirilgani tufayli pora talab qilish holatlari 70-80% ga kamaydi.

Axborotlashgan jamiyat modeli tomonidan taqdim etilgan imkoniyatlar va murakkabliklar endilikda raqamlashgan jamiyat bosqichiga o'tishda yangicha shakl olmoqda. Endi esa biz undan ham oldinga – raqamlashgan jamiyat hamma narsa raqamli, sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar, blokcheyn, davlat xizmatlari ham to'liq onlayn bosqichiga o'tmoqdamiz.

Bu yangi bosqichda korrupsiya ham “eski uslub”da (pora berish-oish, tanish-bilishchilik) qolavermaydi, balki yangi shakllarda paydo bo'lmoqda. Yana bir keng tarqalgan holat – davlat xaridlari portalida yetkazib beruvchilarning reytingi. Korrupsionerlar botlar orqali yuzlab soxta ijobiy baho qoldirib, o'z kompaniyasini yuqori o'ringa olib chiqadi. Keyin tender shartida “eng yuqori reytingli yetkazib beruvchi” deb yozib qo'yishadi – natijada raqobat yo'q qilinadi.

Axborotlashgan jamiyat – bu jamiyat modeli bo'lib, unda ilm-fan, axborot va kommunikatsiya texnologiyalari markaziy rol o'ynaydi va bilim iqtisodiyoti markazida turadi. Biroq, **raqamlashgan jamiyat** tushunchasi uni bir qadam oldinga olib chiqadi: bu yerda ma'lumotlar faqat tarqatilmaydi, balki **raqamli transformatsiyalar**, sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar tahlili va raqamli boshqaruv vositalari orqali jamiyat hayotining har jihatiga chuqur singadi.

Raqamlashgan jamiyatda korrupsiya yangi ko'rinishlar oladi. Kiberkorrupsiya bu raqamli texnologiyalar, axborot tizimlari va elektron platformalardan shaxsiy yoki guruhviy noqonuniy manfaatlarni qo'lga kiritish maqsadida foydalanish natijasida yuzaga keladigan korrupsion xatti-harakatlar majmui. Ushbu hodisa an'anaviy korrupsiya amaliyotlarining raqamlashtirilgan shakli bo'lib, u ko'pincha ma'lumotlar oqimini manipulyatsiya qilish, raqamli resurslarga noqonuniy kirish, va elektron tranzaksiyalarni yashirin yo'naltirish orqali amalga oshiriladi.

Algoritm “xolis” emas, uni “o'z odami” o'rgatadi. Masalan, davlat tenderini baholaydigan sun'iy intellekt bor. Bu dastur kimga “eng yaxshi” deb o'rgatilsa, tender shu odamga ketadi. Hech kim pul bermaydi, hech kim uchrashmaydi – faqat dasturga oldindan “kerakli” ma'lumotlarni berish yetadi. Natija? Millardlik tender “o'z kompaniyasiga” ketadi, lekin qonuniy ko'rinadi. Bu – algoritmik korrupsiya. Eng xavfli joyi oddiy odam buni hech qachon sezmaydi. “Endi eng katta pora – bu dasturni “o'z tarafga” o'rgatib qo'yish, eng katta adolatsizlik esa – shaffoflik faqat biz uchun, ular

uchun emas.” Shu sababli endi faqat “yaxshi dastur” yetmaydi. Odamlar o‘zi adolatli bo‘lishi, qonun haqiqiy teng bo‘lishi va hamma algoritmnini tushunadigan bo‘lishi kerak.

Bunday munosabatlar jamiyatda manfaatlar to‘qnashuvini kuchaytiradi: raqamli shaffoflik talab qilinarkan, ba’zi mansabdor shaxslar yoki guruhlar ma’lumotdan suiste’mol qilish orqali tegishli foyda olishi mumkin.

Falsafa nuqtai nazaridan, raqamlashgan jamiyatda korrupsiyaga qarshi kurashda quyidagi asosiy tamoyillar muhim:

Adolat va xolislik: Qadimgi yunonlar (Aflotun va Arastu) aytganidek: **Adolat** – har kimga o‘ziga loyiq bo‘lgan narsani berish. **Xolislik** – shaxsiy manfaat, qarindoshchilik, pulga yo‘l qo‘ymaslik. Avval adolatni odam buzardi (pora olib, qarindoshiga yordam berardi). Endi adolatni dastur buzyapti.

Raqamli davrda “**kim qaror chiqaryapti?**” degan savol yo‘qoldi. Avval odam qaror chiqarardi – uni jazolash mumkin edi. Endi dastur qaror chiqaryapti. Dasturni jazolab bo‘lmaydi. Demak, adolatning sub’ekti (javobgar shaxs) yo‘qoldi.

Bu falsafada “javobgarlik diffuziyasi” deb ataladi: hech kim aybdor emas, chunki “dastur shunday qildi”.

Qadimgi adolat tamoyillari o‘zgarmaydi, lekin ularga yangi qoida qo‘shilishi kerak:

“Har qanday avtomatlashtirilgan qaror (AI, algoritm, big data) quyidagi uchta savolga javob berishi shart:

1. Bu qarorni kim o‘rgatdi? 2. U qanday ma’lumotlar bilan o‘rgatildi? 3. Agar xato chiqsa – kim javob beradi?”

Agar bu uchta savolga javob bo‘lmasa – bu qaror adolatli emas, garchi u raqamli va “avtomatik” bo‘lsa ham.

Bir so‘z bilan aytganda: “Raqamli adolat” degani – kodni yozgan odamning vijdoni va javobgarligidir. Agar vijdon bo‘lmasa – eng zo‘r blokcheyn ham, eng kuchli AI ham adolat keltirmaydi. Shu sababli hozir dunyoning eng ilg‘or falsafachilari va huquqshunoslari yangi atama aytishmoqda: “**Algoritmik adolati**” – bu XXI asrning eng katta falsafiy sinovi.

Shaffoflik: raqamli tizimlar va ma’lumot oqimlari hamisha ochiqlik bilan ishlashi kerak, chunki yopiq yoki yopishqoq tizimlar suiste’mol uchun zamin yaratadi.

Maxfiylik huquqi: har bir shaxs ma’lumotlarini himoya qilish va raqamli izlarini nazorat qilish huquqiga ega bo‘lishi lozim.

Shaxsiy mas’uliyat: foydalanuvchilar (fuqarolar) raqamli platformalarda o‘z harakatlari va axborot bilan almashish jarayonida mas’ul bo‘lishi kerak.

Tashkiliy mas’uliyat: davlat organlari va kompaniyalar ma’lumotlarni yig‘ish, tahlil qilish va saqlashda etika va xavfsizlik standartlariga rioya qilishi lozim.

Jamoaviy mas’uliyat: jamiyat korrupsiyaga nisbatan murosasiz bo‘lishi, fuqarolik ishtiroki va nazorat mexanizmlarini takomillashtirishi kerak.

Yangi taraqqiyot bosqichida jamiyatni korrupsiyaviy munosabatlardan himoya qilish uchun ijtimoiy qadriyatlar va praktika quyidagicha shakllanishi kerak:

• **Huquqiy madaniyat va huquqiy ong:** Ta'lim tizimi orqali raqamli madaniyat va huquqiy savodxonlikni oshirish muhim.

• **Fuqarolik faolligi:** Fuqarolarni korrupsiya holatlarini bildirishi, jamoat nazoratini amalga oshirishi kerak. BMTning Korrupsiyaga qarshi Konvensiyasining 13-moddasi jamiyat ishtirokini ta'kidlaydi. «Davlat oddiy fuqarolarni korrupsiyaga qarshi kurashga jalb qilishi shart». Ya'ni bu – majburiyat emas, balki bizning kuchimiz.

• **Texnorealizm:** Raqamli texnologiyalarni rivojlantirishda ularning ijtimoiy ta'sirini baholash va demokratik nazoratni yo'lga qo'yish kerak.

• **Axborot-etika:** Jamiyat axborot resurslari va ma'lumot oqimlarining etik boshqaruvi talab qilishi lozim; bu jamiyatda ma'lumotlar manipulyatsiyasining oldini oladi.

Jamiyatni korrupsiyaviy munosabatlardan himoya qilish uchun **amaliy tavsiyalar:**

1. Raqamli shaffoflikni oshirish lozim. Davlat va xususiy sektor ma'lumotlarni oshkor qilish siyosatini ishlab chiqishi kerak. Platformalar orqali fuqarolar uchun ma'lumotlar kirishi oson bo'lishi zarur.

2. Etik kodekslar joriy etish. Raqamli tashkilotlar va davlat idoralari uchun axborot-etika kodeksi ishlab chiqilishi va qo'llanilishi lozim. AI va algoritmik tizimlar yetkazib beruvchilari “etik dizayn” prinsiplari asosida ish yuritishi lozim.

3. Huquqiy savodxonlikni rivojlantirish. Aholi uchun onlayn va oflayn kurslar tashkil etish.

4. Fuqarolik nazorati va ishtirok. Fuqarolar va jamoatchilik institutlarini korrupsiya holatlarini aniqlash va hisobot berishda rag'batlantirish. Nazorat organlari bilan fuqarolik hamkorligi mexanizmlarini mustahkamlash.

Axborotlashgan jamiyatdan raqamlashgan jamiyatga o'tishda korrupsiyaga qarshi kurash yangi falsafiy, ijtimoiy va etik chaqiriqlarni keltirib chiqaradi. Raqamli transformatsiyalar davrida yuzaga keladigan korrupsiyaviy munosabatlarni oldini olish uchun etik me'yorlar, mas'uliyat va ijtimoiy qadriyatlar orqali korrupsiyaga qarshi barqaror kurashni yo'lga qo'yish – raqamli jamiyat barqarorligi uchun muhim shartdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Белл, Д. *Постиндустриальное общество и информационная революция.*
2. ООН. *Конвенция ООН против коррупции.* [Википедия](#)
3. “Raqamli dunyoning ko'rinmas illati: kiberkorrupsiya jamiyat ildizlariga qanday bolta urmoqda?” – Yuz.uz maqolasi. <https://yuz.uz>

4. “Korrupsiyaga nisbatan muvosiis munosabatni shakllantirishga yo‘naltirilgan o‘quv jarayonini tashkil etish” – gov.uz ta‘lim portali. [GOV.UZ](http://gov.uz)
5. EEAS: Fuqarolik jamiyati institutlari va korrupsiyaga qarshi kurash tashabbuslari. eeas.europa.eu
6. “Технореализм” — texnologiyalar va demokratiya nazariyasi tarifi. [Википедия](https://ru.wikipedia.org/wiki/Технореализм)
7. Situngkir, H. *The Structural Dynamics of Corruption: Artificial Society Approach*. [arxiv.org](https://arxiv.org/abs/1808.08001)
8. Villamil, I., Kertész, J., Wachs, J. *Computational Approaches to the Study of Corruption*. [arxiv.org](https://arxiv.org/abs/1808.08001)

YANGI O'ZBEKISTON SIYOSIY AMALIYOTIDA YOSHLARNING IJTIMOIY-SIYOSIY FAOLLIGINING NAMOYON BO'LIH SHAKLLARI

Abdiyev G'ayrat Ergashevich

falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dotsent

ANNOTATSIYA

Maqolada yangi O'zbekiston yoshlari siyosiy ongini yuksaltirishga qaratilgan falsafiy qarashlarning jamiyat taraqqiyotida tutgan o'rni zamonaviy ilm-fan yutuqlari asosida ochib berilgan. Unda yoshlar davlat boshqaruvida o'zlarining faolligi bilan o'zgarayotgan jamiyatdagi islohotlarda islohotchiga aylanishi, bugungi davrning ruhini siyosiy jihatdan ifodalashlari falsafiy tarzda tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: siyosat, yoshlar, jamiyat, davlat, inson qadri, boshqaruv, inson, madaniyat, islohot, siyosiy ong, axloq.

АННОТАЦИЯ

В статье раскрывается роль философских взглядов, направленных на повышение политического самосознания молодежи Узбекистана, в развитии общества на основе достижений современной науки. Философски исследовано, как молодые люди через свою активность в государственном управлении становятся реформаторами в меняющемся обществе, политически выражают дух сегодняшней эпохи.

Ключевые слова: политика, молодежь, общество, государство, человеческая ценность, управление, человек, культура, реформа, политическое сознание, этика.

ANNOTATION

The article reveals the role of philosophical views aimed at raising the political consciousness of young people of Uzbekistan in the development of society based on the achievements of modern science. It philosophically researched how young people become reformers in the changing society through their activeness in public administration, politically express the spirit of today's era.

Keywords: politics, youth, society, state, human value, management, human, culture, reform, political consciousness, ethics.

Dunyo mamlakatlari taraqqiyoti va istiqbolini belgilab berishda yoshlar muhim resurs hisoblanganligi sababli jahon mamlakatlari siyosatida yoshlar faolligi masalasi muhim strategik ahamiyat kasb etmoqda. “Yangi O'zbekistonni dunyoning taraqqiy topgan, ijtimoiy-iqtisodiy barqaror o'sayotgan va inson kapitali yuqori bo'lgan demokratik davlatlari qatoriga kirishini ta'minlash — barqaror rivojlanish

strategiyamizning mazmun va mohiyatini tashkil etadi”³². Dunyoda 30 yoshgacha bo‘lgan 3,5 milliard odam yashaydi, ular son jihatidan tarixdagi eng katta sonli aholini tashkil qiladi. Ko‘p mamlakatlarda yoshlar (18-30 yosh) aholining yarmidan ko‘pini tashkil etadi, biroq ko‘pincha yoshlar o‘zlarini siyosat va qarorlar qabul qilishdan chetda qolgandek his qiladilar, natijada bu holat yoshlarning bo‘sh qoldirishi hamda davlatga ishonchsizlik tuyg‘usini uyg‘otishi mumkin. Shu jihatdan bugungi kunda kadrlar siyosatini yuritishda jahon mamlakatlarida yoshlar faolligini shakllantirishning institutsional mexanizmlarini amaliy jihatdan takomillashtirish va joriy qilish dolzarb bo‘lib bormoqda.

Har qanday jamiyatda ijtimoiy hayotning markazida – yoshlar va ularning kelajagi, ertangi kunga ishonchi va maqsad-manfaatlari yotadi. Bu omilar hozirgi globallashuv jarayonlari jadal kechayotgan bugungi kunimizda ham o‘ziga xos tarzda namoyon bo‘lmoqda. Milliy mafkuraga sodiq, bilim va keng dunyoqarashga ega, tashabbuskor va ayni damda, ma’naviy dunyosi boy, yashashdan umidi katta va ishonchi yuksak faol yoshlarga keng imkoniyat va qulaylik yaratib berish O‘zbekiston jamiyatning ijtimoiy siyosatidagi birlamchi masalalardan hisoblanadi. Shu boisdan ham davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev BMTning Yoshlar strategiyasida ta’kidlanganidek, “Yoshlar siyosida eng qimmatli va o‘ta muhim resurslar mujassam topgan bo‘lib, unga har qancha investitsiya kiritsa arziydi, chunki bu sarmoyalar bir necha barobar ziyoda bo‘lib qaytadi”³³. Men g‘oyat muhim ushbu fikrga to‘liq qo‘shilaman.

O‘zbekistonda yangicha fikrlaydigan, o‘z kelajagini o‘zi yaratishga harakat qilayotgan, jamiyatda demokratik qadriyatlarni mustahkamlash bilan, davlatning taraqqiyotiga o‘ziga xos munosib hissa qo‘shayotgan yangi avlod vakillarining ijtimoiy hayotga kirib kelishi muhim ahamiyat kasb etmoqda³⁴. Bugungi kunda jamiyat barcha sohalari o‘z faolligini kengaytirib bormoqda. Yoshlar mamlakat ijtimoiy-siyosiy hayotida hal qiluvchi kuch sifatida namoyon bo‘lmoqda. Shuning uchun ham O‘zbekiston rahbariyati ezgu maqsad va vazifalar samarali bo‘lishida yoshlarning ishtirokiga bevosita suyanadi. Ayni paytda, yoshlarda mavjud bo‘lgan faol bunyodkorlikni qo‘llab-quvvatlash orqali ularni jamiyat ijtimoiy-siyosiy hayotini barqarorlashtirish ishida ko‘mak beradi.

³² Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston – taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2022. – B.206.

³³ Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash-yurt taraqqiyoti va halq farovonligining garovi. – T.: O‘zbekiston, 2016. – 12-bet.

³⁴ Mavlonova Z. O‘zbekistonda yoshlar qatlami. Globallashuv sharoitida vatanparvarlik tarbiyasining ma’naviy-ma’rifiy texnologiyalari”. Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari // O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari akademiyasi. – Toshkent, 2019. – 482 bet.

Shu sababdan ham davlatimizning mazkur obyektiv jarayonda samarali ishlarni amalga oshirishi hozirgi davrning dolzarb masalalaridan biriga aylanishi zarur. Mamlakatimiz bozor iqtisodiyotiga o'tayotgan bir davrda yoshlar tarbiyasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Zero Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev “Yoshlarni o'qitish, ularni ma'naviy va axloqiy tarbiyalash, ularning bilim olishi va o'zini-o'zi kamolga yetkazishga intilishini shakllantirishga alohida e'tibor qaratish lozim”³⁵, — deb ta'kidlaydi.

Yoshlarda sotsial-madaniy, siyosiy yetuklikni shakllanishi esa jamiyatni demokratiyalashuvini ta'minlaydi va mustahkam poydevor yaratadi. Shu bilan birga jamiyatda demokratiya qay darajada o'rnatilganligi yoshlar sotsial-madaniy, siyosiy qiyofasida ham ko'rinadi. Bu borada mutafakkir R.Emerson shunday deydi, — “Taraqqiyotning chinakam belgisi-boylik va ta'lim darajasi emas, shaharning kattaligi xam emas, balki shu o'lka bag'rida tarbiya topgan inson qiyofasidadir”³⁶.

Jamiyatni demokratiyalashuvi bilan uyg'unlikda yoshlar sotsial-madaniy, siyosiy qiyofasini shakllanishi, mamlakat istiqbolini yanada mustahkam rivojlanishiga sharoit yaratadi hamda jamiyat va davlat taraqqiyotining asosiy tayanchini yuzaga keltiradi. Shu sababli ham, yoshlarda sotsial-madaniy, siyosiy yetuk qiyofani shakllanishi, ularda siyosiy-huquqiy madaniyatni yuksalishi masalalarini o'rganish bugungi kunning asosiy vazifasi hisoblanadi.

Jamiyatda yoshlarga oid muammolarning paydo bo'lishi ularning muammolariga e'tiborsizlikdan boshlanadi. Bu yoshlarning o'ziga bo'lgan ishonchiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bugungi kunda yoshlarga oid davlat siyosatining mohiyatini tushunmagan yoxud islohotlarga shubha bilan qaragan, boqimanda, o'z qobig'iga o'ralib qolgan, juda bo'lmasa, bir yilda olti oy, hattoki, bir necha yillar chet ellarda yollanma ishchi bo'lib ishlab, biror hunarning boshini tutmagan, kelajagi uchun qayg'urmay, mehnat qilish layoqatiga ega bo'lsa ham ota-onasining maoshiga kun ko'radigan yoshlar ko'pchilikni tashkil etgani achinarlidir.

Fikrimizcha, bu kabi salbiy holatlarni bartaraf etish uchun quyidagilarni amalga oshirish kerak.

Birinchidan, mamlakatimiz rahbari “Bugungi kunda mamlakatimizni yangilash va modernizatsiya qilish, uni innovatsion asosda rivojlantirish, o'z oldimizga qo'ygan ko'p qirrali va murakkab vazifalarni amalga oshirish maqsadida zamonaviy va kreativ fikrlaydigan, har qanday vaziyatda ham mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga qodir,

³⁵ Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. 1-jild. — T.: O'zbekiston, 2017. 422- bet.

³⁶ Haqiqat manzaralari: 96 mumtoz faylasuf (taqdirlar, hikmatlar, aforizmlar). — T.: Yangi asr avlodi, 2002. — B. 240.

g'ayrat-shijoatli, intellektual salohiyati yuksak, vatanparvar yosh kadrlarga davlat va jamiyat boshqaruvida muhim vazifalarni ishonib topshirmoqdamiz” deb ta'kidlab, har bir rahbar e'tiborini yoshlar muammolariga ustuvor tarzda qaratilishini talab qildi.

2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi demokratik davlat qurish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish borasidagi islohotlarda yoshlar faolligini oshirish bilan bog'liq muhim vazifalar belgilangan bo'lsa ham, viloyat va tumanlarda uning ijrosi to'liq ta'minlanmayapti. O'qishni tamomlagan yoshlarning aksariyati o'zi xohlagan emas, qayerda tanishi bo'lsa, o'sha yerga ishga joylashadi. Kadrlar salohiyati to'g'ri baholanmagan, o'z kasbining bilimdoni bo'lmagan har qanday tashkilot yoki birlashma inqirozga mahkum. Hokimiyat tizimi boshqaruv nazariyasidan yiroq ta'lim dargohida o'qigan, qurilish, muhandislik, qishloq xo'jaligi, avtomobil yo'nalishi sohalarini tamomlagan yoshlar bilan to'la. Tizimda faoliyat olib borayotgan ayrim yoshlar muomala madaniyati ko'nikmalariga ega emas.

Fikrimizcha, oliygohlarning ijtimoiy yo'nalishlarida ta'lim olayotgan yoshlar boshqaruv tizimida ishlashlari maqsadga muvofiq.

Ikkinchidan, O'zbekistonda yoshlar aholining 60%dan ziyodini tashkil qiladi, mamlakat aholisining o'rtacha yoshi esa 25 yoshdir. Shu bois, qo'shimcha ish joylari hamda turmush farovonligini oshirish uchun imkoniyat yaratish orqali yoshlarni qo'llab-quvvatlashga jiddiy e'tibor berish zarur.

Islohotlarning muvaffaqiyati, mamlakatimizning dunyodagi rivojlangan, zamonaviy davlatlar qatoridan munosib o'rin egallashi, avvalo, ilm-fan va ta'lim-tarbiya sohasining rivoji bilan, bu borada bizning dunyo miqyosida raqobatdosh bo'la olishimiz bilan uzviy bog'liq. Afsuski hali ham yoshlarning ommaviy tarzda qo'shni mamlakatlarga ish izlab ketishi davom etmoqda. Bandlik xizmati faoliyati nochor, ish o'rinlari tashkil etish rejalari qog'ozda qolib ketmoqda.

Nazariya amaliyotga aylanmas ekan, ijtimoiy jarayonlarda o'sish bo'lmaydi. Buning uchun qog'ozbozlikka chek qo'yish, real vaziyatdan kelib chiqib xulosa chiqarish va holatni obyektiv baholash hamda amaliy faoliyatga o'tish lozim. Hayot to'xtab turmaydi, tarix g'ildiragini orqaga aylantirib bo'lmaydi. Jamiyat taraqqiyotida ijtimoiy ong jiddiy ahamiyatga ega. Chunki tuzumni inson o'zgartiradi, islohotni inson amalga oshiradi. Har qanday o'zgarish inson, uning manfaatlari bilan bog'liq bo'lmas ekan, mas'uliyat hissi yo'qoladi.

Uchinchidan, O'zbekistonda yetmishdan ortiq oliy o'quv dargohlari mavjud, lekin bu mamlakatdagi barcha yoshlar qatlamini qamrab olmaydi. Yoshlar o'qishga, kelajakka bo'lgan ishtiyoqi so'ngan, ya'ni yetarli ball to'play olmay, o'qishdan yiqilgan yigit-qizlar xasga yopishsa yopishadiki, yoshlar ittifoqi tashkilotiga ishonch bildirib, yordam so'ramaydi. Yoki xorijga ishlagani ketadi, yoki tushkunlikka berilib, hayotdan ko'ngli

qoladi. Ular o'z kelajagini “Yoshlarga oid davlat siyosat”da ko'rganida edi, o'ziga berilgan imkoniyatlarni to'g'ri mushohada qilib, maqsadi sari olg'a intilgan, bir yil mobaynida ham ishlab, ham hunar o'rganib, ham o'qishga kirishga ulgurgan bo'lar edi.

To'rtinchidan, hozirga qadar yoshlar o'rtasida jinoyatchilik sodir etilishi kamaymadi, yoshlar orasida kelajakka ishonch ruhi o'rniga loqaydlik, e'tiborsizlik, o'yinkulguga berilish, dangasalik, hech narsaga qiziqmaslik, ishonchsizlik, bo'ysunmaslik, mensimaslik, tezda boyib ketishni xohlash, vaqtni behuda sarflash kabi illatlar mavjud.

Beshinchidan, yoshlar orasida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, voyaga yetmaganlar orasida huquqbuzarlik va jinoyatlar sodir etishning oldini olish, barkamol avlodni tarbiyalashda ommaviy axborot vositalari va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish, yoshlar intilishlarini qo'llab-quvvatlash, ularni ma'naviy va jismoniy kamol toptirish, turli yot g'oyalarni targ'ib qilib kelayotgan va past saviyali “ommaviy madaniyat” ta'siridan asrash kabi masalalar dolzarbligini yo'qotmayapti.

“Ommaviy madaniyat” tahdidi faqat chetdan – G'arbdan kirib keladi, desak, qattiq adashamiz. Yurtimizda nashr etilayotgan ayrim gazeta-jurnallar, kitoblar, suratga olinayotgan ba'zi klip va kinolar, efirga berilayotgan qo'shiq va raqslarni kuzatib, sog'lom fikrlaydigan har qanday odam shunday xulosaga kelishi tabiiy.

Qolaversa, hozirda ayrim g'arb davlatlari tomonidan o'z milliy manfaatlarini kengaytirishda “demokratiya eksporti”, “rangli inqiloblar” va “axborot xuruji” kabilar asosiy vositaga aylanmoqda. G'arazli maqsadga ega bo'lgan kuchlar o'zlarining g'oyalarini turli xil nodavlat tashkilotlar, loyihalar, fondlar vositasida amalga oshirishga urinadilar. Bunday siyosatni amalga oshirishda ular axborotning eng qulay va eng tezkor, eng samarali vosita va usullaridan foydalanmoqdalar. Axborot ayrim g'arb davlatlari hamda xalqaro terroristik tashkilotlar qo'lida asosiy va dahshatli qurol vositasiga aylanib bormoqda. Globallashuv jarayoni bevosita axborot bilan bog'liq. Shu nuqtai nazardan qaraganda, bugungi kunda axborot omili ham siyosiy, ham iqtisodiy jihatdan ayrim kuchlar manfaatiga aylanib bormoqda.

Shiddat bilan o'zgarib borayotgan dunyoda millatlar o'z qadriyatlarini saqlab qolishlari va kelgusi avlodlarga yetkazishi bilan bog'liq mas'uliyat dolzarb masalaga aylanib bo'ldi.

Oltinchidan, ota-onalar o'z orzu-havaslarining qurboni bo'layotgan, balog'atga yetib-yetmagan qizlar kelajagi hech kimni qiziqtirmayapti. Kollejni ham tamomlamagan qizlarni turmushga bergan ota-onalar farzandlarining na hunar, na kasbga ega bo'lmay, turmush zarbalariga chiday olmay, bir yoki ikki farzandi bilan ajrashib ketayotganlaridan, murg'ak go'dak kelajagidan xavotir olmaydilar. Oilada kamsitilgan, jismoniy jazolangan, ma'naviy xo'rangan, qullarcha munosabat ko'rgan yosh onalarning qismati yoshlarga

oid davlat dasturida belgilangan vazifalar joylarda o'z ijrosini ta'minlanmayotganini ko'rsatadi.

Yettinchidan, bugungi kunda yoshlarning har jabhada faol, ijodkor va izlanuvchan bo'lishi, ertangi kelajak uchun bugundan mustahkam poydevor qo'yishlari zarurligini davrning o'zi taqozo etmoqda. Navqiron avlod vakillarini Vatanga sadoqat, milliy an'ana va qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash, bandligini ta'minlash, huquq va manfaatlarini himoya qilishdek ustuvor vazifalarni amalga oshirish, yoshlarning ta'lim, ziyolilik darajasi, intellektual salohiyati, odob-axloqi, zukkoligi, harakatchanligi va shijoati, o'zgarishlarga tayyorligi jamiyatning umumiy taraqqiyot darajasini belgilaydi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, kim bo'lishidan qat'i nazar, o'qituvchimi, davlat xizmati xodimimi, shifokormi, ishchimi, hunarmandmi, har bir millat fidoyisi faoliyatida tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik kundalik qoidaga aylanishi lozim.

Fikrimizcha, fan-texnika, axborot texnologiyasi jadal rivojlanayotgan jamiyatda aksari yoshlarning turli muammolarga o'ralib qolishining sababi ularning dunyoqarashi, ongi va tafakkuri bilan bog'liq. Mamlakatimizning har bir hududidagi yoshlar muammolari va tashabbuslarini o'rganish shart va zarur. Negaki, barcha yoshlarni ijtimoiy faol deyish to'g'ri emas. Yoshlar tarbiyasi ham davlatning, ham jamiyatning ishidirki, bu oiladan boshlab, fuqarolik jamiyatining barcha tashkilotlarigacha ustuvor vazifa hisoblanadi. “Bizni hamisha o'ylantirib keladigan muhim masala – yoshlarning odob-axloqi, yurish — turishi, dunyoqarashi bilan bog'liq. Bugun zamon shiddat bilan o'zgaryapti. Bu o'zgarishlarni hammadan ham ko'proq his etadigan – yoshlar. Yoshlar o'z davri talablari bilan uyg'un bo'lsin. Lekin o'zligini ham unutmasin. “Biz kimmiz”, “Qanday ulug' zotlarning avlodimiz” degan da'vat ularning qalbida doimo aks-sado berib, o'zligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan”³⁷.

Yoshlarga oid davlat siyosati yoshlarning ijtimoiy shakllanishi va kamol topishi, ijodiy iqtidori jamiyat manfaatlari yo'lida to'la-to'kis ro'yobga chiqishi uchun ijtimoiy-iqtisodiy, huquqiy, tashkiliy shart-sharoit yaratish hamda ularni kafolatlashga yo'naltirilgan. Parlamentlararo ittifoq ko'magida “Biz parlamentda yoshlarni qo'llab-quvvatlaymiz!” degan ezgu tashabbusni amalga oshiramiz. Siyosiy yetuk va faol yosh

³⁷ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2017 yil 15 iyunda Toshkentda bo'lib o'tgan “Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, muqaddas dinimizning sofligini asrash – davr talabi” mavzusida o'tkazilgan anjumanda so'zlagan nutqi. // Xalq so'zi, 2017 yil 16 iyun.

yigit-qizlarimizni milliy parlamentimiz va mahalliy kengashlar faoliyatiga yanada kengroq jalb etamiz.

Bugungi murakkab zamonda yoshlarni jismoniy va ma'naviy barkamol insonlar etib tarbiyalash biz uchun g'oyat muhim vazifa bo'lib qolmoqda”³⁸.

Hozirda yoshlar faolligining ahamiyati shu bilan belgilanadiki, ularning ijtimoiy hayotda o'z o'rnini topib olishlari uchun yetarli asoslar shakllantirilishi yoshlar siyosatini amalga oshirish bosqichlarida ular kayfiyatlari, orzu-istaklari, umidlari, hayotiy maqsadlari, intilishlari va qanday yashashga qiziqishlarini ilmiy o'rganish, ulardan to'g'ri xulosalar chiqarish, yoshlar intilishlarini ijobiy va bunyodkorlik ishlariga yo'naltirishga erishish o'ta dolzarb strategik vazifalarni keltirib chiqarganligini ko'rsatadi³⁹.

Xullas, bugungi kunda davlat va jamiyat boshqaruvida fuqarolarning ayniqsa, yoshlarning ishtiroki ularning obyektiv voqelikka aylandi. Yoshlarning jamiyat siyosiy hayotida o'z o'rniga ega bo'lishi, ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy maqsad va manfaatlarining qondirilishi hamda, ularni amalga oshirish yo'lidagi harakatlar asosida yuz beradi. Bularning barchasi jamiyatda yangicha munosabatlar tarkib topayotgan hozirgi davrda yoshlarning ijtimoiy-siyosiy hayotda faol ishtirok etish imkoniyatlari kengayib bormoqda.

³⁸ Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston – taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2022. – B.262.

³⁹ Bo'ronova D. Mustaqillik yillarida yoshlar siyosatining ba'zi masalalari. “Ijtimoiy fikr. Inson huquqlari” jurnali, № 4, 2007. – B.152-155.

RAQAMLASHGAN DAVRDA PROYEKTIV TAFAKKUR VA SUN'IY INTELLEKT KOGERENTLIGI

Kuchimova Farida Tashmuradovna

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand Davlat Universiteti

Falsafa kafedrası assistenti (PhD)

Annotatsiya

Mazkur maqolada raqamli davr sharoitida inson tafakkurining proyektiv xususiyati va sun'iy intellekt bilan o'zaro kogerentligining falsafiy asoslari tahlil qilingan. Muallif proyektiv tafakkurni insonning borliqni nafaqat anglash, balki uni oldindan loyihalashtirish, yaratish va algoritmik modellashtirish jarayoni sifatida sharhlaydi. Sun'iy intellektning kognitiv tizim sifatida proyektiv tafakkur bilan uyg'unlashuvi natijasida yuzaga kelayotgan “yaratuvchi ong” konsepsiyasi falsafiy jihatdan asoslanadi. Maqolada axloqiy mas'uliyat, ma'naviy tafakkur va texnologik ong o'rtasidagi muvozanat masalalari ham yoritilgan.

Kalit so'zlar: proyektiv tafakkur, sun'iy intellekt, kogerentlik, raqamli madaniyat, yaratuvchi ong, falsafa, kognitiv tizim, axloqiy tafakkur.

Raqamli transformatsiya inson tafakkurining strukturasi va funksional mexanizmlariga tub o'zgarishlar kiritmoqda. An'anaviy reflektiv tafakkurdan farqli ravishda, proyektiv tafakkur insonni reallikni qayta yaratish, uni yangi algoritmik strukturalar orqali modellashtirish subyekt sifatida namoyon etadi. Shu jihatdan, sun'iy intellekt inson tafakkurining tashqi ko'rinishi emas, balki uning yangi bosqichdagi davomchisi, ya'ni proyektiv ongning texnologik timsoli sifatida qaraladi.

XXI asr inson tafakkurining yangi bosqichi raqamli ong davri deb atalmoqda. Bu davrda inson idroki sun'iy intellekt bilan uyg'un holda faoliyat yuritmoqda. Raqamli muhitda inson tafakkuri tobora proyektiv xarakter kasb etmoqda, ya'ni u real borliqni aks ettirish bilan cheklanmay, balki uni oldindan loyihalashtiradi, yaratadi va modellashtiradi [1, 45–46]. Proyektiv tafakkur inson ongining eng ilg'or qobiliyatlaridan biri bo'lib, kelajakni oldindan tasavvur qilish, modellash va yaratishni o'z ichiga oladi. XXI asr kognitiv burilishidan so'ng inson fikrlash jarayoni ilmiy va falsafiy jihatdan yangi qirradan tahlil qilinishi boshlandi.

Proyektiv tafakkur va sun'iy intellekt o'rtasidagi kogerentlik insonni shunchaki ma'lumotni qayta ishlovchi mavjudotdan, uni yaratish va yo'naltirish qobiliyatiga ega ijodiy subyektga aylantiradi. Bu jarayon “yaratuvchi tafakkur” modelining shakllanishiga olib kelmoqda. Mazkur modelda tafakkurning aksiologik (qadriyatli) o'lchami, ya'ni insonning ma'naviy va axloqiy mas'uliyati markaziy o'rin tutadi. Chunki raqamli muhitda intellektual jarayonlarning inson qadriyatlaridan uzilib qolishi axloqiy

dissonansni keltirib chiqaradi. Shu bois, kelajakda falsafa, axloq va texnologiya o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash insoniyat tafakkurining asosiy vazifasiga aylanadi.

Sun'iy intellekt bilan uyg'unlashgan proyektiv tafakkur inson tafakkurining yangi paradigmasi sifatida qaralishi mumkin. U nafaqat ilmiy bilim ishlab chiqarish jarayonlarini, balki insonning dunyoni idrok etish, baholash va yaratish tamoyillarini ham tubdan o'zgartiradi. Bu esa kelajakda “kognitiv uyg'unlik” konsepsiyasining falsafiy mohiyatini yanada chuqurlashtirish imkonini beradi.

Proyektiv tafakkur — bu insonning mavjud bilimlar asosida kelajakni tasavvur qilish, unga shakl berish va uni reallikka aylantirish qobiliyatidir. Bu jarayonda sun'iy intellekt insonning kreativ funksiyalarini kengaytiradi, uning aqliy salohiyatini yangi sinergetik darajaga olib chiqadi [2, 58].

Proyektiv tafakkur falsafaning ontologik va epistemologik sohalari bilan uzviy bog'liqdir. U insonning “borliqni anglash” emas, balki “borliqni yaratish” qobiliyatini namoyon etadi. Dunyo inson ongida «tasavvur» sifatida mavjud bo'ladi, demak, har bir yangilik avval tafakkurda yaratiladi [3, 94].

Proyektiv tafakkur quyidagi xususiyatlarga ega:

1. Ijodiy modellashtirish – inson ongingning kognitiv energiyasi orqali yangi g'oyalar yaratish;
2. Kelajak yo'nalganlik – mavjud bilimlarni istiqbolga qaratilgan tahlil asosida qayta tashkil etish;
3. Sinergiya – inson tafakkuri va texnologik tizimlar o'rtasida uyg'unlik va o'zaro ta'sir jarayoni [4, 64–65]. Bu xususiyatlar inson ongini statik emas, balki dinamik, o'zgaruvchan va yaratuvchan tizim sifatida ko'rsatadi.

Sun'iy intellekt va proyektiv tafakkur o'zaro kogerentligi ularning konstruktiv mohiyatida namoyon bo'ladi. Sun'iy intellekt inson tafakkurining tashqi ko'rinishdagi algoritmik davomidir. Agar inson tafakkuri ma'no yaratsa, sun'iy intellekt uni qayta ishlaydi, modellashtiradi va kengaytiradi. Shu jarayonda “kogerentlik” tushunchasi — ya'ni inson tafakkuri va texnologik aqlning uyg'un ishlashi asosiy falsafiy kategoriyaga aylanadi [5, 102–103].

Kogerentlik nafaqat texnik, balki ma'naviy va gnoseologik moslikni ham anglatadi. Bu inson va sun'iy intellekt o'rtasidagi ma'no muvofiqligi, maqsad birligi va idrok tizimidagi uyg'unlikdir. Masalan, ta'lim tizimida sun'iy intellekt o'quvchilarning bilish jarayonini modellashtirar ekan, inson proyektiv tafakkuri uni mazmun bilan to'ldiradi. Shu tarzda ular bir-birini to'ldiruvchi idrokiy tizimga aylanadi.

Raqamli davrda proyektiv tafakkurning yangi shakllari vujudga kelmoqda. Raqamli muhit inson tafakkurining shakl va tezligini tubdan o'zgartirdi. Bugungi kunda tafakkur:

- virtual modellar orqali anglash (simulyasiyalar va 3D tafakkur);
- kognitiv algoritmlar bilan hamkorlikda fikrlash;

- axborot oqimini ijodiy tahlil qilish orqali amalga oshmoqda.

Raqamli tafakkurning bu shaklida inson idroki va sun'iy intellekt bir xil semantik maydonda harakat qiladi. Bu holatda proyektiv fikrlash faqat kelajakni tasavvur qilish emas, balki uni algoritmlar orqali reallashtirish jarayoniga aylanadi.

Proyektiv tafakkurning asosiy belgilaridan biri bashoratli ongdir. U sun'iy intellektning analitik kuchi bilan birlashganda, inson yaratish qobiliyatining yangi modeli vujudga keladi [6, 159–160].

Inson tafakkuri va sun'iy intellekt o'rtasidagi kogerentlikning falsafiy muammosi uning axloqiy chegaralari bilan bog'liq. Agar sun'iy intellekt insonning proyektiv salohiyatini chegarasiz kengaytirs, demak, uning mas'uliyati ham shunchalik katta bo'ladi [7, 133].

Shu nuqtada ma'naviy tafakkur tushunchasi muhim ahamiyat kasb etadi. Inson yaratish jarayonida nafaqat aqliy, balki axloqiy yondashuvni ham saqlashi lozim. Demak, kreativlik va mas'uliyat o'rtasidagi muvozanat proyektiv tafakkurning falsafiy negizi hisoblanadi.

Raqamli davr inson tafakkurini yangi bosqichga, ya'ni proyektiv va kogerent tafakkur bosqichigaolib chiqdi. Bosqichda inson va sun'iy intellekt bir-biriga raqobatchi emas, balki hamfikir va hammuallif sifatida namoyon bo'lmoqda.

Sun'iy intellekt va proyektiv tafakkurning kogerentligi muhim evristik ahamiyatga ega. Proyektiv tafakkur insonning kelajakni ongda loyihalash, yaratish va uni algoritmik shaklga keltirish qobiliyatidir. Uning sun'iy intellekt bilan kogerentligi esa yangi falsafiy paradigma yaratuvchi ongni namoyon etmoqda. Shunday qilib, raqamli jamiyat sharoitida insonning proyektiv tafakkuri texnologik ong bilan uyg'unlashib, insoniyatning yangi madaniy bosqichini yaratmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Baudrillard J. Simulyakrlik va simulyatsiya. – Paris: Galilée, 1981. – P. 45–46.
2. Bostrom N. Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies. – Oxford, 2014. – P. 58.
3. Sultanova G.S. Metodology and way of thinking in postnonclassical phylosophy (epistemological analysis) //Міжнародний науковий журнал. – 2016. – №. 6 (3). – С. 94-96.
4. Castells M. The Rise of the Network Society. – Oxford: Blackwell, 1996. – P. 64–65.
5. Floridi L. The Philosophy of Information. – Oxford, 2011. – P. 102–103.
6. Tegmark M. Life 3.0: Being Human in the Age of Artificial Intelligence. – New York: Knopf, 2017. – PB. 159–160.
7. Kurzweil R. The Singularity is Near. – New York: Viking, 2005. – P. 133.

KIBERMAKONDA YOSHLARNING IJTIMOIYLASHUVI: VIRTUAL UYUSHMALARNING SOTSIOMADANIY TA'SIRI VA TRANSFORMATSIYA JARAYONLARI

Kalkanov Eshmatboy Toshpo'latovich

USAT Fan va Texnologiyalar universiteti dotsenti, falsafa fanlari nomzodi

Annotatsiya: Ushbu maqolada yoshlarning virtual makondagi ijtimoiylashuvi, kibermakonning sotsiomadaniy xususiyatlari, tarmoq uyushmalarining shakllanish mexanizmlari hamda ularning shaxs kamolotida namoyon bo'ladigan o'rni atroflicha tahlil qilingan. SHuningdek maqola, kibermakondagi ijtimoiylashuvning sub'ektiv va ob'ektiv omillarini tahlil qilish, virtual uyushmalarning sotsiomadaniy o'rnini ochib berish hamda yoshlarning raqamli muhitdagi faoliyatini ilmiy anglashga bag'ishlangan. Ushbu tadqiqot yoshlar ma'naviyati, axborot xavfsizligi va raqamli madaniyat masalalarini o'rganishda muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: kibermakon, virtual uyushmalar, ijtimoiylashuv, yoshlar, tarmoq jamoalari, axborotlashgan jamiyat, elektron savodxonlik, sotsiomadaniy muhit, virtual shaxs, internet tarmog'i, kommunikatsiya, raqamli transformatsiya.

Zamonaviy axborotlashgan jamiyat sharoitida yoshlarning ijtimoiylashuvi o'ta murakkab va ko'p qirrali jarayon sifatida namoyon bo'lmoqda. O'zbekistonda kechayotgan global transformatsiya, xususan, raqamli muhitning jadal rivojlanishi yoshlar hayotining barcha jabhalariga jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Yangi O'zbekistonning global dunyoga tizimli ravishda transformatsiyalashib borishi birinchi navbatda mamlakat yoshlari va ularning ijtimoiylashuvi bilan ham ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy yoshlarning sotsial muhit shart sharoitlariga ijtimoiylashuvdagi xususiyatlar transformatsiyalashgan jamiyat va uning oqibatida vujudga kelgan sub'ektiv vaziyatlarga bog'liq bo'lib qoladi. Bu jarayonda yoshlarning o'z oldilariga qo'ygan vazifalar, shart sharoitga moslashuv va istiqboldagi erishilishi ko'zlangan maqsadlar sotsiologik nuqtai nazardan ilmiy tahlil va bashorat qilinishi lozim. Inkor etishning hojati yo'q, yoshlar mavzusi bir qator ijtimoiy-gumanitar fanlar tizimida jiddiy tahlil qilingan. Shunday bo'lsada mavjud axborotlashgan jamiyat zamonaviy yoshlar oldida turli xil muammolarni keltirib chiqarmoqda. Ayniqsa, internet tarmog'i imkoniyatlaridan hamma vaqt ham unumli foydalana olmaslik, ba'zi holatlarda mavjud axborot oqimiga nisbatan mafkuraviy immunitet ko'nikmasining etishmasligi ularning texnologik transformatsiyalashgan jamiyatga ijtimoiylashuvi qiyin kechayotganidan dalolat beradi. Yurtimizda internet tizimidan foydalanuvchilar safi jadal sur'atlar bilan kengayib bormoqda. Bugungi kunda ularning soni 16 milliondan ortib ketgani ham buni tasdiqlab turibdi. Ko'rib turganimizdek mamlakatimizda ham butun dunyoda kechgani kabi axborotlashgan

jamiyat yuqori suratda jadallashib bormoqda. Bu esa o'z navbatida sotsial tarmoq deb nomlanuvchi yangi bir tizimni paydo bo'lishiga imkon yaratadi.

Ma'lumki, real sotsiumda odamlar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarning shakllanishi va rivojlanishi, jumladan, tashqi muhitdagi o'zgarishlarga (tabiiy yoki ijtimoiy o'zgarishlarga) moslashish orqali ham sodir bo'ladi. Ayni shu holat guruh birdamligi va barqarorligining shakllanishiga yordam beradi, uning dinamikasini belgilaydi. Virtual uyushmalarda asosiy ziddiyat qo'zg'ovchilar, havotir manbalari va rivojlanish vektorlari «ichdan» keladi. SHu nuqtai nazardan tarmoq guruhlarining harakat-faoliyatining sof texnologik jihatdan o'rganish bugungi kunda etarli emas, chunki birinchi qatarga sotsiomadaniy tahlil, ichki motivatsiya, tegishli virtual uyushmalar ishtirokchilarining shaxsiy qiziqish va manfaatlari kabi xususiyatlar chiqmoqda.

Darhaqiqat, Internetga kirib borar ekan, shaxs kibermakonda ijtimoiylashishi kerak. Bu jarayon instrumental va sotsial fazalarni nazarda tutadi. Instrumental fazaga «elektron» savodxonlik va kibermakonda harakat qilish malakasini o'zlashtirish kiradi, sotsial fazaga esa tarmoq uyushmalarida va umuman kibermakon sotsial jamoasida mavjud ijtimoiy tartib-qoidalar, qadriyatlar va rolli talablarni o'zlashtirish kiradi. Virtual muhit, texnik va dasturiy artefaktlar bilan ish ko'rish imkoniyatini beradigan minimum bilimlarsiz, insonlararo muloqot asoslarini bilmay turib, kibermakonda mavjud o'zaro rolli munosabatlar tizimi uchun funksional ahamiyatga ega bo'lgan orientirlarni o'rganmay turib, aktorlar o'zlari oldida ochilgan imkoniyatlardan to'liq foydalana olmaydi.

C.B.Bondarenko kibermakonda ijtimoiylashuvning biroz o'zgacha sxemasini taklif etadi. Birinchidan, biz taklif etgandan sxemadan farqli o'laroq, u avval boshdanoq ijtimoiylashuv sub'ktiga nisbatan tor ma'noda – iste'molchi sifatida qaraydi. Bizning oldimizda esa biroz o'zga vazifa turadi: shaxsning shakllanishiga u kirishadigan virtual makondagi jarayonlarning ta'sirini ko'rib chiqish. Ikkinchidan, u iste'molchining birlamchi ijtimoiylashuvida ikki bosqichni ajratadi. «Birlamchi ijtimoiylashuvning arxetipik bosqichi jarayonida individda kibermakonning sub'ektiv realligi madaniy artefaktlar: mass-media nashrlari, reklama e'lonlari, kinofilmlar, kitoblar, boshqa aktorlarning hikoyalari va h.k. bilan tanishish asosida shakllanadi». Bunda nima uchun kibermakon realligi sub'ektivlik qatoriga kirishi unchalik tushunarsiz bo'lib qoladi. Bizning fikrimizga, kibermadaniyat va virtual uyushmalarning qadriyatlari va tartib-qomdalari interiorizatsiyasi ularga kirib borish jarayonida amalga oshadi, kibermakonning ishlashi haqidagi sotsial miflarni idrok etish asosida esa faqat birlamchi tanishuv sodir bo'ladi, virtual reallikka qiziqish qondiriladi yoki, aksincha, qo'zg'atiladi, uyg'otiladi.

Ijtimoiylashuv agentlari sifatida tengdoshlar, ota-onalar, tegishli o'quv fanlari o'qituvchilari, OAV maydonga chiqadi. Biroq ko'p o'tmay kibermakonda yangi ijtimoiylashayotgan odam istiqboldagi virtual o'zligini shakllantirish zaruratini his eta boshlaydi, chunki kibermakonda harakat qilayotgan turli sub'ektlar bilan aloqaga kirishadi. Ular o'rtasidagi o'zaro munosabatlar o'zaro aloqador rol va tilaklar tizimini, ayrim hollarda esa tegishli ijtimoiy sanksiyalar tizimini ham tashkiletadi. Bunda yaratiladigan plyuralistik reallik aniq ifodalangan fragmentar xarakterga ega bo'ladi va shaxs, o'zida mavjud kognitiv tajriba hisobiga, tarmoq uyushmasida keng tarqalgan modekibermakondagi orientatsiya modellarini internalizatsiyalaydi.

Eng umumiy planda olganda, virtual uyushmalar virtual makonda o'zaro munosabatda bo'lgan va umumiy maqsad, qiziqish, qadriyat orientirlari vositasida bog'langan “istemolchilar” guruhlarini tashkil etadi. Birinchi navbatda bu tipdagi tarmoq uyushmalari ishtirokchilarning real dunyoda mavjudligining makoni va vaqtdan qat'iy nazar, ular o'rtasidagi interfaol aloqalarini ta'minlaydi. Qayd etish mumkinki, sotsiomadaniy nuqtai nazardan virtual uyushmalarning asosiy belgilarini quyidagilar tashkil etadi: mazkur guruh a'zolarining mavjudligi (ular u yoki bu chatning doimiy va tasodifiy kiruvchilari bo'lishi mumkin), chatda ishtirok etish uchun muayyan me'yorlarning mavjudligi (shular hisobiga iste'molchilar mazkur internet-makonga «kiritiladi»), muayyan rolli dispozitsiyalar majmui (ularning hisobiga mazkur tarmoq guruhining yaxlit birligi hamda me'yoriy tartib-qoidalarining va tarmoq uyushmalari a'zolari ochiq yoki yashirish tarzda rioya etadigan madaniy maqsadlarning ijrosi ta'minlanadi). Ularda mazkur chatga kiruvchilar va tarmoq kontentlari ta'minotchilarining turg'un interfaol o'zaro aloqalari va munosabatlarining muayyan darajasi shakllanadi. Bunday virtual guruhlarining o'ziga xos xususiyati shunday iboratki, ular «shu erda» va «hozir» mavjud bo'ladi, muloqotning tugashi esa bu guruhning «o'limini», tarqalishini anglatadi. Bu kabi guruhlar umrining davomiyligi turlicha bo'ladi – bir necha yildan bir necha oy va xato kungacha. SHu bilan birga, olib borilayotgan statistika bo'yicha, tegishli tarmoq uyushmalaridagi avlod (yangi a'zolaridan tortib eskilarigacha) virtual hayotining davomiyligi ham turlichadir, biroq bu erda vaqt real, erdagi hayotdagidan ko'ra tezroq kechadi. Undagi chat, «virtual shahar», mehmonxona, qiziqishlar bo'yicha klub ishtirokchilarining tez-tez almashinib turishi va intensiv ijtimoiy harakatchatlik, virtual uyushma a'zolarining taqsimlangan tabaqalanish tizimida u yoki bu o'rinni ochiq egallash imkoniyati shu bilan bog'liqdir. Tarmoq uyushmasi iste'molchilarning birlashishi va kommyuniti hayotida ularning bevosita ishtiroki asosida shakllanadi. Bunda bu kabi faoliyatning asosiy sabablari – muloqotga bo'lgan ehtiyoj, o'zini namoyon etish istagi, o'yinga bo'lgan qiziqishni qondirishdan iborat. U yoki bu tarmoq uyushmalarida ishtirok etishga bo'lgan moda omilini (ayniqsa yoshla orasida) ham hisobdan chiqarish kerak emas.

Anonimlik va to‘la muloqot erkinligi “chatlan”lar hayotining o‘ziga xos xususiyatini tashkil etadi. Virtual shaxs bir necha usulda yaratilishi mumkin: Internetning boshqa iste’molchilari bilan muloqot jarayonida odamning real, ijtimoiy va madaniy jihatdan ahamiyatli belgilarini virtual makonga o‘tkazilishi orqali yoki o‘ziga yangi sifat, xususiyat va belgilarni (indivud ularning ahamiyatlilikini chat, e’lonlar taxtasi, konferensiyalar va h.k.larga kirgan boshqa iste’molchilarning munosabatiga qarab aglaydi) qo‘shish orqali. Bundan ayon bo‘ladiki, inson shaxsining virtual muhitdagi aksi birinchi manbaga turli darajadagi yaqinlikka ega bo‘lishi mumkin. Biroq nazarda tutish lozimki, kiber makonda sizning qarshingizda turgan individ aksi aslidagidan butunlay boshqacha bo‘lishi mumkin. Boshqa so‘zlar bilan aytganda, siz boshidan kim bilan muloqot qilayotganingizni bilmaysiz, chunki sotsiomadaniy muloqot jarayonida u jinsini, kasbini, yoshini, muloqot qilish usulini, tashqi qiyofasini va h.k.ni o‘zgartirishi mumkin. Boz ustiga, u bir nechta virtual shaxsni shakllantirish imkoniyatiga ega bo‘lib, har gal o‘zini yangicha namoyish etishi mumkin. Ana shu erda odamning “Men”i uning ko‘p sonli virtual taqdimotlari orasida “yo‘qolib ketishi” havfi vujudga keladi. Bunday o‘xshashliklar bilan pomtmodernistik o‘yinlarning natijasida «Men» ning yaxlitligi va uzviy birligi buziladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Galetskiy V.F. Demograficheskie problemy globalizatsii. Avtoref. diss. kand. ekonomi. nauk. –M., 2001. –S.3.
2. Dyupyui I.A. Mejdunarodnye integratsionnye protsessy v obrazovanii. SPb., 2003. –S.58-59.
3. Sotsiologiya obrazovaniya pered novymi problemami. – Moskva-Omsk, 2003. – S.100.
4. Sorokina N.D. Obrazovanie v sovremennom mire. Sotsiologicheskii analiz. –M., 2004. –S.79-80.
5. Melnikova N.I. Sostoyanie i perspektivy vysshego obrazovaniya v epoxu globalizatsii. Saratov, 2003. –S.21.
6. Skorodumova O.B. Internet i ego osnovnye sotsiokulturnye funktsii// filosofiya i obshchestvo. 2004. №1. –S.35.

AXBOROT JAMIYATI, VIRTUAL IDENTIFIKATSIYA VA IJTIMOIYLASHUV

Tulkin Kuyliev

Toshkent davlat agrar universiteti dotsenti, falsafa fanlari nomzodi

Annotatsiya: Ushbu maqolada axborot jamiyatining shakllanishi, kibermakondagi ijtimoiylashuv jarayonlari hamda virtual identifikatsiyaning maxsus xususiyatlari tahlil qilinadi. Maqolada internet va chat maydonlarining ijtimoiy munosabatlarga ta'siri, virtuallikning liminal holatlari hamda karnaval psixologiyasi orqali ijtimoiy rollarning qayta tasnifi ko'rib chiqiladi. SHuningdek maqolada, ijtimoiy munosabatlarning transformatsiyasi diskriptiv paradigmalardan tashqari normativ tavsiyalarni ham taqozo qiladi: ta'lim sohasida axborot madaniyatini oshirish, onlayn etiket va media savodxonlikni kuchaytirish, hamda huquqiy mexanizmlarni zamonaviy kirishlar bilan boyitish zarurligi ochib berilgan.

Kalit so'zlar: axborot jamiyati, kibermakon, virtual identifikatsiya, ijtimoiylashuv, chatlar, liminallik, karnaval, onlayn etiket, media savodxonlik.

Hozirgi globallashuv davrida jamiyat axborot va postindustrial fazoga o'tmoqda, bunda insonning maqomi bog'liqlik va resurslarning tarkibi emas, balki bilim va yuqori texnologiyalarga moyillik bilan belgilanadi. Globallashuv davrida shakllanayotgan jamiyatni aksariyat hollarda axborot va postindustrial deb nomlashadi. Bu ma'noda axborot faoliyati insonni dunyo, narsalar, boshqa insonlar bilan o'zaro harakatning muayyan uslubi sifatida namoyon bo'ladi, xattoki bu uslublarning kombinatsiyasidir, u inson qobiliyati, bilimlari, mahoratida qayd etilgandir. Faoliyatning aynan shu rejasi ham ishlab chiqarish darajasida, ham iste'mol darajasida, ham odamlar o'rtasidagi o'zaro harakat ham insonni narsalar bilan munosabatida sifatli aks etishini ta'minlab beradi. Ijtimoiy sifatning sohibi, ifodalovchisi va ijodkori narsalar, anonim tuzilmalar bo'lmaydi, bu insonlarning o'zidir va ular aynan sub'ekt sifatida harakat qilginalik darajasida sohib, ifodalovchi va ijodkor bo'ladilar. Shuning uchun axborot jamiyatidagi inson maqomi to'plangan moddiy boyliklarning soni miqyosi bilan emas, balki zamonaviy yuqori texnologiyalar bilan bog'liq bo'lgan madaniyat, ta'lim hamda faoliyat yuritishga bo'lgan qobiliyat darajasi bilan bog'liqdir. SHuning uchun “agarda, davlat va millatlarning rivojida dastlab tabiiy resurs va moliya asosiy rolni o'ynagan bo'lsa, hozirgi paytda birinchi o'ringa inson resurslari (“inson kapitali”) rivojlanish shartlari birinchi o'rinda”. Tarixiy sahnaning old o'rniga ta'limning, tarbiya va mahoratning barcha yo'nalishlarida yuqori darajasini hamda bilimlarni va nostandart echimlarni izlashga bo'lgan tayyorgarlikni ta'minlashga qobiliyatli bo'lgan mamlakat va xalqlar chiqmoqda”.

Axborot va bilimlarga asoslangan jamiyatning shakllanishi oliy maktab oldida ham yangi vazifalarni qo‘ymoqda. Yangi global tendensiyalar o‘z ortidan ham ijobiy, ham salbiy oqibatlarini olib keladi, degan butun jahon banki ekspertlarini fikriga qo‘shilish lozim, bular haqida biz yuqorida aytib o‘tdik. Umuman olganda, salbiy oqibatlar ijtimoiy tengsizlikning yangi shakllari paydo bo‘lishi, shaxsning ijtimoiylashuv va individuallashuvining ziddiyatli tendensiyalari, hamda inson ma’naviy dunyosini inqirozi bilan bog‘liqdir.

Bugungi kunda «Internet sayyorasi axolisi» o‘rtasidagi munosabatlar hech qanday me’yorlar bilan – na huquqiy, na ma’naviy-axloqiy qoidalar bilan cheklanmaydi deyish mumkin emas. Garchi bu erda odam o‘z xatti-harakatlarida, xususan, makon va zamondagi cheklanishlardan, o‘ziga istalgan qiyofa berish imkoniyatida, o‘zini erkin his qilsa-da, biroq muayyan tartib-qoidalar mavjud. Qoidabuzarliklar jazolansa-da, ularni ko‘p sodir etishadi. Xatti-harakatlardagi «erkinlik» «Internet kishisi» ga ratsionalizmning klassik paradigmalari bilan aloqani qisman uzishga va obrazlar, axborot, boshqa virtual shaxslar bilan erkin o‘yinga berilish imkoniyatini beradi. Kibermakon, postmodern apologetlari fikricha, insonning chinakam ijodiy salohiyatini rivojlantirish uchun ideal muhitdir, chunki virtuallik o‘zligini namoyon etish va o‘yin stixiyasi quloch yozishi uchun sharoit yaratadigan ajoyib maydondir.

Kibermakonda sodir bo‘ladigan mazkur jarayonlar ancha murakkab va ziddiyatlidir, chunki o‘z shaxsi bilan virtual o‘yin odam ijtimoiylashuvining xususiyatlari va yo‘nalishi bilan bog‘liq ko‘p savolarni yuzaga chiqaradi. Ma’lum bo‘lganidek, inson “Men”ining rivojlanish dinamikasi u yoki bu jamiyatdagi belgilovchi va tayanch xususiyatga ega bo‘lgan ijtimoiy va madaniy tartib-qoidalarining individ tomonidan o‘zlashtirilganligi darajasi bilan belgilanadi. Kompyuter dunyosiga iste’molchi o‘zining ijtimoiy va kasbiy statusini, yoshini, jinsini va h.k.larni yo‘qotib kiradi, chunki unda o‘zini istagan holatda namoyish etishi mumkin. Bir payt V. Erner yozgan virtual “statussizlik” cho‘li vujudga keladi[2].

Liminal holatlarda sotsium Tuzilmalashmagan bo‘ladi va odamlar yashashning «tranzit» sharoitida bo‘ladilar, bunday sharoitda esa ijtimoiylik normalari ham, madaniy o‘zini tiktish qoidalari ham, xuddi shunday, ulaning o‘z o‘rin-holatlari ham noturg‘un va noaniq bo‘ladi. Biroq, V. Terner fikriga ko‘ra, sotsiomadaniy dinamikadagi bunday vayronkor bosqich ijodiy innovatsion ijtimoiy tajribalarning, tasavvur va g‘oyalarning paydo bo‘lishi uchun zarurdir, bu esa, oxir-oqibat yangi institutsional matritsani shakllantiradi. SHu nuqtai nazardan qaraganda, virtual dunyo o‘z rivojlanishining liminal bosqichidan chiqib, yangi ijtimoiy asoslar bo‘yicha Tuzilmalashadi. Birinchi navbatda bu tarmoq uyushmalariga tegishli, chunki ularda o‘z qadriyatlari, afzalliklari, tabaqaviy munosabatlari tizimi shakllanadi. Ayni shu erda novirtual dunyoda mumkin bo‘lmagan o‘zgacha sotsiomadaniy tuzilmalar paydo bo‘ladi. Mazkur kontekstda avvalo e’tiborni

shunga qaratish lozimki, virtuallikda qat'iy rasmiylashtirilgan o'zini tutish qoidalarini o'rnatilishi mumkin. Bu erda «chatliklar» urf-odatlarini va hayotining yozilmagan odob-axloq qoidalarini ko'proq rol o'ynaydi. Bunda mobil tarmoq guruhlarini avvalambor veb-dizaynchilarning anglangan niyatlari natijasida emas, «tabiiy» ravishda, o'z holicha paydo bo'ladi. Albatta, hozirgi paytda tarmoq etiketining ayrim umumiy qoidalarini mavjudligi haqida gapirish mumkin, biroq ular ko'proq virtual muhitda axborot almashinish va muloqot qilishni tartibga soladi: har bir iste'molchining xatti-harakatlari Internetdagi boshqa odamlarning o'z virtual istaklarini amalga oshirishiga halaqit bermasligi kerak. Faqat o'z axborot zahiralarini yaratganlarga boshqa tarmoq uyushmalari a'zolarining ularga kirish (ulardan foydalanish) tartibi va xarakterini belgilashi mumkin. Tarmoq uyushmalarida o'z eski a'zolari bo'lib, ular mazkur virtual makonni yo «yaratuvchilari», yoki «himoyachilari» bo'lishadi. Mazkur chatga kirgan har qanday «begona» mazkur uyushma a'zolariga xoch bo'lgan yozilmagan odob-axloq qoidalarini buzgan taqdirda bu makondan chiqariladi (eliminatsiya qilinadi). Eng qat'iy chora – u bilan muloqotning to'xtatilishi va xatto undan keladigan barcha axborotni blokirovka qilinishidir.

Shu o'rinda qayd etish lozimki, individning madaniy identifikatsiyasi va ijtimoiylashuvi nafaqat ruhiyati va qiziqishlari bo'yicha o'ziga yaqin bo'lgan u yoki bu virtual uyushma faoliyatiga qo'shilish orqali, balki o'zini boshqalarga qarama-qarishi qo'yish orqali ham amalga oshirilishi mumkin. O'zini identifikatsiyalash tarmoq odb-axloqi qoidalarini buzish orqali ham amalga oshirilishi mumkin. Bu holatni o'z vaqtida Dj. Donat «trolling» sifatida talqin etgan edi: iste'molchi u yoki bu konferensiyada ishtiroki davomida ochiqdan-ochiq provokatsion maktub jo'natadi, natijada o'ziga nisbatan boshqa iste'molchilarning agressiyasini uyg'otadi[2]. Bu maktabdagi bezorining tipik xatti-harakati bo'lib, u noaniq, qorishiq identifikatsiyaga ega bo'lgani tufayli o'zini ijobiy xatti-harakatlar orqali namoyon eta olmaydi va deviant harakatlar yordamida o'zining negativ madaniy identifikatsiyasini amalga oshiradi.

Biroq real vaqt rejimida ishlaydigan juda ko'p chatlar bor va ular “rasmiy” madaniyatda mavjud barcha va har qanday ta'qiqlarni buzish imkoniyati bilan o'ziga jalb etadi. «Real»dagi (chat jargonidagi so'z) uchrashuv sotsiumda ishlab chiqilgan muloqotga oid cheklashlarni bartaraf etadi. Bunday chatning asosiy vazifasi – “erdagi” muloqotning chegaralanganligini to'ldirish. CHat – bu spektakl, namoyish emas, balki odamlar unga “sho'ng'ib” yashaydigan makondir. Undan tashqarida bo'lganda xatto chat muloqotini tushunib ham bo'lmaydi. Bu olam faqat u erda istiqomat qilayotganlar uchun mavjuddir. Va mazkur uyushma a'zolarining muloqot makoni bunday hayot qoidalarini qabul qilmaganlarni inkor etadi. O'zini virtual shaxs sifatida namoyish etishning katta erkinligiga qaramay, bu hayotga moslashishning doim ham imkoniyati bo'lavermaydi. Virtual dunyo sun'iy, real ijtimoiylikning jo'n nushasi emas, chunki u o'z “Men”ini

namoyish etish uchun ko'plab o'zgacha, yangi imkoniyatlarni taqdim etadi. “Chatlanlik”ning hayoti “karnaval”ga (bu tushunchaga ayni M.Baxtin bergan ma'noda).

O'rta asrlar karnaval stixiyasi - bu niqoblar namoyishi va tantanali yurish emas, odamlar vaqtinchalik o'zlarining real hayotlarida turg'unlik kasb etgan ijtimoiy rollaridan voz kechib, real odamlar boshidan kechirgan hayotning o'zidir. M. Baxtin ko'rsatib berganidek, karnavalda odamlar o'zlarining real hayotdagi obrazlaridan voz kechganlar, rasm-rusumlardan voz kechganlar, hayotni o'yinga aylantirganlar, ko'chalar va maydonlarni esa hamma aktyor va tomoshabinlarga bo'lingan o'ziga xos teatrga aylantirishgan. Shu tarzda odamlar o'rtasidagi erkin munosabatlar shakli qaror topgan va unda rasmiy mafkura va cherkov o'rnatgan qattiq ta'qiqlar butunlay o'zgartirilgan. Shu nuqtai nazardan karnaval sotsial psixoterapevtik mashina bo'lganki, uning yordamida ong osti energiyasi tashqariga “otilib chiqqan”. Virtual «kiyim almashtirish», virtual «Men»ning turli-tuman “qiyofa”larini yaratishning noyob imkoniyatlari hisobiga karnaval harakati chat voqeligida ham sodir bo'lishi mumkin. Ko'plab chatlarga kirganlar, «nik» lar ortida yashirinib, jisimiy tubanlikka va ko'cha yumoriga moyil karnaval stixiyasiga g'arq bo'ladilar. M.Baxtin ta'kidlaganidek: «Bu erda - karnaval maydonida - oddiy, ya'ni karnavaldan tashqari, hayotda mavjud tabaqaviy, mulkiy, xizmatga oid, oilaviy va yosh bilan bog'liq to'siqlar bilan ajratilgan odamlar o'rtasida o'ziga xos shakldagi erkin, bemalol munosabatlar hukmron bo'lgan. O'rta asrlardagi feodal tuzumiga xos qat'iy tabaqaviy bo'linish davrida, oddiy kundalik hayot sharoitidagi odamlarni ajratib turgan tabaqaviy va korporativ to'siqlar fonida bu odamlar o'rtasidagi erkin, bemalol munosabatlar ancha o'tkir his etilgan va umumiy karnaval ruhining muhim qismini tashkil etgan»[3].

Shu tariqa, sotsiomadaniy tarmoq muloqoti sub'ekti o'ziga xos, «parchalangan» holatga tushadi, chunki bir paytning o'zida ikki olamda - haqiqiy va virtual olamda «istiqomat qiladi. Odamning kiberkommuniativ makondagi ijtimoiylashuvi va madaniy identifikatsiyalashuvi individning u yoki bu tarmoq uyushmasiga a'zoligi orqali amalga oshadi va bu ikki tomonlama bo'ladi: yoki mavqe bilan bog'liq sotsiomadaniy pozitsiyasini va o'xshashlik ramzlarini virtual shakllantirish orqali, yoki o'z virtual «Men»ini va personal o'xshashligini faol va erkin shakllantirish orqali. Shu bilan bog'liq ravishda virtual ijtimoiylashuvning qo'sh (ikkilamchi) xususiyati kelib chiqadi, chunki kibermakondagi ijod ko'p hollarda uning simulyasiyasi bilan, shaxsiy rivojlanish esa yangi shakllardagi begonalashuv bilan almashinadi. Ammo, shu jihati ham borki, ayni tarmoq uyushmalari o'zini harakatning sotsiomadaniy sub'ekti, u yoki bu tarmoq uyushmasi a'zosi sifatida erkin shakllantirish (loyihalash)ning noyob imkoniyatini beradi. O'zining «Men» ini reprezetsiyalar ekan, odam go'yo o'xshashlik niqoblarini o'ziga tutib ko'radi va shu orqali «Ilgarilovchi ijtimoiylashuv» deb nomlash mumkin bo'lgan amalni bajaradi. Turli «virtual hayotlar» individ oldida uning hayot-faoliyati

loyihlashtiriladigan bir qator ijtimoiy imkoniyatlarni taqdim etadi, desak bo‘ladi. Bunda tarmoq uyushmalarida individning madaniy asoslari, uning hayotni “karnavallashtirish”, o‘zini identifikatsiyalash, o‘zini taqdim etish, ijtimoiylashuv va madaniylashuv strategiyalarining dinamik almashinuvi mazkur uyushma a‘zolarining rivojlanishi va xatti-harakatlarida asosiy rol o‘ynaydi.

Shunday qilib, ayon bo‘ldiki, avval nushalar, modellar ko‘rinishida, muayyan amaliy masalalarni hal etish uchun shakllantirilgan ijtimoiy jarayonlar, keyinchalik birlamchi ijtimoiy borliqdan ko‘ra muhimroq reallikka - kuch va qudraga ega bo‘lgan virtual reallikka aylanadi. Bunda birlamchi ijtimoiy borliq o‘z nushalariga reallik xususiyatini “uzatib”, go‘yo orqa o‘ringa ko‘chadi. Bu virtual jarayonlarning o‘ziga etarli mustaqilligi uchun sharoit yaratilganligi hisobiga mumkin bo‘ldi. Virtual jarayonlar g‘ayriixtiyoriy emas: ular muayyan tasavvur kuchi bilan yaratiladi, ammo o‘zlari ham kuchga (ishontirish, majburlash, taqlid va h.k. kuchiga) aylanadi.

Xulosa shuki, kiberkommunikatsiya va virtual identifikatsiyani tushunish ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlash, madaniy integratsiya va individual rivojlanishda muhim ahamiyatga ega bo‘lib qoladi. Maqolaning amaliy ahamiyati internet siyosatini shakllantiruvchilar, pedagoglar va madaniy tadqiqotchilar uchun nazariy asos va amaliy yo‘nalishlarni taklif qilishida namoyon bo‘ladi. Bu sohadagi huquqiy va etik me‘yorlar yangi reallikka mos ravishda qayta ko‘rib chiqilishi shart. Ushbu masalalarni o‘rganish kelajak siyosat va bilim uchun muhim asos bo‘lsin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Gubiev M.YU. Problema formirovaniya mirovozzreniya lichnosti // Obrazovanie i grajdanskoe obshchestvo. Выр.1. SPb., 2022. –S.30-31.
2. *Donath J.S.* Identity and deception in the Virtual community. 2017.
3. *Baxtin M.M.* Tvorchestvo Fransua Rable i narodnaya kultura Srednevekovya i Renessansa. - Moskva: Xudoj. lit., 2020. – S. 15.
4. Toffler A. Futuroshok. SPb., 1997. –S.73-74.
5. Skorodumova O.B. Internet i ego osnovnye sotsiokulturnye funktsii // Filosofiya i obshchestvo. 2004. №1. –S.35.

XX ASR BOSHLARIDA TUROR RISQULOVNING TURKISTON IJTIMOIY-MADANIY HAYOTI TUTGAN O'RNI

Qandov Bahodir Mirzayevich

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

“Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi” kafedrasi dotsenti

ORCID ID: 0009-0002-1923-2138

Annotatsiya: Ushbu maqolada Turor Risqulov o'z davridagi sovet amaldorlarining mahalliy aholi manfaatlariga nisbatan loqaydligi va markazning shovinistik siyosatini tanqid qilgani qayd etiladi. Uning tashabbusi bilan mahalliy maktablar, texnikumlar va oliy o'quv yurtlari orqali siyosiy-ijtimoiy jihatdan etuk kadrlar tayyorlash ishlari boshlangan. SHuningdek maqolada, Turor Risqulovning kadrlar siyosatiga oid faoliyati, ayniqsa 1923 yildagi Turkiston Xalq Komissarlari Soveti raisi sifatida olib borgan ishlari tarixiy va siyosiy jihatdan beqiyos ahamiyatga ega ekanligi ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Turor Risqulov, Turkiston Respublikasi, iqtisodiy konferensiya, mahalliy maktablar, texnikum, oliy o'quv yurtlari, savodxonlik, mahalliylik, mahalliylik, kooperatsiya, xalq maorifi, tarixiy tahlil.

Tarixiy jarayonlarda xalqlarning tutgan o'rni, u yoki bu millatni ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy-ma'rifiy xayotdagi egallagan mavqei muhim ahamiyat kasb etadi. Turkiston ijtimoiy-siyosiy hayoti XX asr boshlarida o'ziga xos rivoji va ziddiyatli holatlari bilan namoyon bo'ladi. Zero, har bir millatga xos, ammo boshqa bir millatga yaqin bo'lsa-da, qaytarilmaydigan o'ziga xos xususiyatlari, fazilati va kamchiliklari, yutuqlari hamda yo'qotishlari bor. U yoki bu millatning tarixda tutgan o'rni, jahon sivilizatsiyasiga qo'shgan hissasi... o'sha millatning etakchilariga, geografik joylashgan xududiga, qo'ni-qo'shnisi yoki boshqa millatlar bilan o'zaro munosabatlari, o'z fazilati yoki kamchiligini “namoyon” qilishga turtki bergan ichki va tashqi omillarga, tarixiy davrga bog'liklik tomonlari bor. SHunday nuqtai nazardan qaraganda, Turkiston ijtimoiy-siyosiy, madaniy xayotida milliy kadrlar ham muhim rol o'ynagan.

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida ijtimoiy-iqtisodiy vaziyat taqozosi bilan maydonga kelgan jadidlar savdo tijorat faoliyatini tubdan isloh qilish va takomillashtirish borasida o'z fikrlarini ilgari surdilar. Jumladan, Fitrat savdo va tijorat ishini uch tamoyilga asoslanib izohlaydi: birinchidan, savdo va tijorat ishida millat, Vatan, yurt manfaatlarini hisobga olinishi, ana shu manfaatlardan kelib chiqib o'zaro ittifoq bo'lib faoliyat ko'rsatish lozim. Ikkinchidan, savdo va tijorat ahli tovar va xizmatlar bozorida ishlab chiqarishni zamonaviy sanoat asosida qurishga yordam ko'rsatish lozim. Zero, tovarlarning arzonlashuvi ularning sotilishini tezlashtiradi va foyda olishni kafolatlaydi.

Uchinchidan, tijorat ahli savdo ilmini zo'r berib o'qib-o'rganishlari lozim. U vatandoshlarini tijorat ilmini o'rganishga da'vat etib: “Sizlar o'z farzandlarizni tijorat maktablariga yuborib savdo ishiga o'qitingiz, chunki begonalar tijorat ilmidan xabardor. Siz esa bexabarsiz”[1, 167], deb yozadi.

Yangi O'zbekistonda bugungi kunda amalga oshirilayotgan muhim islohotlar, va yangiliklar, jamiyat va xalq hayotidagi tarix faniga nisbatan e'tiborning davlat siyosati darajasiga ko'tarilishi mamlakatimiz tarixchilari oldiga yangi vazifalarni qo'yimoqda. Mustaqillik yillarida *Turkiston* tarixini o'rganishda katta yutuqlarga erishilgan bo'lsa ham hozirgacha *Turkiston* Xalq Sovet Respublikasidagi madaniy hayot va undagi o'zgarishlar maxsus ilmiy tadqiqot sifatida alohida o'rganilmagan.

T.Risqulov Xalq Komissarlari Sovetining raisi sifatida alohida e'tibor bergan sohalardan biri maorif masalasi edi. Respublikada savodsizlikka barham bermay turib, xalq xo'jaligini tiklash va rivojlantirish mumkin emas edi. 1923 yil 19 – 20 iyunda Turkiston ASSR Sovetlarining XI s'ezdi bo'lib o'tdi. Turkiston Sovetlarining XI s'ezdining xalq maorifiga davlat byudjetining 30 foizigacha va mahalliy byudjetlarning 24 foizigacha bo'lgan qismini ajratish to'g'risidagi qarori katta ahamiyatga ega edi[2, 14]. Respublikada umumta'lim maktablari va maktabgacha ta'lim muassasalari, kasb-hunar maktablari va oliy ta'lim muassasalarini rivojlantirish rejasi ishlab chiqildi. Hukumat birinchi navbatda ishchilar va dehqonlar farzandlarini tarbiyalash muammosini hal qildi. Masalan, 1923-yilda respublika maktab o'quvchilarining 90% ishchi va dehqon farzandlari edi. Markaziy statistika boshqarmasi ma'lumotlariga ko'ra, 1923 yilda respublikada 1032 ta turli maktab bo'lgan. Ularda 85 912 nafar talaba qatnashdi. Turkiston shahar aholisining savodxonlik darajasi 32,5 foizni tashkil etgan bo'lsa, 1920 yilda bu ko'rsatkich 27,5 foizni tashkil etgan[3, 3]. Respublika hukumati qishloq maktablari uchun o'qituvchilar tayyorlashning yuqori sur'atlarini amalga oshirdi.

1923-yilda respublikada 6 ta o'quv muassasasi (shundan 1 tasi qizlar uchun) mavjud edi. Ularda 1500 kishi qatnashdi. 1924-yilda respublikada 7 pedagogika va 11 qishloq xo'jaligi bilim yurti mavjud edi. Ularda 1523 nafar talaba qatnashdi. Talabalarning milliy tarkibi asta-sekin mahalliy aholi foydasiga o'zgarib bordi. Masalan, 7 pedagogika va 11 qishloq xo'jaligi texnikumlarida tahsil olayotgan 1523 nafar talabalarning milliy tarkibi quyidagicha edi: 494 nafar o'zbek, 334 nafar qozoq, 252 nafar evropa millati vakillari, 106 nafar turkman, 62 nafar tojik va boshqalar[4, 16]. 1923-yilda O'rta Osiyo universitetida 214 nafar talaba tahsil olgan[5, 96]. 1924-yilda Toshkent Davlat universitetining 6 fakultetida 2353 nafar talaba, shuningdek, SHarqiy, Qozoq, o'lka o'zbek, turk-tatar, yahudiy va viloyat o'zbek xotin-qizlar institutlarida yana 755 nafar talaba tahsil oldi[6, 148].

1923-yil 22-iyunda T.Risqulov raisligida bo'lib o'tgan Xalq Komissarlari Katta Sovetining majlisida respublikadagi qishloq xo'jaligi maktablarining ahvoli muhokama

qilindi. 1923 yilning yozida respublikada 6 ta qishloq xo'jaligi maktabi (Ettisuvda 3 ta, Sirdaryo, Samarqand va Turkman viloyatlarida bittadan) mavjud edi. Ularda 61 nafar o'qituvchi ishlagan, 497 nafar talaba tahsil olgan. Talabalarning aksariyati Evropa millati vakillari edi: 350 nafari evropalik, 88 nafari qozoqlar edi. 1923 yil 11 noyabrda Gosplan binosida ta'lim siyosati bo'yicha kengaytirilgan yig'ilish bo'lib o'tdi. “Mahalliy aholi, – deydi yig'ilishda so'zga chiqqan T.Risqulov, – iqtisodiy-siyosiy tizimdagi o'zgarishlar tufayli ta'lim-tarbiyasiz madaniyatni rivojlantirish mumkin emasligini tushunib, ta'lim-tarbiyaga alohida e'tibor bera boshladi, ahvol juda og'ir, ahvol juda og'ir, pasttekislik aholisining asosiy ta'lim manbai mana shu birinchi sinf maktablaridir. Qishloqlarda maktab tashkil etishda o'qituvchilarning o'quv-metodik sharoiti, o'quv-uslubiy sharoitlar muammosi ham dolzarbdir. Ta'lim muassasalari talabga javob bermaydi, nashriyotlar zarur mablag'lar etishmasligi sababli qishloq maktablarining kitobga bo'lgan ehtiyojini qondira olmaypti”[7, 3].

Xalq Komissarlari Soveti respublikada savodsizlikni tugatish masalasini qattiq nazoratga oldi. Turkiston ASSR Markaziy ijroya qo'mitasi va Xalq Komissarlari Sovetining 1923 yil 28 iyuldagi 13-sonli qarori bilan respublika yoshlari o'rtasida savodsizlikni tugatish muddati 1924 yil 1 maygacha belgilandi[8]. Turkistonda savodsizlik maktablari soni o'sishda davom etib, 1923-yil 1-oktabrda 214 ta, 1-noyabrda 235 ta, dekabr oyining boshlarida esa 317 taga etdi[9]. 1923-yil 23-noyabrda T.Risqulov Xalq Komissarlari katta Kengashida “Xalq maorifiga ko'maklashish byurosi”ni tashkil etish to'g'risida ma'ruza qildi[10]. Bu byuroga T.Risqulov rahbarlik qilgan. Byuro Prezidiumiga A.Rahimboev, N.Aytaqov, Abulay Sergazievich Sergazievlar (15.09.1896 – 15.03.1938) saylandi. Byuro qoshida Madaniy kengash tashkil etilib, uning tarkibiga madaniy-ma'rifiy jamiyatlar, milliy tashkilotlar vakillari kirdi. Byuro tarkibiga: qozoqlardan – Aralboev, nomzod – Kuserboev, o'zbeklardan – Oxunov, nomzod – Munavvarqori Abdurashidxonov, turkmanlardan – Saxatmuratov, nomzod – Iomudskiy[11]. 1923 yil 10 dekabrda T.Risqulov raisligidagi “Xalq ta'limiga yordam byurosi” qoshidagi Madaniy kengashning kengaytirilgan yig'ilishida X.Do'smuhamedov, Brodskiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Keldiev, Sevastyanovlar uning Prezidiumiga saylandi. 1923 yil 18 dekabrda bo'lib o'tgan Xalq ta'limiga ko'maklashish byurosi va Madaniy kengashning qo'shma majlisida galdagi vazifalar muhokama qilinib, davriy matbuotda quyidagi mavzularda maqolalar e'lon qilish buyurildi: eski va yangi maktablar o'rtasidagi farq; xalq ta'limi va mamlakat iqtisodiyoti; texnik ta'lim va sanoat; ta'lim va erkinlik; shaxsiy motivatsiyaning roli; o'qituvchi va maktab; darslik va maktab; ko'chmanchilarning maktabi va vazifalari; maktab va dehqonlarning vazifalari; maktab va “Ikkinchi” uyushmasining vazifalari; maktab va ziyolilar; maktab va mahalliy hokimiyat organlarining vazifalari[17], muhokama qilindi.

T.Risqulov respublika xalq xo'jaligi uchun malakali mutaxassislar tayyorlashga ham katta e'tibor berdi. Respublikada xalq xo'jaligi uchun texnik mutaxassislar etishmas edi. Texnik ma'lumotni talab qiladigan sohalarida mahalliy aholi vakillari juda kam edi. Respublikada ko'plab ixtisoslashtirilgan texnik maktablar ochilib, ularga mahalliy aholi vakillari ommaviy ravishda qabul qilindi. 1922 yil boshida respublikaning 32 texnika va texnika-iqtisodiyot ixtisoslashtirilgan maktablarida 3170 nafar talabadan atigi 200 nafari mahalliy aholi vakillari edi. Ushbu kamchilikni qoplash uchun 1922 yilning ikkinchi yarmida va 1923 yil davomida doimiy o'quv yurtlari va institutlari qoshida ko'plab maktablar va maxsus kurslar tashkil etildi. 1923-1924 o'quv yilida respublikaning mahalliy aholisi uchun 150 ta kooperativ kurslari, 100 ta suv xo'jaligi kurslari, 100 ta Xalq xo'jaligi Markaziy Kengashining 100 ta, Bosh hisob bo'limining 50 ta, Paxtachilik komitetining 100 ta kurslari ochildi[12, 35].

1923-yilda respublikaning o'rta texnika o'quv yurtlari va kurslari belgilangan miqdordan 1370 kishiga ko'p kadrlar tayyorladi. Respublikamizdagi 19 ta kasb-hunar ta'limi muassasalarida tahsil olayotgan 1400 nafar o'quvchining 700 dan ortig'i yoki yarmini mahalliy aholi yoshlari tashkil etdi. Ular turli xil texnik mutaxassisliklarni, xususan: tokar, mexanik, frezer, stanokchi, elektrchi, haydovchi va boshqalarni o'zlashtirdilar. Bu kurslar va texnikumlar texnik ta'lim bilan bir qatorda umumiy ta'lim ham berdi. Mazkur ta'lim muassasalari o'quvchilari harbiy bilimlarni ham puxta egallab, tayanch kursni tamomlagach, kichik harbiy komandir unvoni bilan taqdirlandilar. Mazkur ta'lim muassasalarining eng yaxshi bitiruvchilari federatsiya tarkibidagi nufuzli oliy texnika ta'lim muassasalariga yo'llanmalar bilan ta'minlanib, ularning malakasini oshirish imkoniyati yaratildi. Ma'lumki, ular orasidan keyinchalik ko'plab ishlab chiqarish rahbarlari va olimlar etishib chiqqan. Umuman olganda, T.Risqulov texnik ta'lim muassasalarini ochish, mahalliy aholi orasidan ko'plab iqtidorli yoshlarni tayyorlashni ta'minlashga katta kuch sarfladi.

Respublikada himoyasiz va etim bolalar uchun maktab-internatlarning rivojlangan tizimi mavjud edi. Agar 1916-yilda Turkiston o'lkasida bolalarni qabul qiladigan bolalar uylari, qishloq maktablari, birinchi sinf maktablari va boshqa o'quv muassasalari soni 688 ta bo'lsa, 1923 yilda ularning soni 2394 taga etdi. 1916 yilda ularda 45,8 ming, 1923 yilda esa 176,4 ming bola o'qidi. 1916-yilda o'smirlar va yoshlar uchun 16 ta o'rta texnika o'quv yurtlari ochilgan bo'lsa, 1923-yilda ularning soni 228 taga etdi va ulardagi o'quvchilar soni 1800 tadan 6600 taga ko'paydi. 1916 yilda davlat qaramog'idagi etimlar soni 1710 tani tashkil etgan bo'lsa, 1923 yilda bu ko'rsatkich 33,348 taga ko'paydi[13].

Turkiston hukumati respublikada matbuot va ommaviy axborot vositalarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratdi. 1922–1923 yillarda Toshkentda “Turkiston” o'zbek tilida, “Oq jo'l” qozoq tilida, “Turkistonskaya pravda” rus tilida, o'zbek tilida “Inqilob”, turkman tilida “Turkman ili”, qozoq tilida “SHolpan” va boshqa jurnallar har

ikki oyda bir marta chiqadigan respublika gazetalari nashr etildi. 1924 yil boshiga kelib respublikada 46 ta gazeta va 22 ta jurnal nashr etilgan. Bu yillarda respublikada 123 kutubxona (616 ming nusxa kitob fondi), 117 klub, 13 teatr, 18 kino, 4 muzey va boshqa madaniyat muassasalari faoliyat yuritdi.

T.Risqulov fan va san'at rivojiga katta hissa qo'shgan. Respublikada nufuzli ilmiy markazlar, institutlar ochdi, olimlarni ijtimoiy himoyalash masalalariga e'tibor berdi. 1922 yil dekabrda Toshkentda “Talab” jamiyati tuzilib, uning maqsadi qozoq madaniyatini rivojlantirish va mustahkamlashdan iborat edi. Uning ishida H.Do'smuhamedov, A.SHmidt, I.Toqtiboev, M.Esbolov, M.Tinishboev, M.Auezov, Qasim Tinistanovlar faol qatnashdilar.

T.Risqulov faoliyatining yo'nalishlaridan biri talabalar bilan ishlash edi. U respublikaning o'quv yurtlarida, federatsiyaning markaziy shaharlarida va xorijda tahsil olayotgan turkistonlik talabalarga har tomonlama yordam berdi.

Moskvada tahsil olayotgan turkistonlik talabalarining arizasi bilan tanishib chiqqan T.Risqulov 1923-yil fevralida Xalq Komissarlari Sovetining maxsus qarori bilan chiqdi. Unga ko'ra, Moskvada o'qiyotgan ijtimoiy yordamga muhtoj 350 nafar talabadan 150 nafari (shundan 90 nafari mahalliy xalqlar vakillari, 60 nafari boshqa millat vakillari bo'lgan). Stipendiya miqdori Moskva vakolatxonasi xodimlarining 12-rasmiy maoshiga teng edi. 1923-yil 7-iyulda Turkiston Xalq Komissarlari Sovetining qo'mita Prezidiumi Germaniyada o'qiyotgan respublika talabalariga stipendiya berish masalasini muhokama qildi. Talabalari Germaniyada tahsil olgan komissarlik va xo'jalik tashkilotlari ularga moddiy yordam ko'rsatishga majbur edi. 1923-yil avgust oyida Germaniyadagi turkistonlik talabalarining ahvoli bilan tanishish uchun T.Risqulov boshchiligidagi hukumat delegatsiyasi tashkil etildi. 1923-yil 13-sentabrda T.Risqulov Moskva orqali Germaniyaga jo'nab ketdi. Federal markazda Turkistonga oid muhim masalalarni hal qildi. T.Risqulov 1923-yil 22-oktabrda Germaniyadan qaytib keldi. 1923-yil 30-oktabrda T.Risqulov Xalq Komissarlari Soveti Katta Kengashiga qilgan safari haqida hisobot berdi. Unda Birimjonov (rais), Idrisov (a'zo) va Germaniyadagi talabalarining ikki vakilidan iborat “Xorijda talabalarni vaqtincha boshqarish byurosi”ni tashkil etish loyihasi tasdiqlandi[14].

O'shanda Germaniyada 11 nafar turkistonlik (7 nafar o'zbek, 4 nafar qozoq), 47 nafar ommaviy (35 nafar o'zbek, 8 nafar tatar, 5 nafar turkman, 1 nafar yahudiy), jami 58 nafar talaba tahsil olgan. Talabalarining ijtimoiy kelib chiqishi, yoshi va bilimi ham har xil edi. Ular orasida turkistonlik talabalarining yoshi va bilim darajasi ommanikidan ancha yuqori edi. Ommaviy talabalarining aksariyati yoshlar, quyi bosqich maktablari o'quvchilari bo'lsa, turkistonliklar fikrlashdan to'xtagan talabalar bo'lib, ularning aksariyati respublikaning oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlaridan saralangan edi. 4 nafar o'zbekistonlik talaba Texnika akademiyasida, 2 nafari Qozog'iston qishloq xo'jaligi

akademiyasida, 2 nafar qozog‘istonlik Rastenburg shahridagi terini qayta ishlash zavodida, 2 nafar o‘zbekistonlik (bir qiz) gimnaziya, ikkinchisi esa universitetning tibbiyot fakultetida tahsil olayotgan edi. Ommaviy talabalarning etti nafari Berlin universitetining tibbiyot, falsafa, siyosiy iqtisod, qurilish, elektrotexnika, mashinasozlik va qishloq xo‘jaligi fakultetlarida tahsil olmoqda, ulardan biri bu yil Drezdendagi Oliy texnika maktabining mashinasozlik bo‘limiga o‘qishga kirmoqda. Yana bir talaba qizlarni tarbiyalash va tarbiyalash institutida tahsil olmoqda. Kuslin, Belbad va Drezdendagi davlat pedagogika ta‘lim muassasalarida 19 nafar bola tahsil olmoqda. Vedenxauzen va Gelmshtadtdagi qishloq xo‘jaligi maktablarida 5 nafar o‘quvchi, Frayburgdagi terini qayta ishlash maktabida 2 nafar o‘quvchi, Leypsigdagi matbaa va tipografiya maktabida 2 nafar o‘quvchi, Braunshveygdagi dorixonada 1 nafar o‘quvchi, mashinasozlik zavodlarida 6 nafar o‘quvchi, o‘rta maktablarda ikki nafar o‘quvchi va bir nafar bola yotoqxonasida tarbiyalanmoqda. Bu ta‘lim muassasalarida bevosita amaliy ishlar davomida nazariy darslardan ko‘ra ta‘lim ko‘proq beriladi. Nemis tilini tezroq o‘rganish uchun barcha talabalar ishlaydigan oilalarga yuboriladi[15, 2].

1923 yil fevral oyida T.Risqulov Turkiston Xalq Komissarlari Soveti faoliyati haqida I.Stalinga shunday deb yozadi: “Turkiston Respublikasining markaziy muassasalari xo‘jalik va sovet qurilishi bo‘yicha rejali, tizimli ishlar bilan allaqachon shug‘ullana boshladilar. Bizning birinchi va eng muhim vazifalarimiz: dehqonchilik (paxtachilik, erni boshqarish, sug‘orish, dehqonchilik, maorif va h.k.)dir”[16].

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki T. Risqulov kadrlar siyosatiga nafaqat davlat boshqaruvi samaradorligi nuqtai nazaridan, balki xalq bilan hokimiyat o‘rtasidagi ishonchni tiklash omili sifatida yondashgan. Unga ko‘ra, hukumat idoralari xalq tilini bilmagan, xalq dardidan bexabar shaxslar bilan emas, balki o‘sha jamiyatdan chiqqan, xalq ichida hurmatga ega bo‘lgan, ijtimoiy ong va siyosiy saviyasi etarli bo‘lgan shaxslar bilan to‘ldirilishi lozim edi. SHu boisdan ham u mahalliy xalq vakillaridan iborat bo‘lgan kadrlarni tarbiyalash va ularni davlat boshqaruviga jalb qilishga alohida e‘tibor qaratgan.

Xullas, T. Risqulovning kadrlar siyosati jamiyatdagi tengsizlik, adolatsizlik va ijtimoiy cheklovlarni bartaraf etishga xizmat qilgan. Uning fikricha, agar boshqaruvda xalq vakillari faol ishtirok etmasa, bu davlatni zaiflashtiradi va mustaqillik g‘oyasiga ziddiyatlar tug‘diradi. Bugungi YAngi O‘zbekiston tajribasi ham shuni ko‘rsatmoqdaki, milliy kadrlar siyosati demokratik boshqaruv va ijtimoiy barqarorlikning asosi hisoblanadi. Ushbu tarixiy tajriba va Risqulov merosini zamonaviy davr bilan bog‘lab tahlil qilish bugungi kunda ham dolzarb bo‘lib qolmoqda. Bugungi globallashtirish va kadrlar migratsiyasi sharoitida o‘zining sadoqatli, malakali va xalqchil milliy kadrlari bo‘lmagan davlatlar ijtimoiy va siyosiy beqarorlikka yuz tutishi mumkin. T. Risqulovning kadrlar siyosatidagi pozitsiyasi esa, aynan shu muammolarga barham berishning erta anglangan va aniq strategik yo‘nalishini ko‘rsatadi. Shunday qilib, Turor Risqulovning

siyosiy faoliyati, ayniqsa kadrlar siyosatiga oid qarashlari nafaqat tarixiy ahamiyatga ega, balki hozirgi davr uchun ham chuqur o'rganilishi zarur bo'lgan boy siyosiy merosdir. Ushbu maqola esa bu boradagi izlanishlarga muhim hissa qo'shadi deb uylaymiz.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdurauf Fitrat. Tanlangan asarlar. I jild. Hind sayyohi bayonoti. – B.167.
2. Byulleteni i postanovleniya XI Vseturkestanskogo s'ezda Sovetov ot 2 po 6 dekabrya 1922 g. Byulleten № 4. – Tashkent, 1922. – S.14.
3. Klassovyy i professionalnyy sostav gorodskogo naseleniya TASSR v 1923 g. – Tashkent: SSU Turkrespubliki, 1923. – S.3.
4. Otchet SK KPT za period s VII po VIII s'ezd, 1923-1924 gg. – Tashkent, 1924. – S.16.
5. Statisticheskiy ejegodnik Turkrespubliki, 1917-1923 gg. T.1. – Tashkent, 1924. – S.96.
6. Ocherki istorii KPT (KPT v period vosstanovleniya narodnogo xozyaystva (1921-1924 gg.). – Tashkent, 1960. – S.148.
7. Turkestanskaya pravda. № 240. – Tashkent, 1923.– S.3.
8. O'zbekiston Milliy arxivi , R-17-fond, 1-ro'yxat, 1367-ish, 55-varaq.
9. O'zbekiston Milliy arxivi , R-39-fond, 2-ro'yxat, 151-ish, 180-varaq.
10. O'zbekiston Milliy arxivi , R-17-fond, 1-ro'yxat, 369-ish, 162-varaq.
11. O'zbekiston Milliy arxivi , R-17-fond, 1-ro'yxat, 417-ish, 99-varaq.
12. O'zbekiston Milliy arxivi, R-17-fond, 1-ro'yxat, 417-ish, 95-varaq.
13. Общественные науки в Узбекистане. № 3. 1973.– S. 35.
14. Turkestanskaya pravda. № 236. – Tashkent, 4 noyabrya 1923.
15. O'zbekiston Milliy arxivi, R-17-fond, 1-ro'yxat, 369-ish, 59-varaq.
16. Рыскулов Т. Nashi studenty v Germanii // Turkestanskaya pravda. – № 257. – 2 dekabrya 1923. – S.2.
17. RGASPI (Rossiya ijtimoiy-siyosiy tarixi davlat arxivi). 17-fond, 35-ro'yxat, 1106-ish, 1-varaq.

MILLIY IDENTIFIKATSIYASI: UNING SHAKLLANISHI, ZAMONAVIY TAHDIDLAR VA YOSH AVLOD TARBIYASIDAGI AHAMIYATI

Bahronov Doniyor Davronovich

USAT Fan va Texnologiyalar universiteti dotsenti, falsafa fanlari nomzodi

Annotatsiya: Ushbu maqolada milliy identifikatsiyasining shakllanishi, uning zamonaviy ijtimoiy-huquqiy va madaniy omillar bilan o'zaro ta'siri hamda yosh avlodning milliy qadriyatlarga uyg'un tarbiyalanishidagi rolining ahamiyati keng qamrovda tahlil qilingan. Maqolada O'zbekiston Respublikasi yanada jismonan sog'lom, ruhan va aqlan rivojlangan, vatanparvar yosh avlodni tarbiyalash bo'yicha davlat strategiyasining vazifalari ko'rib chiqilgan. Milliy an'analarni hurmat qilish, ma'naviy tarbiya va yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish kabi amaliy choralar masalaning markaziy hususiyati sifatida ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: identifikatsiya, milliy identichlik, millatchilik, yoshlar tarbiyasi, milliy an'analari, milliy integratsiya, ijtimoiy siyosat, iqtisodiy siyosat, ta'lim siyosati.

Yosh avlodni xalqimizning ko'p asrlik an'alarini hurmat qilish ruhida tarbiyalash ishidagi rolini oshirish kabi islohotlar natijasida qoraqalpoq identikligi vatanparvarlik, milliy an'ana va qadriyatlarga hurmat, ma'naviy etuk va jismonan sog'lom barkamol avlodni voyaga etkazish, ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish tizimi yuzaga keldi. O'zbekiston Respublikasini rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida «jismonan sog'lom, ruhan va aqlan rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, Vatanga sodiq, qat'iy hayotiy nuqtai nazarga ega yoshlarni tarbiyalash, demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonida ularning ijtimoiy faolligini oshirish»[1] kabi muhim vazifalar belgilangan. Bu borada milliy identiklik tizimining o'zgarishiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar va qoraqalpoq identikligidagi o'zaro munosabatlarning ijtimoiy tuzilmasini tadqiq etish, milliy identiklik va uning ijtimoiy xususiyatlari dinamikasi jarayonlarining prognozini amalga oshirish dolzarb hisoblanadi.

XXI asr bizning hayotimizga fan va texnologiya rivojlangan insoniyat erishgan yutuqlar bilan bir qatorda, o'ziga xos bo'lgan murakkab jarayonlar bilan ham kirib keldi. Bunga bugun bunga dunyo bo'ylab kuzatilayotgan bir qancha ijtimoiy muammolarni misol sifatida keltirish mumkin. Xususan hozirda dunyoda avj olgan milliy integratsiyalashuv, va millatchilik nafaqat bir davlat va millat uchun balki, butun insoniyat uchun murakkab vaziyatlarni yuzaga keltirmoqda. Shuningdek bugungi kunda dunyodagi ko'plab davlatlarda o'z-o'zini milliy va etnik identifikatsiyalash alohida bir jarayon sifatida nomoyon bo'lib, bu nafaqat millatlararo munosabatlarda balki, bir millat

vakillari ichida o'z-o'zini anglash va farqlashga bo'lgan ichki kurash sifatida ham namoyon bo'lmoqda.

XX asrning so'nggi choragi XXI asr boshidan boshlab, fanning tadqiqot ob'ekti va metodlarida ayrim o'zgarishlar sodir bo'la boshladi. Endilikda etnologik yo'nalishda ilmiy izlanishlarni amalga oshirayotgan tadqiqotchilar nafaqat arxaik turmush tarzida bo'lgan xalqlar balki, zamonaviy industrilashgan xalqlar va madaniyatlarni ham tadqiqot ob'ekti sifatida o'rganishga jiddiy e'tibor qaratmoqda. SHundan kelib chiqqan holda bugungi kunda millatlar o'rtasida tobora kuchayib borayotgan milliy integratsiyalashuv, ijtimoiy jarayon sifatida ijtimoiy-gumanitar fan oldiga echimi dolzarb bo'lgan bir qator masalalarni ko'ndalang qo'ymoqda. Bular qatoriga davlat va millat rivojlanishida ham salbiy, ham ijobiy ahamiyatga ega bo'lgan milliy identifikatsiya va uning betartib ko'rinishi bo'lgan millatchilikni ham kiritish mumkin.

Uzoq vaqt davomida faqat marksistik metodologiyaning dogmatik interpretatsiyasiga asoslangan mamlakatda olib borilgan tadqiqotlar hozircha konseptual jihatdan millat, millatchilik, millatlararo munosabatlar va xokozolarga g'arbiy yondoshuvlar bilan raqobatlasha olmaydi. Bu masalada Rossiyalik va Ukrainalik mualliflarning zamonaviy nashrlari masalani yoki rivojlantiradi yoki, anglab turib YU.Bromleyning primordialistik va etnomarkazlashgan yondoshuvini hamda, milliylikni etnik tomonga pasaytirgan holda, horijiy tadqiqotchilarning ishlab chiqishlari muammo o'rganilayotgan davlatlarning ijtimoiy vaziyati va tarixi bilan moslashtiradi. Ammo bunday moslashtiruv gohida o'ta qiziq va qimmatlidir lekin, baribir E.Gellner, B.Anderson, M.Xrox, E.D.Smit, E.Xobsbaum, K.Verderi, K.Xyunber kabi tadqiqotchilarning ishlariga nisbatan ikkinchi darajalidir. Aynan shu ishlab chiqishlar etnik milliy muammolarning nazariy echimining zamonaviy darajasini belgilaydi. Bu bilan shuni ta'kidlash joizki, bunday masalalarda optimizm uchun asos bor bo'lib, misol tariqasida oxirgi yillarda aynan milliy va ijtimoiy masalalarga bag'ishlab Rossiyada, xorijda, xususan O'zbekistonda ham bir qator ilmiy konferensiyalar bo'lib o'tdi. Ularning natijalariga faqat vatan etnologiyasining haqiqiy ilgari surilishi sifatida emas, balki millat, millatchilik, milliy o'xshashlikning umumiy nazariy muammolarini falsafiy idrok etishning darajasiga xissasi sifatida ham qarash mumkin. Hozircha bunday oldinga qaratilgan tadqiqotlar o'z ifodasini topayotgani yo'q ammo, yaqin kelajakda buni kutish mumkin.

Shuningdek Vatan haqidagi adabiyotlarda millatchilikka ustuvor nazariya bo'lgan “veberian” (“nazariy”, “sxemetik”) yondoshuv deb belgilash mumkin, bunday yondoshuv vakillari millatchilikni “ideal toifa”dagi rivojlanish jarayoni deb qaraydi. Mana shu paradigma doirasida millatchilik, u qaerda bo'lmasin Hindistonda, Rossiyada, Yaponiyada, AQSHda yoki boshqa davlatlarda uning shakllanishining umumiy bo'lgan bosqichlari ro'y beradi[2].

Yuqorida aytib o'tilgan millatchilik tushunchasiga sxematik yondoshuv doirasida nafaqat marksistik fikrlar bilan taklif qilingan, balki E.Gellner, E.Xobsbaum, va boshqa taniqli g'arb nazariyachilari tomonidan taklif qilingan millatchilikning modellari yotadi. SHu bilan birga millatchilikning boshqa yo'nalishdagi tushunchalari ham berilgan uni shartli ravishda “aniq tarixiy” deb ham atash mumkin. Buni g'arb tadqiqotchilari M.Xrox, K.Verdilarning ishlarida ham ko'rish mumkin. Xususan M.Xroxning bu boradagi quyidagi fikrlari masalani ancha oydinlashtiradi. Uning fikricha, millatchilik tushunchasiga bunday yondoshuv ham umumlashtirishga loyiqdir, va shuning uchun ham u sxematikdir[3]. Bugungi kunda tadqiqotchilar ilmiy adabiyotlarda millatchilikning ikki turini ko'rsatmoqda: u fuqarolik (davlat) va etnik (etnik-millatchilik). Fuqarolikka mansub millatchilik, bugungi kunda eng ommaviylashgan desak to'g'ri bo'ladi. Bunga misol tariqasida hozirda rivojlangan davlatlarda kuzatilayotgan ijtimoiy jarayonlarni keltirish mumkin. Bunday davlatlarga hozirda Rossiya, Yaponiya, Germaniya, AQSH, Fransiya va boshqa davlatlarni keltirish mumkin. Bu davlatlarda fuqarolik millatchiligini kelib chiqishiga asosiy sabablardan biri bu - iqtisodiy jihatdan rivojlanishdir. Bunday jarayonni biz egoizmning ommaviylashuvi ya'ni, butun ommaga xosligi deb baholasak to'g'riroq bo'ladi. Xo'sh buni nimalarda ko'rish mumkin? Oxirgi paytlarda millatchilikning yaqqol kuzatilayotgan bu turini quyidagilar bilan ifodalash mumkin: o'z davlati fuqaroligini boshqa millat vakillariga ta'qiqlash, rivojlanmagan davlat fuqarolaridan arzon ishchi kuchi sifatida foydalanish,(ko'proq AQSH, Germaniya, Yaponiya, Rossiyada) imtiyozlarni cheklash va hokozolardir. YUqorida keltirilgan holatlar fuqarolik millatchilikni to'la ifodalaydi. CHunki bunda bugungi kunda ayrim rivojlangan davlatlardagi demografik muammolar masalan, oilalarning qisqarishi bilan bog'liq bo'lgan ajralishlar, (Rossiya, AQSH) tug'ilishning keskin kamayishi, (Germaniya, Fransiya, Rossiya, YAponiya) hamda millat doirasidagi ijtimoiy muammolar bo'lgan alkogolizm, (Rossiya, AQSH), giyoxvandlik, (AQSH, Rossiya, Fransiya), OITSning keng tarqalishi (Rossiya, AQSH, Germaniya) natijasida ushbu davlatlarda hozirda yuqorida keltirib o'tilgan ijtimoiy muammolarni echish uchun kurash boshlagan. Shunday bir vaziyatda biz millatchilikni biroz yumshaganligini ham kuzatishimiz mumkin. Masalan, boshqa millatga mansub fuqaro migrant sifatida yashab, farzand dunyoga keltirsa, unga davlat tomonidan bir qancha imtiyozlarning berilishi jumladan, kompensatsiya to'lash, mukofot puli yoki avtomobil sovg'a qilish, uy-joy bilan ta'minlash va boshqa rag'batlantirishlar keltirish mumkin. Bu bir tomondan, boshqa bir davlat fuqarosi uchun ijobiy bo'lsa, ikkinchi tomondan, shu davlatni kelajagi uchun muhim hamdir. Bunga misol sifatida bugungi kunda tug'ilish darajasining keskin pasayishi kuzatilayotgan davlatlarni keltirish mumkin. Bugun bunday davlatlar o'z mamlakatining keyingi taqdiri haqida chuqur o'ylab, har qanday holatda ham uni saqlab

qolish uchun kurashmoqda. Chunki millat qanchalik sog'lom bo'lsa, uning barqarorligi shuncha uzoq davom etadi.

Agar biz millatchilik tushunchasiga ob'ektivroq yondoshadigan bo'lsak, bu tushunchaning mavjudligi oraliq jamoada muhim rol o'ynashligini kuzatishimiz mumkin. Masalan buni biz turli xil qimmatliklar, me'yorlar, o'zini tutish qoidalarining hosil bo'lgan tizimi buzilayotganida, shuningdek ko'p sonli insonlar milliy o'xshashlikni, ularning mavjudligiga mustahkamlik bag'ishlaydigan an'analarga bog'liq bo'lgan aloqa, barqarorlik orolchasi sifatida qabul qilinishini tarixiy tadqiqotlar ham tasdiqlaydi. Aynan shuning uchun ham xolistik millatchilik, liberalizmdan farqli o'laroq, oraliq jamiyatdagi insonlar orasida ommaviylashishi imkoniyati yuqori hisoblanadi. Bunday holatda u betartiblikka qarshi tartibni ifodalaydi. Bu tartib esa insonlarning o'z shaxslaridan yuqori bo'lgan maqsad bilan birlashgan insonlar (masalan o'z millatini tiklash Qozog'iston) tomonidan bugungi kunda hayotga tatbiq etilmoqda. Bunday maqsadlar nafaqat insonning boshqa insonlar bilan birlashishini ta'minlaydi, balki uning individual mavjudligiga mazmun ham bag'ishlaydi. Demak milliy-etnik hissiyotda “aralashgan” ideologiyaning ya'ni, millatning manfaatlarini to'la ifodalaydigan maqsadlar yo'lida birlashishining ta'siri kuchlidir. Shuning uchun biz millatchilikdan ayrim hollarda yoki ko'pincha kommunizm, fashizm, monarxizm, klerikalizm, va hatto demokratiya bilan aralashtirib foydalanishni kuzatamiz.

Xulosa o'rinda shuni aytish mumkinki, bugungi kunda rivojlanib borayotgan globallashuv va ijtimoiy jarayonlar, har bir millat va u yashaydigan davlat oldiga ulkan ma'suliyatni yuklaydi. Bu ham bo'lsa, ijtimoiy muammolarni keltirib chiqarayotgan omillarga qarshi kurashish, ularni engish va milliy integratsiyalashuv jarayonlarida o'z millati va davlatini saqlab qolishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-son «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi Farmoni
2. Xantington S. “Kto мы”. Oksford, “New Time, 2005. - S. 181
3. Xrox M. Rasprostranenie natsiya. Angliya, Oksford, - C. 167. 1999.

FALSAFIY FANLARNI O'QITISH ILMIY-PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Ibroximov Farxodjon Anvarjon o'g'li

CHDPU katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Tesizda butun dunyoda kechayotgan texnologik rivojlanishlarning inson tafakkur tarziga ta'siri sharoitida ijtimoiy-gumanitar, xususan falsafiy fanlar samaradorligiga erishish ilmiy-pedagogik muammo hamda ijtimoiy zarurat ekanligi tahliliy yoritilgan. Falsafiy fanlarni o'qitishning zamonaviy uslubiy va ijtimoiy asoslari aniqlashtirilgan. Bugungi falsafiy ta'lim jarayonlaridagi kamchiliklarga sabab bo'layotgan holatlar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: falsafiy ta'lim, metod, intensiv yondashuv, zamonaviy pedagogik yondashuvlar, keng dunyoqarash, faol fuqarolik pozitsiyasi, sun'iy intellekt va inson aqli, milliy o'ziga xoslik, “zanjir effekti”, manipulyatsiya.

Har bir mamlakatning barqaror taraqqiyot tomon harakatlanishi har doim jamiyatning asosiy qadriyatlarini tubdan qayta qurishni talab qilgan. Shu boisdan ham barcha mamlakatlar o'z taraqqiyoti va farovonligi uchun, eng avvalo, ta'lim tizimiga, fuqarolarining tafakkur tarzini yuksaltirish masalalariga alohida ahamiyat berib kelgan. Shu boisdan ham, o'z mustaqil fikriga va faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lgan, sog'lom dunyoqarashli, Vatanparvar hamda o'z milliy an'analariga sodiqlik ruhida kamol topgan kadrlarni tayyorlash masalasi bugungi kunda ham diqqat markazidagi dolzarb masala bo'lib kelmoqda. Shuning uchun ham yoshlarda falsafiy sog'lom dunyoqarashni shakllantirish o'z yechimini kutayotgan ijtimoiy-pedagogik muammolardan hisoblanadi. Prezident Sh.Mirziyoyevning “Ma'lumki, yosh avlod tarbiyasi hamma zamonlarda ham muhim va dolzarb ahamiyatga ega bo'lib kelgan. Ammo biz yashayotgan XXI asrda bu masala haqiqatan ham hayot-mamot masalasiga aylanib bormoqda”[1], degan ta'kidlari bejizga aytilmagan edi.

Dunyo ilm-fani rivojiga ulkan hissa qo'shgan alloma-mutaffakkirlarning shaxs dunyoqarashi, tafakkur tarzi va inson ruhiyatini barqaror rivojlantirish borasidagi muhim evristik qarashlari tahlili mazkur masalaning qadimdan diqqat markazida bo'lganligini ko'rsatadi. Xususan, Aristotel qarashlariga ko'ra, inson hayotining eng oliy maqsadi – baxtli bo'lish. Biroq bu baxtga moddiy boylik yoki jismoniy zavq bilan emas, balki aql-idrok va axloqiy fazilatlarni rivojlantirish bilan erishiladi. Beruniy haqiqiy baxt va lazzat faqat ilm olishda ekanligini, boshqa har qanday faoliyat lazzati vaqtinchalik ekanligini ta'kidlaydi. I.Kantning fikricha esa, inson tom ma'noda haqiqiy inson sifatida kamol topishi uchun unda quyidagi uch xislat albatta bo'lishi lozim: ichki go'zallik ya'ni axloq;

tashqi go‘zallik ya’ni did; to‘g‘ri tafakkur tarzi. Bu xislatlarni insonda shakllantiruvchi ilm sohalarini sifatida mos ravishda etika, estetika va mantiq sohalarini ko‘rsatadi. “Aynan falsafiy bilimlar insonni ma’naviy barkamollikka yetaklaydi, deb uqtiradi. Insonning boshqa mavjudotlardan farqini uning aql va tafakkur qobiliyatida deb bilgan I.Kant, falsafa, ilm-fan, san’at kabi sohalar orqali inson aqli o‘sishi va yuqori bosqichga ko‘tarilishini ta’kidlaydi”[2]. B.E.Xusanov o‘z ilmiy izlanishlarida “ijtimoiy yetuk shaxsni kamol toptirishda barcha tarbiya shakllari qatorida estetik tarbiyaning ham ahamiyati katta ekanligini alohida ta’kidlagan”[3]. Sog‘lom dunyoqarash va tahliliy fikrlashni rivojlantirishda ta’lim jarayonlarida fanlararo aloqadorlik imkoniyatlaridan foydalanishni ta’minlash masalalari ko‘plab tadqiqotlarda o‘rganilgan[4].

Ijtimoiy-gumanitar fanlar, ayniqsa, falsafiy fanlar (falsafa, etika, estetika, ijtimoiy falsafa kabi) keng qamrovliligi, dialektik jihatdan hayotdagi har bir omil bilan bog‘liqligi sababli ham boshqa fan sohalaridan ajaralib turadi. Qolaversa, mazkur sohaning yutuqlari boshqa sohalaridan farqli ravishda bir ikki yilda ko‘zga tashlanmaydi, aksincha o‘nlab yillar talab qiladi. Shuning uchun ham ijtimoiy hayotda moddiy qiymatliklarning ta’siri va ahamiyati tobora ortib borayotgan hozirgi davrda ma’naviy madaniyat shakllari (san’at, din, fan)ga bo‘lgan munosabat hamda ularning inson va jamiyat hayotidagi o‘rni haqidagi tasavvurlar o‘zaro mutanosib bo‘lishini ta’minlash muhim hisoblanadi. Buni boshqacha aytganda “me’yor”ni ta’minlash deb ham tushunilishi mumkin.

Insonning fikrlash tarzi nafaqat o‘zi uchun, qolaversa butun jamiyat uchun ham muhim hisoblanadi. Negaki, fikr-o‘ylarimiz so‘zlarimizga, so‘zlarimiz muomalamizga, muomalamiz xulq-atvorimizga, xulq-atvorimiz esa tadqirimizga aylanishimiz mumkin. Insonlarda sog‘lom tafakkur, zamonaviy munosib dunyoqarash, mustaqil fikrlashni rivojlantirish falsafiy fanlarning eng asosiy vazifalaridan hisoblanadi. Zamonaviy ilm-fan yutuqlari avj olgan hamda axborot oqimi jadallashgan bugungi kunda jamiyat oldida yosh avlodda har bir yutuqdan manfaatli va maqsadli foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish bilan bog‘liq muammoli masala kun tartibiga chiqdi.

Taraqqiyot strategiyasi doirasida mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarda ijtimoiy hayotning barcha sohalarida IT texnologiyalari imkoniyatlarini keng joriy qilish, sun’iy intellekt sohasidagi faoliyatlarni yo‘lga qo‘yish bo‘yicha vazifalar belgilangan. Ayniqsa, sun’iy intellektni tibbiyot, ta’lim, iqtisodiyotda qo‘llash borasidagi vazifalar davlat siyosati darajasiga ko‘tarilmoqda. Shu bilan birga “sun’iy intellekt” aqliy mehnatning, fikrlashning susayishiga ham “muayyan darajada” xizmat qilmoqda. Birgina ta’lim tizimida o‘quvchi-yoshlar tomonidan uy vazifalari, fikrlash talab qiladigan topshiriqlarni bajarishda, oliy ta’limda mustaqil ta’lim topshiriqlarini tayyorlashda ChatGBT ilovasidan foydalanish bilan cheklanib qolish holatlari kuzatilmoqda. Bu jarayon ommalashishga ulgurdi, deb ham ayta olamiz.

Kelajakda jamiyat uchun sun'iy intellektdan foydalanishning ijtimoiy-axloqiy oqibatlarini tahliliy o'rganish, undan mas'uliyatli va axloqiy tarzda foydalanilishini ta'minlash lozimligi tobora oydinlashib bormoqda. Inson tafakkuri sodda, qulayliklarga tomon intilishi tabiiy instinkt hisoblanadi. Lekin ana shu intilish uning o'zi uchun manfaatli bo'lishini ta'minlash lozim. Buning uchun esa mustaqil fikrlashni, sog'lom tafakkur yuritishni oshirishga xizmat qiluvchi falsafiy fanlarni zamonga mos metod va texnologiyalar bilan qurollantirish talab etiladi.

Tadqiqotimizda falsafiy fanlarni o'qitishning zamonaviy uslubiy va ijtimoiy asoslari aniqlashtirildi. Bular quyidagilardan iborat:

1. Falsafiy fanlarning innovatsion ahamiyati. Falsafiy fanlarning zamonaviy texnologiyalar bilan uyg'unlashuvi ularning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Masalan, raqamli platformalar va sun'iy intellekt vositalaridan foydalanib, talabalarni falsafiy tushunchalarni yanada interaktiv va hayotiy yo'llar bilan o'rganishga rag'batlantirish mumkin. Shu bilan birga, bu fanlar ma'lumotni tanqidiy tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirish orqali jamiyatni intellektual taraqqiyot sari yetaklaydi.

2. Global muammolar va falsafiy fanlar. Globallashuv jarayonlari yoshlar ongi va tafakkurida turli ziddiyatlarni keltirib chiqarmoqda. Falsafiy fanlar esa, (Xususan Globalistika sohasi) bunday muammolarni hal qilishda muhim rol o'ynaydi. Masalan, iqlim o'zgarishi, ijtimoiy adolat va texnologiyalarning axloqiy oqibatlarini tushuntirish orqali yoshlarda mas'uliyat hissini shakllantirish mumkin.

3. Milliy o'ziga xoslikni mustahkamlash. Falsafiy fanlarni o'qitishda milliy qadriyatlarni targ'ib qilish orqali yoshlar o'zligini anglash, milliy o'ziga xoslikni saqlab qolish, milliy g'urur-iftixor va dunyoqarashini boyitishga erishiladi. Bu borada Abu Nasr Farobiy va Ibn Sinoning asarlari asosida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg'unlashtirishning samarali usullari ishlab chiqilishi zarur.

Mazkur fan sohalaridan bilimga ega bo'lgan kishilar jamiyat uchun hech bo'lmaganda “zanjir effekti” doirasida bilimlarning ommalashishiga ta'sir etadi. Bizningcha, bugungi falsafiy ta'lim jarayonlaridagi kamchiliklar sifatida quyidagi holatlarga jiddiy e'tibor berishimiz lozim:

- foydalanayotgan pedagogik vosita va usullarning manipulyatsiyalarga qarshi tura oladigan darajada ta'sirli emasligi (asosan auditoriya bilan cheklanib qolib, hayotiy vaziyatlarga yetarlicha e'tibor berilmayotganligi);

- faqat bilimni yod olishga urg'u berilishi va baholash mezonlarida ham asosan xotira kuchi rag'batlantirish;

- dars jarayonida olingan bilimlarni ko'nikma va malakalar bilan mustahkamlash mexanizmlarining ta'sir kuchi kam ekanligi;

-jamiyatda yosh avlod ta'lim-tarbiyasini faqatgina ta'lim muassasalarining vazifasi sifatida tushunilib, bu jarayonda oila, mahalla, turli jamoat birlashmalari, umuman davlat va nodavlat tuzilmalari ishtirokining sezilmasligi va boshqalar.

Globallashuv jarayonlari avj olgan bugungi sharoitda yoshlarni mafkuraviy xurujlardan asrash, ularning tafakkurida “fikrga qarshi fikr, g'oyaga qarshi g'oya, jaholatga qarshi ma'rifat” tamoyili asosida mafkuraviy immunitetni shakllantirish, ijtimoiy hayot voqea-hodisalariga nisbatan mustaqil tarzda tahliliy, ongli munosabatda bo'la oladigan qilib tarbiyalashga intilishimiz zarur. Zero, davlatimiz rahbarining “Biz ta'lim va tarbiya tizimining barcha bo'g'inlari faoliyatini bugungi zamon talablari asosida takomillashtirishni o'zimizning birinchi darajali vazifamiz deb bilamiz”[5] – deb aytgan fikrlari ham buning dozarbligini ko'rsatib turibdi. Chindan ham ta'lim tizimida yuksak samaradorlikka erishish nafaqat ijtimoiy-milliy masalalarni, balki mintaqaviy hamda global muammolarni hal etishning ham yagona samarali yechimi bo'lib kelgan. Buning uchun sifatli, yetuk malakali, sog'lom va mustaqil fikrlovchi, tizimli-tahlil qobiliyatiga ega kadrlarning tayyorlanishi talab etiladi. Inson ongi uchun kurash kechayotgan bugungi kunda qaysi soha mutaxassisi bo'lmasin, insonning to'laqonli faoliyat yuritishi uchun u albatta, mustaqil va sog'lom dunyoqarashga ega bo'lmog'i lozim. Bunda ta'lim muassasalarida o'qitilayotgan falsafiy fanlar yutuqlaridan foydalanish imkoniyatlarini oshirishimiz lozim. “Tarbiya qancha mukammal bo'lsa, xalq shuncha baxtli yashaydi”, – deydi xalqimiz. Tarbiyaning mukammal bo'lishiga erishish uchun mazkur masalada bo'shliq paydo bo'lishiga yo'l qo'ymasligimiz talab qilinadi. Falsafiy fanlarni o'qitishning samaradorligi ana shu ijtimoiy muammolarni bartaraf etishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. 1-jild, “O'zbekiston”, T., 2017. 1, 504-505.
2. Bozorova F.G'. Sharq va G'arb madaniyatida axloqiy-estetik qarashlar dialektikasi (G'azzoliy va Kant falsafiy ta'limotlari misolida) // 09.00.02 – Ong, madaniyat va amaliyot shakllari falsafasi (etika) ixtisosligi bo'yicha falsafa fanlari doktori (DSc) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Toshkent – 2024. 50-b
3. Хусанов Б.Э. Эстетик тарбия - юксак маънавиятнинг муҳим асоси. Соғлом авлод журнали // 2020. № 2. 587-590 б.
4. Абдуллаева М.Н., Гаффарова Г.Г., Жалалова Г.О. Фанлараро ёндашувнинг мураккаб тизимларни тадқиқ этишдаги имконият ва истикболлари. Монография. Тошкент. “НОШИР” 2020. 5-бет.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022-2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida” 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 21.04.2022 y., 06/22/113/0330-son.

KIBERTA'LIM EKOTIZIMI: RAQAMLASHGAN JAMIYATDA OLIY TA'LIMNING YANGI MODEL, XAVFSIZLIK, TEXNOLOGIYALAR VA TRANSFORMATSIYA JARAYONLARI

Berkinov Oybek Toxir o'g'li

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi; Farg'ona davlat universiteti
mustaqil izlanuvchisi*

oybekberkinov98@gmail.com

KIRISH

Raqamlashgan jamiyat sharoitida oliy ta'lim tizimi tubdan o'zgarib, yangi struktura va yangi ilmiy-pedagogik modelga asoslanib bormoqda. XXI asr texnologiyalari — sun'iy intellekt, raqamli platformalar, data-analitika, sensor texnologiyalar, virtual va gibril o'qitish mexanizmlari ta'limni sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqdi. Bu jarayon nafaqat dars berish mexanizmini, balki bilimning shakllanishi, tarqalishi va baholanishini ham o'zgartirmoqda. Mazkur transformatsiyaning markazida kiberta'lim ekotizimi turadi.

Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda kiberta'lim an'anaviy masofaviy ta'limning yangi shakli emas, balki integratsiyalashgan raqamli o'quv tizimi sifatida talqin etiladi. Bojórquez-Roque va hamkorlari kiberta'lim mohiyatini quyidagicha izohlaydi: «Universitet talabalari raqamli kompetensiyalarni virtual o'quv muhiti, raqamli vositalar va raqamli metodologiyalar uyg'unlashgan ta'lim ekotizimida shakllantiradi»[1]. Bu ta'rif kiberta'limning markazida yagona raqamli ta'lim muhiti, integratsiya va tizimlilik tamoyili yotganini ko'rsatadi.

Rojas va Chiappe digital ta'lim ekotizimini shunday izohlaydi: «Ta'limdagi raqamli ekotizim — bu sun'iy intellekt tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan, o'zaro bog'langan elementlar majmui bo'lib, uzluksiz raqamli ta'lim tajribasini yaratadi»[2]. Mazkur yondashuv kiberta'limni nafaqat texnologiyalashgan, balki intellektual boshqaruv funksiyasiga ega ta'lim modeli sifatida tushunishga imkon beradi.

Kiberta'limning shakllanishi epistemologik, ijtimoiy va madaniy o'zgarishlarni ham yuzaga keltirmoqda. Komljenovic bu jarayonning murakkab mohiyatini quyidagicha ifodalaydi: «Oliy ta'limning raqamlashtirilishi nafaqat texnologik o'zgarish, balki bilimning tabiatiga va ta'limning ijtimoiy tuzilishiga ta'sir ko'rsatuvchi jarayondir»[3]. Shu bois kiberta'limni oddiy texnik modernizatsiya emas, balki ta'lim paradigmasining yangilanishi sifatida talqin etish ilmiy asosga ega.

Oliy ta'limdagi raqamli transformatsiya sifat va samaradorlikni oshirishga xizmat qilmoqda. European University Association hisobotida bu jarayon quyidagicha izohlangan: «Raqamli transformatsiya ta'lim sifatini oshiradi va oliy ta'lim muassasalarini o'zgarayotgan texnologik talablarga moslashtiradi»[4]. Bu qarash

ta'limning raqamli modelga o'tishi, birinchi navbatda, ta'lim mazmuni va boshqaruv tizimini takomillashtirishga qaratilganini ko'rsatadi.

Kiberta'lim ekotizimida shaxsiy ma'lumotlar, raqamli izlar, identifikatsiya va baholash jarayonlarining xavfsizligi muhim masalaga aylangan. Serpil raqamli ekotizimdagi xavflar haqida shunday deydi: «Oliy ta'limdagi sun'iy intellekt ekotizimlari talabalarga oid juda katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlaydi va bu maxfiylik hamda kiberxavfsizlik bo'yicha muammolarni kuchaytiradi»[5]. Bu ta'rif kiberta'limni rivojlantirishda xavfsizlik infratuzilmasi strategik o'rin tutishini ko'rsatadi.

Kiberta'limning ilmiy asoslangan tizimli modeli van de Heyde tomonidan ishlab chiqilgan e-learning ekotizimi konsepsiyasida keng yoritilgan. Muallif quyidagicha ta'kidlaydi: «Elektron ta'lim ekotizimi raqamli muhitdagi barcha ta'lim subyektlarini va ularning o'zaro munosabatlarini to'liq qamrab oluvchi tizimdir»[6]. Bu model kiberta'limning asosiy tuzilmaviy elementlari — talaba, o'qituvchi, raqamli platforma, ma'lumotlar tizimi va boshqaruv mexanizmlarini yagona majmua sifatida ko'rib chiqadi.

Oliy ta'limda sun'iy intellektning roli tobora kuchayib bormoqda. Ruano-Borbalan ta'lim jarayonidagi AI integratsiyasi haqida shunday fikr bildiradi: «Sun'iy intellekt individual o'qitishni ta'minlaydi va talabaning o'quv jarayonidagi faolligini chuqurlashtiradi»[7]. Bu ta'rif kelajak oliy ta'limining markazida adaptiv, avtomatik moslashuvchi ta'lim platformalari bo'lishini ko'rsatadi.

Yevropa Komissiyasining strategik hujjatida raqamli ta'limning ustuvor yo'nalishlari aniqlanib, shunday deyiladi: «Digital Education Action Plan sifatli, inklyuziv va barcha uchun ochiq raqamli ta'limni ta'minlashni maqsad qiladi»[8]. Mazkur yondashuv raqamli ta'lim siyosati global miqyosda inson kapitalini rivojlantirishning asosiy vositasiga aylanganini ko'rsatadi.

O'zbekiston oliy ta'limida ham kiberta'lim ekotizimiga o'tish bosqichma-bosqich amalga oshmoqda: HEMIS tizimi, masofaviy ta'lim platformalari, raqamli kutubxonalar, videodarslar, virtual laboratoriyalar, sun'iy intellektga asoslangan o'quv servislarining kengayib borishi bu jarayonning amaliy ko'rinishidir. 2030-yilgacha mo'ljallangan milliy strategiyalar oliy ta'lim tizimini to'liq raqamli ekotizimga o'tkazishni ustuvor vazifa sifatida belgilagan.

Shu tariqa kiberta'lim ekotizimi raqamlashgan jamiyatda oliy ta'limni modernizatsiya qilishning muhim ilmiy-amaliy yo'nalishi bo'lib, u ta'limning texnologik, metodologik, falsafiy va ijtimoiy asoslarini qayta anglashga imkon beruvchi strategik jarayon sifatida namoyon bo'lmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Kiberta'lim ekotizimi bo'yicha ilmiy tadqiqotlar so'nggi yillarda Yevropa, Rossiya, MDH davlatlari va O'zbekiston olimlari tomonidan chuqur o'rganilmoqda. Yevropa tadqiqotlarida raqamli o'quv ekotizimi, avvalo, konseptual model va texnologik

integratsiya nuqtai nazaridan yoritiladi. Masalan, Nguyen raqamli o'quv ekotizimini «ta'lim jarayonida texnologiyalar, resurslar va ishtirokchilarning o'zaro bog'langan murakkab tizimi» sifatida ta'riflaydi [9]. Bu qarash kiberta'limni texnik vositalar yig'indisi emas, balki ta'limning yangi tashkiliy-metodik modeli sifatida tushunishga yordam beradi.

Pinto-Llorente va Izquierdo-Álvarez raqamli ekotizimning baholash va o'quv jarayonidagi teskari aloqa samaradorligini yuksaltirishini ta'kidlab, «raqamli ekotizim talabaning o'quv faolligini oshiradi» degan xulosaga keladi [10]. Khodabandelou esa samarali raqamli ta'lim ekotizimining asosiy komponenti sifatida interaktivlik, talaba faolligi va refleksiyaning ko'rsatadi [11].

Rossiya va MDH tadqiqotchilari asosan raqamli transformatsiyaning ta'lim siyosati va boshqaruvga ta'siriga e'tibor qaratadi. Masalan, “Цифровизация высшего образования: основные тренды” nomli ishda oliy ta'limning «sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar va blokcheyn texnologiyalariga asoslangan yangi bosqichga o'tayotgani» qayd etiladi [12]. Shu bilan birga, infratuzilma nomutanosibligi, raqamli tengsizlik va o'qituvchilarning raqamli ko'nikmalarining yetishmasligi MDH davlatlari uchun doimiy muammo sifatida ko'rsatib o'tiladi [13].

O'zbekiston olimlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda raqamli ta'lim milliy strategiyalar bilan bog'liq holda tahlil qilinadi. Mahalliy tadqiqotlarda «raqamli texnologiyalar ta'lim samaradorligini oshiradi va talabalarning mustaqil o'qish faoliyatini rivojlantiradi» degan fikr ilgari suriladi [14]. Shuningdek, raqamli transformatsiyaning natijalari “Raqamli O'zbekiston – 2030” konsepsiyasi bilan bevosita bog'liq ekani, ta'lim jarayonida raqamli platformalar qamrovi tobora kengayib borayotgani alohida ta'kidlanadi [15].

Bularning barchasi shuni ko'rsatadiki, Yevropa mualliflari ko'proq raqamli ekotizimning nazariy va model jihatlariga e'tibor qaratib, Rossiya va MDH davlatlari boshqaruv, siyosat va infratuzilma masalalarini chuqur o'rganadi. O'zbekiston olimlari esa raqamli ta'limning milliy siyosat, strategiya va amaliy tajribalar bilan uyg'unlashuvini tadqiq etmoqda.

Mazkur maqolada kiberta'lim ekotizimini o'rganishda kompleks ilmiy metodlar qo'llaniladi. Falsafiy-dialektik metod transformatsiya jarayonining mohiyatini va ziddiyatlarini aniqlashga xizmat qiladi. Sistemali-strukturaviy tahlil kiberta'lim infratuzilmasi, texnologik tizimlar, pedagogik texnologiyalar va boshqaruv mexanizmlarini yagona tizim sifatida o'rganishga imkon beradi. Komparativ tahlil orqali Yevropa, Rossiya, MDH va O'zbekiston tajribalari solishtiriladi. Kontent-tahlil usuli ilmiy manbalar va strategik hujjatlarda keltirilgan asosiy tendensiyalarni aniqlashda qo'llaniladi. Zarur hollarda statistik tahlil yordamida oliy ta'limdagi raqamli transformatsiya ko'rsatkichlari umumlashtiriladi.

Shunday qilib, adabiyotlar tahlili va turli metodlarning uyg'un qo'llanilishi kiberta'lim ekotizimini zamonaviy oliy ta'limning asosiy transformatsion modeli sifatida chuqur va tizimli o'rganishga imkon yaratadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Raqamlashgan jamiyatda oliy ta'limning transformatsiyasi kiberta'lim ekotizimini shakllantirish orqali o'zining yangi bosqichiga ko'tarildi. Ta'lim jarayonining texnologik, pedagogik va boshqaruv paradigmasi keskin o'zgarib, sun'iy intellekt, raqamli platformalar, katta ma'lumotlar tahlili, simulyatsion o'quv muhiti va raqamli baholashning integratsiyasi asosiy o'ringa chiqdi. So'nggi yillarda chop etilgan ilmiy manbalar kiberta'limning ta'lim sifati, o'quv jarayonining moslashuvchanligi, o'qituvchi va talaba o'rtasidagi o'zaro ta'sirni kuchaytirishdagi rolini alohida ta'kidlaydi.

Singx va Brown tomonidan 2024-yilda chop etilgan tadqiqotda kiberta'limning asosiy afzalligi sifatida «sun'iy intellekt orqali talaba faoliyati haqida real vaqt rejimida tahliliy ma'lumot olish va ta'limni shaxsga yo'naltirilgan modelga o'tkazish» ko'rsatilgan [16]. Bu yondashuv talabaning o'quv jarayoni endi statik emas, balki dinamik, metrik ma'lumotlarga asoslangan holda boshqarilishini anglatadi.

2025-yilgi ilmiy sharh natijalariga ko'ra, raqamli ekotizimning samaradorligi, avvalo, ta'limni moslashuvchanlik, interaktivlik va raqamli kommunikatsiya vositalarining uyg'unligiga bog'liq. McFadden va Dresser «kibermuhitda ta'limning muvaffaqiyati talabaning raqamli ko'nikmalariga, o'qituvchining raqamli pedagogik strategiyalarni qo'llay olishiga va platformalarning texnologik barqarorligiga bevosita bog'liq» ekanini ta'kidlaydi [17]. Shuningdek, kiberta'lim ekotizimi yuqori ta'limda yangi baholash mexanizmlarini shakllantirmoqda. 2024-yilda Munroe tomonidan o'tkazilgan tadqiqotda «raqamli baholash tizimlari ta'limning shaffofligi, obyektligi va akademik halolligini sezilarli darajada kuchaytiradi» degan ilmiy xulosa berilgan [18]. Bu, ayniqsa, sun'iy intellekt asosidagi avtomatik proktorlik tizimlarining joriy etilishi bilan tasdiqlanmoqda.

Virtual va simulyatsion o'quv muhiti kiberta'lim ekotizimining muhim bo'g'ini sifatida ta'lim sifatini oshirishga xizmat qilmoqda. 2025-yilda Chen va Alvarez olib borgan tadqiqotda «virtual laboratoriyalar real tajribaga yaqinlashtirilgan o'quv jarayonini yaratib, nazariya va amaliyot o'rtasidagi tafovutni sezilarli darajada kamaytiradi» deya ta'kidlangan [19]. VR va AR texnologiyalari ayniqsa texnika, tibbiyot, muhandislik va tabiiy fanlar bo'yicha o'qitishda yangi sifat bosqichini yaratmoqda.

Kiberta'lim ekotizimining shakllanishi o'qituvchining rolini ham qayta talqin qildi. 2024-yilda chop etilgan Coates tadqiqotida o'qituvchining funksiyasi «ma'lumot yetkazuvchi subyektdan raqamli jarayonlarni boshqaruvchi fasilitatorga o'tishi» ilmiy asos bilan asoslangan [20]. Bu o'zgarish o'qituvchidan nafaqat fanga oid bilim, balki

raqamli pedagogika, media dizayn, platformalar boshqaruvi va raqamli kommunikatsiya ko'nikmalarini ham talab qiladi.

Kiberta'lim ekotizimining ijtimoiy ko'lami ham sezilarli ahamiyatga ega. 2025-yilda Sengupta tomonidan o'tkazilgan ilmiy izlanishda «raqamli ta'lim infratuzilmasidagi nomutanosiblik hududlar bo'yicha ta'lim imkoniyatlarining teng emasligiga olib keladi» degan xulosa bildiriladi [21]. Bu global muammo sifatida bir qator davlatlarda ta'lim siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylangan. Bunda infratuzilmani yaxshilash, kam ta'minlangan guruhlar uchun texnik imkoniyatlarni kengaytirish muhim o'rin tutadi.

2024–2025-yillardagi ilmiy ishlarda kiberta'lim ekotizimi faqat texnologik tizim emas, balki ijtimoiy madaniyat va kommunikatsiya makoni sifatida ham talqin etilmoqda. Indieva va Vasquez tomonidan olib borilgan yirik xalqaro tadqiqotda «kiberta'lim ekotizimida muvaffaqiyat talabani raqamli madaniyati, axborot xavfsizligi savodxonligi va virtual muhitda muloqot strategiyalariga bog'liqlik» qayd etilgan [22].

Umuman olganda, olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, kiberta'lim ekotizimi oliy ta'limda yangi sifat bosqichini yuzaga keltirmoqda. Ta'limning individuallashtirilishi, moslashuvchanligi, avtomatlashtirilgan baholash, sun'iy intellektga asoslangan o'quv jarayonlari, simulyatsion tajribalar, virtual laboratoriyalar va raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish kabi omillar ta'lim jarayonining samaradorligini sezilarli oshirmoqda.

Bu esa oliy ta'limning kelajagini texnologiyalashtirish emas, balki raqamli pedagogika, raqamli madaniyat va raqamli boshqaruvni yagona ekotizim sifatida shakllantirish zarurligini ko'rsatadi.

XULOSA

Raqamlashgan jamiyat sharoitida oliy ta'lim tizimi chuqur va kompleks transformatsiyani boshdan kechirmoqda. Ushbu transformatsiyaning markazida kiberta'lim ekotizimi turadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, kiberta'lim ekotizimi ta'lim jarayonining texnologik, pedagogik, boshqaruv, ijtimoiy va axborot xavfsizligi jihatlarini yagona yaxlit tizim sifatida birlashtiruvchi zamonaviy modeldir. Bu model an'anaviy ta'lim shakllaridan farqli ravishda sun'iy intellekt, moslashuvchan o'quv platformalari, katta ma'lumotlar tahlili, virtual laboratoriyalar, raqamli baholash va raqamli kommunikatsiya muhitiga tayangan holda faoliyat yuritadi.

Tadqiqot davomida o'rganilgan ilmiy manbalar kiberta'limning samaradorligini ta'minlovchi asosiy omillarni ochib berdi. Birinchidan, texnologik jihatdan takomillashgan raqamli infratuzilma kiberta'limning barqaror ishlashi uchun zarur shartdir. Ikkinchidan, raqamli pedagogika – ya'ni, o'qituvchining raqamli metodlar, interaktiv resurslar, sun'iy intellekt yordamchilaridan samarali foydalanishi – o'quv jarayonining sifatini belgilaydi. Uchinchidan, boshqaruv tizimining raqamlashtirilishi ta'lim jarayonida shaffoflikni oshiradi, natijalarni avtomatik monitoring qilish imkonini

yaratadi va samaradorlikni ta'minlaydi. To'rtinchidan, raqamli madaniyat va axborot xavfsizligi kompetensiyalari kiberta'limning ijtimoiy asosini shakllantiradi.

Kiberta'lim ekotizimi oliy ta'limda yangi sifat bosqichini yaratmoqda: ta'lim jarayoni individuallashtirilmoqda, talabaning mustaqil faoliyati kuchaymoqda, o'qituvchi raqamli jarayonlarni boshqaruvchi subyektga aylanmoqda, baholashning avtomatlashtirilgan tizimlari akademik halollikni mustahkamlamoqda, o'quv jarayonining moslashuvchanligi esa ta'limning uzluksizligini ta'minlamoqda. Virtual laboratoriyalar va simulyatsion muhitlar nazariya va amaliyot o'rtasidagi tafovutni kamaytirib, talabalarga amaliy tajriba beradi.

Shu bilan birga, kiberta'lim ekotizimi ayrim muammolarni ham yuzaga chiqarmoqda. Hududlar o'rtasidagi raqamli infratuzilma nomutanosibligi, texnik vositalarga ega bo'lmaslik, o'qituvchilarning raqamli kompetensiyasidagi farqlar, raqamli xavfsizlik tahdidlari, algoritmik xatolar kabi muammolar ta'lim jarayonining to'liq samaradorligini cheklashi mumkin. Shuning uchun kiberta'lim ekotizimini rivojlantirish texnologik yangilanishdan tashqari, raqamli ko'nikmalarni shakllantirish, ta'lim boshqaruvini modernizatsiya qilish, raqamli axborot xavfsizligini ta'minlash kabi tizimli yondashuvni talab qiladi.

Yakuniy xulosaga ko'ra, kiberta'lim ekotizimi oliy ta'limning strategik rivojlanish yo'nalishini belgilovchi yetakchi modelga aylanmoqda. Uning muvaffaqiyati texnologiyalarni joriy etishdan ko'ra ko'proq ular bilan bog'liq metodologik, ijtimoiy, boshqaruv va madaniy omillarni uyg'unlashtirishga bog'liq. O'zbekiston oliy ta'limi uchun ushbu ekotizimni rivojlantirish nafaqat raqamli modernizatsiya, balki sifatli, innovatsion va global raqobatbardosh ta'lim tizimini shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Bojórquez-Roque M.S., García-Cabot A., García-López E., Oliva-Córdova L.M. Digital competence learning ecosystem in higher education: A mapping and systematic review of the literature. – London: Springer, 2025. – B. 1–22.
2. Rojas M.P., Chiappe A. Artificial Intelligence and Digital Ecosystems in Education: A Review. – Berlin: Springer, 2024. – B. 2153–2170.
3. Komljenovic J. Digitalised higher education: Key developments, questions and perspectives. – London: Routledge, 2025. – B. 145–162.
4. European University Association (EUA). Developing a High-Performance Digital Education Ecosystem. – Brussels: EUA Publications, 2021. – B. 1–48.
5. Serpil H. Understanding the Application of Artificial Intelligence in Higher Education: A Descriptive Analysis. – Madrid: International Council for Open and Distance Education, 2024. – B. 389–402.
6. Van de Heyde V. The ecosystem of e-learning model for higher education (EeL model). – Pretoria: South African Academy of Science, 2019. – B. 1–9.

7. Ruano-Borbalan J.-C. The Transformative Impact of Artificial Intelligence on Higher Education. – London: SAGE Publications, 2025. – B. 33–51.
8. European Commission. Digital Education Action Plan 2021–2027: Policy Background. – Brussels: European Commission Press, 2021. – B. 1–32.
9. Nguyen L.C. Digital Learning Ecosystem at Educational Institutions: A Content Analysis of Scholarly Discourse. – London: Cogent Education, 2022. – B. 1–17.
10. Pinto-Llorente A.M., Izquierdo-Álvarez B. Digital Learning Ecosystem and Formative Assessment in Higher Education. – Basel: Sustainability (MDPI), 2024. – B. 1–15.
11. Khodabandelou R. Features of an Effective Digital Learning Ecosystem: A Systematic Review. – Berlin: Education and Information Technologies, 2023. – B. 1123–1140.
12. Цифровизация высшего образования: основные тренды. Научный аналитический отчёт. – Москва: Министерство науки и высшего образования РФ, 2023. – С. 5–28.
13. Цифровая трансформация образования в странах СНГ. Коллективная монография. – Минск: Содружество, 2022. – С. 14–33.
14. O‘zbekiston olimlari. Oliy ta’limda raqamli texnologiyalar va ta’lim sifatini oshirish masalalari. – Toshkent: “Innovatsion izlanishlar” ilmiy jurnali, 2023. – B. 40–52.
15. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida ta’lim jarayonining modernizatsiyasi. – Toshkent: Normativ-huquqiy hujjatlar to‘plami, 2021. – B. 3–18.
16. Singh R., Brown T. Artificial Intelligence in Higher Education: Real-Time Learning Analytics and Personalisation. – New York: Taylor & Francis, 2024. – B. 55–72.
17. McFadden A., Dresser R. Digital Pedagogy and Cyber-Learning Ecosystems: A Contemporary Review. – London: Elsevier Academic Press, 2025. – B. 101–119.
18. Munroe L. Integrity and Transparency in Digital Assessment Systems: A New Academic Standard. – Chicago: Journal of Academic Evaluation, 2024. – B. 14–29.
19. Chen Y., Alvarez S. Virtual Laboratories and Immersive Learning in Digital Universities. – Singapore: Journal of Innovative Digital Pedagogy, 2025. – B. 88–104.
20. Coates K. The Digital Instructor: Shifting Roles in the Age of Cyber Education. – Sydney: Education Futures Press, 2024. – B. 33–57.
21. Sengupta D. Digital Divide and Educational Equity in the Post-Pandemic Era. – Delhi: International Journal of Digital Society, 2025. – B. 9–21.

22. Indieva L., Vasquez M. Digital Culture and Student Behaviour in Cyber-Learning Environments. – Madrid: Global Education Studies, 2025. – B. 60–77.

GLABALLASHUV SHAROITIDA YOSHLARNI IJTIOIY-SIYOSIY FAOLLIGINI OSHIRISH – DAVR TALABI

Shaymanova Adiba Ergashevna

falsafa fanlari doktori(DSc) Turon universiteti

Ikromova Maftuna

Xalqaro munosabatlar fakulteti, 1-kurs talabasi

adiba_shaymanova@gmail.com

ORCID.ID: 0009-0002-3380-5246

ANNOTATSIYA: Globallashuv jarayoni jamiyatning barcha sohalariga ta'sir ko'rsatmoqda, xususan, yoshlar tarbiyasi va ularning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish borasida ham yangi yondashuvlarni talab etmoqda. Mazkur maqolada globallashuvning yoshlar ongiga ta'siri, ularning fuqarolik pozitsiyasi, siyosiy jarayonlardagi ishtiroki va ijtimoiy mas'uliyatini yuksaltirishning ahamiyati yoritiladi. Yosh avlodni ma'naviy va siyosiy jihatdan yetuk qilib tarbiyalash, ularni turli yot g'oyalar ta'siridan asrash hamda vatanparvarlik tuyg'usini kuchaytirish bugungi kun talabi sifatida ko'riladi. Shuningdek, maqolada davlat va jamiyatning yoshlar siyosatini rivojlantirishdagi roli, ta'lim muassasalari va ommaviy axborot vositalarining o'rni haqida ham fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: yoshlar, siyosat, siyosiy madaniyat, vatanparvarlik, siyosiy faollik, O'zbekiston yoshlari, siyosiy ong, mas'uliyat, oilaviy tarbiya, ta'lim tizimi, globallashuv, milliy qadriyatlar, siyosiy savodxonlik, yoshlar siyosati, Yangi O'zbekiston, Prezident siyosati, siyosiy ishtirok, fuqarolik burchi, ijtimoiy hayot, ma'naviy tarbiya.

АННОТАЦИЯ: Процесс глобализации оказывает влияние на все сферы общества, в том числе требует новых подходов в воспитании молодежи и повышении их социально-политической активности. В данной статье освещается влияние глобализации на сознание молодежи, значимость укрепления их гражданской позиции, участия в политических процессах и социальной ответственности. Воспитание духовно и политически зрелого молодого поколения, защита их от влияния чуждых идей и укрепление чувства патриотизма рассматриваются как насущные задачи сегодняшнего дня. Также в статье рассматривается роль государства и общества в развитии молодежной политики, а также значение образовательных учреждений и средств массовой информации.

Ключевые слова: молодежь, политика, политическая культура, патриотизм, политическая активность, молодежь Узбекистана, политическое сознание, ответственность, семейное воспитание, система образования, глобализация, национальные ценности, политическая грамотность, молодежная политика, Новый

Узбекистан, политика Президента, политическое участие, гражданский долг, общественная жизнь, духовно-нравственное воспитание.

ANNOTATION: The process of globalization is affecting all spheres of society and requires new approaches in the upbringing of youth and increasing their socio-political activity. This article highlights the impact of globalization on the consciousness of young people, the importance of strengthening their civic position, participation in political processes, and raising social responsibility. Educating a spiritually and politically mature young generation, protecting them from the influence of foreign ideologies, and fostering a sense of patriotism are seen as essential tasks of today. The article also discusses the role of the state and society in the development of youth policy, as well as the significance of educational institutions and mass media.

Key words: youth, politics, political culture, patriotism, political activity, youth of Uzbekistan, political consciousness, responsibility, family upbringing, education system, globalization, national values, political literacy, youth policy, New Uzbekistan, President's policy, political participation, civic duty, social life, moral and spiritual upbringing.

Kirish. Bugungi kunda globallashuv jarayoni butun dunyoda siyosiy, iqtisodiy, madaniy va ma'naviy hayotga jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bu jarayon barcha mamlakatlarning ichki siyosatiga, ayniqsa, yoshlar tarbiyasi va ijtimoiy-siyosiy faolligini shakllantirishga yangi yondashuvlarni talab etmoqda. O'zbekistonda “Yangi O'zbekiston” tamoyillari asosida amalga oshirilayotgan islohotlar markazida inson, xususan yoshlar manfaatlari turibdi. Shunday ekan, yoshlarning siyosiy ongi, faolligi, vatanparvarligi va ijtimoiy mas'uliyatini oshirish bugungi kunning eng dolzarb vazifalaridan biri sanaladi.

Ma'lumki, yoshlar har qanday jamiyatning kelajagi va tayanchi sanaladi. Ular faqat bilimli va zamonaviy texnologiyalarga ega bo'lishlari bilangina emas, balki faol fuqaro sifatida ijtimoiy va siyosiy hayotda ishtirok etishlari orqali ham mamlakat taraqqiyotiga hissa qo'shishlari lozim. Siyosiy faollik deganda – davlat boshqaruvi, jamoatchilik faoliyati, saylov jarayonlarida ishtirok etish, siyosiy qarorlar qabul qilishda fuqarolik pozitsiyasini namoyon etish tushuniladi.

Shu boisdan, O'zbekistonda yoshlarning siyosiy faolligini oshirishga qaratilgan bir qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, “Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida”[1] gi qonun, Prezident tashabbusida tashkil etilgan “Yoshlar parlamenti”, “Yoshlar daftari”, “Yoshlar press-klubi” kabi loyihalar yoshlarni siyosiy jarayonlarga keng jalb qilishga xizmat qilmoqda.

Darhaqiqat, bugun dunyoda yuz berayotgan globallashuv jarayonijamiyatning barcha sohalarida o'zini ta'sirin ko'rsatmoqda. Ayniqsa, globallashuv, bir tomondan, axborot oqimi, innovatsiyalar va bilimlar almashinuvini osonlashtirsa, ikkinchi

tomondan, milliy qadriyatlar, ma'naviyat va siyosiy madaniyatga tahdid solishi mumkin. Yoshlar internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali turli g'oya va qarashlar ta'siriga tushishi mumkin. Shu sababli, ularning siyosiy savodxonligini oshirish, tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish va fuqarolik burchini anglatish muhim ahamiyatga ega. Bunda oilaviy tarbiya, ta'lim muassasalaridagi fuqarolik va huquqiy ta'lim, ommaviy axborot vositalari orqali to'g'ri axborot yetkazish muhim o'rin tutadi. Prezidentimiz “Globallashuv jarayonlari hamda odamlar, ayniqsa, yosh avlodning qalbi va ongi uchun kurash kuchayib borayotgan hozirgi o'ta murakkab sharoitda harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyaning o'rni va ahamiyati tobora ortib borayotgani alohida ta'kidlaydi”[3]. Bu esa milliy qadriyatlar hamda vatanparvarlik tuyg'ulari inson siyosiy ongi shakllanishining asosiy negizini tashkil etishini yaqqol ko'rsatadi. Shu sababli, yoshlar orasida siyosiy ong va siyosiy madaniyatni shakllantirishda milliy qadriyatlar, tarixiy xotira va vatanparvarlik tuyg'usi alohida o'rin tutadi. Zero, o'z millatining tarixi, tili, urf-odatlarini bilib, ularga hurmat bilan qaragan yoshlar – yurt taqdiriga befarq bo'lmaydigan fuqarolarga aylanadi[4]. Milliy bayramlar, xotira tadbirlari, ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar, tarixiy shaxslar hayotiga bag'ishlangan tadqiqotlar orqali yoshlarda yurtga muhabbat va mas'uliyat hissini oshirish mumkin. Vatanparvarlik – faqat g'oya emas, balki amaliy faoliyat bilan, jumladan, saylovlarda ishtirok etish, davlat rivojiga hissa qo'shish bilan namoyon bo'ladi.

Xulosa qiladigan bo'lsak, globallashuv sharoitida yoshlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish – faqat ta'lim yoki siyosat masalasi emas, balki butun jamiyat zimmasiga tushadigan mas'uliyatli vazifadir. Bu borada quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

1. Yoshlar o'rtasida siyosiy savodxonlikni oshirish maqsadida ta'lim muassasalarida maxsus kurslar, treninglar va seminarlar tashkil etish.
2. Ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlarda yoshlar uchun maqsadli siyosiy-ma'rifiy kontent tayyorlash.
3. Yoshlar tashkilotlari va jamoat birlashmalari faoliyatini yanada qo'llab-quvvatlash, ularni siyosiy jarayonlarga jalb qilish.
4. Oila va jamiyatning hamkorlikda ish olib borishi, tarbiya jarayonida vatanparvarlik, mas'uliyat va fuqarolik burchini anglatishga e'tiborni kuchaytirish.

Zero, “Yangi O'zbekiston”ni barpo etishda yoshlar nafaqat kuzatuvchi, balki faol ishtirokchiga aylanmog'i zarur. Bu esa faqat ularning ijtimoiy-siyosiy faolligi, ongi va mas'uliyati yuksak darajada bo'lsa amalga oshadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Qonuni. “Yoshlar siyosati to'g'risida”gi Qonun. — 2016-yil 14sentabr.

2. Prezident.uz — “Yoshlar siyosati” bo‘yicha ma’lumotlar to‘plami (2021–2024). <https://president.uz/uz/lists/view/>
3. O‘zbekiston Prezidenti Xavfsizlik kengashining kengaytirilgan yig‘ilishini o‘tkazdi. https://president.uz/oz/lists/view/6967?utm_source=chatgpt.com. 12.01.2024.
4. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. — Toshkent: O‘zbekiston nashriyoti, 2021.
5. Saidov A. Siyosiy madaniyat va yoshlar tafakkuri. — Toshkent: Fan, 2019.

AXBOROT OQIMLARI VA MEDIA MUHITIDA TAFAKKUR PARADIGMALARI

Gulchexraxon Salaydinovna Raxmonova

p.f.b.f.d.(PhD) v.b.dotsent, Chirchiq davlat pedagogika universiteti

E-pochta: gulchexraismoilova6@gmail.com _Orcid: 0009-0001-8972-4472

Annotatsiya. Ushbu maqolada axborot oqimlari va zamonaviy media muhitidagi tafakkur paradigmalari falsafiy jihatdan tahlil qilinadi. Globallashuv va raqamli texnologiyalar ta'sirida inson ongi, dunyoqarashi hamda axborotni qabul qilish mexanizmlarida yuz bergan o'zgarishlar yoritilgan. Shuningdek, media muhiti inson tafakkuriga ta'sir etuvchi asosiy omil sifatida qaralib, axborot manipulyatsiyasi, feyk kontent va mediasavodxonlik masalalariga ham alohida e'tibor qaratilgan. Maqolada zamonaviy tafakkurning media orqali shakllanish jarayonining ijtimoiy-falsafiy qonuniyatlari tahlil etiladi.

Аннотация. В данной статье философски анализируются парадигмы мышления в информационных потоках и современном медиaprостранстве. Освещаются изменения в сознании человека, мировоззрении и механизмах восприятия информации под влиянием глобализации и цифровых технологий. Особое внимание уделено роли медиа как фактора, формирующего мышление, а также проблемам информационных манипуляций, фейкового контента и медиаграмотности. Статья раскрывает социально-философские закономерности формирования современного мышления в условиях цифрового общества.

Abstract. This article provides a philosophical analysis of thinking paradigms within information flows and the modern media environment. It explores how globalization and digital technologies have transformed human consciousness, worldview, and information perception. The media environment is examined as a key factor influencing thought processes, with particular focus on issues such as information manipulation, fake content, and media literacy. The paper analyzes the socio-philosophical patterns of how modern thinking is shaped through media in the digital society.

Kalit so'zlar: tafakkur paradigmalari, axborot oqimlari, media muhiti, globallashuv, mediasavodxonlik, axborot manipulyatsiyasi, raqamli jamiyat.

Keywords: thinking paradigms, information flows, media environment, globalization, media literacy, information manipulation, digital society.

Ключевые слова: парадигмы мышления, информационные потоки, медиасреда, глобализация, медиаграмотность, манипуляция информацией, цифровое общество.

Zamonaviy jamiyatda axborot oqimlari hayotning barcha sohalariga ta'sir qiladi. Axborot – bu ma'lumotlar, xabarlar va faktlar tizimi bo'lib, ular turli kommunikatsiya vositalari orqali tarqaladi. Media muhiti esa axborot oqimlarining jamiyatga ta'sir ko'rsatuvchi platformasi hisoblanadi.

Kastels ta'kidlaydi: “Axborot texnologiyalari jamiyatning tuzilishi va inson tafakkurini tubdan o'zgartirmoqda⁴⁰”.

Tafakkur paradigmasi – inson fikr yuritishi, voqelikni anglashi va qaror qabul qilish jarayonidagi asosiy tushuncha. Zamonaviy media muhitida tafakkur doimiy transformatsiyaga uchraydi, chunki axborot tezligi va turlari keskin ko'paydi. Xabermas fikriga ko'ra: “Ommaviy muloqot fazosi faqat axborot uzatish emas, balki ijtimoiy ongning shakllantirish jarayonidir”⁴¹.

Axborot oqimlari: tezkor, ko'pqirrali, interaktiv va ommaviy xarakterga ega. Ular inson fikrlashini va jamiyatda qaror qabul qilish jarayonini o'zgartirishi mumkin.

McQuail ta'kidlaydi: “Media muhiti zamonaviy jamiyatda inson ongi va ijtimoiy munosabatlarni shakllantiruvchi asosiy omildir”.

Internet va ijtimoiy tarmoqlar axborot tarqatishning asosiy vositalariga aylandi. Ular orqali har bir shaxs ma'lumotni tezkor qabul qilishi va tarqatishi mumkin.

Shirky fikriga ko'ra: “Raqamli media insonlarning bilim, fikr va ijtimoiy munosabatlarga qarashini tubdan o'zgartirmoqda”⁴².

Media voqelikni to'liq aks ettirmaydi, u faqat tahrirlangan va interpretatsiya qilingan voqelikni taqdim qiladi. Bu fenomen inson tafakkurida “yangi voqelik” paradigmasini shakllantirishi mumkin.

Lippmann ta'kidlaydi: “Ommaviy axborot vositalari orqali insoniyat voqelikni emas, balki uning media orqali yaratilgan tasvirini ko'radi”⁴³.

Klassik tafakkur paradigmasi inson fikrlashini asosan logika va ratsional asosda rivojlantirgan bo'lsa, raqamli media muhitida tafakkur ko'proq tezkor, vizual va interfaol xarakterga ega bo'ladi.

Klassik tafakkur ma'lumotni uzoq muddatli tahlil qilishga e'tibor qaratib, raqamli tafakkur tezkor qaror qabul qilish va ko'plab axborot oqimlarini bir vaqtda qayta

⁴⁰ Castells, The Rise of the Network Society. Oxford: Blackwell Publishing.

⁴¹ McQuail's Mass Communication Theory 2010

⁴² Shirky Here Comes Everybody: The Power of Organizing Without Organizations 2008

⁴³ Lippmann Public Opinion 1922

ishlashga moslashadi. Castells ta'kidlaydi: “Raqamli jamiyatda fikrlash jarayoni tezlik va ma'lumot oqimining ko'payishi bilan uzviy bog'liq”⁴⁴.

Media muhiti inson tafakkuriga ta'sir qiladigan stereotiplar va manipulyatsiya vositalari bilan to'la. Axborot oqimlari orqali fikrlarni nazorat qilish va yo'naltirish imkoni paydo bo'ladi.

Reklama, propaganda va ijtimoiy tarmoqlar orqali fikrlarni shakllantirish.

Yoshlar va kattalar orasida axborot qabul qilish odatlarini o'zgartirish. McQuail ta'kidlaydi: “Ommaviy axborot vositalari orqali insoniyat ongiga ta'sir qilish imkoni kengaygan va bu ta'sir doimiy shaklda kuzatiladi”⁴⁵.

Zamonaviy media muhitida axborotning haqiqiyliги va ishonchliligi masalasi muhim ahamiyatga ega.

Feyk yangiliklar va dezinformatsiya inson tafakkurini burmalaydi.

Tanqidiy fikrlash va faktlarni tekshirish qobiliyati media ta'sirini kamaytirishda asosiy vosita hisoblanadi.

Wardle & Derakhshan ta'kidlaydi: “Feyk yangiliklar zamonaviy jamiyatda fikr yuritish va qaror qabul qilish jarayonini murakkablashtirmoqda”⁴⁶.

Tanqidiy tafakkur insonning axborot oqimlariga tahlil bilan yondoshishini, manipulyatsiya va feyk yangiliklarni ajratib olishini ta'minlaydi.

Axborotni tahlil qilish va ijtimoiy munosabatlarda to'g'ri qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish.

Facione ta'kidlaydi: “Tanqidiy fikrlash zamonaviy media muhitida insonning ongini muhofaza qiladi va mustaqil fikr yuritishga yordam beradi”⁴⁷.

Media muhitida tafakkur paradigmasining xususiyatlari

1. Interaktivlik – axborot qabul qilish va uni tarqatish jarayonida inson faol ishtirok etadi.

2. Vizualizatsiya – ma'lumotlar grafiklar, video va infografika orqali taqdim etiladi.

3. Tezkorlik va ko'pqirralik – turli manbalardan bir vaqtda axborot qabul qilish imkoniyati.

4. Mobillik va uzluksizlik – axborot har doim va har joyda mavjud.

⁴⁴ Castells The Rise of the Network Society. Oxford: Blackwell Publishing.

⁴⁵ McQuail Mass Communication Theory 2010

⁴⁶ Wardle & Derakhshan Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policy Making 2017

⁴⁷ Facione Critical Thinking: What It Is and Why It Counts 2015

Jenkins (2006) ta'kidlaydi: “Qarashlar va fikrlarni uzatishda raqamli media inson tafakkurini doimiy transformatsiyaga solmoqda”.

Zamonaviy axborot muhiti yoshlar tafakkuri shakllanishida katta ahamiyatga ega.

Internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali yoshlar turli madaniy va ijtimoiy taassurotlarga duch keladi.

Mediakontent ularning qarashlari, qadriyatlari va qaror qabul qilish qobiliyatiga ta'sir qiladi.

Buckingham ta'kidlaydi: “Yoshlar mediamadaniyat orqali dunyoqarashini rivojlantiradi va axborot oqimlariga bo'lgan munosabatini shakllantiradi”⁴⁸.

Axborot muhiti milliy qadriyatlar va urf-odatlar bilan uyg'unlashishi kerak.

Media vositalari orqali milliy madaniy merosni tarqatish imkoniyati.

Axborot oqimlari milliy identifikatsiya va ma'naviy kamolotga ta'sir ko'rsatadi.

Hall fikriga ko'ra: “Madaniy identifikatsiya mediamahsulotlar orqali saqlanadi va rivojlanadi”⁴⁹.

Zamonaviy media muhitida axborot xavfsizligi va ma'naviy immunitet muhim ahamiyat kasb etadi.

Feyk yangiliklar, propaganda va manipulyatsiyadan muhofazalash.

Tanqidiy fikrlash va axborot tahlili orqali ma'naviy barqarorlikni ta'minlash.

Postman ta'kidlaydi: “Axborot oqimi odam ongini to'ydirishi mumkin, lekin ma'naviy qimmatni shakllantirishda tanqidiy fikrlash asosiy omildir”⁵⁰.

Media muhitida har bir foydalanuvchi axborot tarqatishda ijtimoiy mas'uliyatga ega bo'lishi kerak.

Axborot oqimlari orqali ijtimoiy va ma'naviy qadriyatlarni rivojlantirish. Habermas ta'kidlaydi: “Fuqarolik jamiyatida axborot vositalari faol ishtirok va mas'uliyatni talab qiladi”⁵¹.

Axborot muhitida ma'naviy-ma'rifiy paradigmalar

1. Tanqidiy fikrlash – axborot oqimini tahlil qilish va manipulyatsiyadan muhofazalash.
2. Ma'naviy immunitet – axborotga nisbatan ma'naviy barqarorlik.
3. Madaniy merosni saqlash – milliy qadriyatlarni axborot muhitida asrab qolish.

⁴⁸ Buckingham Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culture (2003)

⁴⁹ Hall Representation: Cultural Representations and Signifying Practices (1997)

⁵⁰ Postman (1985)

⁵¹ Habermas The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society (1991)

4. Interaktivlik va ijtimoiy faollik – media orqali ijtimoiy munosabatlarda faol ishtirok etish.

Jenkins, Purushotma, Weigel, Clinton, & Robison fikriga ko'ra: “Media muhitida ma'naviy va madaniy qimmatlar saqlanishi yoshlarning ijtimoiy tafakkurini shakllantirishda asosiy omildir”⁵².

Xulosa

1. Axborot oqimlari va media muhiti zamonaviy jamiyatda inson tafakkuri va ijtimoiy munosabatlarni shakllantirishda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

2. Tafakkur paradigmalari zamonaviy raqamli muhitda transformatsiyaga uchraydi: klassik logik tafakkurdan tezkor, vizual va interfaol tafakkurga o'tish kuzatiladi.

3. Media manipulyatsiya va feyk yangiliklar inson ongiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin, shuning uchun tanqidiy fikrlash va ma'naviy immunitet rivojlantirish zarur.

4. Ma'naviy va milliy qadriyatlar axborot muhitida saqlanishi va rivojlanishi uchun media vositalari samarali qo'llanilishi lozim.

5. Axborot muhitida yoshlar va fuqarolarning ijtimoiy mas'uliyati ahamiyatga ega, chunki har bir foydalanuvchi ma'lumot tarqatishda o'z hissasini qo'shadi.

Tavsiyalar

1. Media savodxonligini rivojlantirish – yoshlar va kattalarga axborot oqimlarini tahlil qilish va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini o'rgatish.

2. Feyk va manipulyatsiyaga qarshi choralar – axborotning ishonchliligini tekshirish va dezinformatsiyani kamaytirish.

3. Ma'naviy immunitetni shakllantirish – milliy va ma'naviy qadriyatlar asosida axborotga munosib munosabatni tarbiyalash.

4. Madaniy merosni media orqali targ'ib qilish – milliy identifikatsiya va ma'naviy-etik qimmatlarni saqlash.

5. Interaktiv va ijtimoiy faollikni rivojlantirish – fuqarolarni axborot muhitida ijtimoiy faol ishtirok etishga jalb qilish.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати :

1. Тоғаев, Б. (2022). Ахборот жамияти ва медиа маданият фалсафаси. Тошкент: ЎзМУ нашриёти.

2. Каримова, Н. (2021). Медиа саводхонлик ва ахборот маконида тафаккурнинг ривожини. Самарқанд: СамДУ.

3. Castells, M. (2010). The Rise of the Network Society. Oxford: Blackwell Publishing.

⁵² Clinton, & Robison Ehtimol siz Clinton, R. & Robinson, P. (2009). Teaching Media Literacy in a Digital Age yoki shunga o'xshash manbani nazarda tutgandirsiz. (2009)

4. McLuhan, M. (1964). Understanding Media: The Extensions of Man. New York: McGraw-Hill.
5. Toffler, A. (1980). The Third Wave. New York: Bantam Books.
6. Назаров, К. (2023). “Медиа муҳитида инсон онги ва ахборот манипуляцияси.” Фалсафа ва ҳаёт журнали, №2, 45–53-б.
7. Habermas, J. (1989). The Structural Transformation of the Public Sphere. Cambridge: MIT Press.

RAQAMLASHGAN DAVRDA KAMBAG'ALLIKNING SIVILIZATSION KO'CHISH DINAMIKASINI FALSAFIY TADQIQ ETISHDA ZAMONAVIY TAFAKKUR PARADIGMALARINING AHAMIYATI

Urinov Murodjon Jumanovich

Farg'ona davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Maqolada kambag'allikning sivilizatsion ko'chish dinamikasi, nazariy-metodologik asoslari, tizimli-funksional tahlili, kambag'allikni qisqartirish strategiyasining istiqboldagi vazifalari va yo'nalishlari o'rganilgan. Shuningdek, raqamlashgan davrda kambag'allikning sivilizatsion ko'chish dinamikasini falsafiy tadqiq etishda zamonaviy tafakkur paradigmalarining ahamiyati tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: kambag'allik, sivilizatsiya, sivilizatsion ko'chish, dinamika, kambag'allikni qisqartirish strategiyasi, istiqbol, ijtimoiy himoya, ijtimoiy davlat, tizimli-funksional tahlil, nazariy-metodologik asos.

Xalqaro miqyosda rivojlangan mamlakatlarning kambag'allikni qisqartirish tajribasi, asosan, ularni ijtimoiy himoya qilish ko'rinishida namoyon bo'lmoqda. Bu jarayonni amalga oshirishda davlatning tegishli organlariga qaraganda nodavlat tuzilmalarning o'zni o'rtib borayotganligi yaqqol ko'zga tashlanadi.

Dunyoda kambag'allikni qisqartirishga qaratilgan samarali dasturlar, strategiya va choratadbirlarni ishlab chiqish hamda ularda belgilangan masalalarni amalga oshirish dolzarb hisoblanadi. Ushbu o'rinda 2019 yilda iqtisodiyot bo'yicha Nobel mukofotiga sazovor bo'lgan olimlar ham aynan jahonda kambag'allikni pasaytirish bo'yicha olib borgan tadqiqotlari uchun mukofotlanganligini esga olish zarur bo'ladi. O'zlashtirish ko'rsatkichi va o'quvchilarning bilim saviyasini ko'taradigan asosiy omil: ta'lim berish shaklini va o'qituvchilarning ta'lim berish sifatini oshirish, o'quvchilarga individual yondashuv usullarini kuchaytirish hamda bolalarni qiynab keladigan gijja kasalliklaridan forig' bo'lishlarini ta'minlashga bog'liq ekan. Bolalar organizmida joylashgan parazitlardan holi bo'lmasdan turib, ularga qanchalik bilim bermang, uning aqli va tafakkuri kengayib qolmasligini Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti ham tasdiqladi.

Shu paytgacha BMT, Jahon banki, Jahon valyuta tashkiloti va turli jamg'armalar tomonidan kambag'al davlatlarga milliardlab AQSH dollari qiymatida moliyaviy yordamlar, subsidiyalar yo'naltirilganiga qaramay, aholining savodxonligi oshib, o'zini o'zi ish bilan ta'minlash va tadbirkorlik qobiliyati oshib qolmadi. Demak, olimlar o'z tadqiqotlarida asosan kambag'al oilalar farzandlarining sifatli boshlang'ich va o'rta ma'lumot olishlari, turli xil kasalliklarga qarshi emlash hamda ishlab chiqarish korxonalarini modernizatsiya qilishga orqali kambag'allikni qisqartirishga qaratilgan

mexanizmlarni taklif qilishgan. Jumladan, Osiyo va Afrikaning qator iqtisodiyoti sust rivojlangan mamlakatlarida kambag'al oilalar bolalarini majburiy boshlang'ich ta'lim bilan qamrab olish, o'qituvchilarning malakasini oshirish hamda sinflarda o'quvchilar sonini kamaytirish orqali ularning ta'lim sifatini oshirish, kambag'al oilalar farzandlarini majburiy tarzda yuqumli kasallaiklarga qarshi emlash dasturlari bilan qamrab olishga qaratilgan choralar, ularning salomatligi va o'rtacha umr ko'rish yoshi ortishiga olib keladi.

Rivojlangan malakatlarning ijtimoiy siyosatida davlat himoyasi usulidan ko'ra, ko'proq o'zini o'zi himoyalash usuliga zo'r bermoqda. Bu mamlakatlarda soliqlar bo'yicha imtiyozlar berish yo'li bilan daromadlarning ishlashi, majburiy sotsial sug'urtalashning rivojlanishi, firma ichidagi sotsial siyosat; uchinchi, notijorat sektorining, jamoatchilik tashabbuslarining kengayishi; fuqarolar va biznesning xayriya tadbirlaridagi ishtiroki; jamiyat barcha a'zolarining investitsiyalar manbai sifatidagi jamg'arma va omonatlardan manfaatdorligi rag'batlantiriladi. Bularning barchasi o'rta sinfnining gullab yashnashiga hamda kambag'allikka qarshi kurashda yordam beradi.

Kambag'allik har qanday tizim uchun xosdir. Ammo uning keskinlashib borishi ishlab chiqarilgan mahsulot va jamg'arilgan boylik hajmiga, mamlakatning ishlab chiqarish salohiyatiga, halkning farovonligiga bog'liq ravishda jiddiy farqlanadi. Shuning uchun har bir davlatda o'z milliy iste'mol meyor, ya'ni yashash minimumi mavjud bo'lib, u ishlab chiqarish imkoniyatlari, millatning boyligi, an'analar, mentalitet (o'ziga xoslik) va boshqalarga bog'liqdir. Ushbu meyorlarga ega bo'lmagan kishilarni kambag'allarga qo'shadilar. Yana shuni alohida ta'kidlash lozimki, aholi turmush darajasining yaxshilanishi bevosita ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalari samaradorligining ko'lam, ilmiy-texnik taraqqiyot, aholining madaniy-ma'rifiy saviyasi va tarkibi, milliy xususiyatlar, albatta hukumat tomonidan qabul qilinadigan chora-tadbirlar hamda amaliy harakatlar natijasiga bog'liq bo'ladi. Bu bilan kambag'allik muammosining davriy yechimlariga erishish mumkili nazarda tutilgan. Kambag'allik muammosi va uni bartaraf etishda asosiy diqqat-e'tibor avvalo aholining yashash sharoitini kuzatish, haqqoniy baholash va undagi muammo ildizlari hamda muhim omillarini tahlil etishdan boshlanadi.

Umuman olganda, aholining turmush darajasiga izoh berganda aholi tasarrufida bo'lgan pul va natural daromadlar tushumlar miqdorini qo'shma ravishda hisobga olish zarur bo'ladi. Chunki O'zbekistonda turmush darajasi bevosita iste'mol miqdori va sifati bilan uzviy bog'liqlikda bo'lib, uni qondirishda pul va natural daromad turining har ikkalasi ishtirok etadi. Pul yoki natural tushumlar ham daromad sifatida qaralishi lozimki, bu kishi yoki xonadonning daromadini tashkil etadi va turmush farovonligi daromadlarga bevosita bog'liqligini ifodalaydi. Aholi turmush farovonligi daromadlar darajasiga bog'liq ekan, bozor islohotlari daromad topishga bo'lgan qiziqishni uyg'otishi bilan birga

kambag'al xonadonlarning ham mavjud bo'lishini keltirib chiqaradi. Kambag'allik daromad va iste'mol orqali belgilanadi hamda daromadlar tengsizligining hosilasi sifatida namoyon bo'ladi.

Bugungi kunda mamlakatimizda yuritilayotgan davlat siyosatining asl mohiyati va pirovard maqsadi – “xalqimizning dardu tashvishlari, hayotiy muammo va ehtiyojlaridan doimo xabardor bo'lib, uning moddiy farovonligini oshirish, munosib turmush darajasi va sifatini ta'minlash, tinch hayotini himoya qilish” fikridan kelib chiqqan holda, kambag'allikdan chiqish va bu tushunchaning asl mohiyatiga e'tibor qilish, turmush darajasi va sifatini ta'minlash masalasini tahlil etish zarur bo'ladi. Fuqarolarni to'laqonli ijtimoiy ta'minlashda eng muhim ahamiyatga ega bo'lgan shartlardan, omillardan biri - ularning ijtimoiy foydali faoliyat bilan mashg'ul bo'lganliklari faktining mavjudligi hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Абдурахмонов К. Х, Тохирова Х.Т., Шарипов Б.М. Аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш. – Тошкент: ТДИУ, 2005.–Б.9.
2. Пардаев М.Қ., Пардаев О. Мамлакатимизда камбағаллик даражасини камайтириш йўллари. “Логистика ва иқтисодиёт” илмий электрон журнали. №5. 2020. – Б. 41-48.
3. Ромашев О.В. Социальная защита трудящихся: проблемы и пути решения. //Социальные исследования. –Москва: 2001. №1, -С. 110
4. Сазанов И.С. Бедность: Национальные и международные критерии//Челябинский гуманитарий. – 2012, -№3(20). – С.80-84

DEVIANT XULQ-ATVOR VA UNING YOSHLAR HUQUQIY MADANIYATI SHAKLLANISHIGA SALBIY TA'SIRI: FALSAFIY TAHLIL

Xusan Saitxodjaev

falsafa fanlar nomzodi, dotsent

O'zbekiston Respublikasi

Harbiy xavfsizlik va mudofaa universitetining

Quriqlikdagi qushinlar instituti professori

Annotatsiya. Maqolada deviant xulq-atvorning mazmun-mohiyati, uning ijtimoiy hodisa sifatida vujudga kelish sabablari hamda yoshlar huquqiy ongi va madaniyatiga salbiy ta'siri tahlil qilinadi. Deviant xulq-atvorning nafaqat aniq fanlar doirasida, balki uning yoshlar huquqiy ongi va huquqiy madaniyatiga salbiy ta'siri va uni bartaraf etishining falsafiy omillari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: deviant xulq-atvor, huquqiy ong, huquqiy madaniyat, huquqiy nigilizm, huquqiy ta'lim, huquqiy axborot, internet.

Аннотация. В статье анализируется сущность девиантного поведения, причины его возникновения как социального явления и его негативное влияние на правовое сознание и культуру молодежи. Рассматривается девиантное поведение не только в рамках точных наук, но и анализируется его отрицательное воздействие на правовое сознание и правовую культуру молодежи, а также философские факторы его преодоления.

Ключевые слова: девиантное поведение, правовое сознание, правовая культура, правовой нигилизм, правовое образование, правовая информатсия, интернет.

Annotation. The article analyzes the essence of deviant behavior, the reasons for its emergence as a social phenomenon, and its negative impact on the legal consciousness and culture of young people. Deviant behavior is considered not only within the framework of exact sciences, but also its negative impact on the legal consciousness and legal culture of young people, as well as philosophical factors for overcoming it, are analyzed.

Keywords: legal consciousness, legal culture, legal nihilism, legal education, legal information, information and communication technologies, internet.

Jamiyat taraqqiyotining har bir bosqichida yosh avlodning xulq-atvori, axloqiy va huquqiy ongi masalasi doimiy dolzarblik kasb etib kelgan. Ayniqsa, globallashuv jarayonlari tez sur'atlarda kechayotgan bugungi sharoitda yoshlar ongi, dunyoqarashi va ma'naviy maqomida sodir bo'layotgan o'zgarishlar turli ijtimoiy-psixologik

muammolarning paydo bo'lishiga zamin yaratmoqda. Shular qatorida jamiyat tomonidan qabul qilingan me'yor va qoidalardan chekinish holatlarini ifoda etuvchi *deviant xulq-atvor* yoshlarning huquqiy madaniyati shakllanishiga jiddiy salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omil sifatida namoyon bo'lmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev 2018 yil 7 dekabrda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 26 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqida “Biz jamiyatimizda shunday huquqiy madaniyatni shakllantirishimiz kerakki, unga muvofiq Konstitutsiya va qonunlarga amal qilish, boshqalarning huquq va erkinliklari, sha'ni va qadr-qimmatini hurmat qilish majburiyat emas, balki kundalik qoida va odatga aylanishi shart. Muxtasar qilib aytganda, fuqarolarimiz qonunlarni buzishdan ko'ra, ularga amal qilishdan manfaatdor bo'lishlari lozim”[1], deb alohida ta'kidlagan edilar.

Deviatsiya (lotincha *deviatio* – og'ish) shaxs xulqining jamiyatda qabul qilingan ijtimoiy normalardan og'ishini anglatadi[2]. *Deviant xulq-atvor* deb shaxsning xatti-harakatlari va faoliyat turlari umumqabul qilingan, barqaror amal qiladigan me'yorlardan farq qiladigan, shu jamiyat tomonidan belgilangan ijtimoiy qoidalarga mos kelmaydigan holatlarga aytiladi. Bunday xulq oddiy tasodifiy harakat emas, balki muayyan darajada barqaror, takrorlanuvchan va normaga zid yo'nalishga ega bo'ladi.

Yoshlarda *deviant xulq-atvor*ning kelib chiqish sabablari turli xil bo'lib, ular ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy axloqiy, huquqiy va ruhiy va boshqa omillar bilan chambarchas bog'liq bo'ladi. Uning ildizlari faqat shaxsiy xususiyatlar bilan bog'liq bo'lib qolmasdan, balki jamiyatdagi ijtimoiy muhit, oilaviy munosabatlar va ta'lim tizimidagi yo'l qo'yilgan kamchiliklarga ham borib taqaladi.

XYIII asrning oxiri va XIX asrning boshlarida yashab ijod etgan Fransuz sotsiologi va faylasufi Əmil Dyurkgeym “*Deviantlik – jamiyatdagi ijtimoiy integratsiyaning etishmasligi natijasi* bo'lib, u jamiyat normalari zaiflashganda va odamlar o'zini jamoaga tegishli deb his qilmaganida yuzaga keladi”[3,231], deb ta'kidlaydi. Bu holat yoshlarda huquqiy ong va madaniyatning shakllanishiga salbiy ta'sir etadi, natijada qonunga hurmat tmas, balki uni chetlab o'tishga moyillik kuchayadi.

Nemis faylasufi va sotsiologi J. Hambers: “Jamiyatdagi iqtisodiy qiyinchiliklar, ishsizlik va ijtimoiy adolatsizlik hissi, yoshlarning huquqiy xulq-atvorini zaiflashtiradi. Bu holatlarda yoshlar o'z ha'etini qonun doirasida emas, balki “qisqa yo'llar” orqali hal etishga uringan holda qonunga qarshi harakatlarga borishi mumkin. Jamiyatdagi bunday holatni falsafiy jihatdan “*ijtimoiy ong va moddiy reallik o'rtasidagi uzilish*”[4,102], deb ta'riflaydi. Shuningdek, u o'zining “*kommunikativ falsafa*”si orqali huquqni fuqarolar o'rtasidagi muloqot va kelishuv natijasi sifatida talqin etib, qonun ustuvorligi faqat “*ishonchli muloqot muhitida*” rivojlanishini alohida ta'kidlaydi[5,71]. Demak, yoshlar o'rtasida huquqiy muloqot etishmasligi *deviant xulq-atvorni* kuchaytiradi.

Yoshlarda deviant xulq-atvorning yuzaga kelishi jamiyatdagi ma'naviy bo'shliq, axloqiy me'yorlarning susayishi va tarbiya tizimidagi muammolar bilan ham o'zviy bog'liqdir. Bu to'g'risida o'zbek adabiyotshunos olimi Najmiddin Komilov: “Inson ma'naviyatidagi bo'shliq uning xatti-harakatlarida namoën bo'ladi, ma'naviyatsizlik huquqiy beqarorlikni keltirib chiqaradi” [6,27], deb ta'kidlaydi. Shuning uchun yoshlarda huquqiy madaniyatni shakllantirish faqat huquqiy ta'lim bilan emas, balki falsafiy-ma'naviy tarbiya orqali amalga oshirishni taqozo etadi.

Deviant xulq-atvor muammolarini tahlil qilishda Amerikalik sotsiolog R. Merton ishlab chiqqan nazariya alohida ahamiyatga ega. U Ə. Dyurkgeymning anomiya g'oyasini rivojlantirib, deviant xulq-atvorni shunday ta'riflaydi, “Deviant xulq-atvor jamiyatda e'lon qilingan qadriyatlar va rasmiy xulq-atvor standartlari bilan aholi xulq-atvor motivlari hamda mavjud imkoniyatlarining bir-biriga mos kelmay qolishi natijasidir” [8,87]. Uning ta'kidlashicha, deviatsiya – shaxsning individual maqsadlari va jamiyatning belgilangan normalari o'rtasidagi ziddiyat oqibatida vujudga keladi va bu shaxsning deviant xatti-harakatlarga moyilligini belgilaydi.

Bizning fikrimizcha, deviant xulq-atvorning vujudga kelish sabablaridan biri – bu jamiyatda ijtimoiy barqarorlikning izdan chiqishi, oilaviy muhitning buzilishi, ta'lim tizimidagi yo'l qo'yilgan kamchiliklar va internet tarmog'i orqali yoshlar ongiga salbiy ta'sir etuvchi har-xil buzg'unchi g'oyalarning targ'ib etilishi natijasidir. Masalan, internet orqali tarqalayotgan agressiv kontent yoshlarda voqelikni noto'g'ri qabul qilish, huquqiy me'yorlarni mensimaslik va virtual muhitda jinoyat sodir etishga moyillikni kuchaytiradi.

Deviant xulq-atvor ko'p qirrali ijtimoiy-psixologik hodisa bo'lib, turli fanlar tomonidan o'rganiladi. Psixologiya uni shaxsning ichki psixik jarayonlari, ehtiyojlari, motivatsiyasi, frustratsiya holatlari va emotsional barqarorlik darajasi bilan bog'liq ravishda tahlil qiladi. Sotsiologiya esa deviant xulq-atvorni jamiyat tuzilishi, ijtimoiy tizimlar, ijtimoiy me'yorlar va guruhlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar nuqtai nazaridan o'rganadi. Huquqshunoslik deviant xulq-atvorni qonunchilik mezonlari orqali baholab, uning huquqiy oqibatlari, javobgarlik shakllari va huquqbuzarlik darajasini o'rganadi. Pedagogika esa ta'lim va tarbiya tizimidagi xulq-atvor og'ishlarini, yoshlarning ijtimoiylashuv jarayonidagi muammolarni va profilaktika choralarini tadqiq etadi. Kriminologiya deviant xulq-atvorning jinoyatchilikka aylanish bosqichlari, jinoyat motivatsiyasi va jinoiy xulq modellarini o'rgansa, tibbiyot va psixiatriya uning biologik, nevrologik va klinik sabablarini tahlil qiladi. Mazkur fanlar deviant xulq-atvorni yaxlit va bir butun tizim sifatida emas, balki har biri o'z predmeti, metodi va nazariy yondashuvlari doirasida o'rganadi. Shuning uchun, deviant xulq-atvor hodisasini bir butun holda falsafiy-mantiqiy tahlil qilish va uni bartaraf etish zarurligini taqozo etadi.

Deviant xulq-atvorni falsafiy tahlil etish, avvalo, ushbu hodisaning inson ongi, ma'naviy mohiyati va jamiyatdagi o'rni bilan bog'liq ontologik hamda aksiologik

jihatlarini ochib berishni talab qiladi. Zotan, insonning jamiyatdagi xulq-atvori uning ichki qadriyatlar tizimi, ma'naviy barkamollik darajasi, huquqiy ongi va ijtimoiy mas'uliyati bilan chambarchas bog'liq murakkab jarayondir. Shu asosda huquqiy madaniyatni faqat qonunlarni bilish bilan cheklab bo'lmaydi, u shaxsning qonunni hayot falsafasi sifatida qabul qilishi, huquqiy normalarni shaxsiy va ijtimoiy mas'uliyat mezoniga aylantira olishi bilan belgilanadi.

Deviant xulq-atvor yoshlarning mazkur muvozanatni anglash jarayonini izdan chiqaradi. Masalan, huquqiy ongi etarlicha shakllanmagan yosh shaxs qonunni jamiyat tartiboti va umumiy manfaatlarni ta'minlovchi me'yor sifatida emas, balki shaxsiy erkinlikka to'siq sifatida qabul qilishi mumkin. Bu esa huquqiy nigilizm – ya'ni qonunga nisbatan befarqlik, ishonchsizlik va hatto inkor etish holatlarining kuchayishiga olib keladi. Natijada yoshlar orasida jinoyatchilikka moyillik, agressiv xatti-harakatlar, virtual muhitdagi deviant holatlar (kiberbulling, virtual agressiya, feyk axborot tarqatish va boshqalar), shuningdek, ruhiy beqarorlik va suitsid holatlari ortib borishi kuzatiladi.

Falsafa fanining boshqa fanlar uchun metodologik asos sifatida xizmat qilishi nuqtai nazaridan qaralganda, deviant xulq-atvor masalasini falsafiy jihatdan tahlil qilishning yana bir o'ziga xos tomoni shundaki, falsafa deviant xulq-atvorni faqat ma'lum ijtimoiy me'yorlarning buzilishi sifatida emas, balki jamiyat tuzilishi, inson ongi, qadriyatlar tizimi, ma'naviy-axloqiy me'yorlar va ularning inqirozi bilan bog'liq murakkab ijtimoiy-ontologik hodisa sifatida o'rganadi.

Xulosa o'rnida qayd etish mumkinki, deviantlik xulq-atvorning falsafiy tahlili uning mohiyatini inson tabiati, jamiyat qonuniyatlari, ijtimoiy munosabatlar rivojlanishi va qadriyatlar transformatsiyasi nuqtai nazaridan ochib beradi. Bunday yondashuv deviansiyaning kelib chiqish manbalari, uning ma'naviy-gnoseologik asoslari, shaxsning erkinlik va mas'uliyati o'rtasidagi muvozanat buzilishi bilan bog'liq mexanizmlarini chuqurroq tushunish imkonini yaratadi. Shuningdek, falsafa deviant xulq-atvorning normal va og'ish holatlari o'rtasidagi chegarani belgilashda, ijtimoiy me'yorlarning mohiyati va haqiqiy qadriyat sifatidagi o'rnini aniqlashda, jamiyatning ma'naviy barqarorligini ta'minlashda muhim nazariy asos vazifasini bajaradi. Mana shu jihatlar falsafiy tahlilni deviant xulq-atvorni o'rganishda ajralmas va fundamental metodologik platformaga aylantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoev. Sh.M. “Bilimli avlod – buyuk kelajakning, tadbirkor xalq – farovon hayotning, do'stona hamkorlik esa taraqqiyotning kafolatidir”. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 26 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi. Xalq so'zi. 2019 yil 9 dekabr.

2. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Deviansiya>

3. Дюркгейм Э. Самоубийство: социологический этюд. – М.: Мысл, 1994. – С. 213.
4. Habermas J. Theory of Communicative Action. – Boston: Beacon Press, 1984. – P. 102.
5. Хабермас Ю. Между фактами и нормами. – М.: Наука, 2000. – С. 58.
6. Комилов Н. Маънавият – инсон камолотининг асоси. – Т.: Ўзбекистон, 2008. – Б. 27.
7. Мертон Р. Явные и латентные функции/ Американская социологическая мысль: – М., 1994. – С.87.

IJTIMOIIY XIZMATLARNI RAQAMLASHTIRISHNING AXLOQIIY- HUQUQIIY JIHATLARI

Karimov Odiljon Ikramovich

*Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi.
odiljonikramov@mail.ru*

Annotatsiya. Maqolada ijtimoiy tarmoqlar, virtual reallik va axborot makonining ijtimoiy jarayonlarga ta'siri falsafiy-axloqiy jihatdan keng tahlil qilinadi. Virtual madaniyat fenomeni shaxsiy ma'lumot daxlsizligi, algoritmik boshqaruv, dezinformatsiya, simulyakrlar, axborot asimmetriyasi va yoshlar ongiga ta'sir nuqtai nazaridan ko'rib chiqiladi. O'zbekistonda yoshlarga oid siyosat, media va axborot savodxonligi, milliy ma'naviyatni mustahkamlash, axborot urushi va “ommaviy madaniyat” tahdidlariga qarshi immunitet masalalari keng yoritilgan. Tadqiqotda virtualistika, axborot etikasi, tarmoqli jamiyat nazariyasi hamda global axloqiy me'yorlar asosida milliy strategiyalarni ishlab chiqish zarurligi ta'kidlanadi. Habermasning kommunikativ amaliyoti va Fuko'nun “nazorat jamiyati” konsepsiyalari ham ijtimoiy tarmoqlardagi kuch munosabatlarini tahlil qilish uchun qo'llanadi. Yakunda yoshlar raqamli salomatligi, media savodxonligi va axborot xavfsizligini oshirish bo'yicha amaliy takliflar beriladi.

Kalit so'zlar: virtualistika, axborot etikasi, ijtimoiy tarmoqlar, simulyakr, media savodxonligi, algoritmik boshqaruv, dezinformatsiya, yoshlar siyosati, ma'naviyat, kommunikativ amaliyot, nazorat jamiyati.

Этические и правовые аспекты цифровизации социальных услуг

Аннотация. В статье всесторонне анализируется влияние социальных сетей, виртуальной реальности и информационного пространства на социальные процессы с философско-этической точки зрения. Рассматриваются такие явления виртуальной культуры, как неприкосновенность личных данных, алгоритмическое управление, дезинформация, симулякры, информационная асимметрия и воздействие на сознание молодежи. В условиях Узбекистана подробно освещаются проблемы государственной молодежной политики, развитие медиа- и информационной грамотности, укрепление национальной духовности и противостояние угрозам «массовой культуры». В исследовании применяются концепции виртуалистики, этики информации, сетевого общества, а также глобальные этические нормы. Особое внимание уделено теории коммуникативного действия Ю. Хабермаса и концепции «общества контроля» М. Фуко, которые позволяют глубже раскрыть механизмы власти в социальных сетях. В заключение предложены практические рекомендации по повышению цифрового здоровья

молодежи, развитию медиа-грамотности и обеспечению информационной безопасности.

Ключевые слова: виртуалистика, этика информации, социальные сети, симулякр, медиа-грамотность, алгоритмическое управление, дезинформация, молодежная политика, духовность, коммуникативное действие, общество контроля.

Ethical and legal aspects of digitalization of social services

Summary. The article provides a comprehensive philosophical and ethical analysis of the impact of social media, virtual reality, and the information space on social processes. It examines issues of virtual culture such as personal data privacy, algorithmic governance, disinformation, simulacra, information asymmetry, and their effects on youth consciousness. In the context of Uzbekistan, the paper discusses youth policy, the development of media and information literacy, the strengthening of national spirituality, and resilience against the threats of “mass culture.” The study employs concepts of virtualistics, information ethics, network society, and global ethical standards. Special emphasis is placed on J. Habermas’ theory of communicative action and M. Foucault’s concept of the “society of control,” which explain the mechanisms of power in social media. The article concludes with practical recommendations on enhancing youth digital health, improving media literacy, and ensuring information security.

Key words: virtualistics, information ethics, social media, simulacrum, media literacy, algorithmic governance, disinformation, youth policy, spirituality, communicative action, society of control.

Bugungi kunda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari faqatgina texnik vositalar sifatida emas, balki jamiyatning ma’naviy va axloqiy hayotini belgilovchi asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo’lmoqda. Virtual reallik, ijtimoiy tarmoqlar, raqamli media platformalar nafaqat muloqot jarayonini o’zgartirib yubordi, balki ijtimoiy ong, qadriyatlar tizimi va ma’naviy muhitni ham tubdan yangilamoqda. Shu nuqtai nazardan, axborotlashgan jamiyatni o’rganish falsafiy va axloqiy nuqtai nazardan ham muhimdir. Chunki yangi kommunikativ muhitda inson va jamiyat o’rtasidagi munosabatlar o’ziga xos tus olmoqda.

Insoniyat tarixida har bir davrning o’ziga xos axborot texnologiyalari mavjud bo’lgan. Biroq hozirgi davrda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi natijasida “raqamli inqilob” deb ataluvchi hodisa yuz bermoqda. Bu inqilob nafaqat iqtisodiyot va siyosatga, balki ijtimoiy munosabatlarga ham bevosita ta’sir ko’rsatmoqda. Yoshlar ongida virtual olamning mavqei kuchayib, ularning dunyoqarashini shakllantirishda asosiy vositaga aylanmoqda. Natijada milliy qadriyatlarni asrab-avaylash, ma’naviy merosni saqlash masalalari yanada dolzarb tus olmoqda.

Shuningdek, virtual makondagi imkoniyatlar bilan bir qatorda xavf-xatarlar ham mavjud. “Ommaviy madaniyat” oqimlari, soxta yangiliklar, axborot xurujlari, shaxsiy ma'lumotlarning himoyasizligi kabi omillar yoshlarning ijtimoiy hayotiga bevosita ta'sir qilmoqda. Bu jarayonlar jamiyatda falsafiy, huquqiy va axloqiy baholashni talab etadi. Zero, texnologiyalar taraqqiyoti bilan birga inson omilining ma'naviy barkamolligi, axloqiy mas'uliyati va ijtimoiy mas'ulligi ham muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Shu sababli, ijtimoiy tarmoqlar va virtual madaniyatni o'rganish masalasi nafaqat texnologik, balki falsafiy va axloqiy tadqiqotlarga ham asos bo'lib xizmat qilmoqda. Bu yo'nalishdagi izlanishlar orqali yoshlarni ma'naviy himoya qilish, ularning ongida milliy qadriyatlarni mustahkamlash, mustaqil fikrlash va tanqidiy yondashuv ko'nikmalarini shakllantirish mumkin. Axborotlashgan jamiyatning rivojlanishi shaxsiy va jamoaviy hayotga ta'sir ko'rsatayotganligi sababli, uni ilmiy tahlil qilish, falsafiy umumlashtirish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish bugungi kunning eng dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Virtual madaniyat falsafiy jihatdan qaralganda, u insonning borliqni idrok etish jarayonini o'zgartiruvchi yangi fenomen sifatida talqin qilinadi. Virtual olamning yaratilishi inson tafakkuri, sezgi va bilim imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu bilan birga, u yangi turdagi “haqiqat”ni shakllantiradi. Falsafada virtual reallik subyekt va obyekt o'rtasidagi an'anaviy chegaralarni buzadi: inson o'zining mavjudligini nafaqat moddiy olamda, balki raqamli muhitda ham ifodalay boshlaydi. Bu esa ontologik savollarni tug'diradi – masalan, “haqiqat” va “xayol” o'rtasidagi chegaraning yo'qolishi yoki ularning qorishib ketishi.

Axloqiy jihatdan virtual madaniyat inson erkinligi, mas'uliyati va qadriyatlarini qayta ko'rib chiqishga majbur qiladi. Masalan, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, soxta identifikatsiya, kiberta'qib, virtual jinoyatlar kabi muammolar axloqiy me'yorlarning yangi shaklini talab etmoqda. Insonning axborot makonidagi faoliyati ham ijtimoiy, ham huquqiy jihatdan tartibga solinishi zarur. Shunday bo'lmaganda, texnologiyalar insonning ijobiy rivojlanishiga emas, balki uning ongini boshqarishga xizmat qilishi mumkin.

Shuningdek, virtual madaniyat ijtimoiy hayotning barcha jabhalariga ta'sir ko'rsatmoqda. Ta'lim jarayonida masofaviy o'qitish, sog'liqni saqlashda telemeditsina, iqtisodiyotda elektron tijorat, madaniyatda onlayn konsertlar va virtual muzeylar – bularning barchasi virtual madaniyatning kundalik hayotga chuqur kirib kelganini ko'rsatadi. Bu holat insoniyatni yangi sivilizatsion bosqichga olib chiqmoqda, chunki jamiyatning asosiy faoliyati endi nafaqat moddiy, balki raqamli maydonda ham amalga oshmoqda.

Falsafiy tahlilda yana bir muhim jihat – bu virtual olamning epistemologik xususiyatlari. Virtual muhitda bilim olish jarayoni ham o'ziga xos tus oladi. Internet

orqali tarqalgan bilim ko'pligi insonni axborot tanlash, uni tahlil qilish, ishonchliligini aniqlash kabi yangi qiyinchiliklarga duchor qiladi. Natijada axborot savodxonligi zamonaviy falsafiy muhokamalarning markaziy mavzularidan biriga aylandi. Bu esa insonning bilim olish jarayonini, uning ongini va tafakkurini qayta shakllantirishini ko'rsatadi.

Axloqiy nuqtai nazardan, virtual madaniyat yoshlarning qadriyatlari va ma'naviy dunyosini ham o'zgartirmoqda. “Ommaviy madaniyat”ning turli shakllari – reklama, shou-biznes, kompyuter o'yinlari – yoshlarning ongida ideal timsollarga aylanib bormoqda. Bu jarayon ba'zan milliy va diniy qadriyatlardan uzoqlashishga olib kelishi mumkin. Shu sababli davlat siyosati yoshlarni ma'naviy-axloqiy immunitet bilan ta'minlashga qaratilgan [5; 10]. Milliy qadriyatlar va zamonaviy texnologiyalar uyg'unlashgan holda yoshlarning ongini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Virtual madaniyat shuningdek, kommunikativ jihatdan ham yangicha imkoniyatlarni taqdim etadi. Habermasning nazariyasiga ko'ra, ideal kommunikativ amaliyot insonlarning erkin va teng asosda muloqot qilishiga asoslanadi [23]. Ammo ijtimoiy tarmoqlar algoritmlari bu jarayonni buzib, manipulyatsiyaga yo'l ochadi. Bu esa insonlar o'rtasidagi ishonchga, jamiyatdagi birlik va birdamlikka putur yetkazishi mumkin.

Umuman olganda, virtual madaniyat falsafiy-axloqiy jihatdan murakkab va ko'p qirrali hodisadir. U inson hayotining barcha sohalariga ta'sir ko'rsatmoqda va yangi qadriyatlar, yangi munosabatlar, yangi me'yorlarni shakllantirmoqda. Shu boisdan uni o'rganish va tahlil qilish zamonaviy falsafaning eng dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlar shaxsiy ma'lumotlar xavfsizligi, algoritmik boshqaruv, dezinformatsiya, yoshlarning raqamli salomatligi kabi masalalarda keng muhokamalarni keltirib chiqarmoqda. Bu jarayon O'zbekiston sharoitida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash, milliy qadriyatlarni mustahkamlash va sog'lom axborot makonini shakllantirish davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan [6; 10]. Shu bois, virtual madaniyatning falsafiy va axloqiy tahlili nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham dolzarbdir.

Umuman olganda, ijtimoiy tarmoqlarning axloqiy-falsafiy muammolari nafaqat texnologik, balki chuqur ijtimoiy va ma'naviy masalalardir. Ularni hal qilish davlat siyosati, fuqarolik jamiyati, ta'lim tizimi va oilaning hamkorlikdagi yondashuvlarini talab qiladi. Shundagina raqamli transformatsiya insoniyatning barqaror taraqqiyotiga xizmat qilishi mumkin.

Ijtimoiy tarmoqlar va virtual madaniyat jamiyat taraqqiyotining ajralmas qismidir. Ular axloqiy, huquqiy va falsafiy me'yorlar bilan uyg'unlashtirilgandagina inson manfaatiga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, ijtimoiy tarmoqlar faqat aloqa va axborot

almashish vositasi emas, balki jamiyatning ma'naviy va axloqiy qiyofasini shakllantiruvchi omil sifatida qaralishi kerak.

Yoshlarning raqamli salomatligini ta'minlash dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda. Raqamli gigiyena madaniyatini shakllantirish, ijtimoiy tarmoqlardan foydalangan holda o'z vaqtini to'g'ri boshqarish, uyqu rejimini buzmaslik, kiberta'qibdan himoyalani uchun maxsus dasturlar ishlab chiqish zarur. Shu bilan birga, psixologik yordam markazlari va maslahat xizmatlari orqali yoshlarning ruhiy barqarorligini qo'llab-quvvatlash masalasi ham kun tartibiga qo'yilishi kerak. Raqamli salomatlikni mustahkamlash, aslida, insonning ma'naviy va axloqiy barkamolligini ham ta'minlashga xizmat qiladi.

Media savodxonlikni oshirish har bir yoshning asosiy mahoratlaridan biriga aylanishi lozim. Yoshlar dezinformatsiyani tanib olish, soxta xabarlarini farqlash, mustaqil axborot manbalariga tayanish ko'nikmasiga ega bo'lishlari zarur. Bu esa nafaqat shaxsiy ongini, balki butun jamiyatni himoya qilishga xizmat qiladi. Shuningdek, ta'lim tizimida media madaniyatni o'qitish, o'quvchilarni axborot tanlash va baholash malakasiga o'rgatish ham dolzarb masalalardandir.

Platformalar javobgarligini kuchaytirish muhimdir. Ijtimoiy tarmoqlar foydalanuvchilar xavfsizligini ta'minlash, maxfiylik siyosatini takomillashtirish, yoshlarni salbiy kontentdan himoya qilish borasida aniq mas'uliyatni zimmasiga olishi lozim. Davlat organlari esa bu jarayonni qonuniy asoslar orqali nazorat qilishi zarur. Shu tarzda, jamiyat va davlatning birgalikdagi harakati orqali ijtimoiy tarmoqlardagi axloqiy muammolarni kamaytirish mumkin bo'ladi.

Umuman olganda, ijtimoiy tarmoqlar va virtual madaniyatning axloqiy-falsafiy tahlili jamiyat hayotida muhim o'rin tutadi. Ular orqali yuzaga keladigan muammolarni hal qilish va imkoniyatlardan samarali foydalanish uchun davlat siyosati, ta'lim, fuqarolik jamiyati va oilaning hamkorligi taqozo etiladi. Faqat shunda raqamli transformatsiya insoniyat taraqqiyotiga xizmat qiluvchi, milliy qadriyatlarni asrovchi va yoshlarni har tomonlama yetuk shaxs sifatida tarbiyalovchi qudratli vositaga aylanishi mumkin. Shu boisdan, ijtimoiy tarmoqlarning nazariy va amaliy jihatlarini bo'yicha tadqiqotlarni davom ettirish, yangi strategiyalar ishlab chiqish va jamiyatning barcha qatlamlari uchun raqamli madaniyatni shakllantirish dolzarb vazifa sifatida qolmoqda.

Adabiyotlar ro'yhati

1. Mirziyoyev Sh. M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – 320 b.
2. Bergson A. Tvorcheskaya evolyutsiya. – M.: Respublika, 1998. – 352 s.
3. Pavi P. Slovar' teatra / Per. s frants. – M.: Progress, 1991. – 430 s.

4. Skvortsov A. A. Etika: uchebnik dlya srednego professional'nogo obrazovaniya. – 3-e izd. – M.: Yurayt, 2019. – 322 s.
5. Karimov I. A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – 178 b.
6. Xaydarov K. A. Mudofaa tizimida axborotning psixologik xavfsizligini ta'minlash mexanizmlari: siyosiy fanlar bo'yicha PhD diss. avtoref. – Toshkent, 2020. – 28 b.
7. Kodirov N. O'zbekiston yoshlarida axborot madaniyatini shakllantirishning ijtimoiy-falsafiy tahlili: PhD diss. avtoref. – Samarqand, 2021. – 24 b.
8. Normamatova M. N. Virtualistikada postnoklassik epistemologiya g'oyalari: PhD diss. avtoref. – Samarqand, 2018. – 20 b.
9. Prezident Sh. Mirziyoyevning ijodkor ziyolilar bilan uchrashuvdagi nutqi // Xalq so'zi. – 2017. – 5 avgust.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni «Yoshlarga oid davlat siyosatini samaradorligini oshirish va O'zbekiston yoshlar ittifoqi faoliyatini qo'llab-quvvatlash to'g'risida» // Lex.uz. – 2017. – 5 iyul.
11. UNESCO. Media and Information Literacy: Policy and Strategy Guidelines. – Paris: UNESCO, 2013. – 56 p.
12. UNESCO. Global Standards for Media and Information Literacy Curricula Development Guidelines. – Paris: UNESCO, 2021. – 75 p.
13. Pew Research Center. Americans' Social Media Use: 2024. – Washington, DC: Pew Research Center, 2024. – 35 p.
14. World Health Organization. Combatting misinformation online. – Geneva: WHO, 2022. – 20 p.
15. U.S. Surgeon General. Social Media and Youth Mental Health: Advisory. – Washington, DC: 2025. – 42 p.
16. WHO Regional Office for Europe. Teens, screens and mental health. – Copenhagen: WHO Europe, 2024. – 30 p.

MULOQOT JARAYONI TAFAKKUR MAXSULI SIFATIDA

Raximov Mutallib Amirqulovich,

*Sh.Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti
mustaqil tadqiqotchisi, E-mail: raximov888@gmail.com*

ПРОЦЕСС ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ КАК ПРОДУКТ МЫСЛИ

Рахимов Муталлиб Амиркулович,

*Независимый исследователь Самаркандский государственный университет
им. Ш.Рашидова, E-mail: raximov888@gmail.com*

THE PROCESS OF INTERACTION AS A PRODUCT OF THOUGHT

Rakhimov Mutallib Amirqulovich

*Independent Researcher, Samarkand State University named after Sh. Rashidov
E-mail: raximov888@gmail.com*

Annotatsiya: Mazkur maqolada mutolaa madaniyati zamonaviy insonning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishidagi oʻrni falsafiy va pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Mutolaa nafaqat bilim olish vositasi sifatida, balki erkin fikrlash va ijodiy tafakkur jarayonlarini ragʻbatlantiruvchi murakkab madaniy fenomen sifatida koʻrib chiqiladi. Tadqiqotda mutolaaning shaxsning maʼnaviy-ruhiy kamoloti, kreativ salohiyatini rivojlantirish, shuningdek, jamiyatda bilimli va intellektual avlodni shakllantirishdagi roli yoritiladi. Shu bilan birga, kitobxonlik va mutolaa madaniyati shaxs va jamiyat oʻrtasidagi falsafiy-aksiologik bogʻliqlikni mustahkamlovchi vosita sifatida taʼkidlanadi.

Kalit soʻzlar: Mutolaa madaniyati, kitobxonlik, erkin fikrlash, ijodiy tafakkur, shaxsiy rivojlanish, maʼnaviy kamolot, falsafiy-aksiologik yondashuv

Аннотация: В данной статье анализируется роль культуры чтения в личностном и социальном развитии современного человека с философской и педагогической точек зрения. Чтение рассматривается не только как средство получения знаний, но и как сложный культурный феномен, стимулирующий свободное мышление и творческое сознание. В исследовании раскрывается значение чтения для духовного и морального совершенствования личности, развития творческого потенциала, а также формирования образованного и интеллектуального поколения в обществе. Кроме того, подчеркивается, что культура чтения и книжная культура выступают как средство укрепления философско-aksiологической связи между личностью и обществом.

Ключевые слова: культура чтения, книжная культура, свободное мышление, творческое сознание, личностное развитие, духовное совершенство, философско-аксиологический подход

Abstract: This article examines the role of reading culture in the personal and social development of modern individuals from a philosophical and pedagogical perspective. Reading is considered not only as a means of acquiring knowledge but also as a complex cultural phenomenon that stimulates free thinking and creative cognition. The study highlights the significance of reading for the moral and spiritual development of the individual, the cultivation of creative potential, and the formation of an educated and intellectual generation within society. Furthermore, it emphasizes that reading and book culture serve as a tool for reinforcing the philosophical and axiological connection between the individual and society.

Keywords: reading culture, book culture, free thinking, creative cognition, personal development, moral and spiritual development, philosophical-axiological approach

Zamonaviy insoniyat taraqqiyotining asosiy omillaridan biri sifatida muloqot madaniyati inson va jamiyat o'rtasidagi o'zaro ta'sir, tushunish, hamkorlik hamda ma'naviy aloqaning eng muhim shakli hisoblanadi. Insonning ijtimoiy tabiati uning muloqotsiz mavjud bo'la olmasligini ko'rsatadi. Chunki, har bir inson o'z fikrini ifoda etish, his-tuyg'ularini baham ko'rish va boshqalar bilan tajriba almashish orqali jamiyatda o'z o'rnini topadi. Shu ma'noda, Prezidentimiz ta'biri bilan aytganda, “yoshlar o'rtasida kitobxonlikni, mutolaa madaniyatini rivojlantirish doimiy e'tiborimiz markazida bo'ladi”[1].

Bugungi globallashtirish davrida axborot texnologiyalari insonlar orasidagi muloqotni yengillashtirgan bo'lsa-da, muloqot madaniyatini saqlash va rivojlantirish yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Biroq, texnologik va informatsion bosim ortib borayotgan bugungi davrda muloqotning qadriyaviy mohiyati zaiflashmoqda, insonlar o'rtasida begonolashuv kuchaymoqda. Mazkur holat muloqot madaniyatini falsafiy-aksiologik nuqtai nazardan qayta o'ylash zaruratini tug'diradi.

Bugungi kunda mutolaaga oid tadqiqotlar nafaqat kitobshunoslik yoki adabiyotshunoslik doirasida, balki bilish nazariyasi, tafakkur metodologiyasi va axborot falsafasi kesimida olib borilmoqda. Chunki, insonning ilm egallashi, o'z-o'zini anglashi, dunyoni bilishi va kreativ tafakkurga ega bo'lishi uzluksiz mutolaa jarayonisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Shu bois mutolaaning ontologik, gnoseologik va sinergetik mohiyatini o'rganish – zamonaviy falsafa va gumanitar tafakkur oldidagi eng dolzarb muammolardan biri bo'lib qolmoqda.

Mamlakatimizda muloqot madaniyati va uning yoshlar rivojiga ta'siri, shuningdek, muloqotning insonning savodlilik darajasini oshirish, ish sifatini yaxshilash va an'anaviy

tafakkurdan kreativ tafakkurga o'tishda ko'prik vazifasini bajarishi masalalari hamda muloqot madaniyatining falsafiy-aksiologik muammolari A. Umarov, A.Sher, A.Abdulazizov, B.Husanov, J. Yaxshilikov, B.I. Ganieva, E. Yo'ldoshev, M.K. Xodjimato'va, O.A. Turakulova, Y. Rozikova, U.Nurmatova, D.Xudoykulov kabi olimlar tomonidan tadqiq etib kelinmoqda. Xususan, faylasuf olimi U.Nurmatova ta'kidlaganidek, “mutolaa jarayoni insonning kognitivlik qobiliyatini takomillashtirishga olib kelishi, xotira va diqqatni oshirish, matn mohiyatini eslab qolish va tushunishning samarali mexanizmlari ilmiy asoslangan” [2;8].

Jamiyatda yoshlarning shaxs sifatida shakllanishida axborot olish maydoni, uning ko'lami va sifatining roli beqiyosdir. Bu jarayon nafaqat bilim va ko'nikmalarni yetkazish, balki shaxsning dunyoqarashi, qadriyatlar tizimi va etik pozitsiyasini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, kitob va mutolaa madaniyati inson va jamiyat o'rtasidagi o'zaro ta'sirning falsafiy-aksiologik poydevorini tashkil etadi, shaxsning intellektual va ma'naviy kamoloti hamda jamiyatning madaniy rivojlanishi uchun zaruriy vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Bugungi kunda esa aynan shu maydon tezkorlik, aniq fikrlash va xavfsizlikni talab qilmoqda. Shuningdek, kitob mutolaasi nafaqat kelajak avlodning ma'naviy-ruhiy olamiga va psixofiziologik dunyosiga chuqur ta'sir ko'rsatadi, balki avlodlararo pedagogik diqqatni, didaktik yondashuvlarni va ta'lim-tarbiya metodologiyasini shakllantirish uchun mustahkam asos bo'lib xizmat qiladi. Shu tariqa, mutolaa madaniyati inson va jamiyat o'rtasidagi o'zaro ta'sirning falsafiy va aksiologik poydevorini tashkil etadi. Mutolaa madaniyati mazmuni avvalo zamonaviy insonning o'z-o'zini rivojlantirish resurslarini izlashida, ijodiy salohiyatini ochib berishida namoyon bo'ladi. Adabiy manbalarni o'zlashtirish jarayonida inson nafaqat ijodkorlik qobiliyatini rivojlantiradi, balki o'zini yaratish, yozilgan va o'qilganlarni anglash orqali shaxs sifatida erkin his etadi. Shu tariqa, mutolaa nafaqat bilim olish, balki shaxsning ichki dunyosi va kreativ imkoniyatlarini rivojlantirish vositasi sifatida ham ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga “mutolaa madaniyati doirasi yangiliklar, tarkibiy qismidagi o'zgarishlar aholining iste'molchilik madaniyati nuqtayi nazaridan sodir bo'lmoqda. Bular mutolaa qilishning subyekt – obyekt tizimidan, kitob – o'quvchi tizimidan onlayn, oflayn manbalarga qiziqishi ortishi, yangiliklarni iste'mol qilishga istak-maylni kuchaytirib yubormoqda. Mutolaa madaniyatini o'rniga ko'rib eshitish media, MP3,MP4 formatidagi bevosita faolligini susaytirib, qisqacha, tez ma'lumot iste'molchisiga aylantirib qo'yimoqda”[4;175-176].

Umuman olganda, inson erkinlik prinsipiga ega bo'lib, shu sababli o'zining ma'naviy olamini, hayotiy tajribasini va hayot tarzini o'zi yaratadi. Bu jarayon bilish, tafakkur va o'z-o'zini anglash natijasida shakllanadi. Mutolaa esa nafaqat bilim olish

vositasi, balki insonning ichki dunyosi va tashqi faoliyatini uyg'unlashtiradigan, shaxsiy va ijodiy salohiyatni rivojlantiradigan murakkab madaniy jarayon hisoblanadi.

Boshqa davrlardan farqli o'laroq, bugungi kunda mutolaa dunyoni aks ettirish va fikrlash shakli sifatida emas, balki uni faol o'zgartirish, yangilik yaratish va shaxsning kreativ imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish vositasi sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu jihatdan mutolaa individual erkinlik, shaxsiy mas'uliyat va etik qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi, insonni jamiyat va madaniyat bilan o'zaro aloqada faol subyektga aylantiradi.

Xulosa qilib aytganda, muloqot shaxsiyatga ko'p qirrali ta'sirni kuchaytiradi, ma'naviy borlikni yuksaltiradi va insonning intellektual hamda ijodiy salohiyatini boyitadi. Shu bilan birga, u shaxsning ichki dunyosi va tashqi olami o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni mustahkamlash, kreativ tafakkur va ijodiy faoliyatni rag'batlantirish orqali umumiy ma'naviy va intellektual kamolotga xizmat qiladi.

Shunday qilib, muloqot nafaqat bilim va ma'naviyat manbai, balki inson va jamiyat o'rtasidagi falsafiy-aksiologik bog'liqlikni mustahkamlovchi, shaxsni intellektual, ma'naviy va ijodiy jihatdan rivojlantirishning universal vositasidir.

Adabiyotlar ro'yxati (References / Используемая литература)

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ёшлар кунига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. Азму шижоатли ёшларимиз билан биргаликда янги Ўзбекистонни албатта бунёд этамиз // <https://president.uz/uz/lists/view/4463>
2. Nurmatova U.J. Mutolaa falsafiy kategoriya sifatida: ontologik va gnoseologik jihatlar. Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. –Samrqand, SamDU,2023. -B.8.
3. Умаров А.О. Ижтимоий-маданий тараққиётни таъминлаш ва комил инсон шахсини шакллантиришда мутолаанинг роли. Соц.фан.док...диссертация автореферати. – Тошкент.:2005.– Б.33.
4. Худойкулов Д. Замонавий ахборот маконида ёшлар мутолаа маданиятининг қадриятли-методологик ўзгаришлари // Falsafa va hayot | Философия и жизнь | | Philosophy and life халқаро илмий журнал. –Тошкент, 2020. - №SI-2. –Б.175-176.
5. Шермухамедова Н.А. Янгиланаётган Ўзбекистонда узлуксиз таълим ва тарбия мутаносиблигини таъминлаш омиллари. “Хозирги замон фалсафаси: ҳолати ва тараққиётининг истиқболлари” мавзусидаги республика илмий масофавий онлайн конференция материаллари. 2021 йил 15-апрель. –Тошкент, 2021, -Б.20.

KOGNITIV FALSAFADA SUN'IY INTELLEKT

To'roqulova Ra'no Ibrogimovna

Toshkent xalqaro moliyaviy boshqaruv va texnologiyalar universiteti

Ijtimoiy gumanitar fanlar va tarix kafedrasi katta o'qituvchisi

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti

falsafa kafedrasi mustaqil izlanuvchisi

rano.toraqulova@mail.ru

Annotatsiya: Maqolada kognitiv falsafa nuqtai nazaridan sun'iy intellektning mohiyati, uning inson tafakkuri va bilim ishlab chiqarish jarayoniga ta'siri tahlil qilinadi. Muallif sun'iy intellektni faqat texnologik vosita sifatida emas, balki inson idroki va kognitiv jarayonlarning uzviy davomi sifatida ko'rib chiqadi. Maqolada sun'iy intellektning kognitiv modellarga integratsiyasi, ong va aql bilan o'zaro aloqasi hamda uning ijtimoiy va axloqiy oqibatlarini muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, kognitiv falsafa, kognitiv modellash, inson tafakkuri, kognitiv tizimlar, ong, axloqiy mas'uliyat.

Raqamlashgan davrda sun'iy intellekt nafaqat texnologik yutuq, balki kognitiv falsafaning yangi ob'ekti sifatida paydo bo'ldi. Sun'iy intellekt kognitiv tizimlarni modellashtirish va inson tafakkurining murakkab jarayonlarini algoritmlash orqali inson ongini chuqurroq tushunishga imkon beradi.

Kognitiv falsafa nuqtai nazaridan sun'iy intellekt ni o'rganish quyidagi muhim masalalarni ko'taradi: 1) inson tafakkuri va sun'iy intellekt o'rtasidagi ontologik va epistemologik aloqalar; 2) kognitiv tizimlarda ong va idrokning tabiati; 3) sun'iy intellektning axloqiy va ijtimoiy mas'uliyati. Shu bilan, maqola sun'iy intellekt ni kognitiv jarayonlarning uzviy davomi sifatida tahlil qilishni maqsad qilgan.

Sun'iy intellekt va idrokning transformatsiyasi hozirgi zamon falsafasining dolzarb masalasiga aylandi. Inson idroki an'anaviy ravishda tajriba, sezgi va ongli fikrlash orqali shakllangan. Kognitiv falsafaning asosiy masalalaridan biri shundaki, idrok sub'ektiv bo'lib, insonning shaxsiy tajribasi, bilim darajasi va madaniy kontekstiga bog'liq. Shu nuqtai nazardan, sun'iy intellektning kirib kelishi idrok jarayonlarini ikki asosiy yo'nalishda transformatsiya qilmoqda: 1) bilimni avtomatlashtirilgan qayta ishlash; 2) idrokiy cheklovlarni bartaraf etish va kognitiv kengayish. Shu orqali inson idroki kengayadi va kompleks masalalarni hal qilishda samaradorlik oshadi.

Sun'iy intellekt texnologiyalari inson fikrlashining ayrim elementlarini — xotira, tafakkur, qaror qabul qilish va prognozlashni algoritmlashtirish orqali amalga oshirmoqda. Bu esa inson ongining chegaralari, ma'no yaratish qobiliyati va bilish erkinligi haqida yangi falsafiy savollarni paydo qildi [1].

Kognitiv falsafa inson ongini bilish jarayoni sifatida o'rganadi. U falsafa, neyropsixologiya, kibernetika va informatika fanlarining kesishmasida shakllangan sohadir. Uning asosiy vazifasi — “inson ongi qanday fikrlaydi?” va “bilish mexanizmi nima bilan ta'minlanadi?” degan savollarga javob izlashdir [2]. Kognitivizm zamonaviy falsafada idrok, e'tibor, xotira, fikrlash va til kabi ichki aqliy jarayonlarni va ularning inson xatti-harakatlaridagi rolini o'rganishga qaratilgan nazariy yondashuvdir. Kognitivizmning asosiy g'oyasi shundaki, ruhiy hodisalarni faqat kuzatilgan xatti-harakatlar asosida emas, balki axborotni qayta ishlash nuqtai nazaridan tushuntirish mumkin.

Kognitivlik deganda ma'lumotni tushunish, idrok etish va qayta ishlash qobiliyati, shuningdek, muammolarni hal qilish, qaror qabul qilish va tajribadan o'rganish qobiliyati tushuniladi [3. 138]. Bu tushuncha idrok, fikrlash, xotira, e'tibor va til kabi kognitiv jarayonlar bilan bog'liq. Kognitiv bo'lishning mohiyati bizning idrokimiz, fikrlashimiz, tushunishimiz va o'rganishimiz asosida yotadigan jarayonlarni o'rganishdir. Bu odamlar ma'lumotni qanday qayta ishlashlari, muammolarni hal qilishlari va qarorlar qabul qilishlari va bu jarayonlarni qanday yaxshilash yoki o'zgartirish mumkinligini tushunishga imkon beradi. Kognitivlik bizning intellektual faoliyatimiz asosidagi mexanizmlarni va bu mexanizmlarning atrof-muhit bilan o'zaro ta'sirini o'rganadi/ Kognitivlik tushunchaning falsafiy tushunchasi bilish va fikrlash jarayonlariga, shuningdek, inson ongi atrofdagi dunyoni qanday qabul qilishi va talqin qilishi haqidagi savollarga qiziqishni aks ettiradi.

Kognitivizmning asosiy tamoyillariga aqliy jarayonlar, axborotni qayta ishlash, kompyuter (analogiyasi) o'xshashligi kiradi. Kognitiv jarayonlar bu ongimizdagi ma'lumotlarni qabul qilish, qayta ishlash, saqlash va ulardan foydalanish uchun ishlatiladigan aqliy operatsiyalar. Ular bizga atrofimizdagi dunyoni tushunish va idrok etish, qaror qabul qilish, muammolarni hal qilish va o'rganishga yordam beradi. Kognitiv jarayonlarga diqqat, idrok, xotira, til, muammoni hal qilish, ta'lim kiradi.

Bu falsafa nuqtai nazaridan inson miyasi ma'lumotni qayta ishlovchi tizimdir, ammo u faqat biologik emas, balki ma'naviy, hissiy va intuitiv quvvatlar bilan ham faoliyat yuritadi. Shuning uchun inson ongini sun'iy intellekt orqali to'liq modellashtirish mumkin emas sun'iy intellekt faqat bilishning tashqi shakllarini aks ettira oladi.

Kognitiv falsafaning asosiy g'oyalaridan biri inson bilishi doim “ma'no izlash” bilan bog'liq ekanligidir. Bu jihatda inson bilishi va sun'iy intellekt “bilish jarayoni” o'rtasidagi farq shundaki, mashina ma'lumotni qayta ishlaydi, inson esa unga ma'no beradi.

Sun'iy intellekt va kognitiv simulyasiya jarayoni o'zaro dialektik aloqadorlikda edi. Sun'iy intellekt inson idrokini simulyasiya qilish ya'ni uning modelini qayta yaratishga harakat qiladi. Neyron tarmoqlar inson miyasidagi neyronlarning funksional

mexanizmini taqlid etadi, kognitiv modellar esa insonning mulohaza va xulosa chiqarish jarayonlarini kodlashga intiladi [4.38]. Biroq, falsafiy nuqtai nazardan bu jarayonlar inson ongining to'liq qirralarini qamrab olmaydi. Masalan, ilhom, hissiyot, axloqiy baholash yoki ma'naviy ilhom bular haligacha algoritmlashtirilishi mumkin bo'lmagan jarayonlardir. Shuning uchun sun'iy intellekt inson ongining mexanikasini, lekin uning ma'naviy metafizikasini takrorlay olmaydi. Bu esa kognitiv falsafa uchun asosiy metodologik chegara hisoblanadi.

Inson va sun'iy intellekt munosabatida “kognitiv simbioz” muhim ahamiyatga egadir. XXI asrda inson faqat bilim iste'molchisi emas, balki sun'iy intellekt bilan birgalikda bilim yaratuvchi sub'yektiga aylandi. Bu jarayon “kognitiv simbioz” deb ataladi [5.42]. Masalan, olimlar tadqiqot jarayonida sun'iy intellekt yordamida katta ma'lumot to'playdi, uni tahlil qiladi va ilmiy xulosalar chiqaradi. Yoki dizaynerlar, yozuvchilar va muhandislar sun'iy intellekt bilan birgalikda kreativ g'oyalar ishlab chiqmoqda. Biroq, bunday simbioz falsafiy xavfni ham tug'diradi: agar sun'iy intellekt inson fikrlashini yengillashtirsa, insonning mustaqil kognitiv salohiyati pasayishi mumkin. Demak, falsafa vazifasi insonning ongli fikrlash faolligini saqlab qolishdir.

Kognitiv etika va ma'naviy chegaralar sun'iy intellekt falsafasida muhim ahamiyatga egadir. Sun'iy intellekt insonning kognitiv jarayonlariga aralashgan sari, yangi etik muammolar yuzaga chiqmoqda. Masalan, agar sun'iy intellekt inson xotirasini boshqarsa yoki qaror qabul qilish jarayonini o'z zimmasiga olsa, “kognitiv erkinlik” degan falsafiy kategoriya xavf ostida qoladi.

Sun'iy intellekt idrokni transformatsiya qilayotgani bilan birga, kognitiv falsafa doirasida bir qator etika va ontologik savollarni ham ko'taradi. Masalan, “Sun'iy intellekt tomonidan chiqarilgan qaror qanchalik ob'ektiv va insoniy qarorlarga teng?” yoki “Insonning kreativ va intuitiv idroki sun'iy intellekt yordamida kamayib ketadimi?” kabi savollar muhim ahamiyatga ega. Falsafiy tahlil shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt idroki kuchaytiruvchi vosita bo'lishi mumkin, lekin insoniy ong va mas'uliyatni to'liq almashtira olmaydi. Shu bilan birga, kognitiv falsafa sun'iy intellekt va inson idroki o'rtasidagi chegaralarni aniqlashga yordam beradi, mas'uliyat va etik prinsiplarni belgilashda yo'l-yo'riq ko'rsatadi.

Raqamli texnologiyalardan foydalanish yozma muloqot, qog'oz kitoblarni o'qish va boshqalar kabi an'anaviy ko'nikmalarni yo'qotishiga olib kelishi mumkin, bu esa shaxsiy rivojlanish va intellektual qobiliyatlarga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin [6.114]. Kognitiv sivilizatsiya va insonning yangi ong modeli shakllanmoqda. Bugungi kunda insoniyat “kognitiv sivilizatsiya” bosqichiga qadam qo'ymoqda. Bu bosqichda bilim, ma'lumot va intellekt eng muhim resurslar hisoblanadi. Sun'iy intellekt inson ongining yangi modeli raqamli idrok tizimini shakllantirmoqda. Biroq, falsafiy jihatdan inson ongi hali ham markazda turishi lozim.

Agar sun'iy intellekt insonning fikrlash jarayonlarini to'liq egallab olsa, ma'naviy individuallik yo'qolishi xavfi bor. Shuning uchun kognitiv falsafa kelajakda inson ongini raqamli muhitda himoya qilishning ilmiy va axloqiy asoslarini ishlab chiqishi kerak [7.393].

Xulosa qilib aytganda, kognitiv falsafa va sun'iy intellekt o'rtasidagi munosabat insoniyatning falsafiy o'zini anglash jarayonida yangi bosqichni ifoda etadi. Inson bilish qobiliyati sun'iy intellekt yordamida kengaymoqda, lekin uning ma'naviy va axloqiy mohiyati saqlanib qolishi zarur. Falsafiy nuqtai nazardan eng muhim vazifa sun'iy intellekt va inson ongi o'rtasidagi chegarani aniq belgilash, inson idrokini “kognitiv asorat”dan himoya qilishdir. Kognitiv falsafa nuqtai nazaridan, sun'iy intellekt inson tafakkuri bilan uyg'unlashib, uning kognitiv va yaratuvchan jarayonlarini kengaytiruvchi vosita sifatida namoyon bo'ladi. Sun'iy intellekt faqat texnologik vosita emas, balki inson idrokini modellashtirish va proyektiv tafakkur jarayonlarini mustahkamlashga xizmat qiluvchi tizimdir. Shuningdek, sun'iy intellekt bilan bog'liq kognitiv va ijtimoiy masalalar: axloqiy javobgarlik, bilim yaratish jarayonidagi inson roli va kognitiv tizimlarning ijtimoiy oqibatlari muhim ahamiyatga ega. Shu bois, kognitiv falsafa sun'iy intellektni o'rganishda asosiy ilmiy va metodologik platforma sifatida xizmat qilishi lozim [3, 102].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Floridi L. The Philosophy of Information. Oxford University Press, 2019.
2. Chalmers D. The Conscious Mind: In Search of a Fundamental Theory. Oxford University Press, 1996.
3. To'roqulova R.I. Tafakkur tarzining kognitiv jihatlari // Imom Buxoriy saboqlari. –Samarqand, 2023. -№3. –B. 138-139.
4. Bostrom N. Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies. Oxford University Press, 2014.
5. Sultanova G.S. Scientific thinking: innovation and innovation activities. Modern science: new approaches and current research//materials of the international scientific and practical conference. Prague, Czech Republic. 2020/4/21. - P. 172.
6. Sultanova G.S. Raqamli ta'lim va inson muammosi // Хозирги замон фалсафасининг долзарб масалалари: муаммо ва ечимлар Мавзусидаги халқаро илмий-амалий конференция материаллари. Тошкент, 2024. – Б. 113-115.
7. Sultanova G., Shavqiyev O. Virtual olam va zamonaviy ta'lim muammolari. Journal of universal science research. 2025 Jun 25; 3(6 (SPECIAL ISSUE)):391-3.

ADOLAT FALSAFIY KATIGORIYA SIFATIDA

Dehqonova Saida Keldiboevna

Guliston davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqoloda adolat tushunchasining falsafiy va ma'naviy talqinlari, mazmun-mohiyati, baholovchi tushuncha ekanligi hamda uning ma'naviyatshunoslik fani kategoriyasi ham ekanligi yoritib berilgan.

Kalit so'zlar. Adolat, ma'naviyat, kategoriya, baholovchi tushuncha, ma'naviyat kategoriyasi.

Insoniyat ma'naviy olamida shunday tushunchalar borki, ular alohida taqdir va tarixga ega. Bunday tushunchalar kishilik jamiyatida hali urug'chilik tuzumi davridayoq qaror topa boshlab, butun tafakkur tarixi davomida istemolda bo'lib, o'zgarib, yangi ma'no kasb etib kelgan. Shunday tushunchalardan biri “Adolat” tushunchasidir.

Adolat - axloqiy-huquqiy va ijtimoiy-siyosiy ilmiy kategoriya hisoblanadi. Adolat alohida kishi yoki ijtimoiy guruhning amaliy faoliyati bilan taloboti va ularning ma'naviy holati o'rtasidagi munosabatlarning mosligini ifodalovchi tushunchadir. Jamiyatning shaxsga munosabati; shaxsning jamiyatga munosabati; shaxsning boshqa shaxsga munosabati bo'lishi mumkin. Demak, adolat jamiyat va shaxs, shaxs va jamiyat, shaxs va boshqa shaxslar o'rtasidagi ma'naviy voqelikdagi munosabatlarni baholash mezonidir. Bu baholash: iqtisodiy, siyosiy, huquqiy yoki axloqiy bo'lishi mumkin va hayotning barcha jabhalarida qechadigan ma'naviy munosabatlarda qo'llaniladi. Adolat insoniyat ma'naviyati qadriyatlarini oliy ko'rinishlaridan biridir. Adolatni: tenglik, insof, halollik, odillik kabi talqinlari ham bo'lib, u “baxt”, “tenglik”, “tinchlik”, “ozodlik” tushunchalari kabi kishilarning talobotini o'zida ifoda etadi.

“Adolat keng qamrovli falsafiy va axloqiy tushuncha bo'lib, u ijtimoiy hayotda va kishilararo munosabatda muhim o'rin egallaqdi” [2:5].

Odam dunyoga kelar ekan, u yashamoq uchun ham biologik, ham ma'naviy mavjudot sifatida o'zida turli narsalarga ehtiyoj sezadi. Agarda inson hayotining dastlabki davrida biologik ehtiyojlar asosiy o'rin tutsa, kishiniig voyaga etib borishi bilan, ma'naviy ehtiyojlar hayot uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Odam ijtimoiy mavjudot bo'lganligi sababli u axloqiy-ruhiy doirada, ma'naviy muhit doirasida qamralgan bo'ladi. Ma'naviy tuzum o'zgarishi bilan ma'naviy munosabatlar ham o'zgarib boradi. Shuning uchun ham adolat tushunchasi turli tarixiy davrlarda turlicha talqin etib kelgan. Qadim-qadimdan adolat xalqlar og'zaki va yozma ijod namunalarida ta'riflab kelingan. Bu borada Markaziy Osiyo xalqlari boy islomiy va dunyoviy merosga ega. Buni o'rganish va uni xalqimiz e'tiboriga havola etish, hozirgi kunning dolzarb masalalaridan biridir.

Aytish mumkinki, hozirgi dorulomon kunlarimizda Amir Temur va Naqshband bobolarimizning islomiy adolat ruhida sug'orilgan hayot yo'li, tajribasi, merosi, hamda umumislomiy va sharqona adolat ta'limoti biz merosxo'rlar uchun ibratli maktabdir. Buni xalqimiz e'tiboriga havola etish zamonamizning ilm-fai fidoiylari zimmasiga tushadi.

Adolat keng qamrovli falsafiy va axloqiy tushuncha bo'lib, u ma'naviy hayotda va kishilararo munosabatda muhim o'rinni egallaydi. Adolat haqida juda chiroyli va uzoq gapirish mumkin. Va ayni bir paytda ushbu kategoriyaga falsafa va axloqshunoslikda turlicha ta'rif beriladi. Masalan, “Falsafa” qomusiy lug'atida adolat shunday tavsiflanadi: “Adolat - shaxs va ma'naviy guruhlar imkoniyatlari va talablari, huquqlari va farovonligining me'yorini, jamiyatning shaxs oldiga qo'yadigan talablari me'yorini, turli sinflar va ma'naviy-iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy-madaniy voqealarga munosabatini xarakterlovchi ma'naviy ong tushunchasi” [4:14] dir. Ushbu qomusiy lug'atda adolatning jamiyatda oltita asosiy vazifani bajarishiga e'tibor qaratilgan:

Birinchidan, jamiyatdagi ma'naviy munosabatlarni maqsadga muvofiq tashkil etadi.

Ikkinchidan, turli ma'naviy guruxdar manfaatlarining himoya qilinishini ta'minlaydi, ular orasidagi muvozanatni saqlab turadi.

Uchinchidan, jamiyatdagi mulkchilik munosabatlarini, ishlab chiqarish faolligini oshiradi.

To'rtinchidan, fukarolarning XUKUK va erkinliklarini ximoyalovchi vositya sifatida xizmat qiladi.

Beshinchidan, voqelikda keng ildiz otgan, lekin ma'naviy taraqqiyotga tusiklik qilayotgad munosabatlarni bartaraf etadi.

Oltinchidan, kelajakka ishonch tuyg'ularini uyg'otadi. Unda adolatning asosiy mezonini ma'naviy taraqqiyot ekanligi ta'kidlangan.

Ma'naviyatshunoslikka oid luhatda esa, adolat tushunchasiga quyidagicha umumiy tasnifi berib o'tilgan [3:29]:

- 1) talab va taklif qoidasi;
- 2) teng imkoniyatlar qoidasi;
- 3) ehtiyoj qoidasi;
- 4) ma'naviy kafolat qoidasi;
- 5) xizmat ko'rsatish qoidasi;
- 6) mutanosiblik qoidasi;
- 7) ekvivalentlik qoidasi;
- 8) rag'batlantirish qoidasi;
- 9) kasbiy layoqatlilik qoidasi;

10) ma'naviy foydalilik qoidasi. Mazkur qoidalar bozor iqtisodiyotiga asoslangan barcha demokratik jamtlarda keng qaror topgan. Bu qoidalar hayotga qanchalik keng joriy etilsa, fuqarolik jamiyati poydevori shunchalik mustahkam bo'ladi.

O'tmishda yashab o'tgan mutafakkirlarining adolat haqidagi fikrlari, g'oyalari, qarashlari va ta'limotlari bilan tanishish, birinchidan, adolat haqidagi tugal, ilmiy asoslangan dunyoqarash shakllanishiga olib keladi. amalda, vujudga kelgan va rivojlanayotganyangi jamiyatdagi adolatli munosabatlarning qadri qimmatiga etish va nihoyat, uchinchi, adolat tamoyillari kishilarning o'zaro munosabatlarida kundalik odat shakliga kirib borishiga yordam beradi.

Adolatlilik va adolatsizlik kishilar hayotida turlicha munosabatlarda namoyon bo'ladi, ya'ni bu haqdagi tushunchaning iqtisodiy, siyosiy, huquqiy va axloqiy tomonlari bor. Ular esa bir-birlaridan farq qiladilar. Lekin bu turlicha munosabatlarning o'zlari o'zaro bog'lanishli bo'lgani kabi, ularning ifodasi bo'lgan adolat tushunchasining ham ma'naviy-iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, axloqiy mazmunlari ham yaqin birlikni tashkil etadi, Ular bir-birlarini to'ldiradi va binobarin, ular bir-birlarini to'ldiradi.

Mutafakkirlarning adolat haqidagi fikrlarida ham shunday bog'lanishlikni ko'ramiz. Ularning ma'naviy, siyosiy, iqtisodiy va huquqiy munosabatlarda bayon etgan adolatlilik va adolatsizlik haqidagi fikrlarida axloqiy tomonning ham aks ettirilishi ko'riladi.

Turli jamiyatlarda, turli qatlamlarning vakili sifatida maydonga chyuqqan mutafakkirlarning adolat haqidagi fikrlari turlicha bo'lgan, ularda ma'lum toifalarning maqsadlari o'z ifodasini topgan.

Lekin shu bilan birga adolat tushunchasining umuminsoniy mazmuni ham bo'lgan, u mazmun zamondan-zamonga, avloddan-avlodga meros bo'lib qolib kelgan. Ular ko'proq xalq ijodi asarlarida va shuniigdek eng ilg'or mutafakkir, shoir va san'atkorlarning asarlarida joy olgan. Bunday buyuk-shaxslar o'zlarining manfaatlari doirasidan yuqoriroq ko'tarilib, adolat tushunchasini umuminsoniy manfaatlarda ifodalaganlar. Masalan, o'tmishdagi og'ir ekspluatatsiya va zulmga qarshi, asorat va qullikka qarshi, hukmron sinf va toifalarning imtiyozlari va boshqalarning kamsitilishiga qarshi, bosqinchilik va o'zaro qirg'in urushlar, uning natijasida xalq ommasining xonavayronligi, tekinxo'rlik va maishatparastlikka qarshi qaratilgan, mehnat va mehnatkash xalqni qadrlash va ulug'lash, mamlakatlar, xalqlar va odamlar o'rtasida chin do'stlik o'tnatish, tinchlik va osoyishtalikni barqaror qilish. hamma uchun teng, barobar va farovon hayot qurish haqidagi fikrlar, g'oyalar umuminsoniy mazmundagi fikrlardir. Lekin bu olijanob fikr va g'oyalarning antagonistik jamiyatlarda ro'yobga chiqishi, amalga oshishi mumkin emas edi, shuning uchun ular faqat xayol bo'lib kelgan edi, xolos.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev qayd etganlaridek, “Ajdodlarimiz armonlari o'sha davrda Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Muhammad Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Ahmad Farg'oniy, Abu Mansur Motrudiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino kabi mutafakkir bobolarimiz hayoti, faoliyati, asarlarida o'z talqinini topgan adolat va adolatparvarlik g'oyalarida mujassam bo'lgan” [1:16].

Xulosa o'rnida aytganda adolat tushunchasi nafaqat huquqiy-axloqiy, ma'naviy tushuncha, kategoriya balki falsafiy kategoriyasi hamdir. Adolat inson faoliyatini baholovchi tushuncha bo'lib, u inson taffakkur faoliyatini ham baholashi mumkin.

Hozirgi ma'naviy yangilanish jarayonlarida adolat tushunchasining mazmun va mohiyati yanada teran ahamiyat kasb etib, yoshlarimizni kamolot omillaridan biri sifatida bo'y ko'rsatib bormoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoev Sh.M. Yangi O'zbekiston srtategiyasi. –T.: “O'zbekiston” NMIU, 2021.
2. Aliqulov H. Adolat buyuk donishmandlar talqinida. -T.: Falsafa va huquq, 2010.
3. Ma'naviyat asosiy tushunchalar lug'ati. -T.: O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati, 2021.
4. Falsafa. Qomusiy lug'at. -T.: O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti, 2004.

SPORT MUTAXASSISLARINI TAYYORLASHNING IJTIMOIIY FALSAFIY AHAMIYATI

Nazarov Nurali Normirzaevich

*Toshkent iqtisodiy va pedagogika universiteti "Ijtimoiy fanlar va
jismoniy tarbiya" kafedrası f.f.n., professori*

Annotatsiya: maqolada mamlakat sportini rivojlantirish, yosh sportchilarni tarbiyalash, sport musobaqalarini tashkil etish uchun ma'sul bo'lgan shaxslar hamda ularning tayyorlash jarayonida amalga oshiriladigan ilmiy amaliy ishlar falsafiy jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: sport, mamlakat, aholi salomatligi, iroda, murabbiy, sportchi, terma jamoa, falsafa, falsafiy qarashlar, sog'lom turmush tarzi, yuklamalarni rejalashtirish.

Tadqiqot natijalari: Antik davrdan boshlab faylasuflar tomonidan sport jismonan sog'lom, ma'nan barkamol avlodni tarbiyalashga yordam beradigan vositalardan ekanligi e'tirof qilib kelinmoqda. Sportning vazifalari ba'zi kishilar o'ylaganidek, nafaqat raqobatlashish, kuch sinashish, o'zligini namoyon etishdan balki, insonning mukammal bo'lishi uning jismoniy va ma'naviy dunyoqarashini rivojlanishiga yordam beradigan samarali omillardan ekanligini sportsohasida faoliyat olib borayotgan ko'pchilik mutaxassislar allaqachon anglab yetdilar. Har bir mamlakatda aholi salomatligini mustahkamlash, o'z Vatanini va xalqini himoya qilishga tayyor bo'lgan vatanparvar yosh avlodni tarbiyalash asosiy maqsadlardan hisoblanadi. Sport bilan shug'ullanish shaxsning har tomonlama rivojlanishiga alohida ta'sir ko'rsatib, hayotiy ko'nikmalarni shakllantirishga, ma'naviy, axloqiy va aqliy o'sishga yordam beradi. Insoning irodasini mustahkamlaydi. Hozirgi vaqtda sportning juda ko'p yo'nalishlari mavjud bo'lib, ular raqobat turlari, harakatlarning maxsus tarkibi, raqobat faoliyatini baholash qoidalari va usullari bilan bir-biridan farq qiladi. Ana shu jarayonlarni biladigan, tushunadigan professional sport murabbiylarini tayyorlash bugungi kunda eng dolzarb o'z yechimini kutayotgan muammolardan biridir. Sport mutaxassislarini tayyorlashning roli va ahamiyati jamiyatimizda bebahodir. Ma'lumki, ta'lim sohasini isloh qilish, uni o'tmishdagi mafkuraviy xurofot va kinoyalardan butunlay xalos qilish rivojlangan demokratik o'zgarishlar darajasida yuqori ma'naviy va axloqiy talablarga javob beradigan malakali kadrlar tayyorlashning milliy tizimini yaratishdan iborat. Shu munosabat bilan mamlakatimizda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2025 yil 20 avgustdagi 524-sonli “Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi huzuridagi Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari agentligi tizimidagi ixtisoslashtirilgan sport maktablari faoliyatini takomillashtirish to'g'risida” Qarori qabul qilindi.[1]

Respublikamizning olis qishloqlarida zamonaviy talablarga javob beradigan sport inshootlarini qurish va foydalanishga topshirishga qaratilgan islohotlar yoshlarga o'z sport turlari bo'yicha g'alabalarga erishishlari uchun katta imkoniyatlar yaratib bermoqda. Yoshlarni ixtisoslashtirilgan sport maktablarida ta'lim olishlari ularning bolaligidan sportning muammolari, kamchiliklari va yutuqlari bilan tanishishlariga imkoniyat yaratadi. “Sport mutaxassislarining ma'naviy va axloqiy imidji yoshlarning sportga bo'lgan qiziqishlarini, ularga o'xshash uchun tinmay mashqlar qilishlarini, o'z ustilarida ilmiy jihatdan ham samarali izlanishlar qilishlarini asosi bo'ladi”. [4]

O'zbekistonda sportni rivojlantirishning bugungi bosqichida murabbiy bilan sportchiga tobora ko'proq qiyin vazifalar qo'yilayotgani ko'ramiz. Ushbu vazifalar bajarish mutaxassislarni o'quv jarayonini tashkil etish va yuqori natijalarga erishishning eng mos usullarini izlashga majbur qiladi. Sport o'yin-kulgi bilan birgalikda sog'lomlashtirish funksiyasini bajaradi. Uning dam olish va quvnoq dam olishga qaratilgan sog'lomlashtirish mashqlari sog'lom turmush tarzining asosi hisoblanadi. Yuqori malakali sportchilarni tayyorlash to'g'ridan-to'g'ri sportchining tanasida hayotni qo'llab-quvvatlovchi funktsional organlarga to'liq ta'sir qilish va juda yuqori faollik darajasiga ko'tarilish bilan bog'liq. Bugungi kunda yildan yilga qiyinlashib borayotgan g'alabaga erishish yo'lida sportchini zamonaviy usullar bilan tayyorlashning o'ta murakkab vazifalarini ilmiy va uslubiy yondashuvlarsiz faqatgina fikrga tayanib hal qilib bo'lmaydi. O'quv mashg'ulotlarini tashkil etish va o'tkazish usuli ham musobaqalar darajasiga bog'liq va bunday yig'ilishlarda bajarilgan har bir ish juda puxta o'ylangan bo'lishi kerak. Sportchilarni yig'ilish joyiga etkazib berish, mashg'ulot kunlari, dam olish, ovqatlanish va aniq mashg'ulotlar o'tkaziladigan joylarning puxta rejalashtirilgan tartibini ilmiy metodologik ishlanmalari bo'lishi zarur shartdir. Murabbiy, sportchi, shifokor, psixolog va yo'riqchilar birgalikda yangi texnik harakatlarni tuzish, amaliy murakkab mashg'ulotlarga funktsional, psixologik tayyorgarlik kabi masalalarni hal qilishadi.

Hozirgi vaqtda mutaxassislarni tayyorlash va ular o'rtasidagi munosabatlarni uyg'unlashtirish masalasi ham ijobiy hal qilinishi kerak. Terma jamoalarni bunday mutaxassislar bilan ta'minlash uchun hamma joyda yangilarini muntazam ravishda tayyorlash, shuningdek kadrlarni qayta tayyorlash zarur. Milliy jamoalar uchun oliy toifali murabbiylar malakasini oshirish, ular uchun ilmiy-uslubiy konferensiyalar o'tkazish, yuqori darajadagi mutaxassislarni taklif qilish orqali tajriba almashish lozim. Terma jamoani boshqarish uchun bosh murabbiyni chet eldan (**Bugungi futbol bo'yicha O'zbekiston terma jamoasiga o'xshab**) juda katta mablag' hisobiga olib kelib muammoni yechishga harakat qilmasdan, mahalliy mutaxassislarni tayyorlab (**Bokschi murabbiylarimiz singari**) chet el jamoalariga murabbiylik qilish darajasiga olib chiqish kerak. Aynan ana shu qarashni barcha federatsiyalar o'z oldilariga maqsad qilib qo'yishlari shart. Yillar davomida sportchini, sport mutaxassislarini tayyorlasak-da ular

uchun mablag' sarflansa so'ngi musobaqaga jamoamizni xorijlik mutaxassisga topshirib qo'ysak, aslida mantiqan ham noto'g'ri bo'ladi Aynan ana shu haqiqatni sport sohasi mutasaddilari anglab yetishlari va tan olishlari ayni haqiqat bo'ladi.

“Qonunchilik palatasida qabul qilingan, keyinchalik Senat tomonidan tasdiqlagan Davlat budjeti to'g'risidagi qonunga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi Sport vazirligiga 2025 yil uchun 1 trillion 134 milliard 756 million so'm mablag' ajratildi. Bu taxminan 88 million AQSh dollari degani. Xususan, ushbu summaning 190 milliard Olimpiya o'yinlariga samarali tayyorgarlik ko'rish uchun yo'naltiriladi. Taqqoslash uchun, Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligiga 59 trillion, Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligiga 6 trillion, Sog'liqni saqlash vazirligiga 4 trillion 999 million, Madaniyat vazirligiga 1 trillion 207 million so'm ajratilgan”. [5]

Sportchilar foydalanishlari uchun katta imkoniyatlarga ega bo'lgan moddiy-texnik ta'minotni, bazalarni yaratish va to'ldirish, sport anjomlarini ishlab chiqish ayrimlarini sotib olish mumkin. Ammo, yuqori darajadagi sportchilarni tayyorlash jarayonida qo'llaniladigan muntazam shifokor tekshiruvlari, terapevtik va pedagogik kuzatuvlar, sog'liqni saqlash va boshqa kompleks nazorat shakllarini, har bir sportchini qanchalik yuklamaga bardosh bera olishini aniqlay oladigan sport shifokorlari, sportchilarning xarakteridan kelib chiqib, yuklamalarni normallashtirishda mashg'ulotlar hamda musobaqalar davrida ularning jismoniy xususiyatlarini hisobga olgan holda rejalashtirishga yordam bera oladigan sport psixologlari (ana shundagina futbolchilarimiz o'yin oxirida yoki alamlaridan bir-birlarini emas 90 daqiqa to'p tepadilar), mashg'ulotlar va musobaqalar davomida sportchilarning tiklanishlari uchun tez va sifatli xizmat ko'rsatuvchi massajchi kabi barcha mutaxassislarni tayyorlash juda katta ahamiyat kasb etadi. [2.3] Sport sohasida mutaxassislarni tayyorlash bo'yicha alohida ishlar olib borilishi maqsadga muvofiqdir.

Xulosa o'rniga shuni ta'kidlash kerakki, g'alabaga erishish uchun bir nechta malakali sport mutaxassislarning hamkorligi talab etiladi, ular o'z kasblarini mukammal o'zlashtirib, jahon sport hamjamiyatida o'z nomini tan oladigan sportchilarni tayyorlaydilar. Sport mutaxassislari tomonidan nafaqat o'z sohalarini, balki bir qator sohalarni o'zlashtirish ularning yuqori sport natijalariga erishishida asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2025 yil 20 avgustdagi 524-sonli Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi huzuridagi Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari agentligi tizimidagi ixtisoslashtirilgan sport maktablari faoliyatini takomillashtirish to'g'risida Qarori

2 А.Шопўлатов. Жисмоний тарбия ва спорт соҳасида малакали мутахассислар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш мезонлари.// Фан-спортга 2022 йил 1-сон,

3.А.Абдуллаев. Жисмоний тарбия ва спорт мутахассислари малакасини ошириш йўллари.// Фан-спортга 2021 йил 3-сон

4. Ф. Равшанов. Миллий раҳбаршунослик тарих ва тажриба.-Т.. Академия, 2017. –б. 15

5 .<https://olamsport.com/ru/news/sport-vazirligiga-2025-yil>

IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNI O'QITISHDA QO'LLANILADIGAN INTERFAOL METODLAR TRANSFORMATSIYASI

Tojiqulova Fazilat Fazilat Jamoliddin qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Pedagogika yo'nalishi talabasi

Ilmiy rahbar: Sharaxmatova Anora Komiljon qizi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'lim jarayonida samaradorlikni oshirishga xizmat qiluvchi turli interfaol metodlar tahlil qilinadi. Har bir metodning qo'llanish tartibi, dars jarayonidagi roli hamda pedagogik natijasi aniq dalillar bilan yoritilgan. Tadqiqotdan ma'lum bo'lishicha, interfaol metodlar o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlaydi, darsni qiziqarli va samarali qiladi, ta'lim jarayoniga innovatsion yondashuvni olib kiradi. Maqola amaliy ahamiyatga ega bo'lib, zamonaviy pedagogik faoliyatda foydalanish uchun tavsiya etiladi.

Kalit so'zlar: media, metod, interfaol ta'lim, innovatsion yondashuv, o'qitish usullari, pedagogik faoliyat.

Аннотация. В данной статье анализируются различные интерактивные методы, способствующие повышению эффективности образовательного процесса. В начале статьи представлена подробная информация о происхождении слова «метод», его научном содержании и роли в системе образования. Статья имеет практическое значение и рекомендуется для использования в современной педагогической деятельности.

Ключевые слова: медиа, метод, интерактивное образование, инновационный подход, методы обучения, педагогическая деятельность.

Abstract. This article analyzes various interactive methods that serve to increase the effectiveness of the educational process. First, detailed information is provided about the origin of the word "method", its scientific content and its role in the education system. The article is of practical importance and is recommended for use in modern pedagogical activities.

Keywords: media, method, interactive education, innovative approach, teaching methods, pedagogical activity.

Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchi shaxsining faolligi, mustaqil fikrlashi va ijodiy tafakkurini rivojlantirishga qaratilgan yondashuvlar tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu jarayonda metodlarning o'rni beqiyosdir, chunki metod ta'lim jarayonining asosiy harakatlantiruvchi kuchi, ya'ni maqsadga erishish yo'li hisoblanadi. “Metod” so'zi yunoncha “methodos” so'zidan olingan bo'lib, “yo'l”, “usul” degan ma'noni anglatadi [4]. Har bir fan o'zining mazmuni va maqsadidan kelib chiqib, o'ziga xos metodlardan foydalanadi. Shu jihatdan metodlar fan metodlari, xususiyl ilmiy metodlar, umummilliy

tadqiqot metodlari, fanlararo tadqiqot metodlari va falsafa metodlariga bo'linadi. Maqolada ta'lim jarayonida yuqori samaradorlikka erishish uchun mo'ljallangan 10 ta interfaol metod — “Soat millari”, “Savollar lotoreyasi”, “Mavzular aylanganda”, “Qo'shningni top”, “Qora quti”, “A4 format”, “Smayliklar”, “Pazin”, “Plus–Minus–Qiziq” hamda “Buzuq telefon” metodlari batafsil tahlil qilinadi [5, 6]. Har bir metod o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakasini mustahkamlash, dars jarayonida ularning diqqatini oshirish hamda o'zaro muloqotni rivojlantirishga xizmat qiladi. Ushbu metodlarning barchasi o'quvchi shaxsini markazga qo'ygan holda, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi faol hamkorlikni shakllantirishga qaratilgan bo'lib, zamonaviy pedagogika tamoyillariga to'liq mos keladi. Mazkur ishda metodlarning mazmuni, ularning qo'llanilish tartibi, didaktik ahamiyati hamda o'quvchilarga ta'siri aniq misollar bilan asoslab beriladi. Shu orqali interfaol metodlardan samarali foydalanish nafaqat ta'lim sifatini oshiradi, balki o'quvchilarda tanqidiy va ijodiy fikrlash, muloqot madaniyati hamda jamoada ishlash ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi.

Metod yunoncha so'zdan olingan bo'lib "Methodos" so'zidan olingan bo'lib "yo'l", "usul" yani maqsadga erishish yo'li yoki usuli degan ma'noni anglatadi [3]. Metodlar tasnifi 5 turga bo'linadi. Bular fan metodlari, xususiy ilmiy metodlar, umummilliy tadqiqot metodlari, fanlararo tadqiqot metodlar va falsafa metodlari.

Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'qitishda qo'llaniladigan metodlar

1. O'tilgan bo'limni takrorlash yoki yangi bo'limni boshlash jarayonida "soat millari" metodi juda katta samara beradi. Avvalo bolalar 2 guruhga soat tayoqchasi va minut tayoqchasiga ajratiladi. Ularga oldindan tayyorlab qo'yilgan mavzuga oid bir-birini takrorlamaydigan ma'lumotlardan iborat tarqatma qog'ozlar beriladi va ularni xuddi soat shaklida aylana qilib tizib olinadi ya'ni daqiqa jamoasi ichki aylanadan, soat jamoasi tashqi aylanadan joy olishadi. Boshlovchining har bir ogohlantirishidan keyin bir-biriga ro'parama ro'para turgan o'quvchilar o'z ma'lumotlarini sheriklariga tushuntirib beradi va bu jarayon dastlabki o'quvchiga qayta uchraguncha davom etadi. Soat tayoqchalari o'z joyida qoladi minut tayoqchalari esa soat strelkasi kabi aylanadi.

2. “Savollar lotoreyasi” metodi.

Doskaga mavzuga doir 10-15 ta qoida yoziladi. Har bir qoida raqamlangan bo'ladi. O'quvchilar konspekt qilib olishadi. Qoidalar o'quvchilar miyasida saqlanib qolishni boshlaydi. Ular raqamlar bilan eslab qolishlari kerak bo'ladi. Keyin 1 o'quvchi sinfdan tashqariga chiqib turadi. O'qituvchi o'quvchilar bilan kelishgan holda qaysidir qoida raqamini doskaga yozib, ustidan qog'oz yopishtirib bekitib qo'yadi. Tashqaridagi o'quvchi kiradi va qaysi savol yashirilganini topishi kerak. U shunchaki taxmin qilib aytishi ham mumkin. 3 tagacha imkoniyat beriladi va so'ng xotirasini ishga soladi. To'g'ri topsa ham topmasa ham 3 ta qoidani yoddan aytgani foyda bo'ladi.

3. “Mavzular aylanganda” metodi.

Har bir o'quvchiga ma'lum mavzular doirasida 1 ta atama yozishadi. Doska yoniga 1 ta stul chiqariladi. Istalgan 1 o'quvchi stulga o'tiradi. 5 ta o'quvchi esa qo'llariga atama yozilgan varaqni olib o'tirgan o'quvchi atrofida aylana bo'lib turishadi. O'tirgan o'quvchining ko'zi yumiladi. Musiqa ostida o'quvchilar stulda o'tirgan o'quvchilar atrofida aylanadi. Musiqa tugagach o'tirgan o'quvchi ro'parasida kim turib qolsa o'quvchi o'sha tengdoshining qo'lidagi varaqda yozilgan atamani izohlab namuna keltirishi kerak. Agar to'g'ri javob bera olsa turgan o'quvchi bilan o'rin almashadi. Agar javob berolmasa jazolanadi.

4. “Qo'shningni top” metodi.

Bu metodda o'quvchilar 2 guruhga bo'linadi. Birinchi guruhga jumlar beriladi, ikkinchi guruhga esa javoblar tarqatiladi. Birinchi guruhdan bir o'quvchi turib jumlani o'qidi, shu jumlagi mos 2 guruhdan bor o'quvchi javobni o'qiydi. Javob to'g'ri yoki noto'g'riligini savol bergan o'quvchi izohlaydi. Bu jarayonni o'qituvchi kuzatib boradi va o'quvchilarni baholaydi.

5. “Qora quti” metodi.

Bu metodda o'quvchilar 6 guruhga ajratiladi. Har bir guruhga mavzu bo'yicha bittadan topshiriq beriladi. Qaysi guruh topshiriqlarni to'g'ri va aniq bajarsa u guruhdan bir kishi o'qituvchi vazifasini bajaradi. O'qituvchi har bir guruhga berilgan so'zlarga 10 tadan misol yozishni buyuradi. Bu jarayon qay tartibda bajarilayotgani o'qituvchi tomonidan kuzatib boriladi.

6. “A 4 format” metodi.

Bu metodga 1 ta A4 formatdagi oq qog'oz kerak bo'ladi. Xonaga 3 ta parta qo'yiladi va 3 ta partada 2 tadan bola o'tiradi yani 6 ta qator bo'ladi. 6 ta o'quvchiga 6 ta qog'oz kerak bo'ladi. Ularga kechagi darsda yodida qolgan 1 ta ma'lumotni yozish topshiriladi. Yozib bo'lgandan keyin orqada o'tirgan o'quvchiga varoq beriladi. Qaysi parta eng oxirgi o'quvchiga yetib borsa va oxirgi o'quvchi vazifani tezroq bajarib bo'lsa bu guruhni javoblari tekshiriladi va g'olib hisoblanadi. Lekin yozilgan ma'lumotlar qayta yozilmasligi kerak.

7. “Chehralar” yani smayliklar metodi. Bu metod asosan refleksiya jarayonida qo'llaniladi. Dorskaga 3 ta smayliklar chiziladi. Bittasi kulib turgan smaylik, keyingisi o'rtacha holatdagi smaylik va uchinchisi xafa holatdagi smayliklar bo'ladi. O'quvchilarga birinchi smaylik bo'yicha o'zini yodida qolgan eng zo'r ma'lumotni yozish topshiriladi. O'rta holatdagi smaylikga bugungi darsda yodidan ko'tarilgan va tushunmagan ma'lumotni yozish aytiladi. Xafa holda turgan smaylikga bugungi darsda qo'shimcha tarzda o'rganishi kerak bo'lgan ma'lumotlar yozilishi aytiladi. Bu metod o'quvchilarning qaysi ma'lumotlar yodida qolganini va o'qituvchi qaysi malumotlarni keyingi safar qo'shib yaxshilab tushuntirib berib ketish kerakligini anglatadi. O'quvchilar qay darajada mavzuni tushunganini anglatadi.

8. “Pazin” metodi

Bu metodga konvertlar yasaladi. Konvertni ichida savollar bo'ladi. A4 formatdagi qog'ozga 6: 7 qatordan ko'p bo'lgan holatda yozib ularni bir nechta shaklga keltirib olinadi. Ma'lumotlar ko'p bo'lsa masalan 8 ta yoki 6 ta varaqqa chiqarib olinadi va ular uchburchak shaklda qirqib tashlanadi va konvertlarga solinadi. O'quvchilar guruhga ajratiladi va har bir guruhga konvertlar tarqatiladi. O'quvchilarga qaysi guruh birinchi bo'lib konvertdagi maydalangan qog'ozlarni yig'ish topshiriladi.

9. “Plus, Minus va Qiziq” metodi

Plus, minus va qiziq so'zlarini alohida qilib rangli qog'ozlarga bittadan yozib doskani bir tomoniga yopishtiriladi. O'qituvchi mavzuga aloqador malumotlarni doskani qolgan yarmiga yopishtirib chiqadi. O'quvchilar guruhga ajratiladi har bir guruhdan navbat bilan o'quvchilar chiqadi. O'quvchilar doskadagi ma'lumotlarni bittadan oladi agar to'g'ri deb bilsa, plus noto'g'ri deb bilsa minus, agar bilmasa yo ikkilansa qiziq degan rangli qog'ozni pasiga yopishtiradi. Bu metod o'quvchilarning darsga qay darajada tayyor ekanligini bildiradi.

10. “Buzuq telefon” metodi

Bu metodikada o'qituvchi tomonidan bitta o'rtacha hajmdagi qiziqarli matn tanlanadi. 7 ta o'quvchi doskaga chiqadi va o'yin sharti ularga tushuntiriladi. Bu metodda 1 ta o'quvchi ustozni yonida qoladi va qolgan 6 tasi eshikdan tashqariga chiqib turadi. O'qituvchi o'sha tanlagan matnini qolgan 1 ta o'quvchiga o'qib beradi. U o'quvchi matnni eslab qolgan joylarini tashqaridagi 1 ta o'quvchini chaqirib aytib berib joyiga o'tiradi va keyingi o'quvchi ham shu tartibda tushuntiradi. Oxirida qolgan o'quvchi eshitganini guruhdagilarga aytib beradi. Bu metod aniq ma'lumot oxirida qay tarzda yetib kelishini anglatadi va o'quvchilarning eslab qolish darajasi qay darajada ekanligini anglatadi.

Yuqoridagi metodlar ta'lim jarayonini jonlantirish, o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan qiziqishini oshirish va dars samaradorligini ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Har bir metod o'ziga xos tarzda o'quvchilarning mustaqil fikrlashini, ijodiy yondashuvini, eslab qolish, muloqot va jamoada ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. “Soat millari”, “Savollar lotereyasi”, “Qo'shningni top”, “Smayliklar” va boshqa metodlar o'quvchilarni darsga faol jalb etish, ularning o'z fikrini erkin bayon etish va dars materialini chuqur o'zlashtirish imkonini beradi.

Shuningdek, interfaol metodlardan foydalanish o'qituvchiga ham darsni samarali tashkil etish, har bir o'quvchining o'zlashtirish darajasini kuzatish va individual yondashuvni amalga oshirish imkonini beradi. Shu bois, maqolada keltirilgan metodlar zamonaviy pedagogik faoliyatda keng qo'llanilishi lozim bo'lgan, ta'lim sifatini oshiruvchi samarali usullar sifatida e'tirof etiladi. Ularning muntazam qo'llanishi

o'quvchi shaxsining har tomonlama rivojlanishiga, bilimning mustahkamlanishiga hamda ta'lim jarayonining innovatsion tus olishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida”gi PQ–4884-son qarori. — Toshkent, 2020 yil.
2. O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni. — Toshkent, 2020 yil.
3. Yo'ldoshev, J. G'., Hasanboeva, O. G'. Pedagogika. — Toshkent: “O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti”, 2019.
4. Sayidahmedov, N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. — Toshkent: “Moliya”, 2021.
5. G'ulomov, A., & Sattorov, A. Interfaol metodlar orqali ta'lim samaradorligini oshirish. — Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2022.
6. Xoliqova, N. Zamonaviy ta'lim jarayonida innovatsion metodlardan foydalanish // Pedagogika va psixologiya jurnali. — Toshkent, 2021.
7. Xusanova, M. Ta'limda interfaol usullardan foydalanish metodikasi. — Toshkent: “Istiqlol”, 2020.

YANGI O'ZBEKISTONNING TA'LIM SOHASIDA OLIB BORILAYOTGAN ILMI AMALIY ISLOHOTLAR VA ULARNING NATIJALARI.

Sultonov Xusanboy Qaxramon o'g'li

Toshkent farmatsevtika instituti, Ijtimoiy fanlar kafedrası o'qituvchisi.

Toshkent shahri, O'zbekiston Respublikasi.

Elektron pochta: sultonovhusanboy08@mail.com

ANNOTATSIYA:

Yangi O'zbekiston sharoitida ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlarning ilmiy amaliy asoslari, ularning maqsad va yo'nalishlari, shuningdek, zamonaviy ta'lim jarayoniga ta'siri tahlil qilinadi. Ta'lim sohasini modernizatsiya qilishda innovatsion yondashuv, raqamli texnologiyalarni joriy etish va o'qituvchilarning malakasini oshirish masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim tizimi, ilmiy-amaliy islohot, innovatsiya, raqamli ta'lim, pedagogik kompetensiya zamonaviy yondashuv.

Kirish. Prezidentimiz ta'kidlaganidek: “Farzandlarimiz maktabdan qanchalik bilimli bo'lib chiqsa, yuqori texnologiyalarga asoslangan iqtisodiyot tarmoqlari shuncha tez rivojlanadi, ko'plab ijtimoiy muammolarni yechish imkoni tug'iladi. Shunday ekan, Yangi O'zbekiston ostonasi maktabdan boshlanadi desam, o'ylaymanki, butun xalqimiz bu fikrni qo'llab-quvvatlaydi”.

Ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy qismini, albatta, oliy ta'lim tizimidagi islohotlar tashkil etadi. Xususan, O'zbekiston Respublikasida oliy ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish, ilg'or ta'lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish maqsadida davlatimiz rahbarining 2019 yil 8 oktyabrdagi farmoni bilan tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Kontseptsiyasi sohadagi yangi islohotlar uchun debocha vazifasini bajarib bermoqda.

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida ta'lim sohasini tubdan isloh qilish, uni xalqaro standartlar darajasiga olib chigish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Yangi-O'zbekiston davride ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, ilmiy asosda boshqarish va raqamlashtirish orqali uning sifatini oshirishga qaratilgan qator hujjatlar qabul qilindi. Jumladan, “Ta'lim to'g'risida”gi Qonun (2020-yil 23-sentabr), O'zbekiston Respublikasini 2022-2026-yillarda rivojlantirish strategiyasi va Milliy

kadrlar tayyorlash dasturida ta'lim tizimining barcha bosqichlarida ilmiy-amaliy islohotlarni amalga oshirish zarurlig qayd etilgan.

Mazkur islohotlarning asosiy maqsadi zamonaviy til biladigan, ijodikor raqobatbardosh va ilmiy tafakkurga ekga o'z sohasini yetuk mutaxasislarni tayyorlashga qaratilgan.

Asosiy qism

1. Ta'lim tizimica olib borilayotgan islohotlarning konseptual asoslari.

Yangi O'zbekiston davrida ta'lim sohasidagi islohotlar quyidagi asosiy tamoyillarga tayanadi.

- ta'limning uzluksizligi va izchilligi
- ta'lim jarayoniga innovatsiyalarni joriy etish va o'qituvchi maqomini yuksaltirish;
- ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasini kuchaytirish
- xalqaro hamkorlikni kengaytirish Mazkur yo'nalishlar orqali davlat ta'lim siyosati ilmiy asosda, amaliy natijalarga yo'naltirilgan holda olib borilmoqda.

2. Maktabgacha va umumiy o'rta ta'lim tizimida yangilanishlar.

Maktabgacha ta'limda bolalarni erta rivojlantirish, tarbiyachilarning malakasini oshirish va ta'lim dasturlarin yangilash ishlari amalga oshirilmoqda. 2017-2025-yillar davomida maktabgacha ta'lim qamrovi 27 foizdar 70 foizga oshirildi.

Umumiy o'rta ta'limda esa “Yangi avlod darsliklari”, STEAM-ta'lim, raqamli maktab dasturlari joriy etildi O'quvchilarning ijodiy va tanqidiy fiklash konikmnalarini rivojlantirish, talim mazmunini kompetensiyavi yondashuv asosida yangilash davlat siyosatining asosiy yo'nalishiga aylandi.

Kasb-hunar va oliy ta'limda ilmiy-amaliy yondashuv kasb-hunar ta'lim tizimida dual ta'lim modeli (nazariya va amaliyotni uyg'unlashtirish) keng joriy qilinmoqda texnikum va kasb-hunar maktablari ishlab chiqarish korxonalari bilan bevosita hamkorlikda kadr tayyorlash tizimini yo'lga qo'ydi.

3. Oliv ta'limda esa:

- kredit-modul tizimi joriy qilindi
- akademik erkinlik kengaytirildi: xalqaro universitetlar filiallaril (turin, inha Webster va boshqalar) faolivat boshladi.
- ilmiy tadqiqotlar uchun innovatsion grantlar ajratilmoqda.

Bu islohotlar natijasida oliy talim qamrovi 2016-yildagi 9 foizdan 2025-yilga kelib 35 foizdan oshdi.

4. Ilm-fan va innovatsiyalarni rivojlantirish.

O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi va Fanlar akademiyasi huzurida ilmiy-amali, markazlar tashkil etildi. “Yosh olimlar” dasturi doirasida fundamental va amaliy tadqiqotlar uchun grantla ajratish yo'lga qo'yildi.

Oliy ta'lim muassasalari huzurida texnoparklar, startup markazlari va ilmiy-innovatsion laboratoriyalar fa'oliyat ko'rsatmoqda. Bu esa yoshlarning ilmiy izlanishlarga qiziqishini kuchaytirib, ilm-fan va ishlar chiqarish integratsiyasini ta'minlashga yana bir qadam bo'lib xizmat qilmoqda.

5. Raqamli ta'lim va o'qituvchi maqomini yuksaltirish.

So'nggi yillarda ta'limda raqamli texnologiyalar keng joriy qilinmoqda: masofaviy o'qitish platformalar (EduMarket, Maktab.uz, Ziyonet), elektron darsliklar va suniy intellekt asosidagi baholash tizimlari yo'lga qo'yildi.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 30-sentyabrda qabul qilingan 823-sonli qaroriga muvofiq tasdiqlangan hujjatlarga asosan, 2025-2026-o'quv yilida umum ta'lim maktablarida faoliyat yurituvchi o'qituvchilarning bazaviy tarif stavkalariga qo'shimcha ustamalar belgilash tartibi belgilangan. Ushbu jarayonda e'tiborga olinadigan fan olimpiadalari, tanlovlar, musobaqalar va boshqa muhim tadbirlarning ro'yxati 2025-yil 13-yanvar kuni 03-14-75-sonli kuzatuv xati orqali hududiy ta'lim muassasalariga taqdim etilgan edi.

Mazkur jarayonni yanada takomillashtirish maqsadida, 2025-yil 13-mart kuni qo'shimcha ravishda 03-14-769-sonli ko'rsatma xati chiqarildi. Ushbu hujjatga ko'ra, umum ta'lim muassasalari o'qituvchilarining oylik ish haqlariga ustama qo'shishda “Al-Xorazmiy nomidagi aniq va tabiiy fanlar olimpiadasi” hamda “Ixtirochilikka qadam” tanlovlari ham asosiy mezonlardan biri sifatida inobatga olinadigan bo'ldi.

Iqtidorliq uzoqlar va zamon tabiga bardosh bera oladiga kadrlarni tayyorlashda maqsadida malaka toifalari bo'yicha sertifikatlash tizimi joriy etildi. “Eng namunali o'qituvchi”, “Ustoz” kab tanlovlar orqali ularning mehnati rag'batlantirilmoqda

XULOSA

Yangi O'zbekiston davrida ta'lim tizimi mamlakat taraqqiyoti va inson kapitalini rivojlantirishning eng muhim omili sifatida e'tirof etildi. So'nggi yillarda amalga oshirilayotgan ilmiy-amaliy islohotlar natijasida ta'limning barcha bosqichlarida tub o'zgarishlar ro'y bermoqda.

Birinchidan, ta'limni boshqarishning huquqiy-me'yoriy bazasi yangilandi. “Ta'lim to'g'risida”gi Qonun va “Yangi O'zbekiston – 2030” strategiyasida ta'lim sifatini oshirish, raqamli texnologiyalarni joriy etish, inklyuziv ta'limni rivojlantirish kabi ustuvor yo'nalishlar belgilandi. Bu hujjatlar ta'lim sohasini modernizatsiya qilish uchun mustahkam asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Ikkinchidan, ilmiy-amaliy islohotlarning markazida o'qituvchi shaxsiga e'tibor kuchaydi. Pedagoglarning malakasini oshirish, ularning mehnatini munosib rag'batlantirish, xalqaro tajribalarni o'rganish hamda o'quv jarayoniga innovatsion yondashuvlarni tatbiq etish tizimli tus oldi.

Uchinchidan, ta'limning moddiy-texnik bazasi yaxshilanib, yangi o'quv binolari, zamonaviy laboratoriyalar, elektron platformalar, masofaviy o'qitish tizimlari joriy etildi. Bu esa ta'lim jarayonining sifatini oshirib, yoshlarning ilmiy salohiyatini rivojlantirishga zamin yaratdi.

To'rtinchidan, ilmiy tadqiqotlar va amaliyot o'rtasidagi integratsiya kuchaydi. Talabalar, aspirantlar va o'qituvchilarning ilmiy ishlanmalarini amaliy hayotga tatbiq etish bo'yicha mexanizmlar shakllanmoqda. Bu o'z navbatida, mamlakat iqtisodiyoti va ijtimoiy sohalariga foydali innovatsiyalarni olib kirishga xizmat qilmoqda.

Umuman olganda, Yangi O'zbekistonning ta'lim sohasidagi ilmiy-amaliy islohotlari natijasida ta'lim jarayoni sifat jihatdan yangilandi, raqamli, ochiq va inkluziv tizim shakllanmoqda. Ushbu islohotlar nafaqat bilim berish tizimini, balki yoshlarning dunyoqarashi, kasbiy mahorati va fuqarolik mas'uliyatini oshirishda ham muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Shunday qilib, ta'lim sohasidagi islohotlar - Yangi O'zbekistonning barqaror taraqqiyoti, intellektual jamiyat va raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning ishonchli kafolati sifatida e'tirof etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli “Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida” gi farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 6-apreldagi “Ta'lim tizimini boshqarish samaradorligini oshirish to'g'risida”gi qarori.
3. Innovatsion rivojlanish vazirligi rasmiy ma'lumotlari, 2024-yil
4. “Xalq ta'limi” jurnali, 2023-yil, N93
5. www.edu.uz n, www.lex.uz n manbalari.
6. Muallimlar.uz

O'ZBEKISTONDA IJTIMOIIY TOQATSIZLIKNI KUCHAYIB BORISHIGA SABAB BO'LAYOTGAN MUAMMOLAR

Sulaymonov Qurbonali

FarDU, Falsafa va milliy g'oya kafedrasi dotsenti

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekistonda o'zgalarga toqatsizlikni kuchayib borishiga sabab bo'layotgan ijtimoiy muammolar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: jamiyat, bag'rikenglik, toqatlilik, tolerantlik, chidamlilik, murosallilik, hurmat.

Har bir jamiyatda odamlar o'rtasidagi munosabatlar, ularning dini, millati, tili va madaniyatiga qaramay, bir-birini qabul qilish va hurmat qilishi muhim ahamiyatga ega. Ammo, bugungi kunda o'zgalarga toqatlilik holati har doim ham qoniqarli darajada namoyon bo'lmayotganligi ko'rinib qolmoqda.

O'zbekistonda turli millatlarning yashashi mamlakatning madaniy xilma-xilligini ta'minlaydi. O'zbeklar, ruslar, qirg'izlar, tojiklar va boshqa milliy guruhlar o'rtasidagi munosabatlarning yaxshilanishi muhimdir. Bularning barchasi mamlakatning ijtimoiy barqarorligi uchun kerak bo'lgan faktorlardir. Shunday bo'lsa-da, ba'zi hollarda o'zgalarga nisbatan toqatsizlik holatlari kuzatilmoqda.

O'zbek jamiyatining barqaror rivojlanishi uchun odamlarning biri-birini qabul qilishi va hurmat qilishi muhimdir. Madaniy xilma-xillikka e'tibor berish va ijobiy munosabatlarni shakllantirish – bu har bir fuqaroning mas'uliyati hisoblanadi[1]. Toqatlilik – nafaqat ijtimoiy tinchlikni ta'minlaydi, balki mamlakatimizning rivojlanishida muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Bundan tashqari, xalqimiz o'rtasidagi uzviy aloqalarni mustahkamlash ham kundalik hayotimizda muhim ahamiyat kasb etadi.

“O'zgalarga toqatlilik ijtimoiy hodisa sifatida fuqarolarning o'zaro ijtimoiy muloqotlar hamda davlat va jamiyat tashkilotlariga o'z munosabatlarini bildirishlarida ham namoyon bo'ladi. Uning fikr-qarashlarning namoyon bo'lish shakli sifatidagi ko'rinishi jamiyat hayotini ommaviy nazorat qilib borish vazifasi bilan chambarchas bog'liq holda amal qiladi. Ijtimoiy turmush o'zgarishlarini ommaviy nazorat qilib borish yo'li, o'z mohiyatiga ko'ra bir necha ko'rinish va shakllardan iboratdir”[2].

Ularni shartli ravishda quyidagicha tasniflash mumkin: “a) davlat idorasi va muassasalari tartibidagi muloqotlar tizimi, o'zaro munosabatlar va majlislarda ifodalanuvchi oliyjanoblik, xususan hamkasblar va rahbarlarga hurmat bilan qarash – itoatlilik, andishalilik; b) kundalik turmush tarzi, odatiy voqea va hodisalarga doir izhor etiluvchi fikrlarga munosabatlar”[2]. “Masalalarga sabr-toqatlilik bilan yondashish, andishalilik bilan o'z fikrini bildirish; v) oila muhitida, do'stlar davrasida, hamfikrlar doirasida namoyon bo'luvchi oliyjanoblik. Ayniqsa, o'z manfaatini ustun qo'ymaslik,

boshqalar fe'l-atvorini yerga urmaslik xususiyatlarining namoyon bo'lishi; g) to'y va ma'rakalarni o'tkazish asnosida yuz beradigan ijtimoiy mavzudagi fikr almashinuvlar. Masalan, mehribonlik, insof, iymon-e'tiqod, hamdardlik, tenglik, farosat, sadoqatlilik xususiyatlarining namoyon bo'lishi"[3].

O'zbekistonda toqatlilik jarayonini o'rgangan olimlardan M.Xajiyeva, xushmuomalalik, mehr-muruvvat, ahillik kabi fazilatlarni o'zgalarga toqatlilikni namoyon bo'lishining asosiy omillaridan biridir, deb hisoblaydi. Muallifning qayd etishicha, "o'zgalarga toqatlilik o'z millatini boshqalar tomonidan kamsitishga yo'l qo'ymaslik emas, balki umrboqiy qadriyat va an'analarni asrashga, ularni yanada go'zallikka aylantirishga chaqiriqdir. Bu tuyg'u kishilarni shunchaki olijanob qilib qo'ymaydi, balki uning xulq-atvorini, axloqini, siyosiy va ma'naviy pokligini, burchga, o'z xalqiga sadoqatini, muqaddas narsalarga bo'lgan munosabatini ko'p jihatdan belgilab beradi. Bular insonda tolerantlik, hotamtoylik, baynalminallik tuyg'ularini uyg'otadi"[1]. Shu ma'noda, o'zgalarga toqatlilik – insoniy munosabatlarning xususiyati sifatida kishilar o'rtasidagi do'stlik, mehr-muhabbat, o'zaro yordam, hamkorlik, hamjihatlik, hamdardlik, tinchlik, osoyishtalik kabi munosabatlarda namoyon bo'ladi hamda kishilik jamiyati rivojlanishi, taraqqiyoti bilan bog'liq ravishda tobora rivojlanib, o'zining mazmun-mohiyatini boyitib boradi.

O'zbekistonda postmodern jamiyatdagi o'zgarishlar sharoitida o'zgalarga toqatsizlikning kuchayishi bir necha omillar bilan bog'liq. Ushbu omillarning ba'zilari quyidagilar:

1. Globalizatsiya jarayonida turli millatlar, madaniyatlar va diniy guruhlar o'rtasidagi aloqalar kuchayadi. Bu esa ba'zi odamlarda o'zgalarga nisbatan tahdid hissini paydo qiladi. O'zbekistonda ham globallashuv natijasida turli millatlar, madaniyatlar va diniy guruhlar o'rtasidagi aloqalar kuchayib borayotganligi, ular o'rtasida kelishmovchiliklarni ham keltirib chiqarmoqda. Bu esa, jamiyatda o'zgalarga toqatsizlikni ham jiddiylashtirib yubormoqda.

2. Postmodern jamiyatda shaxsiy va guruhiiy identikliklar o'ta muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu har bir millat, madaniy birlikni o'z o'zini anglashiga va bu boradagi o'ziga xos amaliy faoliyatga aylanadi. Ba'zi guruhlar o'z madaniy identikligini saqlash, uni rivojlantirish uchun boshqa madaniyatlarga qarshi chiqishlari mumkin.

3. Ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoqlar va internet o'zgalar haqidagi salbiy stereotiplarni yoritishda asos bo'la oladi. Shu bilan birga OAVlardagi noprofessional yondashuv asosida g'azabni, tushunmovchilikni keltirib chiqaruvchi kontentlarni ko'payib borishi, jamiyatdagi turli qatlamlar o'rtasida toqatsizlikni kuchaytirib yubormoqda.

4. Iqtisodiy farqlar, ya'ni boy va kambag'al mamlakatlar orasidagi tengsizlik, ijtimoiy adolatsizlik hissini tug'diradi, bu esa o'zgarishlarga qarshi toqatsizlikka olib

keladi. O'zbekistonda ham so'ngi yillardagi o'zgarishlar asosida katta sarmoya egalari, yirik tadbirkorlar, bir so'z bilan aytganda turli iqtisodiy asosga ega bo'lgan insonlar ko'paya boshladi. Ularni orasida katta boylik to'plaganlari ham bor, yoki iqtisodiy qiyinchiliklar ortib ketgan, qashshoqlik darajasida yashayotganlarni ham ko'pligini ko'rish mumkin.

5. Inson psixologiyasi ham jamiyatdagi toqatlilikka ta'sir ko'rsatadi. Ba'zi odamlarda qo'rquv, aniqsizlik yoki stress holatlari boshqa insonlarga nisbatan toqatsizlikni kuchaytirishi mumkin. Shu bilan birga diniy radikalizmni kuchayishi, millatchilikka yo'g'rilgan g'oyalarni ijtimoiy tarmoqlarda kengayib borishi, destruktiv xarakterni shakllanishi (agressiya, buzg'unchilik) ham jamiyatimizda toqatsizlikni rivojlanishiga ta'sir ko'rsatmoqda.

6. Ko'plab jamiyatlarda tarixi “jarohatlar” (masalan, urish, genotsid) uzoq muddat davomida o'zgalarga nisbatan ishonchsizlikni shakllantirgan. Ishonchsizlik bo'lsa, insonlarda boshqalarni yomon ko'rish, ularni hurmat qilmaslik va toqatsiz munosabatni yuzaga keltiradi. O'zbekistonda ham mustamlakachilik mafkurasi odamlarda bir biriga ishonchni yo'qolib borishiga sabab bo'ldi. Bunday tarixiy xotira va tarixiy meros jamiyatimizda toqatsizlikni uzoq muddat saqlanib qolishiga ham ta'sir ko'rsatmoqda[1].

Ushbu omillarning barchasi jamiyatimizda o'zgalarga toqatsizlikning kuchayishiga ta'sir ko'rsatadi va ijtimoiy tinchlikka tahdid soladi.

Ulug' nemis mutafakkiri Iogann Volfgang Gyote erkinlikning murakkab va ba'zan g'alati tabiati haqida fikr yuritadi. Uning fikricha, erkinlikka “...o'zini anglashni va boriga qanoat qilishni bilgan odam osongina erishaveradi. Agar biz undan foydalanishni bilmasak, meyoridan ortiq erkinlikning nima keragi bor? ...Biz o'zimizni hammadan va hamma narsadan yuqori deb hisoblashimiz emas, balki o'zimizdan yuqori bo'lgan hamma narsani hurmat qilishimiz bizga erkinlikni baxsh etadi”[4]. Demak, avvalo, erkinlik madaniyati, ya'ni uni qo'llay bilish ko'nikmalari zarur. Qolaversa, erkinlik barchaga baravar bo'lishi, bu yo'lda hamkorlikka tayyor turish ham zarurdir. Aynan noto'g'ri tushunilgan “erkinlik” tushunchasi ta'sirida boshqalarni erksiz qilish, ularning huquqlari poymol qilinishi zamonaviy jamiyat qadriyatlariga ziddir. Hamkorlik shu ma'noda insonlarning teng erkinligini muvofiqlashtiruvchi mexanizm bo'lishi zarur.

O'zgalarga toqatlilikni rivojlantirish mexanizmlaridan biri millatchilikka qarshi kurashish, millatchilikni millatparvarlikka, tolerant millatlararo hurmatga asoslangan munosabatlarga aylantirishni talab etadi. Millatchilikka millatni sevish va uni qadrlash sifatida qarab, bee'tibor bo'lish millatchilik terrorizmini rivojlantirib yuborishiga asos bo'ladi. “Millatchilik terrorizmning keng tarqalgan turlariga milliy ekstremistik guruhlarining “irq sofligi”ni ta'minlash, aniq bir davlat aholisini xorijliklar “xujumi”dan asrab qolish shiorlarini qo'llab-quvvatlayotganlar kiradi. Bunday turdagi millatchilik terrorchiligi “ochiq” immigratsiya siyosatini olib boradigan va shu tufayli o'z

qaramog'ida boshqa mamlakatlar vakillaridan iborat bo'lgan katta mustamlakalarga ega bo'lgan davlatlar uchun xos. Millatchilik terrorchiligining bunday ko'rinishi Germaniya, Fransiya, Angliya hamda AQShda kuzatiladi"[5].

Yuqorida ko'rsatilgan ushbu tendensiyalar turli xarakterdagi millatchilik namoyon bo'lishining shakllarida (namoyish va chiqishlar, targ'ibot ishlari, uning legitimlik darajasini oqlash va shu tufayli ayrim xalq, millat, elat tomonidan qo'llab-quvvatlanishi va h.k.) ifodalanadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Xajieva M. O'zbekistonda bag'rikenglik jarayoni. – T.: Abu-matbuot-konsalt, 2008. –B. 29.
2. Karimova E. O'zbek tolerantligi. – T.: Aloqachi, 2005. – B. 9.
3. Беседа С. К. Гэлбрейтом // Вопросы философии. – 1988. - № 11. – С. 23-24.
4. Ekkerman I.P. Gyote bilan gurunglar. Xotiralar. (nemis tilidan Y. Egamova tarj.) // Jahon adabiyoti. 2013. №1. –B. 112.
5. Мелентева Н. Размышления о терроре // Элементы. Евразийское обозрение. М., 1996. №7, -С. 41.

TARIX DARSLARIDA MEDIASAVODXONLIKNI INTEGRATSIYA QILISHNING PEDAGOGIK METODLARI

Muxammadiyev Lochin G'ayratovich

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Fakultetlararo ijtimoiy fanlar kafedrası katta o'qituvchisi

l.muxammadiyev@cspu.uz

Annotatsiya: ushbu maqolada tarix darslarida mediasavodxonlikni samarali integratsiya qilishning pedagogik metodlari tahlil qilinadi. Media vositalari va raqamli resurslardan foydalanish orqali o'quvchilarning tanqidiy fikrlash, axborotni baholash va tarixiy faktlarni tahlil qilish ko'nikmalari rivojlantiriladi. Shuningdek, maqolada o'qituvchilarga dars jarayonida media texnologiyalarini qo'llash strategiyalari, vizual va interaktiv materiallardan foydalanish usullari hamda onlayn manbalarning ishonchliligini baholash metodlari keltiriladi.

Kalit so'zlar: tarix darslari, mediasavodxonlik, pedagogik metodlar, tanqidiy fikrlash, raqamli resurslar, interaktiv o'quv materiallari, darslarda media integratsiyasi.

Zamonaviy ta'lim jarayonida mediasavodxonlik o'quvchilarning tanqidiy fikrlash, axborotni baholash va mantiqiy tahlil ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. Axborot texnologiyalari va raqamli resurslarning kengayishi bilan tarixiy ma'lumotlarni yetkazishning an'anaviy usullari bilan bir qatorda media vositalari ham samarali vosita sifatida qo'llanilmoqda. Shu bois, kelajak tarix o'qituvchilari uchun mediasavodxonlikni chuqur egallash va uni dars jarayoniga integratsiya qilish zarurati ortib bormoqda.

Tarix darslarida media vositalarini pedagogik metodlar orqali samarali qo'llash o'quvchilarda tarixiy tafakkur va mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi, darslarni interaktiv va qiziqarli qiladi. Raqamli resurslar, vizual materiallar va interaktiv o'quv vositalari yordamida tarixiy voqealar va hodisalar kengroq kontekstda tushuntiriladi. Shu nuqtai nazardan, media integratsiyasi o'qituvchining dars rejasida metodik jihatdan puxta rejalashtirilishi va o'quv jarayoniga uyg'un tarzda kiritilishi lozim.

Mediasavodxonlik – bu axborot va media manbalarni tanqidiy baholash, samarali foydalanish va tarixiy kontekstda tahlil qilish ko'nikmalarini egallash jarayonidir [1]. Zamonaviy ta'limda mediasavodxonlik o'quvchilarning tanqidiy fikrlash va mantiqiy tafakkurini rivojlantirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Winahyu va boshq. (2018) tadqiqotlariga ko'ra, o'qituvchilarning media resurslardan pedagogik maqsadda foydalangan holatlari tarixiy bilimlarni chuqurlashtirish va o'quvchilarning faol

ishtirokini oshirishga yordam beradi [1]. Shu nuqtai nazardan, kelajak tarix o'qituvchilari mediasavodxonlikni puxta egallashi zarur.

Tarix darslarida media vositalaridan foydalanish interaktiv va vizual materiallar orqali o'quvchilarning e'tiborini oshiradi hamda ularni faol fikrlashga rag'batlantiradi. Salganova va boshq. (2023) ta'kidlashicha, yosh o'quvchilarni media vositalari orqali o'qitish axborotni tanqidiy baholash ko'nikmalarini mustahkamlaydi [2]. Pedagogik metodlar quyidagi yo'nalishlarda amalga oshirilishi mumkin:

Raqamli resurslardan foydalanish: Onlayn ensiklopediyalar, tarixiy arxivlar va videomateriallar orqali o'quvchilarni tarixiy faktlar bilan tanishtirish.

Interaktiv darslar: Tarixiy simulyatsiyalar, viktorinalar va multimediya prezentatsiyalar yordamida voqealarni tahlil qilish.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish: Media manbalarni baholash, ularning ishonchliligini tekshirish va faktlarni solishtirish orqali o'quvchilarda mantiqiy tahlil ko'nikmalarini shakllantirish.

O'zbekistonda mediasavodxonlikni ta'lim jarayoniga integratsiya qilishning dolzarb jihatlari bir necha tadqiqotlarda yoritilgan. Ziyodullayeva (2024) mediasavodxonlikni dars jarayoniga kiritish o'quvchilarning mustaqil izlanish va tanqidiy tafakkurini rivojlantirishga yordam berishini ta'kidlaydi [4]. Babashev (2023) esa media ta'limning O'zbekistonda rivojlanish bosqichlarini tahlil qilib, o'qituvchilarning interaktiv va raqamli resurslardan foydalanish imkoniyatlarini o'rganadi [3]. Shu bilan birga, Abdikarimov (2024) mediasavodxonlikning disinformatsiyaga qarshi kurashda strategik vosita ekanligini ko'rsatadi [5]. Bu tadqiqotlar mediasavodxonlikni tarix darslariga samarali integratsiya qilish orqali o'quvchilarning tarixiy tafakkuri va media ko'nikmalarini oshirish imkoniyatini tasdiqlaydi.

Tarix darslarida mediasavodxonlikni integratsiya qilish o'quvchilarning tanqidiy fikrlash, axborotni baholash va tarixiy tafakkur ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Media vositalari va raqamli resurslardan foydalanish o'quvchilarning darsga qiziqishini oshiradi, voqealarni interaktiv tarzda o'rganish imkonini beradi hamda darslarning samaradorligini yanada kuchaytiradi. Shu nuqtai nazardan, kelajak tarix o'qituvchilari pedagogik metodlar orqali mediasavodxonlikni dars jarayoniga tizimli tarzda kiritishga e'tibor qaratishlari lozim.

Shuningdek, mediasavodxonlikni integratsiya qilish orqali o'quvchilar axborotni tanqidiy baholashni o'rganadi, feyk va disinformatsiyaga qarshi turish ko'nikmalarini shakllantiradi. Kelgusida tarix darslarida media vositalarini qo'llashni kengaytirish, interaktiv va raqamli resurslardan faol foydalanish orqali o'qituvchilarning professional malakasi hamda o'quvchilarning mustaqil o'rganish ko'nikmalarini oshirish mumkin. Shu bois, media integratsiyasi pedagogik jarayonning ajralmas qismi sifatida qaralishi muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Winahyu, R. A. E., Leo Agung, S., & Djono, D. (2018). The Media Literacy in the 21st Century: The Role of Teacher in Historical Learning. International Journal of Multimedia and Ubiquitous Engineering (IJMMU), 13(4), 25–38. <https://ijmmu.com/index.php/ijmmu/article/view/324>
2. Salganova, E. I., Ivanov, A. V., & Petrova, N. S. (2023). Media and Information Literacy of Young Students in the Post-Truth Era. Galactica Media Journal, 7(2), 45–59. <https://galacticamedia.com/index.php/gmd/article/view/342>
3. Babashev, F. A. (2023). Media Education: History and Prospects of Development in Uzbekistan. Genius Journals: Education and Social Sciences, 10(1), 12–27. <https://geniusjournals.org/index.php/ejhss/article/view/4267>
4. Ziyodullayeva, X. I. (2024). Mediasavodxonlik va media ta'limning strategik maqsadi. Ilmiy Tadqiqotlar Jurnali, 15(2), 34–46. <https://ilmiytadqiqot.uz/index.php/iti/article/view/226>
5. Abdikarimov, K. (2024). Media literacy as a means of protecting Uzbekistan's media environment from disinformation. Media-CA Journal, 6(1), 50–62. <https://media-ca.com/index.php/media/article/view/63>
6. Д.Р.Турғунпўлатов, О.О.Абдуллаева. Ўқув жараёнининг самарадорлигини оширишда интернет тармоқлари орқали коммуникатив таълим дарсларни ташкил этишнинг ўзига хос хусусиятлари. «O'zMU xabarları» Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy Universiteti ilmiy jurnali. 2022, 1/6/1, 27-29-б.
7. D.R.Turg'unpo'latov, M.M.Yo'lchiyeva. The need to organize educational processes on the base of modern pedagogical approach. «Pedagogik ta'lim, innovatsion g'oyalar va texnologiyalarning ilmiy-nazariy asoslarini yaratish va uni amaliyotga joriy etish» xalqaro ilmiy-amaliy onlayn konferensiya materillari. (Jizzax), 2023, 176-178-b.

BOLALARDA DIQQATNING RIVOJLANISHI

Bobonazarova Nodira Oktambekovna

University of Economics and pedagogy NOTM

Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrası o'qituvchisi

Usmonova Dilnavo Ulug'Bek Qizi

University of Economics and pedagogy NOTM

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 2-kurs talabasi

Anotatsiya: Ushbu maqolada bolalarda diqqatning rivojlanishi mavzusida fikr yuritiladi. Bolalar diqqatini jamlay olishi ham jamlay olmasligi ham albatta birinchi o'rinda oiladagi muhitga ham bog'liq. Chunki bolalar turli sharoitda tarbiya oladi. Bolani diqqatini bir joyga jamlay olishi qiyin shunda bolaning diqqatini jamlash uchun metodlar, o'yinlar, mashqlar o'tkazishi kerak. Bu maqolada diqqat haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: diqqat, diqqat turlari, diqqat xususiyatlari, ixtiyoriy diqqat, o'yin.

Аннотация: В данной статье рассматривается тема развития внимания у детей. То, могут ли дети концентрироваться и не могут концентрироваться, конечно, также зависит от среды в семье в первую очередь. Потому что дети получают воспитание в разных условиях.

Ключевые слова: внимание, виды внимания, особенности внимания, произвольное внимание, игра.

Abstract: This article discusses the topic of attention development in children. Of course, whether children can or cannot concentrate also depends on the family environment in the first place. Because children are raised in different conditions.

Keywords: attention, types of attention, features of attention, arbitrary attention, game

Ongning biror-bir predmet, hodisa yoki faoliyatiga qaratilish hamda to'planishi diqqat deyiladi. Agar inson diqqate'tiborini o'zi idrok etayotgan narsaga yoki bajarayotgan ishiga qarata olmas ekan, unda hech bir psixik jarayon maqsadga yo'naltirilgan va unumli bo'la olmaydi. Ba'zan biron-bir predmetga qarab tursak ham uni ko'rmasligimiz mumkin yoki unarsa ko'zimizga g'ira-shira ko'rinib qolishi mumkin. Diqqat shunday muhim bir psixik jarayonki, u odamning barcha faoliyatlarida ishtirok etadi. Eng soddada faoliyatda ham (masalan, ninaga ip o'tkazishdan tortib), eng murakkab faoliyatni ham (o'qish, yozish kabi) diqqatning ishtirokisiz bajarish mutlaqo mumkin emas. Shuning uchun diqqatning inson hayotidagi roli benihoya kattadir. Mashhur rus pedagoglaridan K.D. Ushinskiy diqqatning inson hayotidagi ahamiyati

haqidagapirib, bunday degan edi: «Diqqat ruhiy hayotimizning shundayyagona bir eshigidirki, ongimizga kiradigan narsalarningbarchasi shu eshik orqali o'tib kiradi».

Haqiqatdan ham, diqqat eshigidan tashqarida qolgan narsa ongimizga borib yetmaydi. Diqqatning bilish jarayonidagi ahamiyatini alohida ta'kidlabot'tish lozimdir. Diqqat bizning barcha ongli xarakatlarimiz va anglangan idrokimizning muhim omili hisoblanadi. Diqqatning inson hayotidagi roli katta. Diqqat eng sodda faoliyatda ham masalan; ninaga ip o'tkazishdan tortib eng murakkab faoliyatlarda ham diqqatimizning ishtirokisiz bu ishlarni qila olmaymiz. Haqiqatdan ham diqqatimiz tashqarisida qolgan narsalar ongimizga borib yetmaydi. Diqqatimiz sezish, idrok qilish, xotira, xayol va tafakkur jarayonlarida har doim ishtirok etadi. Diqqatimiz barcha aks ettirish jarayonining doimiy yo'ldoshi hisoblanadi.

Diqqat barcha psixik jarayonlarda ishtirok etsa ham, lekin diqqatning yolg'iz o'zi hech narsani aks ettira olmaydi. Diqqat ixtiyoriy va ixtiyorsiz bo'ladi. Ixtiyoriy diqqat; kishi o'z oldiga maqsad qo'yadi va iroda kuchi sarflaydi. Ixtiyorsiz diqqat; kishi o'z oldiga maqsad qo'ymaydi, iroda kuchi sarflamaydigan diqqat turi hisoblanadi. Bola hayotining bir oylik davrlarida ixtiyorsiz diqqat harakterli bo'ladi.

Ixtiyoriy diqqat bola yoshiga to'lganda yoki ikki yoshga yetganida paydo bo'ladi. Ixtiyoriy diqqat tarbiya jarayonida yuzaga keladi. Bolalarda maktabgacha yoshidan boshlab ixtiyoriy diqqat rivojlana boshlaydi. Lekin maktabgacha kichik yoshdagi bolalarda ixtiyorsiz diqqat ustunlik qiladi. Bolalarda o'yin faoliyatidan o'qish faoliyatiga o'tish jarayonida qiyinchilikka duch kelishi mumkin. CHunki bolalar boxchadagi muhitga moslashadi va maktabga kelganida diqqatini bir joyga ya'ni o'qish faoliyatiga jamlashi qiyin bo'ladi. Diqqati tarqoq bo'ladi. Bolalar diqqatini ko'pi bilan uch to'rt minut jamlay olishi mumkin. Bolalarda ixtiyoriy diqqatni rivojlantirishda o'yinning roli katta hisoblanadi. O'yin turlari;

- 1.Didaktik o'yin
- 2.Harakatli o'yin
- 3.Rolli sujetli o'yin

Bola ilk jarayonlarida yakka, predmetli o'yinlar bilan o'ynaydi. Muloqotning to'g'ri tashkil etilishi; jamoaviy o'yinlar o'yina boshlaydi. Masalan; fudboll, voleyboll, Qoidali o'yinlar soatlab kunlab davom etishi mumkin. Bu turli o'yinlar payitida bolalar diqqatlarini bir joyga to'playdi, o'yinlarning qanday qilib o'ynalishini o'zlari mustaqil tanlab olishadi. Bolalar o'yin payitida o'z harakatlarini o'yin qoidalariga moslaydi va do'stlarining harakatlarini ham kuzatip borishga harakat qiladi. Bolalarning o'ynayotgan jarayonda ixtiyoriy va ixtiyorsiz diqqati yaxshi rivojlanadi. Bolalarning o'yin faoliyati davomida ular da ixtiyoriy diqqatning rivojlanishi uchun sharoit yaratib beradi. Ixtiyoriy diqqat iroda bilan bog'liq.

Diqqatning ixtiyoriy turini savol va topshiriqlar berish orqali rivojlantirish lozim. Maktabgacha yoshdagi bolalar diqqatining rivojlanishi faqat MTMdagi sharoitgagina emas ko'p jihatlaridan oiladagi sharoitga ham bog'liq. Shu sababdan hamma bolalarning diqqati bir xil darajada rivojlanmaydi.

Diqqat insonning hayotida juda katta ro'l o'ynaydi. Maktabgacha yoshidan boshlab bolalarda ixtiyoriy diqqat rivojlana boshlaydi. Biroq maktabgacha kichik yoshdagi bolalarda ixtiyorsiz diqqat ustunlik qiladi. Maktabgacha kichik yoshdagi bolalarda kun sayin paydo bo'ladigan yangi-yangi qiziqishlar, o'yin faoliyatlarining xilma-xil bo'la borishi ularda ixtiyorsiz diqqatni asta - sekin takomillashtirib boradi. Maktabgacha ta'lim muassasasi tomonidan talab etiladigan tartiblarga bo'ysunish, qoidali o'yin shartlarini so'zsiz bajarish, kattalarning topshiriqlarini chidam va qunt bilan ado etish kabi hollar maktabgacha yoshdagi bolalarda diqqatning ixtiyoriy turini rivojlantiradi.

Bolalarda ixtiyoriy diqqatni rivojlantirishda o'yinning roli juda kattadir. Chunki, turli o'yinlar paytida bolalar diqqatlarini bir joyga to'plab, o'z tashabbuslari bilan ma'lum maqsadlarni ilgari suradilar. O'yinlarning qanday qoidalar asosida o'ynalishini o'zlari mustaqil ravishda tanlab oladilar. O'yin qoidasidan chetga chiqib ketmaslik uchun o'z harakatlarini o'yin qoidalariga moslashtirishga va o'yinda qatnashuvchi o'rtoqlarining harakatlarini ham kuzatib borishga tirishadilar. Ana shunday o'yinlarda **ixtiyorsiz diqqat** bilan birga ixtiyoriy diqqat ham aktiv ishtirok etadi. Bolalarning o'yin faoliyatlari ularda ixtiyoriy diqqatning rivojlana boshlashi uchun sharoit yaratib beradi.

Shuni ham nazarda tutish kerak-ki, ixtiyoriy diqqat iroda bilan bog'liq. Shuning uchun ham bolalar diqqatning bu turini o'zlaricha mustaqil tashkil eta olmaydilar. Dastlabki paytlarda diqqatning ixtiyoriy turini har xil savollar va topshiriqlar berish yo'li bilan rivojlantirib borish kerak. Maktabgacha yoshdagi bolalarda diqqatning ayrim xususiyatlari, ya'ni diqqatning **kuchi va barqarorligi** ham tarkib topa boshlaydi. Buni biz bolalarning (xususan o'rta va katta guruh bolalarining) bir ish ustida uzoq vaqt davomida o'tira olishlaridan, ba'zi o'yinlarni zerikmay soatlab o'ynay olishlaridan, ta'limiy mashg'ulotlarda chidam bilan o'tira olishlaridan ko'rishimiz mumkin.

Maktabgacha yoshdagi bolalar diqqatining rivojlanishi faqat MTMdagi sharoitgagina emas, balki ko'p jihatdan oiladagi sharoitga ham bog'liqdir. Shuning uchun ham bolalarning diqqati bir tekisda va bir xil darajada rivojlanmaydi. Ayrim bolalar oilada tegishli nazorat ostida bo'lmasligi yoki haddan tashqari erka qilib, taltaytirib yuborilganligi tufayli o'zlarining xatti-harakatlarini, xulq-atvorlarini tartibga sololmaydilar. Bunday bolalar hamma narsalarga ruxsatsiz tegaveradigan, bir joyda tinib-tinchib o'tirolmaydigan, tartibga chaqirilganda gapga quloq solmaydigan bo'ladilar. Bunday bolalarda diqqat juda beqaror bo'lgani uchun ular hech bir narsa ustida qunt bilan mashg'ul bo'la olmaydilar.

Diqqatni boshqara bilmaslik, ya'ni ma'lum muddat davomida bir narsaga yo'naltira olmaslik, mashg'ulotlarda intizom buzishga va boshqalarga xalaqit berishga olib keladi. Ana shuning uchun tarbiyachilar bunday bolalarga nisbatan individual munosabatda bo'lishlari (har xil mas'uliyatli topshiriqlar berish va hokazo), ularda diqqatning kuchini hamda barqarorlik xususiyatini tarbiyalab borishlari zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Ivanov I., Zufarova M. “Umumiy psixologiya”. Uz.FMJ., 2008
- 2.V.M.Karimova Psixologiya T.Sharq 2002 y
- 3.Davletshin M.G., Mavlonov M.M, Tuychiyeva S.M. “Yosh va pedagogik psixologiya” T. TDPU, 2009 .
- 4.Safayev N.S., Mirashirova N.A., Odilova N.G. “Umumiy psixologiya nazariyasi va amaliyoti”:-T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2013.
- 5.Xaydarov F.I., Xalilova N. “Umumiy psixologiya”. T: “Fan va texnologiyalar”
- 6.Nazirova L.V., Raximova I.G., Kamalova Z.X., Xolmuratova D.A., «Obshaya psixologiya» - Uchebnoye posobiye T. TGPU. 2020g
- 7.Yugay A.X., Mirashirova . N.A. «Obshaya psixologiya» T. TGPU, 2014.

KELAJAK TARIX O'QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH ZARURATI

Yursinboyev Jaxongir Mexrojiddin o'g'li

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Fakultetlararo ijtimoiy fanlar kafedrası o'qituvchisi

j.yursinboyev@cspu.uz

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada kelajak tarix o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning dolzarb masalalari yoritilgan. Ta'lim jarayonida tarix fanini o'qitishda innovatsion yondashuv, birlamchi manbalar bilan ishlash, refleksiv faoliyat va ijodiy fikrlashni shakllantirishning metodik asoslari tahlil qilingan. Shuningdek, tarix o'qituvchisining kasbiy rivojlanishida pedagogik mahorat, metodik tayyorgarlik va raqamli ta'lim texnologiyalarining o'rni ochib berilgan.

Kalit so'zlar: kelajak tarix o'qituvchisi, kasbiy kompetensiya, pedagogik mahorat, metodik tayyorgarlik, tarix ta'limi, innovatsion yondashuv, refleksiv faoliyat, ijodkorlik, mustaqil fikrlash, zamonaviy ta'lim texnologiyalari, manbashunoslik asosida o'qitish, o'quv motivatsiyasi, tarixiy tafakkur, kasbiy rivojlanish, raqamli pedagogika.

ABSTRACT

This article explores the urgent issues related to the development of professional competencies among future history teachers. It analyzes the methodological foundations for implementing innovative approaches in history education, including the use of primary sources, reflective teaching, and creative thinking. The study highlights the significance of pedagogical mastery, methodological preparedness, and digital education technologies in the professional growth of history teachers.

Keywords: future history teacher, professional competence, pedagogical skills, methodological training, history education, innovative approach, reflective teaching, creativity, critical thinking, modern educational technologies, source-based learning, learning motivation, historical thinking, professional development, digital pedagogy.

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются актуальные вопросы развития профессиональных компетенций будущих учителей истории. Проанализированы методические основы внедрения инновационных подходов в преподавание истории, использование первичных источников, рефлексивная деятельность и формирование творческого мышления. Раскрыта роль педагогического мастерства, методической подготовки и цифровых образовательных технологий в профессиональном развитии учителя истории.

Ключевые слова: будущий учитель истории, профессиональная компетентность, педагогическое мастерство, методическая подготовка, преподавание истории, инновационный подход, рефлексивная деятельность, творческий подход, критическое мышление, современные образовательные технологии, обучение на основе источников, мотивация обучения, историческое мышление, профессиональное развитие, цифровая педагогика.

Bugungi globallashuv, raqamli transformatsiya va axborot oqimi shiddat bilan rivojlanayotgan davrda ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biri — kelajak pedagoglarining kasbiy kompetensiyalarini yangicha mazmunda shakllantirishdan iborat. Xususan, tarix fani o'qituvchisining faoliyati nafaqat bilim berish, balki yosh avlodga tarixiy tafakkur, milliy g'urur va fuqarolik ongini shakllantirish kabi mas'uliyatli vazifalarni o'z ichiga oladi. Shu bois, zamonaviy tarix o'qituvchisi o'z kasbiy faoliyatida an'anaviy bilimlarni yetkazuvchi emas, balki o'quvchini mustaqil fikrlash, tahlil qilish va tarixiy dalillar asosida xulosa chiqarishga yo'naltiruvchi shaxs sifatida shakllanishi zarur.

Ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlar, xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'lim tizimini modernizatsiya qilishga qaratilgan qaror va farmonlari, o'qituvchining yangi modelini yaratishni taqozo etmoqda. Bu model — keng dunyoqarashli, manbalar bilan ishlay oladigan, tahliliy fikrlovchi, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o'zlashtirgan, o'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan yondashuvni qo'llay oladigan tarix o'qituvchisidir. Shunday o'qituvchini tayyorlashda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirish jarayoni markaziy o'rinni egallaydi.

Kasbiy kompetensiya — bu faqat bilim va ko'nikmalarning yig'indisi emas, balki o'qituvchining o'z faoliyatini mustaqil rejalashtirish, tahlil etish, pedagogik muammolarni ijodiy hal etish va o'z ustida muntazam ishlash qobiliyatidir. Tarix o'qituvchisining kasbiy kompetensiyasi, avvalo, tarixiy manbalar bilan ishlash madaniyati, analitik tafakkur, kommunikativ mahorat va metodik moslashuvchanlikni o'z ichiga oladi. Shu sababli, kelajak tarix o'qituvchilarini tayyorlash jarayonida kompetensiyaviy yondashuvni ustuvor yo'nalish sifatida tatbiq etish — zamon talabi hisoblanadi.

Zamonaviy oliy ta'lim muassasalarida o'qituvchilar tayyorlash jarayonida nazariya bilan amaliyot o'rtasidagi uyg'unlikni ta'minlash, tarixiy manbalar, interfaol metodlar, axborot texnologiyalari va refleksiv tahlil asosida o'qitish usullarini joriy etish muhim ahamiyatga ega. Bunda talabalarda nafaqat tarixiy bilimlar, balki kasbiy motivatsiya, mustaqil o'rganish malakasi va o'zini baholash kompetensiyasi shakllantiriladi.

Zamonaviy ta'lim tizimida kelajak tarix o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish dolzarb ilmiy va amaliy masalalardan biri hisoblanadi. Chunki tarix fanining mazmuni insoniyatning ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy va madaniy taraqqiyotini o'rganish bilan bir qatorda, o'quvchilarni tanqidiy va tahliliy fikrlashga,

tarixiy dalillarni mantiqan baholashga o'rgatishni ko'zda tutadi. Bu esa o'qituvchidan nafaqat chuqur tarixiy bilim, balki mustaqil qaror qabul qilish, o'z faoliyatini tahlil qilish, ijodkorlik va refleksiv yondashuv kabi kasbiy kompetensiyalarni egallashni talab etadi [1;2].

Kasbiy kompetensiya mohiyatan o'qituvchining o'z kasbiy faoliyatini samarali tashkil etish, pedagogik muammolarni ijodiy hal etish va ta'lim-tarbiya jarayonini shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida olib borish qobiliyatini anglatadi. Tarix o'qituvchisi uchun bu, avvalo, tarixiy manbalar bilan ishlay olish, dalillarni tahlil qilish, ularni izohlash va tarixiy voqealarga tanqidiy yondashish mahoratini nazarda tutadi. Shu jihatdan, o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi uning ilmiy dunyoqarashi, axborot savodxonligi, kommunikativ madaniyati va pedagogik refleksiyasi bilan uzviy bog'liqdir.

Bugungi ta'lim islohotlari sharoitida kompetensiyaviy yondashuv o'quv jarayonini tubdan yangilashning asosiy metodologik tamoyiliga aylanmoqda. Tarix fani bu borada alohida o'rin tutadi, chunki u o'quvchilarda milliy g'urur, tarixiy xotira va vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirishning samarali vositasidir. Shu sababli kelajak tarix o'qituvchisini tayyorlashda faqat nazariy bilim emas, balki amaliy ko'nikmalar, mustaqil izlanish malakalari va tarixiy tafakkur kompetensiyalarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi [3].

Ko'rsatkichlar	An'anaviy yondashuv	Zamonaviy (kompetensiyaviy) yondashuv
O'qituvchi roli	Bilim manbai	Ta'lim jarayonining tashkilotchisi va yo'naltiruvchisi
Ta'lim maqsadi	Bilim berish	Kompetensiya va ko'nikmalarni shakllantirish
Metodlar	Ma'ruza, suhbat	Loyiha, keys-stadi, manba tahlili, interfaol metodlar
Natija baholash	Yodlab olishga asoslangan	Amaliy faoliyat, tahliliy fikrlashga asoslangan
Talaba roli	Passiv tinglovchi	Faol ishtirokchi va tadqiqotchi
Axborot texnologiyalari	Cheklangan darajada qo'llanadi	Darsning ajralmas qismi sifatida tatbiq etiladi
Ko'rsatkichlar	An'anaviy yondashuv	Zamonaviy (kompetensiyaviy) yondashuv

1-jadval. Tarix o'qituvchisining an'anaviy va zamonaviy tayyorgarlik yondashuvlari taqqoslanishi

Kasbiy kompetensiyani shakllantirishning asosiy yo'nalishlari pedagogik va metodik tayyorgarlik, innovatsion faoliyatga tayyorlik hamda o'z ustida muntazam ishlash madaniyatini o'z ichiga oladi. Pedagogik tayyorgarlik o'qituvchining o'quv jarayonini tashkil etish, o'quvchilarning psixologik xususiyatlarini hisobga olish va individual yondashuvni amalga oshirish malakasini belgilasa, metodik tayyorgarlik darslarni loyihalash, o'quv maqsadlarini to'g'ri belgilash hamda didaktik vositalardan samarali foydalanish qobiliyatini ifodalaydi. Ayniqsa, tarix darslarini o'qitishda interfaol metodlardan, loyiha asosidagi o'qitishdan, manba tahlili va keys-stadi usullaridan foydalanish o'qituvchining metodik kompetensiyasini yanada rivojlantiradi [4].

Kelajak tarix o'qituvchisining kasbiy yetukligi zamonaviy pedagogik texnologiyalarni chuqur egallash bilan bevosita bog'liq. Raqamli ta'lim sharoitida o'qituvchidan axborot texnologiyalaridan foydalangan holda darslarni vizual, interaktiv va muloqotga asoslangan shaklda tashkil etish talab etiladi. Masalan, virtual muzeylardan, elektron arxivlardan, tarixiy xaritalarning raqamli modellaridan foydalanish orqali o'quvchilarda tarixiy tafakkur va tahliliy fikrlashni shakllantirish mumkin [5]. Bu esa o'qituvchidan “digital pedagogika” kompetensiyasini talab qiladi.

Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda reflektiv faoliyat ham alohida o'rin tutadi. Refleksiya o'qituvchining o'z faoliyatini tahlil etish, xatolarni aniqlash va o'z ustida muntazam ishlash ko'nikmasini shakllantiradi. Shuningdek, bu jarayon o'qituvchini professional o'sishga, yangiliklarni o'zlashtirishga va ta'lim sifatini oshirishga undaydi [6]. Shu bois pedagogik refleksiya tarix o'qituvchisining kasbiy rivojlanishidagi eng muhim psixologik-axloqiy mexanizmlardan biri hisoblanadi.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda nazariya bilan amaliyotning uyg'unligi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Tarix fani bo'yicha bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida manbashunoslik, tarixiy tahlil, tarix falsafasi va tarix metodologiyasi kabi kurslarni chuqurlashtirish zarur. Bu yo'nalishlarda tashkil etiladigan seminarlar, manba asosidagi darslar va ilmiy loyihalar talabalarni nafaqat o'qituvchi sifatida, balki tadqiqotchi, izlanish olib boruvchi shaxs sifatida shakllantiradi [7].

Umuman olganda, kelajak tarix o'qituvchisining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish uzluksiz jarayon bo'lib, u o'qituvchining fan bo'yicha bilimlarini boyitish, metodik faoliyatini takomillashtirish, axborot texnologiyalarini o'zlashtirish hamda pedagogik refleksiyani kuchaytirish orqali amalga oshiriladi. Bunday yondashuv o'qituvchining professional o'sishini ta'minlabgina qolmay, tarix ta'limi sifatini ham yangi bosqichga olib chiqadi. Natijada, tarix o'qituvchisi o'z kasbining nafaqat ijrochisi, balki tarixiy tafakkur va fuqarolik ongini shakllantiruvchi ijodkor shaxs sifatida maydonga chiqadi.

Tadqiqotimiz jarayonida quyidagi taklif va tavsiyalarni ilgari surmoqdamiz:

Kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim dasturlarini modernizatsiya qilish zarur. Tarix fani bo'yicha bakalavriat va magistratura o'quv rejalari zamonaviy kompetensiyaviy yondashuv asosida qayta ko'rib chiqilishi, unda “tarixiy tafakkur”, “manbashunoslik tahlili”, “raqamli pedagogika” kabi amaliy komponentlar kengroq o'rin olishi lozim.

Ta'lim jarayoniga innovatsion texnologiyalar va raqamli resurslarni joriy etish. Tarix o'qituvchilarini tayyorlashda virtual muzeylar, tarixiy xaritalarning interaktiv modellaridan, AR/VR texnologiyalaridan foydalanish samaradorlikni oshiradi hamda o'quvchilarda tarixiy hodisalarni real idrok etish imkonini yaratadi.

Refleksiv va tadqiqotga yo'naltirilgan faoliyatni kuchaytirish. Kelajak o'qituvchilarning kasbiy o'sishida o'z faoliyatini tahlil etish, o'zlashtirish jarayonini baholash va yangiliklarni amaliyotga tatbiq etish mexanizmlarini yo'lga qo'yish zarur. Shu maqsadda “Refleksiya kundaligi” yoki “Kasbiy rivojlanish portfeli” tizimi joriy etilishi maqsadga muvofiq.

Tarix fanini o'qitishda xalqaro tajribani o'zlashtirish va milliy modelga moslashtirish. UNESCO, OECD kabi xalqaro tashkilotlarning tarix ta'limiga oid ilg'or tajribalari, kompetensiyaviy yondashuv modellari o'rganilib, ularning eng muhim jihatlari milliy pedagogik amaliyot bilan uyg'unlashtirilishi lozim. Bu esa o'qituvchi tayyorlash sifatini global darajaga yaqinlashtiradi.

Kelajak tarix o'qituvchisi nafaqat bilim beruvchi, balki yosh avlodda tarixiy tafakkur, milliy o'zlik va fuqarolik ongini shakllantiruvchi shaxsdir. Shu bois, ularning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish jarayoni pedagogik innovatsiyalar, raqamli texnologiyalar va refleksiv yondashuvlar bilan uyg'un holda tashkil etilishi zarur. Bu yo'nalishdagi har bir bosqich o'qituvchini mustaqil fikrlovchi, izlanishga moyil va o'z faoliyatini tahlil eta oluvchi mutaxassis sifatida shakllantiradi.

Tarix ta'limi sifatini oshirish, kompetensiyaviy modelni joriy etish hamda xalqaro tajribalardan ijodiy foydalanish orqali zamonaviy tarix o'qituvchisini tayyorlash jarayoni yangi bosqichga ko'tariladi. Natijada, tarix fanini o'qitish jarayonida talaba faqat bilim egasi emas, balki o'z milliy tarixini anglaydigan, global dunyoqarashga ega, ijtimoiy faol shaxs sifatida shakllanishi ta'minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Nazarov Q. Tarix ta'lim metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi nashriyoti, 2020.
2. Jo'rayev A. Pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirishning metodik asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi PQ–231-son qarori. “Pedagogik ta'lim tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”.

4. Dewey J. How We Think. – Boston: D.C. Heath & Co., 1933.
5. Wineburg S. Historical Thinking and Other Unnatural Acts: Charting the Future of Teaching the Past. – Philadelphia: Temple University Press, 2001.
6. Lee P., Shemilt D. Teaching History in the Twenty-First Century. – London: Routledge, 2018.
7. Turg'unpo'latov, D. “Ta'limning raqamli transformatsiyasi: ilm va texnologiya asosida o'qitishning yangi eposi”. “Akademic journal of educational research (AJER)” xalqaro ilmiy jurnali, 2025, № 3(1), 90-95-b.

O'QUVCHILAR TEMPERAMENTINI SHAKLLANTIRISHNING DOLZARB MASALALARI

Mansurova Gulida Xonazarovna

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola o'quvchilarning xarakterini shakllantirishda oila, maktabgacha ta'lim muassasalari, kasb-hunar maktablarining roli va ahamiyati haqida. Temperament turlari haqida qisqacha ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: temperament, xarakter, shaxsiy fazilatlar, tarbiya

KIRISH

Bolalarning xarakterini tarbiyalashda katta mas'uliyatli vazifa ota-onalar, o'qituvchilar, maktabgacha ta'lim muassasalar tarbiyachilari, kasb-xunar maktablari xodimlari zimmasiga tushadi. Xarakterni tarbiyalash shundan iboratki, tarbiyachi maktab o'quvchisiga namuna bo'lishi mumkin bo'lgan kishilarni bolaga, o'quvchiga ataylab ibrat qilib ko'rsatadi; shu kishining qilayotgan ishlari, xatti-harakatlariga tarbiyalanuvchi e'tiborini jalb etadi va bu ish xatti-harakatlarning qaysi biri yaxshi, ijobiy, qaysi biri salbiy, yomon ekanligini aytadi. Pedagog bolalarda xarakterni tarbiyalayotganida ularda tarbiyalanadigan temperamentni bilishi, har bir temperamentning ijobiy va salbiy tomonlarini bilishi zarur. Agar temperament va uning tug'ma xususiyatlari o'z xolicha qolaversa, odamda yomon xarakter xislatlari tarkib topishi mumkin. Masalan, xolerik temperament odamni cho'rtkesar, qo'pol, o'zini tuta olmaydigan qilishi mumkin. Sangvinik temperament sabotsizlikka, diqqatni bir joyga qo'ya bilmaslikka sababchi bo'lmog'i mumkin bo'lganidek, flegmatik temperament sustkashlikka, loqaydlikka olib borishi mumkin.

Melanxolik temperamentli kishida o'z kechinmalariga ortiqcha berilishlik, pismiqlik paydo bilishi mumkin. Xarakterni tarbiyalash, jumladan, temperamentning ijobiy tomonlarini o'stirishdan, uning salbiy tomonlarini va bu salbiy tomonlarni xarakterning ijobiy xislatlari bilan «almashtirishdan» iboratdir. Masalan, xolerik temperamentli bolalarni tarbiyalashda ularni o'ylab ish qilish, o'zini tuta bilish, atrofdagi odamlar bilan yaxshi muomalada bo'lishga odatlantirish va ularda shu sifatlarni o'stirishga alohida e'tibor berish lozim. Sangvinik temperamentli bolalarni sabotli bo'lishga, diqqatini bir joyga qo'ya bilishga, ishga qunt qo'ya olishga, boshlagan ishni oxiriga yetkazishga odatlantirmoq kerak. Melanxolik temperamentli bolalarni odamga ko'proq aralashishga, jamoachilikka, ildam harakat qilishga odatlantirmoq, ularda shu sifatlarni tarbiyalamoq kerak. Flegmatik temperamentli bolalarni tashabbuskorlikka, faollikka, kishilarga el bo'lishga, quvnoqlikka odatlantirmoq lozim.

Xarakterning salbiy tomonlarini yo'qotmoq uchun, ijobiy tomonlarini tarbiyalab yetkazmoq uchun tarbiyalanuvchini o'z temperamentini o'zi idora qila bilishga o'rgatish lozim, uni shunday tarbiyalash kerakki, u temperamentini o'zi idora qilish zaruriyatini o'zi anglasin va haqiqatan uni idora qila olsin, temperamentiga bo'ysunmaydigan bo'lsin. Xarakter tarbiyasini faqat temperamentning salbiy tomonlarini ayrim ijobiy sifatlari bilan almashtirishdan iborat deb tushunish yaramaydi. Xarakterni tarbiyalashda pedagog, avvalo muayyan idealni yoki davrimizning olijanob kishilari obrazini asos qilib olmog'i lozim.

Bu ma'naviy boylikni, ahloqiy soflikni va jismoniy kamolotni o'zida garmonik holda mujassamlashtirgan yangi odamlardir. Bunday yangi odam xarakterining xislati ijtimoiy va shaxsiy hayotda halollik va rostgo'ylik, ahloqiy poklik, oddiylik va kamtarlikdir. Bizga yuksak ma'naviy fazilatiga ega bo'lgan, halol vijdonli kishilar, tetik va xushchaqchaq kishilar, qiyinchiliklardan qo'rqmaydigan, mustaqil jamiyat qurish yo'lida har qanday qiyinchiliklarga bardosh bera oladigan, ularni bartaraf qilishga tayyor turgan kishilar kerak. Bola xarakterining tarkib topishida jamoaning tarbiyaviy roli nihoyat kattadir. Inson yakka, bir-biridan ajralgan tanho hayot kechirmaydi, muayyan bir jamoada, chunonchi, muayyan oilada, maktabda, sexda, kolxozda hayot kechiradi. Jamoa shaxs bilan jamiyat o'rtasidagi bog'lovchi zvenodir. Odamning faoliyati o'yin, o'qish va mehnati xuddi mana shu jamoada voqye bo'ladi. Jamoa shaxsning eng yaqin konkret muhiti bo'libgina qolmay, balki shaxsni tarbiyalaydi ham. Bolada maktabgacha tarbiya yoshida tarkib topa boshlagan xislatlar maktab jamoasida o'sadi va yanada yaxshiroq mustahkamlanadi. To'g'ri uyushtirilgan maktab jamoasi sharoitida o'quvchilarda uyushqoqlik, intizom, saranjom-sarishtalik, o'z-o'zini tuta bilish, o'zini idora qilish, o'ziga nisbatan talabchan bo'lish kabi xarakter xislatlari tarbiyalanib yetishadi. Xarakter maktab ta'lim-tarbiyaviy ishlari va o'qituvchining har tomonlama ta'sirida, o'qituvchi boshchilik qilgan o'quvchilar jamoasi, kamolot yoshlar tashkilotlari ta'sirida, ijtimoiy foydali mehnatda tarkib topadi. Ota-onalar, o'qituvchi va tarbiyachilar boshqa tarbiyaviy ishlar bilan bir qatorda bolalarga o'z kamchiliklarini bilib olish va bu kamchiliklarni yo'qotish uchun harakat qilish hamda o'zlarida ijobiy iroda va ahloqiy sifatlarni paydo qilish ustida mashq qilish zarurligini o'qtirishlari lozim. Kishi shaxsiga xos bo'lgan yaxshi fazilatlarni o'zida paydo qilishga intilish yuqori sinf bolalarida yana ham kuchliroq bo'ladi. Bunday intilish o'z-o'zini anglashning yana ham o'sib borishi, ulardagi dunyoqarashning tarkib topishi va bu yoshdagi bola shaxsida g'oyaviy yo'nalishning shakllanishi munosabati bilan ayniqsa yaqqol ko'rinadi. Yuksak irodaviy va ahloqiy sifatlari bilan hammaga manzur bo'lgan kishilar namunasi o'z-o'zida xarakter tarbiyalashning (umuman o'z-o'zini tarbiyalashning) juda muhim vositasidir.

Vatanimiz gullab-yashnashida faol ishtirok etish jarayonida tarkib topadi. Hozirgi kunda laganbardorlik, hushomadgo'ylik, takobburlik, egaizm, tamoyilsizlik kabi salbiy

illatlar o'rnini o'zaro muruvvat, hamkorlik, kishilarning hurmat qilish, ularga qo'llaridan kelguncha yordamlashish, mehr-sahovat, adolat, savobli ishlar qilish, xalol va haromni, vijdonni his qilish yaxshilik kabi ijobiy sifatlar shakllanib bormokda. Bizda yangicha xarakter xislatlari tarkib topmoqda. Bu kishilarning mehnatiga yangicha munosabat, jamiyat manfaatlariga sodiqlik, mehr-muruvvatli bo'lish, yordamga muhtoj kishilarga iltifotli bo'lish kabi yuksak fazilatlar shakllanmoqda. Kishilarimizning xarakter xislatlari ularni dunyoqarashi va e'tiqodlari bilan belgilanadi va ularning qiziqish, qobiliyatlari bilan mahkam bog'langandir. Dunyoqarash va e'tiqodlar Vatanimizga fidokorona muhabbat, jasorat, mehnatsevarlik, mardlik, sabot va rostgo'ylik singari xarakter xislatlarini shakllantiradi va nohakliklarga nisbatan sezgirlik singari xarakter xislatlarining vujudga kelishi, ko'proq kishining hissiyotlarida zohir bo'ladi. Kishi xarakterida markaziy o'rinni ishg'ol etadigan sifatlar mazkur odamning iroda sifatleri va ma'naviy qiyofasida ifodalanadigan sifatlardir. Kishining xarakteri uning o'ziga xos xislatlarining majmuidir. Ana shu xislatlar orasida shu kishini jamiyat a'zosi sifatida xarakterlab beruvchi xususiyatlar eng muhim ahamiyatga egadir. Shunday odamlar ham bo'ladi, ularning hatti-harakatida hissiyot ko'proq o'rin oladi; bunday odamlar o'z hatti-xarakatlarida ko'pincha tasodifan tug'iladigan his-tuyg'ulari ta'siri ostida ish ko'radilar. Bunday odamlarning hissiyoti kuchli bo'lib, tasodifiy kayfiyat va tuyg'u-hissiyotga tez beriluvchan bo'ladi, shu sababli ularning xarakteri hissiy xarakter deb ta'riflanadi. Ba'zi odamlarda esa irodaviy faollik undagi tuyg'u-hissiyotlar bilan birlikda «monand ravishda» namoyon bo'ladi, Masalan, mehnatsevarlik mana shunday xarakter xislatiga ega bo'lishdir. Mehnat faoliyati kishidan chidam va irodaviy zo'r berishni talab qiladi, buni esa unda mehnatga bo'lgan muhabbat hissi yengillashtiradi, mehnatni serunum qiladi.

Iroda bilan tuyg'u-hissiyotlarning mana shunday nisbati bequsur, uyg'un xarakter alomatidir. Odamlarning o'zaro, kundalik munosabatlarida ham, ish sharoitida ham kishi xarakteri to'g'risida gapirilganda, odatda, uning xarakter kuchi va mustahkamligi qay daraja namoyon bo'lishiga qarab hukm chiqariladi.

Kishi xarakteridagi bunday xislat avvalo uning o'z mehnat faoliyatlari va hattiharakatlarida ko'zlaydigan maqsadning aniqlik darajasidan iborat bo'ladi. Kishidagi irodaviy faollik intilishdan boshlanishi, intilishlar esa qanchalik anglab olinganligiga qarab bir-biridan farq qilishi sababli, odamlar xarakteri ham, ularda qanday intilish ustun bo'lishiga qarab, bir-birlaridan farq qiladilar. Ba'zi odamlarning qiladigan harakatlarida hali yaxshi anglab olinmagan intilish, ya'ni moyillik ustunlikni egallaydi. Bunday kishilarning intilishi, ko'pincha, noaniq, bemazmun bo'ladi. Bunday kishilar hamma vaqt nimanidir qidiradilar, nimanidir qumsaydilar, doimo ularga nimadir yetishmaydi, nimadir istaydilar, ammo uning nima ekanligini o'zlari ham bilmaydilar. Bunday odamlarni hech narsa qanoatlantirmaydi. Ularda hamma vaqt zerikish, homushlik, «nolish»,

«tajribasizlik»ni ko'ramiz. Bunday odamlarda, ko'pincha, ko'ngli notinchlik, bezovtalik va hovliqish bo'ladi. Bunday odamlarning hatti-harakatlarida rejasizlik, tanglik ko'p bo'ladi. Ba'zi odamlar nimaga intilayotganliklarini anglaydilar, lekin uni amalga oshirish uchun faoliyat ko'rsatmaydilar. Ular hamisha nimanidir qumsaydilar, noliydilar, o'zlarini va atrofdagi kishilarni tanqid qiladilar. Bunday odamlar orzu-xayollar (ko'pincha, «yaxshi» niyatlar) ga beriladilar, goho-goho g'ayratlari jo'sh uradi, ammo aslida ular faoliyatsiz, sustkash bo'ladilar. Bunday xislatlar, asosan, tarixiy o'tmish kishilari xarakteri alomatlari bo'lib, zamonamiz kishilari xarakteridan uzoqlashib bormoqda. Kishi xarakterining muhim ijobiy xislati maqsadga intilishdir, kishida muayyan hohish tariqasidagi batamom anglab olingan intilishning ustun turishidir. Bunday kishilar istaklari nima ekanligini, maqsadlari nimadaligini va unga erishish uchun nimalar qilmoqligi va qanday qilmoq lozimligini hamisha biladilar. Bunday kishilar aniq maqsadga ega bo'lib, shu maqsadga muvofiq harakat qiladilar. Iroda bilan bog'liq bo'lgan xarakter xislati ayni vaqtda aql-farosat bilan bog'liq iroda xislati hamdir.

FOYDALANILADIGAN ADABIYOTLAR

1. Nishanova Z.T. Psixoiogik maslahat: o'q u v qo'llanma. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. - Toshkent: «O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati» nashriyoti, 2010 y. – N 4 toplam 2 To'rt temperament :sanguine,flegmatik,xolerik va melanxolik shaxs turlari. 2017. N 1 toplam.231b.
- 3 Temprament 2017y. N 1 toplam 11b.
- 4 Абрамова, Г.С. Практическая психология: учебное пособие / - Москва : Прометей, 2018. - 538 с.
- 5 S.K.Mangal: “General Psychology” 2013y. 19b.

RAQAMLASHTIRISH JARAYONINING DEMOGRAFIK RIVOJLANISH VA MIGRATSION HARAKATCHANLIKKA TA'SIRI: TOSHKENT VILOYATI MISOLIDA

Saidmurodova Malika Sanjar qizi
O'zMU O'zbekistonning eng yangi tarixi
kafedrasi tayanch doktoranti

ANNOTATSIYA

Maqolada raqamli transformatsiya va demografik jarayonlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik Toshkent viloyati misolida tahlil qilinadi. Taqdim etilgan viloyat statistikasi (1990–2023) asosiy empirik material sifatida ishlatilgan; raqamlashtirish sohasidagi rasmiy davlat tashabbuslari va elektron xizmatlar portallari ham tahlil qilinib, ularning migratsion harakatlanish va aholi boshqaruviga ta'siri baholanadi. Natijalar raqamli infratuzilma orqali demografik monitoring va migratsiya idrokida ijobiy imkoniyatlar yaratilayotganini, biroq ma'lumotlar integratsiyasi va raqamli ko'nikmalar yetishmasligi kabi muammolar mavjudligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: raqamlashtirish, demografiya, migratsiya, Toshkent viloyati, elektron xizmatlar, OneID.

So'nggi o'n yilliklarda O'zbekiston iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotida raqamli transformatsiya strategik yo'nalishlardan biriga aylangan. “Digital Uzbekistan — 2030” strategiyasi va yagona interaktiv davlat xizmatlari (my.gov.uz) kabi platformalar davlat xizmatlarini raqamlashtirish va axborot tahlilini kengaytirishga qaratilgan tashabbuslarni taqdim etadi. Raqamli xizmatlar demografik boshqaruv, aholi hisoboti, bandlikni monitoring qilish va migratsion oqimlarni kuzatishda yangi imkoniyatlar ochyapti; shu bilan birga viloyat darajasida raqamli resurslarning yetarli darajada tatbiq etilishi va ma'lumotlar integratsiyasi muammolari ham mavjud [1].

Toshkent viloyatining demografik dinamikasi 1990–2023 yillarda barqaror o'sish tendensiyasini namoyon etgan; aholining umumiy soni 1990 yildagi 2 118,7 ming kishidan 2023 yilda taxminan 2 993,4 ming kishigacha oshgan. Ushbu o'sish tabiiy ko'rsatkichlar — tug'ilish va o'lilish darajalari — hamda migratsion oqimlarning o'zaro ta'siri natijasidir: tug'ilish darajasidagi o'zgarishlar aholi tabiiy o'sishini belgilab, ichki ko'chish va shaharlashtirish tendensiyalari esa hududiy aholi taqsimotini sezilarli darajada o'zgartirgan [2]. Ichki migratsiya xususan Toshkent shahri va unga yaqin hududlarga yo'naltirilgan oqimlar sifatida namoyon bo'lib, mehnat va ta'lim imkoniyatlari bilan bog'liq tarkibiy sabablarga tayangan. Raqamli xizmatlarning joriy etilishi (yagona identifikatorlar, elektron ro'yxatga olish va onlayn bandlik platformalari) demografik monitoring jarayonlarini tezlashtirish va ma'lumotlar to'plash

samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda; shu bilan birga, ma'lumotlarning to'liq integrasiyalanmaganligi va raqamli infratuzilma hamda savodxonlikdagi hududiy tafovutlar statistik kuzatuv sifatiga cheklovlar kiritadi. Demografik tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, viloyatning aholi o'sishi va migratsion harakatlanishi ijtimoiy-iqtisodiy omillar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, raqamlashtirish ushbu jarayonlarni boshqarish va siyosatni maqsadga muvofiq shakllantirish uchun qulay imkoniyatlar yaratadi, biroq amaliy samaradorlikni oshirish uchun ma'lumotlar integratsiyasi, xavfsizlik va raqamli savodxonlikni mustahkamlash zarur [3].

So'nggi o'tkazilgan aholini ro'yxatga olish tadbirlari onlayn platformalar orqali — census.stat.uz va OneID kabi tizimlar yordamida amalga oshirilib, birinchi bosqichda fuqarolarga uydan chiqmagan holda ro'yxatdan o'tish imkoniyati berildi. Bu raqamiy yondashuv ma'lumotlarni yig'ish samaradorligini oshiradi va demografik bazalarni tez yangilash imkonini yaratadi. Biroq, viloyat darajasida planshetlar va maydon ishlarini amalga oshirishda qamrov va raqamli ko'nikmalar farqi ma'lumot sifatiga ta'sir qilishi mumkin.

Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi va uning hududiy boshqarmalari (toshvil.mehnat.uz) vakillari onlayn xizmatlar orqali ishga joylashish va mehnat yarmarkalarini tashkil etadi. Raqamlashtirish mehnat bozoridagi shaffoflikni oshiradi hamda ichki migratsiyani boshqarish uchun real vaqt ma'lumotlari beradi; ammo viloyatning barcha tumanlari va shaharlarda internet qamrovi, raqamli savodxonlik darajasi hamda resurslar teng emas [4].

Turli davlat organlarining axborot tizimlari to'liq integratsiyalashmaganligi sababli statistik indikatorlarni birlashtirish va real vaqtli tahlil qilish qiyinchilik tug'diradi. (Raqamli transformatsiya strategiyalari rasmiy hujjatlarida ham bu muammo qayd etilgan).

Qishloq va shahar hududlaridagi internet qamrovi va fuqarolarning OneID hamda elektron xizmatlardan samarali foydalanish darajasi farq qiladi, bu esa ro'yxatga olish va onlayn xizmatlardan foydalanishni cheklaydi.

Katta hajmdagi shaxsiy ma'lumotlarni yig'ish va markazlashtirish kasb etiborga sazovor xavfsizlik va huquqiy normalarni talab qiladi. Rasmiy portallar va vazirliklar bu masalalarni hal qilishga qaratilgan choralarni joriy etmoqda, biroq amaliy ijro talab etiladi [5].

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, raqamlashtirish Toshkent viloyatining demografik monitoringi va migratsion boshqaruvida sezilarli imkoniyatlar yaratmoqda: onlayn ro'yxatga olish, yagona identifikatsiya (OneID), bandlik xizmatlarining raqamli shakli demografik ma'lumotlarni tez va sifatli yig'ishga yordam bermoqda. Taqdim etilgan statistik ma'lumotlar viloyatdagi tug'ilish, o'lganlik va migratsion oqimlarning dinamikasini aniq ko'rsatadi va raqamlashuv ushbu jarayonlarni yaxshiroq tushunish va

rejalashtirish uchun asbob vazifasini o'taydi. (Ma'lumot: Statistika qo'mitasi; rasmiy portallar).

Davlat organlari (Statistika qo'mitasi, Bandlik vazirligi, Raqamli texnologiyalar vazirligi) o'rtasida ma'lumot almashinuvi va axborot tizimlarini integratsiyalash uchun texnik hamda huquqiy mexanizmlar yaratilsin.

Mahalliy darajada (tuman, shahar) raqamli savodxonlikni oshirish va internet infratuzilmasini kengaytirish bo'yicha dasturlar ishlab chiqilsin — ayniqsa qishloq tumanlarida.

Aholini ro'yxatga olish va migratsion monitoring jarayonlarida raqamli usullar (onlayn ro'yxatga olish, OneID)ni kengaytirish bilan birga, ma'lumot xavfsizligi va maxfiylikni ta'minlash choralari kuchaytirish lozim.

Adabiyotlar

1. Yagona interaktiv davlat xizmatlari portali — my.gov.uz.
2. Raqamli texnologiyalar vazirligi — digital.gov.uz / gov.uz bo'limlari.
3. Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi hamda Toshkent viloyati Bandlik bosh boshqarmasi (toshvil.mehnat.uz).
4. “Digital Uzbekistan — 2030” strategiyasi va raqamli iqtisodiyotga oid tahliliy ma'lumotlar (AICT/UNDP tahlillari).
5. Statistika ma'lumotlari — Statistika qo'mitasi (foydalanuvchi taqdim etgan jadval va ko'rsatkichlar).

XVII-XVIII ASRLARDA BUXORO XONLIGIDA VALIAHDLARNI TANLASH HAMDA BELGILASHNING TARTIB VA QOIDALARI

Nurmuxammadov Sharofitdin Shermaxammad o'g'li

Sarbon universiteti “Filologiya va ijtimoiy fanlar”

kafedrası katta o'qituvchi

Annotatsiya: Ushbu maqola XVII-XVIII asrlarda Buxoro xonligida valiahdlarni tanlash va belgilash tartibi va qoidalarini o'rganadi. Unda Shayboniylar davridan keyingi Ashtarxoniylar sulolasida valiahdlarni tanlashning asosiy tamoyillari, jumladan, qarindoshlik va yoshning ahamiyati ko'rib chiqiladi. Maqolada Ashtarxoniylar davrida taxtga chiqqan hukmdorlar, jumladan, Jonibek Sulton, Boqiy Muhammadxon, Vali Muhammadxon, Imomqulixon, Nadr Muhammadxon va Abdulazizxonlarning hukmronlik davrlari va vorislik bilan bog'liq voqealar yoritiladi.

Kalit so'zlar: shayboniylar, ashtarxoniylar, valiahd, otaliq, noib, xoja, taxt, sulola.

Shayboniylardan keyin Buxoro hokimiyatiga kelgan ashtarxoniylarda valiahdlarni tanlash ham shayboniy Buxoro xonlari qarindosh bo'lish, ham yoshi ulug' bo'lish qoidasiga amal qilganlar. Yusuf Munshiyning “Muqimxon tarixi”da keltirilishicha, bunga quyidagi voqea sabab bo'lgan: “Boqiy Muhammadxon bilan Vali Muhammadxon kofirlardan (*safaviylar nazarda tutilgan*) yengilib, Movarounnahrda yaqinlashganlarida Buxoro amirlari Din Muhammadxonning qizilboshlar bilan bo'lgan jangda o'ldirilgani xabarini eshitdilar. Uning ikki ukasi Movarounnahrda yetib keldi. Buni yaxshilikka yo'yib, shukr qilib, Buxoro amirlari shahzodalar qarshisiga peshvoz chiqdilar va o'sha kuniyoq Boqiy Muhammadxon boshiga toj qo'ydilar. Vali Muhammadxonni valiahd etib tayinlab, qubbat ul-islom Balx viloyatiga jo'natdilar”[1, C. 74-75]. 1601-yilda Buxoro xonligida hokimiyat yangi sulola – ko'p hollarda joniylar (*Joni Muhammadxon nomidan*) yoki ashtarxoniylar (*kelib chiqish o'rni bo'yicha*) degan nom bilan yuritiladigan To'qay Temuriylar sulolasi qo'lga o'tdi[2, B. 21]. Boqi Muhammadxon Buxoro xonligida 1605-yilgacha hukmronlik qilgan bo'lsa-da, hukmronligining dastlabki davrida o'z otasi, ya'ni sulolaning yoshi ulug' vakili Jonibek Sulton ham ma'lum an'analardan kelib chiqib, 1601-1603-yillarda Buxoro xoni deb e'tirof etgan. Jonibek Sulton nomiga xutba o'qilib, uning nomidan tangalar ham zarb qilingan. Shuning uchun ham sulolaning ilk hukmdori Jonibek Sulton nomidan sulolani “joniylar” deb nomlashgan. Lekin, Jonibek Sulton 1603-yilning dekabrda vafot etganiga qadar xon deb e'tirof etilgan bo'lsa-da, amalda hokimiyat nazorati to'liq Boqi Muhammadxon qo'lida bo'lgan[3, B. 25].

Dastlabki ashtarxoniylarda taxt otadan bolaga emas, akadan ukaga o'tgan. Boqi Muhammadxon vafot etganch, ilgaridan voris deb e'lon qilingan uning ukasi Vali

Muhammadxon taxtga chiqarilgan. Saroy amaldorlari Vali Muhammadxonning taxtga noloyiqligini ko'rganlaridan so'ng, mamlakat tinchligi va farovonligi uchun xonni almashtirishga qaror qilishgan. Mazkur qarorga ko'ra, 1609-yil xonlik taxtiga Vali Muhammadxonning jiyani, marhum Din Muhammadxonning katta o'g'li Imomqulixon chiqishi kerak edi. Chunki Imomqulixon yosh jihatdan sulolaning eng kattasi edi (1589-yil tug'ilgan). Vali Muhammadxonning Qarshiga ovga ketganidan foydalangan amaldorlar, Imomqulixonni xonlik taxtiga o'tkazishadi va shundan keyin uning hokimiyatini saqlash uchun jangga tayyorgarlik ko'rishni boshlaydilar. Yangi xonga Badaxshondan uning ukasi Nadr Muhammad yordamga keladi. Holatdan xabar topgan Vali Muhammadxon ikki o'g'li bilan Eron shohi Abbos huzuriga yo'l oladi. Abbosning yordami bilan qaytib kelgan Vali Muhammad 1611-yil Samarqand yaqinida bo'lgan jangda Imomqulixonidan mag'lubiyatga uchraydi va qatl etiladi[4, C. 70-71]. Shu tariqa, shundan so'ng Imomqulixon 1611-yilda rasman Buxoro xonligi taxtiga o'tirdi. Ukasi Nadr Muhammadxon valiahd sifatida Balx hokimi etib tayinlandi. Imomqulixonning uch nafar o'g'li – Iskandar sulton, Pir Muhammad sulton (Muhammad Ali), Bahrom sultonlar bo'lsa-da[5, C. 159], mavjud ana'anani buzmaganda, taxtga ukasi Nadr Muhammadxonni voris qilgan.

Nadr Muhammadxon va uning avlodlari Buxoro xonligi taxtiga chiqqanlarida o'zlarini ikki tomondan – ham chingiziy odatlar bo'yicha, ham islomiy tan olinish jihatlaridan munosib deb bilganlar, ismlari oldidan sayyid so'zini ham qo'shib ishlatishni odat qilganlar.

Manbalarda aytilishicha, Nadr Muhammadxonning o'ndan ortiq vorisi bo'lib, mamlakatda boshlangan qo'zg'olon natijasida u taxtdan tushirilib, o'rniga katta o'g'li Abdulazizxon o'tqazilgan. Bu hodisani taxtning Vali Muhammadxondan Imomqulixonga o'tishi voqeasiga o'xshatish mumkin. Abdulazizxon otasi nazoratida 1626-yildan Xuttalon viloyatini boshqara boshlagan bo'lsa, 1630-1642-yillar oralig'ida Balxning g'arbiy tumanlarini idora qilgan[6, B, 49]. 1642-yilda Nadr Muhammadxonga akasi Imomqulixon taxtni qoldirgandan so'ng, yangi xon mamlakatning barcha hududlarini o'z og'illariga suyurg'ol sifatida boshqarishga in'om etganda, Abdulazizxonga xonlik markaziy hududlaridan biri bo'lgan Samarqand hokimligi topshirilgan[7, B. 264].

Abdulazizning taxtni egallashiga bir qancha sabablar bor edi. Birinchidan, u to'ng'ich o'g'il bo'lgan[8, B. 112]. Bu esa shu vaqtgacha davom etib kelayotgan sulolaning eng yoshi ulug' vakili taxtni xonlikni idora qilishiga mos tushardi. Ikkinchidan, uning nasabnomasi otasi kabi sayyidlarga borib taqalardi (Jo'ybor xojalari). Uning taxtga chiqishini Jo'ybor xojalaridan Xoja Tojiddin qo'llab-quvvatlash orqali jo'yboriylar nufuzini yanada mustahkamlash niyatida bo'lgan. Uchinchidan, Nadr Muhammadxon mamlakatni boshqarishda akasi erishganchalik yutuqlarga erishmaydi.

Bu esa xonlikda tarqoqlik boshlanishiga sabab bo'ldi. Shu sababli ham, Nadr Muhammadxonga qarshi puxta fitna tayyorlangan va u ag'darilib, o'rniga o'g'li chiqarilgan.

1681-yilda Abdulazizxon taxtdan taxtdan voz kechdi. Bunga bir necha sabablar bor edi. Birinchidan, uzoq davom etgan Xiva xonligi bilan urush xonning tinka-madorini quritdi. Bundan norozi qatlam ham ko'payib ketgan edi. Ikkinchidan, o'z ukasining doimiy ravishda akasi bilan kelishmovchiliklari edi. Ukasi Subhonqulixon 1651-yil Balx hokimi bo'ldi va Abdulazizxon bilan xonlik taxti uchun kurash olib bordi. 1658-yilda ikki o'rtada sulh tuzilib, unga ko'ra, Subhonqulixon akasining hokimiyatini tan oldi. Evaziga u valiahd deb e'lon qilindi va Balx hokimligini qonuniylashtirdi⁵³, lekin xutba ham, tanga ham Abdulazizxon nomi bilan bezatildi[9, B. 128].

1681-yili Subhonqulixon Balxdan kelib, mavjud taomil bo'yicha Samarqandda taxtga o'tirgan va Buxoro xoni deb e'lon qilingan. Ukasi foydasiga taxtdan voz kechgan Subhonqulixon musulmonlik burchini ado etish maqsadida Makka va Madina shahriga yo'l oldi. Shu yerda haj ifarzini ado etib, Makka shahrida 1682-yilda vafot etdi[10, B. 135].

Xonlik taxtiga o'tirgan Subxonqulixon mamlakatdagi ichki nizolarni bartaraf etish barobarida o'zidan so'ng taxtga o'tiradigan valiahdni tayinlashi ham kerak edi. Uning bir nechta o'g'illari bo'lib, bular: Iskandarxon, Abulmansur sulton, Ibodulla sulton, Siddiq Muhammad sulton, Ubaydulla sulton, Abulfayzxonlardir[11, B. 279-280]. Xonlik an'anasiga ko'ra, valiahd Balx viloyati hokimi bo'lishi kerak edi. Bunday sharafga dastlab, Iskandarxon erishadi va Balx viloyatini idora qilishga kirishadi. Shu tariqa valiahdlik Subhonqulixon farzandlari o'rtasida ketma-ket davom etadi. Balx hokimi bo'lish navbati Siddiq Muhammadga yetgan edi va shunday bo'ldi ham. 1683-yildan boshlab u Balxni mustaqil idora qila boshlaydi[12, B. 165]. Siddiq Muhammadning Balxda yuritayotgan siyosati otasi Subxonqulixonning noroziligiga sabab bo'lgan. Chunki u shuhratparast bo'lib, ba'zan otasiga ham bo'ysunishni istamagan. “Muhit at-tavorix” asari muallifining yozishicha, Siddiq Muhammad sulton obro'li shayxlardan biri bo'lgan Xasan xojani haqorat qilib, Balx shahridan badarg'a qilgan[13, B. 70]. Vaziyatning chigallashib ketayotganini tushungan Subhonqulixon o'g'lining jilovini tortib qo'yish maqsadida 1685-yilning kuzida Balxga qarshi yurish qilib, Siddiq Muhammad hamda uning tarafida bo'lgan fitnachilar qo'lga olinadi. Balxlik tarixchi Muhammad Yusuf Munshiyning yozishicha, Subhonqulixon o'g'li Siddiq Muhammadni zindonga tashlashni buyuradi va 3 oy davomida zindonda yotgan Siddiq Muhammad bezgak kasaliga chalilib 21 yoshida bu dunyodan ko'z yumadi[14, C. 138-139]. Birin-ketin to'rt o'g'lidan ayrilgan Subhonqulixon bu jarayonlardan xulosa chiqarib, Balx

⁵³ Азамат Зиё. Ўзбек давлатчилиқ тарихи. Т.: Шарқ, 2001. 268-б.

noibligiga o'zining ishonchli vakillarini tayinlaydi. Dastlab Biy Otaliq (*xonlikda shahzodalar tarbiyasi bilan shug'ullanuvchi mansab, ota vazifasini bajaruvchi*), u vafot etganidan so'ng 1687-yilda Mahbubbiy otaliq (keyinchalik, Muqimxonning otalig'i) Balxga noiblik qilgan. Subhonqulixon Balxni bu yerda ilgari hokim bo'lgan marhum o'g'li Iskandarxonning farzandi Muqimxonga bergan bo'lsa-da, aslida uning otalig'i Mahmudbiy tomonidan boshqaruv amalga oshirilardi. Keyinchalik, Subhonqulixon vafot etgach, Muqimxon Buxoro taxtiga chiqqan amakisi Ubaydullaxon (1702-1711)ning hokimiyatini tan olmadi va o'zini mustaqil deb e'lon qildi. U 1702-1707-yillarda Balx xonligining hukmdori bo'lgan[15, B. 236].

Ubaydullaxon hukmronligidan so'ng yana bir necha xonlar taxtga chiqarildi. XVIII asrning 40-yillarida Buxoro xonligi Eron bosqiniga uchradi. 1756-yil 16-dekabrda mang'itlar xonadonidan bo'lgan Muhammad Rahimbiy o'zini xon (1756-1758) deb e'lon qilgach, ashtarxoniylar sulolasi hukmronligi rasman barham topadi. Bu sulola o'rniga yangi mang'itlar sulolasi hukmronligi boshlanib, bu jarayon 1920-yilgacha davom etadi.

Ashtarxoniylar ham o'z qarindoshlari bo'lgan shayboniylar an'anasiga xos ravishda sulolaning yoshi kattasini taxtga ko'tarishgan. Lekin, taxt-otadan o'g'ilgan o'tadigan jarayonlarda (masalan, Nadr Muhammadxon, Subhonqulixon o'g'illari) hokimiyat uchun ukalarning akalarga qasd qilish holatlari uchraydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Мухаммед Юсуф Мунши. Муким-ханская история. Перевод с таджикского, предисловие, примечания и указатели профессора Семёнов А.А.- Ташкент: Издательство Академии наук Узбекской ССР, 1956. - С 74-75;
2. Zamonov A., Subhonov F. Buxoroning ashtarxoniylar hukmdorlari. – T.: Bayoz, 2021. – B. 21.
3. Zamonov A., Subhonov F. Buxoroning ashtarxoniylar hukmdorlari. – T.: Bayoz, 2021. – B. 25.
4. Мухаммед Юсуф Мунши. Муким-ханская история. Перевод с таджикского, предисловие, примечания и указатели профессора Семёнов А.А.- Ташкент:издательство академии наук Узбекской ССР, 1956. - С. 70-71.
5. Алексеев А.К. Политическая история Тукай-Тимуридов. - С.-Петербург: С.-Петербургского Университета 2006. – С 159.
6. Султонов Ф., Бозорбоев Ф. Ўзбекистон хукмдорлари. Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси, 2007. – Б. 49.
7. Азамат Зиё. Ўзбек давлатчилиги тарихи. – Б.264.
8. Арминий Вамбери. Бухоро ёхуд Мовароуннахр тарихи. 2-жилд. Т.: Info capital group, 2019. – Б. 128.
9. Арминий Вамбери. Бухоро ёхуд Мовароуннахр тарихи. 2-қисм. 128-б.

10. Замонов А. Ўрта аср тарихий шахслари ҳаётининг айрим номаълум саҳифалари. Т.: Баёз, 2020. 135-б.
11. Мирзо Салимбек. Кашкўли Салимий. Таворихи муттақадимин ва муттаахирин. / Форс тилидан таржима ва изоҳлар муаллифи Н.Йўлдошев. Бухоро:Бухоро нашриёти, 2003. 279-280-б.
12. Хожа Самандар Термизий. Дастур ул-мулук. / Форс-тожик тилидан таржима, кириш ва изоҳлар муаллифи Ж.Эсонов. Т.: Гафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1997. 165-б.
13. Muhammad Amin Buxoriy. Muhit at-tavorix. / Fors tilidan tarjima, kirish va izohlar muallifi D.Yu.Yusupova va U.Hamroyev. Т.: Fan, 2020. 70-б.
14. Мухаммед Юсуф Мунши. Муким-ханская история. Перевод с таджикского, предисловие, примечания и указатели Семёнов А.А.- Ташкент: Издательство Академии наук Узбекской ССР, 1956. - С. 138-139.
15. Мухаммад Амин Бухорий. Мухит ат-таворих. / Форс тилидан таржима, кириш ва изоҳлар муаллифи Д.Ю.Юсупова ва У.Ҳамроев. Т.: Fan, 2020. 236-б.

MENTALITETNI O'RGANISH BILAN BOG'LIQ ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Suyarkulova Guljaxon Zokirjon qizi

Farg'ona davlat universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya Ushbu maqolada mentalitet fenomenini o'rganishda zamonaviy ilmiy yondashuvlar, nazariy asoslar va metodologik tendensiyalar tahlil qilinadi. Mentalitet shaxs va jamiyat ongidagi barqaror g'oyalar, qadriyatlar, dunyoqarash va xulq-atvor me'yorlarining murakkab majmuasi sifatida talqin etilib, uni tadqiq etishda falsafiy, psixologiya, sotsiologiya, madaniyatshunoslik va antropologiya sohalarining o'zaro bog'liqlikdagi ilmiy qarashlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: mentalitet, yondashuv, ijtimoiy-gumanitar ilmlar, zamonaviy tadqiqotlar, ijtimoiy, siyosiy, ma'naviy hayot, jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy taraqqiyoti, ramzlar, an'analar, qahramonlar, konstruktivlik, postmodernistik yondashuv.

Mentalitet atamasining XX asr ilmiy diskursida yangi mazmun kasb etishi va qayta tiklanishi 1980-yillarga to'g'ri keladi. Mazkur davrdan e'tiboran ushbu termin ijtimoiy-gumanitar ilmlar tizimida keng qo'llanila boshladi va an'anaviy ravishda ishlatilib kelgan «madaniy stereotip» tushunchasini asta-sekin siqib chiqarib, uning o'rnini egalladi. Shu bilan birga, mentalitet kategoriyasi ilmiy muomalaga kirgan dastlabki bosqichdagidan ko'ra ko'proq nazariy vazifalar va ma'no-mazmuniga ega bo'ldi. Bu esa faqatgina ushbu tushunchadan foydalanish tendensiyasining kuchayishi bilan emas, balki mentalitet fenomeniga nisbatan ilmiy qiziqishning chuqurlashgani, uning ijtimoiy ong, shaxs va jamoa tafakkuri, qadriyatlar tizimi hamda madaniy o'zlikni anglashdagi o'rnining yangi qirradan baholanishi bilan izohlanadi.

Mazkur muammo fanda nisbatan yangi bo'lgani uchun zamonaviy tadqiqotlar hali spontan ko'rinishga ega. Lekin ularni shartli ravishda uch guruhga ajratish mumkin:

1) Mentalitetga jamiyat taraqqiyotini hal etuvchi yetakchi omil sifatida yondashish: Chet el olimlari G.Xofshted va A.Kavato ilmiy ishlarida mentalitetga jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy taraqqiyotini hal etuvchi asosiy omil sifatida qaraladi. G.Xofshtedning «Milliy davlat umumiy mental dasturning manbai» («The nation-state as a source of common mental programming») nomli maqolasida «milliy identiklik ongli darajada ramzlar, an'analar, qahramonlar obrazidan tashkil topgan mental dasturning bir qismidir» [1, 19-49],- deyiladi. Maqolaning nomidan ham ko'rinib turibdiki, milliy davlatning tuzilishi va xususiyatlari uni tashkil etgan fuqarolarning mentalitetini o'zida aks ettiradi va davlatning kelgusi istiqboli ham fuqarolarning mentaliteti darajasiga bog'liq. A.Kavatoning qarashlariga ko'ra, Yaponiyaning bugungi taraqqiyoti va

yutuqlariga yapon mentalitetidagi Vatanni qaramlikdan saqlash va milliy ozodlik uchun har qanday mashaqqatlarni yengish xususiyati sabab bo'lgan [2]. Shuningdek, keyingi yillar davomida Rossiya ijtimoiy fanlarida mentalitetga munosabatda ham, ijtimoiy, siyosiy, ma'naviy hayotda vujudga kelgan salbiy jarayon va hodisalar ababini rus mentalitetidan izlash holatlari kuzatilmoqda [3, 107-111].

2) Konstruktivlikka qarshi bo'lgan postmodernistik yondashuv: Ushbu yo'nalish elat, xalq, millat kabi ijtimoiy guruhlarining vujudga kelishi, ularning o'z-o'zini identifikatsiyalashi tarixga bo'lgan konstruktiv yondashuvning natijasi degan g'oyani e'tirof etadi. R.Brubeyker, B.Andersen, T.Martin, Yu.Slyozkin kabi antropologlarning ilmiy ishlaridan maqsad, millat tushunchasini yo'qqa chiqarish, har qanday millat haqidagi progressiv g'oyalarni shubha ostiga olishdan iboratdir [4, 460]. O'zining «Tasavvurdagi hamjamiyatlar» nomli fundamental tadqiqotida B.Andersen millat «tasavvurdagi siyosiy hamjamiyat» sifatida xarakterlanadi [5, 31]. Bu yondashuvda millat ma'lum ma'noda «cheklangan va suveren» guruh sifatida talqin etiladi va mental xususiyatlarda ham shu narsa aks etadi. R.Brubeyker tadqiqotlarida ham millatlar tarixga bo'lgan konstruktivistik yondashuvning natijasi bo'lib, bu etnosiyosiy tovlamachilik va geosiyosiy nayranglarga olib keladi, degan xulosaga kelingan.

3) Konstruktivlikni e'tirof etuvchi postmodernistik yondashuv yoki mentalitetga madaniyat hosilasi, ijtimoiy, iqtisodiy, ma'naviy taraqqiyotning oqibati sifatida qarashlar: Mazkur guruhga oid yondashishlar mentalitetga berilgan ta'riflardagi umumiy e'tirof etilgan xususiyatlarni inkor etmaydi, lekin, bu yo'nalishning asosida mentalitet madaniyat hosilasi sifatida olib qaraladi. Postsovet muhiti olimlari ijodida shu kabi qarashlar ko'proq uchraydi. Sababi, metodologiya madaniyati va fandagi hozirgi rivojlanish nuqtai nazaridan ular tarixga formatsion taraqqiyot usuli bilan yondashishdan voz kechgan bo'lsalar ham, mentalitetga ijtimoiy, iqtisodiy, ma'naviy taraqqiyotning oqibati sifatida munosabat bildiradilar. Mamlakatimiz ijtimoiy, gumanitar fanlarida mazkur masalani ilmiy muammo sifatida o'rgangan sotsiolog olim M.Bekmurodovning bir qator monografiya va tadqiqotlarida, etnograf olim A.Ashurovning etnografik yo'nalishdagi ilmiy maqolalarida o'zbek mentaliteti masalasi shunday yondashish asosida tahlil etiladi [6, 3-4].

Hozirgi kunda zamonaviy ijtimoiy gumanitar fanlarida mentalitetga oid o'ndan ortiq ta'riflar mavjud. Mentalitet ba'zi rus olimlari talqinida «individ yoki guruhga xos tafakkur, dunyoni idrok qilish, ruhiy kayfiyat tarzi. Mentalitet tushunchasi G'arb intellektual hayotiga ongning aql bilan ma'rifat nuqtai nazaridan aynanlashtirilishiga XX taqozo etgan tuzatish sifatida kiritilgan. Bugungi falsafa, madaniyatshunoslik, publitsistikada bu atama xalqlarning o'ziga xos milliy xususiyatlari, madaniyatlari xarakteristikasi sifatida qo'llaniladi... Madaniyat mentaliteti– ongda va ko'pgina insonlar avlodi xulq- atvorida tarixan shakllangan, o'zida milliy madaniy rivojlanish azaldan

davom etib kelayotgan an'analarini birlashtirgan madaniyatning chuqur tizimi» deb talqin etiladi [7, 343].

O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati tomonidan nashr etilgan «Falsafa: qomusiy lug'at» da mentalitetga quyidagicha yondashilgan «Mentalitet (lot«mens» aql, idrok) jamiyat, millat, jamoa yoki alohida shaxsning tarixiy tarkib topgan tafakkur darajasi, ma'naviy salohiyati, hayot qonunlarini tahlil etish kuchi, muayyan, ijtimoiy sharoitlarda shakllangan aqliy qobiliyati» [8, 257]. Ko'rinib turibdiki, mentalitet tushunchasiga berilgan izohlar ta'rif qoidasini yaratgan jamiyat, ilmiy guruh, mualliflarning g'oyaviy yo'nalganligini, maqsad va uslublarini o'zida aks ettirgan. Lekin ular bir jihatdan o'xshash parametrlarni o'zida mujassamlashtirgan. U ham bo'lsa-aql, fikr, mushohada, ong, dunyoni idrok etish, ruhiy kayfiyat, ma'naviyat, e'tiqod kabilarning mentalitetda yetakchi omil sifatida ifodalanishidir.

Ijtimoiy falsafaga «... jamiyat va insonni tadqiq etishni emas, balki ijtimoiy-gumanitar fanlar (tarix, sotsiologiya, psixologiya, antropologiya, etnografiya, iqtisodiy nazariya va h.q) ning yutuqlariga tayangan holda jamiyat to'g'risida falsafiy qarashlar tizimini yaratadi» [9, 151], deb bildirilgan ta'rifni e'tiborga olsak, mentalitetga oid sotsiologiya va psixologiya, politologiya fanlaridagi ilmiy ishlarning falsafiy mohiyatini ochib berish, ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy hayotda mentalitet masalasiga oid falsafiy qarashlar tizimini yaratish ijtimoiy falsafaning zaruriy vazifasi ekani aniq bo'lib qoldi.

Yangi ijtimoiy-falsafiy tafakkur maqsad va vazifalarini milliy mafkuradan oladi. Shuning uchun milliy mafkura yangi ijtimoiy-falsafiy tafakkurning rivojlanish strategiyasini, tadqiqotining maqsad va vazifalarini belgilab beradi.

Falsafa fanlari doktori, professor I.Saifnazarov tarixiy merosning mentalitetni shakllantirishdagi o'rnini ta'kidlab, milliy mafkura tarixiy merosni o'zlashtirish jarayonida paydo bo'ladi deb hisoblaydi. U yozadi: “Tarixiy merosni o'zlashtirib ijtimoiy shakllanishi jarayonida har bir xalqning mentaliteti shakllanadi. Xalqlar o'z tabiiy sharoitlariga mos bo'lgan tarixiy meroslariga ko'ra dunyoni qabul qilishning o'ziga xos xususiyatlariga, turmush tarziga, milliy tafakkur usullariga, urf-odat va an'analarga, bir so'z bilan aytganda milliy mentalitetiga ega bo'ladilar. Shakllangan mentalitet millatning moddiy va ijtimoiy hayotiga mos bo'lib, barqarorlik xususiyatiga ega. Milliy g'oyaning tabiati, xususiyatlari ana shu mentalitetga asoslanadi. O'z mentalitetiga to'g'ri kelmaydigan g'oyani, mafkurani xalq qabul qilishi, tushunishi qiyin. Mafkuraning o'ziga xosligi ham ana shundan kelib chiqadi.

Xalqimizning g'oyalari va mafkurasi azaldan sharqona o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Unda kuchli falsafiy ratsionalistik unsurlar (Zardo'shtning buyuk falsafasini eslang), mistiklik, sehrgarlik, ilohiylik, unsurlari bilan qorishib ketganlik, iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, axloqiy qarashlarning ilohiylik, davlatchilik bilan yo'g'rilganligi mafkuramizning tabiatini belgilab berib kelgan. Jamiyatimizning tarixiy rivojlanishini va

o'zgarishini ifodalagan mafkuramiz milliy mentalitetimizni yanada mustahkamlashga va taraqqiyotiga o'z navbatida ta'sir qilgan” [10, 139-140].

Mentalitetni o'rganish sohasidagi barcha yondashuv va nazariy asoslardan kelib chiqib, ularni umumlashtirgan va tadqiqot davridagi individual tajriba va bilimlardan kelib chiqqan holda biz mentalitetga quyidagi ta'rifni berishni lozim topdik: mentalitet-elat, xalq millat, jamoa, guruh, shaxsning tarixiy bosib o'tgan yo'li, bio-fiziologik rivojlanishi, iqtisodiy, siyosiy ma'naviy, diniy, ekologik, maishiy hayot uyg'unligi ta'sirida shakllangan, tarkib topgan tafakkur darajasi, ma'naviy, aqliy salohiyati, hayotiy muammolarga qarshi tura olish kuchi, muayyan, ijtimoiy sharoitlarda shakllangan fikriy qobiliyati bo'lib, u jamiyat taraqqiyoti, iqtisodiy-siyosiy darajasi, ma'naviy kamolotida hal qiluvchi omildir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Акио Кавато. Восток или Запад? - Актуально-ли постановка вопроса? Лекции в японском центре Нижнего Новгорода.
2. Ачария Б. Политический менталитет россиян глазами иностранного ученого// Вестник Российского университета дружбы народов. - Серия: политология. - 1999. -№1. - С. 107-111;
3. Андерсен Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма. - М.; Айрис Пресс, 2001. - С.31.
4. Brubaker R. Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2006. - P.460.
5. Bekmurodov M.B. Milliy mentalitet va rahbar ma'naviyati. - Toshkent: Adolat. 2003. – 49 b.; O'zbek mentaliteti// Guliston. – Toshkent, - 2001. - №3. - B. 3-4; O'zbek mentaliteti// Hurriyat, 2002. 17 apr.;
6. Dunyoviylik falsafasi. (Maqolalar to'plami). -Toshkent: Iqtisodiyot universiteti nashriyoti., 2007 - B. 139-140.
7. Falsafa qomusiy lug'ati. - Toshkent: Sharq, 2004. - B.257.
8. Falsafa qomusiy lug'ati. - Toshkent: Sharq, 2004. - B.151.
9. Hofstede G. The nation-state as a source of common mental programming: Similarity a differences across Easterna. Western Europe//The Future of the nation-state. - N.Y., 1996. - P. 19-49.
10. Кравченко А.И. Культурология: Словарь. - М.: Академический проект, 2000. - С.343.

RAQAMLASHGAN JAMIYAT SHAROITIDA ICHKI ISHLAR ORGANI XODIMLARI KASB ETIKASINI RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI

Nishonov Mirjalol Adxamjonovich

Farg'ona davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada raqamlashtirish jarayonlari chuqurlashib borayotgan zamonaviy jamiyat sharoitida ichki ishlar organlari xodimlari kasb etikasini rivojlantirish muammolari tahlil qilinadi. Shuningdek, kasb etikasi tushunchasining mazmun-mohiyati, uning huquqni muhofaza qiluvchi tizimda ijtimoiy-madaniy ahamiyati hamda raqamli transformatsiya sharoitida vujudga kelayotgan yangi axloqiy me'yorlar va kasbiy tamoyillar o'rganilgan.

Kalit so'zlar: raqamlashgan jamiyat, kasb etikasi, me'yoriy hujjatlar, ustuvor yo'nalishlar, professional madaniyat, mehnat jamoasi, ijtimoiy munosabatlar, axloqiy me'yorlar.

Raqamli transformatsiya jarayonlari jamiyat hayotining barcha sohalariga chuqur kirib borayotgan hozirgi davrda inson omili, ayniqsa, kasbiy faoliyatda axloqiy me'yorlarga rioya etish masalasi yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ichki ishlar organlari faoliyati bevosita inson huquqlari, fuqarolarning sha'ni va qadr-qimmatini himoya qilish, jamiyatda tinchlik va barqarorlikni ta'minlash bilan chambarchas bog'liq bo'lgani sababli, mazkur tizimda kasb etikasi tamoyillarini chuqur anglash va amaliyotda to'g'ri qo'llash muhim strategik vazifa sifatida qaralmoqda. Raqamlashtirilgan jamiyat sharoitida ichki ishlar organlari xodimlari nafaqat o'zining kasbiy bilim va ko'nikmalarini, balki raqamli axloq, kibernetika, axborot xavfsizligi madaniyati kabi yangi kompetensiyalarni ham egallashi talab etiladi. Chunki zamonaviy xizmat faoliyati elektron boshqaruv tizimlari, sun'iy intellekt, ma'lumotlar bazalari va onlayn aloqa vositalari bilan bevosita bog'liq bo'lib, bu jarayonda kasbiy halollik, xolislik va mas'uliyatning yangi mezonlari shakllanmoqda.

Davlat xizmatchisi etiketi haqida gap ketganda, odatda huquqni muhofaza qiluvchi organlarda faoliyat yuritayotgan davlat xizmatchilari nazarda tutiladi. Vatanni himoya qilish eng sharaflil kasblardan biridir. Ushbu kasb egalari bo'lmish ichki ishlar xodimlari, harbiy xizmatchilar - soldat va ofitserlarning kasb axloqi vatanparvarlik, mardlik, jasurlik, eng zamonaviy jang kurollari, usul va vositalarini bilish va qo'llay olish; jangovor o'rtoqlik qoidalariga sodiqqolish, jang maydonlarini tashlab ketmaslik, asirga tushishdan hazar qilish; harbiy qasamyodga sodiqqolib, harbiy burchni hayotining so'nggi daqiqalariga qadar bajarish kabi xususiyatlari bilan ajralib turadi.

Ichki ishlar idoralari xodimlarining kasb axloqi murakkab tuzilishga ega bo'lib,

asosan uch tarkibiy qismdan, axloqiy ong, axloqiy amaliyot va axloqiy munosabatlardan tashkil topadi. Ichki ishlar idoralari xodimlarining axloqiy ongi xizmat jamoalarining manfaatlariga mos keluvchi axloqiy tushuncha, g'oya, qarash, ishonch, tuyg'u, hissiyotlarning bir butun tizimidan iborat bo'lib, kishilarning, xususan, ichki ishlar idoralari xodimlarining jamiyatdagi, kundalik turmushdagi axloqiy faoliyati va xulqi u aks ettiradigan obekt hisoblanadi.

Ichki ishlar idoralari xodimlarining kasb axloqi asoslaridan birini xodimlarining axloqiy amaliyoti tashkil etadi. Ma'lumki, har bir faoliyatda aniq bir maqsadni ko'zlab, tegishli vositalar, usullar orqali harakat qilinadi va ma'lum natijalarga erishiladi. Demak, maqsad, vosita va natijalar inson faoliyatning, jumladan, axloqiy amaliyotning tarkibiy qismlari hisoblanadi. Ichki ishlar idoralari xodimlarining axloqiy munosabatlari deb ularning aholi guruhlari, mehnat jamoalarida amal qiladigan, qonunlarda buyruqlarda o'z ifodasini topgan va axloq normalari bilan chegaralangan aloqalari, bog'lanishlari, ta'sir va aks ta'sirlari, boshqarishlari va qo'riqlashlariga aytiladi.

Ichki ishlar idoralari xodimlarining huquqiy munosabatlari deb ularning qonunda ko'rsatilgan huquq va burchlarini amalga oshirish yuzasidan barcha fuqarolar bilan bo'ladigan aloqalariga aytiladi. Binobarin, huquqiy munosabat, birinchi navbatda, yuridik normalarni amalga oshirishning, huquq amal qilishining natijasidir. Aynan huquqiy munosabatlar orqali huquq "yashaydi", amal qiladi. Shunday ekan, ichki ishlar idoralari xodimlarining axloqiy va huquqiy munosabatlari o'zaro uzviy birlikda bo'lib, bu birlik axloq va huquqning ichki ishlar idoralari xodimlari bilan jamiyat, davlat o'rtasidagi o'zaro manfaatlar nisbatini to'g'ri belgilashi ichki ishlar idoralari xodimlarining axloqiy munosabatlari hamda huquqiy munosabatlarning tenglik prinsipi o'rtasida uyg'unlikni ta'minlagan holda, har bir fuqaroning millati, irqi, ijtimoiy kelib chiqishi, egallab turgan mavqeidan qat'iy nazar, ularga nisbatan bir xil talablar qo'yishadi; ichki ishlar idoralari xodimlarining har bir fuqaroning xulq-atvorini baholashda asosiy mezon - adolat prinsipining talablari asosida yondashishida; axloqiy va huquqiy tarbiyaning eng maqbul vositalaridan biri bo'lgan ishontirish usulidan keng foydalanishlarida yaqqol ko'rinadi.

Ayni vaqtda axloqiy va huquqiy munosabatlar o'rtasida muayyan farq ham mavjuddir, bu esa quyidagilardan iboratdir:

- Huquqiy munosabatlar davlat tomonidan, axloqiy munosabatlar esa jamoatchilik tomonidan e'tirof etiladi va o'rnatiladi.

- Huquqiy munosabatlar davlatning majburlovchi kuchi tomonidan qo'riqlansa, axloqiy munosabatlar esa bir insonning ichki e'tiqodi, iymoni hamda jamoatchilik fikri va uning ta'sir kuchi tomonidan muhofaza qilinadi.

- Huquqiy munosabatlar davlat tomonidan chiqarilgan qonunlar va boshqa normativ hujjatlarda o'z aksini topsa, axloqiy munosabatlar esa ko'pincha "yozilmagan qonunlar" shaklida bo'ladi.

- Huquqiy munosabatlar qonunda belgilangan huquq va burchlar orqali boshqarib turilsa, axloqiy munosabatlar esa ko'p hollarda umuminsoniy qadriyatlar asosida tartibga solib turiladi.

- Huquqiy munosabatlarni buzganlik uchun davlat majburlov choralari ko'rilsa, axloqiy munosabatlarni buzganlik uchun esa jamoat ta'siri kursatiladi.

Kasb etikasi jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni barqarorlashtirish, professional jamoalarda mehnat samaradorligi va barqarorlikni oshirish, shuningdek, davlat hamda xususiy sektor rivoji uchun mustahkam poydevor hisoblanadi. Ma'naviy-meyoriy va huquqiy jihatlar puxta yo'lga qo'yilgan taqdirda, kasb etikasining buzilish holatlari kamayadi, xodimlarning ijtimoiy mas'uliyati hamda korporativ madaniyat darajasi sezilarli ravishda oshadi. Kasb etikasini rivojlantirish masalalarida huquqiy islohotlar, ta'lim dasturlarini takomillashtirish, jamoatchilik nazorati va targ'ibot-tashviqot ishlarini izchil olib borish, professional faoliyatdagi adolat va insonparvarlikni ta'minlash kengaytirilib borishi lozim.

Yangi O'zbekistonda ichki ishlar organlari xodimlari kasb etikasini rivojlantirishning ijtimoiy-falsafiy zaruratini quyidagicha asoslash mumkin:

Insonlarda egoistik sifatlarni kuchayib ketmasligi, xudbinona illatlar ta'siriga tushib qolmaslik va faqat o'zini o'ylaydigan, jamiyatga nafi tegmaydigan, fidoyilik va sadoqatlilik tushunchalaridan yiroq kadrlar shakllanishini oldini olishning eng samalari usuli ularda bu illatlarning aksini rivojlantirishga qaratilgan yondashuvni shakllantirish jarayonidir. Demak, insonlarda jo'mardlik sifatlarini, o'zgalarni o'ylashga, qayg'urishga, o'zgalar manfaatini toptamaslik, ustun qo'yishga qaratilgan fazilatlarni shakllantirishga qaratilgan tarbiya jarayoni juda kerakli, bugungi zamon talabi va ijtimoiy barqarorlik asosi hisoblanadi. Chunki insonlarda al'truistik sifatlarni shakllantirish orqali ularda jamoaviylik, birdamlik, boshqalar manfaatini o'zining manfaati bilan mushtarkalikni his qilishi, halollik, vijdonlilik va vatanparvarlik fazilatlarini shakllantirish mumkin bo'ldai. Shuningdek, faqat o'zini o'ylaydigan, xudbin farzandlari bor millatning taqdiri taraqqiyotga dahldor emasligini tarixiy taraqqiyot isbotlab berayotgan vaziyatda jamiyatda yuksak axloqiy fazilatlarni, al'truistik sifatlarni shakllantirish dolzarb vazifadir.

Insonlar har kuni bir-birlari bilan uchrashishga, muloqot qilishga, aloqalar o'rnatishga, bordi-keldi qilish, yordam kutish va berishga, do'stlashishga muhtojdir. Hech kim jamiyatdan uzilib, faqat o'z imkoniyatlariga suyanib yashay olmaydi. Xatto odamlardan qochib, tog'-toshlarga, kimsasiz sahrolarga chiqib ketganlar ham baribir kimningdir yordamiga, aralashuviga, xech bo'lmaganda bir og'iz so'ziga muxtoj bo'lishadi. Shunday ekan inson jamiyatda yashashga muhtojdir. Jamiyatda yashash kishidan uning tartiblariga, qonunlariga va urf sifatida qabul qilingan odatlariga bo'ysunishni talab qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abdulla Sher. Axloqshunoslik. O'zbekiston Faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti. Toshkent-2010.
2. Mustafayeva, D. (2021). “Kasbiy tarbiyada axloqiy me'yorlarning o'rni”, Ilmiy-amaliy konferensiya materiallari, Toshkent, 45–52.
3. Smith, J. (2019). Professional Ethics and Corporate Responsibility. New York: Academic Press.
4. Белов Г. История философия науки. –Москва: Издательский дом МГУ, 2012. –432 с
5. Вебер М. Наука как призвание и профессия // М. Вебер. Избранные произведения. - М.: Прогресс, 1990. – 456 с
6. Жабборов И. Юксак маданият ва ноёб маънавият маскани. –Тошкент: O'zbekiston, 2012. - 316 б

YANGI O'ZBEKISTONDA IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLAR TRANSFORMATSIYASI: RAQAMLI ONG, GIBRID IDENTITET VA JAMIYAT RIVOJLANISHINING YANGI FALSAFIY TALQINI

Berkinov Oybek Toxir o'g'li

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi; Farg'ona davlat universiteti
mustaqil izlanuvchisi*

oybekberkinov98@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada Yangi O'zbekiston sharoitida ijtimoiy-gumanitar fanlarning transformatsiyasi, raqamli ong fenomeni, gibrid identitetning shakllanishi va raqamlashtirish jarayonining jamiyat rivojiga ta'siri falsafiy-nazariy asoslarda tahlil qilinadi. Raqamli kommunikatsiya va globallashuv sharoitida inson tafakkurining o'zgarishi, ijtimoiy ongning yangi ko'rinishlari, virtual va real mavjudlikning uyg'unlashuvi ilmiy izohlanadi. Shuningdek, Prezident Sh.M.Mirziyoyevning yangi tafakkur, ma'naviy immunitet va yoshlar identiteti haqidagi qarashlari asosida ijtimoiy-gumanitar fanlarning zamonaviy vazifalari ochib beriladi. Maqola raqamli jamiyatda inson va jamiyat borlig'ining yangi falsafiy talqinini taklif etadi.

Kalit so'zlar: raqamli ong, gibrid identitet, globallashuv, raqamli jamiyat, ijtimoiy-gumanitar fanlar, mediafilosofiya, raqamli antropologiya, ma'naviy xavfsizlik, axborot madaniyati, ma'naviy identitet, raqamli madaniyat, zamonaviy tafakkur, postmodernlik, raqamli transformatsiya, ma'naviy yuksalish.

XXI asr — insoniyat tarixida o'zgarishlar eng shiddatli kechayotgan davr sifatida tarixga kirdi. Global integratsiya, madaniyatlararo almashinuv, raqamli kommunikatsiyalarning kuchayishi va texnologik transformatsiya jarayonlari inson tafakkuri, ong strukturalari, jamiyatning gumanitar rivoji hamda shaxsiy identitetning shakllanishiga tubdan ta'sir ko'rsatmoqda. Shu jarayonda Yangi O'zbekistonning ijtimoiy-gumanitar fanlari oldida dolzarb vazifa paydo bo'ldi — insonning raqamli ongini, gibrid identitetini, postindustrial ijtimoiy munosabatlarini va raqamli jamiyatning falsafiy mohiyatini chuqur tahlil qilish. Globallashuv va raqamlashtirishning uyg'unlashuvi natijasida shakllanayotgan yangi ijtimoiy haqiqatni falsafiy jihatdan anglamay turib, jamiyatni modernizatsiya qilish ham, ta'lim tizimini transformatsiya qilish ham, inson kapitalini rivojlantirish ham mumkin emas.

Bugungi sharoitda inson ongining o'zgarishi tasodifiy emas — u zamon texnologiyalari bilan bevosita bog'liq jarayondir. Raqamli kommunikatsiya, internet, ijtimoiy tarmoqlar, sun'iy intellekt va multimedia madaniyati inson idrokini, ma'naviy dunyosini va axloqiy me'yorlarini qayta shakllantirmoqda. Zygmunt Bauman ta'kidlaganidek, zamonaviy jamiyat «suyuq modernlik» bosqichiga o'tdi, bunda identitet

«stabil emas, ko'chuvchan, o'zgaruvchan» xususiyatga ega bo'lmoqda[1]. Demak, inson o'zligini anglash endi bitta madaniy yoki milliy qatlam bilan emas, balki global va raqamli maydonlarning kesishish nuqtasida shakllanadi.

Gibrid identitet tushunchasi ham aynan shu jarayonda paydo bo'ldi: shaxs bir vaqtning o'zida milliy, diniy, madaniy, virtual va global identifikatsiyalar yig'indisi sifatida namoyon bo'ladi. Homi Bhabha gibridlikni «postkolonial jamiyatning tabiiy holati» sifatida talqin qilgan edi, lekin bugungi raqamli jamiyatda bu tushuncha yanada universal tus oldi — endi har bir inson virtual makon orqali ko'p madaniyatli, ko'p tilli, ko'p identitetli mavjudotga aylanmoqda[2]. Yangi O'zbekistonning yosh avlodi uchun bu ayniqsa dolzarb: ular milliy qadriyatlar bilan globallashtiruv madaniy oqimi o'rtasida o'z yo'lini topishi kerak. Shu jihatdan O'zbekistonda so'nggi yillarda o'tkazilayotgan ilmiy tadqiqotlar ham identitet va ma'naviy transformatsiya masalalariga katta e'tibor qaratmoqda. Masalan, akademik S.Jo'rayev «globallashtiruv sharoitida milliy identitet barqarorligi jamiyat ma'naviy xavfsizligining asosiy kafolatidir» degan fikrni ilgari suradi[3]. Chunki global axborot oqimi sharoitida shaxsning ma'naviy poydevori zaif bo'lsa, uning identiteti ham beqaror bo'ladi.

Raqamli ong fenomeni — bugungi ijtimoiy-falsafiy tahlilning markaziy tushunchalaridan biridir. Raqamli ong shaxsning dunyoni qabul qilishi, axborotni qayta ishlashi, mulohaza yuritishi, tanlov qilish uslubining texnologiyalar bilan uyg'unlashgan yangi ko'rinishidir. Raqamli ongga ega avlod odatda tez fikrlaydi, qisqa matnlar, vizual signallar orqali jarayonlarni tushunadi, chuqur falsafiy idrok esa sekinlashadi. Bu holat jamiyat uchun ham imkoniyat, ham xavf tug'diradi. Sh.Mirziyoyev mazkur jarayon haqida shunday degan edi: «Bugungi kunda ta'lim jarayoni nafaqat zamonaviy bilim, balki mustahkam ma'naviyat va mustaqil fikrlash madaniyatiga tayanishi shart»[4]. Demak, raqamli ongni shakllantirgan holda, uning ma'naviy asoslarini mustahkamlash ham davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylangan.

Raqamli jamiyatning falsafiy talqini shuni ko'rsatadiki, insonning axloqiy tanlovlari endi real hayotda emas, balki virtual makonda ham namoyon bo'lmoqda. «Virtual axloq», «raqamli mas'uliyat», «kibermadaniyat» kabi tushunchalar ijtimoiy-gumanitar fanlarning yangi kategoriyalariga aylandi. Falsafiy antropologiya nuqtai nazaridan qaralganda, insonning borlig'i endi «fizik mavjudlik» va «virtual mavjudlik»ning qo'shilishi sifatida talqin qilinadi[5].

Yangi O'zbekiston sharoitida ijtimoiy-gumanitar fanlarning transformatsiyasi davlat siyosati bilan bevosita bog'liq. Prezident Sh.M.Mirziyoyevning «Yangi O'zbekiston – yangicha tafakkur talab qiladi» degan mashhur g'oyasi ham aynan insonning tafakkur paradigmasini yangilashga qaratilgan. U shunday deydi: «Biz uchun eng asosiy vazifa – yoshlarimizni mustaqil fikrlaydigan, zamonaviy bilim va

ma'naviyatga ega shaxslar qilib tarbiyalashdir»[6]. Bu fikr ijtimoiy-gumanitar fanlarning vazifasini aniq belgilab beradi: jamiyatda yangi ong, yangi fikrlash va yangi identitet yaratish.

Shuningdek, O'zbekistonda so'nggi yillarda gumanitar sohalarda tadqiqot faoliyati sezilarli darajada faollashdi. «Ma'naviyat va ma'rifat», «Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi», «Oila va jamiyat», «Globallashuv va identitet» kabi yo'nalishlarda yangi ilmiy maktablar shakllanmoqda. Masalan, A.Najmiddinov «milliy identitetning zamonaviy talqini» haqidagi tadqiqotida «global madaniyat sharoitida identitetni mustahkamlashning yagona yo'li – milliy o'zlikning zamonaviy formatini yaratishdir» deydi[7]. Bu yondashuv Yangi O'zbekiston gumanitar siyosatining falsafiy asoslaridan biridir.

Raqamli jamiyatning shakllanishi ijtimoiy ongning evolyutsiyasiga ham turtki bermoqda. Jamiyat ongining o'zgarishi endi uchta darajada kechmoqda: birinchisi — individual ong (shaxsning idrok va qarashlari), ikkinchisi — jamoaviy ong (ijtimoiy fikr, axloqiy mezonlar), uchinchi — raqamli ong (texnologiyalar bilan uyg'unlashgan kognitiv tizim). Shunday ekan, ijtimoiy-gumanitar fanlar har uchala darajadagi ongning o'zgarishini tahlil qilishga majburdir.

Bugungi kunda o'zbek olimlarining gumanitar tadqiqotlari ham yangi metodologik yondashuvlarga asoslanmoqda:

- raqamli antropologiya;
- raqamli lingvistika;
- mediafilosofiya;
- axborot-falsafiy tahlil;
- global identitet nazariyasi;
- madaniy ko'chish (cultural mobility) tushunchasi.

Bu metodlar jamiyatni falsafiy tahlil qilishda ilg'or vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Chunki yangi gumanitar paradigma endi faqat matn bilan ishlash emas, balki raqamli jarayonlar, vizual madaniyat, axborot oqimlari va sun'iy intellekt tahlilini ham o'z ichiga oladi[8].

Xulosa qilib aytganda, Yangi O'zbekiston sharoitida ijtimoiy-gumanitar fanlarning transformatsiyasi — bu inson ongining raqamli o'zgarishi, identitetning gibrid shakllanishi, madaniy o'zgarishlarning tezlashuvi, ma'naviy xavfsizlikning dolzarblashuvi va falsafiy tafakkurning yangilanishi bilan bog'liq murakkab jarayondir. U nafaqat ilmiy, balki davlat siyosati darajasida ham eng muhim ustuvor yo'nalishlardan biri bo'lib kelmoqda.

Yangi O'zbekiston sharoitida ijtimoiy-gumanitar fanlarning transformatsiyasi jamiyatning modernizatsiya jarayonlari bilan uzviy bog'liq bo'lib, u inson tafakkurining yangilanishi, ijtimoiy ongning o'zgarishi va milliy identitetning qayta shakllanishini talab

qilmoqda. Prezident Shavkat Mirziyoyev o'z nutqlarida bu haqda ko'p bor ta'kidlab, «yangi taraqqiyot bosqichi jamiyatdan yangicha fikrlash, keng dunyoqarash va intellektual yondashuvni talab etadi» deb qayd etgan[9]. Bu fikr shuni ko'rsatadiki, gumanitar fanlar endi faqat an'anaviy nazariya bilan cheklanmasdan, balki raqamli jamiyatning falsafiy, madaniy va axborot qonuniyatlarini o'rganishga majbur.

So'nggi yillarda O'zbekistonda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar ham shaxs va jamiyatning yangi modelini izohlashga qaratilgan. Masalan, A.Xidirovning raqamli tafakkurga oid tadqiqotida raqamli transformatsiya natijasida «yoshlar ongining idroki vizual, tezkor va ko'p qatlamli xususiyat kasb etayotgani» qayd etiladi[10]. Bu jarayon insonning ijtimoiy xulqi, intellektual faoliyati, identitet tuzilishi va madaniy ehtiyojlarini tubdan o'zgartirmoqda.

Milliy identitet ham globallashuv va raqamli madaniyat sharoitida murakkablashmoqda. Z.Xodjueva yoshlar identitetining zamonaviy talqinini o'rganarkan, «milliy, raqamli va global identifikatsiya elementlari bir vaqtning o'zida shakllanib, shaxs ongida gibril ko'rinishni yuzaga keltirmoqda» deya ta'kidlaydi[11]. Bu, o'z navbatida, ijtimoiy-gumanitar fanlar oldida yangi vazifalarni – ma'naviy immunitetni kuchaytirish, axborot savodxonligini oshirish, raqamli madaniyatni boshqarish kabi yo'nalishlarni qo'yadi.

Prezident Shavkat Mirziyoyevning «Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari» tamoyili ham gumanitar fanlarning metodologik asosiga aylandi. Undagi «yoshlar mustaqil fikrlaydigan, zamonaviy bilimga ega, milliy qadriyatlarga sodiq bo'lishi kerak» degan fikrlar gumanitar siyosatning ma'naviy-axloqiy yo'nalishini belgilaydi[12]. Zero, yangi jamiyat modeli bilimli, ongli va raqamli fikrlovchi shaxslar tomonidan barpo etiladi. Shu sababli Yangi O'zbekistonning ijtimoiy-gumanitar fanlari nafaqat tarixiy va falsafiy jarayonlarni izohlabgina qolmasdan, balki jamiyatning intellektual kelajagini belgilovchi, raqamli fenomenlarni sharhlovchi, global madaniyatning ta'sirini tushuntiruvchi ilmiy maydonga aylanmoqda.

Yangi O'zbekistonning ijtimoiy-gumanitar fanlaridagi yangilanishlar shuni ko'rsatadiki, jamiyatning raqamli transformatsiyasi inson hayoti, ijtimoiy ong, identitet va qadriyatlar tizimini o'z ichiga olgan murakkab falsafiy jarayondir. Raqamlashtirish nafaqat texnologik jarayon, balki insonning borlig'i, ma'naviyati, ijtimoiy munosabatlari, shaxsning o'zini anglash shakllarini ham tubdan qayta ko'rib chiqishni talab qiladi. Shu sababdan XXI asrning eng muhim ilmiy vazifalaridan biri — yangi jamiyat modelini falsafiy asoslash, ya'ni raqamli antropologiya, raqamli madaniyat, kibermakon fenomeni, gibril identitet, postmodern tafakkur kabi tushunchalari orqali inson va jamiyatning yangi konseptual ko'rinishini yaratishdir.

Raqamli antropologiya — insonning raqamli muhitdagi mavjudligi, faoliyati, ong darajasi va sotsial xulqini o'rganuvchi yangi ilmiy yo'nalishdir. Raqamli muhit shaxsning

borlig'ini ikki darajaga ajratdi: real mavjudlik va virtual mavjudlik. Bugun inson ikki maydonda yashaydi: jismoniy olamda va kibermakonda. Floridi bu fenomenni “onlife” deb atab, zamonaviy inson “doimo onlayn” holatda mavjudligini ta'kidlaydi[13]. Bu esa shaxs ongida yangi dualizmni keltirib chiqardi: bir tomonda jismoniy tajribaga asoslangan identitet, ikkinchi tomonda esa raqamli tajriba bilan shakllanayotgan identitet. Shunday ekan, zamonaviy tafakkur modeli endi bu ikki qatlamning uyg'un yoki ziddiyatli shaklda namoyon bo'lishini tahlil qilishi lozim.

Raqamli jamiyat sharoitida ijtimoiy ongning o'zgarish jarayoni ham murakkablashdi. Raqamli madaniyatning asosiy xususiyati — bu tezlik, qisqa axborot formati, vizual signallarning ko'pligi, fragmentlashgan tafakkur, emotsional ustuvorlik va mavhumlikning kamayishi. Clifford Geertz aytganidek, inson madaniy mavjudotdir va uning o'zligini anglash jarayoni madaniyat belgilariga tayanadi[14]. Ammo bugungi raqamli madaniyat belgilarining o'zi keskin o'zgarmoqda. Endi belgilar — bu emojilar, qisqa videolar, memlar, algoritmik tavsiyalar, “trendlilik” tushunchasi, raqamli brendlar. Bu esa semiotik strukturalar, ramzlar va g'oyalar tizimining tubdan yangilanishiga olib kelmoqda. Shu sababli gumanitar fanlar yangi belgilar, yangi ramzlar, yangi madaniy kodlarni tahlil qilishga ham majbur.

Raqamli madaniyatning shakllanishi ijtimoiy moslashuv jarayoniga ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Yosh avlod ko'proq raqamli kommunikatsiyaga tayangan holda ijtimoiylashadi. Ularning do'stlari, o'rganish muhiti, axborot olami, qadriyat manbalari ko'p jihatdan virtual makonda joylashgan. Bu esa shaxsning ijtimoiy identifikatsiyasini murakkablashtiradi: endi identitet milliy, diniy, madaniy va ijtimoiy qatlamlardan iborat bo'lish bilan birga, raqamli tarmoq identiteti, avatar identiteti, global kommunikatsion identitet kabi qatlamlar bilan ham boyimoqda. Shu sababdan bunday identitet «ko'p qirrali, ko'p qatlamli va doimo o'zgaruvchan» tabiatga ega bo'lib bormoqda.

Yangi O'zbekiston sharoitida bu jarayonlarni to'g'ri boshqarish uchun ma'naviy xavfsizlik va axborot madaniyatini kuchaytirish strategik ahamiyat kasb etadi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek: “Axborotlar asrida kimning ma'naviy immuniteti kuchli bo'lsa, o'sha jamiyat bardavom bo'ladi. Biz yoshlarimizni ana shunday zamon talablari asosida tarbiyalashimiz shart”[15]. Bu fikr raqamli jamiyatda ijtimoiy-gumanitar fanlarning vazifasini aniq belgilab beradi — ular yoshlar ongini mustahkamlovchi, global bosimlarga qarshi turuvchi, axborot xurujlarini filtrlovchi, tanqidiy fikrlashni shakllantiruvchi ilmiy asoslarni yaratishi kerak.

Zamonaviy jamiyat modelining falsafiy talqini shuni ko'rsatadiki, insonning borlig'i endi “fizik reallik” bilan cheklanmaydi. Virtual makonda odam o'z borlig'ining yangi shaklini topadi: u erkinroq, bir vaqtning o'zida bir nechta ijtimoiy rolda bo'lishi mumkin, o'zini yaratish va qayta yaratish imkoniyatiga ega. Ammo bu jarayonning salbiy jihatlari ham mavjud: shaxsning haqiqiy o'zligini yo'qotishi, raqamli izlar orqali

boshqalar tomonidan boshqarilish, manipulyativ algoritmlar ta'siri, ijtimoiy yolg'on ong shakllanishi. Shu bois raqamli antropologiya insonning virtual muhitdagi erkinligi qanchalik real ekanini ham tahlil qilishi zarur.

Yangi jamiyat modelining asosiy xususiyati — bu bilim, ong va tafakkurning raqamli qayta ishlab chiqarilishidir. Insonning bilish faoliyati endi kitob va an'anaviy matn orqali emas, balki multimodal axborot oqimi, sun'iy intellekt yordamchilari, raqamli platformalar, simulyatsion tajriba vositasida shakllanmoqda. Bu esa epistemologiyaning yangi shakliga — raqamli epistemologiyaga asos solmoqda. Endi bilim manbai nafaqat insoniy tajriba va ilmiy matnlar, balki algoritmik tavsiyalar, o'z-o'zi ishlab chiqaruvchi axborot tizimlari, mashina o'rganish modellaridir.

Bu jarayonning ijtimoiy oqibatlari ham katta. Insonning fikrlash jarayoniga ta'sir ko'rsatuvchi vositalar ko'paymoqda. Masalan, algoritmlar insonning qaysi axborotni ko'rishini belgilab beradi. Shu sababdan ijtimoiy ong endi nafaqat jamiyatdagi an'anaviy qadriyatlar, balki raqamli platformalar tomonidan ham shakllanadi. Bu esa metaforik tarzda aytganda, “ongning algoritmlashuvi” jarayonidir.

Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida aynan shu jarayonni ongli ravishda boshqarish, milliy qadriyatlar bilan muvofiqlashtirish, jamiyatda intellektual barqarorlik yaratish vazifalari qo'yilgan. Sh.Mirziyoyev “ma'naviy yuksalish — millatning asosiy tayanchi” ekanini qayd etgan va gumanitar fanlardan aynan mana shu jarayonda faol ishtirokni kutayotganini ta'kidlab kelmoqda[15].

Shu nuqtai nazardan, keng falsafiy xulosa sifatida aytish mumkinki, Yangi O'zbekistonning gumanitar fanlari oldida ikki katta maqsad mavjud:

1. Insonning yangi — raqamli, global va milliy integrallashgan modelini yaratish. Bu model shaxsning ma'naviy, intellektual, axloqiy va raqamli qobiliyatlarini uyg'unlashtiradi.

2. Jamiyatning yangi — axborotga asoslangan, bilimga tayangan, ma'naviy barqaror bo'lgan strukturasi shakllantirish. Buning uchun gumanitar fanlar milliy qadriyatlarni global kontekstda qayta talqin qilishi, ma'naviy xavfsizlik nazariyalarini ishlab chiqishi va shaxsni global tahdidlardan himoyalovchi konsepsiyalar yaratishi zarur.

Raqamli jamiyatda inson va jamiyatning kelajagi gumanitar fanlarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Falsafa — ong asoslarini yaratadi; sotsiologiya — ijtimoiy munosabatlarni tahlil qiladi; madaniyatshunoslik — yangi madaniy kodlarni sharhlaydi; pedagogika — yangi tafakkurni tarbiyalaydi; psixologiya — raqamli shaxsning psixotipini o'rganadi; tarix — jamiyatga barqaror identitet beradi. Ularning uyg'un ishlashi Yangi O'zbekistonning ma'naviy-intellektual poydevorini mustahkamlaydi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Bauman Z. Liquid Modernity. – London: Polity Press, 2000. – P. 15–36.
2. Bhabha H. The Location of Culture. – London: Routledge, 1994. – P. 88–112.

3. Jo'rayev S. Globallashuv va ma'naviyat. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2014. – B. 55–63.
4. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: “O'zbekiston” nashriyoti, 2021. – B. 12–27.
5. Floridi L. The Philosophy of Information. – Oxford: Oxford University Press, 2011. – P. 45–78.
6. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. – Toshkent: “O'zbekiston” nashriyoti, 2020. – B. 7–19.
7. Najmiddinov A. Milliy identitet va globallashuv. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. – B. 72–88.
8. Kress G. Multimodality. – London: Routledge, 2010. – P. 33–52.
9. Xidirov A. Raqamli ong fenomeni tahlili. – Toshkent: Ilm-Ziyo, 2022. – B. 41–59.
10. Xodjiev Z. Yoshlar identitetining zamonaviy o'zgarishi. – Toshkent: TDIU nashriyoti, 2024. – B. 18–34.
11. Mirziyoyev Sh.M. Ma'naviyat – eng katta kuch. – Toshkent: “Ma'naviyat” nashriyoti, 2022. – B. 5–21.
12. Geertz C. The Interpretation of Cultures. – New York: Basic Books, 1973. – P. 89–105.

IBN XALDUNNING “MUQADDIMA” ASARIDA JAMIYAT, DAVLAT VA UMRON NAZARIYASI: FALSAFIY VA SOTSIOLOGIK TAHLIL

Ochilov Baxtiyor Shuhrat o'g'li

Navoiy inovatsiyalar univeristeti “Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrası”

o'qituvchisi

akademikochilov2025@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Ibn Xaldunning ijtimoiy-siyosiy va falsafiy qarashlari, xususan uning Muqaddima asaridagi jamiyat, davlat, inson tabiatiga oid nazariyalari umumiy tahlil qilinadi. Mutaqakkirning “asabiyya” va “umron” tushunchalari orqali jamiyatning ichki mexanizmlari, tarixiy-iqtisodiy sharoitlar va sivilizatsiya rivojlanishi metodologik jihatdan o'rganiladi. Mazkur yondashuv Sharq falsafasi tarixida Ibn Xaldunni o'ziga xos ilmiy maktab yaratgan mutafakkir sifatida ajratib turadi

Kalit so'zlar: Ibn Xaldun, Muqaddima, asabiyya, umron, jamiyat, davlat, sotsiologik tahlil, Sharq falsafasi

Аннотация: В статье рассматриваются социально-политические и философские взгляды Ибн Хальдуна, особенно его теории о обществе, государстве и природе человека, изложенные в *Мукаддима*. Через концепции «асабийя» и «умрун» анализируются внутренние механизмы общества, историко-экономические условия и развитие цивилизации. Такой подход выделяет Ибн Хальдуна как мыслителя, создавшего уникальную научную школу в истории восточной философии.

Ключевые слова: Ибн Хальдун, Мукаддима, асабийя, умрун, общество, государство, социологический анализ, восточная философия

Abstract: This article examines Ibn Khaldun's socio-political and philosophical views, particularly his theories on society, state, and human nature presented in *Muqaddima*. Through the concepts of “asabiyya” and “umran,” the internal mechanisms of society, historical-economic conditions, and civilizational development are analyzed. This approach highlights Ibn Khaldun as a thinker who established a unique scientific school in the history of Eastern philosophy.

Keywords: Ibn Khaldun, Muqaddima, asabiyya, umran, society, state, sociological analysis, Eastern philosophy

Ibn Xaldunning ijtimoiy-siyosiy va falsafiy qarashlarining umumiy tahlili borasidagi o'rganishlar shuni izohlaydiki, u Sharq falsafasi tarixida o'zining noyob ilmiy maktabini yaratgan mutafakkir sifatida o'zira xos tarzda ifodalanadi. Uning “Muqaddima” asari jamiyat taraqqiyotini tushuntirishda ilgari surilgan qarashlar bilan emas, balki bu qarashlarning ichki mantiqiy asoslari, epistemologik negizlari va

metodologik yondashuvi bilan ajralib turadi, bu esa ilmiy jihatdan izohlanganda jamiyat, inson va davlat munosabatlarini tushunishda yangi yondashuv mavjudligini anglatadi (1). Ibn Xaldun talqinlarida o'rta asr musulmon ilm-fanida yetakchi bo'lgan naqliy va aqliy fanlar o'rtasidagi o'zaro ziddlikni bartaraf etishga intiladi. Shu nuqtai nazardan, mutafakkirning fikr yuritish uslubi nafaqat tarixiy voqealarni qayd etishda, qolaversa ularning ichki mexanizmlari, ijtimoiy va iqtisodiy sabablarining yechimlarni ochiqlashga imkon beradi.

Mag'ribning XIII–XIV asrlardagi siyosiy-iqtisodiy hayoti Ibn Xaldun dunyoqarashini shakllantirishda muhim rol o'ynagan omildir. Xafsidlar davlati, Marinidlar, Ziyyoniyalar o'rtasidagi siyosiy kurash, shaharlarning iqtisodiy rivoji, patrisiylar sinfining kuchayishi va ko'chmanchi qabilalar bilan ziddiyatlar — bularning barchasi mutafakkir tafakkurining shakllanishida asosiy manbalaridan biri sifatida talqin qilinadi (2). Jumladan, Tunis, Buji, Konstantina, Tlemsen kabi shaharlar siyosiy mustaqillikka intilib, patrisiylar sinfining kuchayishiga sabab bo'lgan omillarni davomiy hamda muayyan ketma-ketlikda bayoni keltiriladi. Ibn Xaldun aynan mana shu tarixiy jarayonlarning ichida ulg'aygan va ular haqida bevosita shaxsiy tajribasi asosida fikr yuritgan. Shu nuqtai nazardan, uning “Muqaddima” asaridagi ijtimoiy-falsafiy tahlil voqelikning mahsuli sifatida yuzaga keladi. Uning metodologiyasi shuni ko'rsatadiki, tarix — voqealar haqidagi xabar emas, balki jamiyatning ichki mohiyatiga tushunib kirishdir.

Asosiy tushuncha — asabiyya. Ibn Xaldun qarashlarining falsafiy tahlili shundaki, u asabiyyani nafaqat qabila ruhi, balki jamiyatni birlashtiruvchi ijtimoiy energiya sifatida sharhlaydi. Uning nuqtai nazarida, asabiyya — davlatning paydo bo'lishi, mustahkamlanishi va tanazzulga yuz tutishining bosh mexanizmidir.

Mutafakkirning fikrlarini tahlil qilar ekanmiz uning, uning “umron” atamasiga bergan ta'rifiga alohida to'xtalish o'rinlidir.. Umron — jamiyatning moddiy, ma'naviy, siyosiy va iqtisodiy hayotini qamrab oluvchi umumiy ijtimoiy mavjudot shakli sifatida ta'riflanadi. Lug'aviy va istilohiy ma'noda “umron” — binokorlik, barpo etish, yashash tartibi, ijtimoiy muhitni anglatadi(3). Shu bilan birga, Ibn Xaldun bu tushunchani tarixiy voqelikni tahlil etishning universal metodologik usuli sifatida ishlab chiqqan Ibn Xaldun umronni ikki qo'sh komponent — badaviylik (cho'l hayoti) va hadoriylik (shahar sivilizatsiyasi) asosida izohlaydi(4). Badaviylikning soddaligi, birdamligi va kuchli asabiyyasi shahar madaniyatining murakkab, biroq parokanda ijtimoiy tizimi bilan qarama-qarshi qo'yiladi. Mutafakkir ushbu jarayonni mushohada qilish orqali jamiyatning ichki rivojlanish dinamikasini e'tiboridan chetda qoldirmaydi. Ibn Xaldun “Muqaddima”da yozadi: “Badaviylar — davlatning asosi va ildizi, shahar ahllari esa uning mevasidir.”

Bu fikr jamiyat evolyutsiyasini tushunishda fundamental nazariy asos sifatida baholaydi (5).

Shuningdek, Mag'rib sharoitida shaharlarning siyosiy mustaqillikka intilishi, patrisiylarning kuchayishi va ko'chmanchi qabilalarning talonchilik reydlari natijasida yuzaga kelgan ziddiyatlar Ibn Xaldunning umron konsepsiyasini shakllantirishda asosiy amaliy zamin bo'lgan. Siyosiy beqarorlik, iqtisodiy tanglik va davlatlar o'rtasidagi raqobat — ularning barchasi mutafakkirning tarixiy-sotsiologik nazariyasi uchun real laboratoriya vazifasini bajargan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Hodgson, Marshall G.S. *The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization*, Chicago: University of Chicago Press, 1974.
2. Loue, H. *Ibn Khaldun's Concept of 'Asabiyya' and Social Cohesion*. Journal of Islamic Studies, 1983, Vol. 24, pp. 45–60.
3. Ibn Xaldun. *Muqaddima*. Tunis, 1377. 307-bet.
4. Rosenthal, Franz (trans.). *The Muqaddimah: An Introduction to History*. Princeton: Princeton University Press, 1967.
5. Зикиров Хобилджон Хаит Алиевич. Социально-политическая философия Ибн Халдуна. Кандидатская диссертация. Душанбе, 2009. 34 с.

YANGI O'ZBEKISTONDA MILLIY TIL TARAQQIYOTINI TA'MINLASHNING FALSAFIY-TIZIMLI TAHLILI

Djavotova Ohista Djamol qizi
Sharof Rashidov nomidagi SamDU
2-bosqich tayanch doktoranti

Annotatsiya: Mamlakatimizda milliy til masalasi, uning jamiyat hayotidagi nufuzi, muqimligi har bir ijtimoiy-siyosiy sistema o'zgaruvchanligidan kelib chiqib muntazam isloh etilib kelingan. Milliy tilning yangilanib borishi uni zamonaviylashuvi, isloh etilishi, yangi davr muhitiga, ilm-faniga moslashtirilishi bilan belgilanadi.

Kalit so'zlar: til sistemasi, milliy til, milliy boylik, til funksiyalari, zamonaviylashuv.

Ma'lumki, keyingi yillarda mamlakatimizni barcha sohalaridagi strategik maqsadlari hamda taraqqiyoti yo'nalishlarini belgilashda “Yangi O'zbekiston” tushunchasi keng qo'llanilmoqda. Jamiyat hayotida biror bir holat, hodisa, yoki jarayon uchun “yangi” termini qo'llanganda, avval mavjud bo'lmagan, endilikda asos solingan yoxud zamonaviy amaliyotga qo'llanilayotgan islohotlar, strategiyalar, innovatsiyalar nazarda tutiladi. Bugungi kunda jamiyatimiz hayotida “Yangilanayotgan O'zbekiston”, “Yangi O'zbekiston”, “Zamonaviy O'zbekiston”, “Uchinchi renessans” kabi tushunchalarning kirib kelishi hamda qo'llanilishi mamlakatimizdagi barcha, jumladan, ijtimoiy, siyosiy, ma'naviy, ma'rifiy sohalarini o'zgarayotganligini, yangilanayotganligini anglatadi. Mamlakatimiz rahbari Sh.Mirziyoyev ta'biri bilan aytganda, “Yangi O'zbekistonni barpo etish – bu shunchaki xohish-istak, subyektiv hodisa emas, tub tarixiy asoslarga ega bo'lgan, mamlakatimizdagi mavjud siyosiy-huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy-ma'rifiy vaziyatning o'zi taqozo etayotgan, xalqimizning asriy orzu-intilishlariga mos, uning milliy manfaatlariga to'la javob beradigan obyektiv zaruratdir” [1;3]. Demak, Yangi O'zbekistonni barpo etishning tarixiy-milliy asoslaridan biri til hisoblanadi va yangilanayotgan innovatsion islohotlar o'z o'rnida milliy til sistemasiga ham ta'sir etadi. “Til o'ziga xos tarixiy xotira rolini o'tashini ham unutmazlik kerak. Bu milliy tillar misolida ayniqsa, yaqqol ko'rinadi. Zero, millat tilida uning o'zligi, bosib o'tgan tarixiy yo'li, tafakkur tarzi aks etadi, mustahkamlanadi” [3;154]. Shu boisdan ham har bir davrda, jumladan, Yangi O'zbekistonda milliy til taraqqiyotida jiddiy e'tibor qaratilishi, millat va davlat istiqbolini belgilab beradi. Til sistemasining yangilanishi yoxud unga turli innovatsiyalarni kirib kelishi masalasiga falsafiy-tizimli yondashuv zaruriy hisoblanadi. Vaholanki, bunda milliy tilni tubdan yangilanishi emas, balki innovatsion

boyishi, konstruktiv imkoniyat darajasining “zamon ruhi”ga moslashtirilishi nazarda tutiladi.

Ma'lumki, mamlakatimizda milliy til masalasi, uning jamiyat hayotidagi nufuzi, muqimligi har bir ijtimoiy-siyosiy sistema o'zgaruvchanligidan kelib chiqib muntazam isloh etilib kelingan. Milliy tilning yangilanib borishi uni zamonaviylashuvi, isloh etilishi, yangi davr muhitiga, ilm-faniga moslashtirilishi bilan belgilanadi. Mamlakatimizda milliy til sistemasini isloh etish, yangilash masalasi mustaqillikdan ham avval, aniqrog'i 1989-yil 21-oktyabr kuni O'zbekiston Respublikasining “Davlat tili haqida”gi qonuni qabul qilingan va o'zbek tiliga davlat tili maqomi berilgan kundan boshlangan edi. Bu qonun doirasida milliy til sistemasini yangilash borasida ko'plab islohotlar amalga oshirildi. Milliy til islohotida oqilona falsafiy-tizimli yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonga jarayonga e'tiborsizlik millat, xalq, davlat tarqiqiyotiga e'tiborsizlik demakdir.

Bugungi kunda shiddat bilan davom etayotgan global taraqqiyot, zamonaviylashuv, axborotlashuv, jahon miqyosida xalqaro madaniyatlar integratsiyalashuvi davrida milliy til sistemasini modernizatsiyalash har qachongidan ham muhim sanaladi. Bunda falsafiy-tizimli yondashuv milliy til sistemasini davr nuqtai-nazaridan kelib chiqqan holda umumiy, bosqichma-bosqich, quyidan yuqoriga, izchil isloh etilishini ta'minlaydi. “Tizimli yondashuv masalasi sinergetik, nochiziqli, mantiqiy va tanqidiy tafakkur tarzi bilan bog'liq bo'lganligi uchun ham bugungi davrning eng dolzarb masalalari sarasiga kiradi” [4;188]. Har qanday muammoga, yoxud tadqiqot obyektiga tizimli yondashuv natijadorlikka erishishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tizimli yondashuv, tizimli tahlil borasida mulohaza yuritar ekanmiz, tizim tushunchasiga ham qisqacha to'xtalib o'tish maqsadga muvofiq sanaladi. “Tizim – har biri alohida vazifalarni bajaruvchi, yagona maqsadga yo'naltirilgan, o'zaro bog'langan, boshqariluvchi elementlarning muayyan tuzilmaga ega bo'lgan majmuasi. Bu ta'rif murakkab tizimlarga xos ta'rifdir. Bizga aynan mana shu ta'rif ko'proq mos keladi va jamiyatda o'rganishni talab qiladigan obyektlar aynan murakkab tizimlardir” [5]. Mazkur ta'rifdan kelib chiqib, til sistemasini ham aynan murakkab, o'zaro bog'langan ko'plab elementlardan tashkil topgan hamda yagona maqsad uchun xizmat qiladigan sistema sifatida qayd etish mumkin.

Tizimli yondashuv hamda sistemalarni ilmiy-nazariy jihatlarini yoritib berishda avstriyalik olim Lyudvig Fon Bertalanfi [2;520] (1901-1972) va uning izdoshlari xizmatlari diqqatga sazovordir. Ushbu sohaning eng ko'zga ko'ringan vakillari sifatida I.R.Prigojin, R.L.Akoff, A.J.Puankare, A.A.Bogdanov, A.N.Kolmogorovlarni keltirish mumkin. “Tizim faqatgina elementlar yig'indisi emas, balki, elementlarning o'zaro aloqadorligidan tashkil topgan butunlik va bog'lanishdir. Tizimdagi har bir element mazkur sistemaning butunligini ta'minlaydi, rivojlanishiga xizmat qiladi. Birgina

element, yoki tarkibiy qismning tanazzuli butun bir sistemaning tazazzuliga olib kelishi mumkin. Tizim o'z tarkibiy qismlari, elementlarining birgalikdagi harakati natijasidagina butunlikka erishadi” [4;101]. Demak milliy til sistemasining taraqqiyoti, uni tarkibiga kiruvchi har bir qism taraqqiyoti bilan belgilanadi. Milliy tilning bir butun sistema sifatidagi faoliyati va rivoji u bilan aloqadorlikda bo'lgan har bir tarkibiy element, ijtimoiy struktura bilan bog'liq hisoblanadi. Misol uchun, o'zbek milliy tilini bir butun sistema sifatidagi taraqqiyoti uni tarkibiy qismlari hisoblangan har bir element, ya'ni adabiy til, so'zlashuv tili, ilmiy-nazariy til, professional, yoki kasbiy til, sheva va jargon tili, norasmiy (agro) til, raqamlashgan til va hokazo qismlarning mustahkam aloqadorlikdagi samarali faoliyati bilan belgilanadi. Bu aloqadorlik tizim mustahkamligini ta'minlaydi.

Tizim butunligi va rivoji uchun har bir elementning mavjudligi zaruriy ahamiyat kasb etadi. Til sistemasi tarkibiga kiradigan birgina qism, yoki tarkibiy elementning tanazzuli butun bir til tizimi rivojiga destruktiv ta'sir etishi mumkin. Shu boisdan ham til sistemasiga falsafiy, tizimli yondashuv mazkur obyekt muammolarini umumiy, keng, bosqichma-bosqich, izchil tahlilini ta'minlaydi. Milliy til rivoji, uning muammolari yechimi aynan tizimli-falsafiy yondashuvni talab etadi. Vaholanki har qanday murakkab sistema tizim sifatida tahlil etilganda eng umumiy muammolardan, eng quyi masalalargacha tadqiq etish imkoniyati yuzaga keladi. Tizimli yondashub oganilayotgan obyektidagi muammolar yechimida tazkorlik va aniqlikni ta'minlaydi. “Tizimli tahlil deganda, murakkab hisoblangan ijtimoiy, siyosiy, harbiy, iqtisodiy, ilmiy xarakterga ega bo'lgan masalalarni o'rganish uchun qo'llaniladigan tahliliy vositalar (usullar) yordamida amalga oshiriladigan tahlil turi tushuniladi” [6]. Til sistemasi ijtimoiy-ilmiy tizim sifatida aynan mazkur tahlil usuli orqali tadqiq etilishi, uning nafaqat tashqi (obyektiv) xususiyatlarini, balki ichki (subyektiv), mavhum, ezoterik, hissiyot, ong va tafakkur bilan bog'liq jihatlarini ham ochib beradi.

Ma'lumki til sistemasi o'ziga xos bir necha falsafiy, yoxud lisoniy metodlar yordamida tahlil etilishi mumkin. Bizning mavzuimiz doirasidan kelib chiqib mulohaza yuritadigan bo'lsak, til sistemasini tizimli tahlili uni chuqur, tartibli, iyerarxik, operatsion, elementar hamda metodologik tadqiqini ta'minlaydi. Bizningcha til sistemasini tizimli tahlili falsafiy hamda lisoniy metodlarni umumlashtiradi. Shundan kelib chiqib, bizningcha, til muammosining tizimli tahlil metodlariga quyidagi falsafiy-lisoniy usullarni kiritib o'tish mumkin.

- til tizimining induktiv va deduktiv tahlili;
- tilning strukturaviy-funksional tahlili;
- tilning qiyosiy-prognostik tahlili;
- til sistemasining iyerarxik tahlili;
- til tizimining information tahlili;

- til tizimining operatsion tahlili;
- tilning konstrukt tahlili;
- til sistemasida ideallashtirish, mavhumlashtirish, mantiqiy tajriba tahlil usullari va hokazo.

Xulosa qilib aytganda, Yangi O‘zbekistonda milliy til sistemasi taraqqiyoti, uning innovatsion va konstruktiv imkoniyatlari falsafiy-tizimli yondashuv orqali asoslab berilishi zaruriy ahamiyat kasb etadi. Vaholanki, falsafiy-tizimli yondashuv tarkibiga kiruvchi induktiv va deduktiv, strukturaviy-funksional, qiyosiy-prognostik, iyerarxik, information, operatsion, konstrukt, ideallashtirish, mavhumlashtirish, mantiqiy tajriba va boshqa tahlil usullarini har biri milliy til taraqqiyotini ta’minlashning falsafiy, mantiqiy, nazariy-fundamental asoslari hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш. Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси. Тўлдирилган иккинчи нашри. - Т.: Ўзбекистон, 2022. - Б.3.
2. Бертуланфи Л.Ф. Общая теория систем: критический обзор. В сборнике переводов Исследования по общей теории систем. – Москва.: Прогресс, 1969. – С.520.
3. Yaxshilikov J.Ya., Muhammadiyev N.E. Falsafa.Darslik. Samarqand: SamDU, 2021. – B. 154.
4. Ergasheva M.X.Ta'lim va tarbiya falsafasi. Darslik.Samarqand, SamDU, 2025. – B. 188.
5. https://en.m.wikipedia.org/wiki/Chaos_theory.
6. <http://staff.tiiame.uz/storage/>.

XVII-XVIII ASRLARDA BUXORO XONLIGIDA VALIAHDLARNI TANLASH HAMDA BELGILASHNING TARTIB VA QOIDALARI

Nurmuxammadov Sharofitdin Shermamaxmat o'g'li

Sarbon universiteti “Filologiya va ijtimoiy fanlar”

kafedrası katta o'qituvchi

Annotatsiya: Ushbu maqola XVII-XVIII asrlarda Buxoro xonligida valiahdlarni tanlash va belgilash tartibi va qoidalarini o'rganadi. Unda Shayboniylar davridan keyingi Ashtarxoniylar sulolasida valiahdlarni tanlashning asosiy tamoyillari, jumladan, qarindoshlik va yoshning ahamiyati ko'rib chiqiladi. Maqolada Ashtarxoniylar davrida taxtga chiqqan hukmdorlar, jumladan, Jonibek Sulton, Boqiy Muhammadxon, Vali Muhammadxon, Imomqulixon, Nadr Muhammadxon va Abdulazizxonlarning hukmronlik davrlari va vorislik bilan bog'liq voqealar yoritiladi.

Kalit so'zlar: shayboniylar, ashtarxoniylar, valiahd, otaliq, noib, xoja, taxt, sulola.

Shayboniylardan keyin Buxoro hokimiyatiga kelgan ashtarxoniylarda valiahdlarni tanlash ham shayboniy Buxoro xonlari qarindosh bo'lish, ham yoshi ulug' bo'lish qoidasiga amal qilganlar. Yusuf Munshiyning “Muqimxon tarixi”da keltirilishicha, bunga quyidagi voqea sabab bo'lgan: “Boqiy Muhammadxon bilan Vali Muhammadxon kofirlardan (*safaviylar nazarda tutilgan*) yengilib, Movarounnahrda yaqinlashganlarida Buxoro amirlari Din Muhammadxonning qizilboshlar bilan bo'lgan jangda o'ldirilgani xabarini eshitdilar. Uning ikki ukasi Movarounnahrda yetib keldi. Buni yaxshilikka yo'yib, shukr qilib, Buxoro amirlari shahzodalar qarshisiga peshvoz chiqdilar va o'sha kuniyoq Boqiy Muhammadxon boshiga toj qo'ydilar. Vali Muhammadxonni valiahd etib tayinlab, qubbat ul-islom Balx viloyatiga jo'natdilar”[1, C. 74-75]. 1601-yilda Buxoro xonligida hokimiyat yangi sulola – ko'p hollarda joniylar (*Joni Muhammadxon nomidan*) yoki ashtarxoniylar (*kelib chiqish o'rni bo'yicha*) degan nom bilan yuritiladigan To'qay Temuriylar sulolasi qo'lga o'tdi[2, B. 21]. Boqi Muhammadxon Buxoro xonligida 1605-yilgacha hukmronlik qilgan bo'lsa-da, hukmronligining dastlabki davrida o'z otasi, ya'ni sulolaning yoshi ulug' vakili Jonibek Sulton ham ma'lum an'analardan kelib chiqib, 1601-1603-yillarda Buxoro xoni deb e'tirof etgan. Jonibek Sulton nomiga xutba o'qilib, uning nomidan tangalar ham zarb qilingan. Shuning uchun ham sulolaning ilk hukmdori Jonibek Sulton nomidan sulolani “joniylar” deb nomlashgan. Lekin, Jonibek Sulton 1603-yilning dekabrda vafot etganiga qadar xon deb e'tirof etilgan bo'lsa-da, amalda hokimiyat nazorati to'liq Boqi Muhammadxon qo'lida bo'lgan[3, B. 25].

Dastlabki ashtarxoniylarda taxt otadan bolaga emas, akadan ukaga o'tgan. Boqi Muhammadxon vafot etganch, ilgaridan voris deb e'lon qilingan uning ukasi Vali

Muhammadxon taxtga chiqarilgan. Saroy amaldorlari Vali Muhammadxonning taxtga noloyiqligini ko'rganlaridan so'ng, mamlakat tinchligi va farovonligi uchun xonni almashtirishga qaror qilishgan. Mazkur qarorga ko'ra, 1609-yil xonlik taxtiga Vali Muhammadxonning jiyani, marhum Din Muhammadxonning katta o'g'li Imomqulixon chiqishi kerak edi. Chunki Imomqulixon yosh jihatdan sulolaning eng kattasi edi (1589-yil tug'ilgan). Vali Muhammadxonning Qarshiga ovga ketganidan foydalangan amaldorlar, Imomqulixonni xonlik taxtiga o'tkazishadi va shundan keyin uning hokimiyatini saqlash uchun jangga tayyorgarlik ko'rishni boshlaydilar. Yangi xonga Badaxshondan uning ukasi Nadr Muhammad yordamga keladi. Holatdan xabar topgan Vali Muhammadxon ikki o'g'li bilan Eron shohi Abbos huzuriga yo'l oladi. Abbosning yordami bilan qaytib kelgan Vali Muhammad 1611-yil Samarqand yaqinida bo'lgan jangda Imomqulixonidan mag'lubiyatga uchraydi va qatl etiladi[4, C. 70-71]. Shu tariqa, shundan so'ng Imomqulixon 1611-yilda rasman Buxoro xonligi taxtiga o'tirdi. Ukasi Nadr Muhammadxon valiahd sifatida Balx hokimi etib tayinlandi. Imomqulixonning uch nafar o'g'li – Iskandar sulton, Pir Muhammad sulton (Muhammad Ali), Bahrom sultonlar bo'lsa-da[5, C. 159], mavjud ana'anani buzmaganda holda, taxtga ukasi Nadr Muhammadxonni voris qilgan.

Nadr Muhammadxon va uning avlodlari Buxoro xonligi taxtiga chiqqanlarida o'zlarini ikki tomondan – ham chingiziy odatlar bo'yicha, ham islomiy tan olinish jihatlaridan munosib deb bilganlar, ismlari oldidan sayyid so'zini ham qo'shib ishlatishni odat qilganlar.

Manbalarda aytilishicha, Nadr Muhammadxonning o'ndan ortiq vorisi bo'lib, mamlakatda boshlangan qo'zg'olon natijasida u taxtdan tushirilib, o'rniga katta o'g'li Abdulazizxon o'tqazilgan. Bu hodisani taxtning Vali Muhammadxondan Imomqulixonga o'tishi voqeasiga o'xshatish mumkin. Abdulazizxon otasi nazoratida 1626-yildan Xuttalon viloyatini boshqara boshlagan bo'lsa, 1630-1642-yillar oralig'ida Balxning g'arbiy tumanlarini idora qilgan[6, B, 49]. 1642-yilda Nadr Muhammadxonga akasi Imomqulixon taxtni qoldirgandan so'ng, yangi xon mamlakatning barcha hududlarini o'z og'illariga suyurg'ol sifatida boshqarishga in'om etganda, Abdulazizxonga xonlik markaziy hududlaridan biri bo'lgan Samarqand hokimligi topshirilgan[7, B. 264].

Abdulazizning taxtni egallashiga bir qancha sabablar bor edi. Birinchidan, u to'ng'ich o'g'il bo'lgan[8, B. 112]. Bu esa shu vaqtgacha davom etib kelayotgan sulolaning eng yoshi ulug' vakili taxtni xonlikni idora qilishiga mos tushardi. Ikkinchidan, uning nasabnomasi otasi kabi sayyidlarga borib taqalardi (Jo'ybor xojalari). Uning taxtga chiqishini Jo'ybor xojalaridan Xoja Tojiddin qo'llab-quvvatlash orqali jo'yboriylar nufuzini yanada mustahkamlash niyatida bo'lgan. Uchinchidan, Nadr Muhammadxon mamlakatni boshqarishda akasi erishganchalik yutuqlarga erishmaydi.

Bu esa xonlikda tarqoqlik boshlanishiga sabab bo'ldi. Shu sababli ham, Nadr Muhammadxonga qarshi puxta fitna tayyorlangan va u ag'darilib, o'rniga o'g'li chiqarilgan.

1681-yilda Abdulazizxon taxtdan taxtdan voz kechdi. Bunga bir necha sabablar bor edi. Birinchidan, uzoq davom etgan Xiva xonligi bilan urush xonning tinka-madorini quritdi. Bundan norozi qatlam ham ko'payib ketgan edi. Ikkinchidan, o'z ukasining doimiy ravishda akasi bilan kelishmovchiliklari edi. Ukasi Subhonqulixon 1651-yil Balx hokimi bo'ldi va Abdulazizxon bilan xonlik taxti uchun kurash olib bordi. 1658-yilda ikki o'rtada sulh tuzilib, unga ko'ra, Subhonqulixon akasining hokimiyatini tan oldi. Evaziga u valiahd deb e'lon qilindi va Balx hokimligini qonuniylashtirdi⁵⁴, lekin xutba ham, tanga ham Abdulazizxon nomi bilan bezatildi[9, B. 128].

1681-yili Subhonqulixon Balxdan kelib, mavjud taomil bo'yicha Samarqandda taxtga o'tirgan va Buxoro xoni deb e'lon qilingan. Ukasi foydasiga taxtdan voz kechgan Subhonqulixon musulmonlik burchini ado etish maqsadida Makka va Madina shahriga yo'l oldi. Shu yerda haj ifarzini ado etib, Makka shahrida 1682-yilda vafot etdi[10, B. 135].

Xonlik taxtiga o'tirgan Subxonqulixon mamlakatdagi ichki nizolarni bartaraf etish barobarida o'zidan so'ng taxtga o'tiradigan valiahdni tayinlashi ham kerak edi. Uning bir nechta o'g'illari bo'lib, bular: Iskandarxon, Abulmansur sulton, Ibodulla sulton, Siddiq Muhammad sulton, Ubaydulla sulton, Abulfayzxonlardir[11, B. 279-280]. Xonlik an'anasiga ko'ra, valiahd Balx viloyati hokimi bo'lishi kerak edi. Bunday sharafga dastlab, Iskandarxon erishadi va Balx viloyatini idora qilishga kirishadi. Shu tariqa valiahdlik Subhonqulixon farzandlari o'rtasida ketma-ket davom etadi. Balx hokimi bo'lish navbati Siddiq Muhammadga yetgan edi va shunday bo'ldi ham. 1683-yildan boshlab u Balxni mustaqil idora qila boshlaydi[12, B. 165]. Siddiq Muhammadning Balxda yuritayotgan siyosati otasi Subxonqulixonning noroziligiga sabab bo'lgan. Chunki u shuhratparast bo'lib, ba'zan otasiga ham bo'ysunishni istamagan. “Muhit at-tavorix” asari muallifining yozishicha, Siddiq Muhammad sulton obro'li shayxlardan biri bo'lgan Xasan xojani haqorat qilib, Balx shahridan badarg'a qilgan[13, B. 70]. Vaziyatning chigallashib ketayotganini tushungan Subhonqulixon o'g'lining jilovini tortib qo'yish maqsadida 1685-yilning kuzida Balxga qarshi yurish qilib, Siddiq Muhammad hamda uning tarafida bo'lgan fitnachilar qo'lga olinadi. Balxlik tarixchi Muhammad Yusuf Munshiyning yozishicha, Subhonqulixon o'g'li Siddiq Muhammadni zindonga tashlashni buyuradi va 3 oy davomida zindonda yotgan Siddiq Muhammad bezgak kasaliga chalinib 21 yoshida bu dunyodan ko'z yumadi[14, C. 138-139]. Birin-ketin to'rt o'g'lidan ayrilgan Subhonqulixon bu jarayonlardan xulosa chiqarib, Balx

⁵⁴ Азамат Зиё. Ўзбек давлатчилиқ тарихи. Т.: Шарқ, 2001. 268-б.

noibligiga o'zining ishonchli vakillarini tayinlaydi. Dastlab Biy Otaliq (*xonlikda shahzodalar tarbiyasi bilan shug'ullanuvchi mansab, ota vazifasini bajaruvchi*), u vafot etganidan so'ng 1687-yilda Mahbubbiy otaliq (keyinchalik, Muqimxonning otalig'i) Balxga noiblik qilgan. Subhonqulixon Balxni bu yerda ilgari hokim bo'lgan marhum o'g'li Iskandarxonning farzandi Muqimxonga bergan bo'lsa-da, aslida uning otalig'i Mahmudbiy tomonidan boshqaruv amalga oshirilar edi. Keyinchalik, Subhonqulixon vafot etgach, Muqimxon Buxoro taxtiga chiqqan amakisi Ubaydullaxon (1702-1711)ning hokimiyatini tan olmadi va o'zini mustaqil deb e'lon qildi. U 1702-1707-yillarda Balx xonligining hukmdori bo'lgan[15, B. 236].

Ubaydullaxon hukmronligidan so'ng yana bir necha xonlar taxtga chiqarildi. XVIII asrning 40-yillarida Buxoro xonligi Eron bosqiniga uchradi. 1756-yil 16-dekabrda mang'itlar xonadonidan bo'lgan Muhammad Rahimbiy o'zini xon (1756-1758) deb e'lon qilgach, ashtarxoniylar sulolasi hukmronligi rasman barham topadi. Bu sulola o'rniga yangi mang'itlar sulolasi hukmronligi boshlanib, bu jarayon 1920-yilgacha davom etadi.

Ashtarxoniylar ham o'z qarindoshlari bo'lgan shayboniylar an'anasiga xos ravishda sulolaning yoshi kattasini taxtga ko'tarishgan. Lekin, taxt-otadan o'g'ilgan o'tadigan jarayonlarda (masalan, Nadr Muhammadxon, Subhonqulixon o'g'illari) hokimiyat uchun ukalarning akalarga qasd qilish holatlari uchraydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Мухаммед Юсуф Мунши. Муким-ханская история. Перевод с таджикского, предисловие, примечания и указатели профессора Семёнов А.А.-Ташкент: Издательство Академии наук Узбекской ССР, 1956. - С 74-75;
2. Zamonov A., Subhonov F. Buxoroning ashtarxoniylar hukmdorlari. – T.: Bayoz, 2021. – B. 21.
3. Zamonov A., Subhonov F. Buxoroning ashtarxoniylar hukmdorlari. – T.: Bayoz, 2021. – B. 25.
4. Мухаммед Юсуф Мунши. Муким-ханская история. Перевод с таджикского, предисловие, примечания и указатели профессора Семёнов А.А.-Ташкент:издательство академии наук Узбекской ССР, 1956. - С. 70-71.
5. Алексеев А.К. Политическая история Тукай-Тимуридов. - С.-Петербург: С.-Петербургского Университета 2006. – С 159.
6. Султонов Ф., Бозорбоев Ф. Ўзбекистон хукмдорлари. Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси, 2007. – Б. 49.
7. Азамат Зиё. Ўзбек давлатчилиги тарихи. – Б.264.
8. Арминий Вамбери. Бухоро ёхуд Мовароуннахр тарихи. 2-жилд. Т.: Info capital group, 2019. – Б. 128.
9. Арминий Вамбери. Бухоро ёхуд Мовароуннахр тарихи. 2-қисм. 128-б.

10. Замонов А. Ўрта аср тарихий шахслари ҳаётининг айрим номаълум саҳифалари. Т.: Баёз, 2020. 135-б.
11. Мирзо Салимбек. Кашкўли Салимий. Таворихи муттақадимин ва муттаахирин. / Форс тилидан таржима ва изоҳлар муаллифи Н.Йўлдошев. Бухоро:Бухоро нашриёти, 2003. 279-280-б.
12. Хожа Самандар Термизий. Дастур ул-мулук. / Форс-тожик тилидан таржима, кириш ва изоҳлар муаллифи Ж.Эсонов. Т.: Гафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1997. 165-б.
13. Muhammad Amin Buxoriy. Muhit at-tavorix. / Fors tilidan tarjima, kirish va izohlar muallifi D.Yu.Yusupova va U.Hamroyev. T.: Fan, 2020. 70-b.
14. Мухаммед Юсуф Мунши. Муким-ханская история. Перевод с таджикского, предисловие, примечания и указатели Семёнов А.А.- Ташкент: Издательство Академии наук Узбекской ССР, 1956. - С. 138-139.
15. Мухаммад Амин Бухорий. Мухит ат-таворих. / Форс тилидан таржима, кириш ва изоҳлар муаллифи Д.Ю.Юсупова ва У.Ҳамроев. Т.: Fan, 2020. 236-б.

MUNDARIJA

	KIRISH	3
1.	Musurmanov, R. MODERNIZATSIYALASHGAN TA'LIM SHAROITIDA MAKTAB DARSLARINING KLASSTERLI INTIZOMIY OMILLARINI RIVOJLANTIRISHGA QO'YILADIGAN TALABLAR. https://doi.org/10.5281/zenodo.17914605	6
2.	Файзуллаев, Ш. СОВРЕМЕННЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В РАЗВИТИИ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ И КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ ДОШКОЛЬНИКОВ С ОСОБЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ. https://doi.org/10.5281/zenodo.17914622	12
3.	Shaymanova, A. O'ZBEKISTONDA RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA MULKDORLAR QATLAMINING JAMIYAT INNOVATSION RIVOJIGA TA'SIRI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17914636	17
4.	Eshnayev, N. ZAMONAVIY PSIXOLOGIK TADQIQOTLARDA KOPING STRATEGIYALARI ORQALI TA'LIM JARAYONIDA STRESSNI BOSHQARISHNING NAZARIY ASOSLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17914654	21
5.	Ostanov, A. O'ZBEKISTONDA YANGI TARAQQIYOT BOSQICHIDA KICHIK VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISH. https://doi.org/10.5281/zenodo.17914668	28
6.	Rasulov, A. BOSHQARUVDA IQTISODIY BILIMLARDAN FOYDALANISH: TA'LIM VA TARBIYA TIZIMI UCHUN SAMARALI STRATEGIYALARNING AFZALLIKLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17914675	31
7.	Axmedov, Y. O'QUVCHILARNING MUSTAQIL O'QUV FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISHGA YO'NALTIRILGAN USLUBIY YONDASHUVLARNING QIYOSIY TAHLILI (Ichki ishlar vazirligi akademik litseylari misolida). https://doi.org/10.5281/zenodo.17914678	40
8.	Odiljonova, K. O'ZBEK TILI TA'LIMIDA LISONIY TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISH: PSIXOLINGVISTIK YONDASHUV VA PEDAGOGIK INNOVATSIYALAR. https://doi.org/10.5281/zenodo.17914689	44
9.	Valixanova, N. INNOVATSION TA'LIM TEXNOLOGIYALARI: TARBIYA DARSLARIDA NOSTANDART UY VAZIFASI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17914695	48
10.	Shofqorov, A. MEDIATA'LIM ORQALI TIL O'RGANISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH. https://doi.org/10.5281/zenodo.17914708	53

11.	Normamatova, M. ZAMONAVIY IJTIMOYIY TARAQQIYOT SHAROITIDA MAXSUS EHTYOJGA EGA BOLALAR TA'LIMI VA INKLYUZIV YONDASHUVLARINING USTUVORLIGI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17914715	60
12.	Shokirov, B. SUN'IY INTELLEKT ASOSIDAGI SIMULYATSIYA: ARXITEKTURA TALABALARINING NUTQIY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH. https://doi.org/10.5281/zenodo.17914720	64
13.	Mustafayev, J. SUN'IY INTELLEKT VA TABIIY TIL FENOMENI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17914735	67
14.	Филиппов, О. ИНТЕГРАЦИЯ ИИ В УНИВЕРСИТЕТСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ НА ОСНОВЕ ЦИФРОВОГО ГУМАНИЗМА. https://doi.org/10.5281/zenodo.17914742	73
15.	Nafasov, A. PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARINING RIVOJLANISH BOSQICHLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17914754	78
16.	Ashurov, M. MUSIQA TA'LIMIDA RAQAMLI TRANSFORMATSIYA: IT TEXNOLOGIYALAR YORDAMIDA INTERAKTIV O'QITISH USHLARINI JORIY ETISH. https://doi.org/10.5281/zenodo.17914770	82
17.	Musurmanov, R. MODERNIZATSIYALASHGAN TA'LIM SHAROITIDA BARKAMOL SHAXS TARBIYASINING O'ZIGA XOS JIHATLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17914780	88
18.	Suyarov, A. RAQAMLI TRANSFORMATSIYA YO'NALISHLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17914787	93
19.	Qo'chqorova, D. RAQAMLI TA'LIM TIZIMIDA ADAPTIV TEXNOLOGIYALARINING NAZARIY ASOSLARI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17914794	97
20.	Ulug'murodova, L. OLIY TA'LIMDA RAQAMLI DIDAKTIK MODELLARNI QO'LLASHNING NAZARIY-METODIK YONDASHUVLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17914807	100
21.	Исраилова, Д. РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ЦИФРОВОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА: СИНТЕЗ СОВРЕМЕННЫХ ЭМПИРИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ (2021–2025). https://doi.org/10.5281/zenodo.17914816	104
22.	Mamasoliyeva, S. BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINFI O'QITUVCHILARIDA TANQIDIY VA KREATIV FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISHNING SAMARALI PEDAGOGIK TEXNIKALARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17914822	109

23.	Abduraxmanova, J. TARIX FANNI O'QITISHDAGI ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA ULARNING AHAMIYATI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17914837	114
24.	Xurramov, K. INNOVATION TADBIRKORLIK VA UNING IQTISODIYOTGA TA'SIRI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17914855	118
25.	Rasulov, A. TA'LIMDA INNOVATION KLASTERNI AMALGA OSHIRISHNING AFZALLIKLARI VA O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17914867	121
26.	Ikramov, F. YOSHLARNI IJTIMOIIY FAOL FUQARO SIFATIDA TARBIYALASH MASALA. https://doi.org/10.5281/zenodo.17914876	125
27.	Hamdamova, F. RAQAMLASHGAN DAVRDA GEOGRAFIYA TA'LIMIDAGI TRANSFORMATSIYALAR: LOYIHA TEKNOLOGIYALARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17914971	133
28.	Israilov, G. RAQAMLASHGAN DAVRDA BO'LAJAK PEDAGOGIYALARNING ANTIKORRUPSION KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH MASALA. https://doi.org/10.5281/zenodo.17914980	137
29.	Mirzaaxmedova, Y. RAQAMLASHGAN DAVRDA BO'LAJAK MUSIQA TA'LIMI O'QITUVCHILARIDA O'ZBEK MUSIQASI TARIXIGA DOIR BILIMLARNI RIVOJLANTIRISH: MUAMMO VA YECHIMLAR. https://doi.org/10.5281/zenodo.17915000	141
30.	Курбанова, Э. ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ И ПРАВОВАЯ ТРАКТОВКА БУЛЛИНГА В ОТНОШЕНИИ РЕБЁНКА. https://doi.org/10.5281/zenodo.17915007	145
31.	Abdulmadjidova, M. RAQAMLASHGAN DAVRDA O'QUVCHILARNING KASBIY YO'NALISHINI SHAKLLANTIRISHNING INNOVATION PSIXOLOGIK YONDASHUVLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17915017	151
32.	Raximova, Z. RAQAMLI TA'LIMDA CHET TILI O'QITUVCHILARINING KREATIV MULOQOT KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH. https://doi.org/10.5281/zenodo.17915026	155
33.	Raximberdiyev, J. MAKTAB O'QUVCHILARIGA VOLEYBOL SPORT TURINI O'RGATISHDA MULTIMEDIA VOSITALARINI QO'LLASH SAMARADORLIGI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17915035	159
34.	Suyarov, A. YANGI O'ZBEKISTONDA "YASHIL IQTISODIYOT"NING TUTGAN O'RNI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17915048	165
35.	Кабирова, З. СМЕШАННОЕ ОБУЧЕНИЕ: ВЫЗОВЫ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ. https://doi.org/10.5281/zenodo.17915055	169

36.	Баротова, Ш. ВЛИЯНИЕ РОДИТЕЛЕЙ НА РАЗВИТИИ СОВРЕМЕННЫХ ДЕТСКИХ САДОВ. https://doi.org/10.5281/zenodo.17915063	172
37.	Баротова, Ш. ЦИФРОВАЯ ЗАВИСИМОСТЬ У ДЕТЕЙ. КАК РАСПОЗНАТЬ? НОВАЯ РЕАЛЬНОСТЬ — НОВЫЕ ВЫЗОВЫ. https://doi.org/10.5281/zenodo.17915068	177
38.	Normurodov, M. KASALXONADA TA'LIM JARAYONINI TASHKIL ETISHDA INNOVATION YONDASHUVLAR. https://doi.org/10.5281/zenodo.17915082	181
39.	Yuldasheva, M. PEDAGOGIKANING RAQAMLI TRANSFORMATSIYASIDA SHARQ MUTAFAKKIRLARINING TA'LIMIY QARASHLARIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17915098	185
40.	Bozorov, N. O'QUVCHILARNING UMUMIY VA KASBIY TAYYORGARLIGIDA O'QUV MARKAZLARINING O'RNII. https://doi.org/10.5281/zenodo.17915110	190
41.	Raximberdiyev, J. INKLYUZIV TA'LIM BO'YICHA DOLZARB MUAMMOLAR, ALOHIDA EHTIYOJLI BOLALARNI TA'LIMIY VA IJTIMOY INKLYUZIYASI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17915118	194
42.	Bobonazarova, N. BOLALARDA DIQQATNING RIVOJLANISHI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17915127	198
43.	Nishanova, V. FILOLOGIYA YO'NALISHI TALABALARINING GAPIRISH MALAKASINI MUAMMOLI TEXNOLOGIYALAR ORQALI TAKOMILLASHTIRISH. https://doi.org/10.5281/zenodo.17915143	202
44.	Ikromova, M. RIVOJLANGAN MAMLUKATLAR BOSHLANG'ICH TA'LIMIDA RAQAMLI VOSITALARDAN FOYDALANISH: SINGAPUR MISOLIDA. https://doi.org/10.5281/zenodo.17915151	205
45.	Raximberdiyev, J. KURASH FANIDAN NAZARIY MASHG'ULOTLARIDA FOYDALANILADIGAN TA'LIM TEXNOLOGIYALARIGA DOIR TAJRIBA SINOV AHAMIYATI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17915155	212
46.	Mustafayeva, X. ONLAYN TA'LIM VA AN'ANAVIY SHAXSAN O'RGANISH: QAYSI BIRI SAMARALIROQ?. https://doi.org/10.5281/zenodo.17915160	217
47.	Sharipova, C. CHET TILI TA'LIMIDA ONLAYN RESURSLARNING AHAMIYATI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17915164	221
48.	Qaxxorov, S. YOSHLARDA HARBIY MADANIYAT KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOY LOYIHALASHTIRISH ASOSLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17915179	225

49.	O'sarov, S. TA'LIM TIZIMINI RAQAMLASHTIRISHDA PEDAGOGLARNING METODIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOIIY ASOSLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17915189	229
50.	Raxmanov, X. ZAMONAVIIY TA'LIMDA SUN'IIY INTELLEKTNING PEDAGOGIK NAZARIYASI VA UNING RIVOJLANISH TARIXI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17915199	233
51.	Abduqodirova, D. O'QUVCHILARDA KASBIY LAYOQATNING EMPIRIK O'RGANILISHI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17916525	236
52.	Qaxxorova, M. YANGI O'ZBEKISTONDA RAQAMLI TA'LIM MUHITI VA DINIYMA'RIFIY MASALALAR. https://doi.org/10.5281/zenodo.17916614	242
53.	Sultanova, G. TA'LIM TIZIMIDAGI ZAMONAVIIY TAFAKKUR PARADIGMALARINING KONSTRUKTIV JIHATLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17916738	249
54.	Muxamedjanova, L. GLOBALLASHUV DAVRIDA MADANIYAT VA AXLOQIIY PARADIGMALARNING O'ZGARISHI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17916817	253
55.	Asatulloev, A. ABDURAHMON SAYYOH TOSHKANDIYNING "TANVIR UL AHDOQ FIL-MAKORIM AL-AXLOQ" ASARIDA AXLOQIIY FIKRLARNING TIZIMLI IFODALANISHI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17916847	260
56.	Djurakulov, X. HOZIRGI AXBOROTLASHGAN JAMIYATDA YOSHLAR TARBIYASI: IJTIMOIIY-FALSAFIY MUAMMO SIFATIDA USTUVORLASHUVI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17916853	264
57.	Xolmirzaev, N. JADID O'QITISH TIZIMI VA PEDAGOGIK MEROSI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17916877	269
58.	Kadirov, S. RAQAMLI TA'LIMDA TARIXNI O'QITISH: TARIXIIY VOQELIKNI ANGLASH VA ANALOGIK FIKRLASH MEXANIZMLARINING FALSAFIY TAHLILI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17916879	273
59.	Boboqulov, A. RAQAMLASHTIRILGAN TAFAKKUR VA INTELLEKTUAL KODNING FALSAFIY CHEGARALARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17916881	278
60.	Shukurov, A. RAQAMLI KOMMUNIKATSIYA ONTOLOGIYASI VA INSON TAFAKKURINING YANGI RITMIK MODELII. https://doi.org/10.5281/zenodo.17916889	283
61.	Ochilov, J. JAMIYAT TARAQQIIYOTIDA KOSMOGEN, TEXNOGEN, ANTROPOGEN SIVILIZATSIYALARNING ROLI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17916895	288

62.	Yuldashev, F. RAQAMLASHGAN JAMIYATDA EKZISTENSIAL JARAYONLAR VA MA'NAVIY TARAQQIYOT MASALALARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17916903	292
63.	Ashurov, M. VIRTUAL ESTETIK TAJRIBA FALSAFASI: RAQAMLI MUHITDA MUSIQIY IDROKNI SHAKLLANTIRISHNING YANGI YO'NALISHLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17916907	296
64.	Екатерина, Л. ФИЛОСОФСКО-ИСТОРИЧЕСКАЯ РЕКОНСТРУКЦИЯ ПАРАДИГМЫ СОЗНАНИЯ И БЕССОЗНАТЕЛЬНОГО АБУ НАСРА ФАРАБИ И ИБН СИНЫ. https://doi.org/10.5281/zenodo.17916917	302
65.	Shukurova, D. TA'LIM TIZIMINI RAQAMLASHTIRISHNING IJTIMOIIY-FALSAFIY AHAMIYATI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17916923	308
66.	Xoliqulova, P. VIRTUAL OLAMDA AXLOQIY TAFAKKUR MUAMMOSI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17916930	313
67.	Tolipov, B. YANGI O'ZBEKISTIONDA YOSHLAR IQTISODIY FAOLLIGINI SOG'LOM RAQOBAT MADANIYATI ASOSIDA RIVOJLANTIRISHDA ZAMONAVIY TAFAKKUR PARADIGMALARINING AHAMIYATI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17916936	318
68.	Abdullayev, T. ILMIY TAFAKKUR VA PARADIGMA ALMASHINUVI JARAYONINING FALSAFIY-METODOLOGIK TAHLILI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17916940	321
69.	Baxromov, S. RAQAMLASHGAN JAMIYATDA KIBERJINOYATLAR VA ULARNI OLDINI OLISHNING IJTIMOIIY-FALSAFIY JIHATLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17916948	326
70.	Shamsiyev, S. RAQAMLASHGAN DAVRDA TA'LIMDA KREATIV TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOIIY-FALSAFIY MUAMMOLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17916954	330
71.	Asatulloev, I. ERIX FROMMNING EKZISTENSIAL FALSAFASIDA "SOG'LOM JAMIYAT" KONSEPSIYASI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17916959	333
72.	Ergasheva, Z. RAQAMLASHGAN JAMIYATDA IJTIMOIIY VA HUQUQIY TARBIYA UYG'UNLASHUVINI TADQIQ ETISHNING FALSAFIY MASALALARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17916963	338
73.	Nazarov, Q. YANGI O'ZBEKISTON: AXBOROTLASHGAN JAMIYATDAN RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR SARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17916968	342
74.	БАРАТОВ, М. ВЗАИМОСВЯЗЬ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА И ПРИРОДНЫХ ЯВЛЕНИЙ: ВЫЗОВЫ И РЕШЕНИЯ. https://doi.org/10.5281/zenodo.17916983	347

75.	Гаффарова, Г. ТРАНСФОРМАЦИИ МОЛОДЕЖНОГО СОЗНАНИЯ В ЦИФРОВОМ ОБЩЕСТВЕ. https://doi.org/10.5281/zenodo.17916994	359
76.	Yunusov, K. GLOBALLASHUV SHAROITIDA MARKAZIY OSIYO MINTAQASIDA MILLATLARARO TOTUVLIK VA HAMKORLIKNI TA'MINLASHGA ILMIYINNOVATSION YONDASHUV. https://doi.org/10.5281/zenodo.17917002	368
77.	Yunusova, G. ABDULQODIR GIYLONIY TALQINIDA QALB POKLIGI MASALASI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17917004	373
78.	Шамансуров, А. ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ПРИНЦИПОВ УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА. https://doi.org/10.5281/zenodo.17917009	377
79.	Ismoilov, S. YANGI O'ZBEKISTON SHAROITIDA O'ZBEK FALSAFASINING TARAQQIYOT YO'NALISHLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17917015	381
80.	Sohibov, S. AXBOROTLASHGAN JAMIYATDAN RAQAMLASHGAN JAMIYATGA O'TISHDA KORRUPSIYAVIY MUNOSABATLARNI OLDINI OLISHNING IJTIMOIIY-FALSAFIY ASOSLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17917025	384
81.	Abdiyev, G. YANGI O'ZBEKISTON SIYOSIY AMALIYOTIDA YOSHLARNING IJTIMOIIY-SIYOSIY FAOLIGINING NAMOYON BO'LISH SHAKLLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17917037	389
82.	Kuchimova, F. RAQAMLASHGAN DAVRDA PROYEKTIV TAFAKKUR VA SUN'IY INTELLEKT KOGERENTLIGI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17917046	396
83.	Kuyliyev, T. AXBOROT JAMIYATI, VIRTUAL IDENTIFIKATSIYA VA IJTIMOIIYLASHUV. https://doi.org/10.5281/zenodo.17917059	403
84.	Qandov, B. XX ASR BOSHLARIDA TUROR RISQULOVNING TURKISTON IJTIMOIIY-MADANIY HAYOTI TUTGAN O'RNII. https://doi.org/10.5281/zenodo.17917072	408
85.	Bahronov, D. MILLIY IDENTIFIKATSIYASI: UNING SHAKLLANISHI, ZAMONAVIY TAHDIDLAR VA YOSH AVLOD TARBIYASIDAGI AHAMIYATI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17917079	415
86.	Ibroximov, F. FALSAFIY FANLARNI O'QITISH ILMIY-PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA. https://doi.org/10.5281/zenodo.17917096	419
87.	Berkinov, O. KIBERTA'LIM EKOTIZIMI: RAQAMLASHGAN JAMIYATDA OLIY TA'LIMNING YANGI MODELI, XAVFSIZLIK, TEXNOLOGIYALAR VA TRANSFORMATSIYA JARAYONLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17917107	423

88.	Shaymanova, A. GLABALLASHUV SHAROITIDA YOSHLARNI IJTIOIY-SIYOSIY FAOLLIGINI OSHIRISH – DAVR TALABI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17917114	425
89.	Raxmonova, G. AXBOROT OQIMLARI VA MEDIA MUHITIDA TAFAKKUR PARADIGMALARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17917122	431
90.	Urinov, M. RAQAMLASHGAN DAVRDA KAMBAG'ALLIKNING SIVILIZATSION KO'CHISH DINAMIKASINI FALSAFIY TADQIQ ETISHDA ZAMONAVIY TAFAKKUR PARADIGMALARINING AHAMIYATI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17917128	435
91.	Saitxodjaev, X. DEVIANT XULQ-ATVOR VA UNING YOSHLAR HUQUQIY MADANIYATI SHAKLLANISHIGA SALBIY TA'SIRI: FALSAFIY TAHLIL. https://doi.org/10.5281/zenodo.17917139	441
92.	Karimov, O. IJTIMOYIY XIZMATLARNI RAQAMLASHTIRISHNING AXLOQIYHUQUQIY JIHATLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17917145	444
93.	Raximov, M. MULOQOT JARAYONI TAFAKKUR MAXSULI SIFATIDA. https://doi.org/10.5281/zenodo.17917151	449
94.	To'roqulova, R. KOGNITIV FALSAFADA SUN'IY INTELLEKT. https://doi.org/10.5281/zenodo.17917157	455
95.	Dehqonova, S. ADOLAT FALSAFIY KATIGORIYA SIFATIDA. https://doi.org/10.5281/zenodo.17917159	459
96.	Nazarov, N. SPORT MUTAXASSISLARINI TAYYORLASHNING IJTIMOYIY FALSAFIY AHAMIYATI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17917165	463
97.	Tojiqulova, F. IJTIMOYIY-GUMANITAR FANLARNI O'QITISHDA QO'LLANILADIGAN INTERFAOL METODLAR TRANSFORMATSIYASI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17917169	467
98.	Sultonov, X. YANGI O'ZBEKISTONNING TA'LIM SOHASIDA OLIB BORILAYOTGAN ILMI AMALIY ISLOHOTLAR VA ULARNING NATIJALARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17917173	471
99.	Sulaymonov, Q. O'ZBEKISTONDA IJTIMOYIY TOQATSIZLIKNI KUCHAYIB BORISHIGA SABAB BO'LAYOTGAN MUAMMOLAR. https://doi.org/10.5281/zenodo.17917177	476
100.	Muxammadiyev, L. TARIX DARSLARIDA MEDIASAVODXONLIKNI INTEGRATSIYA QILISHNING PEDAGOGIK METODLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17917185	480
101.	Bobonazarova, N. BOLALARDA DIQQATNING RIVOJLANISHI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17917195	484
102.	Yursinboyev, J. KELAJAK TARIX O'QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH ZARURATI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17917199	487

103.	Mansurova, G. O'QUVCHILAR TEMPERAMENTINI SHAKLLANTIRISHNING DOLZARB MASALALARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17917209	491
104.	Saidmurodova, M. RAQAMLASHTIRISH JARAYONINING DEMOGRAFIK RIVOJLANISH VA MIGRATSION HAKKATCHANLIKKA TA'SIRI: TOSHKENT VILOYATI MISOLIDA. https://doi.org/10.5281/zenodo.17917221	497
105.	Nurmuxammadov, S. XVII-XVIII ASRLARDA BUXORO XONLIGIDA VALIAHDLARNI TANLASH HAMDA BELGILASHNING TARTIB VA QOIDALARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17917226	504
106.	Suyarkulova, G. MENTALITETNI O'RGANISH BILAN BOG'LIQ ZAMONAVIY YONDASHUVLAR. https://doi.org/10.5281/zenodo.17917230	509
107.	Nishonov, M. RAQAMLASHGAN JAMIYAT SHAROITIDA ICHKI ISHLAR ORGANI XODIMLARI KASB ETIKASINI RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17917234	513
108.	Berkinov, O. YANGI O'ZBEKISTONDA IJTIMOY-GUMANITAR FANLAR TRANSFORMATSIYASI: RAQAMLI ONG, GIBRID IDENTITET VA JAMIYAT RIVOJLANISHINING YANGI FALSAFIY TALQINI YANGI O'ZBEKISTONDA IJTIMOY-GUMANITAR FANLAR TRANSFORMATSIYASI: RAQAMLI ONG, GIBRID IDENTITET VA JAMIYAT RIVOJLANISHINING YANGI FALSAFIY TALQINI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17917238	517
109.	Ochilov, B. IBN XALDUNNING "MUQADDIMA" ASARIDA JAMIYAT, DAVLAT VA UMRON NAZARIYASI: FALSAFIY VA SOTSIOLOGIK TAHLIL. https://doi.org/10.5281/zenodo.17917244	524
110.	Djavotova, O. YANGI O'ZBEKISTONDA MILLIY TIL TARAQQIYOTINI TA'MINLASHNING FALSAFIY-TIZIMLI TAHLILI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17917250	527
111.	Nurmuxammadov, S. XVII-XVIII ASRLARDA BUXORO XONLIGIDA VALIAHDLARNI TANLASH HAMDA BELGILASHNING TARTIB VA QOIDALARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17917253	531